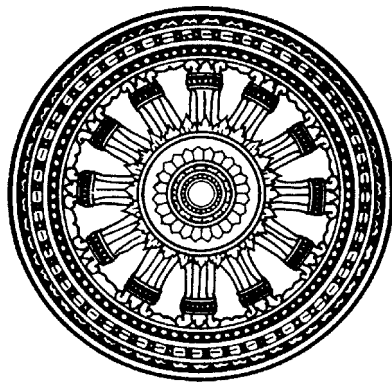

**พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ฉบับประมวลธรรม**

Dictionary of Buddhism

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

P. A. Payutto

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม

© พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

Dictionary of Buddhism

P. A. Payutto

ISBN 974-8357-89-9

พิมพ์รวมเล่ม 3 ภาค

ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2515 – 2518

ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2526 – 2528

ครั้งที่ 10 พ.ศ. 2545 (จัดเรียงพิมพ์ใหม่ด้วยระบบคอมพิวเตอร์)

– คณะศิษย์พิมพ์ถวายเนื่องในมงคลวาระอายุครบ 60 ปี พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) 12 มกราคม 2542

– ผู้ศรัทธาและทุนพุทธธรรมบูชาเพื่อพิมพ์หนังสือของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ร่วมสมทบพิมพ์

ขนาดอักษรธรรมดา (เล่มเล็ก) จำนวน 6,000 เล่ม

ขนาดอักษรใหญ่ (เล่มใหญ่) จำนวน 4,000 เล่ม

ครั้งที่ 11 พ.ศ. 2545

– คณะผู้ศรัทธาพิมพ์เผยแพร่เพื่อเป็นธรรมทาน

ขนาดอักษรธรรมดา (เล่มเล็ก) จำนวน 5,000 เล่ม

ขนาดอักษรใหญ่ (เล่มใหญ่) จำนวน 3,000 เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท สหธรรมิก จำกัด

โทรศัพท์ 02-412-3087, 02-864-0434-5, 01-923-8825 โทรสาร: 02-412-3087

อนุโมทนา

อาจารย์สุพจน์ ทองนพคุณ มีจิตศรัทธา และปรารถนาดีต่อญาติมิตร ตลอดจนประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะหวังจะให้ชาวพุทธมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหนังสือคัมภีร์อรรถกถาที่ศึกษาได้สะดวก จึงได้ร่วมมือกับทายกทายิกาผู้มีฉันทะในธรรมและมีเมตตาจิตต่อมหาชน ตกลกกันว่าหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม แจกเป็นธรรมทาน ให้ทันมงคลสมัยปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๕๖ ที่กำลังจะมาถึงใกล้ๆ นี้ และได้แจ้งบุญเจตนาขออนุญาต อาตมาภาพขออนุโมทนาตามความประสงค์ด้วยความเต็มใจ

หนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม นี้ มีความเป็นมาที่ยาวนานและซับซ้อน จนพูดได้ยากว่าการพิมพ์ครั้งนี้ เป็นครั้งที่เท่าใด ต้องนับโดยมีจุดกำหนดเป็นช่วงๆ ว่าเป็นการพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๑๑ แต่เป็นการพิมพ์โดยใช้ฐานข้อมูลในคอมพิวเตอร์ ครั้งที่ ๒ ความเป็นมาของการพิมพ์ทั้งหมดได้เล่าไว้แล้วในคำนำสำหรับการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ซึ่งเป็นครั้งแรกของการใช้ระบบคอมพิวเตอร์

มีข้อควรกล่าวย้ำเป็นพิเศษว่า การพิมพ์โดยมีฐานข้อมูลอยู่ในคอมพิวเตอร์ ที่พิมพ์เสร็จครั้งแรก เมื่อปลายเดือนกรกฎาคม ๒๕๔๕ นี้ นับว่าเป็นการเริ่มต้นใหม่ที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้งานพิมพ์พจนานุกรมฯ ฉบับนี้ ในครั้งต่อไป ทำได้โดยสะดวก พิมพ์ได้ชัดเจน และสนองความประสงค์ของผู้เรียบเรียง ที่จะเพิ่มเติมปรับเปลี่ยนได้ตามต้องการ

ก่อนหน้านั้น หลังจากพิมพ์ครั้งที่ ๔ เมื่อเกือบ ๒๐ ปีก่อน คือ พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นต้นมา ในการพิมพ์ใหม่แต่ละครั้ง ต้องใช้ต้นแบบเก่า ต่อมา เมื่อต้นแบบนั้นผุพังไป ก็ต้องถ่ายแบบจากหนังสือที่พิมพ์ครั้งก่อนๆ การแก้ไขเพิ่มเติมแทบจะทำได้ไม่เลย ทั้งที่ผู้เรียบเรียงต้องการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมหมวดธรรมต่างๆ อีกหลายหมวดหลายเรื่อง ก็ต้องเก็บรอไว้ และทั้งที่มีผู้ศึกษาหลายท่านเสนอแนะต่างๆ เช่น พระฝรั่งที่ใช้หนังสือนี้แจ้งไว้ ๑๕ ปีมาแล้วว่า อยากให้พิมพ์เลขหมวดธรรมไว้ตรงหัวกระดาษซ้าย-ขวา อย่าง Thesaurus ด้วย แม้จะปรารถนาให้ทุกท่านได้สมประสงค์ก็ทำไม่ได้

เวลาผ่านไปอย่างนี้ยาวนานนัก จนกระทั่ง ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ผู้มีศรัทธา และฉันทะจริงจัง ได้สละเวลานำข้อมูลทั้งหมดของพจนานุกรมฯ นั้น พิมพ์ลงในคอมพิวเตอร์ โดยมีบุตรหญิงบุตรชายผู้ใฝ่ศึกษาช่วยงานพิมพ์ข้อมูลด้วย แม้ว่าจะไม่ทันเวลาที่ตั้งใจว่าจะพิมพ์ถวายแก่ผู้เรียบเรียงในวาระที่มีอายุครบ ๖๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๕๒ แต่ก็ทำให้ผู้เรียบเรียงมีเวลาปรับเปลี่ยนเพิ่มเติม และในที่สุดก็สำเร็จ ในปี ๒๕๕๕ นี้ โดยถือว่าการพิมพ์เนื่องในโอกาสที่ผู้เรียบเรียงอายุครบ ๖๐ ปี ตามที่ตั้งใจไว้เดิม

นอกจากเป็นการพิมพ์หนังสือถวายในโอกาสดังกล่าวแล้ว ก็ได้ถวายฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์ที่ได้จัดพิมพ์นั้นแก่ผู้เรียบเรียงเพื่อใช้ปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมได้ตามปรารถนาโดยสะดวกต่อไป จึงขออนุโมทนา รศ. ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ราชบัณฑิต พร้อมทั้ง น.ส.ภาวณา ฌานวงศ์ และ ด.ช.ปัญญา ฌานวงศ์ ไว้ ณ ที่นี้ อีกครั้งหนึ่ง

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๑ ซึ่งเป็นครั้งที่ ๒ ของการใช้ฐานข้อมูลในคอมพิวเตอร์นี้ เนื่องจากมีความสะดวกดังกล่าว จึงรวบรวมข้อผิดพลาดตกหล่นเล็กๆ น้อยๆ ที่ได้พบ และที่มีญาติโยมบอกแจ้งระหว่างนี้ไว้ แล้ว ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ได้ช่วยรีบไปพิมพ์แก้ไขในคอมพิวเตอร์ การพิมพ์ครั้งนี้ จึงเรียบร้อยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นการปรับแก้ได้เร็วไวสมดังที่กล่าวไว้

ขออนุโมทนา อาจารย์สุพจน์ ทองนพคุณ และญาติมิตร ทายกทายิกาผู้ใฝ่ในธรรมทานบุญกุศลทุกท่านหวังว่า พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม ที่พิมพ์ครั้งนี้ จะเป็นส่วนร่วมในการดำรงรักษาสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยเสริมสร้างชีวิตและสังคมให้ก้าวไปในการพัฒนาอย่างถูกต้องตามแนวทางแห่งภาวณาทั้งสี่ด้าน เพื่อให้ประโยชน์สุขแผ่ขยายออกไปอย่างไพศาล เพื่อสันติสุขของชาวโลก และให้ผู้บำเพ็ญบุญกุศล พร้อมญาติมิตรทั้งปวง เจริญด้วยจตุรพิธพรชัยทั่วกัน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๕

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐)

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม มีความเป็นมาที่ยาวนาน ผ่านการจัดปรับหลายขั้นตอน จนลงตัวมีรูปเล่มและชื่อปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ (พิมพ์เสร็จครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๘) โดยมีเนื้อหาแยกเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ หมวดธรรม

ภาค ๒ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ

ภาค ๓ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย

ก. ความเป็นมาเดิม — ช่วงที่ ๑

– การพิมพ์ระบบโมโนไทป์

ทั้ง ๓ ภาคของหนังสือนี้ เป็นงาน ๓ ชิ้น ซึ่งมีความเป็นมาต่างหากจากกัน ดังที่ได้เล่าไว้ในคำนำของการพิมพ์ครั้งที่ ๑

โดยเฉพาะภาค ๒ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ” เป็นงานเก่าสุด เดิมชื่อ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-บาลี-อังกฤษ* ได้จัดทำขึ้นเมื่อผู้รวบรวมและเรียบเรียงสอนวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดทำเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้แก้ไขเพิ่มเติมเป็นครั้งคราว จนได้มาจัดรวมเข้าเป็นภาค ๒ ของหนังสือนี้ใน พ.ศ. ๒๕๑๕

อนึ่ง “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ” นี้ ได้มีประวัติแยกต่างหากออกไปอีกส่วนหนึ่ง คือ ได้ขยายเพิ่มเติมเป็นฉบับพิสดาร ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ แต่จบเพียงอักษร ฐ แล้วค้างอยู่แค่นั้นจนบัดนี้

ภาค ๑ คือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ หมวดธรรม” เป็นงานใหม่ที่จัดทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยตั้งใจให้เป็นเพียงคู่มือศึกษาธรรมขั้นต้น แต่กลายเป็นส่วนที่มีเนื้อหามาก เมื่อเทียบกับภาค ๒ แล้ว ภาค ๑ นี้ได้กลายเป็นส่วนหลักของหนังสือไป

ส่วนภาค ๓ คือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย” เป็นงานแถมและเสริมเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อตกลงว่าจะพิมพ์ภาค ๑ และภาค ๒ รวมเป็นเล่มเดียวกันแล้ว ก็เห็นว่าควรมีพจนานุกรมพากย์อังกฤษ-ไทย ไว้คู่กับพากย์ไทย-อังกฤษด้วย แม้ว่าจะเป็นเพียงส่วนประกอบ ซึ่งตามปกติรู้กันว่าใช้น้อย

การพิมพ์หนังสือนี้เป็นงานที่นับว่าละเอียดและซับซ้อน อีกทั้งผู้รวบรวม-เรียบเรียงยังได้เพิ่มเติมแทรกเสริมระหว่างดำเนินการพิมพ์ค่อนข้างมาก จึงใช้เวลายาวนาน เข้าโรงพิมพ์ปลาย พ.ศ. ๒๕๑๕ กว่าจะเสร็จออกมาเป็นเล่มหนังสือก็ถึงกลางปี ๒๕๑๘ รวมเวลาพิมพ์ ประมาณ ๒ ปี ๖ เดือน

การพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกนี้ ถือว่าได้รับการสนับสนุนจากคำอาราธนาของพระมหาสมบุญ สมนฺโณ (ปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๕ คือ พระราชกิตติเวที เจ้าอาวาสวัดวชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ก) ผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเผยแพร่โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกระบวนการพิมพ์ดำเนินการโดยโรงพิมพ์คุรุสภา ซึ่งใช้ระบบเรียงพิมพ์อักษรแบบ Monotype

ต่อจากนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ กรมการศาสนาได้ขออนุญาตพิมพ์ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ซึ่งเป็นการพิมพ์ซ้ำตามเดิม

ข. ความเป็นมาช่วงที่ ๒

– การพิมพ์ครั้งที่ ๔ — ระบบคอมพิวเตอร์

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ในการพิมพ์ครั้งที่ ๔ ที่พิมพ์เสร็จใน พ.ศ. ๒๕๒๘ (หลังพิมพ์ครั้งแรก ๑๐ ปี)

การพิมพ์ครั้งที่ ๔ นี้ มีจุดเริ่มในปลายปี ๒๕๒๔ เมื่อคุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย ได้ซื้อ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม นั้นแจกเป็นธรรมทาน จนหนังสือแทบจะไม่มีเหลือ แต่ยังประสงค์จะแจกต่อไปอีก จึงปรารถนาที่จะพิมพ์เพิ่มเป็นธรรมทาน เวลานั้นมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ประสงค์จะพิมพ์อยู่แล้ว แต่ไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอ จึงขอร่วมพิมพ์ด้วย แต่เกิดเหตุขัดข้องเนื่องจากต้นแบบหนังสือ(อาร์ตเวิร์ค) และฟิล์มที่โรงพิมพ์เก่าสูญหายหมดแล้ว ต้องจัดเตรียมต้นแบบที่จะพิมพ์ขึ้นใหม่

ระหว่างนั้นมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ได้ขยายความคิดในการพิมพ์โดยประสงค์จะเพิ่มจำนวนให้มากถึง ๑๐,๐๐๐ เล่ม แต่ยังไม่มียุทธวิธีที่จะจ่ายค่าพิมพ์

ณ จุดนี้ก็ได้มี “ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสตร์” เกิดขึ้น เนื่องจากคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ทราบปัญหาแล้ว ได้เชิญชวนญาติมิตรร่วมกันตั้งถวายเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ใช้พิมพ์ทั้ง พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม และ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ มาจนบัดนี้

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๔ นี้ ต้องจัดทำต้นแบบใหม่ จึงถือโอกาสปรับปรุงเพิ่มเติมต้นฉบับ เช่น ในภาค ๑ เพิ่มหมวดธรรมอีกกว่า ๓๐ หมวด ส่วนกระบวนการตีพิมพ์ใช้ระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งผู้เรียงอักษรต้องเพียรพยายามในการยกเยื้องพลิกแพลงและต้องตัดแต่งตัวอักษรบาลีโรมันด้วยมือเปลามากมาย เป็นเหตุให้การพิมพ์ใช้เวลายาวนานถึงปีครึ่งเศษ จึงพิมพ์เสร็จในครึ่งหลังของ พ.ศ. ๒๕๒๘

การพิมพ์ต้นฉบับทั้งหมดของหนังสือนี้สำเร็จด้วยศรัทธาของคุณชลธีร์ ธรรมวรังกูร ส่วนการพิมพ์ต้นแบบด้วยระบบคอมพิวเตอร์ คุณบุญเลิศ วุฒิมกรณารักษ์ เป็นผู้จัดทำด้วยความเพียรเป็นอันมาก

ค. ช่วงต่อสู่การพิมพ์ครั้งที่ ๑๐

หลังจากการพิมพ์ครั้งที่ ๔ ที่เสร็จในปี ๒๕๒๘ แล้ว มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้พิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม นี้ใหม่เรื่อยมา จนถึงครั้งล่าสุด ในปี ๒๕๔๓ เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๙

ในการพิมพ์ตั้งแต่ครั้งที่ ๔ เป็นต้นมา ซึ่งมีผู้รู้จักพจนานุกรมฯ นี้กว้างออกไปแล้ว ได้มีท่านที่ศรัทธาร่วมพิมพ์แจกเป็นธรรมทานจำนวนมาก แต่ในด้านเนื้อหาของหนังสือแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลง เรียกได้ว่าเป็นการพิมพ์ซ้ำไปตามเดิม คือคงอยู่เท่ากับการพิมพ์ครั้งที่ ๔

แท้จริงนั้น ระหว่างเวลาที่ผ่านมา ผู้รวบรวมและเรียบเรียงปรารภจะปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสือ เช่น เพิ่มหมวดธรรมบางเรื่อง แต่ติดขัด เพราะการพิมพ์ระบบเก่า แม้แต่ระบบคอมพิวเตอร์นั้น ต้องอาศัยต้นแบบที่จัดลงตัว เมื่อยุติอย่างไรแล้ว ก็ต้องพิมพ์ตามเดิมอย่างนั้นเรื่อยไป แก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ยาก และเมื่อกาลเวลาล่วงไปนาน ต้นแบบนั้นก็เปื่อยผุสลายเสียไป พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม นี้ จึงต้องพิมพ์ซ้ำอย่างเดิมเรื่อยมาตั้งแต่ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๘ นั้น

ยิ่งครั้งหลังๆ เมื่อต้นแบบเปื่อยผุสลายไปแล้ว ก็ต้องนำเอาเล่มหนังสือฉบับที่พิมพ์ครั้งก่อนๆ มาถ่ายแบบ ทำให้คุณภาพการพิมพ์ลดลง เช่นตัวอักษรเลือนลางลงไป

การปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาที่ดี การแก้ไขปัญหาการพิมพ์ที่จะให้กลับเรียบร้อยชัดเจนขึ้นใหม่ก็ดี หมายถึงการที่จะต้องเรียงพิมพ์ข้อมูล และจัดทำต้นแบบขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นงานที่ยาก ซับซ้อน ด้วยมีตัว

อักษรหลายแบบ หลายขนาด โดยเฉพาะตัวบาลี ทั้งอักษรไทย และอักษรโรมัน จะต้องใช้ความละเอียดแม่นยำ รวมทั้งเวลามากในการตั้งใจทำอย่างจริงจัง

ระหว่างนี้ มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เกื้อหนุน คือในด้านอุตสาหกรรมกรรมการพิมพ์หนังสือ เมื่อเข้าสู่ยุคคอมพิวเตอร์แล้ว ได้เริ่มมีการใช้คอมพิวเตอร์ในงานพิมพ์หนังสือ ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ทำให้การพิมพ์ข้อมูลสะดวกขึ้น แก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมข้อมูลได้ง่าย และเก็บข้อมูลไว้ใช้ได้ในระยะยาว แต่สำหรับงานพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* การพิมพ์ก็ยังคงอาศัยความชำนาญ ความละเอียดลออและวิริยะอุตสาหะมากทีเดียว

ง. ความเป็นมาช่วงที่ ๓

– การพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ คือ ปัจจุบัน — ระบบโปรแกรมคอมพิวเตอร์

ความก้าวหน้าช่วงที่ ๓ เกิดขึ้น เมื่อ ดร.สมศีล ฌานวังคะ รองศาสตราจารย์ประจำสถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ประเภทวรรณศิลป์ สาขาวิชาภาษาศาสตร์ ได้ปลีกเวลาบางส่วนจากงานประจำมาจับงานนี้ด้วยศรัทธาและฉันทะ ที่ผูกพันกับหนังสือนี้มายาวนาน

ย้อนหลังไป เมื่อ ๓๐ กว่าปีล่วงแล้ว คือ พ.ศ. ๒๕๑๑ ดร.สมศีล ฌานวังคะ สมัยที่ยังเป็นนักเรียนมัธยมในโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ซึ่งต่อมาเป็นผู้ชนะเลิศพิมพ์ดีดแห่งประเทศไทยทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ของสมาคมชวเลขและพิมพ์ดีดแห่งประเทศไทย ได้มีศรัทธาและฉันทะช่วยพิมพ์ดีดต้นฉบับ ฉบับขยายความแห่งภาค ๒ ของพจนานุกรมฯ ฉบับนี้ ซึ่งได้พิมพ์แยกต่างหาก อักษร ก-ฐ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๘ ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา และมาเยี่ยมบ้านชั่วคราวเพื่อร่วมงานบรรจุกุมารดา ก็มารับรู้ฟัฟส่วนหนึ่งของหนังสือพจนานุกรมฯ นี้ ที่อยู่ในระหว่างจัดพิมพ์ครั้งที่ ๔ ไปช่วยตรวจ ครั้นกลับจากอเมริกามาทำงานในเมืองไทยแล้ว ในคราวจัดงานฌานบังกิจศพ นางกุง แซ่ฉั่ว (ฌานวังคะ) ผู้เป็นมารดา ณ ฌานบังสถาน วัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๐ ก็ได้พิมพ์หนังสือ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* นี้เป็นอนุสรณ์และเป็นธรรมทาน

ดร.สมศีล ฌานวังคะ มีศรัทธาและฉันทะที่จะช่วยงานพิมพ์พจนานุกรมฯ นี้ อยู่ตลอดมา แต่ในระยะแรกมีภาระรอบด้าน ต้องระดมแรงทั้งในและนอกเวลาราชการให้แก่งานประจำ จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๔๑ จึงได้พยายามปลีกเวลานอกราชการมาเริ่มดำเนินงานพิมพ์ข้อมูล *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ลงในคอมพิวเตอร์ และได้ตั้งใจว่าจะจัดพิมพ์ครั้งใหม่ให้ทันโอกาสที่ผู้รวบรวม-เรียบเรียงมีอายุครบ ๖๐ ปี ในเดือนมกราคม ๒๕๔๒

การเรียงพิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์นี้ แม้จะก้าวหน้ามาก มีประสิทธิภาพสูง และมีข้อดีพิเศษอื่นอีกหลายอย่าง แต่เมื่อมาเรียงพิมพ์ภาษาบาลีอักษรโรมัน (Romanized Pali) ก็ประสบปัญหาคล้ายกันกับการพิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ในครั้งก่อน เป็นเหตุให้ดร.สมศีล ต้องใช้เวลาและความพยายามอีกส่วนหนึ่ง ในการพัฒนาแบบตัวอักษร (fonts) พิเศษต่างๆ ขึ้นมา เพื่อใช้พิมพ์ภาษาบาลีทั้งอักษรโรมันและอักษรไทยในแบบตัวอักษรชุดเดียวกัน ซึ่งก็ประสบความสำเร็จด้วยดี

ในการทำงานด้วยศรัทธาและฉันทะนี้ ด.ญ.ภาวนา ฌานวังคะ และ ด.ช.ปัญญา ฌานวังคะ ซึ่งเป็นผู้มีความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา ได้ช่วยแบ่งเบาภาระของคุณพ่อ โดยช่วยกันพิมพ์ข้อมูลทั้งหมดตามต้นฉบับเดิมลงในคอมพิวเตอร์เสร็จสิ้นตั้งแต่กลางปี พ.ศ. ๒๕๔๒

อย่างไรก็ตาม งานนี้มีใช้หนักแรงและต้องใช้เวลาอีกเฉพาะในการพิมพ์ข้อมูลและพิสูจน์อักษรเท่า

นั้น แต่มีการตรวจสอบและทวนทานที่ต้องการความละเอียดแม่นยำอีกหลายขั้นตอน ยกตัวอย่างง่ายๆ เพียงตรวจสอบตัวเลขหมวดธรรมหมวดหนึ่งๆ ก็ต้องตรวจสอบทั้งลำดับของหมวดธรรมนั่นเอง และการอ้างอิงถึงหมวดธรรมนั้น ณ ที่อื่นๆ ในเล่มหนังสือ กับทั้งตัวเลขหมวดธรรมนั้น และข้อธรรมย่อยของหมวด ในสารบัญ หมวดธรรม สารบัญประเภทธรรม และดัชนีค้นค่าทั้งหมด นอกจากนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง เช่น สลับลำดับหมวดธรรม หรือเพิ่มหมวดธรรมใหม่ ก็ต้องตามเลื่อนหรือเติมเลขตลอดทุกแห่ง (โดยเฉพาะในระยะหลังนี้ ผู้เรียบเรียงได้เพิ่มหมวดธรรมหลายครั้ง) จึงเป็นธรรมดาว่างานจัดทำหนังสือจะต้องยืดเยื้อยาวนาน

แม้ว่าการพิมพ์จะไม่ทันเดือนมกราคม ๒๕๔๒ ตามที่ได้ตั้งใจไว้เดิม เพราะเป็นงานที่มีข้อมูลมาก และละเอียดซับซ้อนอย่างที่กล่าวแล้ว อีกทั้งผู้ทำงานก็ปลีกตัวจากงานประจำไม่ได้มากเท่าที่หวังไว้ แต่การที่เวลาเนิ่นนานมา ก็ทำให้มีโอกาสมองเห็นข้อควรแก้ไขปรับปรุงและวิธีการใหม่ๆ ในการทำงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้รวบรวม-เรียบเรียงเอง มีเวลาที่จะหันมาปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสือตามที่เคยคิดไว้ได้บางส่วน

ในการทำงานที่ต้องอยู่กับข้อมูลของหนังสือต่อเนื่องยาวนาน และได้อ่านทวนตลอด ประกอบกับความละเอียดลออ และความแม่นยำทางวิชาการ ดร.สมศีล ฌานวังคะ ได้พบข้อบกพร่องผิดพลาดตกหล่น รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับความสอดคล้องกลมกลืนกันของข้อมูลหลายแห่งในต้นฉบับเดิม และบอกแจ้ง-เสนอแนะ ทำให้ผู้รวบรวม-เรียบเรียง แก้ไขปรับปรุงให้เรียบร้อยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากการแก้ไขปรับปรุง และการจัดปรับให้สอดคล้องกลมกลืนกันแล้ว ในการพิมพ์คราวนี้ได้เพิ่มเติมหมวดธรรมที่ควรรู้อีกหลายเรื่อง คือ *อรรถะ ๒; ธรรม ๔; วิถีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข ๔; วิปัสสนา, วิปัสสนา ๔; โสตาปัตตียังคะ ๔* สามหมวด; *ธรรมสมาธิ ๕; ภัทพตาธรรม ๖; วัฒนธรรม ๖; เวปุลลธรรม ๖; บุพนิมิตแห่งมรรค ๓; อานาปานสติ ๑๖; และ ปัจจัย ๒๔* ส่วนหมวดธรรมที่จัดปรับคำอธิบายได้แก่ *ไตรลักษณ์; ธรรมนิยาม ๓; ปริญา ๓; อรรถะ ๓* ทั้ง ๒ หมวด; *พรหมวิหาร ๔; พละ ๕; อินทรีย์ ๕; โพธิปักขิยธรรม ๓๓* และ *กิลส ๑๕๐๐* ซึ่งหวังว่าจะอำนวยความสะดวกในการศึกษาธรรมเพิ่มขึ้น

แม้ว่าในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ นี้ หนังสือจะมีเนื้อความเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก ถ้าเทียบตามอัตราส่วนของฉบับพิมพ์ครั้งก่อนที่มี ๔๗๕ หน้า พจนานุกรมฯ ที่พิมพ์ครั้งนี้ คงจะหนาขึ้นอีกประมาณ ๒๐ หน้า แต่อาศัยระบบการพิมพ์แบบคอมพิวเตอร์ ที่ช่วยให้มีความยืดหยุ่นในการจัดปรับต้นฉบับได้สะดวก จึงพิมพ์ได้จุขึ้น ทำให้จำนวนหน้าหนังสือกลับลดลงมากมาย เหลือเพียง ๔๐๘ หน้า

ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ การพิมพ์ครั้งนี้ช่วยให้มีฐานข้อมูลที่จัดปรับเรียบร้อยแล้ว ซึ่งสามารถเก็บรักษาไว้ได้โดยสะดวกและครบถ้วน เกื้อกูลอย่างยิ่งต่องานปรับแก้และเพิ่มเติม *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* นี้ในกาลข้างหน้าสืบไป

เนื่องจาก ดร.สมศีล ฌานวังคะ มีความตั้งใจสอดคล้องกับญาติโยมผู้ศรัทธาว่าจะพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ให้ทันปีใหม่ ๒๕๔๕ แต่ผู้รวบรวม-เรียบเรียงเขียนส่วนเพิ่มเติมนี้ในเวลาที่จะวนเวียนจะถึงปีใหม่ ดังนั้น เมื่อเขียนเสร็จจึงต้องเร่งขอให้พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินตปาญโญ) ช่วยพิมพ์ต้นฉบับส่วนเพิ่มเติมนี้ เป็นข้อมูลดิบ เพื่อส่งให้แก่ ดร.สมศีล ฌานวังคะ อีกชั้นหนึ่ง ขออนุโมทนาผู้ช่วยงานในยามกระชั้นไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในการพิมพ์เผยแพร่ นอกจาก ดร.สมศีล ฌานวังคะ เองจะบำเพ็ญธรรมทาน โดยชวนญาติมิตรร่วมด้วยแล้ว ก็มีญาติโยมผู้ศรัทธาหลายท่านตั้งใจบำเพ็ญธรรมทานสำหรับหนังสือนี้มานานแล้ว ซึ่งได้แจ้งบุญเจตนาไว้ตั้งแต่กลางปีนี้ว่าจะพิมพ์ขนาดขยายใหญ่ เพื่อแจกให้เป็นประโยชน์กว้างออกไป

ขออนุโมทนา รศ.ดร.สมศีล ฌานวังคะ ราชบัณฑิต พร้อมทั้ง น.ส.ภาวณา ฌานวังคะ และ ด.ช.ปัญญา ฌานวังคะ ที่ได้บำเพ็ญกุศลกิจสำคัญครั้งนี้ ด้วยศรัทธาและอิทธิบาทธรรมอย่างสูง และขออนุโมทนา ท่านที่ศรัทธา ผู้ร่วมบำเพ็ญธรรมทานเพื่อประโยชน์ทางธรรมทางปัญญาแก่ประชาชน และเพื่อความ เจริญแพร่หลายแห่งพระสัทธรรม ที่จะทำให้พระพุทธศาสนาสถิตมั่น เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน ตลอดกาลนาน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๕ เมษายน ๒๕๔๕

บันทึกในการพิมพ์ครั้งที่ ๔

ความเป็นมา – เบ็ดเตล็ด – อนุโมทนา

วันหนึ่ง เมื่อต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ คุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย ได้ซื้อ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* นี้ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ จากร้านจำหน่ายหนังสือของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๑๐๐ เล่ม นำไปแจกเป็นธรรมทานเอง ๒๐ เล่ม และนำมาถวายให้ผู้เรียบเรียงแจก ๘๐ เล่ม เพราะหนังสือที่ผู้เรียบเรียงจัดเตรียมไว้เป็นธรรมทาน ได้แจกไปหมดสิ้นแล้ว ต่อมาถึงต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ คุณสาทร และคุณพิสมร ได้ไปที่ร้านจำหน่ายหนังสือของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อซื้อ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* มาถวายให้ผู้เรียบเรียงแจกอีก และได้ทราบว่าหนังสือจวนจะหมด จึงปรึกษากันและได้แจ้งแก่ผู้เรียบเรียงว่าจะขอพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* แจกเป็นธรรมทาน ทางฝ่ายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งขาดแคลนในด้านทุนทรัพย์ เมื่อได้ทราบว่ามิโยมครัทธาจะพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* แจกเห็นเป็นโอกาสว่าถ้าสมทบพิมพ์ด้วย จะได้หนังสือราคาถูกลงพอสู้ราคาได้ จึงขอพิมพ์ร่วมด้วย เพื่อจำหน่ายหาทุนบำรุงการศึกษาของพระภิกษุสามเณรจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม การพิมพ์ครั้งที่ ๔ ของ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* นับว่าได้เริ่มต้นแต่นั้นมา

เมื่อตกลงว่าจะพิมพ์ใหม่แล้ว ผู้เรียบเรียงก็ได้เตรียมการเบื้องต้น เริ่มด้วยการติดต่อกับโรงพิมพ์เดิมเพื่อสืบหาอาร์ตเวิร์คและฟิล์มเก่า แต่ปรากฏว่าสูญหายหมดแล้ว ต่อแต่นั้นจึงเสาะหาโรงพิมพ์ที่เหมาะสม และตรวจชำระเพิ่มเติมต้นฉบับ แทรกข้อขึ้นไปถึงงานอื่น เช่นการพิมพ์ *พุทธธรรม* เป็นต้น เวลาว่างไปช้านาน จนถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ต้นฉบับจึงนับว่าพร้อม และได้โรงพิมพ์เป็นยุติ ถึงตอนนี้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเห็นว่า การพิมพ์ครั้งละจำนวนน้อยเป็นเหตุให้เกิดความยากลำบากย่อยๆ จึงขอเพิ่มจำนวนพิมพ์เป็น ๑๐,๐๐๐ เล่ม ทั้งที่ยังไม่มีทุนทรัพย์สำหรับจ่ายค่าพิมพ์ ครั้งนั้น คุณหญิงกระฉ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้มาอุปถัมภ์ผู้เรียบเรียงในด้านพาหนะที่จะติดต่อโรงพิมพ์ต่างๆ เป็นต้น ครั้นได้ทราบปัญหาการเงินของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้เชิญชวนญาติมิตรร่วมกันตั้ง “ทุนพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*” ขึ้น ช่วยให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ฉบับนี้ได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ และยังมีทุนเหลือพอสำหรับพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* อีกเล่มหนึ่ง ดังที่ได้พิมพ์เผยแพร่เสร็จออกไปก่อนแล้วด้วย

คุณยงยุทธ และคุณชุตินา ธนะปุระ มีศรัทธาแรงกล้าที่จะส่งเสริมการเผยแพร่ธรรม ได้ขอพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมทาน ๓,๐๐๐ เล่ม และต่อมาได้มีเพื่อนขอร่วมพิมพ์แจกด้วยอีก ๑,๐๐๐ เล่ม รวมเป็น ๔,๐๐๐ เล่ม ผู้เรียบเรียงยังไม่เห็นด้วยที่จะพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* นี้ให้มีจำนวนมากนัก จึงได้พูดชักชวนให้ลดจำนวนลงให้เหลือน้อยที่สุด คุณยงยุทธ และคุณชุตินา รับไปพิจารณาระยะเวลาหนึ่งในที่สุดจึงตกลงยอมลดลงโดยขอพิมพ์แจก ๒,๕๐๐ เล่ม ซึ่งก็ยังเป็นจำนวนมากอยู่

ทางด้านคุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย เมื่อได้ทราบว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพิ่มจำนวนพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ขึ้นจาก ๑,๐๐๐ เล่ม เป็น ๑๐,๐๐๐ เล่ม ก็เห็นว่าหนังสือจะแพร่หลายเพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องช่วยสนับสนุนมากนัก ควรเปลี่ยนไปช่วยเผยแพร่หนังสือ *พุทธธรรม* ที่คุณสาทร และคุณพิสมร เห็นว่าสำคัญกว่า จึงขอลดจำนวน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ที่ตนจะพิมพ์แจกลงเหลือเพียง ๔๐๐ เล่ม แล้วนำเงินไปใช้สนับสนุน *พุทธธรรม* แทน ดังได้ไปร่วมพิมพ์ *พุทธธรรม* มาถวายให้

ผู้เรียบเรียงแจกไปรุ่นหนึ่งแล้วจำนวน ๒๐๐ เล่ม อย่างไรก็ตาม งานพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ยืดเยื้อเรื้อรังมาก เวลาล่วงไปช้านาน นับแต่คุณสาทร และคุณพิสมร แจ้งขอพิมพ์ผ่านไป ๓ ปีเศษแล้ว การพิมพ์ก็ยังไม่เสร็จ คุณสาทรและคุณพิสมรนั้นมีศรัทธาในการเผยแพร่ธรรมมาก เมื่อพอรวบรวมทุนทรัพย์ได้ ก็จะใช้สนับสนุนการพิมพ์ด้วยความเสียสละ ประจวบกับระยะหลังนี้ คุณพิสมรป่วยด้วยโรคร้าย ถึงขั้นไม่อาจไว้วางใจในชีวิต ประสงค์จะเสียสละเพื่อส่งเสริมธรรมให้เต็มความตั้งใจ จึงมาสอบถามเกี่ยวกับการพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ และ พุทธธรรม เห็นเค้าวางการพิมพ์หนังสือสองเล่มนี้จะเสร็จห่างเวลากันพอควร คำนวณค่าใช้จ่ายกับกำลังทรัพย์พอจะรับกันได้ จึงตกลงกันว่าพิมพ์แจกทั้งสองเล่มตามลำดับ เริ่มด้วยยกจำนวนพิมพ์ธรรมทาน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ กลับขึ้นจาก ๔๐๐ เล่ม เป็น ๔,๐๐๐ เล่ม ผู้เรียบเรียงจึงแย้งและชักจูงให้พิมพ์เพียง ๔๐๐ เล่ม เท่าที่เคยลดลงไว้คราวก่อน แต่ทั้งสองท่านยืนยันจะพิมพ์แจก ๔,๐๐๐ เล่ม ผู้เรียบเรียงจำยอม แต่ได้ขออนุญาตพิเศษไว้อย่างหนึ่ง กล่าวคือ ปกติดุคคุณสาทร และคุณพิสมร พิมพ์หนังสือธรรมแจกโดยไม่ยอมให้มีชื่อตนปรากฏ คราวนี้ผู้เรียบเรียงขอร้องให้ยอมแก่ผู้เรียบเรียงในอันที่จะต้องเอ่ยชื่อเมื่อเล่าถึงความเป็นมาของการจัดพิมพ์ เพื่อประโยชน์ในด้านข้อมูลประวัติ ตัวเลขสถิติ และความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่เป็นกลางๆ นอกจากนั้น การทำสิ่งที่ดีงามของบุคคลหนึ่ง เมื่อผู้อื่นมีโอกาสรู้ ก็อาจเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการกระทำที่ดีงามเพิ่มขึ้นใหม่ กว้างขวางออกไปในสังคม

ทางด้านมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อหนังสือใกล้จะขึ้นแทนพิมพ์ ได้บอกกล่าวขอเพิ่มจำนวนพิมพ์จาก ๑๐,๐๐๐ เล่ม ขึ้นเป็น ๑๕,๐๐๐ เล่ม ผู้เรียบเรียงก็ได้ขัดไว้ โดยชักจูงให้ระงับการเพิ่มจำนวนเสีย คงพิมพ์เพียง ๑๐,๐๐๐ เล่ม ตามจำนวนเดิม การที่ผู้เรียบเรียงคอยยังไม่ให้พิมพ์มากนั้น ก็ด้วยเห็นว่า หนังสือเพียงเท่าที่พิมพ์นี้กว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจะระบายออกไปหมดก็อาจต้องใช้เวลานานแสนนาน อีกประการหนึ่ง ก็น่าจะไม่มีโอกาสตรวจสอบว่าผลงานพิมพ์สมบูรณ์แค่ไหนเพียงไร นอกจากนั้น ผู้เรียบเรียงยังมองไม่เห็นชัดว่าความต้องการในวงการศึกษาธรรมจะมีมากมายนัก หากมีผู้ต้องการจำนวนมากจริง ก็อาจพิมพ์เพิ่มใหม่ได้ไม่เหลือกำลัง ในเรื่องนี้ผู้เรียบเรียงยังระลึกได้อีกว่า เคยมีท่านผู้แสดงความจำนงพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ นี้รายอื่นอีก เท่าที่นี้ก็ออกเฉพาะหน้า ๒ ราย แต่ขณะนี้ เวลากระชั้นเกินไปเสียแล้ว และจำนวนพิมพ์ก็มากอยู่แล้ว จึงจำป้อยเลยตามเลยไปก่อน หากท่านที่ประสงค์จะพิมพ์นั้นยังผูกใจอยู่ ก็อาจยกไปร่วมในการพิมพ์เพิ่มใหม่นั้น โดยยอมรับค่าขอภัยไว้ก่อน ณ ที่นี้

การพิมพ์ครั้งนี้ แม้ว่าโดยลำดับ จะเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ แต่ว่าโดยงาน ควรจัดเป็นครั้งที่ ๒ เพราะในการพิมพ์ครั้งนี้เท่านั้นได้มีการทำงานใหม่อย่างแท้จริง กล่าวคือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันที่จัดพิมพ์หนังสือครั้งแรก ระหว่างพ.ศ. ๒๕๑๕ ถึง ๒๕๑๘ โดยจัดจำหน่ายเก็บผลประโยชน์บำรุงการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๑ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ได้ขอพิมพ์ซ้ำเพื่อแจกเป็นธรรมทาน โดยใช้วิธีถ่ายแบบจากฉบับพิมพ์ครั้งแรกของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ส่วนฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ก็คือฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ นั้นเอง แต่เป็นส่วนที่โรงพิมพ์การศาสนาสงวนไว้เตรียมจะจัดจำหน่าย ๑,๐๐๐ เล่ม มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ขอซื้อไป ๙๐๐ เล่ม และนำไปจัดจำหน่ายหาทุนบำรุงการศึกษาในสถาบัน ส่วนอีก ๑๐๐ เล่ม ผู้เรียบเรียงได้มาด้วยอาศัยปัจจัยที่มีผู้ทำบุญเก่าๆ ในพิธีต่างๆ เมื่อครั้งปฏิบัติศาสนกิจในสหรัฐอเมริกา ซึ่งตั้งไว้เป็นทุนชื่อ “ทุนพิมพ์พุทธศาสนปกรณ” และได้แจกจ่ายเป็นธรรมทานไปจนหมด ส่วน

ในการพิมพ์ครั้งใหม่ที่น่าจะเป็นครั้งที่ ๔ นี้ นอกจากดำเนินการใหม่ตลอดกระบวนการพิมพ์ เริ่มแต่เรียงตัวอักษรใหม่ทั้งหมดแล้ว ยังได้แก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาอีกเป็นอันมาก เช่น ภาค ๑ เพิ่มหมวดธรรมอีกเกินกว่า ๓๐ หมวด เขียนคำบาลีอักษรโรมันของข้อธรรมทั้งหมดทั้งหัวข้อใหญ่และข้อย่อยแทรกเข้าทุกแห่ง พร้อมทั้งทำ Index of Pāli Terms เพิ่มเข้าอีก ภาค ๒ เพิ่มศัพท์ใหม่อีกมากกว่า ๕๐ ศัพท์ ดังนี้เป็นต้น

การพิมพ์ครั้งใหม่นี้ เดิมคาดว่าจะเสร็จสิ้นในเวลาอันรวดเร็ว แต่ครั้นทำเข้าจริง กลับกินเวลานานถึงปีครึ่งเศษ เท่ากับประมาณครึ่งหนึ่งของเวลาที่ใช้ในการพิมพ์ครั้งแรก สาเหตุสำคัญของความล่าช้า นอกจากลักษณะของงานที่ต้องการความละเอียดประณีตแม่นยำอย่างพิเศษ ก็คือระบบการเรียงพิมพ์ที่ไม่สมบูรณ์ ใช้งานได้ไม่พอกับประเภทของงาน การพิมพ์ครั้งก่อนใช้ระบบโมโนไทป์ ซึ่งมีระบบตัวอักษรและเครื่องหมายค่อนข้างครบถ้วน ความล่าช้าเกิดจากการต้องแต่งเสริมให้เรียบร้อยประณีตงดงาม การแก้ไขแทรกเพิ่มระหว่างเรียงพิมพ์ และความไม่คล่องตัวในการดำเนินงาน ส่วนในการพิมพ์ครั้งนี้ใช้ระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งแม้จะมีตัวอักษรที่งดงามชัดเจน แต่มีอักษรและเครื่องหมายไม่ครบถ้วน เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับการพิมพ์คำบาลีด้วยอักษรโรมัน แม้จะได้สั่งซื้ออุปกรณ์คือจานบันทึกและแถบฟิล์มต้นแบบมาใหม่เป็นการเฉพาะ ลื่นเปลื้องทั้งเงินและเวลาที่รอคอย แต่ก็ใช้งานได้ไม่สมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะบริษัทตัวแทนจำหน่ายที่สั่งซื้ออุปกรณ์ให้ นั้นยังไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการพิมพ์อักษรสำหรับพจนานุกรมนี้ จึงไม่สามารถกำหนดเลือกและจัดหาอุปกรณ์ที่ตรงกับงานแท้จริงให้ได้ การเรียงพิมพ์จึงต้องอาศัยความสามารถและความอดทนของนักเรียงพิมพ์ผู้ฉลาดหาวิธียกเยื้องพลิกแพลงให้ใช้ได้สำเร็จ ผลส่วนหนึ่ง ประกอบกับการใช้ฝีมือตัดต่อติดเติมแต่งในอาร์ตเวิร์คอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งอย่างหลังนี้ได้ทำให้ผู้เรียบเรียงสิ้นเปลืองเวลา และแรงงาน ตลอดจนสุขภาพไปกับหนังสือเล่มนี้มาก ตัวอย่างเช่น เครื่องหมาย tilde (~) อย่างเดียว ก็ต้องนำจากที่อื่นมาติดแทรกลงในที่ต่างๆ เกินกว่า ๑๐๐ แห่ง ไม่ต้องพูดถึงการติด การเปลี่ยน การเลื่อนจุดใต้/เหนือพยัญชนะและขีดเหนือสระของอักษรโรมัน ตลอดจนเรื่องปลีกย่อยอื่นๆ อีกเป็นอันมาก ซึ่งประมวลเข้าแล้วก็เป็เครื่องชี้แจงให้เข้าใจว่า เหตุใดงานนี้จึงใช้เวลาพิมพ์นานกว่าหนังสืออื่นส่วนมากอย่างมากมายหลายเท่าตัว ดังมีตัวอย่างหนังสือบางเล่มที่ผู้เรียบเรียงได้ช่วยจัดทำในระหว่างช่วงเวลาของการพิมพ์พจนานุกรมนี้ มีความหนาประมาณกึ่งหนึ่งของ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ใช้เวลาเรียงพิมพ์และจัดทำอาร์ตเวิร์คประมาณ ๑ เดือนก็เสร็จเรียบร้อย ผลเสียที่สำคัญอย่างหนึ่งของความยากลำบากช้านานนี้ก็คือ งานเขียนและงานพิมพ์หนังสืออื่นๆ โดยเฉพาะการพิมพ์ *พุทธธรรม* ครั้งใหม่ ต้องพลอยถูกผัดผ่อนเนิ่นนานต่อๆ กันออกไป

แม้ว่าการจัดพิมพ์จะยากลำบากมาก จนทำให้เวลาเกือบ ๒ ปีที่ทำงานนี้ กลายเป็นช่วงกาลแห่งความกร่อนโทรมของชีวิตในอัตราเร่งสูงอีกตอนหนึ่ง แต่เวลา ๒ ปีเดียวกันนั้นเอง ก็เป็นระยะที่ได้มีแรงสนับสนุนคำจูงใจเกิดขึ้นมาก ด้วยได้มีท่านผู้ศรัทธาที่จะส่งเสริมงานพระศาสนาเข้ามาอุปถัมภ์ในด้านต่างๆ โดยการเสริมกำลังบ้าง ผ่อนแรงบ้าง อำนวยความสะดวกบ้าง เป็นส่วนร่วมแรงร่วมใจและเป็นกำลังหนุนอยู่ข้างหลังให้งานบรรลุความสำเร็จ ท่านผู้อุปถัมภ์เหล่านี้ บางท่านก็เป็นเช่นเดียวกับคุณสาทร และคุณพิสมร ศรศรีวิชัย คือ ตามปกติ จะไม่เปิดเผยชื่อของตนในการช่วยงานบุญ แม้จะพิมพ์หนังสือเล่มใหญ่ๆ แจกเป็นธรรมทาน ก็ไม่ยอมให้มีชื่อของตนปรากฏในหนังสือนั้น แต่คราวนี้ผู้เรียบเรียงขออภัยที่จะเอ่ยอ้างชื่อของท่านเหล่านั้นไว้ ไม่ว่าจะได้ออกขออนุญาตไว้ก่อนแล้วหรือไม่ก็ตาม โดยขอให้เห็นประโยชน์ว่า ผู้ใช้หนังสือนี้รุ่นหลังๆ ต่อไปจะได้รู้จัก *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* อย่างรอบด้าน อย่าง

น้อยก็เป็นข้อมูลเชิงประวัติ และเป็นการบินพิทักเหตุการณ์อย่างหนึ่ง ตามข้อเท็จจริงที่ได้เกิดขึ้นแล้ว อันจะก่อประโยชน์ทางวิชาการไม่มากนักน้อย ทั้งนี้ ขออนุโมทนาความอดทนสูงเสริมของท่านที่จะกล่าวถึงต่อไป

ผู้ศรัทธาเสียดสละช่วยพิมพ์ติดต้นฉบับส่วนที่เพิ่มเติมในการพิมพ์ครั้งนี้ ก็คือ คุณชลธีร์ ธรรมวรังกูร บุคคลเดียวกันกับที่ได้พิมพ์ติดต้นฉบับภาค ๑ ทั้งหมดของพจนานุกรมนี้เมื่อพิมพ์ครั้งแรก ส่วนในชั้นเรียงพิมพ์ คุณบุญเลิศ แซ่ตั้ง แห่งบริษัทยูนิตีโพรเกรส ได้ร่วมมือด้วยความมีน้ำใจและด้วยความใฝ่เรียนรู้ พยายามเรียงพิมพ์งานที่ยากมากนี้ให้ออกมาเป็นผลงานที่ดี

ในการพิสูจน์อักษร ท่านผู้ศรัทธามีน้ำใจเกื้อกูลหลายท่านได้สละเวลาช่วยเหลือ สายหนึ่งคือ คุณอัมพร สุขนินทร์ ซึ่งเมื่อรับไปตรวจ ก็ได้รับความอนุเคราะห์จากโยม “มิลโล” (คุณเจ็จันท์ อัครพรณ) ช่วยอ่านซ้ำให้ด้วย อีกสายหนึ่ง คุณชุตินา ธนะปุระ รับผิดชอบ รับไป แต่เมื่อคุณเจ็จันท์อัครพรณ บริพันธ์พจนพิสุทธิ์ ผู้เป็นเพื่อนได้ทราบ ก็ร่วมศรัทธาช่วยตรวจ นอกจากนั้น คุณสมศีล ฌานวงศ์ ผู้เคยพิมพ์ต้นฉบับฉบับขยายความแห่งภาคที่ ๒ ของพจนานุกรมนี้ ได้เดินทางจากสหรัฐอเมริกามาเยี่ยมบ้านชั่วคราว พอได้ทราบก็มารับเอาปฏิรูปส่วนหนึ่งเท่าที่มีในระยะเวลาสั้นๆ นั้นไปช่วยตรวจ และบอกแจ้งข้อเสนอแนะบางอย่างที่มีประโยชน์

คุณวรเดช อมรรวิพัฒน์ และคุณพนิตา อังจันทร์เพ็ญ อาสาเก็บศัพท์สำหรับ Index of Pali Terms โดยมีคุณอังคาร ดวงตาเวียง เป็นผู้ช่วย และได้ตรวจสอบความสมบูรณ์ของสารบัญคั่นคำให้ด้วย โดยเฉพาะคุณพนิตา อังจันทร์เพ็ญ ได้สละเวลาเป็นอันมาก พยายามติดต่อและติดตามทางโรงพิมพ์เป็นต้น เพื่อให้หนังสือนี้ได้รับการตีพิมพ์อย่างดีที่สุด และได้รับความร่วมมือด้วยดีจากคุณปฐม สุทธาทิกุล ชัย กรรมการผู้จัดการด้านสุทธาทิการพิมพ์ พร้อมทั้งคุณสุพจน์ มิตรสมหวัง ซึ่งเป็นผู้ช่วยเอาใจใส่ตั้งใจที่จะพิมพ์ให้ประณีตงดงาม

ในด้านอุปสรรคต่องาน และการค้าจุนชีวิต ที่เป็นพื้นฐานของงาน ผู้เรียบเรียงถูกรับเข้าพักรักษาตัวในโรงพยาบาลพลโยธิน นับแต่พ.ศ. ๒๕๒๖ รวม ๓ คราว โดยมีนายแพทย์เกษม อารยางกูร พี่ชายของตนเองเป็นผู้อำนวยความสะดวกรักษา พร้อมทั้งได้รับความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่จากพยาบาลและพนักงานเจ้าหน้าที่ด้วยดี คุณประพัฒน์ และคุณหมอกาญจนา เกษสอาด และคุณหมอสุมาลี ตันติวิรสุต พร้อมด้วยเพื่อนและผู้ใกล้ชิด นอกจากอุปถัมภ์ด้วยนิยัตแล้ว ก็ได้ชวนช่วยติดตามช่วยแก้ปัญหาสุขภาพ พร้อมทั้งสนับสนุนให้มีอุปกรณ์และสถานที่อาศัยที่เอื้อต่อสุขภาพและการทำงาน คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ร่วมด้วยคุณหมอรุจัญ ผลนิवास กับทั้งศิษย์และญาติมิตรได้บำเพ็ญความอุปถัมภ์ขยายออกไปรอบด้าน ทั้งในทางสนับสนุนผลงาน ด้วยการจัดตั้ง “ทุนพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์” เป็นต้น และในด้านค้าจุนชีวิตของผู้ทำงาน ด้วยการอุปถัมภ์ความเป็นอยู่ประจำวัน ชวนชวนให้ได้ฟื้นฟูสุขภาพ และเสริมสร้างสัปปายะต่างๆ ตลอดจนจัดหาอุปกรณ์ที่สำคัญมาไว้เพื่อให้ทำงานได้สะดวกรวดเร็วทวีปริมาณ

นอกจากตั้งทุนพิมพ์ให้แล้ว เมื่อหนังสือเสร็จออกมา โยมผู้ศรัทธายังบำเพ็ญกิจอาสาสมัครช่วยจำหน่ายหนังสือนั้นอีก เพื่อให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ผลประโยชน์โดยเร็วและเต็มจำนวนไม่ต้องหักค่าคนกลาง บรรดาผู้ศรัทธาที่ช่วยสนับสนุนมหาวิทยาลัยสงฆ์ด้วยวิธีเป็นสื่อ นำผลประโยชน์มาให้ และเผยแพร่ผลงานอยู่เงียบๆ เช่นนี้ นอกจากโยมผู้ริเริ่มตั้งทุนแล้ว ควรจะเอ่ยนาม ดร.ทวีร์ลัม ธนาคม เป็นตัวอย่างอีกท่านหนึ่ง

ยังมีท่านผู้ศรัทธาหรือมีจิตเกื้อกูลอีกหลายท่าน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้ปวารณาที่จะช่วย

เหลืออีกต่างๆ เกี่ยวกับหนังสือนี้ แม้จะยังไม่ได้ขอความร่วมมือในคราวนี้ ก็ขออนุโมทนาความมีน้ำใจดี นั้นไว้ และหวังว่าคงจะได้ขอความร่วมมือในคราวสำคัญๆ ลำดับต่อไป

ทางด้านมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อได้แจ้งขอพิมพ์หนังสือแล้ว ถึงคราวมีเรื่องเกี่ยวข้องกับ พระมหาอารีย์ เขมจาโร รองเลขาธิการฝ่ายธุรการ ก็แสดงความพร้อมอยู่เสมอที่จะร่วมมือดำเนินกิจ นั้นให้ลุล่วงไป ไกลเข้ามาอีก ภายในวัดพระพิเรนทร์ พระถวัลย์ สมจิตโต และพระฉาย ปญญาปทีโป ยัง คงเป็นองค์ยืนหลักที่ช่วยให้ความเป็นอยู่ของผู้เรียบเรียงภายในวัดคล่องเบา พอวางภาระกับสภาพแวดล้อมรอบตัวได้ สามารถทำงานหนังสือมุ่งไปแต่ด้านเดียว

ผู้เรียบเรียงถือว่า การที่ท่านผู้ศรัทธาและมีน้ำใจ มาให้ความอุปถัมภ์ต่างๆ ด้วยกุศลเจตนาเริ่ม การเอง อันล้วนเป็นอสังขาริกกุศลทั้งสิ้นนั้น ก็ด้วยเห็นแก่พระธรรม หวังจะสนับสนุนงานพระศาสนาให้ เจริญแพร่หลายยิ่งขึ้น โดยมองเห็นว่าผู้เรียบเรียงนี้จะเป็นกำลังหรือองค์ประกอบส่วนหนึ่งของงานนั้น ได้ ในทำนองเดียวกัน ก็ขอได้รับความมั่นใจที่สอดคล้องต่อไปอีกด้วยว่า การตอบสนองต่อความอุปถัมภ์ ก่อเกิด ในลักษณะที่เป็นการปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยง ซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งคราวตามโอกาส หรือแม้ในกรณี สำคัญนั้น ผู้เรียบเรียงได้กระทำไปโดยบริสุทธิ์ใจ ด้วยเห็นแก่กิจการพระศาสนาหรือประโยชน์ของส่วน รวมตามเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแน่นอน โดยที่ในใจจริงก็อนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งต่อกุศลเจตนาที่ หวังจะอนุเคราะห์แก่กุศลนั้น แต่ยังไม่เหมาะที่จะอธิบายเหตุผลให้ทราบ

ในเมื่องานนี้ก็กำลังจะเสร็จลงอยู่ต่อหน้าแล้ว และทั้งผู้เรียบเรียงทั้งผู้ร่วมแรงร่วมศรัทธาต่างก็มี ความปรารถนาตรงเป็นอันเดียวกัน ที่จะประกาศพุทธวจนะเผยแผ่พระลัทธิธรรม จึงขออ้างอิงพลังแห่ง บุญกุศล มีศรัทธา ฉันทะ และวิริยะ เป็นต้น จงเป็นปัจจัยอำนวยให้ผลงานอันอุทิศต่อพระศาสนาบูชาธรรม นี้ เป็นเครื่องเผยแผ่ความรู้ในพระพุทธศาสนา ส่งเสริมความเข้าใจถูกต้องในหลักคำสอน คำชูพุทธธรรม ให้เจริญงอกงามแพร่หลาย เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกอย่างกว้างขวางตลอดกาลนาน

อนึ่ง ผู้ใช้หนังสือนี้พึงตระหนักว่า หลักธรรมต่างๆ ที่ประมวลไว้ในพจนานุกรมนี้ เป็นเพียงส่วน หนึ่งที่ได้คัดเลือกมา มิใช่ทั้งหมดในพระไตรปิฎก พึงถือพจนานุกรมนี้เป็นเพียงฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าธรรมให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป อีกประการหนึ่ง คำอธิบายข้อธรรมต่างๆ ในพจนานุกรมนี้ จัดทำใน ลักษณะเป็นตำราหรือเป็นแบบแผน จึงยึดเอาหลักฐานในคัมภีร์เป็นบรรทัดฐานก่อน และให้ความสำคัญ แก่คัมภีร์ทั้งหลายตามลำดับชั้น เช่น พระไตรปิฎกเหนืออรรถกถา อรรถกถาเหนือมติอาจารย์รุ่นหลัง และเหนืออัตโนมติ เป็นต้น พึงใช้พจนานุกรมนี้เป็นที่ปรึกษา โดยมีความเข้าใจดังกล่าวนี้เป็นพื้นอยู่ในใจ จะได้คิดขยายความต่อออกไปอีกได้อย่างมีหลักและมีขั้นมีตอน ตลอดจนวิจารณ์ได้อย่างมีหลักเกณฑ์

พระราชวรมณี (ประยูร ปรยุตโต)

๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๘

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑)

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ เล่มนี้ เป็นที่รวมของงาน ๓ ชิ้น คือ พจนานุกรมหมวดธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ และ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย งาน ๓ ชิ้นนี้เดิมเป็นงานต่างหากกัน และเกิดขึ้นต่างคราวกัน กล่าวคือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย-อังกฤษ เดิมชื่อ พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-บาลี-อังกฤษ ได้จัดทำเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้แก้ไขเพิ่มเติมเป็นครั้งคราว ครั้งสุดท้ายก่อนหน้านี้ได้ขยายเพิ่มเติมเป็นฉบับพิสดาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ แต่จัดทำเช่นนั้นได้เพียงจบอักษร ฐ ก็ชะงัก ไม่มีเวลาทำต่อมาอีกเลย ในระหว่างนั้น เจ้าหน้าที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ขอให้นำเอาฉบับเล็กเดิมมาพิมพ์ไปพลางก่อน ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ตกลงจะตีพิมพ์ โดยขอแก้ไขเพิ่มเติมเล็กน้อย แต่ไม่มีเวลา จึงชักช้าอยู่

ในระยะเวลาเดียวกันนั้น ผู้รวบรวมกำลังจัดทำหนังสือประเภทอ้างอิงทางพระพุทธศาสนามุ่งอยู่หลายเล่ม จึงคิดว่าควรรวบรวมหลักธรรมเป็นหมวดๆ ที่ใช้เล่าเรียน ใช้อ้างอิง และที่น่าสนใจสำหรับคนทั่วไป จำนวนไม่มากนัก มาพิมพ์ประมวลไว้เพื่อเป็นคู่มือใช้ประกอบการศึกษาเบื้องต้นเพียงให้พอเหมาะสำหรับนักเรียนนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป ซึ่งไม่ต้องการรายละเอียดพิสดารอย่างนักค้นคว้า ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความหมายภาคภาษาอังกฤษที่นิยมใช้ทั่วไป กำกับไว้กับข้อธรรมต่างๆ ด้วย พอเป็นประโยชน์ในขั้นต้นๆ เมื่อนำงานชิ้นนี้มารวมเข้าด้วยกันกับ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย-อังกฤษ ก็จะเป็นเครื่องเสริมกันและกัน ช่วยให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เข้ามาถึง งานชิ้นที่เพิ่มนี้ได้ตั้งชื่อว่า พจนานุกรมหมวดธรรม ด้วยเหตุผล ๒ ประการคือ ประการแรก แม้หนังสือนี้จะถือจำนวนหัวข้อธรรมเป็นเกณฑ์และจัดลำดับตามจำนวนเลขก็ตาม แต่ในจำนวนที่เท่ากัน ได้จัดเรียงหมวดธรรมตามลำดับอักษร นอกจากนั้นยังได้จัดองค์ประกอบอย่างอื่นในระบบการค้นตามลำดับอักษร เช่น สารบัญค้นคำ เป็นต้น เข้าเสริมอีกด้วย ช่วยให้สำเร็จกิจของพจนานุกรมโดยสมบูรณ์ ประการที่สอง เพื่อให้เป็นงานที่เข้าชุดกันได้เหมาะสมใช้ประโยชน์ในประเภทเดียวกันกับ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย-อังกฤษ ที่ทำไว้แล้ว

ระหว่างที่ทำ พจนานุกรมหมวดธรรม อยู่ นั้น ได้ตั้งใจว่า เมื่อมีโอกาสข้างหน้าจะได้จัดทำพจนานุกรมหมวดธรรม ฉบับพิสดารใหม่อีก เพื่อให้เป็นไปตามโครงการที่วางไว้เดิม ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลเตรียมไว้ก่อนแล้วเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ระหว่างจัดทำ พจนานุกรมหมวดธรรม ฉบับปัจจุบันอยู่นี้ พิจารณาเห็นว่าหมวดธรรมหลายหมวดแม้ยังไม่จำเป็นสำหรับคนทั่วไปที่จะต้องรู้จักจริง แต่มีความสำคัญเกี่ยวแก่การศึกษาธรรมวินัยมาก ไม่อาจตัดหมวดธรรมเหล่านั้นทิ้งไปได้ อีกอย่างหนึ่ง ที่คิดไว้เดิมว่าจะแสดงความหมายของหัวข้อธรรมแต่เพียงสั้นๆ พออ้างอิงได้เท่านั้น ครั้นลงมือทำก็เห็นไปว่าไหนๆ มีหนังสือนี้แล้วก็ควรให้สำเร็จประโยชน์พอแก่จะใช้การทีเดียว ข้อธรรมใดให้เพียงความหมาย ยังไม่อาจเข้าใจชัดได้ ก็ได้ทำไขความโดยสรุปสาระที่ควรรู้เกี่ยวกับข้อธรรมนั้นไว้จนคลุมความ การที่เป็นเช่นนี้ ได้ทำให้พจนานุกรมหมวดธรรม มีขนาดหนามาก เมื่อรวมเข้ากับ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ เดิม แทนที่จะเป็นส่วนประกอบช่วยเสริมหรือเป็นส่วนร่วม กลับกลายเป็นส่วนหลักไป แม้ถึง พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ นั้นเอง ก็ได้ขยายตัวออกไปมากอยู่แล้ว เมื่อทั้งสองส่วนที่ขยายตัวมารวมกันเข้า จึงทำให้หนังสือมีขนาดใหญ่เกินความตั้งใจเดิม

ภาคที่ ๓ ของหนังสือนี้ คือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย เป็นส่วนที่จัดทำขึ้นใหม่ในการพิมพ์ครั้งนี้ โดยพิจารณาเห็นว่า เมื่อมีภาคไทย-อังกฤษแล้ว ก็ควรมีภาคอังกฤษ-ไทยขึ้นด้วยเป็นคู่กัน เพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้ครบถ้วน แต่ภาคอังกฤษ-ไทยที่ทำนี้ ถือเป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น เพราะปัญหาสำคัญของนักศึกษาและนักเผยแพร่พระพุทธศาสนา อยู่ที่ต้องการทราบว่าศัพท์ธรรมหรือศัพท์พระพุทธศาสนามาคำนี้ๆ จะใช้

ภาษาอังกฤษว่าอย่างไร ซึ่งพจนานุกรมภาคที่ ๒ จะเป็นที่ปรึกษาช่วยบอกหรือหาคำใช้ที่เหมาะสมเสนอให้ ส่วนพจนานุกรมภาคที่ ๓ ทำหน้าที่เพียงรวบรวมศัพท์ภาษาอังกฤษ ที่ใช้กับศัพท์ธรรมลงตัวอยู่แล้วบ้าง ที่มีผู้คิดขึ้นลองใช้แล้วและดูเหมาะสมดีบ้าง นำมาแสดงให้ทราบว่า ผู้ที่ใช้คำภาษาอังกฤษคำนั้นมุ่งหมายถึงข้อธรรมอะไร ส่วนมากจึงเป็นคำต่อคำ ไม่กินเนื้อที่มาก พจนานุกรมภาคที่ ๓ นี้ สามารถจำกัดขนาดให้อยู่ในกำหนดที่ตั้งใจไว้เต็มได้ ไม่ขยายตัวเกินไป

เพราะเหตุที่มีความเป็นมาต่างหากกันเช่นนี้ ส่วนทั้ง ๓ ของพจนานุกรมจึงมีลักษณะเป็นอิสระจากกัน ไม่จำกัดอยู่ในขอบเขตเดียวกัน หรือในขอบเขตของกันและกัน เช่น ความหมายภาษาอังกฤษของข้อธรรมเดียวกันที่แสดงใน พจนานุกรมหมวดธรรม กับใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ อาจตรงกันเฉพาะนัยที่นิยมใช้ยุดิแล้ว แต่นัยอื่นๆ ที่เสนอแนะไว้อาจมีแปลกจากกันได้ ข้อธรรมบางอย่างไม่ได้เก็บไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ ไม่เป็นข้อธรรมที่อยู่ในระดับอันควรทราบ แต่ปรากฏใน พจนานุกรมหมวดธรรม เพราะเป็นข้อย่อยของหมวดธรรมบางหมวด จำเป็นต้องติดเข้าไปอยู่เอง ดังนี้เป็นต้น ลักษณะที่เป็นอิสระจากกันเช่นนี้ นับได้ว่ามีผลดีมากกว่าผลเสีย เพราะกลับเป็นส่วนที่มาเสริมกัน ช่วยให้สมบูรณ์และอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้น เช่นเมื่อค้นหาความหมายของข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ในพจนานุกรมภาคที่ ๒ (ไทย-อังกฤษ) ได้แล้ว อาจเปิดดูข้อธรรมนั้นในสารบัญคั่นคำของพจนานุกรมภาคที่ ๑ (หมวดธรรม) แล้วหาความหมายได้เพิ่มขึ้นอีก ข้อธรรมใดไม่มีในพจนานุกรมภาคที่ ๒ เมื่อเปิดดูสารบัญคั่นคำในภาคที่ ๑ อาจหาพบก็ได้ นอกจากนั้นยังช่วยให้ไม่ต้องลงพิมพ์ความหมายซ้ำกันทั้งหมด ซึ่งทำให้เปลืองเนื้อที่มากขึ้นอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ความเป็นอิสระจากกันเช่นนี้ แม้จะมีผลดีบางประการ แต่ก็ยังถือว่าเป็นข้อบกพร่องอย่างหนึ่ง ซึ่งในการพิมพ์คราวต่อไป ถ้ามีเวลา จะได้ใช้ระบบอ้างอิงภายในเข้าช่วยเพิ่มขึ้นอีก เพื่อให้งานทั้งสามภาคประสานเป็นชุดเดียวกันโดยสมบูรณ์ และสามารถรักษาลักษณะที่ให้ผลดีไว้ได้ พร้อมทั้งแก้ไขให้มีข้อบกพร่องที่เกิดจากความซ้ำซาก เป็นต้น

ดังได้กล่าวแล้ว หนังสือนี้เดิมตั้งใจทำเป็นฉบับเล็ก เพราะหากมีเวลาเพียงพอ จะได้จัดทำฉบับพิสดารที่ค้างอยู่ให้เสร็จสิ้นต่อไป แต่บัดนี้หนังสือฉบับเล็กนี้ได้ขยายตัวออกมากจนมีขนาดใหญ่มากที่จะนำติดตัวไปใช้เป็นประจำตามความตั้งใจเดิม ในการแก้ปัญหานี้ได้ใช้ระบบการพิมพ์เข้าช่วย โดยถ่ายย่อลงจากต้นฉบับเรียงพิมพ์เหลือเพียง ๒ ใน ๓ ส่วน จะย่อเล็กกว่านี้ตัวอักษรก็จะเล็กเกินไป จนทำให้เกิดความยากลำบากแก่ผู้ใช้งานมาก ทำอย่างนี้ถึงแม้จะไม่ได้หนังสือขนาดเล็กเท่าที่ตั้งใจเดิม ก็พอช่วยให้ใช้ได้สะดวกขึ้นมาก และในเวลาเดียวกันก็ทำให้ได้หนังสือขนาดกะทัดรัดที่จุเนื้อความยิ่งกว่าปกติเป็นอันมาก

การจัดพิมพ์หนังสือนี้ นับแต่จัดเตรียมต้นฉบับเพื่อส่งโรงพิมพ์ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๕ จนถึงตีพิมพ์เสร็จในบัดนี้ ล้นเวลาประมาณ ๒ ปี ๖ เดือน ในการจัดพิมพ์ได้รับความร่วมมือร่วมใจอย่างดีจากหลายท่าน เจ้าหน้าที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะท่านพระมหาสมบุญ สมนุญโณ* ผู้ช่วยเลขานุการ ได้ช่วยคอยเร่งเร้าเท่ากับเป็นแรงสนับสนุนให้การจัดทำหนังสือนี้คืบหน้ามาสู่ความสำเร็จ คุณชลธีร์ ธรรมวรางกูร ได้ช่วยพิมพ์ติดต้นฉบับให้โดยตลอดด้วยความเอื้อเฟื้อ และทางโรงพิมพ์คุรุสภาได้ช่วยอำนวยความสะดวกในการตีพิมพ์ นับว่าทุกท่านได้มีส่วนบำเพ็ญกุศลร่วมกันในการทำวิทยาทานนี้ให้สำเร็จ จึงขออนุโมทนาในความร่วมแรงร่วมใจและความสนับสนุนของทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้เป็นอย่างยิ่ง

พระราชวรมุนี

๒๔ เมษายน ๒๕๑๘

*ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๕) เป็นที่ พระราชกิตติเวที

สารบัญทั่วไป

คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐)	๓
บันทึกในการพิมพ์ครั้งที่ ๔	๘
คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑)	๑๓
ภาค 1 พจนานุกรมพุทธศาสตร์ หมวดธรรม	1
คำชี้แจงการใช้	3
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	8
Abbreviations of Scriptures	10
สารบัญหมวดธรรม	11
สารบัญประเภทธรรม	18
ดัชนีค้นคำ	23
เอกกะ หมวด 1	57
ทุกะ หมวด 2	60
ติกะ หมวด 3	84
จตุกกะ หมวด 4	113
ปัญจกะ หมวด 5	162
ฉักกะ หมวด 6	189
ลัตตกะ หมวด 7	204
อัฐกะ หมวด 8	215
นวกะ หมวด 9	221
ทสกะ หมวด 10	229
อติเรกทสกะ หมวดเกิน 10	249
Index of Pāli Terms	292
ภาค 2 พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย-อังกฤษ	311
คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ 1	313
คำชี้แจง	314
อักษรย่อและเครื่องหมาย	316
เทียบอักษรโรมันที่ใช้เขียนบาลี	316
พจนานุกรม ก - โอ	317
ภาค 3 พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย	363
พจนานุกรม A - Z	365
Appendix	382

ภาค 1

พจนานุกรมพุทธศาสตร์

หมวดธรรม

Part I

**Dictionary of
Numerical Dhammas**

คำชี้แจงการใช้พจนานุกรมหมวดธรรม

ก. หลักการในการรวบรวมธรรม

1. หมวดธรรม คือ หลักธรรมที่แสดงไว้โดยมีจำนวนหัวข้อเป็นชุดๆ ชุดหนึ่งๆ เรียกว่าหมวดธรรมหนึ่งๆ หมวดธรรมเหล่านี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น นอกจากคำสอนประเภทหมวดธรรมแล้ว ยังมีคำสอนประเภทคาถาภาษิต ธรรมกถา และโอวาทานุศาสน์ต่างๆ อีกเป็นอันมาก ผู้ที่ต้องการรู้จักพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางทั่วถึง จึงควรศึกษาคำสอนประเภทอื่นๆ นอกจากหมวดธรรมด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษาหมวดธรรมเหล่านี้ นับว่าสำคัญและมีประโยชน์อย่างมาก เพราะเป็นคำสอนประเภทประมวลข้อสรุป มีอรรถกถาขยาย และถูกยกขึ้นอ้าง หรือเป็นข้อปรารภในการแสดงคำสอนประเภทอื่นๆ อยู่เนืองๆ
2. หมวดธรรมมีอยู่มากมาย แต่เฉพาะที่แสดงในหนังสือนี้ได้คัดเลือกและรวบรวมไว้เพียงส่วนหนึ่ง โดยถือหลักเกณฑ์ที่สำคัญคือ
 - 1) มุ่งเอาหมวดธรรมที่มาจากพระไตรปิฎกโดยตรงเป็นพื้น ส่วนที่มาจากคัมภีร์อื่นพยายามจำกัดเฉพาะคัมภีร์สำคัญในระดับรองลงมา ที่นิยมนับถือ ใช้ศึกษาและอ้างอิงกันอยู่ทั่วไปในวงการศึกษาพระพุทธศาสนา
 - 2) มุ่งเอาหมวดที่แสดงหลักธรรมโดยตรง ให้สมกับชื่อที่เรียกว่า “หมวดธรรม” หลีกเลียงหมวดที่เป็นเพียงเกร็ดความรู้ หรือคำแถลงเรื่องราวอื่นๆ เว้นแต่จะเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับหลักธรรมอย่างใกล้ชิด
 - 3) คัดเอาเฉพาะหมวดธรรมที่ควรรู้หรือที่ต้องรู้ โดยฐานะเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาบ้าง เป็นหลักที่เห็นว่ามีประโยชน์มากบ้าง เป็นหลักที่ใช้หรืออ้างอิงอยู่เสมอ หรือรู้จักกันอยู่ทั่วไปบ้าง เป็นหลักที่ท่านกำหนดให้เรียนในหลักสูตรการศึกษาพระพุทธศาสนาในระบบต่างๆ ในประเทศไทยบ้าง

ข. การจัดลำดับ

3. การจัดลำดับหมวดธรรม
 - จัดตามลำดับเลขจำนวนก่อน รวมหมวดธรรมที่มีจำนวนหัวข้อเท่ากันเข้าไว้เป็นกลุ่มเดียวกันเรียงจากกลุ่มที่มีจำนวนน้อยไปหากกลุ่มที่มีจำนวนมากตามลำดับ เป็นหมวด 1 หมวด 2 หมวด 3 ฯลฯ จนถึงหมวดเกินสิบ
 - ในหมวดเลขเดียวกัน เรียงตามลำดับอักษร ตามอักขรวิธีในภาษาไทย
 - 1) หมวดธรรมที่มีลำดับอักษรต่างกัน แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือควบคู่กัน เมื่อถึงลำดับอักษรของหมวดหนึ่งแล้ว นำอีกหมวดหนึ่งมาต่อในลำดับถัดไปทันทีโดยไม่คำนึงถึงลำดับอักษร เช่น [67] กุศลมูล 3, [68] อกุศลมูล 3; [80] ทุจจริต 3, [81] สุจจริต 3 เป็นต้น
 - 2) หมวดธรรมที่มีเลขจำนวนต่างกัน แต่เป็นเรื่องอย่างเดียวกัน อาจจัดเรียงรวมไว้ในหมวดเลขเดียวกัน ต่อกันไป โดยไม่คำนึงถึงลำดับเลขหมวด ในกรณีเช่นนี้ จะถือหมวดธรรมที่สำคัญหรือรู้จักกันมากเป็นหลัก เช่น [303] พุทธคุณ 9, [304] พุทธคุณ 2, [305] พุทธคุณ 3, [306] ธรรมคุณ 6, [307] สังฆคุณ 9 เป็นต้น

ในกรณีของข้อยกเว้น 2 ข้อนี้ หมวดธรรมที่ผิดลำดับ ให้ถือเป็นหมวดธรรมพ่วง ไม่กระทบกระเทือนต่อลำดับอักษรตามปกติ ซึ่งจะจัดต่อไปจากหมวดธรรมที่อยู่ข้างหน้า นอกจากนี้ หมวดธรรมที่ผิดลำดับเหล่านี้ จะมีชื่อเรียงอยู่ในตำแหน่งที่เป็นลำดับตามปกติของมันเองอีกส่วนหนึ่งด้วย แต่ในตำแหน่งปกตินี้จะไม่นับเลขลำดับ (ในวงเล็บสำหรับใส่เลขลำดับ จะใส่รูป ☆ ไว้แทนช่องว่าง) และไม่มีรายละเอียด มีเพียงคำอ้างบอกตำแหน่งที่จะพึงค้นต่อไป ซึ่งช่วยโยงถึงกันให้ผู้ใช้นั่งสือค้นหาได้โดยสะดวกจากทุกด้าน

ตัวอย่าง: [☆☆] สุจริต 3 ดู [81] สุจริต 3

[☆☆] พุทธคุณ 2 ดู [304] พุทธคุณ 2

สุจริต 3 เป็นชื่อของธรรมหมวดที่เป็นคู่ปฏิบัติกับ ทุจริต 3 จึงนำไปเรียงไว้ต่อจากหมวด ทุจริต 3 เนื่องจากอักษร ท อยู่ก่อนอักษร ส

ส่วน พุทธคุณ 2 อยู่ในกลุ่มเดียวกับ พุทธคุณ 9 แต่มีจำนวนต่างกัน จึงนำไปเรียงไว้ต่อจากหมวด พุทธคุณ 9 อันเป็นหมวดธรรมที่ถือเป็นหลัก

4. หมวดธรรมที่มีหลายชื่อ ถือเอาชื่อที่มาในบาลีเป็นหลัก ให้รายละเอียดไว้ที่เดียว แต่ชื่ออื่นๆ ก็เรียงไว้ในตำแหน่งที่ถูกต้องตามลำดับอักษรและลำดับเลขหมวดด้วย โดยไม่นับเลขลำดับ และไม่มีรายละเอียด เพียงใส่เครื่องหมาย ☆ ไว้ในวงเล็บข้างหน้า และมีคำอ้างบอกตำแหน่งชื่อที่มีรายละเอียดอันพึงจะค้นต่อไป เป็นการเชื่อมโยงถึงกันให้ค้นได้จากทุกด้าน

ตัวอย่าง: [☆☆☆] สมบัติของอุบาสก 7 ดู [260] อุบาสกธรรม 7

สมบัติของอุบาสก 7 กับ อุบาสกธรรม 7 เป็นชื่อของธรรมหมวดเดียวกัน แสดงรายละเอียดเฉพาะที่ อุบาสกธรรม 7 แห่งเดียว ส่วนชื่อ สมบัติของอุบาสก 7 ได้เรียงไว้ด้วย แต่ให้ดูรายละเอียดที่ อุบาสกธรรม 7

5. ตัวเลขที่อ้างอิงในหนังสือนี้ทั้งหมด หมายถึงเลขลำดับ (คือเลขข้อ) ของหมวดธรรม ไม่ใช่เลขหน้า เว้นแต่จะมีคำบอกกำกับไว้เป็นอย่างอื่น
อนึ่ง ในเนื้อหนังสือ ใช้ตัวเลขอารบิกทั้งหมด เพื่อให้ผู้ใช้ภาคภาษาอังกฤษสามารถใช้ประโยชน์ร่วมด้วยโดยสะดวก

ค. ความหมายและคำอธิบาย

6. หนังสือนี้ไม่ใช่หนังสืออธิบายธรรมจำเพาะอย่าง แต่เป็นหนังสืออ้างอิงว่าด้วยหลักธรรมทั่วไป จำต้องสงวนเนื้อที่ และแสดงอรรถาธิบายที่กระชับรัดกุม จึงพยายามหลีกเลี่ยงการอธิบาย แสดงไว้แต่เพียงคำจำกัดความและความหมายเป็นสำคัญ

1) ภาคภาษาไทย: ความหมายมักแสดงไว้หลายๆ นัย เพื่อเสริมความเข้าใจให้ชัดเจน และเพื่อเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสมแก่กรณี

ข้อธรรมบางข้อมีคำแปลโดยพยัญชนะ ในกรณีเช่นนี้ ความหมายที่เป็นคำแปลโดยพยัญชนะนั้น จะถูกเรียงไว้ก่อนความหมายอื่น

ความหมายที่แสดงไว้หลายนัย มักมีทั้งความหมายอย่างสั้น และความหมายอย่างยาว ทั้งนี้มุ่งเพื่อประโยชน์ทั้งในทางความเข้าใจและในการใช้งาน

ข้อธรรมบางอย่างจำเป็นต้องอธิบาย เพื่อให้เข้าใจชัดเจน ในกรณีเช่นนี้ได้พยายามอธิบายให้สั้น

ที่สุด โดยทำเป็นไขความออกจากความหมายของข้อธรรมนั้นๆ และให้ครอบคลุมเนื้อหาสมบูรณ์ในตัวเสร็จสิ้นไปในแต่ละข้อ ไม่ใช่วิธีอธิบายรวมทั้งหมด แต่ถ้ามีข้อสังเกตหรือคำชี้แจงกว้างๆ สำหรับทั้งหมดก็ได้นำไปเขียนไว้ในตอนท้ายของหมวดธรรมนั้น หมวดธรรมที่ต้องอธิบายให้เห็นตัวอย่างเช่น [85] ธรรม 3, [107] วิโมกข์ 3, [285] วิสุทธิ 7, [311] วิปัสสนาญาณ 9 เป็นต้น

2) ภาคภาษาอังกฤษ: ความหมายในภาษาอังกฤษมุ่งเพียงให้เป็นส่วนประกอบสำหรับช่วยเหลือนักศึกษาในการศึกษาค้นคว้าให้กว้างขวางออกไป หรือเป็นสื่อถ่ายทอดความรู้เท่านั้น ไม่ได้มุ่งให้เป็นหลักของหนังสือนี้ โดยปกติในภาคภาษาอังกฤษจะไม่มีคำอธิบายเลย มีเพียงความหมายสั้นๆ ซึ่งโดยมากเป็นความหมายในรูปคำแปล

ข้อธรรมใดมีคำแปลหรือความหมายในภาษาอังกฤษที่ใช้กันลงยุคแล้วหรือนิยมใช้กันแพร่หลายในหมู่นักศึกษาพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้นำเอาคำแปลหรือความหมายนั้นมาลงไว้ โดยถือเป็นอิสระจากความหมายในภาคภาษาไทย ส่วนข้อธรรมใดความหมายในภาษาอังกฤษยังมีปัญหา ไม่เป็นที่ยุติหรือยังไม่สู้เป็นที่รู้จักทั่วไป ก็ได้พยายามตรวจสอบ เลือกรสร หรือค้นหาคำมาใช้ให้ตรงกับความเข้าใจในภาคภาษาไทยให้มากที่สุด

คำแปลและความหมายข้อธรรมต่างๆ ในภาคภาษาอังกฤษส่วนมาก ไม่ตรงกับคำแปลหรือความหมายที่ใช้ในพระไตรปิฎกแปลฉบับภาษาอังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) ทั้งนี้เพราะได้มีการคิดค้นสรรหาคำแปลศัพท์ธรรมต่างๆ ในหมู่นักปราชญ์นักศึกษพระพุทธศาสนาก้าวหน้าต่อมาอีกมากภายหลังเวลาที่พิมพ์พระไตรปิฎกแปลฉบับภาษาอังกฤษนั้นแล้ว

อนึ่ง คำบาลีอักษรโรมันในวงเล็บต่อท้ายชื่อหมวดธรรม หรือข้อธรรมนั้น ๆ ได้แสดงไว้ โดยมุ่งให้ผู้รู้จักรูปเดิมของศัพท์นั้นๆ ในภาษาบาลี ถ้าเป็นคำสมาสคือมีหลายคำประกอบกัน ก็มุ่งให้กำหนดแยกได้ง่ายว่ามีคำอะไรประกอบอยู่บ้างเท่านั้น มิได้มุ่งแสดงรูปที่ใช้จริงในประโยคภาษาบาลี ดังนั้น

ก) ที่ต้องการให้เห็นรูปศัพท์ของคำที่มาประกอบกัน ก็จะใช้ยัติภังค์ หรือ hyphen (-) แทรกไว้ให้ดูง่าย ที่ใดเห็นว่าเป็นคำที่ใช้รวมกันเป็นปกติ ก็ไม่แยก

ข) เมื่อแยกคำโดยใช้ยัติภังค์แล้ว ก็ไม่เติมพยัญชนะซ้อน (สังโยค) ตามหลักสนธิ

ตัวอย่าง: *ขันธ 5* หรือ *เบญจขันธ* บาลีเป็น *ปญฺจกฺขนฺธ* ประกอบด้วย *ปญฺจ + ขนฺธ* ถ้าเขียนเป็นคำบาลีอักษรโรมัน ตามที่ใช้จริงในประโยค ก็เป็น *Pañcakkhandha* คือเขียนติดต่อกันและมีพยัญชนะซ้อน ได้แก่ *k* แทรกเข้ามา แต่ในพจนานุกรมฯ นี้เขียนให้ผู้ศึกษากำหนดแยกได้ง่าย เป็น *Pañca-khandha*

สังวรปธาน บาลีนิยมเขียนเป็น *สังวรปฺธาน* ประกอบด้วย *สังวร + ปธาน* ถ้าเขียนเป็นคำบาลีอักษรโรมัน ตามที่ใช้ในประโยค ก็เป็น *Samvarappadhāna* แต่ในพจนานุกรมฯ นี้เขียนเป็น *Samvara-padhāna*

นอกจากนี้ ข้อความหรือถ้อยคำ ที่อยู่ใกล้กัน หรือเป็นเรื่องทำนองเดียวกัน และเรียงอยู่ต่อเนื่องกัน ถ้ามีส่วนที่ซ้ำตรงกัน อาจใช้เครื่องหมาย tilde (~) แทนความหรือคำส่วนหรือท่อนที่ซ้ำตรงกันนั้น เพื่อประหยัดเนื้อที่ และช่วยไม่ให้ดูลานตา เช่น *Aññasamāna-cetasika; Pakiṇṇaka-~; Akusala-~* ฟังทราบและนำไปใช้ในรูปที่เป็นคำเต็มว่า *Aññasamāna-cetasika; Pakiṇṇaka-cetasika; Akusala-cetasika* ดังนี้ เป็นต้น (หลักข้อนี้นำมาใช้กับพจนานุกรมภาษาไทยด้วยบ้าง เช่น ความหวัง, ~ใฝ่หา หมายถึงคำเต็มว่า ความหวัง, ความใฝ่หา)

ง. ที่มาของหมวดธรรม

7. หมวดธรรมส่วนมากมีที่มาหลายแห่ง ถ้าเป็นหมวดธรรมสั้นๆ ไม่จำเป็นต้องค้นหาคำอธิบายแปลกๆ ออกไป ได้แสดงที่มาไว้แต่พอเป็นตัวอย่าง ถ้าเป็นหมวดธรรมที่ชวนให้ค้นหาคำอธิบายเทียบเคียงอย่างกว้างขวาง ได้แสดงที่มาไว้หลายแห่ง หมวดธรรมบางหมวดหาที่มายาก ได้พยายามนำมาแสดงไว้เท่าที่จะหาได้ อย่างไรก็ตาม ในการพิมพ์ครั้งแรก คงจะบกพร่องในเรื่องนี้บ้าง เพราะบางหมวดที่ทำในระยะแรก ยังไม่ได้คำนึงถึงความมุ่งหมายข้อนี้ คิดแต่เพียงจะแสดงที่มาพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

ในกรณีมีที่มามากมายหลายแห่ง ทั้งในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นหลัง ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนที่มาในคัมภีร์รุ่นหลังมีอรรถกถาเป็นต้น ถ้าไม่มีเหตุผลสมควร อาจไม่แสดงไว้เลย เพราะถือเป็นการเกินจำเป็น

8. ที่มาทั้งหลายได้แสดงไว้ทั้งฝ่ายภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อสะดวกแก่นักศึกษาและนักค้นคว้าโดยทั่วไป ผู้ใช้ควรสังเกตด้วยว่า ที่มาใดเป็นคัมภีร์ในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์สมัยหลัง เพื่อจะได้รู้จักหัวข้อธรรมต่างๆ อย่างถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น เฉพาะที่มาในพระไตรปิฎก ฝ่ายภาษาไทยหมายถึงเอาพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ ชุด 45 เล่มจบ การอ้างอิงใช้ระบบ *เล่ม/ข้อ/หน้า*

ตัวอย่าง: ขุ.อติ. 25/195/237 = ขุพุทธกนิทาย อิติวุตตก พระไตรปิฎกเล่ม 25 ข้อ 195 หน้า 237

การอ้างอิงที่มาโดยระบบนี้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้มีพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย 25 พุทธ-ศตวรรษ สามารถใช้ร่วมได้ด้วย โดยเฉพาะฉบับที่กรมการศาสนาจัดพิมพ์ใหม่ มี 45 เล่มจบ เลขเล่มและเลขข้อตรงกันใช้ร่วมกันได้ แปลกเฉพาะเลขหน้าซึ่งใช้กันไม่ได้ (ความจริง การอ้างแต่เล่มกับข้อเท่านั้นก็เพียงพออยู่แล้ว)

พระไตรปิฎกฝ่ายภาษาอังกฤษ หมายถึงเอาฉบับบาลีอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) ในประเทศอังกฤษ ระบบการอ้างอิงใช้อย่างที่นิยมกันทั่วไป

อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ที่มาต่างๆ และคัมภีร์ที่อยู่ในพระไตรปิฎกหรือเป็นคัมภีร์สมัยหลัง ได้ทำบัญชีไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหากแล้ว ทั้งฝ่ายภาษาไทยและภาษาอังกฤษ [ดูหน้า 7-10]

จ. สารบัญและดัชนี

9. นอกจาก *สารบัญทั่วไป* แล้ว ในหนังสือนี้ยังมีสารบัญละเอียดและดัชนีต่างๆ อีก เพื่อช่วยให้การศึกษาค้นคว้าหลักธรรมสะดวกและได้ผลดียิ่งขึ้น สารบัญและดัชนีทั้งหลายจัดทำไว้เพื่อสนองความมุ่งหมายต่างๆ ดังนี้

- 1) **สารบัญหมวดธรรม** แสดงหมวดธรรมทั้งหมดครบจำนวนและตรงตามลำดับในหนังสือ สารบัญนี้จะช่วยให้ค้นหาหมวดธรรมที่ประสงค์ได้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น และทำให้สามารถสำรวจเทียบเคียงและเชื่อมโยงหมวดธรรมต่างๆ ได้ง่ายขึ้น
- 2) **สารบัญประเภทธรรม** นำเอาหมวดธรรมทั้งหมดมาจัดรวมพวกใหม่ แยกเป็นประเภทๆ ตามเนื้อหาและคุณค่าในการปฏิบัติ สารบัญนี้จัดทำไว้อย่างเสนอแนะพอเป็นแนว แต่มั่นใจว่าจะเป็นเครื่องช่วยในการศึกษาค้นคว้าและเลือกสรรหลักธรรมไปใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก
- 3) **ดัชนีค้นคำ** คือดัชนีที่จัดทำไว้ท้ายพจนานุกรมภาคที่ 1 ทั้งหมด นำเอาชื่อธรรมทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดธรรมซึ่งมีเลขจำนวนต่างๆ กันก็ดี หัวข้อย่อยทั้งหลายที่เป็นส่วนประกอบของหมวดธรรม

ต่างๆ กิติ นำมาจัดเรียงใหม่ตามลำดับอักษรเป็นชุดเดียวกันทั้งหมด พร้อมด้วยลำดับเลขหมวดทั้งปวงที่จะพึงค้นหาข้อธรรมนั้นๆ ได้ ผู้ที่ทราบเพียงชื่อหมวดธรรมแต่ไม่ทราบจำนวนหัวข้อกิติ ผู้ที่ทราบแต่เพียงข้อย่อยข้อใดข้อหนึ่งแต่จำชื่อหมวดธรรมไม่ได้กิติ ผู้ที่ต้องการศึกษาข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้กว้างขวางออกไปกิติ ผู้ที่ต้องการทราบความหมายของศัพท์ธรรมคำใดคำหนึ่งโดยเฉพาะหรือต้องการใช้หนังสือนี้อย่างพจนานุกรมสามัญกิติ ย่อมใช้ดัชนีค้นค่านี้นองความต้องการได้สำเร็จความประสงค์อย่างรวดเร็ว

อนึ่ง คำบางคำเขียนได้หลายอย่าง แต่ในดัชนีค้นคำ เรียงไว้อย่างเดียว เช่น จาตุมหทาราชิกา (เขียน จาตุมมหาราชิกา ก็ได้) บุพเพนิวาสานุสสติญาณ (เขียน บุพเพนิวาสานุสติญาณ หรือ บุพเพนิวาสานุสติญาณ ก็ได้) พึงถือว่าเป็นรูปที่ถูกต้องด้วยกัน ตามหลักการเขียนคำที่เป็นธรรมบัญญัติในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 และ พ.ศ. 2525 เมื่อพบคำที่เขียนในรูปอื่น ซึ่งหาไม่พบในดัชนีค้นคำ พึงเทียบเคียงตามหลักภาษา ให้ได้รูปที่ค้นได้ในดัชนีค้นคำนี้

ในการพิมพ์ครั้งที่ 4 (พ.ศ. 2527-2528) ได้ย้ายดัชนีค้นคำมาไว้ต้นเล่ม เพื่อให้ใช้ง่ายยิ่งขึ้น และได้เพิ่มดัชนีคำบาลีอักษรโรมัน (Index of Pāli Terms) เข้ามา เพื่อประโยชน์แก่ผู้ใช้ภาคภาษาอังกฤษ

เมื่อใช้หนังสือนี้ พึงใช้สารบัญและดัชนีต่างๆ ให้เป็นประโยชน์เสมอ โดยเฉพาะควรใช้เป็นทีปรึกษาอันดับแรกก่อนสิ่งอื่น

ม.อ.	มชุณิมนิกาย อุปริปณณาสก		(ปรมตถมณชุสา)
ม.ม.	มชุณิมนิกาย มชุณิมปณณาสก	สงคณี อ.	สงคณี อฏจกถา
ม.มู.	มชุณิมนิกาย มูลปณณาสก		(อฏจกสาลินี)
มงคณ.	มงคณตถทีปนี	สงคท.	อภิชมมตถสงคท
มิลินท.	มิลินทปททา	สงคท.ฐีกา	อภิชมมตถสงคท ฐีกา
วินย.	วินยปีฎก		(อภิชมมตถวิภาวินี)
วินย.อ.	วินย อฏจกถา (สมนตปาสาทีกา)	ส.อ.	สยุตตนิกาย อฏจกถา (สารถตปกาลินี)
วินย.ฐีกา	วินยฏจกถา ฐีกา (สารถตทีปนี)	ส.ข.	สยุตตนิกาย ขนุวารวคค
วิงค.อ.	วิงค อฏจกถา (สมโมหวิโนทนี)	ส.นิ.	สยุตตนิกาย นิทานวคค
วิมาน.อ.	วิมานวตถุ อฏจกถา (ปรมตถทีปนี)	ส.ม.	สยุตตนิกาย มทาวารวคค
วิสุทธี.	วิสุทธีมคค	ส.ส.	สยุตตนิกาย สคาถวคค
วิสุทธี.ฐีกา	วิสุทธีมคค มหาฐีกา	ส.สพ.	สยุตตนิกาย สพายตนวคค
		สุตต.อ.	สุตตนิปาต อฏจกถา (ปรมตถไซตีกา)

Abbreviations of Scriptures

(In *italics* are canonical works.)

A.	<i>Aṅguttaranikāya</i> (5 vols.)	Paṭ.	<i>Paṭṭhāna</i> (<i>Abhidhamma</i>)
AA.	Aṅguttaranikāya Aṭṭhakathā (Manorathapūraṇī)	PaṭA.	Paṭṭhāna Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Ap.	<i>Apadāna</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	Ps.	<i>Paṭisambhidāmagga</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
ApA.	Apadāna Aṭṭhakathā (Visuddhajanavilāsini)	PsA.	Paṭisambhidāmagga Aṭṭhakathā (Saddhammapakāsini)
Bv.	<i>Buddhavaṃsa</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	Ptk.	Peṭakopadesa
BvA.	Buddhavaṃsa Aṭṭhakathā (Madhurattavilāsini)	Pug.	<i>Puggalapaññatti</i> (<i>Abhidhamma</i>)
Comp.	Compendium of Philosophy (Abhidhammatthasaṅgha)	PugA.	Puggalapaññatti Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Cp.	<i>Cariyāpiṭaka</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	Pv.	<i>Petavatthu</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
CpA.	Cariyāpiṭaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)	PvA.	Petavatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
D.	<i>Dīghanikāya</i> (3 vols.)	S.	<i>Samyuttanikāya</i> (5 vols.)
DA.	Dīghanikāya Aṭṭhakathā (Sumaṅgalavilāsini)	SA.	Samyuttanikāya Aṭṭhakathā (Sāratthapakāsini)
DAṬ.	Dīghanikāya Aṭṭhakathā Ṭikā (Līnatthapakāsini)	Sn.	<i>Suttanipāta</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
Dh.	<i>Dhammapada</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	SnA.	Suttanipāta Aṭṭhakathā (Paramatthajotikā)
DhA.	Dhammapada Aṭṭhakathā	Thag.	<i>Theragāthā</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
Dhtk.	<i>Dhātukathā</i> (<i>Abhidhamma</i>)	ThagA.	Theragāthā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
DhtkA.	Dhātukathā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)	Thīg.	<i>Therīgāthā</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
Dhs.	<i>Dhammasaṅgaṇī</i> (<i>Abhidhamma</i>)	ThīgA.	Therīgāthā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
DhsA.	Dhammasaṅgaṇī Aṭṭhakathā (Aṭṭhasālinī)	Ud.	<i>Udāna</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
It.	<i>Itivuttaka</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	UdA.	Udāna Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
ItA.	Itivuttaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)	Vbh.	<i>Vibhaṅga</i> (<i>Abhidhamma</i>)
J.	Jātaka (including its Aṭṭhakathā)	VbhA.	Vibhaṅga Aṭṭhakathā (Sammohavinodanī)
Kh.	<i>Khuddakapāṭha</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	Vin.	<i>Vinaya Piṭaka</i> (5 vols.)
KhA.	Khuddakapāṭha Aṭṭhakathā (Paramatthajotikā)	VinA.	Vinaya Aṭṭhakathā (Samantapāsādikā)
Kvu.	<i>Kathāvatthu</i> (<i>Abhidhamma</i>)	VinṬ.	Vinaya Aṭṭhakathā Ṭikā (Sāratthadīpanī)
KvuA.	Kathāvatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)	Vism.	Visuddhimagga
M.	<i>Majjhimanikāya</i> (3 vols.)	VismṬ.	Visuddhimagga Mahāṭikā (Paramatthamañjūsā)
MA.	Majjhimanikāya Aṭṭhakathā (Papañcasūdanī)	Vv.	<i>Vimānavatthu</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)
Miln.	Milindapañhā	VvA.	Vimānavatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Nd ¹	<i>Mahāniddeśa</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	Yam.	<i>Yamaka</i> (<i>Abhidhamma</i>)
Nd ²	<i>Cūḷaniddeśa</i> (<i>Khuddakanikāya</i>)	YamA.	Yamaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
NdA.	Niddeśa Aṭṭhakathā (Saddhammapajjotikā)		
Nett.	Nettipakaraṇa		

สารบัญหมวดธรรม

เอกกะ - หมวด 1

- [1] กัลยาณมิตตตา
- [2] โยนิโสมนสิการ
- [3] อัมปมาทะ

ทุกะ - หมวด 2

- [4] กรรม 2
- [☆] กรรมฐาน 2 [36]
- [5] กาม 2
- [6] กามคุณ 5
- [7] ฌาน 2
- [8] ฌาน 2 ประเภท
- [9] ฌาน 4, 5
- [10] ฌาน 8
- [11] ทาน 2¹
- [12] ทาน 2²
- [13] ทิฏฐิ 2
- [14] ทิฏฐิ 3
- [15] ที่สุด (อันตา) 2
- [16] ทุกซ์ 2
- [17] เทศนา 2¹
- [18] เทศนา 2²
- [19] ธรรม 2¹
- [20] ธรรม 2²
- [21] ธรรม 2³
- [22] ธรรม 2⁴
- [23] ธรรมคัมภีร์ของโลก 2
- [24] ธรรมทำให้งาม 2
- [☆☆] ธรรมที่ทรงเห็นคุณ 2 [65]
- [☆☆] ธรรมเป็นโลกบาล 2 [23]
- [25] ธรรมมีอุปการะมาก 2
- [26] ธุระ 2
- [27] นิพพาน 2
- [28] บัญญัติ 2, 6
- [29] บุคคลหาได้ยาก 2

- [30] นูชา 2
- [31] ปฏิสันถาร 2
- [32] ปธาน 2
- [33] ปรีเยสนา 2
- [34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2
- [35] ปาพจน์ 2
- [☆☆] พุทธคุณ 2 [304]
- [☆☆] พุทธคุณ 3 [305]
- [☆☆] โภบุญ 2 [44]
- [36] ภาวนา 2
- [37] ภาวนา 4
- [38] รูป 2, 28
- [39] มหาภูต หรือ ภูตรูป 4
- [40] อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24
- [41] รูป 2
- [42] ฤทธิ์ 2
- [☆☆] โลกบาลธรรม 2 [23]
- [43] วิมุตติ 2
- [☆☆] เวทนา 2 [110]
- [44] เวปุลละ 2
- [45] สมาธิ 2
- [46] สมาธิ 3¹
- [47] สมาธิ 3²
- [48] สังขาร 2
- [49] สังคหะ 2
- [50] ลัจจะ 2
- [51] สาสน์ หรือ ศาสนา 2
- [52] สุข 2¹
- [53] สุข 2²
- [54] สุทธิ 2
- [☆☆] อรหันต์ 2 [61]
- [55] อริยบุคคล 2
- [56] อริยบุคคล 4
- [57] อริยบุคคล 8
- [58] โสตาบัน 3

- [59] สกทาคามี 3, 5
 [60] อนาคามี 5
 [61] อรหันต์ 2
 [62] อรหันต์ 4, 5, 60
 [63] อริยบุคคล 7
 [64] อัตถะ 2
 [65] อุปัฏฐาตธรรม 2

ติกะ – หมวด 3

- [66] กรรม 3
 [67] กุศลมูล 3
 [68] อกุศลมูล 3
 [69] กุศลวิตก 3
 [70] อกุศลวิตก 3
 [71] โภค 3
 [72] ญาณ 3¹
 [73] ญาณ 3²
 [74] ตัณหา 3
 [75] ไตรปิฎก
 [☆☆] ไตรรัตน์ [100]
 [76] ไตรลักษณ์
 [☆☆] ไตรสิกขา [124]
 [77] ทวาร 3
 [78] ทวาร 6
 [☆☆] ทิวาลี 3 [14]
 [79] ทุกขตา 3
 [80] ทุจริต 3
 [81] สัจจริต 3
 [82] เทพ 3
 [83] เทวทูต 3
 [☆☆] เทวทูต 4 [150]
 [84] เทวทูต 5
 [85] ธรรม 3
 [86] ธรรมนิยาม 3
 [87] นิमित หรือ นิमितต์ 3
 [88] บุญกิริยาวัตถุ 3
 [89] บุญกิริยาวัตถุ 10
 [90] บุตร 3
 [91] ปปีญจะ 3
 [92] ปรีญญา 3
 [☆☆] ปทาน 3 [224]
 [93] ปิญญา 3
 [94] ปาฎิหาริย์ 3
 [95] ปาปณิกธรรม 3
 [☆☆] ปิฎก 3 [75]
 [☆☆] พุทธคุณ 3 [305]
 [96] พุทธจริยา 3
 [97] พุทธโอวาท 3
 [98] ภพ 3
 [99] ภาวนา 3
 [100] รัตนตรัย
 [101] ลัทธินอกพระพุทธศาสนา 3
 [102] โลก 3¹
 [103] โลก 3²
 [104] โลก 3³
 [105] วัฏฏะ 3 หรือ ไตรวัฏฏ์
 [106] วิชชา 3
 [☆☆☆] วิปัลลัส 3 ระดับ [178]
 [107] วิโมกข์ 3
 [108] วิรติ 3
 [109] วิเวก 3
 [110] เวทนา 2
 [111] เวทนา 3
 [112] เวทนา 5
 [113] เวทนา 6
 [114] สมบัติ 3¹
 [115] สมบัติ 3² หรือ ทานสมบัติ 3
 [☆☆☆] สมာธิ 3 [46], [47]
 [116] สรณะ 3 หรือ ไตรสรณะ
 [117] สังขตลักษณะ 3
 [118] อสังขตลักษณะ 3
 [119] สังขาร 3¹
 [120] สังขาร 3²
 [121] สัทธรรม 3
 [122] สันโดษ 3, 12
 [123] สัมปยุตสัทธรรม 3

- [☆☆☆] สามัญลักษณ์ 3 [75]
- [124] ลีกรา 3 หรือ ไตรลีกรา
- [☆☆☆] สุจริต 3 [81]
- [☆☆☆] โสดาบัน 3 [58]
- [☆☆☆] อกุลลมูล 3 [68]
- [☆☆☆] อกุลลวิตก 3 [70]
- [125] อธิปไตย 3
- [126] อนุตตริยะะ 3
- [127] อนุตตริยะะ 6
- [128] อปัลณกปฏิบัติทา 3
- [129] อภิสังขาร 3
- [130] อัคคิ 3¹
- [131] อัคคิ 3² หรือ อัคคิปาริจรียา
- [132] อัตถะ หรือ อรรถ 3¹
- [133] อัตถะ หรือ อรรถ 3²
- [134] อากาการที่พระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอน 3
- [135] อาสวะ 3
- [136] อาสวะ 4
- [☆☆☆] โอวาทของพระพุทธรเจ้า 3 [97]
- จตุกกะ - หมวด 4**
- [137] กรรรมกิลล 4
- [☆☆☆] กัลยาณมิตร 4 [169]
- [☆☆☆] กิจในอริยสังข์ 4 [205]
- [138] กุลจิริฎฐิติธรรม 4
- [139] ขรรวาสธรรม 4
- [140] จักร 4
- [141] เจตีย์ 4
- [☆☆☆] ฉาน 4 [9]
- [142] ฉูปารหบุคคล 4
- [143] ทักขินาวิสุทธิ 4
- [☆☆☆] ทรรพ์ยจัตสรรเป็น 4 ส่วน [163]
- [144] ทิฎฐธัมมิกัตถา 4
- [☆☆☆] เทวทูต 4 [150]
- [☆☆☆] ธรรมมีอุปการะมาก 4 [140]
- [☆☆☆] ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย 4 [191]
- [145] ธรรมสมาทาน 4
- [146] ธาตุ 4
- [147] ธาตุกัมมัฎฐาน 4
- [148] ธาตุ 6
- [149] ธาตุกัมมัฎฐาน 6
- [150] นิमित 4
- [151] บริษัท 4¹
- [152] บริษัท 4²
- [153] บุคคล 4
- [154] ปฏิปทา 4
- [155] ปฏิสัมภิทา 4
- [156] ปธาน 4
- [157] ปรมัตถธรรม 4
- [158] ประมาณ หรือ ปมาณิก 4
- [159] ปัจจัย 4
- [☆☆☆] ปัญญาอุตติธรรม 4 [179]
- [160] ปาริสุทธิศีล 4
- [☆☆☆] ผล 4 [165]
- [☆☆☆] พร 4 [227]
- [161] พรหมวิหาร 4
- [☆☆☆] พละ 4 [229]
- [☆☆☆] พุทธรลีลาในการสอน 4 [172]
- [☆☆☆] ภาวนา 4 [37]
- [☆☆☆] ภาวิต 4 [37]
- [162] ภูมि 4
- [163] โภควิภาค 4
- [164] มรรค 4
- [165] ผล 4
- [166] มหาปเทส 4¹
- [167] มหาปเทส 4²
- [168] มิตรปฏิรูปก หรือ มิตรเทียม 4
- [169] สุทหมิตร หรือ มิตรแท้ 4
- [170] โยคะ 4
- [171] โยนิ 4
- [☆☆☆] ราชสังคหวัตถุ 4 [187]
- [172] ลีลาการสอน 4
- [173] วรรณะ 4
- [174] วิธีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข 4
- [175] วิบัติ 4¹
- [176] วิบัติ 4²

- [177] สมบัติ 4
 [178] วิปัสสนา หรือ วิปัสสนา 4
 [179] วุฒิธรรม 4
 [180] เวสาลีธรรมะ หรือ เวสาลีธรรมญาณ 4
 [181] ศรัทธา 4
 [182] สติปัญญา 4
 [183] สมชวีธรรม 4
 [184] สมาธิภาวนา 4
 [185] สังฆา 4
 [186] สังคหวัตถุ 4
 [187] สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน 4
 [188] สังฆนียสถาน 4
 [189] สัมปชัญญะ 4
 [190] สัมปทา หรือ สัมปทาคุณ 4
 [191] สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรรม 4
 [☆☆☆] สัมมัตถาน 4 [156]
 [192] สุขของคฤหัสถ์ 4
 [☆☆☆] สุขทมิตร 4 [169]
 [193] โสดาปัตตียังคะ 4¹
 [194] โสดาปัตตียังคะ 4²
 [195] โสดาปัตตียังคะ 4³
 [☆☆☆] หลักการแบ่งทรัพย์ 4 ส่วน [163]
 [196] อคติ 4
 [197] อธิษฐาน หรือ อธิษฐานธรรม 4
 [198] อบาย 4, อบายภูมิ 4; และ [351]
 [199] อบายมุข 4
 [200] อบายมุข 6
 [201] วัฒนมุข 6
 [202] อปัสเสนะ หรือ อปัสเสนธรรม 4
 [☆☆☆] อรหันต์ 4 [62]
 [☆☆☆] อริยบุคคล 4 [56]
 [203] อริยวงศ์ 4
 [204] อริยสังข์ 4
 [205] กิจในอริยสังข์ 4
 [206] ธรรม 4
 [207] อรูป หรือ อารูป 4
 [208] อวิชชา 4
 [209] อวิชชา 8

- [210] อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ 4
 [☆☆☆] อัปปมัญญา 4 [161]
 [211] อาจารย์ 4
 [☆☆☆] อาสวะ 4 [136]
 [212] อาหาร 4
 [213] อิทธิบาท 4
 [214] อุปาทาน 4
 [215] โอมะ 4

ปัญญา - หมวด 5

- [☆☆☆] กัลยาณธรรม 5 [239]
 [☆☆☆] กามคุณ 5 [6]
 [☆☆☆] กำลัง 5 ของพระมหากษัตริย์ [230]
 [216] ชั้น 5 หรือ เบญจชั้น
 [☆☆☆] คติ 5 [351]
 [217] จักขุ 5
 [☆☆☆] ฌาน 5 [9]
 [218] ธรรมชั้น 5
 [219] ธรรมเทศกธรรม 5
 [220] ธรรมสมาธิ 5
 [221] ธรรมสวนานิสงส์ 5
 [222] นวกภิกขุธรรม 5
 [223] นิยาม 5
 [224] นิโรธ 5
 [225] นิเวศน์ 5
 [☆☆☆] เบญจธรรม [239]
 [☆☆☆] เบญจศีล [238]
 [☆☆☆] ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ 5 [232]
 [☆☆☆] ปทาน 5 [224]
 [☆☆☆] ปัญจกัษณาน [9]
 [226] ปีติ 5
 [227] พร 5
 [228] พละ 5
 [229] พละ 4
 [230] พละ 5 ของพระมหากษัตริย์
 [231] พหุสตมมิงค์ 5
 [232] โภคาอาทิยะ, โภคาทิยะ 5
 [233] มัจฉริยะ 5

- [234] มาร 5
 [☆☆] มิจฉาวณิชา 5 [235]
 [235] วณิชา 5
 [☆☆] วิฑฒิ, วิฑฒิ หรือ วุฑฒิ 5 [249]
 [236] วิมุตติ 5
 [☆☆] เวทนา 5 [112]
 [237] เวสาร์ชชกรณธรรม 5
 [238] คีล 5 หรือ เบญจคีล
 [239] เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม
 [240] คีล 8 หรือ อัญญคีล
 [241] คีล 8 ทั้งอาชีวะ หรือ อาชีวิญญุมกคีล
 [242] คีล 10 หรือ ทศคีล
 [☆☆] สกทาคามี 5 [59]
 [☆☆] สมบัติของอุบาสก 5 [259]
 [243] ลังวร 5
 [244] สุทธาวาส 5
 [☆☆] องค์แห่งธรรมกถิก 5 [219]
 [☆☆] องค์แห่งภิกษุใหม่ 5 [222]
 [245] อนันตริยกรรม 5
 [☆☆] อนาคามี 5 [60]
 [246] อนุพพิทกา 5
 [247] อภินทปัจจเวกขณ 5
 [248] ปัพพชิตอภินทปัจจเวกขณ 10
 [☆☆] อรหันต์ 5 [62]
 [249] อริยวิฑฒิ หรือ อารยวิฑฒิ 5
 [250] อายุสธรรม หรือ อายุวัฒนธรรม 5
 [☆☆] อารยวิฑฒิ 5 [249]
 [251] อวาสิกธรรม 5¹
 [252] อวาสิกธรรม 5²
 [253] อวาสิกธรรม 5³
 [254] อวาสิกธรรม 5⁴
 [255] อวาสิกธรรม 5⁵
 [256] อวาสิกธรรม 5⁶
 [257] อวาสิกธรรม 5⁷
 [258] อินทริย์ 5
 [259] อุบาสกธรรม 5
 [260] อุบาสกธรรม 7

ฉักกะ – หมวด 6

- [261] คารวะ หรือ คารวตา 6
 [262] จริต หรือ จริยา 6
 [263] เจตนา หรือ ลัญเจตนา 6
 [264] ตัณฑา 6
 [☆☆] ทวาร 6 [78]
 [265] ทิศ 6
 [☆☆] ธรรมคุณ 6 [306]
 [☆☆] ธาตุ 6 [148]
 [☆☆] ปัญญัติ 2, 6 [28]
 [266] ปิยรูป สาดรูป 6 × 10
 [267] ภัพพตาธรรม 6
 [268] วิญญาณ 6
 [☆☆] เวทนา 6 [113]
 [269] เวปุลลธรรม 6
 [270] สวรรค์ 6
 [☆☆] ลัญเจตนา 6 [263]
 [271] ลัญญา 6
 [272] ลัมผัส หรือ ผัสสะ 6
 [273] สารณียธรรม 6
 [☆☆] อนุตตริยะ 6 [127]
 [274] อภิญญา 6
 [275] อภิสฐาน 6
 [276] อายตนะภายใน 6
 [277] อายตนะภายนอก 6

สัตตกะ – หมวด 7

- [278] กัลยาณมิตรธรรม 7
 [279] ธรรมมีอุปการะมาก 7 [292]
 [280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7
 [281] โพชฌงค์ 7
 [282] ภรรยา 7
 [283] เมถุนสังโยค 7
 [284] วิญญาณฐิติ 7
 [285] วิสุทธิ 7
 [286] ลัพพายะ 7
 [287] ลัพปุริสธรรม 7¹
 [☆☆] ลัพปุริสธรรม 7² [301]

- [☆☆☆] สมบัติของอุบาสก 7 [260]
 [☆☆☆] องค์คุณของกัลยาณมิตร 7 [278]
 [288] อนุสัย 7
 [289] อปทานิยธรรม 7¹
 [290] อปทานิยธรรม 7²
 [291] อปทานิยธรรม 7³
 [292] อริยทรัพย์ 7
 [☆☆☆] อริยบุคคล 7 [63]
 [☆☆☆] อุบาสกธรรม 7 [260]

อัฐฎะ - หมวด 8

- [☆☆☆] ฌาน 8 [10]
 [293] มรรคมีองค์ 8 หรือ อัฐสังคิมรรค
 [294] ลักษณะตัดลีนธรรมวินัย 8
 [295] ลักษณะตัดลีนธรรมวินัย 7
 [296] โลกธรรม 8
 [297] วิชชา 8
 [298] วิโมกข์ 8
 [☆☆☆] ศील 8 [240]
 [299] สมาบัติ 8
 [300] สัมปยุตตธรรม 8
 [301] สัมปยุตตธรรม 8
 [☆☆☆] หลักตัดลีนธรรมวินัย 8 [294]
 [☆☆☆] อริยอัฐสังคิมรรค [293]
 [☆☆☆] อริยบุคคล 8 [57]
 [☆☆☆] อวิชชา 8 [209]
 [☆☆☆] อาชีวะอัฐมกศีล [241]
 [☆☆☆] อุโบสถศีล [240]

นวกะ - หมวด 9

- [302] นวังกัตตฤคศาสตร์
 [303] พุทธคุณ 9
 [304] พุทธคุณ 2
 [305] พุทธคุณ 3
 [306] ธรรมคุณ 6
 [307] สังฆคุณ 9
 [308] มละ 9
 [309] มานะ 9

- [310] โลกุตตรธรรม 9
 [311] วิปัสสนาญาณ 9
 [312] สัตตาวาส 9
 [313] อนุบุพพิหาร 9

ทศกะ - หมวด 10

- [314] กถาวัตถุ 10
 [315] กสิณ 10
 [316] กามโมคิ 10
 [317] กาลามสูตรกึ่งขานियฐาน 10
 [318] กีเลส 10
 [319] กุศลกรรมบถ 10¹
 [320] กุศลกรรมบถ 10²
 [321] อกุศลกรรมบถ 10
 [322] เถรธรรม 10
 [323] ทศพลญาณ
 [☆☆☆] ทศพิธราชธรรม [326]
 [☆☆☆] ธรรมจริยา 10 [320]
 [☆☆☆] ธรรมมีอุปการะมาก 10 [324]
 [324] นาถกรรมธรรม 10
 [325] บารมี 10 หรือ ทศบารมี
 [☆☆☆] บุญกิริยาวัตถุ 10 [89]
 [☆☆☆] ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณ 10 [248]
 [☆☆☆] มิจฉัตตะ 10 [334]
 [☆☆☆] มูลเหตุการบัญญัติพระวินัย 10 [327]
 [326] ราชธรรม 10 หรือ ทศพิธราชธรรม
 [327] วัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย 10
 [☆☆☆] วิปัสสนาญาณ 10 [311]
 [328] วิปัสสนูปกิเลส 10
 [☆☆☆] ศील 10 [242]
 [329] สังโยชน 10¹
 [330] สังโยชน 10²
 [331] สัญญา 10
 [332] สัทธรรม 10
 [333] สัมมัตตะ 10
 [334] มิจฉัตตะ 10
 [☆☆☆] อกุศลกรรมบถ 10 [321]
 [335] อนุสติ 10

- [☆☆☆] อภินทปัจจเวกขณ์ 10 [248]
- [☆☆☆] อเสขธรรม 10 [333]
- [336] อสุภะ 10
- [337] อันตคาทิกทฎฐิ 10

อติเรกทสกะ – หมวดเกิน 10

- [338] กรรม 12
- [339] จักรวรรดิวัตร 12
- [340] ปฏิจจสมุปบาท 12
- [☆☆☆] ปัจจยาการ 12 [340]
- [☆☆☆] สันโดษ 12 [122]
- [341] อายตนะ 12
- [342] ฐุดงค์ 13
- [343] กิจ หรือ วิญญานกิจ 14
- [344] จรณะ 15
- [345] ญาณ 16 หรือ โสฬสญาณ
- [☆☆☆] รูปพรหม, พรหมโลก 16 [351]
- [346] อานาปานสติ 16 ฐาน
- [347] อุปกิเลส หรือ จิตตอุปกิเลส 16
- [348] ธาตุ 18
- [349] อินทริย์ 22
- [350] ปัจจัย 24
- [☆☆☆] รูป 28 [38]
- [351] ภูมิ 4 หรือ 31
- [352] โภธิปักขิยธรรม 37
- [353] มงคล 38
- [354] กรรมฐาน 40
- [355] เจตสิก 52
- [356] จิต 89 หรือ 121
- [357] ตัณหา 108
- [358] เวทนา 108
- [359] กิเลส 1500

สารบัญประเภทธรรม

I. ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ

1. ธรรมที่เป็นหลักทั่วไป (หรือมีขอบเขตครอบคลุม)

- [19] ธรรม 2¹
- [20] ธรรม 2²
- [21] ธรรม 2³
- [22] ธรรม 2⁴
- [35] ปาพจน์ 2
- [50] สัจจะ 2
- [51] ศาสนา 2
- [***] ไตรรัตน์ [100]
- [85] ธรรม 3
- [100] รัตนตรัย
- [116] ไตรสรณะ
- [121] สัทธรรม 3
- [157] ปรมัตถธรรม 4
- [204] อริยสัจ 4
- [206] ธรรม 4

2. ธรรมที่เป็นหลักการสำคัญ*

(จัดโดยสงเคราะห์ในอริยสัจ 4)

ก. ปริยไญยธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง

- [76] ไตรลักษณ์
- [79] ทุกขตา 3
- [86] ธรรมนิยาม 3
- [148] ธาตุ 6
- [216] ชันธ 5
- [223] นิยาม 5
- [341] आयตนะ 12

ข. ปหัตถัพพธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง

- [66] กรรม 3
- [74] ตัณหา 3
- [91] ปปัญจธรรม 3

*การจัดหมวดหมู่ในที่นี้ไม่ใช่เป็นการจัดอย่างละเอียด และไม่เคร่งครัด แต่มุ่งเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเป็นสำคัญ (ธรรมใน I.1 นำมาจัดเข้าเป็นหมวดต่างๆ ของ I.2 ได้ด้วย แต่ไม่ต้องการให้ซ้ำ จึงจัดไว้ทีเดียว)

- [68] อกุศลมูล 3
- [135] อาสวะ 3
- [136] อาสวะ 4
- [340] ปฏิจจสมุปบาท 12
- [350] ปัจจัย 24

ค. สัจฉิกัตถัพพธรรม และธรรมที่เกี่ยวข้อง

- [27] นิพพาน 2
- [43] วิมุตติ 2
- [52] สุข 2¹
- [53] สุข 2²
- [132] อตถะ 3¹
- [133] อตถะ 3²
- [164] มรรค 4
- [165] ผล 4
- [310] โลกุตตรธรรม 9

ง. ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่พึงปฏิบัติ (ไม่จัดตามลำดับจำนวน)

- [34] ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2
- [280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7
- [97] พุทธโอวาท 3
- [124] ไตรสิกขา, ลิกขา 3
- [88] บุญกิริยาวัตถุ 3
- [89] บุญกิริยาวัตถุ 10
- [36] ภาวนา 2
- [37] ภาวนา 4
- [293] มรรคมืองค์ 8
- [319, 320] กุศลกรรมบถ 10
- [352] โพธิปักขิยธรรม 37
 - [182] สติปัฏฐาน 4
 - [156] ปธาน 4
 - [213] อิทธิบาท 4
 - [258] อินทรีย์ 5
 - [228] พละ 5
 - [281] โพชฌงค์ 7
 - [293] มรรคมืองค์ 8

II. ธรรมสำหรับทุกคน

1. ธรรมเพื่อเป็นคุณสมบัติของสัปปุริสชน (หรือธรรมเพื่อเสริม

ความเป็นมนุษย์)

- [81] สุจริต 3
- [125] อธิปไตย 3
- [132] อตถะ หรือ อรรถ 3¹
- [133] อตถะ หรือ อรรถ 3²
- [161] พรหมวิหาร 4
- [197] อริษฐานธรรม 4
- [239] เบญจธรรม
- [229] พละ 4
- [237] เวลารัชชกรณธรรม 5
- [238] ศิล 5 หรือ เบญจศีล
- [241] อาชีวิฏฐมกศีล
- [287] สัปปุริสธรรม 7¹
- [301] สัปปุริสธรรม 8
- [319, 320] กุศลกรรมบถ 10
- [324] นาถกรณธรรม 10

2. ธรรมเพื่อดำเนินชีวิตในสังคมบวรลูประโยชน์สุข

- [1] กัลยาณมิตตตา
- [2] โยนิโสมนสิการ
- [3] อัปมาทะ
- [24] ธรรมทำให้งาม 2
- [25] ธรรมมีอุปการะมาก 2
- [33] ปรีเยสนา 2
- [34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2
- [37] ภาวนา 4
- [65] อุပ္ปัญญาธรรม 2
- [71] โทศล 3
- [93] ปัญญา 3
- [128] อปัณณกปฏิบัติ 3
- [140] จักร 4
- [179] วุฒิธรรม 4
- [191] สัมปรายิกัตถา 4
- [201] วัตถนมุข 6
- [213] อิทธิบาท 4
- [229] พละ 4
- [231] พหุสุตมืองค์ 5
- [237] เวลารัชชกรณธรรม 5
- [249] อริยวัฑฒิ 5
- [267] ภัทพตาธรรม 6

- [269] เวปุลลธรรม 6
 [280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7
 [292] อริยทรัพย์ 7
 [325] บารมี 10
 [353] มงคล 38

3. ธรรมเพื่อพิจารณาเดือนสติมิ ให้ประมาท

- [83] เทวทูต 3
 [☆☆] เทวทูต 4 [150]
 [84] เทวทูต 5
 [150] นิमित 4
 [234] มาร 5
 [247] อภินทปัจจเวกขณะ 5
 [250] आयुวัฒน์ธรรม 5
 [296] โลกธรรม 8

III. ธรรมเพื่อความตั้งงามแห่ง สังคม

1. ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน

- [11] ทาน 2¹
 [12] ทาน 2²
 [23] ธรรมคัมภีร์องโลก 2
 [29] บุคคลหาได้ยาก 2
 [30] บุชา 2
 [31] ปฏิสันถาร 2
 [42] ฤทธิ์ 2
 [44] เวปุลละ 2
 [49] สังคหะ 2
 [123] สัมปยุตตปิฎก 3
 [139] ขรรษาธรรม 4
 [186] สังคหวัตถุ 4
 [261] คารวะ 6
 [273] สารณียธรรม 6
 [300] สัมปยุตตปิฎก 8

2. ธรรมเพื่อปกครอง คือจัดและ คัมภีร์ชีวิตที่ดีร่วมกัน

- [125] อธิปไตย 3
 [161] พรหมวิหาร 4
 [186] สังคหวัตถุ 4
 [187] ราชสังคหวัตถุ 4
 [196] อคติ 4
 [230] พลละ 5 ของพระมหากษัตริย์

- [289] อปริหานิยธรรม 7¹
 [326] ราชธรรม 10
 [327] วัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระ
วินัย 10
 [339] จักรวรรดิวัตร 12

IV. ธรรมสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ ครองเรือน

1. ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว

- [90] บุตร 3
 [131] อัคติ 3²
 [138] กุลจักริฎฐิติธรรม 4
 [139] ขรรษาธรรม 4
 [183] สมชีวิธรรม 4
 [282] ภรรยา 7

2. ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ใน สังคม

- [131] อัคติ 3²
 [139] ขรรษาธรรม 4
 [158] ประมาณ 4
 [168] มิตรเทียม 4
 [169] มิตรแท้ 4
 [265] ทิศ 6
 [278] กัลยาณมิตรธรรม 7

3. ธรรมเพื่อความอยู่ดีทาง เศรษฐกิจ

- [95] ปาปณิกธรรม 3
 [☆☆] การจัดสรรทรัพย์ใช้ 4 [163]
 [144] ทิฎฐธัมมิกัตถา 4
 [159] ปัจจัย 4
 [163] โภควิภาค 4
 [192] สุขของคฤหัสถ์ 4
 [☆☆] ประโยชน์จากทรัพย์ 5 [232]
 [232] โภคอาทิยะ 5
 [316] กามโภคี 10

4. ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง

- [137] กรรมกิเลส 4
 [168] มิตรเทียม 4
 [196] อคติ 4
 [199] อบายมุข 4
 [200] อบายมุข 6
 [245] อนันตริยกรรม 5

V. ธรรมสำหรับอุบาสก คือ ผู้ ใกล้ชิดศาสนา

1. ธรรมที่พึงมี พึงปฏิบัติ

- [88] บุญกิริยาวัตถุ 3
 [89] บุญกิริยาวัตถุ 10
 [123] สัมปยุตตปิฎก 3
 [181] ศรัทธา 4
 [☆☆] สมบัติของอุบาสก 5 [259]

- [240] ศิล 8
 [241] อาชีวะภูมิศาสตร์
 [242] ศิล 10
 [249] อริยวัฑฒิ 5

- [259] อุบาสกธรรม 5
 [260] อุบาสกธรรม 7
 [301] สัมปยุตตปิฎก 8

[☆☆] อุโบสถศีล [240]

2. ธรรมที่พึงหลีกเลี่ยง

- [235] วณิชชา 5
 [275] อภิฐาน 6

3. ธรรมที่พึงทราบเพื่อเสริมการ ปฏิบัติ

- [32] ปธาน 2
 [33] ปรีเยสนา 2
 [114] สมบัติ 3
 [115] ทานสมบัติ 3
 [126] อนุตตริยะ 3
 [127] อนุตตริยะ 6
 [143] ทักขิณาวิสุทธิ 4
 [190] สัมปทาคุณ 4
 [221] ธรรมสวนานิสงส์ 5
 [300] สัมปยุตตปิฎก 8
 [☆☆] อุโบสถศีล [240]

VI. ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์

1. ธรรมเพื่อความตั้งงามในฐานะ เป็นภิกษุ

- [26] ฐุระ 2
 [159] ปัจจัย 4
 [160] ปาริสุทธิศีล 4
 [175] วิบัติ 4¹
 [202] อปัสเสนธรรม 4
 [203] อริยวงศ์ 4
 [210] อันตรรายของภิกษุใหม่ 4

[222] นวภิกขุธรรม 5

[227] พร 5

[242] คีล 10

[243] ลังวร 5

[☆☆] องค์แห่งภิกษุใหม่ 5 [222]

[247] อภินทปัจจเวกขณ 5

[248] ปัพพชิตอภินทปัจจเวกขณ 10

[283] เมถุนสังโยค 7

[291] อปริหานิยธรรม 7³

[342] ธุดงค์ 13

2. ธรรมเพื่อความตั้งงามในฐานะ เป็นสมาชิกแห่งสงฆ์

[211] อาจารย์ 4

[251] อวาสิกธรรม 5¹[252] อวาสิกธรรม 5²[253] อวาสิกธรรม 5³[254] อวาสิกธรรม 5⁴[255] อวาสิกธรรม 5⁵[256] อวาสิกธรรม 5⁶[257] อวาสิกธรรม 5⁷

[261] คารวะ หรือ คารวตา 6

[273] สารณียธรรม 6

[290] อปริหานิยธรรม 7²

[314] กถาวัตถุ 10

[322] เถรธรรม 10

[324] นาถกรรมธรรม 10

[327] วัตถุประสงคในการบัญญัติพระ
วินัย 10

3. ธรรมเพื่อความตั้งงาม ความ สำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน

[17] เทศนา 2¹[18] เทศนา 2²

[155] ปฏิสัมภทา 4

[158] ประมาณ 4

[172] ลีลาการสอน 4

[219] ธรรมเทศกธรรม 5

[231] พหุสตม้องค์ 5

[☆☆] องค์แห่งธรรมกถิก 5 [219]

[246] อนุปุพพิกกา 5

[278] กัลยาณมิตรธรรม 7

VII. สภาวธรรม: ธรรมดาและ ธรรมชาติ

1. ธรรมดา หรือ กฎธรรมชาติ

[4] กรรม 2

[66] กรรม 3

[76] ไตรลักษณ์

[86] ธรรมนิยาม 3

[105] วิภูษะ 3

[117] สังขตลักษณะ 3

[118] อสังขตลักษณะ 3

[145] ธรรมสมาทาน 4

[176] วิบัติ 4²

[177] สมบัติ 4

[223] นิยาม 5

[338] กรรม 12

[340] ปฏิจลสมุปบาท 12

[343] กิจ หรือ วิญญานกิจ 14

[350] ปัจจัย 24

2. สภาวะอันพึงรู้ตามที่เป็

[6] กามคุณ 5

[16] ทุกข์ 2

[19] ธรรม 2¹[20] ธรรม 2²[21] ธรรม 2³[22] ธรรม 2⁴

[28] บัญญัติ 2

[38] รูป 2, 28

[39] มหาภูต 4

[40] อุปาทารูป 24

[41] รูป 2

[48] สังขาร 2

[50] ลังละ 2

[52] สุข 2¹[53] สุข 2²

[77] ทวาร 3

[78] ทวาร 6

[79] ทุกขตา 3

[85] ธรรม 3

[102] โลก 3¹

[110] เวทนา 2

[111] เวทนา 3

[112] เวทนา 5

[113] เวทนา 6

[119] สังขาร 3¹[120] สังขาร 3²

[129] อภิสังขาร 3

[206] ธรรม 4 (ข้อที่ 1)

[146] ธาตุ 4

[148] ธาตุ 6

[157] ปรมาตถธรรม 4

[185] สังขาร 4

[204] อริยสังข์ 4 (ข้อที่ 1)

[212] อาหาร 4

[216] ชั้น 5

[263] เจตนา 6

[263] ปิยรูป สาดรูป 6 × 10

[268] วิญญาน 6

[271] สัญญา 6

[272] สัมผัส 6

[276] อายตนะภายใน 6

[277] อายตนะภายนอก 6

[341] อายตนะ 12

[348] ธาตุ 18

[349] อินทริย์ 22

[355] เจตสิก 52

[356] จิต 89 หรือ 121

[358] เวทนา 108

3. สภาวะเนื่องด้วยระดับชีวิตจิตใจของสัตว์

[82] เทพ 3

[98] ภพ 3

[103] โลก 3²[104] โลก 3³

[162] ภูมิ 4

[171] โยนิ 4

[198] อบาย 4

[207] อรูป 4

[244] สุทธาวาส 5

[270] สวรรค์ 6

[284] วิญญานฐิติ 7

[312] สัตตาวาส 9

[☆☆] พรหมโลก 16 [351]

[☆☆] รูปพรหม 16 [351]

[351] ภูมิ 4 หรือ 31

4. สภาวะอันเป็นโทษ ออกุศล- ธรรมอันพึงละ

[5] กาม 2 (ข้อที่ 1)

[13] ทิฏฐิ 2

- [14] ทิฏฐิ 3
 [68] อุกุศลมูล 3
 [70] อุกุศลวิตก 3
 [74] ตัณหา 3
 [80] ทุจจริต 3
 [91] ปปัญจา 3
 [130] อัคคิ 3¹
 [135] อาสวะ 3
 [136] อาสวะ 4
 [137] กรรมกิเลส 4
 [170] โยคะ 4
 [178] วิปัสสนา 4
 [196] อคติ 4
 [204] อริยสังข 4 (ข้อที่ 2)
 [206] ธรรม 4 (ข้อที่ 2)
 [208] อวิชา 4
 [209] อวิชา 8
 [214] อุปาทาน 4
 [215] โอมะ 4
 [225] นีวรณ์ 5
 [233] มัจฉริยะ 5
 [264] ตัณหา 6
 [288] อนุสัย 7
 [308] มละ 9
 [309] มานะ 9
 [318] กิเลส 10
 [321] อุกุศลกรรมมถ 10
 [329] สังโยชน 10¹
 [330] สังโยชน 10²
 [334] มิจฉัตตะ 10
 [337] อันตคาทิกทิฏฐิ 10
 [347] อุปกิเลส 16
 [357] ตัณหา 108
 [359] กิเลส 1500
- VIII. ปฏิบัติธรรม**
- 1. หลัก วิธีการ ข้อปฏิบัติ อุปกรณ์ และคุณสมบัติ ที่เกื้อหนุนการปฏิบัติ**
- [1] กัลยาณมิตตตา
 [2] โยนิโสมนสิการ
 [3] อัปมาทะ
 [*] กรรมฐาน 2 [36]
- [7] ฌาน 2
 [34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2
 [36] ภาวนา 2
 [37] ภาวนา 4
 [45] สมาธิ 2
 [46] สมาธิ 3
 [65] อุปัฏฐาธรรม 2
 [67] กุศลมูล 3
 [69] กุศลวิตก 3
 [71] โภค 3
 [73] ญาณ 3²
 [81] สุจริต 3
 [87] นิमित 3
 [88] บุญกิริยาวัตถุ 3
 [89] บุญกิริยาวัตถุ 10
 [92] ปริญา 3
 [93] ปัญญา 3
 [99] ภาวนา 3
 [108] วิรติ 3
 [122] สันโดษ 3
 [124] ลิงขา 3
 [125] อธิปไตย 3
 [128] อปัลลภปฏิบัติปา 3
 [***] ไตรสิกขา [124]
 [147] ธาตุกัมมัฏฐาน 4
 [149] ธาตุกัมมัฏฐาน 6
 [154] ปฏิปา 4
 [156] ปธาน 4
 [160] ปาริสุทธิศีล 4
 [161] พรหมวิหาร 4
 [174] วิธีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข 4
 [182] สติปัฏฐาน 4
 [184] สมาธิภาวนา 4
 [189] สัมปชัญญะ 4
 [193] โสตาปัตตียังคะ 4¹
 [194] โสตาปัตตียังคะ 4²
 [195] โสตาปัตตียังคะ 4³
 [197] อธิษฐานธรรม 4
 [202] อปัสเสนธรรม 4
 [204] อริยสังข 4 (โดยเฉพาะข้อที่ 4)
 [205] กิจในอริยสังข 4
 [206] ธรรม 4 (ข้อที่ 4)
 [207] อรูป 4
- [***] อัปปมัญญา 4 [161]
 [213] อิทธิบาท 4
 [220] ธรรมสมาธิ 5
 [226] ปีติ 5
 [228] พละ 5
 [243] สังวร 5
 [249] อริยวัฑฒิ 5
 [258] อินทรีย์ 5
 [262] จริต หรือ จริยา 6
 [267] ภัพพตาธรรม 6
 [269] เวปุลลธรรม 6
 [280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7
 [281] โพชฌงค์ 7
 [285] วิสุทธิ 7
 [286] สัมปายะ 7
 [291] อปริหานิยธรรม 7³
 [293] มรรคมืองค์ 8
 [303] พุทธคุณ 9
 [304] พุทธคุณ 2
 [305] พุทธคุณ 3
 [306] ธรรมคุณ 6
 [307] สังฆคุณ 9
 [311] วิปัสสนาญาณ 9
 [315] กลิน 10
 [325] บารมี 10
 [331] สังญา 10
 [333] สัมมัตตะ 10
 [335] อนุสติ 10
 [336] อสุภะ 10
 [342] ฐุดงค์ 13
 [344] จรณะ 15
 [345] ญาณ 16
 [346] อานาปานสติ 16 ฐาน
 [352] โพธิปักขิยธรรม 37
 [353] มงคล 38
 [354] กรรมฐาน 40
- 2. ผลสำเร็จของการปฏิบัติธรรม และเครื่องกำหนดผลในการปฏิบัติ**
- [8] ฌาน 2
 [9] ฌาน 4
 [10] ฌาน 8
 [27] นิพพาน 2

- [43] วิมุตติ 2
 [54] สุทธิ 2
 [72] ญาณ 3¹
 [☆☆] ปทาน 3 [224]
 [94] ปาฏิหาริย์ 3
 [106] วิชชา 3
 [107] วิโมกข์ 3
 [109] วิเวก 3
 [155] ปฏิสัมภิตา 4
 [164] มรรค 4
 [165] ผล 4
 [204] อริยสังข์ 4 (ข้อที่ 3)
 [206] ธรรม 4 (ข้อที่ 3)
 [224] นิโรธ 5
 [☆☆] ปทาน 5 [224]
 [236] วิมุตติ 5
 [274] อภิญา 6
 [297] วิชชา 8
 [298] วิโมกข์ 8
 [299] สมาบัติ 8
 [310] โลกุตตรธรรม 9
 [313] อนุบุพพิหาร 9
 [328] วิปัสสนูปกิเลส 10

3. บุคคลผู้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติ

- [55] อริยบุคคล 2
 [56] อริยบุคคล 4
 [57] อริยบุคคล 8
 [58] โสดาบัน 3
 [59] สกาทาคามี 3, 5
 [60] อนาคามี 5
 [61] อรหันต์ 2
 [62] อรหันต์ 4, 5, 60
 [63] อริยบุคคล 7

IX. พระพุทธศาสนา

1. หลักศาสนา

- [17] เทศนา 2¹
 [18] เทศนา 2²
 [26] ฐานะ 2
 [35] ปาพจน์ 2
 [50] สังขะ 2
 [51] สาสน์ หรือ ศาสนา 2

- [64] อัตตะ 2
 [75] ไตรปิฎก
 [97] พุทธโอวาท 3
 [100] รัตนตรัย
 [116] สรณะ 3 หรือ ไตรสรณะ
 [121] ลัทธิธรรม 3
 [134] อากาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3
 [☆☆] โอวาทของพระพุทธเจ้า 3 [97]
 [151] บริษัท 4¹
 [152] บริษัท 4²
 [166] มหาปเทศ 4¹ (พระสูตร)
 [167] มหาปเทศ 4² (พระวินัย)
 [218] ธรรมชั้น 5
 [246] อนุบุพพิคา 5
 [294] หลักกำหนดธรรมวินัย 8
 [295] หลักกำหนดธรรมวินัย 7
 [302] นวัคคสัตตฤคสาสน์
 [317] กาลามสูตรกัฆานิชฐาน 10
 [332] ลัทธิธรรม 10

2. ศาสนคุณ

- [94] ปาฏิหาริย์ 3
 [96] พุทธจริยา 3
 [126] อนุตตริยะ 3
 [127] อนุตตริยะ 6
 [134] อากาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3
 [141] เจตีย์ 4
 [142] ฐปารหบุคคล 4
 [180] เวสาร์ชชญาณ 4
 [188] สังเวชนียสถาน 4
 [217] จักขุ 5
 [303] พุทธคุณ 9
 [304] พุทธคุณ 2
 [305] พุทธคุณ 3
 [306] ธรรมคุณ 6
 [307] สังฆคุณ 9
 [323] ทศพลญาณ

3. ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพุทธศาสนา

- [13] ทิฏฐิ 2
 [14] ทิฏฐิ 3
 [15] ที่สุด (อันตา) 2
 [101] ลัทธินอกพระพุทธศาสนา 3
 [173] วรรณะ 4

X. พิเศษ: ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา*

- [26] ฐานะ 2
 [34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2
 [37] ภาวนา 4
 [43] วิมุตติ 2
 [50] สังขะ 2
 [51] สาสน์ หรือ ศาสนา 2
 [71] โภค 3
 [73] ญาณ 3²
 [74] ตัณฑ 3
 [76] ไตรลักษณ์
 [93] ปัญญา 3
 [121] ลัทธิธรรม 3
 [124] ลึกษา 3
 [132] อัตตะ 3¹
 [133] อัตตะ 3²
 [134] อากาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3
 [140] จักร 4
 [155] ปฏิสัมภิตา 4
 [172] ลีลาการสอน 4
 [179] วุฒิมรรค 4
 [189] สัมปชัญญะ 4
 [204] อริยสังข์ 4
 [213] อิทธิบาท 4
 [216] ชั้น 5
 [228] พละ 5
 [231] พุทสูตมีองค์ 5
 [278] กัลยามิตตธรรม 7
 [280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7
 [281] โพชฌงค์ 7
 [293] มรรคมีองค์ 8
 [304] พุทธคุณ 2
 [317] กาลามสูตรกัฆานิชฐาน 10
 [324] นาถกรรมธรรม 10
 [340] ปฏิจลสมุปาบท 12
 [341] อายตนะ 12
 [352] โพธิปักขิชธรรม 37

*นอกจากนี้ พึงดู [1], [2], [17], [18], [35], [36], [45], [46], [55], [91], [125], [156], [184], [205], [208], [218], [236], [287], [323]

ดัชนีค้นคำ

ตัวเลขที่อ้างหมายถึงเลขลำดับข้อหมวดธรรมใน []

กตญาณ	73	กัมมัฏสกตญาณ, กัมมัฏสกตาสัทธา	181
กตัญญูตา	353	กมฺมานิ, อนวชฺชานิ	250
กตัญญูกตเวที	29	กัลยาณธรรม 5	239
กตัตตากรรม, ~วาปนกรรม	338	กัลยาณमितตะ	3, 250
กถาวัตถุ	75	กัลยาณमितตตา	324
กถาวัตถุ 10	314	กัลยาณमितตตา	1, 34, 144
กรรม	181, 259	กัลยาณมิตร 4	169
กรรม 2	4	กัลยาณมิตรธรรม 7	278
กรรม 3	66	กัลยาณวาจา	251, 252, 253
กรรม 12	338	กาม 2	5
กรรมการณ์ปัดตะ	84	กามคุณ 5	6
กรรมกิเลส 4	137	กามฉันทะ	225, 329
กรรมฐาน 2	36	กามตัณหา	74, 204
กรรมฐาน 40	354	กามภพ	98
กรรมฐานกับจริต	262	กามโกติ 10	316
กรรมนิยาม	176, 177, 223	กามโกตีสูข 4	192
กรรมปัจจัย	340	กามโยคะ	170
กรรมภพ	340	กามราคะ	288, 329, 330
กรรมวิภูฏ	105, 340	กามโลก	104
กรรมวิปากญาณ	323	กามวิตก	70
กรุณา	161, 355	กามสังวร	239
กรุณาคุณ	304, 305	กามสุขัลลิกานุโยค	15, 293
กลีนฺ ๓ คันธะ		กามสุคติภูมิ 7	351
กวจิการาหาร	40, 212	กามาทินวกถา	246
กษัตริย์	173	กามาวจรจิต 54	356
กลีน 10	315, 354	กามาวจรภูมิ 11	162, 351
กงฺขํ วิหนติ	221	กามาวจรสวรรค์ 6	270, 351
กัฆวาวิตรณวิสุทฺธิ	285	กามาวจรโสภณจิต 24	356
กัตตุกัมยตาฉันทะ	161	กามาสะวะ	135, 136
กัปปิยะ	167	กามุปาทาน	214
กปฺปิยํ เทติ	300	กามะสุมิจจาจาร	137, 321
กัมมลัทธา	181	กามะสุมิจจาจารย์ ปหาย ๆเปฯ	320
กัมมัญญาตา	40	กามะสุมิจจาจารา เวมณฺณี	238, 319
กมฺมนฺตา, อนากุลา จ	353	กาโมฆะ	215
กัมมัฏสกตา	247	กาย	37, 40, 266, 276

กายกรรม 3	66, 241, 319, 320, 321	กาเลน ธมฺมสฺสวณั	353
กายกัมมัฏญฺตา	355	กำลัง 5 ของพระมหากษัตริย์	230
กายคตาสติ	335	กิงฺกรณัเยสุ ทกฺขตา	324
กายทวาร	77, 78	กิจ 14 (ของวิญญาณ)	343
กายทุจฺริต	80	กิจ (ของกรรม)	338
กายธาตฺ	348	กิจของสงฆ์	290
กายปัสสัทธิ	355	กิจจญาณ	73
กายปาคุญฺญตา	355	กิจในอริยสัจจ 4	205
กายพลัง	230	กิริยาจิต 20	356
กายภาวนา	37	กิริยาจิตต์	356
กายมฺหุตฺตา	355	กิเลส 10	318
กายลหุตฺตา	355	กิเลส 1500	359
กายวิญญูติ	40	กิเลสกาม	5
กายวิญญาณ	266, 268, 356	กิเลสปรินิพพาน	27
กายวิญญาณธาตฺ	348	กิเลสมาร	234
กายวิเวก	109	กิเลสวัฏฏ์	105, 340
กายวูปกาสะ	222	กิเลสวัตถุ 10	318
กายลักขี	63	กุกกฺจจะ	225, 355
กายลัฆฺขาร	119, 120	กุมภัณท์	270
กายลัมผัส	266, 272	กุมภิลภัຍ	210
กายลัมผัสสชาเวทนา	113, 266	กุศลจิรัฏฐิติธรรม 4	138
กายสุจฺริต	81	กุลมัจฉริยะ	233
กายานุปัสสนา	147, 182, 346	กุลสตริ	289
กายานุปัสสนาจตุกกะ	346	กุเวร	270
กายิกทุกฺข์	16	กุศล	1, 2, 65, 317
กายิกเวทนา	110	กุศลกรรม	4
กายิกสุข	52	กุศลกรรมบถ 10, ย่อ	319
กายินทริย	349	กุศลกรรมบถ 10, สมบูรณ์	320
กายุชฺชุกตา	355	กุศลจิต 21 (37)	356
กาล 3	340, 356, 357	กุศลธรรม	85
กาลกตะ	150	กุศลมูล 3	67
กาลจาวี	250	กุศลวัตถุ 3	69
กาลวิบัติ	176	กุศลวิบากอเหตุกจิต 8	356
กาลสมบัติ	177	กุศลธัมมานุโยค	2
กालัญญฺตา	287	กุศลสสุปสมปทา	97
กาลามสูตรกัฆขานิยฐาน 10	317	เกสปุตติยสูตร	317
กาเลน เทติ	300	เกียจคร้านการงาน	200
กาเลน ธมฺมสากจฺฉา	353	โกระ	308, 347

โกลังโกละ	58	ครุกรรม	338
โกศล 3	71	ครุกรรม	273
		ครูอาจารย์	265
ขณิกสมาธิ	46	คฤหัสถ์	265
ขณิกายปีติ	226	คหบดีบริษัท	152
ขลุ่ยจกมัตติกังคะ	342	คหบดีคคิ	131
ชั้นทผลลปฏิสังขระ	254	คัณธฐานะ	26
ชัตติยะ	173, 339	คัณธะ	6, 40, 266, 279
ชัตติยบริษัท	152	คัณธัตถหา	264, 266
ชั้นติ	24, 139, 325, 326, 353	คัณธธาตุ	348
ชั้นติลังวร	243	คัณธวิจารณ์	266
ขนติ จ	353	คัณธวิตก	266
ชั้นธ์ 5	216	คัณธลัญเจตนา	263, 266
ชั้นธกะ	75	คัณธลัญญา	266, 271
ชั้นธปรินิพพาน	27	คัมภีร์มูล กถ กตตดา	278
ชั้นธมาร	234	คาถา	302
ชั้นธวินิมุต	216	การวะ หรือ การวตา 6	261
ชิปปาภิญญา	154	การโว จ	353
ชีนาสวปฏิญญา	180	คิลานปัจจัจยเภสัชบริหาร	159, 203
ชุตทกนิกาย	75	คิลานสตูปปาทกะ	255
ชุตทกปาฐะ	75	คิหิสฺข 4	192
ชุตทกกาปีติ	226	คุณบทของนิพพาน	306
เขตสมบัตติ	115	คุณาติเรกสัมปทา	190
เขม	353	เคยย์	302
		เคหสิต	358
คณาปเทศ	166	โคจรรูป 5	40
คติ 5	351	โคจรสัปปายะ	286
คติวิบัติ	176	โคจรสัมปชัญญะ	189
คติสมบัตติ	177	โคตรภูญาณ	345
คนชวนฉิบหาย	168		
คนดีแต่พูด	168	ฆราวาสธรรม 4	139
คนธรรพ์	270	ฆาน	40, 266, 276
คนงาน	265	ฆานทวาร	78
คนปอกลอก	168	ฆานธาตุ	348
คนรับใช้	265	ฆานวิญญาณ	266, 268, 356
คนหัวประจบ	168	ฆานวิญญาณธาตุ	348
คบคนชั่ว	200	ฆานลัมผัส	266, 272
ครุ	279	ฆานลัมผัสสาเวทนา	113, 266

มานินทริย์	349	จิตตปัสลัทธิ	355
ฆายนะ	343	จิตตปาคุญญตา	355
โฆษประมาณ	158	จิตตภาวนา	37
โฆสัปปมาณิกา	158	จิตตมสส ปัสสิทธิ	221
		จิตตมุตตา	355
จตุตถฌาน	9	จิตตลหุตตา	355
จตุตถฌานภูมิ 3, 7	351	จิตตวิเวก	109
จตุตถชฌานกุสลจิตต์	356	จิตตวิปลาส	178
จตุธาตวัญฐาน	147, 354	จิตตวิสุทธิ	285
จตุรพิธพร	227	จิตตสมบัติ	115
จตุโลกบาล	270	จิตตสังขาร	119, 120
จรรยา 15	344	จิตตอุปกิเลส 16	347
จริต หรือ จริยา 6	262	จิตต์ น กมปติ	353
จริยา 3 ดู พุทธจริยา 3		จิตตานุปัสสนา	182, 346
จริยาปิฎก	75	จิตตานุปัสสนาจตุกกะ	346
จักกวัตตีสสูตร	339	จิตตชุกตา	355
จักขุ	40, 266, 276	จินตามยปัญญา	93
จักขุ 5	217	จิวร	159
จักขุทวาร	78	จิวรปฏิสังยุตต์	342
จักขุธาตุ	348	จิวรสันโดษ	203
จักขุนทริย์	349	จุตติ	343
จักขุมา	95	จตุปปาตญาณ	106, 323
จักขุวิญญาณ	267, 268, 356	จุลลวรรค	75
จักขุวิญญาณธาตุ	348	จุฬนิทเทส	75
จักขุสัมผัส	266, 272	เจตีย์	289
จักขุสัมผัสสชาเวทนา	113, 266	เจตีย์ 4	141
จักร 4	140	เจตนา	355
จักรพรรดิ	142	เจตนา 6	263
จักรวรรดิวัตร 5, 12	339	เจตนากาย	263
จาณะ	67, 139, 183, 197, 249, 292	เจตนาสัมปทา	190
จาคสัมปทา	191, 229	เจตสิก	157, 216
จาคานุสติ	335	เจตสิก 52	355
จาคุมหาราชิกา	270, 351	เจตสิกทุกข์	16
จิต	37, 157, 216	เจตสิกเวทนา	110
จิต 89, 121	356	เจตสิกสุข	52
จิตตะ	213	เจโตปริยญาณ	274, 297
จิตตกัมมัฏญญาตา	355	เจโตวิมุตติ	43
จิตตนิยาม	223	โจริกริยา	282

ฉกามาพจรสวรรค์	270	ฉกามาพจรสวรรค์	9
ฉกามาพจรสวรรค์	62	ฉกามาพจรสวรรค์	252, 253, 254, 322
ฉกามาพจรสวรรค์	37, 213, 355	ฉกามาพจรสวรรค์	323
ฉกามาพจรสวรรค์	2, 280	ฉกามาพจรสวรรค์	328
ฉกามาพจรสวรรค์	196	ฉกามาพจรสวรรค์ 3¹	72
ฉกามาพจรสวรรค์	338	ฉกามาพจรสวรรค์ 3²	73
ฉกามาพจรสวรรค์	40	ฉกามาพจรสวรรค์ 3 ³	106
ฉกามาพจรสวรรค์	247	ฉกามาพจรสวรรค์ 16	345
ฉกามาพจรสวรรค์	340	ฉกามาพจรสวรรค์	262
ฉกามาพจรสวรรค์	171	ฉกามาพจรสวรรค์	184
ฉกามาพจรสวรรค์	343	ฉกามาพจรสวรรค์มีปริวรรต 3	73
ฉกามาพจรสวรรค์	128	ฉกามาพจรสวรรค์วิสุทธิ	285
ฉกามาพจรสวรรค์	75, 302	ฉกามาพจรสวรรค์	356
ฉกามาพจรสวรรค์	242	ฉกามาพจรสวรรค์	243
ฉกามาพจรสวรรค์	188	ฉกามาพจรสวรรค์	356
ฉกามาพจรสวรรค์	340	ฉกามาพจรสวรรค์ สงค์โท	353
ฉกามาพจรสวรรค์	356	ฉกามาพจรสวรรค์	92
ฉกามาพจรสวรรค์	83, 84, 150	ฉกามาพจรสวรรค์	96
ฉกามาพจรสวรรค์	138	ฉกามาพจรสวรรค์	232
ฉกามาพจรสวรรค์	302	ฉกามาพจรสวรรค์	307
ฉกามาพจรสวรรค์	40, 266, 276		
ฉกามาพจรสวรรค์	78	ฉกามาพจรสวรรค์	323
ฉกามาพจรสวรรค์	348	ฉกามาพจรสวรรค์	227
ฉกามาพจรสวรรค์	266, 268, 356		
ฉกามาพจรสวรรค์	348	ฉกามาพจรสวรรค์	270, 351
ฉกามาพจรสวรรค์	266, 272	ฉกามาพจรสวรรค์	270, 351
ฉกามาพจรสวรรค์	113, 266	ฉกามาพจรสวรรค์	200
ฉกามาพจรสวรรค์	349		
ฉกามาพจรสวรรค์	337	ฉกามาพจรสวรรค์	9
ฉกามาพจรสวรรค์	40, 359	ฉกามาพจรสวรรค์ 3	351
ฉกามาพจรสวรรค์	40, 349, 356	ฉกามาพจรสวรรค์	356
		ฉกามาพจรสวรรค์	143
ฉกามาพจรสวรรค์ 2	7, 8	ฉกามาพจรสวรรค์ 10	180
ฉกามาพจรสวรรค์ 4	9, 227, 344	ฉกามาพจรสวรรค์ 10	323
ฉกามาพจรสวรรค์ 5 (ปัจจุภินันท์)	9, 356	ฉกามาพจรสวรรค์	181
ฉกามาพจรสวรรค์ 8	10, 299	ฉกามาพจรสวรรค์	142
ฉกามาพจรสวรรค์ 67	356	ฉกามาพจรสวรรค์	224
ฉกามาพจรสวรรค์	350	ฉกามาพจรสวรรค์	92

ตทาลัมพะณะ	343	เถโร รตตถญญ	322
ตปะ	326	ทท์ จิตต์ ปสาเทติ	300
ตโป จ	353	ทมะ	123, 139
ตรัสรู้	188	ทรัพย์จัดสรรเป็น 4 ส่วน	163
ตรุณวิปัสสนา	285, 328	ทวัดติงสาการ	147
ตฤกเหตุ	317	ทวาร 3	77
ตัญหา	91, 290, 340	ทวาร 6	78
ตัญหา 3	74, 204, 357	ทวิปัญจวิญญาณจิต	348
ตัญหา 6	264, 266, 357	ทศชาติ	325
ตัญหา 108	357, 359	ทศบารมี	325
ตัญหากาย	264	ทศพล	180
ตัญหาปณิธิ	107	ทศพลญาณ	323
ตัญหาวิจริต	357	ทศพิธราชธรรม	326
ตัตตรัมชฌัตตตา	355	ทศศีล	242
ติดการพจน์	200	ทหระ	84
ติดสุราและของมีนเมา	200	ทักษิณาวิสูทธิ 4	143
ติดถายตนะ	101	ทักษิณเอยโย	307
ติรัจฉานโยนิ	198, 351	ทักษิณเอย	259, 300
ติरणปริญญา	92	ทักษิไณยบุคคล 2	55
เตจวิวิกังคะ	342	ทักษิไณยบุคคล 7	63
เตชกสิณ	315	ทักษิไณยบุคคล 8	57
เตชธาต	39, 146, 147, 148	ทักษิไณยัคคี	131
เตวิชชะ	62	ทักษิณทิส	265
ไตรตรึงส์	270	ทนธาภิญญา	154
ไตรปิฎก	75	ทตวา อุตตมโน โหติ	300
ไตรลักษณ์	47, 76, 86, 107, 311	ทัสสนะ	343
ไตรวิภังค์	105	ทัสสนานุตตริยะ	126, 127
ไตรสรณะ	116	ทาน	123, 186, 239, 229, 325, 326
ไตรสรณาคมน์	116	ทาน 2¹	11
ไตรสิกขา	124, 204, 293	ทาน 2²	12
		ทานกถา	246
ถัมภะ	347	ทานมัย	88, 89
ถีนะ	318, 355	ทานสมบัติ 3	115
ถีนมิทระ	225	ทานญจ	353
อุปารหบุคคล 4	142	ทายก	143
เถรคาถา	75/2.5	ทารสงคห	353
เถรธรรม 10	322	ทาสีกริยา	282
เถรีคาถา	75/2.5	ทัญฐธรรมเวทนียกรรม	338

ทิวรรุธรรมสุขวิหาร	184	ทุกขนิโรธ อริยสัจจ์ สัจฉิกาตัพพี	205
ทิวรรุธัมมิกัตถะ	3, 132	ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อภยฉาณั	208, 209
ทิวรรุธัมมิกัตถะสังวัตตนิกรธรรม 4	144	ทุกขนิโรธคามินิปฏิปทา	204
ทิวรรุธัมมิกานั อาสวานั สัวราย	327	ทุกขนิโรธคามินิ ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตัพพี	205
ทิวรรุลาสะวะ	137	ทุกขลักษณะ	47
ทิวรรุฉิ	91, 288, 318, 328, 355	ทุกขเวทนา	111, 112
ทิวรรุฉิ 2	13	ทุกขสมุทัย	204
ทิวรรุฉิ 3	14	ทุกขสมุทเย อภยฉาณั	208, 209
ทิวรรุฉิคตวิปปยุตต์	356	ทุกขสมุทโย อริยสัจจ์ ปหาตัพพี	205
ทิวรรุฉิคตสมปยุตต์	356	ทุกขสหคต	356
ทิวรรุฉินิซฆานกขนุตติยา	317	ทุกขชา	86
ทิวรรุฉิปปัตตะ	63	ทุกขชานุปัสสนา	107
ทิวรรุฉิยา สุปสิวิวิธา	231	ทุกขชินทริย	349
ทิวรรุฉิโยคะ	170	ทุกขเช อภยฉาณั	208, 209
ทิวรรุฉิวิบัติ	175	ทุกขชา ปฏิปทา ชิปปาภิกขณา	154
ทิวรรุฉิวิปลาส	178	ทุกขชา ปฏิปทา ทนธาภิกขณา	154
ทิวรรุฉิวิสุทธิ	285	ทุกขคตทิภัย	229
ทิวรรุฉิสัมปทา	2, 280	ทุกขคตติ	351
ทิวรรุฉิสามัญญตา	273	ทิวรรุฉิต 3	80
ทิวรรุฉิ อุขุ กโรติ	221	ทิวรรุฉิตยฆาน	9
ทิวรรุฉุชุกัมม	89	ทิวรรุฉิตยฆานภุมิ 3	351
ทิวรรุฉุปาทาน	214	ทิวรรุฉิตยฆานกุสลจิตต์	356
ทิวรรุฉุชะ	215	ทิวรรุฉิมงกุนั ปุคคลानั นิคคหาย	327
ทิวรรุฉุจกขุ	217, 274, 297	ทิวรรุฉุเทพ	285, 312
ทิวรรุฉุจกขุญญาณ	106	ทิวรรุฉุเทพ 3	82
ทิวรรุฉุสมบัตติ	114	ทิวรรุฉุเทวดา (ความหมาย)	232
ทิวรรุฉุสไต	274, 297	ทิวรรุฉุเทวดานุสติ	335
ทิวรรุฉุ 6	200, 265	ทิวรรุฉุเทวดาพสิ	232
ทิวรรุฉุณิกาย	75	ทิวรรุฉุเทวทูต 3	83
ทิวรรุฉุ 2	15	ทิวรรุฉุเทวทูต 3, 4	150
ทิวรรุฉุ	1, 174 204, 205, 296, 340	ทิวรรุฉุเทวทูต 5	84
ทิวรรุฉุ 2	16	ทิวรรุฉุเทวปุตตมาร	234
ทิวรรุฉุ อริยสัจจ์ ปริณญะเยย	205	ทิวรรุฉุเทวโลก	103
ทิวรรุฉุตา	76, 107	ทิวรรุฉุเทวสมบัตติ	114
ทิวรรุฉุตา 3	79	ทิวรรุฉุเทศนา 2¹	17
ทิวรรุฉุทุกขตา	79	ทิวรรุฉุเทศนา 2²	18
ทิวรรุฉุนิโรธ	204	ทิวรรุฉุเทศนา 4	17
ทิวรรุฉุนิโรธ อภยฉาณั	208, 209	ทิวรรุฉุเทศนาวิธี 4	172

เที่ยวกลางคืน	200	ธรรมบท	75
โทมัส	1, 112, 340, 358	ธรรมบูชา	30
โถมณัสสสหคต	356	ธรรมปฏิสันถาร	31
โทมัสสินทริย	349	ธรรมประมาณ	158
โทสะ	68, 318, 347, 355	ธรรมปริเยสนา	33
โทสจริต	262	ธรรมเป็นโลกบาล 2	23
โทสมูลจิต 2	356	ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย 4	192
โกลักคิ	130	ธรรมไฟบูลย์	44
โกลาคติ	196	ธรรมมีอุปการะมาก 2	25
ไทยธรรมสมบัติ	115	ธรรมมีอุปการะมาก 4	140
		ธรรมมีอุปการะมาก 7	279
		ธรรมมีอุปการะมาก 10	324
อตรฐ	270	ธรรมฤทธิ	42
อตา	231	ธรรมสงเคราะห์	49
อนานุประทาน	339	ธรรมสมาทาน 4	145
ธรรม*	35, 75, 166, 277, 294, 295, 302	ธรรมสมาธิ 5	220
ธรรม 2¹	19	ธรรมสวนานิสงส์ 5	221
ธรรม 2²	20	ธรรมเสรี	352
ธรรม 2³	21	ธรรมอาจารย์	211
ธรรม 2⁴	22	ธรรมาธิปไตย	125, 339
ธรรม 3	85	ธรรมาธิฐาน	17
ธรรม 4	206	ธรรมานุวัตติ	201
ธรรม 5	238, 239	ธรรมารมณ	266, 277
ธรรมชั้น 5	218	ธรรมการักษา	339
ธรรมคุณ 6	306	ธมมกามตา	324
ธรรมคุ้มครองโลก 2	23	ธมมกาโม	322
ธรรมจริยา 10	320	ธัมมคารวตา	261
ธรรมจักร	188, 287	ธมมจริยา จ	353
ธรรมเจดีย์	141	ธัมมจักกัปปวัตตนสถาน	188
ธรรมลิตฺติญาณ	285	ธัมมัตถหา	264, 266
ธรรมทาน	11, 229	ธัมมเทสนามัย	89
ธรรมทำให้งาม 2	24	ธัมมปฏิสัมพันธ์	155
ธรรมที่พระพุทธเจ้าเห็นคุณฯ	65	ธัมมมัจฉริยะ	233
ธรรมเทศกธรรม 5	219	ธัมมวิจยะ	281
ธรรมธาตุ	348	ธัมมวิจารณ์	266
ธรรมนิยาม	223, 340	ธัมมวิตก	266
ธรรมนิยาม 3	86	ธัมมเวปุลละ	44
		ธัมมสังคณี	75/3

* คำนำหน้าด้วย ธรรม- ถ้าไม่มี ให้ดูที่ ธัมม-

ธัมมสังคหะ	49	นวารหคุณ, นวารหาทีคุณ	303
ธัมมสังคหะเจตนา	263, 266	น สงคณิการามตา	291
ธัมมสังคหะญา	266, 271	น อนุตตราโอสาน์	291
ธมฺมสากัจฉา, กาเลน	353	น อามิสนุตโร	219
ธัมมัญญาตา	287	นจจคิตวาทิตวิสุททสสนา เวมณี	242
ธัมมปป์มาณิกา	158	นจจคิต ๆเปฯ วิภูสณภูจจา เวมณี	240
ธมฺมสฺสวณ์	353	นัฏฐคเวสนา	138
ธัมมัสสวณมัย	89	นัตถิกทิกฺขุ	14
ธัมมัสสวณลัปปายะ	286	นัตถิปัจจย	350
ธมฺมา	86	นาค	270
ธัมมาธิปไตย	125, 339	นาถกรณธรรม 10	324
ธัมมานุธัมมปปฏิปทา	51	นानัตตลัญญา	298
ธัมมานุธัมมปปฏิปัตติ	177, 193	นानาธาตฺถญาณ	323
ธัมมานุปัสสนา	182, 346	นานาธิมุตติกญาณ	323
ธัมมานุปัสสนาจตุกกะ	346	นาม	216
ธัมมานุสติ	335	นามบัญญัติ	28
ธัมมานุสารี	63	นามรูป	340
ธาตุ 4	39, 146	นามรูปปริจเฉทญาณ	92, 345
ธาตุ 6	148	นาย	265
ธาตุ 18	348	นิกันติ	328
ธาตุกถา	75	นิจศีล	238
ธาตุกัมมัฏฐาน 4	147	นิตเทส	75/2
ธาตุกัมมัฏฐาน 6	149	นินทา	296
ธาตุเจตีย์	141	นิปปริยายสุทธิ	54
ธาตุมนสิการ 4	147, 354	นิพพาน	109, 157, 204, 216, 295, 306, 310, 311, 332, 334
ธุดงค์ 13	342	นิพพาน 2	27
ธูระ 2	26	นิพพานบท	352
น กุมมารามตา	291	นิพพานสมบัติ	114
น นิพทารามตา	291	นิพพานสจฺจิกิริยา	353
น ปาปมิตตตา	291	นิพพิทาญาณ = นิพพิทานุปัสสนาญาณ	
น ปาปิจฺจตา	291	นิพพิทานุปัสสนาญาณ	311
น ภสฺสวารามตา	291	นิมมานรตี	270, 351
นยเหตุ	317	นิमित, นิमितต์ 3	87
นวกภิกขุธรรม 5	222	นิमित 4	150
นวารหคุณ	303	นียยานิกธรรมเทศนา	180
นวลวิธิกา	182	นियาม 5	223
นวังคสัตถุศาสน์	51, 302	นิริยะ	198, 351

นิรัคคพะ	187	บริการรรมภาวนา	99
นิรามิสสุข	53	บริโภคเจตีย์	141
นิรุตติปฏิสัสมภิทา	155	บริษัท 4¹	151
นิโรธ	204, 205, 295	บริษัท 4²	152
นิโรธ 5	224	บังสุกุลจิวร	159
นิโรธสมาบัติ	119, 313	บัญญัติ 2, 6	28
นิโรธวาร	340	บารมี 10	325
นิโรธลัจจ	204, 340	ป่าว	265
นิโรธสญญา	331	บิณฑบาต	159
นิวรณ์ 5	225	บุคคล 4	153
นิวาโต จ	353	บุคคลหาไต้ยาก 2	29
นิสสยปัจจัจย	350	บุคคลลาธิษฐาน	17
นิสสยลัมปันโน	95	บุญกิริยาวัตถุ 3	88
นิสสยาจารย์	211	บุญกิริยาวัตถุ 10	89
นิสสรณนิโรธ	224	บุตร 3	90
นิสลัย 4	159	บุตรธิดา	265
นิสลัยลัมปัน	202	บุตรภรรยา	265
นิตตถะ	64	บุพการี	29
นิลกลีณ	315	บุพนิमितแห่งมรรค 7	280
เนกขัมมะ	325	บุพภาคของการศึกษา	34
เนกขัมมวิตก	69	บุพเพนิวาसानุสติญาณ ดู บุพเพนิวาसानุสสติญาณ	
เนกขัมมลังกัปปี	293	บุชา 2	30
เนกขัมมสิต	358	เบญจกัลยาณธรรม	239
เนกขัมมานิลังสกถา	246	เบญจขันธ์	216
เนคมชานบท	339	เบญจธรรม	239
เนยยะ	153	เบญจศีล	238
เนยยัตถะ	64		
เนวลัญญานาลัญญาตนะ	207, 298, 312	ปภินณกเจตสิก 6	355
เนวสญญานาสญญาตนกุลสจิตต์	356	ปภินณกอกุศลเจตสิก	355
เนวลัญญานาลัญญาตนภุมิ	351	ปฏิกุลมนสิการ	182
เนสัชชิกังคะ	342	ปฏิคาหก	143
โน จฎฐาเน นีโยชเย	278	ปฏิมะ	288, 329, 330
		ปฏิขลัญญา	298
บัณฑร	356	ปฏิขลัมปยุตตจิต 2	356
บรรพชา	123	ปฏิขลัมปยุตต์	356
บรรพชาจารย์	211	ปฏิจจสมุปบาท	105, 120, 129, 185, 340
บรรพชิต	289	ปฏิบัติบูชา	30
บริการรรมนิमित	87	ปฏิบัติศาสนา	51

ปฏิบัติ 4	154	ปรมัตถะ	132
ปฏิบัติพหุญาณทัสสนวิสุทธิ	285	ปรมัตถกถา	18
ปฏิบัติพหุตตริยะ	126	ปรมัตถเทศนา	18
ปฏิบัติศีลธรรม	121	ปรมัตถธรรม 4	156, 216, 356
ปฏิบัติศีลธิโรธ	224	ปรมัตถบารมี	325
ปฏิบัติภาคนิมิต	87	ปรมัตถลัจจะ	50
ปฏิบัติภาณปฏิสัมภิตา	155	ปรหิตปฏิบัติ	304
ปฏิรูปเทสวาสะ	140	ประชุมเนื่องนิตย	289, 290
ปฏิรูปเทสวาโส จ	353	ประมาณ 4	158
ปฏิโลมเทศนา	340	ประโยชน์จากโภคทรัพย์ 5	232
ปฏิโลมปฏิจลสมุปปาท	340	ประสูติ	188
ปฏิเวธศีลธรรม	121	ปรัตถะ	133
ปฏิสนธิ	343	ปรมปราย	317
ปฏิสังขยาญาณ = ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ		ปราโมทย์	220
ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	311	ปริจจาคะ	326
ปฏิสันถาร 2	31	ปริจเฉทรูป 1	40, 359
ปฏิสันถารคารวตา	261	ปริญญา	205, 206
ปฏิสัมภิตปปัตตะ	62	ปริญญา 3	92
ปฏิสัมภิตา 4	155	ปริญญไยยธรรม	206
ปฏิสัมภิตามัคค์	75	ปรินตโภชี	250
ปฐมฌาน	9, 284, 298	ปริตตสุภา	351
ปฐมฌานภูมิ 3	351	ปริตตภา	351
ปฐมฌานกุสลจิตต์	356	ปริตเวชะ	340
ปฐมเทศนา	188	ปรินิพพาน	188
ปฐวีกลิน	315	ปรินิพพุตสถาน	188
ปฐวีธาตุ	39, 146, 147, 148	ปริปุจฉา	339
ปณีตฺ เทติ	300	ปริมิตปานโภชนา	138
ปทปรมะ	153	ปรียัตติธรรม	306, 332
ปธาน 2	32	ปรียัตติศาสนา	51
ปธาน 4	65, 156	ปรียัตติศีลธรรม	121
ปปัญจะ, ปปัญจธรรม 3	91	ปรียายทสลาวิ	219
ปมาณิก 4	158	ปรียายสุทธิ	54
ปมาทะ	347	ปริเยสนา 2	33
ปโยควิปติ	176	ปริวัฏฏ์ 3	73
ปโยคสมปัตติ	177	ปริวาร	75
ปโยคาภิสังขาร	185	ปริสสารัชชภัย	229
ปรโตโฆสะ	34	ปริสสุญญา	287
ปรนิมมิตวสวัตติ	270, 351	ปลาสะ	347

ปวีเวก	294	ปณณา	324
ปวีเวกกถา	314	ปัญญา	37, 67, 124, 183, 197, 204, 228, 237, 249, 251, 292, 301, 325, 346
ปลังสา	296	ปัญญา 3	93
ปลนนาน ภิกขโยภาวาย	327	ปัญญาภกถา	314
ปลาทรูป 5	40, 359	ปัญญาขันธ	218
ปหาดัพพธรรม	205	ปัญญาคุณ	305, 308
ปหานะ	205, 206	ปัญญาจักขุ	217
ปหาน 3	92	ปัญญาปนปัญญาตี	28
ปหาน 5	224	ปัญญาปิยปัญญาตี	28
ปหานปธาน	156	ปัญญาพละ	229, 230
ปหานปริญา	92	ปัญญาภาวนา	37
ปหานวินัย	243	ปัญญาวิมุต	62, 63
ปหานสญญา	331	ปัญญาวิมุตติ	43
ปักคาหะ	328	ปัญญาวุฒิ	179
บั้งสุกุลิกังคะ	342	ปัญญาวุฒิธรรม 4	179, 193
ปัจฉยปริคคหญาณ	92, 345	ปัญญาสัมปทา	191, 229
ปัจฉยการ 12	105, 340	ปัญญินทริย	63, 349, 355
ปัจฉเวกขณญาณ	345	ปฏฐาน	75
ปัจฉตต เวทิตัพโพ วิญญูหิ	306	ปณติตานญจ เสวนา	353
ปัจฉัย 4	159, 203	ปัตตปิณฑิกังคะ	342
ปัจฉัย 24	350	ปัตตทานุโมทนาเมย	89
ปัจฉัยนิสิต	342	ปัตตทานเมย	89
ปัจฉัยปัจฉเวกขณ	243	ปัพพชิตะ	150
ปัจฉัยสันนิสิตศีล	160	ปัพพชิตอภินหปัจฉเวกขณ 10	248
ปัจฉัยสัมปทา	190	ปัพพชชา	123
ปัจฉัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2	34	ปัพพชชาจารย์	211
ปัจจุบัน	340	ปัสสัทธิ	220, 281, 328
ปัจจุบันเหตุ	340	ปัสสาสะ	346
ปัจจุบันนังสญาณ	72	ปากกาล	338
ปัจเจกพุทธเจ้า	142	ปากทานปริยาย	338
ปัจฉาชาตปัจฉัย	350	ปาจิตตियะ	75
ปัจฉิมทิศ	265	ปาฏิบุคคลิกทาน	12
ปัญจกัษณาน	9, 356	ปาฏิบุคคลิกา ทกขินา	12
ปัญจนัย	9	ปาฏิโมกข์ (ปาตีโมกข์)	75, 160, 222, 243, 252, 254, 322, 344
ปัญจทวาราวัชชนะ	348, 356	ปาฏิโมกข์สังวร (ปาตีโมกข์สังวร)	222, 243
ปัญจมฆาน	9	ปาฏิโมกข์สังวรศีล (ปาตีโมกข์สังวรศีล)	160
ปัญจมฆานกุสลจิตต์	356		
ปัญจวิญญาณฐาน	343		

ปาฏิหาริย์ 3	94	บุคคลัญญาตา	287
ปาณาติบาต	137, 321	บุคคลาปโทษ	166
ปาณาติบาต ปหาย ๆเปฯ	320	บุญญากรรมยาโรจกะ	254, 255
ปาณาติบาต เวรมณี	238, 240, 319	บุญญาภิลังขาร	129
ปาปณิกกรรม 3	95	บุตตทวารสส สงคโท	353
ปาปณิกังคะ	95	บุตตสงคห	353
ปาปมิตตะ	199	บุถุชน	351
ปาปา, อารตี วีรตี	353	บุถุชนกับโลกกรรม	296
ปาปิฉฉา	308	บุพพเปตพลี	232
ปาพจน์ 2	35, 75	บุพพนตาปรนเต อญญาณ	209
ปาราชิก	75	บุพพนเต อญญาณ	209
ปาริฉริยานุตตริยะ	127	บุพเพกตบุญญาตา	140
ปาริสุทธิศีล 4	160, 285	บุพเพกตวาท	101
ปาสาทิโก	322	บุพเพกตเหตุวาท	101
ปาหุเนยโย	307	บุพเพ จ กตบุญญาตา	353
ปิฎก 3	75	บุพเพนิวาसानุสสติ	274, 297
ปิฎกสมปทาเนน	317	บุพเพนิวาसानุสสติญาณ	106, 323
ปิณฑปาตปฏิสังขยุตต์	342	บุรตถิมทิศ	265
ปิณฑปาตสันโดษ	203	บุริสเมธ	187
ปิณฑปาตักังคะ	342	บุริลัตตะ	40
ปิณฑิยาโลปโภชณะ	159	บุริลินทริย	40, 349
ปัตติวิสัย	198, 351	บุเรชาตปัจฉัย	350
ปัตตุฆาต	245, 275	บุหฺวากะ	336
ปิยกรรม	273	บุชฌิยสถาน, บุษฌิยวัตถุ	289
ปิยวินาภาวตา	247	บุชา จ บุษฌิยาน	353
ปิยรูป สาทรูป หมวดละ 6	266	บุตติมุตตเภลัช	159
ปิยวาจา	186, 229	เปตติวิสัย	351
ปิโย	278	เปตวัตถุ	75
ปิสุณ วาจ ปหาย ๆเปฯ	320	เปยยวัชชะ	186, 229
ปิสุณา วาจา	321	เปรัต	198, 284, 312, 351
ปิสุณาย วาจา เวรมณี	319	เปสลาน ภิกขุณี ผาสุวิหาราย	327
ปีตกลิน	315		
ปีติ	9, 220, 281, 328, 355	ผรณาปีติ	226
ปีติ 5	226	ผรุสวาจา	321
ปีติสุเขกคตาสหิตต์	356	ผรุส วาจ ปหาย ๆเปฯ	320
บุคคลบโรปรัญญาตา	291	ผรุสหาย วาจา เวรมณี	319
บุคคลปัญญัตติ	75	ผล	7
บุคคลลปายะ	286	ผล 4	165, 310, 332

ผลจิต	356	พราหมณบริษัท	152
ผลญาณ	345	พละ	227
ผลมั่งคั่ง	57	พละ 4	229
ผัสสะ	340, 355	พละ 5	228, 352
ผัสสะ 6	272	พละ 5 ของพระมหากษัตริย์	230
ผัสสาหาร	212	พลกาย	339
ผูกฐลล โลกธมเมทธิ จิตตํ น กมปติ	353	พลี	289
มุสณะ	343	พลี 5	232
โฆฏฐัพพะ	6, 40, 266, 277	พหุการธรรม 4	140
โฆฏฐัพพัตถนา	264, 266	พหุการธรรม 7	292
โฆฏฐัพพธาตุ	348	พหุการธรรม 10	324
โฆฏฐัพพวิจาร์	266	พหุการกรรม	338
โฆฏฐัพพวิตก	266	พหุสุโต	322
โฆฏฐัพพพลัญเจตนา	263, 266	พหุสุต	231, 251, 252, 253
โฆฏฐัพพพลัญญา	266, 271	พหุสุตมืองค์ 5	231
		พัฒนา	37
พณัน	200	พาลานํ, อเสวนา จ	353
พยาธิตะ	83, 84, 150	พาทาลัง	230
พยาธิธัมมตา	247	พาทิรายตนะ 6	277
พยาบาท	225, 321, 329, 347	พาทุสจจ	324
พยาบาทวิตก	70	พาทุสจจจะ	237, 292
พร 4, 5	227	พาทุสจจจจ	353
พรหม, พรหมโลก 16	284, 298, 351	พีชนิยาม	223
พรหมจรรย	241	พุททกิจ	304
พรหมจักร	180	พุททคารวตา	261
พรหมจารี	250	พุททคุณ 2	304
พรหมปาริลีชชา	351	พุททคุณ 3	305
พรหมบุโรหิตา	351	พุททคุณ 9	303
พรหมโลก	103	พุททจริยา 3	96
พรหมวิหาร 4	161, 227	พุททจักขุ	217
พระธรรม	100, 116	พุททเจตีย์ 4	141
พระปัจเจกพุทเจ้า	142	พุททบัญญัติ	290
พระพุทเจ้า	100, 116, 142	พุททภาวะ	304
พระพุทธรูป	141	พุททรูป	141
พระสงฆ์	100, 116, 265	พุททลีลาในการสอน 4	172
พุทธมจริยญจ	353	พุททวงส์	75
พราหมณ์	173	พุททวงณะ	302
พราหมณคฤหบดี	339	พุททโอวาท 3	97

พุทธานุสเถียร	96	ภาวนาปธาน	156
พุทธานุสเถียร	201	ภาวนาปธานารามตา	203
พุทธานุสเถียร	335	ภาวนามยบัญญัติ	93
พุทธานุสเถียร	166	ภาวนามัย	88, 89
พุทธานุสเถียร	262	ภาวนินิโย	278
พุทธานุสเถียร	303	ภาวนารูป 2	40, 359
เพียรของคฤหัสถ์, ความ	32	ภาวิต 4	37
เพียรของบรรพชิต, ความ	32	ภาวิตกาย	37
แพทย์	173	ภาวิตจิต	37
โพชฌงค์ 7	281, 352	ภาวิตปัญญา	37
โพธิปักขิยธรรม 37	51, 352	ภาวิตศีล	37
ไพบลูย์ 2	44	ภาวิตตัดต์	280
		ภาเวตัพพะธรรม	36, 206
ภควา	303	ภิกขุณีวิภังค์	75/1ก
ภคินีภริยา	282	ภิกขุวิภังค์	75 /1ก
ภพ	298, 340	ภิกขุอธิษฐานนियธรรม 7¹	290
ภพ 3	98	ภิกขุอธิษฐานนियธรรม 7²	291
ภยญาณ, ภยตูปัญญาญาณ	311	ภิกษุณีบริษัท	151
ภยาคติ	196	ภิกษุบริษัท	151
ภรรยา	265	ภูตกลีณ 4	315
ภรรยา 7	282	ภูตรูป	38, 39, 146
ภวจักร	105, 340	ภูมิจิต	284
ภวตั้งหา	74, 204	ภูมิจิต 4	162
ภวโยคะ	170	ภูมิจิต 4, 31	351
ภวาราคะ	288, 330	ภูมิจิตประเภท (จิต)	356
ภวังกะ	343	ภูมิจิต	203, 159
ภवासวะ	135, 136	ภูมิจิต	227
ภวโฆชะ	215	ภูมิจิต	230
ภังคญาณ, ภังคานุปัสสนาญาณ	311	ภูมิจิต 4	163
ภัพพตาธรรม 6	267	ภูมิจิต	192
ภพพรูปตาย	317	ภูมิจิต 5	232
ภัย 5	229	ภูมิจิต 5	232
ภัสสปรียันตะ	222	ภูมิจิต	286
ภัสสสัลปายะ	286	ภูมิจิต	128
ภาวนา	205, 206	มงคล	259
ภาวนา 2	36	มงคล 38	353
ภาวนา 3	99	มตะ	83, 84, 150
ภาวนา 4	37		

มทะ	347	มหาปกรณ	75
มนสาณูปกชิตา	231	มหาปเทศ 4¹	166
มนสิการ	355	มหาปเทศ 4²	167
มนายตนะ	356	มหาพรหมา	351
มนินทริย์	349, 356	มหาภูต 4	38, 39 , 146
มนุश्य	284, 351	มหาภูตรูป 4	39, 359
มนุश्यธรรม	238	มหาชัย 5	187
มนุश्यโลก	103	มหाराช 4	270
มนุश्यสมปัติ	114	มหาวรรค	75
มโน	266, 276	มหาวิบาก 8	356
มโนกรรม	66	มหาวิบากจิต 8	356
มโนกรรม 3	319, 320, 321	มหาวิภังค์	75/1ก
มโนทวาร	77, 78	มักขะ	308, 347
มโนทวารารัชชณะ	343	มักน้อย	294
มโนทวาราวชชน	356	มักคจิต 4	356
มโนทุจริต	80	มักคญาณ	345
มโนธาตุ	348	มักคสมังคี	57
มโนมยิทธิ	297	มักคังคะ	293
มโนวิญญาณ	266, 268	มักคามักคญาณทัสสนวิสุทธิ	285
มโนวิญญาณธาตุ	348	มังสัจักขุ	217
มโนสังขาร	120	มังสวณิชา	235
มโนสังญเจตนาหาร	212	มัจจุมาร	234
มโนสัมผัส	266, 272	มัจฉริยะ	308, 330, 347, 355
มโนสัมผัสสชาเวทนา	113, 266	มัจฉริยะ 5	233 , 257
มโนสุจริต	81	มชชปาณา จ สญญโม	353
มรณะ	340	มัชชวณิชา	235
มรณธัมมตา	247	มัชฌิมนิกาย	75
มรณภัย	229	มัชฌิมาปฏิปทา	15, 204, 293
มรณสติ	335	มัตตัญญูตา	287
มรรค	7, 204, 205, 241	มัททวะ	326
มรรค 4	164 , 310, 332	มันทกุมาร	84
มรรคปัจฉัย	350	มาฆบูชา	97
มรรคภาวนา	352	มาตาปีตอุปฏฐาน	123, 353
มรรคมืองค์ 8	293 , 352	มาตาภริยา	282
มละ 9	308	มาตุฆาต	245, 275
มหาภิริยาจิต 8	356	มานะ	91, 288, 318, 329, 330, 347, 355
มหาภูคคจิต 8	356	มานะ 9	309
มหานิทเทศ	75	มานัส	356

มายา	308, 347	เมตตาและกรุณา	239
มาร 5	234	เมตตาวจกรรม	273
มารดาบิดา	265	เมถุนสังโยค 7	283
มาลาคนธ ๖เปฯ วิภูสณภูจนา เวมณี	242	โหมหจิต 2	356
มา อนุสฺสเวน ๖เปฯ	317	โหมหะ	68, 318, 355
มิกปักษี	339	โหมหจิต	262
มิจฉัตตะ 10	334	โหมหูลจิต 2	356
มิจฉากัมมันตะ	334	โหมหคคิ	130
มิจฉาญาน	334	โหมหาคติ	196
มิจฉาทิฏฐิ	34, 308, 321, 334		
มิจฉาวณชชา 5	235	ยถากุตญาน	285
มิจฉาวาจา	334	ยถาพลสันโดษ	122
มิจฉาวายามะ	334	ยถาลากสันโดษ	122
มิจฉาวิมุตติ	334	ยถาสันถติกังคะ	342
มิจฉาสติ	334	ยถาสารูปสันโดษ	122
มิจฉาสมาธิ	334	ยมก	75
มิจฉาลังกัปปะ	334	ยส	296
มิจฉาอาชีวะ	334	ยักษ	270
มิตตปฏิรูปก 4	168	ยามา	270, 351
มิตรเทียม 4	168	โยคะ 4	170
มิตรแท้ 4	169	โยคพหุโล	269
มิตรณะประโยชน์	169	โยนิ 4	171
มิตรมีน้ำใจ	169	โยนิโสมนสิการ	2, 34, 179, 193
มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์	169	โยนิโสมนสิการสัมปทา	280
มิตรสหาย	265		
มิตรอุปการะ	169	รส	6, 40, 266, 277
มิทระ	355	รสตันทา	264, 266
มัญจิดุกัมยตาญาน	311	รสธาตุ	348
มูทิตา	161, 355	รสวิจารณ์	266
มูทูตา	40	รสวิตก	266
มูสาวาท	137, 308, 321	รสลัญเจตนา	263, 266
มูสาวาท ปหาย ๖เปฯ	320	รสลัญญา	266, 271
มูสาวาทา เวมณี	238, 240, 319	รัตตัญญา	322
มูล 2	340	รัตนตรัย	100, 116
มูลเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัย 10	327	ราคจริต	262
เมตตา	67, 161, 325	ราคคคิ	130
เมตตากายกรรม	273	ราชธรรม 10	326
เมตตามโนกรรม	273	ราชพลี	232

ราชสังคหวัตถุ 4	187	ฤทธิ์ 2	42
รุกขมูลเสนาสนะ	159	ลหุตา	40
รุกขมุขลิกกังคะ	342	ลักษณะรูป 4	40, 359
รูป 6, 40, 157, 216, 266, 277, 298		ลักษณะรูปนิชฌมาน	7
รูป 2¹	38	ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 7	295
รูป 2²	41	ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8	294
รูป 28	38	ลัทธินอกพุทธศาสนา 3	101
รูปชั้น์	216	ลาก	296
รูปฌาน 4	8, 9, 10, 299, 313	ลากมัจฉริยะ	233
รูปตัณหา	264, 266	ลาภานุตตริยะ	127
รูปธรรม	19	ลีลาการสอน 4	172
รูปธาตุ	348	ลูขประมาณ	158
รูปประมาณ	158	ลูขัปปมาณิกา	158
รูปพรหม 16	351	โลก (เที่ยง ไม่เที่ยง ฯลฯ)	337
รูปภพ	98	โลก 3¹	102
รูปราคะ	329	โลก 3²	103
รูปรูป 18	359	โลก 3³	104
รูปโลก	103	โลกธรรม 8	296
รูปวิจารณ์	266	โลกธมเมทธิ	353
รูปวิตก	266	โลกนาถะ	304
รูปวิบาก 5	343	โลกบาล 4	270
รูปลัญเจตนา	263, 266	โลกบาลธรรม 2	23
รูปลัญญา	267, 271	โลกวิทู	303
รูปัปปมาณิกา	157	โลกัตถจริยา	96
รูปสัส กมมณฺณตา	40	โลกาธิปไตย	125
รูปสัส ชรตา	40	โลกิยญาณ	345
รูปสัส มุฑตา	40	โลกิยธรรม	20
รูปสัส ลหุตา	40	โลกุตตรกุศลจิต 4 (20)	356
รูปสัส สนฺตติ	40	โลกุตตรจิต 8 (40)	356
รูปสัส อนิจฺจตา	40	โลกุตตรญาณ	345
รูปสัส อุปลย	40	โลกุตตรธรรม	20, 306
รูปาวจร	8	โลกุตตรธรรม 9, 46	310, 332
รูปาวจรกิริยาจิต 5	356	โลกุตตรภูมิ	162
รูปาวจรกุศลจิต 5	356	โลกุตตรวิบากจิต 4 (20)	356
รูปาวจรภูมิ 16	161, 351	โลกะ	68, 318, 355
รูปาวจรวิบากจิต 5	356	โลกมูลจิต 8	356
รูปาวจรสมาธิ	99	โลहितกะ	336
รูปิโน ธมฺมา	19	โลहितกสิณ	315

โล่ห์ตูปบาท	245, 275	วิกาลโภชนา เวมณี	240
วจนกขโม	278	วิคตปัจฉัย	350
วจสา ปริจิตา	231	วิฉิททกะ	336
วฉิกรรม	66	วิจาร	9, 355
วฉิกรรม 4	241, 319, 320, 321	วิจาร 6	266
วฉิทวาร	77	วิจารปีติสุเขกคตาสหิต์	356
วฉิทุจริต	80	วิฉิกิจฉนา	225, 288, 318, 329, 330, 355
วฉิบรม	168	วิฉิกิจฉนาสมปยุตต์	356
วฉิวินญัตติ	40	วิเจยย เทติ	300
วฉิสังขาร	119, 120	วิชชมานบัญญัติ	28
วฉิสุจริต	81	วิชชา 3	106
วณิขชา 5	235	วิชชา 8	297
วธกาภริยา	282	วิชชาจรณสมปนโน	303
วธรรณะ	227	วิชชาภาคิยธรรม	36
วธรรณะ 4	173	วิญญัตติรูป 2	40, 395
วธรรณกลิน 4	315	วิญญาณ	340, 356
วยะ	117, 118	วิญญาณ 6	266, 268
วสวัตติ	270	วิญญาณกลิน	315
วชชือปริหานิยธรรม 7	289	วิญญาณกิจ 14	343
วัญญะ 3	104, 340	วิญญาณชั้นร์	216
วัทฒิ, วัทฒิ หรือ วุฒิ 5	249	วิญญาณฐิติ 7	284
วัทฒนมุข 6	201	วิญญาณธาตุ	148, 149
วัทฒณะ	227, 277	วิญญาณปวัตติ, วิญญาณปวัตติอาการ	343
วัทฒนมัจริยะ	233	วิญญาณัญญาตนะ	207, 284, 298, 312
วตตทา จ	278	วิญญาณญญาตนกุสลจิตต์	356
วตถุกาม	5	วิญญาณัญญาตนภุมิ	351
วตถุประสงค์การบัญญัติวินัย 10	327	วิญญาณาหาร	212
วตถุสัมปทา	190	วิตก	9, 355
วาจา, สุภาสิตา จ ยา	353	วิตก 6	266
วาจาเปยยะ	187	วิตกจริต	262
วาชเปยยะ	187	วิตกวิจารปีติสุเขกคตาสหิต์	356
วาโยกลิน	315	วิธีปฏิบัติต่อกุช-สุข 4	174
วาโยธาต	39, 146, 147, 148	วิรุโร	95
วิกขัมภนนิโรธ	224	วินัย	35, 75, 166, 167, 243, 294, 295
วิกขัมภนปทาน	92	วินัย 2	243
วิกขายิตกะ	336	วินัยปิฎก	75
วิกขิตตกะ	336	วินยานุคคหาย	327
วิกการรูป 5	40, 359	วินโย จ สุลิกขิโต	353

วินิปาติกะ	284, 312	วิรตีเจตสิก 3	355
วินีลกะ	336	วิรติ 3	108
วิปัติ 4¹	175	วิราคะ	294, 295
วิปัติ 4²	176	วิราคะ 5	224
วิปจิตัญญู	153	วิราคสญญา	331
วิปริณามทุกขตา	79	วิริยะ	213, 228, 281, 325, 355
วิปัสสาส, วิปลาส 4	178	วิริยนิสิต	342
วิปัสสาสนิมิต	107	วิริยปฏิสังยุตต์	342
วิปัสสนา	7, 47, 346	วิริยพละ	229
วิปัสสนาญาณ 9	285, 297, 311 , 345	วิริยสังวร	243
วิปัสสนาญาณ 10	311	วิริยารมภ	324
วิปัสสนาธุระ	26	วิริยารัมภะ	2, 237, 294, 301
วิปัสสนาภาวนา	36	วิริยารัมภกถา	314
วิปัสสนายานิก	61	วิริยอินทรีย์	349
วิปัสสนูปกิเลส 10	285, 328	วิรูปักษ์	270
วิปากจิต 36 (52)	356	วิรูปหค	270
วิปากจิตต์	356	วิเวก 3	109
วิปากปัจฉัย	350	วิเวก 5	224
วิปากวิภูฏ	105	วิสมโลภสส ปหาน	339
วิปากลัทธา	181	วิสวณิชา	235
วิปุกพะกะ	336	วิสังโยค	294
วิภาตัตถา	74, 204	วิสัยรูป 5	40, 359
วิภังค์ (วินัย)	75	วิสุทธิ	92
วิภังค์ (อภิธรรม)	75	วิสุทธิ 7	285
วิมังสา	213	วิสุทธิคุณ	305
วิมานวัตถุ	75/2	วิสุทธิเทพ	82
วิมุตตานุตตริยะ	126	วิหิงสาวิตก	70
วิมุตติ	227	วุฑฒิธรรม 4	179, 193
วิมุตติ 2	43	วุฑฒิธรรม, วุฑฒิธรรม 5	249
วิมุตติ 5	224, 236	วุฒิมุข	201
วิมุตติกถา	314	วุตต์ เหตุ ภาควตา	302
วิมุตติขันธ	218	เวทนา	340, 355
วิมุตติญาณทัสสนกถา	314	เวทนา 2	110
วิมุตติญาณทัสสนขันธ	218	เวทนา 3	111
วิมุตโต	322	เวทนา 5	112
วิโมกข์ 3	107	เวทนา 6	113, 266, 358
วิโมกข์ 8	298	เวทนา 108	358
วิรุฬ	353	เวทนาขันธ	216

เวทนานุปัสสนา	182, 346	สจิตตปริโยทปน	97
เวทนานุปัสสนาตูกะ	346	สติ	3, 25, 228, 281, 301, 324, 355
เวทลล	302	สตินทริย	349
เวทพหุโล	269	สติปัญญา	346
เวปุลละ 2	44	สติปัญญา 4	182, 352
เวปุลลธรรม 6	269	สติสังวร	243
เวยยากรณ์	302	สติสัมปชัญญะ	184, 239
เวยยาวัจจมัย	89	สทาร์สันโดษ	239
เวสสวัณ	270	สนธิ 3	340
เวสารัชชะ 4	180	สนิทานธัมมเทสนา	134
เวสารัชชกรณธรรม 5	237	สปทานจาริกังคะ	342
เวสารัชชญาณ 4	180	สพรหมจารี	290
เวทูปผลา	351	สภาลักษณะ	92
โวกุฬัพพะ, โวกุฬูปณะ	343	สมจาคา	183
โวกุฬัคคะ 5	224	สมชีวิตา	144
		สมชีวิตธรรม 4	183
ศรัทธา	183, 237, 249, 259, 292, 301	สมณบริษัท	152
ศรัทธา 4	181	สมณพราหมณ์	265, 339
ศาสนา 2	51	สมณพราหมณ์ปริจจาคา	339
ศิษย์	265	สมณานนฺจ ทสฺสน	353
ศีล (ดู สีลวา ด้วย)	37, 124, 183, 201, 204, 227, 237, 249, 252, 253, 259, 292, 324, 325, 326, 346	สมโณ โน ครุติ	317
ศีล 5	238	สมตังสภารมี	325
ศีล 8	240	สมตังสภารมี	325
ศีลทั้งอาชีวะ	241	สมณะ	346
ศีล 10	242	สมถภาวนา	36
ศีลวิบัติ	175	สมถยานิก	61, 63
คูทร	173	สมนัตตรปัจจาย	350
		สมบัติ 3¹	114
		สมบัติ 3²	115
		สมบัติ 4	177
		สมบัติของอุบาสก 5	259
		สมบัติของอุบาสก 7	260
สกทาคามีผล	165	สมปัญญา	183
สกทาคามีผลจิตต์	356	สมมติกถา	18
สกทาคามีมรรค	164	สมมติเทพ	82
สกทาคามีมคฺคจิตต์	356	สมมติเทสนา	18
สกทาคามี	56, 57, 351	สมมติลัจจะ	50
สกทาคามี 3, 5	59	สมลัทธิ	183
สขีภริยา	282		
สงเคราะห์	273		

สมลีลา	183	สงฆาเยกั ๑เป่า	202
สมันตจักขุ	217	สังฆาร 2	48
สมาทปนา	172	สังฆาร 3¹	119
สมาทานวิริติ	108	สังฆาร 3²	120
สมาธิ 37, 124, 204, 220, 228, 281, 346	346	สังฆาร 4	185
สมาธิ 2	45	สังฆารขันธ	216
สมาธิ 3¹	46	สังฆารทุกขตา	79
สมาธิ 3²	47	สังฆารโลก	102
สมาธิกถา	314	สังฆารุเปกขาญาณ	311
สมาธิขันธ	218	สังเขป 4	340
สมาธินทรีย์	63, 349	สังคณี	75/3
สมาธิภาวนา 4	184	สังคหะ 2	49
สมานสุขทุกข	169	สังคหะ 4	340
สมานัตตตตา	186, 229	สังคหผละ	229
สมาบัติ 8	299	สังคหัตถุ 4	186
สมุจเฉทนิโรธ	224	สังคหัตถุของผู้ครองแผ่นดิน 4	187
สมุจเฉทวิริติ	108	สงฺคโห, ภาตกานนฺจ	353
สมุตเตชนา	172	สงฺคโห, ปุตตทวารสฺส	353
สมุทยวาร	340	สงฺฆคตฺตา ทกฺขิณฺนา	12
สมุทฺทัย	204, 205	สังฆคารวตา	261
สฺรณะ 3	100, 116	สังฆคณ 9	307
สรีระ	337	สังฆทาน	12
สวณานุตตริยะ	127	สังฆบิตร	290
สววรรค 6	270	สังฆปริณายก	290
สวากุขาโต ภควตฺตา ธมฺโม	306	สงฺฆฆาสุตฺตาย	327
สวาคตปาฏิโมกฺโข	322	สังฆเภท	245, 275
สลังฆารปริณิพายี	60	สงฆสฺสฺสุจฺจฺตาย	327
สหชาติปัจจัย	350	สังฆานุสฺติ	335
สหตฺตูกกามาจรกฺคฺลจฺจิต 8	356	สังฆเทส	166
สหยตนะ	276, 340	สังฆุตตนิกาย	75
สอฺปาทีเสสนิพพาน	27	สังโยชน 7	288
ลักกะ	270	สังโยชน 10¹	164, 329
ลักกายทีฏฐี	329	สังโยชน 10²	330
ลักคกถา	246	สังวร 5	243
ลังกิลส	33	สังวรปธาน	156
สังฆตธรรม	21	สังวรวินัย 5	243
สังฆตลักษณะ 3	117	สังวรศีล	243
สังฆตสังฆาร	18ถ	สังเวชนียสถาน 4	188

สังสารจักร	105	สังฆัมมสมันนาโคโต	301
สังเสทชะ	171	สังฆัมมสวานะ	179, 193
สังจะ	139, 197, 239, 314	สทฺธมฺมฏฺฐิตฺยา	327
สังจะ 2	50	สังธา (ดู ศรีธา ด้วย)	228, 355
สังจญาณ	73	สังธาจริต	262
สังจานุโลมิกญาณ	311	สังธานุสารี	63
สังจิกาทัพพธรรม	206	สังธาวิมุต	63
สังจิกิริยา	205, 206	สังธาสัมปทา	191, 229
สังฺเจตนา 6	263, 266	สังธินทริย	63, 349
สังฺเจตนากาย	263	สันตุลิต	270
สังฺญมมะ	123	สันโดษ (ดู สันตุฏฺฐี ด้วย)	65, 294
สังฺญา	284, 312, 355	สันโดษ 3, 12	122
สังฺญา 6	266, 271	สันตติ	40
สังฺญา 10	331	สันติ	197
สังฺญาขันธ์	216	สันติบท	352
สังฺญาวิปลาส	178	สันติरणะ	343, 356
สังฺญาเวทยิตนโรธ	119, 298, 313	สันตุฏฺฐิกถา	314
สัตตวณิชชา	235	สนตุฏฺฐี	324
สัตตักข์ตตุงปรมะ	58	สันตุฏฺฐี	2, 294, 353
สัตตาวาส 9	312	สนตุฏฺฐโจ	322
สัตตถวณิชชา	235	สันทัสสนา	173
สตุถา เทวมนุสฺसान์	303	สนทฺธิฏฺฐิโก	306
สัตตฤคารวตา	261	สัปปาฎิหาริยธัมมเทสนา	134
สัตตฤสาสน์	166, 294, 295	สัปปายะ 7	286
สัตร์	337	สัปปายการี	250
สัตวโลก	102	สัปปายสัมปชัญญะ	189
สังทะ	6, 40, 266, 277	สัปปายมัตตัญญู	250
สังทตถัณหา	264, 266	สัปปุริสกัมมันโต	301
สังทธาตุ	348	สัปปุริสจินตี	301
สังทบัญญัติ	28	สัปปุริสทาน 8	300
สังทวิจาร	266	สปปุริสทาน์ เทติ	301
สังทวิตก	266	สปปุริสทฺธิฏฺฐี	301
สังทสังฺเจตนา	263, 266	สัปปุริสธรรม 7¹	287
สังทสังฺญา	266, 271	สัปปุริสธรรม 7²	301
สังทธรรม	1, 2, 34, 352	สัปปุริสธรรม 8	301
สังทธรรม 3	121	สัปปุริสธรรม 10	320
สังทธรรม 7	301, 344	สปปุริสธมฺมสมนฺนาโคโต	301
สังทธรรม 10	320	สัปปุริสบัญญัติ 3	123

สปปริสภคตติ	301	สัมมาปาสะ	187
สปปริสมนตติ	301	สัมมาวาจา	293, 241, 333, 354
สปปริสวาโจ	301	สัมมาวายามะ	293, 333
สัปปริสสังเสวะ	179, 193	สัมมาวิมุตติ	333
สัปปริสสุปัสสยะ	140	สัมมาสติ	293, 333
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7	354	สัมมาสมาธิ	293, 333
สัพพปาปสุส อกรรม	97	สัมมาสังกัปปะ	293, 333
สัพพโลเก อนภิตตสญญา	331	สัมมาสัมพุทธเจตีย์ 4	141
สัพพสงฆาเรสุ อนิฏฐสญญา	331	สัมมาสัมพุทธปฏิญญา	180
สัพพัตถคามินีปฏิทาญาณ	323	สมมาสมพุทโธ	303
สัพพากุสลสาธารณเจตสิก 4	354	สัมมาอาชีวะ	239, 293, 241, 333, 354
สัพเพ สงฆารว ๖	86	สัสสตทิวฐิ	13
สัมปชัญญะ	2, 25, 182	สัสสเมธ	187
สัมปชัญญะ 4	189	สาตถกสัมปชัญญะ	189
สัมปฏิจฉนะ, สัมปฏิจฉนนะ	343, 348, 356	สาเถยยะ	308, 347
สัมปทา 4	190	สาธารณโภคี	273
สัมปทาของอุบาสก	260	สามเณร, สามเณรี	242
สัมปทาคุณ 4	190	สามัคคีธรรม	289
สัมปรายิกัตถะ	3, 132	สามัญญผล 4	165
สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรรม 4	191	สามัญญลักษณะ 3	76, 86
สมปรายิกานิ อาสวานิ ปฐิมาดาย	327	สามิสสุข	53
สัมปหังสนา	172	สามิ	265
สัมปัตตวิริตี	108	สามิจิปฏิปนโน	307
สัมผัปปลาปะ	321	สายณะ	343
สมผปปลาปิ ปหาย ๖	320	สาระ 4	218
สมผปปลาปา เวมณี	319	สารณียธรรม 6	273
สัมผัส 6	268, 272	สารัมภะ	347
สัมพหุฉัตถะราปะเทส	166	สาราณียธรรม 6	273
สัมโพธะ	295	สาวก	142
สัมมสนญญาณ	311, 345	สาสน์ 2	51
สัมมัตตะ 10	333	สิกขา 3	124
สัมมัตถาน 4	155, 352	สิกขาการวตา	261
สัมมากัมมันตะ	293, 241, 333, 354	สิกขานุตตริยะ	127
สัมมาญาณ	333	สิกขาบท	290
สัมมาทัสสนะ	222, 285	สิกขาบท 5	238
สัมมาทิวฐิ	2, 34, 293, 319, 333	สิกขาบท สมาธิยามิ	240
สมมาทิวฐิโก	320	สิงคาลกมาณพ	200
สัมมาปฏิปทา	51	สิปปญจ	353

ลีลกา	246, 314	สุตมยปัญญา	93
ลีลขันธ	218	สุทัสสา	351
ลีลภาวนา	37	สุทัสสี	351
ลีลมัย	88, 89	สุทรวีปัสสนายานิก	61
ลีลวา (ดู คีล ด้วย)	322	สุทธาวาส 5	244, 351
ลีลวิสุทธิ	285	สุทธิ 2	54
ลีลสังวร	243	สุปฏิปันโน	307
ลีลสัมปทา	2, 191, 229, 280, 344	สุภิกขิณฑา	284, 312, 351
ลีลสามัญญตา	273	สุภรตา	294
ลีลัพพตปรามาส	329, 330	สุภาลิตา จ ยา วาจา	353
ลีลัพพตูปาทาน	214	สุรา	200
ลีลानุสติ	335	สุราธาตุตะ	199
ลีลั้งคะ	342	สุราเมรยมชชปมาทภูจจนา เวมณี	238, 240
ลีหนาท	180	สุสุกาภย	210
สุกขวิปัสสก	61, 62	สุทหมิตร 4	169
สุข	9, 174, 220, 227, 296, 328	สุตร	166
สุข 2¹	52	เสชชะ	1, 2, 55
สุข 2²	53	เสชปฏิปทา	344
สุขของคฤหัสถ์ 4	192	เสตุฆาตวิริตี	108
สุขเวทนา	111, 112	เสนาสนะ	159
สุขสหคต	356	เสนาสนปฏิสังยุตต์	342
สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิณญา	154	เสนาสนลับปายะ	286
สุขา ปฏิปทา ทนธาภิณญา	154	เสนาสนสันโดษ	203
สุขินทรีย์	112, 349	เสนาสนะปา	290
สุขเขกคตาสหิต	356	เสริธรรม	352
สุคติ	351	เสวนา, ปณติตานญจ	353
สุคโต	303	เสียง ดู ลัททะ	
สุจริต	81	โสภ	1, 340
สุจี เทติ	300	โสไจย 10	320
สุญญตวิโมกข์	107	โสดาบัน	56, 57, 275, 351
สุญญตสมาธิ	47	โสดาบัน 3	58
สุตะ	201, 249, 257, 302	โสดาปัตติผล	165
สุต ปริโยทเปติ	221	โสดาปัตติมรรค	164
สุตต์	302	โสต	40, 266, 276
สุตตนิบาต	75	โสตทวาร	78
สุตตวิภังค์	75	โสตธาตุ	348
สุตตันตนิย	329	โสตวิญญาณ	266, 268, 356
สุตตันตปิฎก	75	โสตวิญญาณธาตุ	348

โสตสัมผัส	266, 272	อกุศล	1, 2, 317
โสตสัมผัสสชาเวทนา	113, 266	อกุศลกรรม	4
โสตاپตติผลจิตต์	356	อกุศลกรรมบท 10	321
โสตاپตติมคคจิตต์	356	อกุศลจิต 12	356
โสตاپตติยั้งคะ 4¹	193	อกุศลจิตตูปาท 12	85
โสตاپตติยั้งคะ 4²	194	อกุศลเจตสิก 14	354
โสตاپตติยั้งคะ 4³	195	อกุศลธรรม	85
โสดินทรีย์	349	อกุศลมูล 3	68
โสภณจิต 59 (92)	356	อกุศลวิตก 3	70
โสภณเจตสิก 19	354	อกุศลวิบากจิต 7	356
โสภณสาธารณเจตสิก 19	354	อคติ 4	196
โสมนัส	112, 358	องค์ 12 (ปฏิจลสมุปปาท)	340
โสมนัสสสหคต	356	องค์คุณของกัลยาณมิตร 7	278
โสมนัสสินทรีย์	349	องค์ประกอบของการศึกษา	34
โสรจจะ	24	องค์ประกอบภายนอก	1
โสวจสสตา	324, 353	องค์ประกอบภายใน	2
โอสานิกังคะ	342	องค์มรรค	293
โสหสญาณ	345	องค์แห่งธรรมกถึก 5	219
โสหสวัตถุกอานาปานสติ	346	องค์แห่งภิกษุใหม่ 5	222
		อติเรกลาภ	159
หตวิกขิตตกะ	336	อดีต	340
หทัย	356	อดีตเหตุ	340
หทัยรูป 1	40, 359	อดีตปปา	351
หทัยวัตถุ	40	อดีตชาติบุตร	90
หลักการแบ่งทรัพย์ 4 ส่วน	163	อดีตทิพสี	232
หลักกำหนดธรรมวินัย 7	295	อติมานะ	347
หลักกำหนดธรรมวินัย 8	294	อดีตตั้งสญาณ	72
หลิตูปปาทจิตต์	356	อทินนาทาน	137, 321
หิริ	23, 292, 301, 354	อทินนาทาน ปหาย ๆ เป่า	320
เหตุปฏิจล	265	อทินนาทานา เวรมณี	238, 240, 319
เหตุปัจฉัย	350	อทุกขมสุขเวทนา	111
		อโหสะ	67, 354
อกนิฏฐา	351	อธนานัน ธนานุปปทาน	339
อกรรมยวณิชา 5	235	อธมมการปฏิกุเขโป	339
อภัยปิยะ	167	อธมมราคสส ปทาน	339
อกาลโก	306	อธมมการนิเสธนา	339
อภริยทัญญู	14	อธิกรณสมุปปาทวุปสมกุลโล	322
อภริยา	101	อธิคมลัทธิธรรม	121

อธิจิตตสิกขา	124	อนิจจลักษณะ	47
อธิปทีปัจฉัย	350	อนิจจสญญา	331
อธิปไตย 3	125	อนิจจา	86
อธิปัจฉลวันตสถาปนา	138	อนิจจานุัสสนา	107
อธิปัญญาสิกขา	124	อนิฏฐารมณ	296
อธิโมกข์	328, 354	อนิมิตตวิโมกข์	107
อธิศีล	124, 260	อนิมิตตสมาธิ	47
อธิษฐาน	325	อนุกัมปะกะ	169
อธิษฐาน 4	197	อนุชาตบุตร	90
อธิษฐานธรรม 4	197	อนุตตร ปุณณกเขตต์ โลกสส	307
อธิศีลสิกขา	124	อนุตตรियะ 3	126
อนนสฺข	192	อนุตตรियะ 6	127
อนนภิขมา	319	อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ	303
อนนภิขมาลุ	320	อนุทยต ปฏิจจ	219
อนนริยปริเยสนา	33	อนุบุพพนิโรธ	313
อนนวัชชพละ	229	อนุบุพพวิหาร 9	313
อนนวัชชสุข	192	อนุปปิยภาณิ	168
อนนชชานิ กมฺมานิ	353	อนุปาตินนกรูป	43
อนนัญญาตัญญูสสามิตินทริย	349	อนุปาตินนกลังขาร	48
อนนัตตตา	76, 107	อนุปาตินนธรรม	22
อนนัตตลักษณะ	47	อนุปาติเสสนิพพาน	27
อนนตตสญญา	331	อนุปุพพิกถ	219
อนนตตา	86	อนุปุพพิกถา 5	246
อนนัตตานุัสสนา	107	อนุนยต	339
อนนัตตรปัจฉัย	350	อนนุรักขนาปธาน	156
อนนัตตรियกรรม 5	245	อนนุโลมญญาณ	311, 345
อนนากุลา จ กมฺมนตา	353	อนนุโลมเทศนา	340
อนนาคต	340	อนนุโลมปฏิจจสมุปปาต	340
อนนาคตผล	340	อนนุโลมปฏิปทา	51
อนนาคตังสญญาณ	72	อนนุวิจจวณณภาสกะ	257
อนนาคามีผล	165	อนนุวิจจาวณณภาสกะ	257
อนนาคามีผลจิตต์	356	อนนุสติ 10	335, 354
อนนาคามีมคฺคจิตต์	356	อนนุสสตานุตตรियะ	127
อนนาคามีมรรค	164	อนนุสสเวน	317
อนนาคามี	56, 57	อนนุสสัย 7	288
อนนาคามี 5	60	อนนุสวาริย	289
อนนิกขิตตฺตโร	269	อนนุสสาสนีปาฏิหาริย	94
อนนิจจตา	40, 76, 107	อนนสนา	203

อนัตตตัปปะ	318, 354	อภิธรรมนัย	330
อบาย 4	196, 351	อภิธรรมปิฎก	75
อบายภุมิ 4	196, 351	อภิสังขตสังขาร	185
อบายมุข 4	199	อภิสังขรณกสังขาร	185
อบายมุข 6	200, 201	อภิสังขาร 3	129
อปจยะ	294	อภิสังขารमार	234
อปจายนมัย	89	อภิสังขารพุทธสถาน	188
อปทาน	75	อมตบพ	352
อปรรนเต อญญาณ	209	อัมัจจพลัง	230
อปราชปริยเวทนิยกรรม	338	อโหมะ	67, 354
อปரியบิณนภุมิ	162	อยส	296
อปรีหานิยธรรม 7¹	289	อโยนิโสมนสิการ	34
อปรีหานิยธรรม 7²	290	อรรถ 3¹	132
อปรีหานิยธรรม 7³	291	อรรถ 3²	133
อปีณณกปฏิปทา 3	128, 344	อรรถบัญญัติ	28
อปีสเสนะ, อปีสเสนธรรม 4	202	อर्थ	303
อพายโกศล	71	อर्थัตตผล	166, 227
อพายสหาย	168	อर्थัตตผลจิตต์	356
อปุญญาภิสังขาร	129	อर्थัตตผลวิมุตติ	333
อปปฎิภาณิตา ปธานสมิ	65	อर्थัตตมรรค	164
อพยาบาท	319	อर्थัตตมคคจิตต์	356
อพยาบาทวิทก	69	อर्थันต์	37, 56, 57, 289
อพยาบาทสังกัปป	293	อर्थันต์ 2	61
อพยาปนุนจิตต์	320	อर्थันต์ 4, 5, 60	62
อพุหมจริยา เวมณี	240	อर्थันตมาต	245, 275
อภัพพฐาน	275	อริยะ	351
อภิชาตบุตร	90	อริยทรัพย์ 7	292
อภิชฌา	321	อริยธรรม 10	320
อภิชฌาวิสมโลกะ	347	อริยบุคคล 2	55
อภิชฌพลัง	230	อริยบุคคล 4	56
อภิญญา	295	อริยบุคคล 7	63
อภิญญา 6	274	อริยบุคคล 8	57
อภิญญาเทสิตธรรม 37	352	อริยปริเยสนา	33
อภิญญาธรรมเทสนา	134	อริยมรรค 10	320
อภิฐาน 6	275	อริยวงศ์ 4	203
อภิณห์ปัจจเวกษณ	247	อริยวัทธิ 5	249
อภิณห์ปัจจเวกษณ 10	248	อริยสังัจ	285
อภิณห์ เทติ	300	อริยสังัจ 4	204, 208, 209, 246

อริยสัจจาน ทสฺสนํ	353	อสงฺขาริกํ	356
อริยสาวกกับโลกธรรม	296	อสังลักคกถา	314
อริยอัฐฐังคิกมรรค	1, 2, 204, 241, 293	อสังญีภพ, อสังญีสัตว์	312, 351
อรุป 4	207, 354	อสนตุภูจिता กุสเลสุ ธมฺเมสุ	65
อรุปฌาน 4	8, 10, 207, 299, 313	อสนตุภูจิปหุโล	269
อรุปธรรม	19	อสมฺภินนังคะ	342
อรุปภพ	98	อสมฺโหมหลัมปชฺฌญะ	189
อรุปราคา	329	อสิโลกภย	229
อรุปโลก	104	อสุภะ 10	336, 354
อรุปวิบาก 4	343	อสุภสณฺญา	331
อรุปาวจร	8	อสุรกาย	199, 351
อรุปาวจรกิริยาจิต 4	356	อเสชะ	55
อรุปาวจรกุศลจิต 4	356	อเสชธรรม 10	333
อรุปาวจรจิต 12	356	อเสวนา จ พาลานํ	353
อรุปาวจรภูมि 4	162, 351	อโสภํ	353
อรุปาวจรวิบากจิต 4	356	อหิงสา (ดู อวิหิงสา ด้วย)	123
อรุปปีนา ธรรมา	19	อหิริกะ	318, 354
อลาภ	296	อเหตุกกิริยาจิต 3	356
อลินตา	201	อเหตุกจิต 18	356
อโลภะ	67, 354	อเหตุกทฎฐิ	14
อวชาตบุตร	90	อเหตุวาท	101
อวิคตปัจจัจย	350	อเหตุอปัจจัจยวาท	101
อวิชชฌานบัญญัติ	28	อโหสิกรรม	338
อวิชชา	288, 329, 330, 340	อ๊กโกธะ	326
อวิชชา 4	208	อ๊กขรุตตะ	199
อวิชชา 8	209	อัคคิ 3¹	130
อวิชชาโยคะ	170	อัคคิ 3²	131
อวิชชาสวะ	135, 136	อัคคิปารีจริยา 3	131
อวิชโชฆะ	215	อังกุตตรนิกาย	75
อวิโรธนะ	326	อชฌัตติกายตนะ 6	246, 276
อวิหา	351	อชฺชลิกรณิโย	307
อวิหิงสา	326	อัญญถัตตะ	117, 118
อวิหิงสาวิตก	69	อัญญทัตตุหฺร	168
อวิหิงสาสังกัปป	293	อัญญมัญญปัจจัจย	350
อสังขตธรรม	21	อัญญสมานาเจตสิก 13	354
อสังขตธาตุ 1	310	อัญญลัตตุทเทส	275
อสังขตลักษณะ 3	118	อัญญาตาวินทริย	349
อสังขารปรินิพพายี	60	อัญญินทริย	349

อัฐศีล	240	อัฐศีล	99
อัฐศีลคัมภีร์	293	อัฐศีลคัมภีร์	45, 46
อัฐศีล	336	อัฐศีล 4	160, 227, 354
อัฐศีล	171	อัฐศีลเจตสิก 2	354
อัฐศีลคัมภีร์	15, 293	อัฐศีลคัมภีร์	351
อัฐศีล	304	อัฐศีลคัมภีร์	351
อัฐศีลคัมภีร์	214	อัฐศีล	2, 3, 239
อัฐศีลคัมภีร์	2, 280	อัฐศีลคัมภีร์	261
อัฐศีลคัมภีร์	140, 353	อัฐศีลคัมภีร์	2, 280
อัฐศีลคัมภีร์	308	อัฐศีลคัมภีร์	353
อัฐศีลคัมภีร์	287	อัฐศีลคัมภีร์	327
อัฐศีลคัมภีร์	133	อัฐศีลคัมภีร์	314
อัฐศีลคัมภีร์	125	อัฐศีลคัมภีร์	2, 294
อัฐศีลคัมภีร์	219	อัฐศีลคัมภีร์	302
อัฐศีลคัมภีร์	107	อัฐศีลคัมภีร์	342
อัฐศีล 2	64	อัฐศีลคัมภีร์	85
อัฐศีล 3¹	132	อัฐศีลคัมภีร์	282
อัฐศีล 3²	133	อัฐศีลคัมภีร์	187
อัฐศีลคัมภีร์	186, 229	อัฐศีลคัมภีร์	346
อัฐศีลคัมภีร์	201	อัฐศีลคัมภีร์	221
อัฐศีลคัมภีร์	155	อัฐศีลคัมภีร์	73
อัฐศีลคัมภีร์	201	อัฐศีลคัมภีร์	340
อัฐศีลคัมภีร์	169	อัฐศีลคัมภีร์	147
อัฐศีลคัมภีร์	287	อัฐศีลคัมภีร์ 3	134
อัฐศีลคัมภีร์	350	อัฐศีลคัมภีร์	317
อัฐศีลคัมภีร์	192	อัฐศีลคัมภีร์	315
อัฐศีลคัมภีร์ 3	340	อัฐศีลคัมภีร์	40, 148, 149
อัฐศีลคัมภีร์ 10	337	อัฐศีลคัมภีร์	207, 284, 298, 312
อัฐศีลคัมภีร์	60	อัฐศีลคัมภีร์	356
อัฐศีลคัมภีร์ 4	210	อัฐศีลคัมภีร์	351
อัฐศีลคัมภีร์	180	อัฐศีลคัมภีร์	207, 284, 298, 312
อัฐศีล 2	15	อัฐศีลคัมภีร์	356
อัฐศีลคัมภีร์	339	อัฐศีลคัมภีร์	351
อัฐศีลคัมภีร์	51	อัฐศีลคัมภีร์	265
อัฐศีลคัมภีร์	65	อัฐศีลคัมภีร์ 4, 5	211
อัฐศีลคัมภีร์	273	อัฐศีลคัมภีร์	175
อัฐศีลคัมภีร์	107	อัฐศีลคัมภีร์	338
อัฐศีลคัมภีร์	47	อัฐศีลคัมภีร์	326

อาชีวะ	241	อายุสธรรม 5	250
อาชีวะปาริสุทธิ	243	อารตี วิรตี ปาปา	353
อาชีวะปาริสุทธิศีล	160	อารมณ 6	277
อาชีวะวิบัติ	175	อารยธรรม 10	320
อาชีวะฐมกศีล	241	อารยวัณ 5	249
อาชีวะตภัย	229	อารยอักษฎางคิกมรรค	1, 2
อาณัจกร	287	อารักขสัมปทา	144
อาทิกัมมิกะ	75/1ก	อารักขา	289
อาทิพรหมจรรย์	241	อารัญญกัังคะ	342
อาทีนญาณ = อาทีนวานุปีสสนาญาณ		อารัมมณปัจฉัย	350
อาทีนวลญา	331	อารัมมณูปนิชฌาน	7
อาทีนวานุปีสสนาญาณ	311	อารุปี 4	8, 207
อาเทศนาปาฏิหาริย์	94	อาโรคยะ	201
อาธิปัจจะ	227	อาโลกกลิน	315
อาธิปัจจะลีลวันตสถาปนา	138	อาโลกพหุโล	269
อานาปานสติ	183, 331, 335	อามุญภัย	210
อานาปานสติ 16 ฐาน	346	อาวัชชนะ	343
อาเนญชาภิลังขาร	129	อวาสมัจฉริยะ	233
อาโปกลิน	315	อวาสมลปายะ	286
อาโปธาตุ	39, 146, 147, 148	อวาสิกธรรม 5¹	251
อาพาธิกะ	83, 84, 150	อวาสิกธรรม 5²	252
อาภัสสรา	284, 312, 351	อวาสิกธรรม 5³	253
อามิสทาน	11	อวาสิกธรรม 5⁴	254
อามิสบุชา	30	อวาสิกธรรม 5⁵	255
อามิสปฏิสันถาร	31	อวาสิกธรรม 5⁶	256
อามิสปริเยสนา	33	อวาสิกธรรม 5⁷	257
อามิสไพบูลย์	44	อาสา 3	135
อามิสกฤทธิ	42	อาสา 4	136, 170, 215
อามิสเวปุลละ	44	อาสาวัชชะ	184
อามิสสงเคราะห์	49	อาสาวัชชญาณ	106, 274, 297, 323
อามิสสังคหะ	49	อาสันนกรรม	338
อายุโกศล	71	อาเสวนปัจฉัย	350
อายุตนะ 12	341	อาหาร 4	212
อายุตนะภายนอก 6	265, 277 , 341	อาหารปัจฉัย	350
อายุตนะภายใน 6	266, 276 , 341	อาหารรูป 1	40, 359
อายุมุข	201	อาหาเรปฏิกุลลัญญา	354
อายุ	227	อาหุเนยโย	307
อายุวัฒนธรรม 5	250	อาหุไนยัคคิ	131

อัฐารมณ	296	อุทเทสิกเจตีย์	141
อิตถัตตะ	40	อุทธังโสโตอกนิฐฐคามิ	60
อิตถินทริย	40, 349	อุทธัจจะ	318, 329, 354
อิตถิธุตตะ	199	อุทธัจจกุกุจจะ	225
อิตถิกราย	317	อุทธจจสมปยุตต์	356
อิตถิปี โส ภควา	303	อุทธัมภาคิยสังโยชน 5	329
อิตถุตตะ	75, 302	อุทธุมตตะ	336
อิทธิบาท 4	213, 227, 352	อุทถัพพญาณ = อุทถัพพยานุปีสสนาญาณ	
อิทธิปาฏิหาริย	94	อุทถัพพยานุปีสสนาญาณ	92, 285, 311
อิทธิวิธี, อิทธิวิธี	274, 297	อุทาน	75, 302
อิทัปปัจจยตา	340	อุเทศจารย์	211
อิทัปปัจจยตาปฏิจลสมุปนเนสุ ธมเมสุ		อุบาสกธรรม 5	259
อณญาณ	209	อุบาสกธรรม 7	260
อินทร์	270	อุบาสกบริษัท	151
อินทรี 5	228, 258, 352	อุบาสกปทุม	259
อินทรี 6	276	อุบาสกรัตน	259
อินทรี 22	349	อุบาสกบริษัท	151
อินทริยปโรปริยัตตญาณ	323	อุเบกขา	9, 161, 281, 325, 328, 358
อินทริยปัจจย	350	อุเบกขาเวทนา	111, 112
อินทริยสังวร	128, 222, 243	อุเบกขาสันตริณะ 2	343
อินทริยสังวรศีล	160	อุโบสถ, อุโบสถศีล	240
อิริยาบถ	182	อุปการกะ	169
อิริยาบถสี่ปายะ	286	อุปกิเลส 16	347
อิศวรกรรมวาท	101	อุปฆาตกรรม	338
อิสสรนิมมานเหตุวาท	101	อุปจยะ	40
อิสสา	308, 330, 347, 354	อุปจารภาวนา	99
อุคคหนิมิต	87	อุปจารสมาธิ	45, 46
อุคฆฏิตัญญ	153	อุปธิวิบัติ	176
อุจจากุลินตา	227	อุปธิวิเวก	109
อุจจาตยนมมหาตยนา เวมณี	240	อุปธิสมบัติ	178
อุจเฉททฎฐิ	13	อุปนาหะ	347
อุชุปฏิปนโน	307	อุปนีสย 4	202
อุฐฐานลัมปทา	144	อุปนีสยปัจจย	350
อุตมมกค	353	อุปนารมี	325
อุตตรทศ	265	อุปปีชชเวทนิยกรรม	338
อุตตริยจ ปตาเรติ	269	อุปปีตติเทพ	82
อุตุนิยาม	223	อุปปีตติภพ	340
อุตูลัมปายะ	286	อุปปาหะ	117, 118

อุปปีพกรรม	338	อุกโตภาควิมุต	61, 62, 63
อุปริมทิศ	265	อุภยัตตะ	133
อุปสมะ	197, 295	อุมิภย	210
อุปสมานุสติ	335	เอกเถราปเทศ	166
อุปสัมปทาจารย์	211	เอกพีซี	58
อุปหัจฉปริณิพพายี	60	เอกัคคตา	9, 354
อุปัญญาตธรรม 2	65	เอกันตนิพพิทา	296
อุปัญฐาน	328	เอกาสนิกังคะ	342
อุปัตถัมภกรรม	338	เอกีภาพ	273
อุปาทาน	340	เอธิปสลโก	306
อุปาทาน 4	214	โอกันตिकाปีติ	226
อุปาทานชั้น 5	204	โอกาสโลก	102
อุปาทารูป, อุปาทายรูป 24	38, 40	โอมะ 4	215
อุปาทินนกรูปร	41	โอดตูปปะ	23, 292, 301, 354
อุปาทินนกลังขาร	48	โอทาทกสิณ	315
อุปาทินนธรรม	22	โอบนยโก	306
อุปายโกศล	71	โอบปาติกะ	171
อุปายาส	1, 340	โอบาส	328
อุเปกขาสหคต	356	โอรัมภาคิยสังโยชน 5	329
อุเปกชินทริย์	349	โอบาทของพระพุทธเจ้า 3	97
อุเปกเขกคคตาสหิต	356	โอบาทปาฏิโมกข์ (โอบาทปาติโมกข์)	97
อุพเพคาปีติ, อุพเพงคาปีติ	226	โอบาทาจารย์	2

เอกกะ — หมวด 1

Groups of One

(including related groups)

[1] กัลยาณมิตรตตา (ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี, ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญาที่มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยแวดล้อม สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ, สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: having good friends; good company; friendship with the lovely; favourable social environment) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายนอก* (external factor; environmental factor)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉันทิ”

“ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ (การครองชีวิตประเสริฐ) ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอารยอัษฎางคิกมรรค”

“อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ก็พ้นจากโสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส”

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มากสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนความมีกัลยาณมิตร, ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น”

“ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรธาน แห่งศีลธรรม” ฯลฯ

S.V.2-30; A.I.14-18; It.10.

ส.ม. 19/5-129/2-36; อ.จ.เอก. 20/72-128/16-25; ขุ.ธิต. 25/195/237.

[2] โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดู ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; analytical thinking; critical reflection; thinking in terms of specific conditionality; thinking by way of causal relations or by way of problem-solving) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายใน* (internal factor; personal factor) และเป็น *ฝ่ายปัญญา* (a factor belonging to the category of insight or wisdom)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ ความถึงพร้อม

ด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमित แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น”

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายในอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มาก สำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนโยนิโสมนสิการ ภิกษุผู้มีโยนิโสมนสิการ ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้ความสงสัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถูกขจัดเสียได้ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

“โยนิโสมนสิการ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่ง สัทธรรม” ฯลฯ

ธรรมข้ออื่น ที่ได้รับยกย่องคล้ายกับโยนิโสมนสิการนี้ ในบางแง่ ได้แก่ *อัปปมาทะ* (ความไม่ประมาท — earnestness; diligence), *วิริยารัมภะ* (การปรารถนาความเพียร, ทำความเพียร มุ่งมั่น — instigation of energy; energetic effort), *อัปปิจจตา* (ความมักน้อย, ไม่เห็นแก่ได้ — fewness of wishes; paucity of selfish desire), *สันตฺตฺฐิ* (ความสันโดษ — contentment), *สัมปชัญญะ* (ความรู้ตัว, สำนึกตระหนักชัดด้วยปัญญา — awareness; full comprehension); *กุศลธัมมานุโยค* (การหมั่นประกอบกุศลธรรม — pursuit of wholesome states; devotion to good things); *ศีลสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งศีล — possession of virtue); *ฉันทสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ — possession of will), *อัตตสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว — self-realization, self-actualization), *ทิฐิสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งทิฐิ — possession of right view), และ *อัปปมาทสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งอัปปมาทะ — possession of earnestness)

S.V.2-30; A.I.11-31; It.9.

ส.ม. 19/5-129/2-36; อ.จ.เอก.20/60-186/13-41; ชุ.อิติ. 25/194/236.

[3] *อัปปมาทะ* (ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็น เครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาส สำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบ คอบ และรุดหน้าเรื่อยไป — *Appamāda*: earnestness; diligence; heedfulness) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายใน* (internal factor; personal factor) และเป็น *ฝ่ายสมาธิ* (a factor belonging to the category of concentration)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิमित ฉนใด ความถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितแห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น”

“ธรรมเอก ที่มีอุปการะมาก เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอารยอัษฎางคิกมรรค ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความ ไม่ประมาท”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อารยอัชฎางคิภรรคที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี้เลย”

“รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใดๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าข้างใดทั้งหมด, รอยเท้าข้าง เรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉนใด กุศลธรรมทั้งหลาย อย่างใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉนนั้น”

“ผู้มีกัลยาณมิตร พึงเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมเอกข้อนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย”

“ธรรมเอกอันจะทำให้ยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง 2 อย่าง คือ ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เฉพาะหน้า หรือประโยชน์สามัญของชีวิต เช่น ทรัพย์ ยศ กามสุข เป็นต้น) และลัมปราโยกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไปทางจิตใจหรือคุณธรรม) ก็คือความไม่ประมาท”

“สังขาร (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น) ทั้งหมด มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

“ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายานแห่งสัตถธรรม” ฯลฯ

D.II.156; S.I.86-89; S.V.30-45;

ที.ม. 10/143/180; ส.ส. 15/378-384/125-129;

A.I.11-17; A.III.365; A.V.21.

ส.ม. 19/135-262/37-66; อจ.เอก. 20/60-116/13-23;

อจ.ฉก. 22/324/407; อจ.ทสก. 24/15/23.

ทุกะ — หมวด 2
Groups of Two
(including related groups)

[4] **กรรม 2** (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Kamma*: action; deed)

1. อกุศลกรรม (กรรมที่เป็นอกุศล, กรรมชั่ว, การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ — *Akusala-kamma*: unwholesome action; evil deed; bad deed)

2. กุศลกรรม (กรรมที่เป็นกุศล, กรรมดี, การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ — *Kusala-kamma*: wholesome action; good deed)

A.I.104, 263; It.25.55.

อง.ติก.20/445/131,551/338; ขุ.ธิต.25/208/248;242/272.

[☆] **กรรมฐาน 2** (*Kammaṭṭhāna*) ๓ [36] *ภาวนา 2*.

[5] **กาม 2** (ความใคร่, ความอยาก, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา — *Kāma*: sensuality)

1. กิเลสกาม (กิเลสที่ทำให้ใคร่, ความอยากที่เป็นตัวกิเลส — *Kilesa-kāma*: subjective sensuality)

2. วัตถุกาม (วัตถุอันน่าใคร่, สิ่งที่น่าปรารถนา, สิ่งที่ยากได้, กามคุณ — *Vatthu-kāma*: objective sensuality)

Nd'2.

ขุ.มท.29/2/1

[6] **กามคุณ 5** (ส่วนที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา, ส่วนที่ดีหรือส่วนอร่อยของกาม — *Kāmaguṇa*: sensual pleasures; sensual objects)

1. รูปะ (รูป — *Rūpa*: form; visible object)

2. สัททะ (เสียง — *Sadda*: sound)

3. คันธะ (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)

4. รสชะ (รส — *Rasa*: taste)

5. โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible object)

ทำนองนี้ เฉพาะส่วนที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ (agreeable, delightful, pleasurable) เรียกว่า *กามคุณ*

MI.85,173.

ม.ม.12/197/168; 327/333.

[7] **ฌาน 2** (การเพ่ง, การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ — *Jhāna*: meditation; scrutiny; examination)

1. อารัมมณูปนิชฌาน (การเพ่งอารมณ์ ได้แก่สมาบัติ 8 คือ รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 — *Ārammaṇūpanijjhāna*: object-scrutinizing Jhāna)

2. ลักษณะอุปนิชฌาน (การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล — *Lakkhaṇūpanijjhāna*: characteristic-examining Jhāna)

วิปัสสนา ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะพินิจสังขารโดยไตรลักษณ์

มรรค ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะยังกิจแห่งวิปัสสนานั้นให้สำเร็จ

ผล ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะเพ่งนิพพานอันมีลักษณะเป็นสุญญตะ อนิมิตตะ และ อัปปณิหิตะ อย่างหนึ่ง และเพราะเห็นลักษณะอันเป็นลัทธิภาวะของนิพพาน อย่างหนึ่ง

ฌานที่แบ่งเป็น 2 อย่างนี้ มีมาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา.

ดู [8], [9], [10] ฌาน ต่างๆ และ [47] สมาธิ 3.

AA.II.41; PsA.281; DhsA.167.

อง.อ.1/536; ปฎิ.อ.221; สจ.คณ.อ.73.

[8] **ฌาน 2 ประเภท** (ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ — *Jhāna*: absorption)

1. รูปฌาน 4 (ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์, ฌานที่เป็นรูปาวจร — *Rūpa-jhāna*: Jhānas of the Fine-Material Sphere)

2. อรูปฌาน 4 (ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์, ฌานที่เป็นอรูปาวจร — *Arūpa-jhāna*: Jhānas of the Immaterial Sphere)

คำว่า *รูปฌาน* กิติ *อรูปฌาน* กิติ เริ่มใช้คราวจัดรวมพุทธพจน์ เดิมเรียกเพียงว่า *ฌาน* และ *อารูปป์*.

D.III.222; Dhs.56.

ที.ปา.11/232/233; อภ.ส.34/192/78.

[9] **ฌาน 4 = รูปฌาน 4** (the Four Jhānas)

1. ปฐมฌาน (ฌานที่ 1 — *Paṭhama-jhāna*: the First Absorption) มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา

2. ทุตติยฌาน (ฌานที่ 2 — *Dutiya-jhāna*: the Second Absorption) มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

3. ตติยฌาน (ฌานที่ 3 — *Tatiya-jhāna*: the Third Absorption) มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา

4. จตุตถฌาน (ฌานที่ 4 — *Catuttha-jhāna*: the Fourth Absorption) มีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม นิยมแบ่งรูปฌานนี้เป็น 5 ชั้น เรียกว่า *ฌานปัญจกนัย* หรือ *ปัญจกัษฌาน* โดยแทรก *ทุตติยฌาน* (ฌานที่ 2) ที่มีองค์ 4 คือ วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา เพิ่มเข้ามา

แล้วเลื่อนทุติยฆาน ตติยฆาน และจตุตถฆาน ในฆาน 4 ข้างต้นนี้ออกไปเป็น ตติยฆาน จตุตถฆาน และปัญจฆาน ตามลำดับ (โดยสาระก็คือ การจำแนกชั้นตอนให้ละเอียดมากขึ้นนั่นเอง)

M.I.40.

ม.ม.12/102/72.

[10] ฆาน 8 = รูปฆาน 4 + อรูปฆาน 4 (อรูปฆาน 4 ดู [199] อรูป 4)

[11] ทาน¹ (การให้, การเสียสละ, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; charity; liberality)

1. อามิสทาน (การให้สิ่งของ — *Āmisadāna*: material gift)

2. ธรรมทาน (การให้ธรรม, การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dhammadāna*: gift of Truth; spiritual gift)

ใน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิต ทำให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย.

A.I.90.

อง.ทุก.20/386/114.

[12] ทาน 2² (การให้ — *Dāna*: gift; giving; almsgiving; offering; charity; liberality; generosity; benevolence; donation; benefaction)

1. ปาฏิบุคลิกทาน (การให้จำเพาะบุคคล, ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคลหรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง — *Pāṭipuggalika-dāna*: offering to a particular person; a gift designated to a particular person)

2. สังฆทาน (การให้แก่สงฆ์, ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่บุคคล เช่นพระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นทางการเป็นกลางๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง — *Saṅghadāna*: offering to the Sangha; a gift dedicated to the Order or to the community of monks as a whole)

ในบาลีเดิมเรียกปาฏิบุคลิกทานว่า *ปาฏิบุคลิกา ทกฺขินา* (ของถวายหรือของให้ที่จำเพาะบุคคล) และเรียกสังฆทาน ว่า *สงฺฆคตา ทกฺขินา* (ของถวายหรือของให้ที่ถึงในสงฆ์)

ในทาน 2 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญสังฆทานว่าเป็นเลิศ มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าโดยปริยายใดๆ” และได้ตรัสชักชวนให้ให้สังฆทาน

M.III.254-6; A.III.392.

ม.อ.14/710-3/459-461; อ่างใน มงค.2/16; อง.ฉก.22/330/439

[13] ทิฏฐิ 2 (ความเห็น, ความเห็นผิด — *Ditṭhi*: view; false view)

1. สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน, ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป — *Sassata-ditṭhi*: eternalism)

2. อัจเจททิฏฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ, ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมด)

สิ้นไป — *Uccheda-ditṭhi*: annihilationism)

S.III.97.

ส.ข.17/179-180/120.

[14] **ทิฏฐิ 3** (ความเห็น, ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: view; false view)

1. **อภิริยทิฏฐิ** (ความเห็นว่าเป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล — *Akiriya-ditṭhi*: view of the inefficacy of action)

2. **อเหตุกทิฏฐิ** (ความเห็นที่ไม่มีเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย — *Ahetuka-ditṭhi*: view of non-causality)

3. **หัตถิกทิฏฐิ** (ความเห็นที่ไม่มี, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ — *Natthika-ditṭhi*: nihilistic view; nihilism)

MI.404.

ม.ม.13/105/111.

[15] **ที่สุด หรือ อันตา 2** (ข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง คือมัชฌิมาปฏิปทา — *Antā*: the two extremes)

1. **กามสุขัลลิกานุโยค** (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข — *Kāmasukhallikānuyoga*: the extreme of sensual indulgence; extreme hedonism)

2. **อัตตกิลมณานุโยค** (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง, การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน — *Attakilamathānuyoga*: the extreme of self-mortification; extreme asceticism)

Vin.I.10; S.V.420.

วินย.4/13/18; ส.ม.19/1664/528.

[16] **ทุกข์ 2** (สภาพที่ทนได้ยาก, ความทุกข์, ความไม่สบาย — *Dukkha*: pain; suffering; discomfort)

1. **กายิกทุกข์** (ทุกข์ทางกาย — *Kāyika-dukkha*: bodily pain; physical suffering)

2. **เจตสิกทุกข์** (ทุกข์ทางใจ, โทมนัส — *Cetasika-dukkha*: mental pain; mental suffering)

ดู [79] ทุขขตา 3 ด้วย.

D.II.306; S.V.209.

ที.ม.10/295/342; ส.ม.19/942,944/280.

[17] **เทศนา 2¹** (การแสดงธรรม, การชี้แจงแสดงความ — *Desanā*: preaching; exposition)

1. **บุคคลาธิษฐานเทศนา** (เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง, เทศนาอ้างคน, แสดงโดยยกคนขึ้นอ้าง, ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย — *Puggalādhittāna-desanā*: exposition in terms of persons)

2. **ธรรมาธิษฐานเทศนา** (เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง, เทศนาอ้างธรรม, แสดงโดยยกหลักหรือตัวสภาวะขึ้นอ้าง — *Dhammādhittāna-desanā*: exposition in terms of ideas)

เทศนา 2 นี้ ท่านสรุปมาจากเทศนา 4 ในคัมภีร์ที่อ้างไว้

PsA.449.

ปฏิส.อ.77.

[18] **เทศนา 2²** (การแสดงธรรม ของพระพุทธเจ้า, การชี้แจงแสดงความ — *Desanā*: preaching; exposition; teaching)

1. สมมติเทศนา (เทศนาโดยสมมติ, แสดงตามความหมายที่รู้ร่วมกัน หรือตกลงยอมรับกัน ของชาวโลก เช่นว่า บุคคล ลัทธิ หญิง ชาย กษัตริย์ เทวดา เป็นต้น — *Sammati-desanā*: conventional teaching)

2. ปรมัตถเทศนา (เทศนาโดยปรมัตถ์, แสดงตามความหมายของสภาวะธรรมแท้ๆ เช่นว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชันธ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น — *Paramattha-desanā*: absolute teaching)

ผู้ฟังจะเข้าใจความ สำเร็จประโยชน์ด้วยเทศนาอย่างไร ก็ทรงแสดงอย่างนั้น

ใน ที.อ. 1/436; ส.อ. 2/98 และ ปญจ.อ. 182 เป็นต้น กล่าวถึง *กถา 2* คือ *สมมติกถา* และ *ปรมัตถกถา* ฟังทราบความหมายตามแนวความอย่างเดียวกันนี้

ดู [50] *สังขะ 2*.

AA.I.94; etc.

อง.อ.1/99, ฯลฯ.

[19] **ธรรม 2¹** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. รูปธรรม (สภาวะอันเป็นรูป, สิ่งที่มีรูป, ได้แก่รูปขันธ์ทั้งหมด — *Rūpadhamma*: materiality; corporeality)

2. อรูปธรรม (สภาวะมิใช่รูป, สิ่งที่ไม่มียรูป, ได้แก่นามขันธ์ 4 และนิพพาน — *Arūpadhamma*: immateriality; incorporeality)

ในบาลีที่มา ท่านเรียก *รูปิโน ธมฺมา* และ *อรูปีโน ธมฺมา*

Dhs.193,245.

อภิ.ส.34/705/279; 910/355.

[20] **ธรรม 2²** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. โลกียธรรม (ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก, สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ขันธ์ 5 ที่เป็นสภาวะทั้งหมด — *Lokiya-dhamma*: mundane states)

2. โลกุตตรธรรม (ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก ได้แก่มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 — *Lokuttara-dhamma*: supermundane states) (+ โพธิปักขิยธรรม 37: ชุ.ปฏิ.620; Ps.II.166)

Dhs.193,245.

อภิ.ส.34/706/279; 911/355.

[21] **ธรรม 2³** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. สังขตธรรม (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือ ขันธ์ 5 ทั้งหมด — *Saṅkhata-dhamma*: conditioned things; compounded things)

2. อสังขตธรรม (สิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ นิพพาน — *Asaṅkhata-dhamma*: the

Unconditioned, i.e. Nibbāna)

Dhs.193,244.

อภิ.ส.34/702/278; 907/354.

[22] **ธรรม 2⁴** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. **อุปาทินนธรรม** (ธรรมที่ถูกยึด, ธรรมที่กรรมอันลุ่มปยุตด้วยตัณหาและทิฏฐิเข้ายึดครอง ได้แก่ นามชั้น 4 ที่เป็นวิบาก และรูปที่เกิดแต่กรรมทั้งหมด — *Upādinna-dhamma*: states grasped by craving and false view; grasped states)

2. **อนุปาทินนธรรม** (ธรรมที่ไม่ถูกยึด, ธรรมที่กรรมอันลุ่มปยุตด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่เข้ายึดครอง ได้แก่ นามชั้น 4 ส่วนนอกนี้ รูปที่มีไม่เกิดแต่กรรม และโลกุตตรธรรมทั้งหมด — *Anupādinna-dhamma*: states not grasped by craving and false view; ungrasped states)

Dhs.211,255.

อภิ.ส.34/779/305; 955/369.

[23] **ธรรมคุ้มครองโลก 2** (ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อน และสับสนวุ่นวาย — *Lokapāla-dhamma*: virtues that protect the world)

1. **หิริ** (ความละอายบาป, ละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral shame; conscience)

2. **โอดตปปะ** (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*: moral dread)

A.I.51; It.36.

อง.ทุก.20/255/65; ชุ.อิติ. 25/220/257.

[24] **ธรรมทำให้งาม 2** (*Sobhaṇakaraṇa-dhamma*: gracing virtues)

1. **ขันติ** (ความอดทน, อดได้ทนได้เพื่อบรรลุลความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ — *Khanti*: patience: forbearance; tolerance)

2. **โสรัจจะ** (ความเสียม, อธิษาคัยงาม รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม — *Soracca*: modesty; meekness)

Vin.I.349; A.I.94.

วินย.5/244/335; อง.ทุก. 20/410/118.

[☆☆] **ธรรมที่พระพุทธเจ้าเห็นคุณประจักษ์ 2** ดู [65] *อุปัฏฐาทธรรม 2*.

[☆☆] **ธรรมเป็นโลกบาล 2** ดู [23] *ธรรมคุ้มครองโลก 2*.

[25] **ธรรมมีอุปการะมาก 2** (ธรรมที่เกื้อกูลในกิจหรือในการทำความดีทุกอย่าง — *Bahukāra-dhamma*: virtues of great assistance)

1. **สติ** (ความระลึกได้, นึกได้, สำนึกอยู่ไม่เผลอ — *Sati*: mindfulness)

2. **สัมปชัญญะ** (ความรู้ชัด, รู้ชัดสิ่งที่นึกได้, ตระหนัก, เข้าใจชัดตามความเป็นจริง — *Sampajañña*: clear comprehension)

D.III.273; A.I.95.

ที.ป.11/378/290; อง.ทุก.20/424/119.

[26] **ธูระ 2** (หน้าที่การงานที่พึงกระทำ, กิจในพระศาสนา — *Dhura*: burden; task; business; responsibility in the Dispensation)

1. **คันทธูระ** (ธูระฝ่ายคัมภีร์, กิจด้านการเล่าเรียน — *Gantha-dhura*: burden of study; task of learning)

2. **วิปัสสนาธูระ** (ธูระฝ่ายเจริญวิปัสสนา, กิจด้านการบำเพ็ญภาวนา หรือเจริญกรรมฐาน อันรวมทั้งสมณะที่เป็นเบื้องต้น ซึ่งเรียกรวมเข้าไว้ด้วยโดยฐานมีวิปัสสนาเป็นส่วนสำคัญและคลุมยอด — *Vipassanā-dhura*: burden of insight development; task of meditation practice)

ธูระ 2 นี้ มาในอรรถกถา

DhA.1.7.

ธ.อ.1/7.

[27] **นิพพาน 2** (สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ — *Nibbāna*: Nirvāṇa; Nibbāna)

1. **สอุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ — *Saupādisesa-nibbāna*: Nibbāna with the substratum of life remaining)

2. **อนุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ — *Anupādisesa-nibbāna*: Nibbāna without any substratum of life remaining)

หมายเหตุ: ตามคำอธิบายนัยหนึ่งว่า

1. = ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ (= *กิเลสปรินิพพาน* — *Kilesa-parinibbāna*: extinction of the defilements)

2. = ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ (= *ขันธ์ปรินิพพาน* — *Khandha-parinibbāna*: extinction of the Aggregates) หรือ

1. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ 5 รับรู้สุขทุกข์อยู่

2. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว

It.38.

ข.อิตติ.25/222/258.

อีกนัยหนึ่งกล่าวถึงบุคคลว่า

1. สอุปาทิเสสบุคคล = พระเสขะ

2. อนุปาทิเสสบุคคล = พระอเสขะ

A.IV.379.

อง.นวก.23/216/394.

[28] **บัญญัติ 2 และ 6** (การกำหนดเรียก หรือ สิ่งที่ถูกกำหนดเรียก, การกำหนดตั้งหรือตราไว้ให้เป็นที่รู้จักกัน — *Paññatti*: designation; term; concept)

1. ปัญญาปิยบัญญัติ หรือ อรรถบัญญัติ (บัญญัติในแง่เป็นสิ่งที่อันพึงให้รู้กัน, บัญญัติที่เป็นความหมาย, บัญญัติคือความหมายอันพึงกำหนดเรียก, ตัวความหมายที่จะพึงถูกตั้งชื่อเรียก — *Paññāpiya~*, *Attha~*: the Paññatti to be made known or conveyed; concept)

2. ปัญญาปนบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ หรือ สัททบัญญัติ (บัญญัติในแง่เป็นเครื่องให้รู้กัน, บัญญัติที่เป็นชื่อ, บัญญัติที่เป็นศัพท์, ชื่อที่ตั้งขึ้นใช้เรียก — *Paññāpana~*, *Nāma~*, *Sadda~*: the Paññatti that makes known or conveys; term; designation)

ปัญญาปิยบัญญัติ เรียกเต็มว่า *ปญญาปิยตตทา ปญญาตติ*, ปัญญาปนบัญญัติ เรียกเต็มว่า *ปญญาปนโต ปญญาตติ*

ปัญญาปนบัญญัติ หรือ *นามบัญญัติ* แยกย่อยออกเป็น 6 อย่าง คือ

1. วิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มีอยู่ เช่น รูป เวทนา สมาธิ เป็นต้น — *Vijjamāna~*: designation of a reality; real concept)

2. อวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่ เช่น ม้า แมว รถ นายแดง เป็นต้น — *Avijjamāna~*: designation of an unreality; unreal concept)

3. วิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่มี ด้วยสิ่งที่มี เช่น คนดี นักฆาน ซึ่งความจริงมีแต่ดี คือภาวะที่เป็นกุศล และฆาน แต่คนไม่มี เป็นต้น — *Vijjamānena-avijjamāna~*: designation of an unreality by means of a reality; unreal concept by means of real concept)

4. อวิชชามาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มี ด้วยสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงหญิง ซึ่งความจริง หญิงไม่มี มีแต่เสียง เป็นต้น — *Avijjamānena-vijjamāna~*: designation of a reality by means of an unreality; real concept by means of an unreal concept)

5. วิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มี ด้วยสิ่งที่มี เช่น จักขุสัมผัส โสตวิญญาณ เป็นต้น — *Vijjamānena-vijjamāna~*: designation of a reality by means of a reality; real concept by means of a real concept)

6. อวิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่มี ด้วยสิ่งที่ไม่มี เช่น ราชโอรส ลูกเศรษฐี เป็นต้น — *Avijjamānena-avijjamāna~*: designation of an unreality by means of an unreality; unreal concept by means of an unreal concept)

Pug.A.171; Comp.198.

ปญจ.จ.32; สจคท.49; สจคท.ฎีกา253.

[29] บุคคลหาได้ยาก 2 (*Dullabha-puggala*: rare persons)

1. บุพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน, ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน — *Pubbakārī*: one who is first to do a favour; previous benefactor)

2. กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น — *Kataññūkatavedī*: one who is grateful and

repays the done favour; grateful person)

A.I.87.

อง.ทุก.20/364/108.

[30] **บูชา 2** (*Pūjā*: worship; acts of worship; honouring)

1. **อามิสบูชา** (บูชาด้วยสิ่งของ — *Āmisa-pūjā*: worship or honouring with material things; material worship)

2. **ปฏิบัติบูชา** (บูชาด้วยการปฏิบัติ — *Paṭipatti-pūjā*: worship or honouring with practice; practical worship)

ในบาลีที่มา *ปฏิบัติบูชา* เป็น *ธรรมบูชา*

A.I.93; D.II.138.

อง.ทุก.20/401/117; นัย ที.ม.10/129/160.

[31] **ปฏิสันถาร 2** (การต้อนรับ, การรับรอง, การทักทายปราศรัย — *Paṭisanthāra*: hospitality; welcome; greeting)

1. **อามิสปฏิสันถาร** (ปฏิสันถารด้วยสิ่งของ — *Āmisa-paṭisanthāra*: worldly hospitality; material or carnal greeting)

2. **ธรรมปฏิสันถาร** (ปฏิสันถารด้วยธรรมหรือโดยธรรม — *Dhamma-paṭisanthāra*: doctrinal hospitality; spiritual greeting)

A.I.93; Vbh.360.

อง.ทุก.20/397/116; อภิ.วิ.35/921/487.

[32] **ปธาน 2** (ความเพียร หมายถึงความเพียรที่ทำได้ยาก — *Padhāna*: hard struggles; painstaking endeavours)

1. **ความเพียรของคฤหัสถ์ที่จะอำนวยการปัจจัยสี่** (แก่บรรพชิต เป็นต้น) — *Gihī-padhāna*: struggle of householders to provide the four requisites.

2. **ความเพียรของบรรพชิตที่จะไถ่ถอนกองกิเลส** — *Pabbajita-padhāna*: struggle of the homeless to renounce all substrates of rebirth.

A.I.49; Nettī 159.

อง.ทุก.20/248/63.

[33] **ปริเยสนา 2** (การแสวงหา — *Pariyesanā*: search; quest)

1. **อนริยปริเยสนา** (แสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ, แสวงหาอย่างอนารยะ คือ ตนเองเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ยังใฝ่แสวงหาแต่สิ่งอันมีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา — *Anariya-pariyesanā*: unariyan or ignoble search)

2. **อริยปริเยสนา** (แสวงหาอย่างประเสริฐ, แสวงหาอย่างอารยะ คือ ตนเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา แต่รู้จักโทษข้อบกพร่องของสิ่งที่มีสภาพเช่นนั้น แล้ว ใฝ่แสวงธรรมอันเกษม คือ นิพพาน อันไม่มีสภาพเช่นนั้น — *Ariya-pariyesanā*: ariyan

or noble search)

สองอย่างนี้ เทียบได้กับ *อามิสปริเยสนา* และ *ธรรมปริเยสนา* ที่ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย; แต่สำหรับคนสามัญ อาจารย์ภายหลังอธิบายว่า ข้อแรกหมายถึงมิจฉาอาชีวะ ข้อหลังหมายถึง สัมมาอาชีวะ ดังนี้ก็มี.

MI.161; AI.93.

ม.ม.12/313/314; อจ.ทุก.20/399/116.

[34] **ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2** (ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของปัญญา และความดีงามทั้งปวง — *Sammāditṭhi-paccaya*: sources or conditions for the arising of right view)

1. ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับ ลัทธิธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร — *Paratoghosa*: another's utterance; inducement by others; hearing or learning from others)

2. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; genetical reflection; analytical reflection)

ข้อธรรม 2 อย่างนี้ ได้แก่ ธรรมหมวดที่ [1] และ [2] นั่นเอง แปลอย่างปัจจุบันว่า “องค์ประกอบของการศึกษา” หรือ “บุพภาคของการศึกษา” โดยเฉพาะข้อที่ 1 ในที่นี้ใช้คำกว้างๆ แต่ธรรมที่ต้องการเน้น ก็คือ *กัลยาณมิตรตตา*

ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ ก็มี 2 อย่าง คือ *ปรโตโฆสะ* และ *โยนิโสมนสิการ* ซึ่งตรงข้ามกับที่กล่าวมานี้.

ดู [280] *บุพนิมิตแห่งมรรค 7*, [293] *มรรคมืองค์ 8*

MI.294; AI.87.

ม.ม.12/497/539; อจ.ทุก. 20/371/110.

[35] **ปาพจน์ 2** (วณะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ — *Pāvācana*: fundamental text; fundamental teaching)

1. ธรรม (คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ — *Dhamma*: the Doctrine)

2. วินัย (ข้อบัญญัติที่วางไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอกัน — *Vinaya*: the Discipline)

ดู [75] *ไตรปิฎก* ตัวย.

DI.154.

ที.ม. 10/141/178.

[☆☆] **พุทธคุณ 2** ดู [304] *พุทธคุณ 2*.

[☆☆] พุทธคุณ 3 ดู [305] พุทธคุณ 3.

[☆☆] ไพบูลย์ 2 ดู [44] เวปุลละ 2.

[36] ภาวนา 2 (การเจริญ, การทำให้เกิดให้มีขึ้น, การฝึกอบรมจิตใจ — *Bhāvanā*: mental development)

1. สมถภาวนา (การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ, การฝึกสมาธิ — *Samatha-bhāvanā*: tranquillity development)

2. วิปัสสนาภาวนา (การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง, การเจริญปัญญา — *Vipassanā-bhāvanā*: insight development)

สองอย่างนี้ ในบาลีที่ท่านเรียกว่า *ภาเวตัพพรหม* และ *วิชาภาคิยธรรม*. ในคัมภีร์สมัยหลัง บางทีเรียกว่า *กรรมฐาน* (อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา, ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต, วิธีฝึกอบรมจิต — stations of mental exercises; mental exercise; สงคห. 51; Comp. 202)

D.III.273; A.I.60.

ที.ป.า.11/379/290; อง.ท.ก.20/275/77.

[37] ภาวนา 4 (การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา — *Bhāvanā*: growth; cultivation; training; development)

1. กายภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ — *Kāya-bhāvanā*: physical development)

2. สิลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน — *Sīla-bhāvanā*: moral development)

3. จิตตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น — *Citta-bhāvanā*: cultivation of the heart; emotional development)

4. ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา — *Paññā-bhāvanā*: cultivation of wisdom; intellectual development; wisdom development)

ในบาลีที่มา ท่านแสดงภาวนา 4 นี้ ในรูปที่เป็นคุณบทของบุคคล จึงเป็น **ภาวิต 4** คือ *ภาวิตกาย*

ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา (ผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว) บุคคลที่มีคุณสมบัติ
ชุดนี้ครบถ้วนย่อมเป็นพระอรหันต์

A.III.106.

อง.ปญจก. 22/79/121.

[38] รูป 2 (สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, ร่างกายและส่วนประกอบฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน, ส่วนที่เป็นร่างกับทั้งคุณและอาการ — *Rūpa*: corporeality; materiality; matter)

1. มหาภูต หรือ ภูตรูป 4 (สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ๆ โดดๆ หรือเป็นต่างๆ ได้มากมาย, รูปที่มีอยู่โดยสภาวะ, รูปต้นเดิม ได้แก่ธาตุ 4 — *Mahābhūta*: primary elements)

2. อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24 (รูปอาศัย, รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาภูต, คุณและอาการแห่งมหาภูต — *Upādā-rūpa*: derivative materiality)

M.II.262; Ps.I.183.

ม.อ.14/83/75; ขุ.ปฎิ.31/403/275.

รูป 28 ก็คือรูป 2 หมวดข้างต้นนี้เอง แต่นับข้อย่อย กล่าวคือ

1. มหาภูต หรือ ภูตรูป 4 (รูปใหญ่, รูปเดิม — *Mahābhūta*: primary elements; great essentials) ดู [39]

2. อุปาทายรูป 24 (รูปอาศัย, รูปสืบเนื่อง — *Upādā-rūpa*: derived material qualities) ดู [40]

Comp.157.

สงคท.33.

[39] มหาภูต หรือ ภูตรูป 4 (*Mahābhūta*: the Four Primary Elements; primary matter)

1. ปฐวีธาตุ (สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่, สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่งสหารูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็ง หรือ ธาตุดิน — *Paṭhavī-dhātu*: element of extension; solid element; earth)

2. อาโปธาตุ (สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม หรือชานไป ขยายขนาด ผนิก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือ ธาตุน้ำ — *Āpo-dhātu*: element of cohesion; liquid element; water)

3. เตโชธาตุ (สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ — *Tejo-dhātu*: element of heat or radiation; heating element; fire)

4. วาโยธาตุ (สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม — *Vāyo-dhātu*: element of vibration or motion; air element; wind)

สื่ออย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธาตุ 4 (ในคัมภีร์ชั้นหลัง มี 2-3 แห่ง เรียกว่า มหาภูตรูป 4)

D.I.214; Vism.443; Comp.154.

ที.สิ.9/343/277; วิสุทฺธิ.3/11; สงคท.33.

[40] อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24 (*Upādā-rūpa*: derivative materiality)

ก. ปสาทรูป 5 (รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ — *Pasāda-rūpa*: sensitive material qualities)

1. จักขุ (ตา — *Cakkhu*: the eye)
2. โสตะ (หู — *Sota*: the ear)
3. ฆาณะ (จมูก — *Ghāna*: the nose)
4. ชิวหา (ลิ้น — *Jivhā*: the tongue)
5. กาย (กาย — *Kāya*: the body)

ข. โคจรรูป หรือ วิสัยรูป 5 (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์ — *Gocara-rūpa* or *Visaya-rūpa*: material qualities of sense-fields)

6. รูปะ (รูป — *Rūpa*: form)
7. สัทตะ (เสียง — *Sadda*: sound)
8. คันธะ (กลิ่น — *Gandha*: smell)
9. รสชะ (รส — *Rasa*: taste)

0. โภกฐัพพะ (สัมผัสทางกาย — *Phoṭṭhabba*: tangible objects) ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูต 3 คือ ปรฐวี เตโช และ วาโย ที่กล่าวแล้วในมหาภูต

ค. ภาวรูป 2 (รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ — *Bhāva-rūpa*: material qualities of sex)

10. อิตถิตตะ, อิตถินทรีย์ (ความเป็นหญิง — *Itthatta*: femininity)
11. ปุริสิตตะ, ปุริสินทรีย์ (ความเป็นชาย — *Purisatta*: masculinity)

ง. หทัยรูป 1 (รูป คือ หทัย — *Hadaya-rūpa*: physical basis of mind)

12. หทัยวัตถุ* (ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ — *Hadaya-vatthu*: heart-base)

จ. ชีวิตรูป 1 (รูปที่เป็นชีวิต — *Jivita-rūpa*: material quality of life)

13. ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต — *Jivitindriya*: life-faculty; vitality; vital force)

ฉ. อาหารรูป 1 (รูปคืออาหาร — *Āhāra-rūpa*: material quality of nutrition)

14. กวาฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว, อาหารที่กิน — *Kavaḷiṅkārahāra*: edible food; nutriment)

ช. ปริจเฉทรูป 1 (รูปที่กำหนดเขตชะ — *Pariccheda-rūpa*: material quality of delimitation)

15. อากาสธาตุ (สภาวะคือช่องว่าง — *Ākāsa-dhātu*: space-element)

ญ. วิญญัตติรูป 2 (รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย — *Viññatti-rūpa*: material quality of communication)

* ข้อนี้ ในพระไตรปิฎก รวมทั้งอภิธรรมปิฎก ไม่มี เว้นแต่ปฏิฐานใช้คำว่า วัตถุ ไม่มี หทัย

16. กายวิญญูติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย — *Kāya-viññatti*: bodily intimation; gesture)

17. วจีวิญญูติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา — *Vacī-viññatti*: verbal intimation; speech)

ฎ. **vikāra-rūpa 5** (รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ — *Vikāra-rūpa*: material quality of plasticity or alterability)

18. [รูปัสสะ] ลหุตตา (ความเบา — *Lahutā*: lightness; agility)

19. [รูปัสสะ] มุตตา (ความอ่อนสลวย — *Mudutā*: pliancy; elasticity; malleability)

20. [รูปัสสะ] กัมมัญญตา (ความควรแก่การงาน, ใช้การได้ — *Kammaññatā*: adaptability; wieldiness)

0. วิญญูติรูป 2 ไม่นับเพราะซ้ำในข้อ ญ.

ฎ. **lakkaṇa-rūpa 4** (รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด — *Lakkaṇa-rūpa*: material quality of salient features)

21. [รูปัสสะ] อุปจยะ (ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น — *Upacaya*: growth; integration)

22. [รูปัสสะ] สันตติ (ความสืบต่อ — *Santati*: continuity)

23. [รูปัสสะ] ชรตา (ความทรุดโทรม — *Jaratā*: decay)

24. [รูปัสสะ] อนิจจตา (ความปรวนแปรแตกสลาย — *Aniccatā*: impermanence)

Dhs.127; Vism.443; Comp.155.

อภิ.ส.34/504/185; วิสุทฺธิ.3/11; สงคท.34.

[41] **รูป 2** (สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa*: matter; materiality)

1. อุปาทินนกรูป (รูปที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรม — *Upādinna-rūpa*: kammically grasped materiality; clung-to materiality; organic matter)

2. อนุปาทินนกรูป (รูปที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่รูปที่ไม่มีใช้เกิดจากกรรม — *Anupādinna-rūpa*: kammically ungrasped materiality; not-clung-to materiality; inorganic matter)

Vbh.14; Vism.450; Comp.159.

อภิ.วิ.35/36/19; วิสุทฺธิ.3/20; สงคท.35.

[42] **ฤทธิ 2** (ฤทธิ คือความสำเร็จ ความรุ่งเรือง — *Iddhi*: achievement; success; prosperity)

1. อามิสฤทธิ (อามิสเป็นฤทธิ, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางวัตถุ — *Āmisa-iddhi*: achievement of carnality; material or carnal prosperity)

2. ธรรมฤทธิ (ธรรมเป็นฤทธิ, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางธรรม — *Dhamma-iddhi*: achievement of righteousness; doctrinal or spiritual prosperity)

A.I.93.

อง.ทุก.20/403/117.

[☆☆] โลกบาลธรรม 2 ดู [23] ธรรมคัมภีร์ของโลก 2.

[43] วิมุตติ 2 (ความหลุดพ้น — *Vimutti*: deliverance; liberation; freedom)

1. เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นแห่งจิต, ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต, ความหลุดพ้นแห่งจิตจากราคะ ด้วยกำลังแห่งสมาธิ — *Cetovimutti*: deliverance of mind; liberation by concentration)

2. ปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา, ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการเจริญปัญญา, ความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชา ด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง — *Paññāvimutti*: deliverance through insight; liberation through wisdom)

A.I.60.

อง.ทุก.20/276/78.

[☆☆] เวทนา 2 ดู [110] เวทนา 2.

[44] เวปุลละ 2 (ความไพบูลย์ — *Vepulla*: abundance)

1. อามิสเวปุลละ (อามิสไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งอามิส — *Āmisa-vepulla*: abundance of material things; material abundance)

2. ธรรมเวปุลละ (ธรรมไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งธรรม — *Dhamma-vepulla*: abundance of virtues; doctrinal or spiritual abundance)

A.I.93.

อง.ทุก.20/407/117.

[45] สมาธิ 2 (ความตั้งมั่นแห่งจิต, ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว — *Samādhi*: concentration)

1. อุปจารสมาธิ (สมาธิเฉียดๆ, สมาธิจวนจะแน่วแน่ — *Upacāra-samādhi*: access concentration)

2. อัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่, สมาธิแนบสนิท, สมาธิในฌาน — *Appanā-samādhi*: attainment concentration)

Vism.85, 371.

วิสุทธิ.1/105; 2/194.

[46] สมาธิ 3 (ความตั้งมั่นแห่งจิต, ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว — *Samādhi*: concentration)

1. ขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะ — *Khaṇika-samādhi*: momentary concentration)

2. อุปจารสมาธิ (สมาธิจวนจะแน่วแน่ — *Upacāra-samādhi*: access concentration)

3. อัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่ — *Appanā-samādhi*: attainment concentration)

DhsA.117; Vism.144.

สงคณ.อ.207; วิสุทธิ.1/184.

[47] **สมาธิ 3** (ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้สำเร็จความหลุดพ้น — *Samādhi: concentration*)

1. สุญญตสมาธิ (สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ — *Suññata-samādhi: concentration on the void*)

2. อนิมิตตสมาธิ (สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ — *Animitta-samādhi: concentration on the signless*)

3. อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ — *Appañihita-samādhi: concentration on the desireless or non-hankering*)

ดู [107] วิโมกข์ 3.

D.III.219; A.I.299; Ps.I.49.

ที.ปา.11/228/231; อจ.ติก.20/599/385; ขุ.ปฎิ.31/92/70.

[48] **สังขาร 2** (สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย — *Saṅkhāra: conditioned things; compounded things*)

1. อุปาทินนสังขาร (สังขารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่อุปาทินนธรรม — *Upā-dinnaka-saṅkhāra: kammically grasped phenomena*)

2. ออนุปาตินนสังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ออนุปาตินนธรรมทั้งหมด เว้นแต่อสังขตธาตุ คือนิพพาน — *Anupā-dinnaka-saṅkhāra: kammically ungrasped phenomena*)

ดู [22] ธรรม 2; [41] รูป 2; [119] สังขาร 3¹; [185] สังขาร 4 ด้วย.

AA.IV.50.

อจ.อ.3/223; วิภังค.อ.596.

[49] **สังคหะ 2** (การสงเคราะห์ — *Saṅgha: aid; giving of help or favours; act of aiding or supporting*)

1. อามิสสังคหะ (อามิสสงเคราะห์, สงเคราะห์ด้วยอามิส — *Āmisa-saṅgha: supporting with requisites; material aid*)

2. ธรรมสังคหะ (ธรรมสงเคราะห์, สงเคราะห์ด้วยธรรม — *Dhamma-saṅgha: aiding by teaching or showing truth; spiritual aid*)

A.I.91.

อจ.ทุก.20/393/115.

[50] **สัจจะ 2** (ความจริง — *Sacca: truth*)

1. สมมติสัจจะ (ความจริงโดยสมมุติ, ความจริงที่ขึ้นต่อการยอมรับของคน, ความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก เช่นว่า คน สัตว์ โต้ะ หนังสือ เป็นต้น —

Sammata-sacca: conventional truth)

2. ปรมัตถสัจจะ (ความจริงโดยปรมัตถ์, ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของใคร, ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ เช่น ว่า รูป นาม เวทนา จิต เจตสิก เป็นต้น — *Paramattha-sacca*: absolute truth)

AA.I.95; KvuA.34.

อง.อ.1/100; ปญจ.อ.153,182,241; ฯลฯ.

[51] **สาสน์ หรือ ศาสนา 2** (คำสอน — *Sāsana*: teaching; dispensation)

1. ปริยัติศาสนา (คำสอนฝ่ายปริยัติ, คำสอนอันจะต้องเล่าเรียนหรือจะต้องซ้ำของ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทัลละ — *Pariyatti-sāsana*: teaching to be studied or mastered; textual or scriptural teaching; dispensation as text) = [302] *นวังคสัตถุศาสน์*

2. ปฏิบัติศาสนา (คำสอนฝ่ายปฏิบัติ, คำสอนที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ สัมมาปฏิบัติ อนุลอม-ปฏิบัติ อัจฉนิกปฏิบัติ (ปฏิบัติที่ไม่ขัดขวาง) อันวัถลปฏิบัติ (ปฏิบัติที่เป็นไปตามความมุ่งหมาย) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมหลัก) กล่าวคือ การบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์, [128] ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย โภชนมัตตัญญุตตา ชาคริยานุโยค สติสัมปชัญญะ, [182] สติปัฏฐาน 4, [156] สัมมัปปธาน 4, [213] อิทธิบาท 4, [258] อินทรีย์ 5, [228] พละ 5, [281] โพชฌงค์ 7, [293] มรรคมืองค์ 8 — *Paṭipatti-sāsana*: teaching to be practised; practical teaching; dispensation as practice) ที่เป็นสำคัญในหมวดนี้ ก็คือ [352] *โพธิปักขิยธรรม 37*.

Nd¹143.

ขุ.ม.29/232/175.

[52] **สุข¹ 2** (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. กายิกสุข (สุขทางกาย — *Kāyika-sukha*: bodily happiness)

2. เจตสิกสุข (สุขทางใจ — *Cetasika-sukha*: mental happiness)

AI.80.

อง.ทุก.20/315/101.

[53] **สุข² 2** (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. สามีสุข (สุขอิงอามิส, สุขอาศัยเหยื่อล่อ, สุขจากวัตถุคือกามคุณ — *Sāmisa-sukha*: carnal or sensual happiness)

2. นiramissukha (สุขไม่อิงอามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขปลอดโปร่งเพราะใจสงบหรือได้รู้แจ้งตามเป็นจริง — *Nirāmis-sukha*: happiness independent of material things or sensual desires; spiritual happiness)

AI.80.

อง.ทุก.20/313/101.

[54] **สุทธี 2** (ความบริสุทธิ์, ความสะอาดหมดจด — *Suddhi*: purity)

1. ปริยายสุทธี (ความบริสุทธิ์บางส่วน, หมดจดในบางแง่บางด้าน ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของ

ปุถุชนจนถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค ที่ครองตนบริสุทธิ์ด้วยข้อปฏิบัติหรือธรรมที่ตนเข้าถึงบางอย่าง แต่ยังมีกิจในการละและการเจริญซึ่งจะต้องทำต่อไปอีก — *Pariyāya-suddhi*: partial purity)

2. นิปปริยายสุทธิ (ความบริสุทธิ์สิ้นเชิง, หมดยอดแท้จริงเต็มความหมาย ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของพระอรหันต์ผู้เสร็จกิจในการละและการเจริญธรรม ครองตนไร้มลทินทุกประการ — *Nippariyāya-suddhi*: absolute purity)

AA.I.293-4.

อจ.อ.2/4.

[☆☆] **อรหัตต์ 2** ดู [61] **อรหัตต์ 2**.

[55] **อริยบุคคล 2** (บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้บรรลुธรรมพิเศษตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป, ผู้เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา — *Ariya-puggala*: noble individuals; holy persons)

1. เสขะ (พระเสขะ, พระผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่พระอริยบุคคล 7 เบื้องต้นในจำนวน 8 — *Sekha*: the learner)

2. อเสขะ (พระอเสขะ, พระผู้ไม่ต้องศึกษา ได้แก่ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว — *Asekha*: the adept)

ทั้ง 2 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาเรียกว่า *ทักขิโณยบุคคล 2*.

A.I.62.

อจ.ทุก.20/280/80.

[56] **อริยบุคคล 4**

1. โสดาบัน (“ผู้ถึงกระแส”, ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว — *Sotāpanna*: Stream-Enterer)

2. สกทาคามี (“ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว”, ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว — *Sakadāgāmī*: Once-Returner)

3. อนาคามี (“ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก”, ท่านผู้บรรลุนาคามีผลแล้ว — *Anāgāmī*: Non-Returner)

4. อรหัตต์ (“ผู้ควร”, “ผู้หักง่าแห่งสงสารแล้ว”, ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว — *Arahanta*: the Worthy One)

ดู [164] **มรรค 4**; [329] **สังโยชน์ 10**¹.

D.I.156.

นัย ที.ส.9/250-253/199-200.

[57] **อริยบุคคล 8** แยกเป็น **มรรคสมังคี** (ผู้พร้อมด้วยมรรค) 4, **ผลสมังคี** (ผู้พร้อมด้วยผล) 4

1. โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล — one who has entered the Stream; one established in the Fruition of Stream-Entry; Stream-Enterer)

2. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Stream-Entry; one established in the Path of Stream-Entry)
3. **สกทาคามี** (ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล — one who is a Once-Returner; one established in the Fruition of Once-Returning)
4. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Once-Returning; one established in the Path of Once-Returning)
5. **อนาคามี** (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล — one who is a Non-Returner; one established in the Fruition of Non-Returning)
6. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Non-Returning; one established in the Path of Non-Returning)
7. **อรหันต์** (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล — one who is an Arahant; one established in the Fruition of Arahantship)
8. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Arahantship; one established in the Path of Arahantship)

ทั้ง 8 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า *ทักษิณมยบุคคล 8*

ดู [164-5] มรรค 4 ผล 4 ด้วย.

D.III.255; A.IV.291; Pug.73.

ที.ปา.11/342/267; อญ.อญจก.23/149/301; อภิ.ปุ.36/150/233.

[58] **โสดาบัน 3** (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, ผู้แรกถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพาน แน่ ต่อการตรัสรู้ข้างหน้า — *Sotāpanna*: Stream-Enterer)

1. **เอกพีชี** (ผู้มีพีชคืออัตภาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จักบรรลุอรหัต — *Ekabijī*: the Single-Seed)
2. **โคลังโกละ** (ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก 2-3 ครั้ง หรือเกิดในสกุลตี้ยาก 2-3 ภพ ก็จักบรรลุอรหัต — *Kolaṅkola*: the Clan-to-Clan)
3. **สัตตักขัตตุงปรมะ** (ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสกุลตี้ยากอย่างมากเพียง 7 ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัต — *Sattakkhattumparama*: the Seven-Times-at-Most)

เกณฑ์แบ่งหรือเหตุให้เป็นเช่นนี้ กำหนดด้วยวิปัสสนาและความมีอินทรีย์อันแก่กล้า ปานกลาง และอ่อนกว่ากัน ตามลำดับ

A.I.233: IV.380; V.120; Pug.3,16,74.

อญ.ติก.20/528/302; อญ.นวก.23/216/394; อญ.ทสก.24/64/129; อภิ.ปุ.36/47-9/147.

[59] สกทาคามี 3, 5 (ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว, ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว — *Sakadāgā mī*: Once-Returner)

พระสกทาคามีนี้ ในบาลีมิได้แยกประเภทไว้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลังแยกประเภทไว้หลายอย่าง เช่น ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา แยกไว้เป็น 3 ประเภท คือ ผู้ได้บรรลุผลนั้น ในกามภพ 1 ในรูปภพ 1 ในอรุภพ 1

ในคัมภีร์ปรมัตถมัชฌูสา จำแนกไว้ 5 ประเภท คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ประณีพพานในโลกนี้เอง 1 ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ประณีพพานในเทวโลก 1 ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว ประณีพพานในเทวโลกนั้นเอง 1 ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว เกิดในโลกนี้จึงประณีพพาน 1 ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้จึงประณีพพาน 1 และอธิบายต่อท้ายว่า พระสกทาคามีที่กล่าวถึงในบาลีหมายเอาประเภทที่ 5 อย่างเดียว

นอกจากนี้ ที่ท่านแบ่งออกเป็น 4 บ้าง 12 บ้าง ก็มี แต่จะไม่กล่าวไว้ในที่นี้

KhA.182.

ขุททก.อ.199; วิสุทธ.ฐีกา3/655.

[60] อนาคามี 5 (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก — *Anāgāmī*: Non-Returner)

1. อันตรাপรินิพพายี (ผู้ประณีพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่ง ก็ประณีพพานโดยกิเลสประณีพพาน — *Antarā-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna within the first half life-span)

2. อุปหัจจปรินิพพายี (ผู้จวนจะถึงจึงประณีพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุจึงประณีพพาน — *Upahacca-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna after the first half life-span)

3. อสังขารปรินิพพายี (ผู้ประณีพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชกจุง คือ ประณีพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรนัก — *Asaṅkhāra-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna without exertion)

4. สสังขารปรินิพพายี (ผู้ประณีพพานโดยใช้แรงชกจุง คือ ประณีพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก — *Sasaṅkhāra-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna with exertion)

5. อุทรังโสโตกนิฏฐคามี (ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงประณีพพาน — *Uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmī*: one who goes upstream bound for the highest realm; up-streamer bound for the Not-Junior Gods)

เกณฑ์แบ่ง ได้แก่ความต่างแห่งอินทริย์ มีศรัทธาเป็นต้น ที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

A.I.233; IV.14,70,380; V.120; Pug.16. อัง.ติก.20/528/302; อัง.นวก.23/216/394; อัง.ทสก.24/64/129; อภิ.ปุ.36/52-6/148.

[61] อรหันต์ 2 (ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่าง

แท้จริง — *Arahanta*: an Arahant; arahant; Worthy One)

1. สุขวิปัสสก (ผู้เห็นแจ้งอย่างแห้งแล้ง คือ ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จอรหัตตด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วนๆ — *Sukkhavipassaka*: the dry-visioned; bare-insight worker)

2. สมถยานิก (ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัตต — *Samathayānika*: one whose vehicle is tranquillity; the quiet-vehicled)

การจำแนกพระอรหันต์เป็นสองประเภทอย่างนี้ มาในคัมภีร์ชั้นหลังเช่น ปรมัตถโชติกกา เป็นต้น ไม่ปรากฏในบาลีแห่งใด สรุปคำอธิบายเพื่อเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้

ประเภทที่ 1 คือท่านที่อาศัยเพียงอุปปจารสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด แต่เมื่อจะสำเร็จอรหัตตนั้น ก็เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ประเภทนี้ เรียกอีกอย่างว่า *วิปัสสนายานิก* หรือ *สุทธวิปัสสนายานิก* (ผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นยาน — *Suddhavipassanāyānika*: one whose vehicle is pure insight; the insight-vehicled)

ประเภทที่ 2 คือ ที่บาลีเรียกว่า *อุภโตภาควิมุต*

KhA.178,183; Vism.587,666.

ขุททก.อ.200; วิสutti.3/206,312; วิสutti.ฎีกา3/398;576.

[62] อรหันต์ 4, 5, 60 (*Arahanta*: an Arahant; arahant; Worthy One)

1. สุขวิปัสสก (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน — *Sukkhavipassaka*: bare-insight worker)

2. เตวิชโช (ผู้ได้วิชชาสาม — *Tevijja*: one with the Threefold Knowledge)

3. ฉฬภิญโญ (ผู้ได้อภิญญาหก — *Chalabhiñña*: one with the Sixfold Super-knowledge)

4. ปฏิสมุททิปปตโต (ผู้บรรลุปฏิสัมมิตา — *Paṭisambhidappatta*: one having attained the Analytic Insights)

พระอรหันต์ทั้งสี่ในหมวดนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลแสดงไว้ในหนังสือ *ธรรมวิภาค* ประเด็นที่ 2 หน้า 41 พึงทราบคำอธิบายตามที่มาเฉพาะของคำนี้ๆ

แต่ในคัมภีร์ทั้งหลายนิยมจำแนกเป็น 2 อย่าง เหมือนในหมวดก่อนบ้าง เป็น 5 อย่างบ้าง ที่เป็น 5 คือ

1. ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา — *Paññāvimutta*: one liberated by wisdom)

2. อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติ ขึ้นอรุปรสมาบัติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ — *Ubhatobhāgavimutta*: one liberated in both ways)

3. เตวิชชะ (ผู้ได้วิชชาสาม — *Tevijja*: one possessing the Threefold Knowledge)

4. ฉฬภิญโญ (ผู้ได้อภิญญาหก — *Chalabhiñña*: one possessing the Sixfold Super-knowledge)

5. ปฏิสัมภิตปัตตะ (ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาสี่ — *Paṭisambhidappatta*: one having gained the Four Analytic Insights)

ทั้งหมดนี้ ย่อลงแล้วเป็น 2 คือ พระปัญญาวิมุต กับพระอุกโตภาควิมุต เท่านั้น พระสุกข-วิปัสสกที่กล่าวถึงข้างต้น เป็น *พระปัญญาวิมุต* ประเภทหนึ่ง (ในจำนวนพระปัญญาวิมุต 5 ประเภท คือ พระสุกขวิปัสสก และท่านผู้ได้ฌาน 4 ชั้นใดชั้นหนึ่งมาก่อนได้บรรลุอรหัตตผล) พระเตวิชชะ กับพระฉฬภิญโญ เป็น *อุกโตภาควิมุต* ทั้งนี้ แต่ท่านแยกพระอุกโตภาควิมุตไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก เพราะพระอุกโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกียวิชาและโลกียอภิญญา ก็มี ส่วนพระปฏิสัมภิตปัตตะ ได้ความแตกฉานทั้งสิ้นด้วยปัจจัยทั้งหลาย คือ การเล่าเรียน สดับ สอບคั้น ประกอบความเพียรไว้แก่ และการบรรลุอรหัต.

พระอรหันต์ 5 นั้น แต่ละประเภท จำแนกโดยวิโมกข์ 3 รวมเป็น 15 จำแนกออกไปอีกโดยปฏิบัติ 4 จึงรวมเป็น 60 ความละเอียดในข้อนี้ จะไม่แสดงไว้ เพราะจะทำให้พื้นเพือ ผู้ต้องการทราบยิ่งขึ้นไป พึงดูในหนังสือนี้ฉบับใหญ่

ดู [61] อรหันต์ 2; [106] วิชา 3; [155] ปฏิสัมภิตา 4; [274] อภิญญา 6.

Vism.710.

วิสุทธิ.3/373; วิสุทธิ.ฎีกา3/657.

[63] **อริยบุคคล 7** (บุคคลผู้ประเสริฐ — *Ariyapuggala*: noble individuals) เรียงจากสูงลงมา

1. อุกโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขึ้นอรุปลสมบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ — *Ubhatobhāgavimutta*: one liberated in both ways)

2. ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีสัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติก็สำเร็จเลยทีเดียว — *Paññāvimutta*: one liberated by understanding)

3. กายสักขี (ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีสมาธิบริษัณฑ์แก่กล้าในการปฏิบัติ — *Kāyasakkhī*: the body-witness)

4. ทิฏฐิปปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีปัญญาบริษัณฑ์แก่กล้าในการปฏิบัติ — *Diṭṭhippatta*: one attained to right view)

5. สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นต้นนำ หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีสัทธาบริษัณฑ์แก่กล้าในการปฏิบัติ —

Saddhāvimutta: one liberated by faith)

6. ธรรมานุสारी (ผู้แล่นไปตามธรรม หรือผู้แล่นตามไปด้วยธรรม คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทิวฐิปปัตตะ — *Dhammānusārī*: the truth-devotee)

7. สัทธานุสारी (ผู้แล่นไปตามศรัทธา หรือผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต — *Saddhānusārī*: the faith-devotee)

กล่าวโดยสรุป

บุคคลประเภทที่ 1 และ 2 (อุกโตภาควิมุต และปัญญาวิมุต) ได้แก่พระอรหันต์ 2 ประเภท
บุคคลประเภทที่ 3, 4 และ 5 (กายสักขี ทิวฐิปปัตตะ และสัทธาวิมุต) ได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอรรหัตตมรรค จำแนกเป็น 3 พวกตามอินทรีย์ที่แก่กล้า เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ สมานินทรีย์ หรือปัญญินทรีย์ หรือสัทธินทรีย์

บุคคลประเภทที่ 6 และ 7 (ธรรมานุสारीและสัทธานุสारी) ได้แก่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติ-มรรค จำแนกตามอินทรีย์ที่เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ ปัญญินทรีย์ หรือสัทธินทรีย์

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่อธิบายมาเกี่ยวกับบุคคลประเภทที่ 3, 4, 5 บางคัมภีร์กล่าวว่า เป็นการแสดงโดยนัยปริยาย คือแสดงความหมายโดยตรงจำเพาะลงไป แต่ในคัมภีร์ปฏิลัมภิกามัคค์ ท่านแสดงความหมายโดยปริยาย เรียกผู้ที่ปฏิบัติโดยมีสัทธินทรีย์เป็นตัวนำว่า เป็น *สัทธาวิมุต* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผล ไปจนบรรลุอรหัตตผล; เรียกผู้ปฏิบัติโดยมีสมานินทรีย์เป็นตัวนำว่าเป็น *กายสักขี* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติมรรค ไปจนบรรลุอรหัตตผล; เรียกผู้ที่ปฏิบัติโดยมีปัญญินทรีย์เป็นตัวนำว่าเป็น *ทิวฐิปปัตตะ* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผลไปจนบรรลุอรหัตตผล; โดยนัยนี้จึงมีคำเรียกพระอรหันต์ว่า *สัทธาวิมุต* หรือ *กายสักขี* หรือ *ทิวฐิปปัตตะ* ได้ด้วย แต่ถ้อยคำศัพท์เคร่งครัด ก็มีแต่ *อุกโตภาควิมุต* กับ *ปัญญาวิมุต* เท่านั้น

ในฎีกาแห่งวิสุทฺธิมัคค์คือปรมัตถมัชฺฐุสา มีคำอธิบายว่า ผู้ไม่ได้วิโมกข์ 8 เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเป็น *สัทธานุสारी* หรือ *ธรรมานุสारी* อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นเป็น *สัทธาวิมุต* หรือ *ทิวฐิปปัตตะ* จนได้สำเร็จอรหัตตผล จึงเป็น *ปัญญาวิมุต*; ผู้ได้วิโมกข์ 8 เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเป็น *สัทธานุสारी* หรือ *ธรรมานุสारी* อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นเป็น *กายสักขี* เมื่อสำเร็จอรหัตตผล เป็น *อุกโตภาควิมุต*

นอกจากนี้ มีข้อสังเกตว่า บุคคลประเภทกายสักขีนี้เองที่ได้ชื่อว่า *สมถยานิก*; ส่วนคำว่า *ปัญญาวิมุต* บางแห่งมีคำจำกัดความแปลกออกไปจากนี้ว่า ได้แก่ผู้ที่บรรลุอรหัต โดยไม่ได้โลกียอภิญา 5 และอรุปรมาณ 4 (ส.น.16/283-9/147-150; S.II.121.)

อริยบุคคล 7 นี้ ในพระสูตรต้นตปิฎก นิยมเรียกว่า *ทักขิโณยบุคคล 7*.

[64] อັตถะ 2 (อรรถ, ความหมาย – *Attha: meaning*)

พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัส ว่าโดยการแปลความหมาย มี 2 ประเภท คือ

1. เนยยัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่จะต้องไขความ, พุทธพจน์ที่ตรัสตามสมมติ อันจะต้องเข้าใจความจริงแท้ที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่นที่ตรัสเรื่องบุคคล ตัวตน เรา-เขา ว่า บุคคล 4 ประเภท, ตนเป็นที่พึ่งของตน เป็นต้น — *Neyyattha: with indirect meaning; with meaning to be defined, elucidated or interpreted*)

2. นิตัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่แสดงชัดโดยตรงแล้ว, พุทธพจน์ที่ตรัสโดยปรมาตถ์ ซึ่งมีความหมายตรงไปตรงมาตามสภาวะ เช่นที่ตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น — *Nitattha: with direct or manifest meaning; with defined or elucidated meaning*)

ผู้ใดแสดงพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ ว่าเป็นนิตัตถะ หรือแสดงพระสูตรที่เป็นนิตัตถะ ว่าเป็นเนยยัตถะ ผู้นั้นชื่อว่ากล่าวตู่พระตถาคต.

A.I. 60

อง.ทุก.20/270/76

[65] อุปัญญาตธรรม 2 (ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง คือ พระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม 2 อย่างนี้ดำเนินอริยมรรคานบวรลุลุดหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ — *Upaṅṅāta-dhamma: two virtues realized or ascertained by the Buddha himself*)

1. อสันทุกจิตา กุสเลสุ ธมฺเมสุ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม, ความไม่รู้อิ่มไม่รู้พอในการสร้างคุณดีและสิ่งที่ดี — *Asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu: discontent in moral states; discontent with good achievements*)

2. อปฺปฏิวาณิตา ปธานสมิ (ความไม่ระย่อในการพากเพียร, การเพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไปไม่ยอมถอยหลัง — *Appaṭivāṇitā padhānasmim: perseverance in exertion; unflinching effort*)

D.III.214; A.I.50,95; Dhs.8,234.

ที.ปา.11/227/227; อง.ทุก.20/251/64; 422/119; อภ.ส.34/15/8; 875/339.

ติกะ — หมวด 3

Groups of Three (including related groups)

[66] กรรม 3 (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ติกัตาม ชั่วกัตาม — *Kamma*: action; deed)

1. กายกรรม (กรรมทำด้วยกาย, การกระทำทางกาย — *Kāya-kamma*: bodily action)

2. วจีกรรม (กรรมทำด้วยวาจา, การกระทำทางวาจา — *Vacī-kamma*: verbal action)

3. มโนกรรม (กรรมทำด้วยใจ, การกระทำทางใจ — *Mano-kamma*: mental action)

MI.373.

ม.ม.13/64/56.

[67] กุศลมูล 3 (รากเหง้าของกุศล, ต้นตอของความดี — *Kusala-mūla*: wholesome roots; roots of good actions)

1. อโลภะ (ความไม่โลภ, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภะ, ความคิดเผื่อแผ่, จาคะ — *Alobha*: non-greed; generosity)

2. โทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโทสะ, เมตตา — *Adosa*: non-hatred; love)

3. อโมหะ (ความไม่หลง, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความหลง, ปัญญา — *Amoha*: non-delusion; wisdom)

D.III.275.

ที.ปท.11/394/292.

[68] อกุศลมูล 3 (รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว — *Akusala-mūla*: unwholesome roots; roots of bad actions)

1. โลภะ (ความอยากได้ — *Lobha*: greed)

2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)

3. โมหะ (ความหลง — *Moha*: delusion)

D.III.275; It.45.

ที.ปท.11/393/291; ขุ.ธิตี.25/228/264.

[69] กุศลวิตก 3 (ความตริกที่เป็นกุศล, ความนึกคิดที่ดีงาม — *Kusala-vitakka*: wholesome thoughts)

1. เนกขัมมวิตก (ความตริกปลอดจากกาม, ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน — *Nekkhamma-vitakka*: thought of renunciation; thought free from selfish desire)

2. อพยาบาทวิตก (ความตริภักปลอดจากพยาบาท, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเฟื่องมอในแง่ร้าย — *Abyāpāda-vitakka*: thought free from hatred)

3. อวิหิงสาวิตก (ความตริภักปลอดจากการเบียดเบียน, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย — *Avihimsā-vitakka*: thought of non-violence; thought free from cruelty)

A.III.446.

อจ.ฉก.ก.22/380/496.

[70] **อกุศลวิตก 3** (ความตริภักที่เป็นอกุศล, ความนึกคิดที่ไม่ดี — *Akusala-vitakka*: unwholesome thoughts)

1. กามวิตก (ความตริภักในทางกาม, ความนึกคิดในทางแสหาหรือพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก — *Kāma-vitakka*: thought of sensual pleasures)

2. พยาบาทวิตก (ความตริภักในทางพยาบาท, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเฟื่องมอในแง่ร้าย — *Byāpāda-vitakka*: thought full of hatred or ill-will; malevolent thought)

3. วิหิงสาวิตก (ความตริภักในทางเบียดเบียน, ความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น — *Vihimsā-vitakka*: thought of violence or cruelty; cruel thought)

A.III.446.

อจ.ฉก.ก.22/380/496.

[71] **โกศล 3** (ความฉลาด, ความเชี่ยวชาญ — *Kosalla*: skill; proficiency)

1. อายโกศล (ความฉลาดในความเจริญ, รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ — *āya-kosalla*: proficiency as to gain or progress)

2. อปายโกศล (ความฉลาดในความเสื่อม, รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม — *Apāya-kosalla*: proficiency as to loss or regress)

3. อุปายโกศล (ความฉลาดในอุบาย, รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ — *Upāyakosalla*: proficiency as to means and methods)

D.III.220; Vbh.325.

ที.ป.๑.11/228/231; อภ.วิ.35/807/439.

[72] **ญาณ 3¹** (ความหยั่งรู้, วิชาหยั่งรู้ — *Nāṇa*: insight; knowledge)

1. อดีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต, รู้อดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ — *Atītaṃsa-ñāṇa*: insight into the past; knowledge of the past)

2. อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต, รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ — *Anāgataṃsa-ñāṇa*: insight into the future; knowledge of the future)

3. ปัจจุปปัน्हังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน, รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ — *Paccuppannaṃsa-ñāṇa*: insight into the present; knowledge of the present)

D.III.275.

ที.ป.๑.11/396/292.

[73] ญาณ 3² (ความหยั่งรู้, ปรีชาหยั่งรู้ — *Nāṇa*: insight; knowledge)

1. **สัจญาณ** (หยั่งรู้สัจจะ คือ ความหยั่งรู้หรือริยสัจจ 4 แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา — *Sacca-ñāṇa*: knowledge of the Truths as they are)

2. **กิจญาณ** (หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสัจจ 4 แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัยควรละเสีย เป็นต้น — *Kicca-ñāṇa*: knowledge of the functions with regard to the respective Four Noble Truths)

3. **กตญาณ** (หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจจ 4 แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว — *Kata-ñāṇa*: knowledge of what has been done with regard to the respective Four Noble Truths)

ญาณ 3 ในหมวดนี้ เนื่องด้วยอริยสัจจ 4 โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า ญาณ-ทสฺสนะ อันมีปริวัฏฏ์ 3 (ญาณทสฺสนะมีรอบ 3 หรือ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ 3 รอบ — thrice-revolved knowledge and insight) หรือ ปริวัฏฏ์ 3 แห่งญาณทสฺสนะ (the three aspects of intuitive knowledge regarding the Four Noble Truths)

ปริวัฏฏ์ หรือวนรอบ 3 นี้ เป็นไปในอริยสัจจทั้ง 4 รวมเป็น 12 ญาณทสฺสนะนั้น จึงได้ชื่อว่ามีอาการ 12 (twelfefold intuitive insight หรือ knowing and seeing under twelve modes)

พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทสฺสนะตามเป็นจริงในอริยสัจจ 4 ครบวนรอบ 3 มีอาการ 12 (ตีปริวัฏฏ์ ทวาทสกาการ์ ยถาภูตฺ ฌาณทสฺสนํ) อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าทรงบรรลุอนุตรตรัสสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว.

ดู [205] กิจในอริยสัจจ 4.

Vin.I.11; S.V.422.

วินย.4/16/21; ส.ม.19/1670/530; ส.อ.3/409.

[74] ตัณหา 3 (ความทะยานอยาก — *Taṇhā*: craving)

1. **กามตัณหา** (ความทะยานอยากในกาม, ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า — *Kāma-taṇhā*: craving for sensual pleasures; sensual craving)

2. **ภวตัณหา** (ความทะยานอยากในภพ, ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้ จะเป็นอย่างไรใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป, ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทิวฏฐิหรือสสสตทิวฏฐิ — *Bhava-taṇhā*: craving for existence)

3. **วิภวตัณหา** (ความทะยานอยากในวิภพ, ความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ, ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทิวฏฐิหรืออุจเฉททิวฏฐิ — *Vibhava-taṇhā*: craving for non-existence; craving for self-annihilation)

A.III.445; Vbh.365.

อง.ฉก.ก.22/377/494; อภิ.วิ.35/933/494.

[75] ไตรปิฎก (ปิฎก 3, กระจาด ตะกร้า กระบุง หรือ ตำรา 3, ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด หรือ 3 ชุด — *Tipitaka: the Three Baskets; the Pali Canon*) จัดพิมพ์ด้วยอักษรไทย มี 45 เล่ม

1. วิหัยปิฎก (หมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบท สำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ — *Vinaya-piṭaka: the Basket of Discipline*) แบ่งเป็น 3 หมวด หรือ 5 คัมภีร์ จัดพิมพ์อักษรไทยเป็น 8 เล่ม คือ

ก. **วิภังค์** หรือ **สูตรวิภังค์** (*Vibhaṅga*) ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (*ปาติโมกข์* ก็ใช้) แบ่งเป็น 2 คัมภีร์ คือ

1. **อาทิกัมมิกะ** หรือ **ปาราชิก** (*อา*) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนัก ตั้งแต่ปาราชิกถึงอนิยต (Major Offences) จัดพิมพ์เป็น 1 เล่ม
2. **ปาจิตติยะ** (*ปา*) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ตั้งแต่นิสลักคิยาจิตติย ถึงเสขิยะ และรวมเอาภิกษุณีวิภังค์เข้าไว้ด้วย (Minor Offences) จัดเป็น 2 เล่ม

วิภังค์ นี้ แบ่งอีกอย่างหนึ่งเป็น 2 เหมือนกัน คือ

1. **มหาวิภังค์** หรือ **ภิกขุวิภังค์** ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ (Rules for Monks) จัดเป็น 2 เล่ม
2. **ภิกขุณีวิภังค์** ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ (Rules for Nuns) จัดเป็น 1 เล่ม

ข. **ชั้นธกะ** (*Khandhaka*) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ รวมเป็นบทๆ เรียกว่า **ชั้นธกะ** หนึ่งๆ ทั้งหมดมี 22 ชั้นธกะ ปันเป็น 2 วรรค คือ

3. **มหาวรรค** (*ม*; วรรคใหญ่ — Greater Section) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น มี 10 ชั้นธกะ จัดเป็น 2 เล่ม
4. **จุลวรรค** (*จุ*; วรรคเล็ก — Smaller Section) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย มี 12 ชั้นธกะ จัดเป็น 2 เล่ม

ค. **ปริวาร** (*ป*; หนังสือประกอบ; คู่มือ — *Parivāra: Epitome of the Vinaya*) คัมภีร์บรรจุคำถามคำตอบ ซ้อมความรู้พระวินัย จัดเป็น 1 เล่ม

2. สุตตันตปิฎก (หมวดพระสูตร, ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรม และเรื่องเล่าต่างๆ อันยังก่เรื่องตามบุคคลและโอกาส — *Sutta-piṭaka: the Basket of Discourses*) แบ่งเป็น 5 นิกาย (แปลว่าประมวลหรือชุมนุม) จัดพิมพ์เป็น 25 เล่ม คือ

1. **ทีฆนิกาย** (*ที*) ชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว — *Dīgha-nikāya: Collection of Long Discourses* จัดเป็น 3 วรรค 3 เล่ม มี 34 สูตร
2. **มัชฌิมนิกาย** (*ม*) ชุมนุมพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง — *Majjhima-nikāya: Collection of Middle-length Discourses* จัดเป็น 3 *ปัลลมาสก์* 3 เล่ม มี 152 สูตร
3. **สังยุตตนิกาย** (*สัง*) ชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่า **สังยุตต์** หนึ่งๆ ตาม

เรื่องที่เกี่ยวข้องกัน — *Samyutta-nikāya*: Collection of Connected Discourses จัดเป็น 56 สังยุตต์ แล้วประมวลเข้าอีกเป็น 5 วรรค 5 เล่ม มี 7762 สุต

4. **อังคุตตรนิกาย (อ)** ชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่า *นิบาต* หนึ่งๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม — *Anguttara-nikāya*: Adding-One Collection; Collection of Numerical Sayings จัดเป็น 11 นิบาต (หมวด 1 ถึง หมวด 11) รวมเข้าเป็นคัมภีร์ 5 เล่ม มี 9557 สุต
5. **ขุททกนิกาย (ข)** ชุมนุมพระสูตร ข้อธรรม คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด — *Khuddaka-nikāya*: Smaller Collection; Collection of Minor Works รวมคัมภีร์ที่จัดเข้าไม่ได้ในนิกายสี่ข้างต้น มีทั้งหมด 15 คัมภีร์ จัดเป็น 9 เล่ม คือ *ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต* (1 เล่ม) *วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เภรคาถา เถรีคาถา* (1 เล่ม) *ชาดก* (2 เล่ม) *นิทเทส (มหานิทเทส 1 เล่ม, จุฬนิทเทส 1 เล่ม) ปฏิสัมภิตามัคค์* (1 เล่ม) *อปทาน* (1 2/3 เล่ม) *พุทธวงศ์ จริยาปิฎก* (1/3 เล่ม)

3. อภิธรรมปิฎก (หมวดอภิธรรม, ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล — *Abhidhamma-piṭaka*: the Basket of Sublime, Higher or Extra Doctrine) แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ จัดพิมพ์เป็น 12 เล่ม คือ

1. **สัมมสังคณี หรือ สังคณี (ส)** รวมข้อธรรมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายเป็นประเภทๆ — *Saṅgaṇī*: Enumeration of the Dhammas (1 เล่ม)
2. **วิภังค์ (วิ)** อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ (เรียกวิภังค์หนึ่งๆ) แยกแยะออกชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด — *Vibhaṅga*: Analysis of the Dhammas (1 เล่ม)
3. **ธาตูกถา (ธา)** สงเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ เข้าในชั้นๆ อายตนะ ธาตุ — *Dhātukathā*: Discussion of Elements (ครึ่งเล่ม)
4. **บุคคลบัญญัติ (บุ)** บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่างๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้นๆ — *Puggalapaññatti*: Description of Individuals (ครึ่งเล่ม)
5. **กถาวัตถุ (ก)** แลลงวินิจฉัยทัศนะต่างๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลายสมัยตติยสังคายนา — *Kathāvatthu*: Subjects of Discussion (1 เล่ม)
6. **ยมก (ย)** ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบโดยตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ — *Yamaka*: Book of Pairs (2 เล่ม)
7. **ปฏฐาน (ป)** หรือ **มหาปกรณ์** อธิบายปัจจัย 24 โดยพิสดาร — *Paṭṭhāna*: Book of Relations (6 เล่ม)

อนึ่ง 3 ปิฎกนี้ สงเคราะห์เข้าใน [35] *ปาพจน์ 2* คือ พระสูตรต้นตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก จัดเป็น ธรรม พระวินัยปิฎกจัดเป็น วินัย

[☆☆] ไตรรัตน์ ๓ [100] รัตนตรัย.

[76] ไตรลักษณ์ (ลักษณะ 3, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย 3 อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน — *Tilakkhaṇa: the Three Characteristics*)

1. อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง — *Aniccatā: impermanence; transiency*)
 2. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์ — *Dukkhatā: state of suffering or being oppressed*)
 3. อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน — *Anattatā: soullessness; state of being not self*)
- ลักษณะเหล่านี้ มี 3 อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์
 - ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญญลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณ์ (*Sāmañña-lakkhaṇa: the Common Characteristics*) ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ อันได้แก่วิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่ 3 คือ อนัตตาอย่างเดียว ไม่มีลักษณะ 2 อย่างต้น]
 - ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ ธรรมนิยาม
 - คำว่า ไตรลักษณ์ ก็ดี สามัญญลักษณ์ ก็ดี เกิดขึ้นในยุคคอรธกถา ส่วนในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงลักษณะ 3 อย่างนี้ไว้ในหลัก ธรรมนิยาม

๓ [86] ธรรมนิยาม 3.

S.IV.1; Dh.277-9.

ส.สพ.18/1/1; พุ.ธ.25/30/51.

[☆☆] ไตรสิกขา ๓ [124] สิกขา 3.

[77] ทวาร 3 (ทางทำกรรม — *Dvāra: door; channel of action*)

1. กายทวาร (ทวารคือกาย — *Kāya-dvāra: the body-door; channel of bodily action*)
2. วจิทวาร (ทวารคือวาจา—*Vacī-dvāra: the speech-door; speech as a door of action*)
3. มโนทวาร (ทวารคือใจ — *Mano-dvāra: the mind-door; mind as a door of action*)

Dh.234.

นัย พุ.ธ.25/27/46; มจ.ค.ล.1/252/243.

[78] ทวาร 6 (ทางรับรู้อารมณ์ ได้แก่อายตนะภายใน 6 — *Dvāra: sense-doors*)

1. จักขุทวาร (ทวารคือตา — *Cakkhu-dvāra: eye-door*)
2. โสตทวาร (ทวารคือหู — *Sota-dvāra: ear-door*)
3. ฆานทวาร (ทวารคือจมูก — *Ghāna-dvāra: nose-door*)
4. ชิวหาทวาร (ทวารคือลิ้น — *Jivhā-dvāra: tongue-door*)
5. กายทวาร (ทวารคือกาย — *Kāya-dvāra: body-door*)

6. มโนทวาร (ทวารคือใจ — *Mano-dvāra*: mind-door)

ดู [276] อายตนะภายใน 6.

S.IV.194.

ส.สพ.18/342/242.

[☆☆] **ทิวฏฐิ 3** ดู [14] **ทิวฏฐิ 3**.

[79] **ทุกข์ตา 3** (ความเป็นทุกข์, ภาวะแห่งทุกข์, สภาพทุกข์, ความเป็นสภาพที่ทนได้ยาก หรือ คงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ — *Dukkhatā*: state of suffering or being subject to suffering; conflict; unsatisfactoriness)

1. ทุกขทุกข์ตา (สภาพทุกข์คือทุกข์ หรือความเป็นทุกข์เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกาย ก็ตาม ใจก็ตาม ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เข้าใจสามัญ ตรงตามชื่อ ตามสภาพ — *Dukkha-dukkhatā*: painfulness as suffering)

2. วิปริณามทุกข์ตา (ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด ความทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น — *Vipariṇāma-dukkhatā*: suffering in change)

3. สังขารทุกข์ตา (ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่ตัวสภาวะของสังขาร คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน — *Sankhāra-dukkhatā*: suffering due to formations; inherent liability to suffering)

D.III.216; S.IV.259; V.56.

ที.ปา.11/228/229; ส.สพ.18/510/318; ส.ม.19/319/85.

[80] **ทุจจริต 3** (ความประพฤติชั่ว, ประพฤติไม่ดี — *Duccarita*: evil conduct; misconduct)

1. กายทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยกาย — *Kāya-duccarita*: evil conduct in act; misconduct by body) มี 3 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร

2. วจีทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยวาจา — *Vacī-duccarita*: evil conduct in word; misconduct by speech) มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และลัมผัสปลลาปะ

3. มโนทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยใจ — *Mano-duccarita*: evil conduct in thought; misconduct by mind) มี 3 คือ อภิชฌา พยาบาท และมิฉฉาทิวฏฐิ

ดู รายละเอียดที่ [321] **อกุศลกรรมบถ 10**.

D.III.214; Dhs.1305.

ที.ปา.11/228/227; อภ.ส.34/840/327.

[81] **สุจจริต 3** (ความประพฤติดี, ประพฤติชอบ — *Sucarita*: good conduct)

1. กายสุจจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย — *Kāya-sucarita*: good conduct in act) มี 3 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร

2. วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา — *Vacī-sucarita*: good conduct in word) มี 4 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และลัมผัสปลाप

3. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ — *Mano-sucarita*: good conduct in thought) มี 3 คือ อนภิขมา อพยาบาท และลัมมาทิวุฉิ.

ดู รายละเอียดที่ [320] กุศลกรรมบถ 10².

D.III.215; Dhs.1306.

ที.ปา.11/228/227; อภิ.ส.34/840/327.

[82] เทพ 3 (เทพเจ้า, เทวดา — *Deva*: gods; divine beings)

1. สมมติเทพ (เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระเทวี และพระราชากุมาร — *Sammatti-deva*: gods by convention)

2. อุปัตติเทพ (เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในกามาวจรสวรรค์ และพรหมทั้งหลาย เป็นต้น — *Upapatti-deva*: gods by rebirth)

3. วิสุทธิเทพ (เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย — *Visuddhi-deva*: gods by purification)

Nd²173; KhA.123.

ข.จ.30/214/112; ขุททก.อ.135.

[83] เทวทูต 3 (ทูตของยมเทพ, สื่อแจ้งข่าวของมฤตยู, สิ่งที่เป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึง คติธรรมดาของชีวิตอันมีความตายเป็นที่สุด เพื่อจะได้เกิดความสังเวชและเร่งชวนชวายเป็นทำ ความดี ด้วยความไม่ประมาท — *Devadūta*: divine messengers; messengers of death)

1. ชีณณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa*: old men)

2. พยาธิตะ หรือ อาพาธิกะ (คนเจ็บ, ผู้ป่วย — *Byādhita, Ābādhika*: sick men)

3. มตะ (คนตาย — *Mata*: dead men)

A.I.138.

อง.ติก.20/475/175.

[☆☆] เทวทูต 4 ดู [150] นิमित 4.

[84] เทวทูต 5 (ทูตของยมเทพ — *Devadūta*: divine messengers)

1. ทหระ หรือ มันทกุมาร (เด็กอ่อน — *Dahara*: a young baby)

2. ชีณณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa*: an old man)

3. พยาธิตะ หรือ อาพาธิกะ (คนเจ็บ — *Byādhita, Ābādhika*: a sick man)

4. กรรมการณ์ปัตตะ (คนถูกลงโทษ, คนถูกจองจำลงอาญา — *Kammakāraṇappatta*: a criminal subjected to punishment)

5. มตะ (คนตาย — *Mata*: a dead man)

M.III.179.

ม.อุ.14/507/335.

[85] **ธรรม 3** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: states; things; phenomena; ideas)

1. กุศลธรรม (ธรรมที่เป็นกุศล, สภาวะที่ฉลาด ดีงาม เอื้อแก่สุขภาพจิต เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ ได้แก่กุศลมูล 3 กิเลส 4 ที่สัมปยุตต์ด้วยกุศลมูลนั้น กิเลส กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า กุศลในภูมิ 4 — *Kusala-dhamma*: skilful, wholesome, or profitable states; good things)

2. อกุศลธรรม (ธรรมที่เป็นอกุศล, สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ อกุศลมูล 3 และกิเลสอันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น กิเลส 4 ที่สัมปยุตต์ด้วยอกุศลมูลนั้น กิเลส กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า อกุศลจิตตูปาท 12 — *Akusala-dhamma*: unskilful, unwholesome or unprofitable states; bad things)

3. อัพยาทธรรม (ธรรมที่เป็นอัพยาท, สภาวะที่เป็นกลางๆ ซ้ำขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ นามขันธ์ 4 ที่เป็นวิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจรก็ตาม รูปาวจรก็ตาม อรูปาวจรก็ตาม โลกุตตระก็ตาม อย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล มิใช่วิบากแห่งกรรม อย่างหนึ่ง รูปทั้งปวง อย่างหนึ่ง อสังขตธาตุ คือ นิพพาน อย่างหนึ่ง กล่าวสั้นคือ วิบากในภูมิ 4, กิริยาอัพยาทในภูมิ 3, รูป และนิพพาน — *Abyākata-dhamma*: the indeterminate; neither-good-nor-bad thing)

Dhs.91,180,234.

อภิ.ส.34/1/1; 663/259; 878/340.

[86] **ธรรมนิยาม 3** (กำหนดแห่งธรรมตา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมตา, กฎธรรมชาติ — *Dhamma-niyāma*: orderliness of nature; natural law)

1. สัพเพ สงขารา อนิจจา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง — *Sabbe saṅkhārā aniccā*: all conditioned states are impermanent)

2. สัพเพ สงขารา ทุกขา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ — *Sabbe saṅkhārā dukkhā*: all conditioned states are subject to oppression, conflict or suffering)

3. สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา (ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน — *Sabbe dhammā anattā*: all states are not-self or soulless)

หลักความจริงนี้ แสดงให้เห็นลักษณะ 3 อย่าง ที่เรียกว่า *ไตรลักษณ์* ของสภาวะธรรมทั้งหลาย (ดู [76] *ไตรลักษณ์*) พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมตา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนย.

ดู [223] นิยาม 5.

A.I.285.

อง.ต.ก.20/576/368.

[87] **นิमित หรือ นิมิตต์ 3** (เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน, ภาพที่เห็นในใจอันเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน — *Nimitta*: sign; mental image)

1. บริกรรมนิมิต (นิมิตแห่งบริกรรม, นิมิตตระเตรียมหรือนิมิตแรกเริ่ม ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกลืนที่เพ่งดู หรือ พุทธคุณที่นึกเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น — *Parikamma-nimitta*: preliminary sign) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

2. อุกคหนิมิต (นิมิตที่ใจเรียน, นิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิตนั้นที่เพ่งหรือนึกกำหนดจนเห็นแม่นยำในใจ เช่น ดวงกลืนที่เพ่งจนติดตา หลับตามองเห็น เป็นต้น — *Uggaha-nimitta*: learning sign; abstract sign; visualized image) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

3. ปฏิภาคนิมิต (นิมิตเสมือน, นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั้น แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากสัญญา เป็นเพียงอาการปรากฏแก่ผู้ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสียเป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา — *Paṭibhāga-nimitta*: counterpart sign; conceptualized image) นิมิตนี้ได้เฉพาะในกรรมฐาน 22 คือ กลืน 10 อสุภะ 10 กายคตาสติ 1 และอานาปานสติ 1

เมื่อเกิดปฏิภาคนิมิตขึ้น จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ จึงชื่อว่าปฏิภาคนิมิตเกิดพร้อมกับอุปจารสมาธิ เมื่อเสพบปฏิภาคนิมิตนั้นสม่ำเสมอด้วยอุปจารสมาธิก็จะสำเร็จเป็นอัปปนาสมาธิต่อไป ปฏิภาคนิมิตจึงชื่อว่าเป็นอารมณ์แก่อุปจารภาวนา และอัปปนาภาวนา.

ดู [99] ภาวนา 3.

Comp.203; Vism.125.

สงคท.51; วิสุทธิ.1/159.

[88] **บุญกิริยาวัตร 3** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี — *Puññakiriyā-vatthu*: bases of meritorious action; grounds for accomplishing merit)

1. ทานมัย บุญกิริยาวัตร (ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ — *Dānamaya puññakiriyā-vatthu*: meritorious action consisting in giving or generosity)

2. สीलมัย บุญกิริยาวัตร (ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย — *Sīlamaya* ~: meritorious action consisting in observing the precepts or moral behaviour)

3. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตร (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanāmaya* ~: meritorious action consisting in mental development)

D.III.218; A.IV.239; It.51.

ที.ป.11/228/230; อง.อภุจก.23/126/245; ขุ.อิติ.25/238/270.

[89] **บุญกิริยาวัตร 10** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, ทางทำความดี — *Puññakiriyā-vatthu*: bases of meritorious action)

1. ทานมัย (ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ — *Dānamaya*: meritorious action consisting in generosity; merit acquired by giving)

2. สीलมัย (ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี — *Sīlamaya*: by observing the precepts or moral behaviour)

3. **ภาวนามัย** (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanā-maya* ~: by mental development)
4. **อปจายมัย** (ทำบุญด้วยการประพุดิอ่อนน้อม — *Apacāyanamaya*: by humility or reverence)
5. **เวยยาวัจจมัย** (ทำบุญด้วยการช่วยขนขวายรับใช้ — *Veyyāvaccamaya*: by rendering services)
6. **ปัตติทานมัย** (ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น — *Pattidānamaya*: by sharing or giving out merit)
7. **ปัตตานุโมทนามัย** (ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น — *Pattānumodanāmaya*: by rejoicing in others' merit)
8. **ธัมมัสสวนมัย** (ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ — *Dhammassavanamaya*: by listening to the Doctrine or right teaching)
9. **ธัมมเทศนามัย** (ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้มีความรู้ — *Dhammadesanāmaya*: by teaching the Doctrine or showing truth)
10. **ทิฏฐุจกัมม** (ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง — *Diṭṭhujukamma*: by straightening one's views or forming correct views)

ข้อ 4 และข้อ 5 จัดเข้าในสิลมัย; 6 และ 7 ในทานมัย; 8 และ 9 ในภาวนามัย; ข้อ 10 ได้ทั้งทาน ศีล และภาวนา

D.A.III.999; Comp.146.

ที.อ.3/246; สังคหะ 29.

[90] บุตร 3 (*Putta*: son; child; descendant)

1. **อติชาตบุตร** (บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ — *Atijāta-putta*: superior-born son)
2. **อนุชาตบุตร** (บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา, ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่ — *Anujāta-putta*: like-born son)
3. **อวชาตบุตร** (บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา, ลูกที่ทราม — *Avajāta-putta*: inferior-born son)

บุตรประเภทที่ 1 นั้น เรียกอีกอย่างว่า *อภิชาตบุตร*

It.62.

ช.อิตติ.25/252/278.

[91] **ปปีญจะ, ปปีญจธรรม 3** (กิเลสเครื่องเน้นซ้ำ, กิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่ง ยืดเยื้อพิสดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา — *Papañca*: proliferation; diversification; diffuseness; mental diffusion)

1. ตัณหา (ความทะยานอยาก, ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอปรนเปรอตน, ความอยากได้ออยากเอา — *Taṇhā*: craving; selfish desire)

2. ทิฏฐิ (ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆ ที่ยึดถือไว้โดยมงายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบบังคับผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน, ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง — *Ditṭhi*: view; dogma; speculation)

3. มานะ (ความถือตัว, ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น, ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่ — *Māna*: conceit)

ในคัมภีร์วิภังค์ เรียกปัญจะ 3 นี้เป็น *ฉันทะ* (คือตัณหา) *มานะ* *ทิฏฐิ*

Nd¹ 280; Vbh.393; Nett. 37-38.

ขุ.ม.29/505/337; อภ.วิ.35/1034/530; เนตติ. 56-57.

[92] **ปริยญา 3** (การกำหนดรู้, การทำความรู้จัก, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน — *Pariññā*: full understanding; diagnosis)

1. ญาตปริยญา (กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก, กำหนดรู้ตามสภาวะลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นรู้ว่า นี้คือเวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ ดังนี้ เป็นต้น — *Nāta-pariññā*: full knowledge as the known; diagnosis as knowledge)

2. ตีรณปริยญา (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขั้นพิจารณา, กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น — *Tiraṇa-pariññā*: full knowledge as investigating; diagnosis as judgment)

3. ปหานปริยญา (กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ละนิจจสัญญา เป็นต้น ในสิ่งนั้นเสียได้ — *Pahāna-pariññā*: full knowledge as abandoning; diagnosis as abandoning)

ปริยญา 3 นี้ เป็นโลกียะ มีชั้น 5 เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าใน *วิสุทธิ* ข้อ 3 ถึง 6 คือ

ก. ตั้งแต่นามรูปปริเฉท ถึง ปัจจยปริคคหะ เป็นภูมิแห่งญาตปริยญา (= 3. ทิฏฐิวิสุทธิ และ 4. กังขาวิตรณวิสุทธิ)

ข. ตั้งแต่กလာปสัมมสนะ ถึง อุทยัพพยานุปัสสนา เป็นภูมิแห่งตีรณปริยญา (= 5. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ)

ค. ตั้งแต่กังกานุปัสสนา ขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริยญา (= 6. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ)

ดู [205] กิจในอริยสัจ 4; [285] วิสุทธิ 7; [311] วิปัสสนาญาณ 9.

Nd¹ 53; Vism.606.

ช.ม.29/62/60; วิสฺฐิติ.3/230.

[☆☆] **ปหาน 3** (การละกิเลส — *Pahāna*: abandonment) คือ วิกขัมภนปหาน ตทังคปหาน และสมุจเฉตปหาน มีรวมอยู่ใน ปหาน 5.

ดู [224] นิโรธ 5.

Vism.693.

วิสฺฐิติ.3/349.

[93] **ปัญญา 3** (ความรอบรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ่ง — *Paññā*: wisdom; knowledge; understanding)

1. จินตามยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล — *Cintāmayapaññā*: wisdom resulting from reflection; knowledge that is thought out)

2. สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน — *Sutamaya-paññā*: wisdom resulting from study; knowledge that is learned from others)

3. ภาวนามยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ — *Bhāvanāmayapaññā*: wisdom resulting from mental development; knowledge that is gained by development or practice)

D.III.219; Vbh.324.

ที.ปา.11/228/231; อภิ.วิ.35/804/438.

[94] **ปาฏิหาริย์ 3** (การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข่มขอมได้, การกระทำที่ให้เห็นเป็นอัศจรรย์, การกระทำที่บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์ — *Pāṭihāriya*: marvel; wonder; miracle)

1. อิทธิปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์, แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ — *Iddhi-pāṭihāriya*: marvel of psychic power)

2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือการทายใจ, รอบรู้กระบวนของจิตจนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อยแล้วบอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้องเป็นอัศจรรย์ — *Ādesanā-pāṭihāriya*: marvel of mind-reading)

3. อหุสาสนีปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คืออนุศาสน์, คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ — *Anusāsani-pāṭihāriya*: marvel of teaching)

ใน 3 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ แต่ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าเป็นเยี่ยม

D.I.211; A.I.170; Ps.II.227.

ที.สิ.9/339/273; อง.ติก.20/500/217; ชุ.ปฎิ.31/718/616.

[95] **ปาปณิกธรรม 3** (ปาปณิกังคะ: หลักพ่อค้า, องค์กรของพ่อค้า — *Pāpaṇika-dhamma*: qualities of a successful shopkeeper or businessman)

1. จักขุมา ตาดี (รู้จักสินค้า ดูของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนแก๊งกำไรแม่นยำ — *Cakkhumā*: shrewd)

2. วิธูโร จัดเจนธุรกิจ (รู้แหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจและรู้จักเอาใจลูกค้า — *Vidhūro*: capable of administering business)

3. นิสสัยสัมปันโน พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย (เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่แหล่งทุนใหญ่ๆ หาเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย — *Nissayasampanno*: having a good credit rating)

A.I.116.

อง.ติก.20/459/146.

[☆☆] ปิฎก 3 ดู [75] ไตรปิฎก.

[☆☆] พุทธคุณ 3 ดู [305] พุทธคุณ 3.

[96] พุทธจริยา 3 (พระจริยา หรือการทรงบำเพ็ญประโยชน์ ของพระพุทธเจ้า — *Buddha-cariyā*: the Buddha's conduct, functions or services)

1. โลกัตถจริยา (พระพุทธรจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก — *Lokattha-cariyā*: conduct for the well-being of the world)

2. ญาติัตถจริยา (พระพุทธรจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ — *Nātattha-cariyā*: conduct for the benefit of his relatives)

3. พุทธัตถจริยา (พระพุทธรจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า — *Buddhattha-cariyā*: beneficial conduct as functions of the Buddha)

ใน 3 อย่างนี้ โลกัตถจริยามาในพระไตรปิฎก (ขุ.จ.30/667/322; ขุ.ปฎิ.31/449/329; 715/615) สองอย่างหลังมาในอรรถกถา.

AA.I.98; DhA.III.441.

อง.อ.1/104; ธ.อ.7/93.

[97] พุทธโอวาท 3 (ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ 3 ข้อ — *Buddha-ovāda*: the Three Admonitions or Exhortations of the Buddha)

1. สพุพปาปสฺส อกรณํ (ไม่ทำความชั่วทั้งปวง — not to do any evil)

2. กุสลสฺสุปสมฺปทา (ทำแต่ความดี — to do good; to cultivate good)

3. สจิตฺตปริโยทปนํ (ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ — to purify the mind)

หลัก 3 ข้อนี้ รวมอยู่ในโอวาทปาฏิโมกข์ ที่ทรงแสดงในวันเพ็ญ เดือน 3 ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา

D.II.49; Dh.183.

ที.ม.10/54/57; ขุ.ธ.25/24/39.

[98] ภพ 3 (ภาวะชีวิตของสัตว์, โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ — *Bhava*: existence; sphere)

1. กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร, ภพของสัตว์ผู้ยังแสวงกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 ได้แก่ แก่ อบาย 4 มนุษย์โลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง 6 — *Kāma-bhava*: the Sense-Sphere)

2. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่รูปพรหมทั้ง 16 — *Rūpa-bhava*: the Form-Sphere; Fine-Material Sphere)

3. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่อรูปพรหม 4 — *Arūpa-bhava*: the Formless Sphere; Immaterial Sphere)

D.III.215; M.I.294.

ที.ปา.11/228/228; ม.ม.12/498/539.

[99] **ภาวนา 3** (การเจริญ หมายถึงการเจริญกรรมฐานหรือฝึกสมาธิขั้นต่างๆ — *Bhāvanā*: stages of meditation)

1. บริกรรมภาวนา (ภาวนาขั้นบริกรรม, ฝึกสมาธิขั้นเตรียม ได้แก่การถือเอานิมิตในสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น เพ่งดวงกลีณ หรือนึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจเป็นต้น กล่าวสั้นๆ คือ การกำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง — *Parikamma-bhāvanā*: preliminary stage of meditation) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

2. อุปจารภาวนา (ภาวนาขั้นจวนเจียน, ฝึกสมาธิขั้นเป็นอุปจาร ได้แก่ เจริญกรรมฐานต่อไปถึงขณะที่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นในกรรมฐานที่เพ่งวัตถุกัณฑ์ นีวรณส่งไปในกรรมฐานประเภทนี้ก็เป็นอารมณ์กัณฑ์ นับแต่ขณะนั้นไปจัดเป็นอุปจารภาวนา — *Upacāra-bhāvanā*: proximate stage of meditation) ขั้นนี้เป็น *กามาวจรสมาธิ* ได้ในกรรมฐานทั้ง 40; อุปจารภาวนา สิ้นสุดแคโคตรภูขณะ ในฌานชวณะ

3. อัปปนาภาวนา (ภาวนาขั้นแน่วแน่, ฝึกสมาธิขั้นเป็นอัปปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้นสม่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ จนบรรลุปฐมฌาน คือ ถัดจากโคตรภูขณะในฌานชวณะเป็นต้นไป ต่อแต่นั้นเป็นอัปปนาภาวนา — *Appanā-bhāvanā*: concentrative or attainment stage of meditation) ขั้นนี้เป็น *รูปาวจรสมาธิ* ได้เฉพาะในกรรมฐาน 30 คือ หักอนุสสติ 8 ข้างต้น ปฏิกุศลสัญญา 1 และ จตุธาตวุวตถาน 1 ออกเสีย คงเหลือ อสุภะ 10 และ กายคตาสติ 1 (*ได้ถึงปฐมฌาน*) อัปปมัญญา 3 ข้อต้น (*ได้ถึงจตุตถฌาน*) อัปปมัญญาข้อท้ายคืออุเบกขา 1 กลีณ 10 และอานาปานสติ 1 (*ได้ถึงปัญจฌาน*) อรูป 4 (*ได้อรูปฌาน*)

ดู [87] นิมิต 3.

Comp.203.

สงคท.51.

[100] **รัตนตรัย** (รัตนะ 3, แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ, หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง — *Ratanattaya*: the Triple Gem; Three Jewels)

1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม — *Buddha*: the Buddha; the Enlightened One)

2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ — *Dhamma*: the Dhamma; Dharma; the Doctrine)

3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า — *Saṅgha*: the Sangha;

the Order)

ในบาลีที่มา เรียกว่า *สรวณะ 3*

Kh.1.

ขุ.ขุ.25/1/1.

[101] **ลัทธินอกพระพุทธศาสนา 3** (บาลีเรียกว่า *ติตถายตนะ* แปลว่า แดนเกิดลัทธิ, ชุมนุญหรือประมวลแห่งลัทธิ — *Titthāyatana*: beliefs of other sects; grounds of sectarian tenets; spheres of wrong views; non-Buddhist beliefs)

1. ปุพเพกตเหตุวาท (ลัทธิกรรมเก่า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน — *Pubbekataṅga*: a determinist theory that whatever is experienced is due to past actions; past-action determinism) เรียกสั้นๆ ว่า *ปุพเพกตวาท*

2. อิศสรนิมมานเหตุวาท (ลัทธิพระเป็นเจ้า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ — *Issarakaraṇavāda*: a determinist theory that whatever is experienced is due to the creation of a Supreme Being; theistic determinism) เรียกสั้นๆ ว่า *อิศวารกรรมวาท* หรือ *อิศวารนิรมิตวาท*

3. อเหตุปัจจัยวาท (ลัทธิเสียโชค คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง — *Ahetuvāda*: an indeterminist theory that whatever is experienced is uncaused and unconditioned; accidentalism) เรียกสั้นๆ ว่า *อเหตุวาท*

ทั้งสามลัทธินี้ ไม่ชอบด้วยเหตุผล ถูกย่นเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา เป็นลัทธิประเภท *อกิริยา* (traditional doctrines of inaction) หากยึดมั่นถือตามเข้าแล้วย่อมให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะ และความพยายาม ที่จะทำการที่ควรทำและเว้นการที่ไม่ควรทำ

A.I.173; Vbh.367.

อง.ตัก.20/501/222; อภ.วิ.35/940/496.

[102] **โลก 3¹** (ประดาสภาวะธรรมหรือหมู่สัตว์ กำหนดโดยขอบเขตบ้าง ไม่กำหนดบ้าง — *Loka*: the world; the earth; sphere; universe)

1. สังขารโลก (โลกคือสังขาร ได้แก่สภาวะธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย — *Saṅkhāraloka*: the world of formations)

2. สัตวโลก (โลกคือหมู่สัตว์ — *Satta-loka*: the world of beings)

3. โลกาสโลก (โลกอันกำหนดด้วยโอกาส, โลกอันมีในอวกาศ, จักรวาล — *Okāsa-loka*: the world of location; the world in space; the universe)

Vism.204; DA.I.173; MA.I.397.

วิสุทฺธิ.1/262; ที.อ.1/215; ม.อ.2/269.

[103] **โลก 3²** (โลกคือหมู่สัตว์, สัตวโลก — *Loka*: the world of beings)

1. มนุษย์โลก (โลกคือหมู่มนุษย์ — *Manussa-loka*: the world of man)
2. เทวโลก (โลกคือหมู่เทพ, สวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง 6 — *Deva-loka*: the heavenly world)
3. พรหมโลก (โลกคือหมู่พรหม, สวรรค์ชั้นพรหม — *Brahma-loka*: the Brahma world)

โลก 3 ในหมวดนี้ ท่านจำแนกออกมาจาก ข้อ 2 คือสัตวโลก ในหมวดก่อน [102]

DA.I.173; MA.I.397.

ที.อ.1/215; ม.อ.2/269.

- [104] โลก 3³ (โลกอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ — *Loka*: the world; sphere) คือ *กามโลก* — *Kāmaloka*: the world of sense-desire; *รูปโลก* — *Rūpaloka*: the world of form; *อรุณโลก* — *Arūpaloka*: the formless world; เป็นชื่อที่บางแห่งใช้เรียก ภพ 3 แต่ไม่นิยม ดู [98] ภพ 3.

สงคห.ฎีกา18.

- [105] วัฏฏะ 3 หรือ ไตรวัฏฏ์ (วน, วงเวียน, องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวจักร หรือสังสารจักร — *Vaṭṭa*: the triple round; cycle)

1. กิเลสวัฏฏ์ (วงจรกิจเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน — *Kilesa-vaṭṭa*: round of defilements)

2. กรรมวัฏฏ์ (วงจรกิจกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ — *Kamma-vaṭṭa*: round of kamma)

3. วิปากวัฏฏ์ (วงจรกิจวิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปปัตติภพชาติชรา มรณะ เป็นต้น — *Vipāka-vaṭṭa*: round of results)

สามอย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจุภพการ เรียกว่า *ภวจักร* หรือ *สังสารจักร* ตามหลักปัจจุสมุปบาท

Vism.581.

วิสุทธิ.3/198.

- [106] วิชชา 3 (ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ — *Vijjā*: the Threefold Knowledge)

1. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้, ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati-ñāṇa*: reminiscence of past lives)

2. จุตูปปาตญาณ (ญาณกำหนดรู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า *ทิพพจักขุญาณ* — *Cutūpapāta-ñāṇa*: knowledge of the decease and rebirth of beings; clairvoyance)

3. อาสวักขยญาณ (ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ, ความตรัสรู้ — *Āsavakkhaya-ñāṇa*: knowledge of the destruction of mental intoxication)

วิชา 3 นี้ เรียกสั้นๆ ว่า *ญาณ 3; ๓ [297] วิชา 8* ด้วย.

D.III.220, 275; A.V.211.

ที.ป.11/228/232; 398/292; อจ.ทสก.24/102/225.

[☆☆☆] **วิปัสสนา 3 ระดับ ๓ [178] วิปัสสนา 4.**

[107] **วิโมกข์ 3** (ความหลุดพ้น, ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ ข้อที่ให้ถึงความหลุดพ้น — *Vimokkha: liberation; aspects of liberation*)

1. สุกขวิโมกข์ (หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ — *Suññata-vimokkha: liberation through voidness; void liberation*) = อาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอนอัตตาทิณิเวส.

2. อนิมิตตวิโมกข์ (หลุดพ้นด้วยไม่ถือนิमित ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจัง แล้วถอนนิमितเสียได้ — *Animitta-vimokkha: liberation through signlessness; signless liberation*) = อาศัยอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปัสสนานิमित.

3. อัปปณิหิตวิโมกข์ (หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้ — *Appañihita-vimokkha: liberation through dispositionlessness; desireless liberation*) = อาศัยทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณิธิ.

๓ [47] *สมาธิ 3^๒*.

Ps.II.35; Vism.657; Comp.211.

ข.ปฎิ.31/469/353; วิสุทธิ.3/299; สังคท.55.

[108] **วิรัติ 3** (การเว้นจากทุจริต, การเว้นจากกรรมชั่ว — *Virati: abstinence*)

1. สัมปัตตวิรัติ (เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า, เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า หรือเว้นได้ทั้งที่ประจวบโอกาส คือ ไม่ได้ตั้งใจเจตนาไว้ก่อน ไม่ได้สมาทานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่วนึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล วย หรือคุณวุฒิต่างนี้ ไม่สมควรกระทำการกรรมเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสียได้ไม่ทำผิดพลาด — *Sampatta-virati: abstinence as occasion arises; abstinence in spite of opportunity*)

2. สมาทานวิรัติ (เว้นด้วยการสมาทาน คือ ตนได้ตั้งใจเจตนาไว้ก่อน โดยได้รับศีล คือ สมาทานสิกขาบทไว้แล้ว ก็งดเว้นตามที่ได้สมาทานนั้น — *Samādāna-virati: abstinence by undertaking; abstinence in accordance with one's observances*)

3. สมุจเฉทวิรัติ หรือ เสตุมมาตวิรัติ (เว้นด้วยตัดขาด หรือด้วยชักสะพานตัดตอนเสียทีเดียว, เว้นได้เด็ดขาด คือ การงดเว้นความชั่ว ของพระอริยะทั้งหลาย อันประกอบด้วย อริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้นๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย — *Samuccheda-virati, Setughāta~: abstinence by rooting*

out)

วิริติ 2 อย่างแรก ยังไม่อาจวางใจได้แน่นอน วิริติข้อที่ 3 จึงจะแน่นอนสิ้นเชิง

DA.I.305; KhA.142; DhsA.103.

ที.อ.1/377; ขุททก.อ.156; สงคณ.อ.188.

[109] วิเวก 3 (ความสงัด, ความปลีกออก — *Viveka*: seclusion)

1. กายวิเวก (ความสงัดกาย ได้แก่อยู่ในที่สงัดก็ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวก็ดี — *Kāya-viveka*: bodily seclusion i.e. solitude)

2. จิตตวิเวก (ความสงัดใจ ได้แก่ทำจิตให้สงบพร้อมใส สงัดจากนิวรณ์ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุลุณาม และอริยมรรค อริยผล — *Citta-viveka*: mental seclusion, i.e. the state of Jhāna and the Noble Paths and Fruitions)

3. อุปวิเวก (ความสงัดอุปธิ ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสก็ตี ษันธ์ก็ตี อภิสังขารก็ตี ที่เรียกว่าอุปธิ หมายถึงเอาพระนิพพาน — *Upadhi-viveka*: seclusion from the essentials of existence, i.e. Nibbāna)

Nd¹ 26,140,157,341.

ขุ.ม.29/33/29; 229/170.

[110] เวทนา 2 (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling; sensation)

1. กายิกเวทนา (เวทนาทางกาย — *Kāyika-vedanā*: physical feeling)

2. เจตสิกเวทนา (เวทนาทางใจ — *Cetasika-vedanā*: mental feeling)

S.IV.231.

ส.สพ.18/431/287.

[111] เวทนา 3 (การเสวยอารมณ์, ความรู้สึกของอารมณ์ — *Vedanā*: feeling; sensation)

1. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Sukha-vedanā*: pleasant feeling; pleasure)

2. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Dukkha-vedanā*: painful feeling; pain)

3. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกเฉยๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า อุเบกขา-เวทนา — *Adukkhamasukha-vedanā*, *Upekkhā-vedanā*: neither-pleasant-nor-painful feeling; indifferent feeling)

D.III.216; 275; S.IV.331.

ที.ปา.11/228/229; 391/291; ส.สพ.18/432/287.

[112] เวทนา 5 (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

1. สุข (ความสุข ความสบายทางกาย — *Sukha*: bodily pleasure or happiness)

2. ทุกข์ (ความทุกข์ ความไม่สบาย เจ็บปวดทางกาย — *Dukkha*: bodily pain; discomfort)

3. โสมนัส (ความชุ่มชื่นสบายใจ, สุขใจ — *Somanassa*: mental happiness; joy)

4. โทมหัส (ความเสียใจ, ทุกข์ใจ — *Domanassa*: mental pain; displeasure; grief)

5. อุเบกขา (ความรู้สึกเฉยๆ — *Upekkhā*: indifference)

เวทนา 5 นี้ เรียกเต็มมี อินทรีย์ ต่อท้ายทุกคำ เป็น สุชินทรีย์ เป็นต้น.

S.IV.232.

ส.สพ.18/433/287.

[113] เวทนา 6 (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา — *Cakkhusamphassajā-vedanā*: feeling arisen from visual contact)

2. โสต~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู — *Sota~*: from auditory contact)

3. ฆาน~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก — *Ghāna~*: from olfactory contact)

4. ชิวหา~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น — *Jivhā~*: from gustatory contact)

5. กาย~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย — *Kāya~*: from bodily contact)

6. มโน~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ — *Mano~*: from mental contact)

S.IV.232.

ส.สพ.18/434/287.

[114] สมบัติ 3¹ (ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์แห่งสิ่งอันให้สำเร็จความปรารถนา, ผลสำเร็จที่ให้สมความปรารถนา — *Sampatti*: prosperity; success; excellence)

1. มนุษยสมบัติ (สมบัติในมนุษย์, สมบัติชั้นมนุษย์ — *Manussa-sampatti*: human prosperity)

2. เทวสมบัติ (สมบัติในสวรรค์, สวรรคสมบัติ, ทิพยสมบัติ — *Deva-sampatti*: heavenly prosperity)

3. นิพพานสมบัติ (สมบัติคือพระนิพพาน — *Nibbāna-sampatti*: successful attainment of Nibbāna)

Kh.7; DhA.III.183.

ขุ.ขุ.25/9/12; ธ.ธ.6/48.

[115] สมบัติ 3² หรือ ทานสมบัติ 3 (ความถึงพร้อม, ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์ ซึ่งทำให้ทานที่ได้บริจาคแล้วเป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก — *Sampatti*: successful attainment; accomplishment; excellence)

1. เขตตสมบัติ (บุญเขตถึงพร้อม คือ ปฏิภาหก หรือผู้รับทาน เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบประกอบด้วยคุณธรรม — *Khetta-sampatti*: excellence of the field of merit)

2. ไทยธรรมสมบัติ (ไทยธรรมถึงพร้อม คือ สิ่งที่เป็นของบริสุทธ์ ได้มาโดยชอบธรรม และเหมาะสมเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ — *Deyyadhamma-sampatti*: excellence of the gift)

3. จิตตสมบัติ (เจตนาถึงพร้อม คือ ให้ความตั้งใจ คิดจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับแท้จริง มีเจตนาบริสุทธ์ทั้ง 3 กาล คือ ก่อนให้ใจยินดี ขณะให้จิตผ่องใส ให้แล้วเบิกบานใจ — *Citta-*

sampatti: excellence of motive or intention)

UdA.199.

อ.อ.251.

[☆☆☆] **สมาธิ 3** *ดู [46–47] สมาธิ 3.*

[116] **สรณะ 3 หรือ ไตรสรณะ** (ที่พึ่ง, ที่ระลึก — *Saraṇa, Tisarāṇa*: the Threefold Refuge; Three Refuges; Threefold Guide) หมายถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ *ดู [100] รัตนตรัย*

การน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้น เข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต โดยยังใจจากอกุศล และนำจิตเข้าสู่กุศล เรียกว่า *สรณคมน์ ไตรสรณคมน์ หรือ ไตรสรณาคมน์*.

Kh.1.

ช.ช.25/1/1.

[117] **สังขตลักษณะ 3** (ลักษณะแห่งสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น — *Saṅkhata-lakkhaṇa*: characteristics of the conditioned; condition-marks of the conditioned)

1. **อุปปาโท ปญฺญาติ** (ความเกิดขึ้น ปรากฏ — *Uppāda*: Its arising appears.)
2. **วโย ปญฺญาติ** (ความดับสลาย ปรากฏ — *Vaya*: Its passing away or subsidence appears.)
3. **จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญาติ** (เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ — *Aññathatta*: It persisting, alteration or changeability appears.)

A.I.152.

อ.จ.ต.ก.20/486/192.

[118] **อสังขตลักษณะ 3** (ลักษณะแห่งอสังขตธรรม — *Asaṅkhata-lakkhaṇa*: characteristics of the Unconditioned)

1. **น อุปปาโท ปญฺญาติ** (ไม่ปรากฏความเกิด — No arising appears.)
2. **น วโย ปญฺญาติ** (ไม่ปรากฏความสลาย — No passing away appears.)
3. **น จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญาติ** (เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปร — It persisting, no alteration appears.)

A.I.152.

อ.จ.ต.ก.20/487/192.

[119] **สังขาร 3¹** (สภาพที่ปรุงแต่ง — *Saṅkhāra*: formation; determination; function)

1. **กายสังขาร** (สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่ อัสสาสะ ปัสสาสะ คือ ลมหายใจเข้าออก — *Kāya-saṅkhāra*: bodily formation; bodily function)
2. **วจีสังขาร** (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจารณ์ — *Vacī-saṅkhāra*: verbal formation; verbal function)
3. **จิตตสังขาร** (สภาพที่ปรุงแต่งใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนา — *Citta-saṅkhāra*: mental

formation; mental function)

สังขาร 3 ในหมวดนี้ มักมาในเรื่องที่เกี่ยวกับสัญญาเวทียตนิโรธ ว่าผู้เข้านิโรธสมาบัตินี้
วจีสังขาร กายสังขาร และจิตตสังขาร ดับไปตามลำดับ.

MI.301; S.IV.293.

ม.ม.12/509/550; ส.สพ.18/561/361.

[120] **สังขาร 3²** (สภาพที่ปรุงแต่ง, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งการกระทำ, สัญญาเจตนา หรือเจตนาที่แต่งกรรม — *San̄khāra*: formation; determination; volition)

1. กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางกาย — *Kāya-saṅkhāra*: bodily formation; bodily volition)

2. วจีสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วจีสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา — *Vaci-saṅkhāra*: verbal formation; verbal volition)

3. จิตตสังขาร หรือ มโนสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางใจ — *Citta-saṅkhāra*: mental formation; mental volition)

สังขาร 3 ในหมวดนี้ ได้ในความหมายของคำว่า *สังขาร* ในปฏิจจสมุปบาท.

ดู [129] อภิสังขาร 3; ดู [185] สังขาร 4 ด้วย.

MI.54; 390; S.II.4; Vbh.135.

ม.ม.12/127/99; ม.ม.13/88/83; ส.น.16/16/4; อภ.วิ.35/257/181.

[121] **สัตถธรรม 3** (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: good law; true doctrine; doctrine of the good; essential doctrine)

1. ปริยัตติสัตถธรรม (สัตถธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์ — *Pariyattisaddhamma*: the true doctrine of study; textual aspect of the true doctrine; study of the Text or Scriptures)

2. ปฏิปัตติสัตถธรรม (สัตถธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ อัฐฐังคิกมรรค หรือ ไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ ปัญญา — *Paṭipatti-saddhamma*: the true doctrine of practice; practical aspect of the true doctrine)

3. ปฏิเวธสัตถธรรม (สัตถธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน — *Paṭivedha-saddhamma*: the true doctrine of penetration; realizable or attainable aspect of the true doctrine)

ข้อ 3 คือ ปฏิเวธสัตถธรรม บางแห่งเรียก *อริคมสัตถธรรม* มีความหมายอย่างเดียวกัน.

VinA.225; AA.V.33.

วินย.อ.1/264; ม.อ.3/147,523; อจ.อ.3/391.

[122] **สันโดษ 3 และ 12** (ความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วย
เรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้, ความรู้จักอิ่มรู้จักพอ
— *Santosa, Santuṭṭhi*: contentment; satisfaction with whatever is one's own)

1. ยถาลภสันโดษ (ยินดีตามที่ได้, ยินดีตามสิ่งที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมา ได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยาเขา — *Yathālābha-santosa*: contentment with what one gets and deserves to get)

2. ยถาพลสันโดษ (ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ฝึกหัดอาหารบิณฑบาตที่แสดงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ยอมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตนแต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน — *Yathābala-santosa*: contentment with what is within one's strength or capacity)

3. ยถาสารูปสันโดษ (ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ฐานะฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ฝึกหัดไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือฝึกหัดบางรูปได้ปัจจัยสี่ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัตินับถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่านผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือฝึกหัดบางรูปกำลังประพฤติวัตรขัดเกลาคตน ได้ของประณีตมา ก็สละให้แก่เพื่อนฝึกหัดรูปอื่นๆ ตนเองเลือกหาของปอนๆ มาใช้ หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญถนัดสามารถดำนนั้น ก็สละให้ลาภถึงแก่ท่านผู้นั้น ตนรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน — *Yathāsārūpa-santosa*: contentment with what is befitting)

สันโดษ 3 นี้ เป็นไปในปัจจัย 4 แต่ละอย่าง จึงรวมเรียกว่า *สันโดษ 12*

อนึ่ง สันโดษ 3 นี้ เป็นคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ ซึ่งมุ่งแสดงข้อปฏิบัติของพระภิกษุโดยเฉพาะ ปรากฏในอรรถกถาและฎีกามากมายไม่น้อยกว่า 10 แห่ง คฤหัสถ์พึงพิจารณาประพฤติปฏิบัติตามสมควร.

AA.I.45; KhA.145; UdA.229; etc.

ที.อ.1/253; ม.อ.2/188; อจ.อ.1/81; ขุททก.อ.159; อ.อ.288; ฯลฯ

[123] **สัปปริสบัญญัติ 3** (บัญญัติของสัตบุรุษ, ข้อปฏิบัติที่สัตบุรุษวางเป็นแบบไว้ หรือกล่าวสรรเสริญไว้, ความดีที่คนดีถือลงกัน — *Sappurisa-paññatti*: things established by righteous people; recommendation of the good)

1. ทาน (การให้ปัน, สละของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Dāna*: giving; generosity; charity; benefaction)

2. ปัพพชชา (การถือบวช, เว้นการเบียดเบียน ดำรงในธรรม คือ อหิงสา สัจฉริยะ และทมะ อันเป็นอุบายให้ไม่เบียดเบียนกัน และอยู่ร่วมกันด้วยความสุข — *Pabbajjā*: renunciation consisting in non-violence, restraint and self-control)

3. มาตาปิตุอุปถัมภ์ (การบำรุงมารดาบิดา, ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข — *Mātā-pitu-upatthāna*: support of mother and father)

A.I.151.

อง.ติก.20/484/191.

[☆☆☆] สามัญลักษณะ 3 ^{ดู} [76] ไตรลักษณ์.

[124] **สิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา** (ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน — *Sikkhā*: the Threefold Learning; the Threefold Training)

1. อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง — *Adhisīla-sikkhā*: training in higher morality)

2. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง — *Adhicitta-sikkhā*: training in higher mentality)

3. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง — *Adhipaññā-sikkhā*: training in higher wisdom)

เรียกง่าย ๆ ว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** (morality, concentration and wisdom)

D.III.220; A.I.229.

ที.ปา.11/228/231; อง.ติก.20/521/294.

[☆☆☆] **สุจริต 3 ^{ดู} [81] สุจริต 3.**

[☆☆☆] **โสดาบัน 3 ^{ดู} [58] โสดาบัน 3.**

[☆☆☆] **อกุศลมูล 3 ^{ดู} [68] อกุศลมูล 3.**

[☆☆☆] **อกุศลวิตก 3 ^{ดู} [70] อกุศลวิตก 3.**

[125] **อธิปไตย 3** (ความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ — *Adhipateyya*: dominant influence; supremacy)

1. อัตตาทิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาตนเป็นประมาณ — *Attādhipateyya*: supremacy of self; self-dependence)

2. โลกาทิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนินิยมของโลกเป็นประมาณ — *Lokādhipateyya*: supremacy of the world or public opinion)

3. ธรรมาทิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ — *Dhammādhipateyya*: supremacy of the Dhamma or righteousness; rule of the Dhamma; rule of the true law)

ผู้เป็นอัตตาทิปก พึ่งใช้สติให้มาก; ผู้เป็นโลกาทิปก พึ่งมีปัญญาครองตน และรู้พินิจ; ผู้เป็นธรรมาทิปก พึ่งประพฤติให้ถูกหลักธรรม; ผู้เป็นหัวหน้าหมู่เป็นนักปกครอง พึ่งถือ

ธรรมาธิปไตย.

D.III.220; A.I.147.

ที.ปา.11/228/231; อจ.ติก.20/479/186.

[126] **อนุตตริยะะ 3** (ภาวะอันยอดเยี่ยม, สิ่งที่ยอดเยี่ยม — *Anuttariya*: excellent states; highest ideal; greatest good; unsurpassable experiences)

1. **ทัสสนานุตตริยะะ** (การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือเห็นนิพพาน — *Dassanānuttariya*: ideal sight, supreme or unsurpassable vision)

2. **ปฏิบัติทานุตตริยะะ** (การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอามรรคมืดองค์ 8 — *Paṭipadānuttariya*: ideal course; supreme way)

3. **วิมุตตานุตตริยะะ** (การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้น คือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือนิพพาน — *Vimuttānuttariya*: ideal freedom; supreme deliverance)

D.III.219; M.I.235.

ที.ปา.11/228/231; ม.ม.12/402/435.

[127] **อนุตตริยะะ 6** (ภาวะอันยอดเยี่ยม, สิ่งที่ยอดเยี่ยม — *Anuttariya*: excellent, supreme or unsurpassable experiences)

1. **ทัสสนานุตตริยะะ** (การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งจิตใจ — *Dassanānuttariya*: supreme sight)

2. **สวานานุตตริยะะ** (การฟังอันเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก — *Savanānuttariya*: supreme hearing)

3. **ลาภานุตตริยะะ** (การได้อันเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคตและตถาคตสาวก หรือการได้อริยทรัพย์ — *Lābhānuttariya*: supreme gain)

4. **สิกขานุตตริยะะ** (การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอิทธิศีล อิทธิจิตต์ และอิทธิปัญญา — *Sikkhānuttariya*: supreme training)

5. **ปาริคริยานุตตริยะะ** (การบำเรออันเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก — *Pāricariyānuttariya*: supreme service or ministry)

6. **อนุสสตานุตตริยะะ** (การระลึกอันเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก — *Anussatānuttariya*: supreme memory)

โดยสรุปคือ การเห็น การฟัง การได้ การศึกษา การช่วยรับใช้ และการรำลึก ที่จะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นโลกะปริเทวะ ดับสูญทุกข์โทมนัส เพื่อการบรรลุอายุธรรม ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

D.III.250,281; A.III.284,325,452.

ที.ปา.11/321/262; 430/307; อจ.ฉก.22/279/316; 301/363.

[128] **อปีณณกปฏิบัติทา 3** (ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด, ปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดพ้นจาก

ทุกข์อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด — *Apaṇṇaka-paṭipadā*: sure course; sure practice; unimpeachable path)

1. อินทริยสังวร (การสำรวมอินทริย คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง 6 — *Indriya-saṁvara*: control of the senses)

2. โภจเนมัตตัตถุญตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือรู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มีใช้เพื่อสนุกสนานมัวเมา — *Bhojane-mattaññutā*: moderation in eating)

3. ชาคริยานุโยค (การหมั่นประกอบความตื่น ไม่เห็นแก่นอน คือขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตให้มีนิเวศน์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป — *Jāgariyānuyoga*: practice of wakefulness)

A.I.113.

อง.ติก.20/455/142.

[129] **อภิสังขาร 3** (สภาพที่ปรุงแต่ง, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ, เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม — *Abhisankhāra*: volitional formation; formation; activity)

1. ปุญญาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นบุญ, สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร — *Puññābhisankhāra*: formation of merit; meritorious formation)

2. อปุญญาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป, สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่อกุศลเจตนาทั้งหลาย — *Apuññābhisankhāra*: formation of demerit; demeritorious formation)

3. อาเนญชาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นอาเนญชา, สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่อกุศลเจตนาที่เป็นอรูปาจร 4 หมายถึงภาวะจิตที่มั่นคงแน่นอนด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน — *Āneñjābhisankhāra*: formation of the imperturbable; imperturbability-producing volition)

อภิสังขาร 3 นี้ เป็นความหมายของสังขารในหลักปฏิจลสมุปบาท ท่านแสดงไว้อีกนัยหนึ่งเพิ่มจากนัยว่าสังขาร 3 ดู [119] สังขาร 3²

Ps.II.206; Vbh.135.

ขุ.ปฏิ.31/280/181; อภิ.วิ.35/257/181.

[130] **อัคคี 3¹** (ไฟ, กิเลสที่เปรียบเหมือนไฟ เพราะเผาผลาญจิตใจให้เร่าร้อนและแผ่พร่าไป — *Aggi*: fires to be avoided or abandoned)

1. ราคะอัคคี (ไฟคือราคะ ได้แก่ความติดใจ กระสัน ออยากได้ — *Rāgaggi*: fire of lust)

2. โทสะอัคคี (ไฟคือโทสะ ได้แก่ความขัดเคือง ไม่พอใจ คิดประทุษร้าย — *Dosaggi*: fire of hatred)

3. โมหะอัคคี (ไฟคือโมหะ ได้แก่ความหลง ไม่รู้ไม่เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง — *Mohaggi*: fire of delusion)

ไฟ 3 อย่างนี้ ท่านสอนให้ละเสีย

D.III.217; It.92.

ที.ปา.11/228/229; ชุ.อิตติ.25/273/301.

[131] อัคคี 3² หรือ อัคคีปาริจริยา (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยสวัสดิมงคลและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ — *Aggi*: fires to be revered or worshipped)

1. **อาहुไนยัคคี** (ไฟอันควรแก่ของค่านับบูชา ได้แก่บิดามารดา — *Āhuneyyaggi*: fire worthy of reverential gifts, i.e. mother and father)

2. **คหปตัคคี** (ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง — *Gahapataggi*: fire of the householder, i.e. children, wife and dependents)

3. **ทักขิไณยัคคี** (ไฟอันควรแก่ทักษิณา ได้แก่สมณพราหมณ์ ท่านผู้ทำหน้าที่สั่งสอนผดุงธรรม ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ — *Dakkhineyyaggi*: fire worthy of offerings, i.e. monks and other religious men)

ไฟ 3 อย่างนี้ เลียนศัพท์มาจากไฟบูชาในศาสนาพราหมณ์ แต่ใช้ในความหมายใหม่ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง.

D.III.217; A.IV.44.

ที.ปา.11/228/229; อง.สวดก.23/44/46.

[132] อตถะ หรือ อรรถ 3¹ (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย, ความหมาย — *Attha*: benefit; advantage; welfare; aim; goal; meaning)

1. **ทิฏฐธัมมิกัตถะ** (ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น — *Ditṭhadhammikatta*: benefits obtainable here and now; the good to be won in this life; temporal welfare)

2. **สัมปรายิกัตถะ** (ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป — *Samparāyikatta*: the good to be won in the life to come; spiritual welfare)

3. **ปรมัตถะ** (ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน — *Paramattha*: the highest good; final goal, i.e. Nibbāna)

อตถะ 3 หมวดนี้ ในพระสูตรทั่วไปมักแสดงเฉพาะข้อ 1 และข้อ 2 โดยให้ข้อ 2 มีความหมายครอบคลุมถึงข้อ 3 ด้วย (เช่น ชุ.อิตติ.25/201/242; อธิบายใน อิตติ.อ.92) บางแห่งก็กล่าวถึงปรมัตถะไว้ต่างหากโดยเฉพาะ (เช่น ชุ.สุ.25/296/338; 313/366; ชุ.อป.33/165/343)

Nd¹169, 178, 357; Nd²26.

ชุ.ม.29/292/205; 320/217; 727/432; ชุ.จุ.30/673/333.

[133] อตถะ หรือ อรรถ 3² (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย — *Attha*: benefit; advantage; gain; welfare)

1. **อัตตัตถะ** (ประโยชน์ตน — *Attattha*: gain for oneself; one's own welfare)

2. ปรัตถะ (ประโยชน์ผู้อื่น — *Parattha*: gain for others; others' welfare)

3. อุภยัตถะ (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย — *Ubhayattha*: gain both for oneself and for others; welfare both of oneself and of all others)

S.II.29; S.V.121-5; A.I.9; A.III.64; Nd¹168; Nd²26. ส.นิ.16/67/35; ส.ม.19/603/167; อจ.ทุก.20/46/10; อจ.ปญจก.22/51/72

[134] **อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3** (ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทำให้คำสอนของพระองค์ควรแก่การประพฤติปฏิบัติตาม และทำให้เหล่าสาวกเกิดความมั่นใจเคารพเลื่อมใสในพระองค์อย่างแท้จริง — *Buddha-dhammadesanā*: the three aspects of the Buddha's teaching; the Buddha's manners of teaching)

1. อภิญญายัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง, ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงเองแล้วจึงทรงสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตาม ในธรรมที่ควรรู้ยิ่งเห็นจริง — *Abhiññāya-dhammadesanā*: Having himself fully comprehended, he teaches others for the full comprehending of what should be fully comprehended; teaching with full comprehension)

2. สนิทานัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล, ทรงสั่งสอนชี้แจงให้เห็นเหตุผลไม่เลื่อนลอย — *Sanidāna-dhammadesanā*: He teaches the doctrine that has a causal basis; teaching in terms of or with reference to causality)

3. สัปภาฎิหาริยัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัศจรรย์, ทรงสั่งสอนให้มองเห็นชัดเจนสมจริงจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัศจรรย์ — *Sappāṭihāriya-dhammadesanā*: He teaches the doctrine that is wondrous as to its convincing power and practicality; teaching in such a way as to be convincing and practical)

ข้อ 1 บางท่านแปลว่า “ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้อยิ่ง”

M.II.9; A.I.276.

ม.ม.13/330/322; อจ.ติก.20/565/356.

[135] **อาสวะ 3** (สภาวะอันหมักดองสันดาน, สิ่งที่มีอมพินิจิต, กิเลสที่ไหลซึมชานไปย่อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ — *Āsava*: mental intoxication; canker; bias; influx; taint)

1. กามาสวะ (อาสวะคือกาม — *Kāmāsava*: canker of sense-desire)

2. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ — *Bhavāsava*: canker of becoming)

3. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา — *Avijjāsava*: canker of ignorance)

ดู [136] อาสวะ 4 ด้วย.

D.II.81; S.IV.256.

ที.ม.10/76/96; ส.สพ.18/504/315.

[136] **อาสวะ 4** (*Āsava*: mental intoxication; canker)

1. กามาสวะ (อาสวะคือกาม — *Kāmāsava*: canker of sense-desire)

2. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ — *Bhavāsava*: canker of becoming)

3. ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ — *Diṭṭhāsava*: canker of views or speculation)

4. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา — *Avijjāsava*: canker of ignorance)

ในที่ที่ส่วนมาก โดยเฉพาะในพระสูตร แสดงอาสวะไว้ 3 อย่าง โดยสงเคราะห์ทิฏฐาสวะ
เข้าในภวาสวะ (ม.อ.1/93)

Vbh.373.

อภิ.วิ.35/961/504.

[☆☆☆] โอวาทของพระพุทธเจ้า 3 คดู [97] พุทธโอวาท 3.

จตุกกะ — หมวด 4

Groups of Four

(including related groups)

[137] กรรมกิเลส 4 (กรรมเครื่องเศร้าหมอง, ข้อเสื่อมเสียของความประพฤติ — *Kamma-kilesa*: defiling actions; contaminating acts; vices of conduct)

1. ปาณาติบาต (การตัดรอนชีวิต — *Pāṇātipāta*: destruction of life)

2. อทินนาทาน (ถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้, ลักขโมย — *Adinnādāna*: taking what is not given)

3. กาเมสุมิชฉาจาร (ประพฤตินิดในกาม — *Kāmesumicchācāra*: sexual misconduct)

4. มุสาวาท (พูดเท็จ — *Musāvāda*: false speech)

D.III.181.

ที.ปา.11/174/195.

[☆☆☆] กัลยาณมิตร 4 ในที่นี้ใช้เป็นคำเรียกมิตรแท้ ตามบาลีเรียกว่า *สุทฺถมิตฺร ๔* [169] *สุทฺถมิตฺร 4*.

[☆☆☆] กิจในอริยสัจจ 4 *๔* [205] *กิจในอริยสัจจ 4*.

[138] กุลจิริวัฏฐิติธรรม 4 (ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน, เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน — *Kula-cirattṭhiti-dhamma*: reasons for lastingness of a wealthy family)

1. หนักฺฐคเวสนหา (ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ — *Naṭṭhagavesanā*: seeking for what is lost)

2. ชินฺณปฏิสังขรณา (ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม — *Jiṇṇapaṭisaṅkharanā*: repairing what is worn out)

3. ปริมิตปานโภชหา (รู้จักประมาณในการกินการใช้จ่าย — *Parimitapānabhojanā*: moderation in spending)

4. อธิปัจจสิลวันตสถาปนา (ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน — *Adhipaccasīlavantathāpanā*: putting in authority a virtuous woman or man)

เหตุที่ตระกูลมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้ พึงทราบโดยนัยตรงข้ามจากนี้.

A.II.249.

อจ.จตุกก.21/258/333.

[139] ฆราวาสธรรม 4 (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ — *Gharāvāsa-dhamma*: virtues for a good household life;

virtues for lay people)

1. **สัจจะ** (ความจริง, ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริใจ พุดจริง ทำจริง — *Sacca*: truth and honesty)
2. **ทมะ** (การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา — *Dama*: taming and training oneself; adjustment; self-development)
3. **ขันติ** (ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย — *Khanti*: tolerance; forbearance; perseverance)
4. **จาคะ** (ความเสียสละ, สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว — *Cāga*: liberality; generosity)

ในธรรมหมวดนี้ *ทมะ* ท่านมุ่งเอาด้านปัญญา *ขันติ* ท่านเน้นแงวิริยะ.

S.I.215; Sn.189.

ส.ส.15/845/316; ข.ส.25/311/361.

[140] **จักร 4** (ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุลล้อนารถไปสู่ที่หมาย — *Cakka*: virtues wheeling one to prosperity)

1. **ปฏิรูปเทศวาสะ** (อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม — *Paṭirūpadesavāsa*: living in a suitable region; good or favourable environment)
2. **สัปปริสุปัสนะ** (สมาคมกับสัตบุรุษ — *Sappurisūpassaya*: association with good people)
3. **อัตตสัมมาปณิธิ** (ตั้งตนไว้ชอบ, ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง — *Attasammāpaṇidhi*: setting oneself in the right course; aspiring and directing oneself in the right way)
4. **ปุพเพกตปุญญตา** (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, มีพื้นเดิมดี, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น — *Pubbekatapuṇṇatā*: having formerly done meritorious deeds; to have prepared oneself with good background)

ธรรม 4 ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *พหุการธรรม* คือธรรมมีอุปการะมาก (virtues of great assistance) เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่นๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความงอกงามไพบูลย์.

A.II.32; D.III.276.

อง.จตุกก.21/31/41; ที.ปา.11/400/293.

[141] **เจดีย์ 4** (สิ่งที่ก่อสร้าง, ที่เคารพบูชา, สิ่งที่เตือนใจให้ระลึกถึง, ในที่นี้หมายถึง สถานที่หรือสิ่งที่เคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็มว่า *สัมมาสัมพุทธเจดีย์* หรือ *พุทธเจดีย์* — *Cetiya*: shrine; Buddhist monument; objects of homage)

1. **ธาตุนเจดีย์** (เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ — *Dhātu-cetiya*: a relic shrine; sepulchral

or reliquary monument; stupa enshrining the Buddha's relics)

2. บริโภคเจดีย์ (เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย อย่างแคบหมายถึงต้นโพธิ์ อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน 4 ตลอดจนถึงที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร จีวร และบริวารอื่นๆ เป็นต้น — *Paribhoga-cetiya*: a shrine by use or by association; things and places used by the Buddha, esp. the Bodhi tree)

3. ธรรมเจดีย์ (เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น บรรจุใบลานจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิจลสมุปบาท เป็นต้น — *Dhamma-cetiya*: a doctrinal shrine; monument of the Teaching where inscribed palm-leaves or tablets or scriptures are housed)

4. อุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรูป — *Uddesika-cetiya*: a shrine by dedication, i.e. a Buddha-image)

เจดีย์เหล่านี้ ในที่มาแต่ละแห่ง ท่านแสดงไว้ 3 ประเภท นับรวมที่ไม่ซ้ำเข้าด้วยกัน จึงเป็น 4.

KhA.222; J.IV.228.

ขุททก.อ.247; ชา.อ.6/185; วินย.ฎีกา1/263.

[☆☆☆] ฦาน 4 ๑ [9] ฦาน 4.

[142] ฦาปารหุบุคคล 4 (บุคคลผู้ควรแก่สถูป, ผู้มีคุณความดีพิเศษควรสร้างสถูปไว้เคารพบูชา — *Thūpāraha-puggala*: persons worthy of a stupa or monument)

1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้า — *Buddha*: the Buddha; Fully Enlightened One)

2. พระปัจเจกพุทธเจ้า (*Pacceka-buddha*: Individually Enlightened One; private Buddha)

3. พระตถาคตสาวก (สาวกของพระพุทธเจ้า ปกตีหมายถึงเอาพระอรหันต์ — *Tathāgata-sāvaka*: a disciple of the Buddha; an Arahant)

4. พระเจ้าจักรพรรดิ (จอมราชผู้ทรงธรรม, พระเจ้าธรรมิกราช — *Cakkavatti*: a righteous universal monarch; great righteous king or ruler)

D.II.142.

ที.ม.10/134/165.

[143] ทักขิณาวิสุทธี 4 (ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา คือของทำบุญ — *Dakkhiṇā-visuddhi*: purifications of offerings; purities in gifts)

1. ทักขิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (คือ ทายกมีศีลมีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกทุศีล มีบาปธรรม — the offering purified on the part of the giver, not of the recipient)

2. ทักขิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (คือ ทายกทุศีล มีบาปธรรม แต่ปฏิคาหกมีศีล มีกัลยาณธรรม — the offering purified on the part of the recipient, not of the giver)

3. ทักขินาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิบัติภาท (คือ ทั้งสองฝ่ายทุศีล มีบาปกรรม — the offering purified on neither side)

4. ทักขินาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิบัติภาท (คือ ทั้งสองฝ่ายมีศีล มีกัลยาณธรรม — the offering purified on both sides)

D.III.231; M.III.256; A.II.80; Kvu.557. ที.ปา.11/266/243; ม.อ.14/714/461; อญ.จตุกก.21/78/104; อภิ.ก.37/1732/590.

[☆☆☆] ทรัพย์จัดสรรเป็น 4 ส่วน ดู [163] โภควิภาค 4.

[144] ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4 (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น — *Ditṭhadhammikattha-sāmvattanika-dhamma*: virtues conducive to benefits in the present; virtues leading to temporal welfare)

1. อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี — *Uṭṭhānasampadā*: to be endowed with energy and industry; achievement of diligence)

2. อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย — *Ārakkhasampadā*: to be endowed with watchfulness; achievement of protection)

3. กัลยาณมิตตตา (คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกละแวงาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา — *Kalyāṇamittatā*: good company; association with good people)

4. สมชีวิตา (มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ — *Samajīvitā*: balanced livelihood; living economically)

ธรรมหมวดนี้เรียกกันสั้นๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือเรียกติดปากอย่างไทยๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ-ประโยชน์ (อัตถะ แปลว่า ประโยชน์ จึงมีประโยชน์ซ้ำซ้อนกันสองคำ)

A.IV.281.

อญ.อญจก.23/144/289.

[☆☆☆] เทวทูต 4 ดู [150] นิमित 4.

[☆☆☆] ธรรมมีอุปการะมาก 4 ดู [140] จักร 4.

[☆☆☆] ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย 4 ดู [191] สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4.

[145] ธรรมสมาทาน 4 (ข้อที่ยึดถือเอาเป็นหลักความประพฤติปฏิบัติ, หลักการที่ประพฤติ, การที่กระทำ, การประกอบกรรม — *Dhamma-samādāna*: religious undertakings;

undertaken courses of practices)

1. **กรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไป** (เช่น การประพฤติวัตร ทรมาณตนของพวกอเจลก หรือการประพฤติกุศลกรรมบถด้วยความยากลำบาก ทั้งมีความ เดือดร้อนใจ เป็นต้น — the undertaking that gives suffering in the present and results in suffering in the future)

2. **กรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป** (เช่น ผู้ที่กิเลสมีกำลังแรงกล้า ผินใจพยายามประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ หรือผู้ที่ประพฤติกุศลกรรมบถด้วยความ ยากลำบาก เป็นต้น — the undertaking that gives suffering in the present but results in happiness in the future)

3. **กรรมสมาทานที่ให้สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป** (เช่น การหลงมัวเมาหมกมุ่นอยู่ใน กาม หรือการประพฤติกุศลกรรมบถด้วยความสนุกสนานพอใจ เป็นต้น — the undertaking that gives happiness in the present but results in suffering in the future)

4. **กรรมสมาทานที่ให้สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป** (เช่น ผู้ที่กิเลสมีกำลังน้อย ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความพอใจ ได้เสวยเนกขัมมสุข หรือผู้ที่ประพฤติกุศลกรรมบถด้วย ความพอใจ ได้เสวยสุขโสมนัส เป็นต้น — the undertaking that gives happiness in the present and results in happiness in the future)

D.III.229; M.I.305-316.

ที.ปา.11/251/241; ม.ม.12/515-534/556-575.

[146] **ธาตุ 4** (สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือมีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้ สร้าง ไม่มีอดีต มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ — *Dhātu: elements*) ได้แก่ **ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และ วาโยธาตุ** คือ **มหาภูต หรือ ภูตรูป 4** นั่นเอง. ดู [39] **มหาภูต 4** และ [146] **ธาตุก็มีปฏิฐาน 4**

[147] **ธาตุก็มีปฏิฐาน 4** (กรรมฐานคือธาตุ, กรรมฐานที่พิจารณาธาตุเป็นอารมณ์ คือ กำหนดพิจารณากายนี้แยกเป็นส่วนๆ ให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุสี่แต่ละอย่าง มิใช่ของเรา มิใช่ เรา มิใช่ตัวตนของเรา — *Dhātu-kammaṭṭhāna: meditation on the elements; meditation subject consisting of elements*)

1. **ปฐวีธาตุ** (*Paṭhavī-dhātu: the earth-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะแข็งแข็ง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ ของกรรมฐาน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะ แข็งแข็งเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

2. **อาโปธาตุ** (*Āpo-dhātu: the water-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะเอิบอาบ ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์

ของกรรมฐาน ได้แก่ ดิ เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไช้ข้อ
มูตร หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะเอิบอาบเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

3. เตโชธาตุ (*Tejo-dhātu: the fire-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน ภายในตัวก็มี ภาย
นอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของ
กรรมฐาน ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย
ไฟที่ยังอาหารให้ย่อย หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะร้อนเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

4. วาโยธาตุ (*Vāyo-dhātu: the air-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดผันเคร่งตึง ภายในตัว
ก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็น
อารมณ์ของกรรมฐาน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมชาน
ไปตามตัว ลมหายใจ หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะพัดผันไปเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

ตัวอย่างธาตุที่แสดงข้างต้นนี้ ในปฐวีธาตุมี 19 อย่าง ในอาโปธาตุมี 12 อย่าง เต็มมัตถลุงค์
คือมันสมอง เข้าเป็นข้อสุดท้ายในปฐวีธาตุ รวมเป็น 32 เรียกว่า *อาการ 32* หรือ *ทวัตติงสาการ*
(มัตถลุงค์ไม่มีในปฐวีธาตุ 19 อย่าง เพราะรวมเข้าในอัญญิมิถุชะ คือเยื่อในกระดูก)

ธาตุกัมมัญฐานนี้ เรียกอย่างอื่นว่า *ธาตุมนสิการ* (การพิจารณาธาตุ — *Dhātu-manasikāra:*
contemplation on the elements) บ้าง *จตุธาตุวัญฐาน* (การกำหนดธาตุสี่ — *Catudhātu-*
vavatthāna: determining of the four elements) บ้าง เมื่อพิจารณากำหนดธาตุ 4 ด้วย
สติสัมปชัญญะ มองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไปในกาย ตระหนักว่ากายนี้ก็สักว่ากาย
มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ดังนี้ จัดเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐานส่วนหนึ่ง (หมวดที่ 5 คือ
ธาตุมนสิการบรรพ).

D.II.294; M.I.185; M.III.240; Vism.347.

ที.ม.10/278/329; ม.ม.12/342/350; ม.อ.14/684-7/437; วิสุทฺธิ.2/161.

[148] **ธาตุ 6** (*Dhātu: the six elements*) ได้แก่ธาตุ 4 หรือมหากุต 4 คือ *ปฐวีธาตุ*
อาโปธาตุ *เตโชธาตุ* และ *วาโยธาตุ* นั้น กับเพิ่มอีก 2 อย่าง คือ

5. อากาสธาตุ (สภาวะที่ว่าง โปร่งไป เป็นช่อง — *Ākāsa-dhātu: the space-element*)

6. วิญญานธาตุ (สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ธาตุรู้ ได้แก่วิญญานธาตุ 6 คือ *จักขุวิญญานธาตุ*
โสต~ *ฆาน~* *ชีวหา~* *กาย~* *มโนวิญญานธาตุ* — *Viññāṇa-dhātu: element of*
consciousness; consciousness-element)

ดู [39] *มหากุต 4* และ [146] *ธาตุ 4*.

M.III.31; Vbh.82.

ม.อ.14/169/125; อภิ.วิ.35/114/101.

[149] **ธาตุกัมมัญฐาน 6** ได้แก่ *ธาตุกัมมัญฐาน 4* นั้น และเพิ่มอีก 2 อย่าง คือ

5. อากาสธาตุ (the space-element) คือ ธาตุที่มีลักษณะเป็นช่องว่าง ภายในตัวก็มี ภาย
นอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์ เป็นอารมณ์ของ
กรรมฐาน ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องทวารหนัก ทวารเบา ช่องแห่งอวัยวะทั้งหลาย

หรือที่อื่นใดที่มีลักษณะเป็นช่องว่างอย่างเดียวกันนี้

6. วิญญาณธาตุ (the consciousness-element) คือ ธาตุที่มีลักษณะเป็นเครื่องรู้แจ้งอารมณ์ กล่าวคือ *วิญญาณธาตุ 6*.

ดู [147] ธาตุกัมมัฏฐาน 4; [148] ธาตุ 6.

M.III.240.

ม.อ.14/684-9/437-440.

[150] **นิमित 4** (เครื่องหมาย, เครื่องกำหนด, สิ่งที่พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็น อันเป็นเหตุปรารถนาที่จะเสด็จออกบวช — *Nimitta: the Four Signs; the Four Sights on seeing which the Bodhisatta went forth in the Great Renunciation*)

1. ชีณณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa: an old man*)

2. พยาธิตะ หรือ อาพาธิกะ (คนเจ็บ — *Byādhita, Ābādhika: a sick man*)

3. กาลกตะ (= มตะ, คนตาย — *Mata: a dead man*)

4. ปัพพชิตะ (บวชชิต, นักบวช — *Pabbajita: a religious; holy man; monk*)

สามอย่างแรกมีชื่อเรียกรวมว่า *เทวทูต 3* เป็นเครื่องหมายหรือสัญญาณเตือนให้ระลึกถึงความทุกข์ตามคติธรรมดาของชีวิตและบังเกิดความสังเวช อย่างที่สี่คือบวชชิต เป็นเครื่องหมายให้มองเห็นทางออกที่จะพ้นไปจากทุกข์ บางแห่งท่านเรียกรวมๆ ไปว่า *เทวทูต 4* โดยอธิบายชั้นหลังว่า เป็นทูตของวิสุทธิตเทพ แต่ตามบาลีเรียกว่า *นิमित 4*.

D.II.22; Bv.XVII.14.

ที.ม.10/32-38/24-35; ชุ.พุทธ.33/26/544.

[151] **บริษัท 4¹** (ชุมนุม, ที่ประชุม, หมู่แห่งพุทธศาสนิก, ชุมชนชาวพุทธ — *Parisā: the Four Assemblies; companies*)

1. ภิกษุบริษัท (*Bhikkhu-parisā: assembly of monks; Bhikkhus*)

2. ภิกษุณีบริษัท (*Bhikkhunī-parisā: assembly of nuns; Bhikkhunīs*)

3. อุบาสกบริษัท (*Upāsaka-parisā: assembly of lay-followers*)

4. อุบาสิกาบริษัท (*Upāsikā-parisā: assembly of female lay-followers*)

A.II.132.

อ.จ.ตฤก.21/129/178.

[152] **บริษัท 4²** (ชุมนุม, ที่ประชุม, ชุมชนตามระบบสังคม — *Parisā: assembly; company*)

1. ขัตติยบริษัท (ชุมนุมเจ้านาย — *Khattiya-parisā: company of noblemen*)

2. พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์ — *Brāhmaṇa-parisā: company of brahmins*)

3. คหบดีบริษัท (ชุมนุมคฤหบดี — *Gahapati-parisā: company of householders*)

4. สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ — *Samaṇa-parisā: company of recluses*)

A.II.132.

อ.จ.ตฤก.21/130/179.

[153] บุคคล 4 (ประเภทของบุคคล — *Puggala: four kinds of persons*)

1. **อุคฆฏัตถัญญ** (ผู้ที่พอยกหัวข้อก็รู้, ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง — *Ugghaṭṭitaññū: a person of quick intuition; the genius; the intuitive*)
2. **วิปจิตถัญญ** (ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความ, ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป — *Vipacitaññū: a person who understands after a detailed treatment; the intellectual*)
3. **เนยยะ** (ผู้ที่พอจะแนะนำได้, ผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป — *Neyya: a person who is guidable; the trainable*)
4. **ปทปรมะ** (ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง, ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หรือ ถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย — *Padaparama: a person who has just word of the text at most; an idiot*)

A.II.135; Pug 41; Nett.7,125.

อง.จตุกก.21/133/183; อภิ.ป.36/108/185.

[154] **ปฏิปทา 4** (แนวปฏิบัติ, ทางดำเนิน, การปฏิบัติแบบที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ — *Paṭipadā: modes of practice; modes of progress to deliverance*)

1. **ทุกุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา** (ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ แแรงกล้า ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนืองๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลุลोकุตตรมรรคล่าช้า พระจักขุบาลอาจเป็นตัวอย่างในข้อนี้ได้ — *Dukkhā paṭipadā dandhābhiññā: painful progress with slow insight*)
2. **ทุกุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา** (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ แแรงกล้า ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนืองๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น แต่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุลोकุตตรมรรคเร็วไว บาลิยกพระมหาโมคคัลลานะเป็นตัวอย่าง — *Dukkhā paṭipadā khippābhiññā: painful progress with quick insight*)
3. **สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา** (ปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ ไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนืองนิตย์ หรือเจริญสมาธิได้มาน 4 อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลุลोकุตตรมรรคล่าช้า — *Sukhā paṭipadā dandhābhiññā: pleasant progress with slow insight*)
4. **สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา** (ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนืองนิตย์ หรือเจริญสมาธิได้มาน 4 อันเป็นสุขประณีต อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุลोकุตตรมรรคเร็วไว บาลิยกพระสารีบุตรเป็นตัวอย่าง — *Sukhā paṭipadā khippābhiññā: pleasant progress with quick insight*)

A.II.149-152,154-5.

อง.จตุกก.21/161-3/200-4; 167-8/207-9.

[155] ปฏิสัมภิตา 4 (ปัญญาแตกฉาน — *Paṭisambhidā*: analytic insight; penetrating insight; discrimination)

1. **อรรถปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ปรีชาแจ้งในความหมาย, เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล — *Attha-paṭisambhidā*: discrimination of meanings; analytic insight of consequence)

2. **ธัมมปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในธรรม, ปรีชาแจ้งในหลัก, เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ — *Dhamma-paṭisambhidā*: discrimination of ideas; analytic insight of origin)

3. **นิรุตติปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปรีชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ — *Nirutti-paṭisambhidā*: discrimination of language; analytic insight of philology)

4. **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ, ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ, มีไหวพริบ ชี้มซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้ สบเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์ — *Paṭibhāṇa-paṭisambhidā*: discrimination of sagacity; analytic insight of ready wit; initiative, creative and applicative insight)

A.II.160; Ps.I.119; Vbh.294.

อง.จตุกก.21/172/216; ชุ.ปฏิ.31/268/175; อภ.วิ.35/784/400.

[156] ปธาน 4 (ความเพียร — *Padhāna*: effort; exertion)

1. **สังวรปธาน** (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น — *Samvara-padhāna*: the effort to prevent; effort to avoid)

2. **ปหานปธาน** (เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว — *Pahāna-padhāna*: the effort to abandon; effort to overcome)

3. **ภาวนापธาน** (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น — *Bhāvanā-padhāna*: the effort to develop)

4. **อนุรักษนาปธาน** (เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์ — *Anurakkhanā-padhāna*: the effort to maintain)

ปธาน 4 นี้ เรียกอีกอย่างว่า **สัมมปปธาน 4** (ความเพียรชอบ, ความเพียรใหญ่ — *Sammappadhāna*: right exertions; great or perfect efforts)

A.II.74,16,15.

อง.จตุกก.21/69/96; 14/20; 13/19.

[157] ปรมัตถธรรม 4 (สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์, สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด — *Paramattha-dhamma*: ultimate realities; abstract realities; realities in the

ultimate sense)

1. จิต (สภาพที่คิด, ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ — *Citta*: consciousness; state of consciousness)

2. เจตสิก (สภาพที่ประกอบกับจิต, คุณสมบัติและอาการของจิต — *Cetasika*: mental factors)

3. รูป (สภาพที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa*: matter; corporeality)

4. นิพพาน (สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง, สภาวะที่ปราศจากตัณหา — *Nibbāna*)

ดู รายละเอียดแต่ละอย่างใน [356] จิต 89; [355] เจตสิก 52; [38] รูป 28; [27] นิพพาน 2.

Comp.81.

สงคท.1.

[158] **ประมาณ หรือ ปมาณิก 4** (บุคคลที่ถือประมาณต่างๆ กัน, คนในโลกผู้ถือเอาคุณสมบัติต่างๆ กัน เป็นเครื่องวัดในการที่จะเกิดความเชื่อความเลื่อมใส — *Pamāṇa, Pamāṇika*: those who measure, judge or take standard)

1. รูปประมาณ (ผู้ถือประมาณในรูป, บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ — *Rūpa-pamāṇa*: one who measures by form or outward appearance; one whose faith depends on good appearance)

2. โฆษประมาณ (ผู้ถือประมาณในเสียง, บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียงสรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ — *Ghosa-pamāṇa*: one who measures by voice or reputation; one whose faith depends on sweet voice or good reputation)

3. ลูขประมาณ (ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง, บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำเครียดเป็นทุกกริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาดตน จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ — *Lūkha-pamāṇa*: one who measures or judges by shabbiness, mediocrity or hard life; one whose faith depends on shabbiness or ascetic or self-denying practices)

4. ธรรมประมาณ (ผู้ถือประมาณในธรรม, บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ — *Dhamma-pamāṇa*: one who measures or judges by the teaching or righteous behaviour; one whose faith depends on right teachings and practices)

บุคคล 3 จำพวกต้น ยังมีทางพลาดได้มาก โดยอาจเกิดความติดใจใคร่ ถูกครอบงำชักพาไปด้วยความหลง ถูกพาดวนเวียนหรือติดอยู่แค่ภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนมองได้อย่างแท้จริงและไม่เข้าถึงสาระ ส่วนผู้ถือธรรมเป็นประมาณ จึงจะรู้จักคนที่ตนมองอย่างแท้จริง ไม่ถูกพาดพาไป

เข้าถึงธรรมที่ปราศจากสิ่งครอบคลุม

พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณสมบัติสมกับทั้งสี่ข้อ (เฉพาะข้อ 3 ทรงถือแต่พอดี) จึงทรงครองใจคนทุกจำพวกได้ทั้งหมด คนที่เห็นพระพุทธเจ้าแล้ว ที่จะไม่เลื่อมใสนั้น หาได้ยากยิ่งนัก

ในชั้นอรรถกถา นิยมเรียกบุคคล 4 ประเภทนี้ว่า *รูปป์ปมาณิกา* *โฆสป์ปมาณิกา* *ลูชป์ปมาณิกา* และ *ธัมมป์ปมาณิกา* ตามลำดับ

A.II.71; Pug.7,53; DhA.114; SnA.242. อภ.จตุกก.21/65/93; อภ.ป.36/10/135; 133/204; ธ.อ.5/100; สุตต.อ.1/329.

[159] **ปัจจัย 4** (สิ่งจำเป็นชีวิต, สิ่งจำเป็นเบื้องต้นของชีวิต, สิ่งที่ต้องอาศัยเลี้ยงอัตภาพ — *Paccaya*: the four necessities of life; requisites)

1. **จีวร** (ผ้าห่ม — *Cīvara*: robes; clothing)
2. **บิณฑบาต** (อาหาร — *Piṇḍapāta*: almsfood; food)
3. **เสนาสนะ** (ที่อยู่อาศัย, ที่นั่งที่นอน — *Senāsana*: lodging)
4. **คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร** หรือ **เภสัช** (ยาและอุปกรณ์รักษาโรค — *Bhesajja*: medicine; medical equipment)

สี่อย่างนี้ สำหรับภิกษุ จำกัดเข้าอีกเรียกว่า *นิสสัย 4* แปลว่า เครื่องอาศัยของบรรพชิต (*Nissaya*: resources; means of support on which the monastic life depends)

1. **ปิณฑิยาโลปโภชนะ** (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง — *Piṇḍiyālopa-bhojana*: almsfood of scraps; food obtained by going on the alms-gathering)
2. **บังสุกุลจีวร** (ผ้าที่เขาทิ้งตามกองขยะหรือตามป่าช้า — *Pamsukūlacīvara*: discarded cloth taken from the rubbish heap or the charnel ground; rag-robes)
3. **รุกขมูลเสนาสนะ** (อยู่อาศัยโคนไม้ — *Rukkhamūlasenāsana*: dwelling at the foot of a tree)
4. **ปุตติมุตตเภสัช** (ยาน้ำมูตรเน่า — *Pūtimuttabhēsajja*: medicines pickled in stale urine: ammonia as a medicine)

ส่วนที่อนุญาตนอกเหนือจากนี้เป็น *อติเรกลาภ* (extra acquisitions; extra allowance)

Vin.I.58.

วินย.4/87/106.

[☆☆☆] **ปัญญาวุฒิธรรม 4** ดู [179] *วุฒิธรรม 4*

[160] **ปารีสุทธิศีล 4** (ศีลคือความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤดิบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล — *Pārisuddhi-sīla*: morality consisting in purity; morality for purification; morality of pure conduct)

1. **ปาฏิโมกขสังวรศีล** (ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Pāṭimokkhasaṃvara-sīla*: restraint in

accordance with the monastic disciplinary code)

2. อินทริยสังวรศีล (ศีลคือความสำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้ อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง 6 — *Indriyasamvara-sīla*: restraint of the senses; sense-control)

3. อาชีวนิวิธานศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบ อเนสนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น — *Ājivapārisuddhi-sīla*: purity of conduct as regards livelihood)

4. ปัจจัยสันนิสิตศีล (ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ได้แก่ปัจจัยปัจเจกเวทนี คือพิจารณาใช้สอย ปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา — *Paccayasannissita-sīla*: pure conduct as regards the necessities of life)

Vism.16; Comp.212.

วิสุทธิ.1/19; สงคท.55.

[☆☆☆] ผล 4 ดู [165] ผล 4.

[☆☆☆] พร 4 ดู [227] พร 5.

[161] พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลัก ความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะ ชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ — *Brahmavihāra*: holy abidings; sublime states of mind)

1. เมตตา (ความรัก ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์ แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า — *Mettā*: loving-kindness; friendliness; goodwill)

2. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือด ร้อนของปวงสัตว์ — *Karuṇā*: compassion)

3. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิก บานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงาม ยิ่งขึ้นไป — *Muditā*: sympathetic joy; altruistic joy)

4. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลาย กระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขา รับ ผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับ ผิด ชอบของตน — *Upekkhā*: equanimity; neutrality; poise)

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากุณา และย่อมรักษา ธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะ มีให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ — (abidings of the Great Ones)

พรหมวิหาร 4 เรียกอีกอย่างว่า *อัปป์มัณญา 4* (*Appamaññā: unbounded states of mind; illimitables*) เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษยสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหัตถุเป็นต้น.

อนึ่ง ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ให้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติ และวิบัติ ของธรรม 4 ประการนั้น ดังนี้

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

1. เมตตา = (มีน้ำใจ)เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร
2. กรุณา = ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือถ่วงถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์
3. มุทิตา = โมนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ
4. อุเบกขา = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะ หน้าทีหรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้)

1. เมตตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)
 - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
 - หน้าที = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
 - ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
 - ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย
2. กรุณา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน)
 - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
 - หน้าที = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
 - ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
 - ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ
3. มุทิตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)
 - ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย
 - หน้าที = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
 - ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น

ปทัสสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

4. อุเบกขา = (ในสถานการณ์รักษาธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ

ปทัสสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร

ค. สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

1. เมตตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ = เกิดเสนาหา

2. กรุณา: สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

วิบัติ = เกิดความโศกเศร้า

3. มุทิตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา

วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน

4. อุเบกขา: สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย

วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเมิน)

ง. ข้ำศึก คือ อกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป

1. เมตตา: ข้ำศึกใกล้ = ราคะ

ข้ำศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ

2. กรุณา: ข้ำศึกใกล้ = โทมนัส คือความโศกเศร้าเสียใจ

ข้ำศึกไกล = วิหิงสา

3. มุทิตา: ข้ำศึกใกล้ = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์)

ข้ำศึกไกล = อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา

4. อุเบกขา: ข้ำศึกใกล้ = อัญญาณูเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย)

ข้ำศึกไกล = ราคะ (ความใคร่) และปฏิมะ (ความเคือง) หรือชอบใจและขัดใจ

จ. ตัวอย่างมาตรฐาน ที่แสดงความหมายของพรหมวิหารได้ชัด ซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายมักยกขึ้นอ้าง

1. เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย

แม่-เมตตา รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต

2. เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย

แม่-กรุณา ห่วงใยปกป้องรักษา หาทางบำบัดแก้ไข

3. เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า
แม่-มุกิตา พลอยปลาบปลื้มใจ หวังให้ลูกงามสดใสนานเท่านาน

4. เมื่อลูกรับผิดชอบหน้าที่ของตนจนชวาวายอยู่ด้วยดี
แม่-อุเบกขา มีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

พึงทราบด้วยว่า ฉันทะ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ (ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลายดีงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดตั้งต้น (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง 4 นี้ การข่มระงับกิเลส (เช่นนิวรณ์) ได้ เป็นท่ามกลาง สมาริถึงขั้นอัปปนา (คือ ภาวะจิตที่มั่นคงเรียบรื่นสงบสนิทที่สุด) เป็นที่จบ ของพรหมวิหารทั้ง 4 นั้น

AIII.226; Dhs.262; Vism.320.

อง.ปญจก 22/192/252; อภ.ส.34/190/75; วิสุทธิ.2/124.

[☆☆☆] พละ ๓ [229] พละ 4.

[☆☆☆] พุทธลีลาในการสอน 4 ๓ [172] ลีลาการสอน 4.

[☆☆☆] ภavana 4 ๓ [37] ภavana 4.

[☆☆☆] ภาวิต 4 ๓ [37] ภavana 4.

[162] ภูมิ (ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิต — *Bhūmi*: planes of consciousness; planes of existence; degrees of spiritual development)

1. กามาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม, ระดับจิตใจที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ, ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง 11 ชั้น — *Kāmāvacara-bhūmi*: Sensuous Plane)

2. รูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง 16 ชั้น — *Rūpāvacara-bhūmi*: form-plane)

3. อรูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป, ระดับจิตใจที่ปรารถนาอรูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง 4 ชั้น — *Arūpāvacara-bhūmi*: Formless Plane)

4. โลกุตตรภูมิ (ชั้นที่พ้นจากโลก, ระดับแห่งโลกุตตรธรรม, ระดับจิตใจของพระอรหันต์เจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียภูมิ 3 ข้างต้น — *Lokuttara-bhūmi*: supramundane plane) ข้อนี้ในบาลีที่มาเรียกว่า *อปริยาปนภูมิ* (ชั้นที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏะ, ระดับที่ไม่ถูกจำกัด — *unbelonging or unlimited plane*).

๓ [98] ภพ 3 และ [351] ภูมิ 4, 31 ด้วย.

Ps.I.83.

ข.ปฐ.31/171/122.

[163] โภควิภาค 4 (การแบ่งโภคะเป็น 4 ส่วน, หลักการแบ่งทรัพย์โดยจัดสรรเป็น 4 ส่วน

— *Bhogavibhāga*: fourfold division of money)

1. เอเกท โภเค ภูญเชย (1 ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุง และทำประโยชน์ — On one part he should live and do his duties towards others.)

2.–3. ทวีทิ กมมัม ปโยชเย (2 ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงาน — With two parts he should expand his business)

4. จตุตถญจ นิธาเปย (อีก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น — And he should save the fourth for a rainy day.)

D.III.188.

ที.ป.11/197/202.

[164] มรรค 4 (ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล, ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด — *Magga*: the path)

1. โสตาปัตติมรรค (มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก, มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 คือ ลักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมพัทปรามาส — *Sotāpatti-magga*: the Path of Stream-Entry)

2. สกทาคามิมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 ข้อต้น กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง — *Sakadāgāmi-magga*: the Path of Once-Returning)

3. อนาคามิมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง 5 — *Anāgāmi-magga*: the Path of Non-Returning)

4. อรหัตตมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10 — *Arahatta-magga*: the Path of Arahantship)

ดู [329] สังโยชน์ 10¹.

Vbh.335.

อภิ.วิ.35/837/453.

[165] ผล 4 (ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค, ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ — *Phala*: fruition)

1. โสตาปัตติผล (ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน, ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย — *Sotāpatti-phala*: the Fruition of Stream-Entry)

2. สกทาคามีผล (ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย — *Sakadāgāmi-phala*: the Fruition of Once-Returning)

3. อนาคามีผล (ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย — *Anāgāmi-phala*: the Fruition of Non-Returning)

4. อรหัตตผล (ผลคือความเป็นพระอรหันต์, ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย — *Arahatta-phala*: the Fruition of Arahantship)

ผล 4 นี้ บางที่เรียกว่า *สามัญญผล* (ผลของความเป็นสมณะ, ผลแห่งการบำเพ็ญสมณ-
ธรรม — *Sāmañña-phala*: fruits of a monk's life; fruits of the monkhood)

D.III.227; Vbh.335.

ที.ปา.11/242/240; อภิ.วิ.35/837/453.

[166] **มหาปเทศ 4¹** (ที่อ้างอิงข้อใหญ่, หลักใหญ่สำหรับอ้างอิงเพื่อสอบสวนเทียบเคียง
หมวดที่ 1 ว่าด้วยหลักทั่วไป — *Mahāpadesa*: great authorities; principal references
or citations)

1. *หากมีภิกษุกล่าววว่า* ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคว่า นี่เป็น
ธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤสาสน์ (A monk might say: “Face to face with the Blessed
One did I hear this; face to face with him did I receive this. This is the Doctrine,
this is the Discipline, this is the Master’s teaching.”)

2. *หากมีภิกษุกล่าววว่า* ในอาวาสชื่อโน้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์
ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤสาสน์ (A monk
might say: “In such and such a monastery resides an Order together with an elder
monk, together with a leader. Face to face with that Order did I hear this; ...)

3. *หากมีภิกษุกล่าววว่า* ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต ถึงอาคม
(คือชำนาญในพุทธพจน์ทั้ง 5 นิกาย) ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะ
หน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤสาสน์ (A monk might say: “In
such and such a monastery reside a great number of elder monks, widely learned,
versed in the Collections, expert on the Doctrine, expert on the Discipline, expert
on the Summaries. In the presence of those monks did I hear this; ...)

4. *หากมีภิกษุกล่าววว่า* ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต ถึงอาคม
ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า นี่เป็นธรรม
นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤสาสน์ (A monk might say: “In such and such a monastery
resides an elder monk of wide learning ...)

เธอทั้งหลาย ยังไม่ฟังชื่นชม ยังไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น ฟังเรียนบทและพยัญชนะ
(ทั้งข้อความและถ้อยคำ) เหล่านั้นให้ดีแล้ว ฟังสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย (The words of
that monk are neither to be welcomed nor scorned, the words and syllables
thereof are to be studied thoroughly, laid beside the Discourses and compared
with the Discipline.)

ก. ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ ฟังลงสันนิษฐาน
ว่า นี่มิใช่คำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุนี้ (สงฆ์นั้น พระเถระเหล่านั้น พระเถระรูป
นั้น) ถือไว้ผิด ฟังทิ้งเสีย (If, when laid beside the Discourses and compared with the
Discipline, these words and syllables lie not along with the Discourses and agree

not with the Discipline then you may come to the conclusion: Surely this is not the word of the Blessed One, and it has been wrongly grasped by that monk. Then reject it.

ข. ถ้ายกและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า นี่เป็นคำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่แท้ ภิกษุนี้ (สงฆ์นั้น พระเถระเหล่านั้น พระเถระรูปนั้น) รับผิดชอบต่อ (If, ... they lie along with the Discourses and agree with the Discipline... Surely this is the word of the Blessed One ...)

โดยสรุป คือ การยกข้ออ้างหรือหลักฐาน 4 (the four principal appeals to authority) คือ

1. พุทธาปเทส (ยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นอ้าง — *Buddhāpadesa*: the appeal to the Enlightened One as authority)

2. สังฆาปเทส (ยกเอาคณะสงฆ์ขึ้นอ้าง — *Saṅghāpadesa*: the appeal to a community of monks or an Order as authority)

3. สัมพหุรัตเถราปเทส (ยกเอาพระเถระจำนวนมากขึ้นอ้าง — *Sambahulatherāpadesa*: the appeal to a number of elders as authority)

4. เอกัตเถราปเทส (ยกเอาพระเถระรูปหนึ่งขึ้นอ้าง — *Ekattherāpadesa*: the appeal to a single elder as authority)

ในคัมภีร์รุ่นฎีกา (เช่น อ.จ.ฐ. 2/443) เรียกข้อที่ 3 ว่า *คณาปเทส* (*Gaṇāpadesa*) และข้อที่ 4 ว่า *บุคคลาปเทส* (*Puggalāpadesa*)

D.II.123; A.II.167.

ที.ม.10/113/144; อ.จ.จตุกก.21/180/227.

[167] มหาปเทส 4² หมวดที่ 2 เฉพาะในทางพระวินัย — *Mahāpadesa*: great authorities; principal references)

1. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) สิ่งนั้นไม่ควร

(Whatever has not been objected to as not allowable, if it fits in with what is not allowable and goes against what is allowable, is not allowable.)

2. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) สิ่งนั้นควร

(Whatever has not been objected to as not allowable, if it fits in with what is allowable and goes against what is not allowable, is allowable.)

3. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) สิ่งนั้นไม่ควร

(Whatever has not been permitted as allowable, if it fits in with what is not

allowable and goes against what is allowable, is not allowable.)

4. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร (กับปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร (อกับปิยะ) สิ่งนั้นควร

(Whatever has not been permitted as allowable, if it fits in with what is allowable and goes against what is not allowable, is allowable.)

Vin.I.250.

วินย.5/92/131.

[168] มิตรปฏิรูปก์ หรือ มิตรเทียม 4 (คนเทียมมิตร, คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร — *Mittapaṭirūpaka*: false friends; foes in the guise of friends)

1. คนปกอลอก คนขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว (อัญญทัตตุหฺร — *Aññadatthuhara*: the out-and-out robber) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
- 2) ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
- 3) ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
- 4) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์
 - a) He appropriates his friend's possessions.
 - b) Giving little, he expects a lot in return.
 - c) He gives a helping hand only when he himself is in danger.
 - d) He makes friends with others only for his own interests.

2. คนดีแต่พูด (วชิปรม — *Vacīparama*: the man who pays lip-service) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย
- 2) ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย
- 3) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
- 4) เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง
 - a) He speaks you fair about the past.
 - b) He speaks you fair about the future.
 - c) He tries to gain your favour by empty sayings.
 - d) When help is needed he points to his own ill luck.

3. คนหัวประจบ (อนุปิยภาณี — *Anuppiyabhāṇī*: the flatterer) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) จะทำชั่วก็เออออ
- 2) จะทำดีก็เออออ
- 3) ต่อหน้าสรรเสริญ

- 4) ลับหลังนินทา
- a) He consents to your doing wrong.
- b) He consents to your doing right.
- c) He sings your praises to your face.
- d) He runs you down behind your back.

4. คนชวนฉิบหาย (อปายสหาย — *Apāyasahāya*: the leader to destruction) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา
- 2) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน
- 3) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น
- 4) คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน
- a) He is your companion when you indulge in drinking.
- b) He is your companion when you roam the streets at unseemly hours.
- c) He is your companion when you frequent shows and fairs.
- d) He is your companion when you indulge in gambling.

D.III.185.

ที.ป.ท.11/186/199.

[169] **สุหตมิตร หรือ มิตรแท้ 4** (มิตรมีใจดี, มิตรที่จริงใจ — *Suhadamitta*: true friends; true-hearted friends)

1. มิตรอุปการะ (อุปการกะ — *Upakāraka*: the helper) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
- 2) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
- 3) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
- 4) มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก
- a) He guards you when you are off your guard.
- b) He guards your property when you are off your guard.
- c) He is a refuge to you when you are in danger.
- d) He provides a double supply of what you may ask in time of need.

2. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (สมานสุขทุกข์ — *Samānasukhadukkha*: the man who is the same in weal and woe) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) บอกความลับแก่เพื่อน
- 2) ปิดความลับของเพื่อน

- 3) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง
- 4) แม้ชีวิตก็สละให้ได้
- a) He tells you his secrets.
- b) He keeps secret your secrets.
- c) He does not forsake you in your troubles.
- d) He can even die for your sake.

3. มิตรณะประโยชน์ (*อัทธักขายี* — *Atthakkhāyī*: the man who gives good counsel) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
- 2) คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
- 4) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้
- a) He keeps you back from evil.
- b) He encourages you to do good.
- c) He informs you of what you have not heard.
- d) He shows you the way to heaven.

4. มิตรมีน้ำใจ (*อนุกัมปกะ* มิตรมีความรักใคร่ หรือมิตรผู้รักใคร่เอ็นดู — *Anukampaka*: the man who sympathizes) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย)
- 2) เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย)
- 3) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข
- 4) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน
- a) He does not rejoice over your misfortunes.
- b) He rejoices in your good fortune.
- c) He protests against anyone who speaks ill of you.
- d) He admires those who speak well of you.

D.III.187.

ที.ปท.11/192/201.

[170] โยคะ 4 (สภาวะอันประกอบด้วยสี่ตัวไว้ในภพ หรือผูกกรรมไว้กับวิบาก — *Yoga*: the Four Bonds) ได้แก่ *กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชา* เหมือนในอาสวะ 4.

ดู [136] อาสวะ 4.

D.III.230; A.II.10; Vbh.374.

ที.ปท.11/259/242; อจ.จตุกก.21/10/13; อภ.วิ.35/963/506.

[171] โยนิ 4 (กำเนิด, แบบหรือชนิดของการเกิด — *Yoni*: ways or kinds of birth; modes of generation)

1. **ขลาพุชะ** (สัตว์เกิดในครรภ์ คือ คลอดออกมาเป็นตัว เช่น คน โค สุนัข แมว เป็นต้น — *Jalābujā*: the viviparous; womb-born creatures)

2. **อณฑชะ** (สัตว์เกิดในไข่ คือ ออกไข่เป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว เช่น นก เป็ด ไก่ เป็นต้น — *Aṇḍajā*: the oviparous; egg-born creatures)

3. **สังเสทชะ** (สัตว์เกิดในโคล คือ เกิดในของชื้นและหมักหมมเน่าเปื่อย ขยายแพร่ออกไปเอง เช่น กิมิชาติบางชนิด — *Samśedajā*: putrescence-born creatures; moisture-born creatures)

4. **โอปปาติกะ** (สัตว์เกิดผุดขึ้น คือ เกิดผุดเต็มตัวในทันใด ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางพวก และเปรตบางพวก ท่านว่า เกิดและตาย ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ — *Opapātika*: spontaneously born creatures; the apparitional)

D.III.230; M.I.73.

ที.ปา.11/263/242; ม.ม.12/169/147.

[☆☆☆] ราชสังคหวัตถุ 4 ๓ [187] สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน 4.

[172] ลีลาการสอน หรือ พุทธลีลาในการสอน หรือ เทศนาวิธี 4 (การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมิกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีไพเราะที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ 4 ประการ — *Desanāvidhi*: the Buddha's style or manner of teaching)

1. **สันทสสนา** (ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา — *Sandassanā*: elucidation and verification)

2. **สมาทปนา** (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากรลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ — *Samādapanā*: incitement to take upon oneself; inspiration towards the goal)

3. **สมุตเตชนา** (เร้าใจให้อาจหาญแกล้ากล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ ลู่งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก — *Samuttejanā*: urging; encouragement; animation; filling with enthusiasm)

4. **สัมปหังสนา** (ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ — *Sampahaṃsanā*: gladdening; exhilaration; filling with delight and joy)

อรรถกถาซึ่งแจงเพิ่มเติมว่า ข้อ 1 ปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว ข้อ 2 ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ 3 ปลดเปลื้องความอืดคร้าน ข้อ 4 ล้มฤทธิ์การปฏิบัติ จำ 4 ข้อนี้สั้นๆ ว่า *ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ รั้งให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริง*

D.I.126; etc.; DA.II.473; UdA.242,361,384.

ที.สี.9/198/161; ฯลฯ, ที.อ.2/89; อ.อ.304,457,490.

[173] **วรรณะ 4** (ชนชั้นในสังคมอินเดีย ที่กำหนดด้วยชาติกำเนิด ตามหลักศาสนาพราหมณ์ — *Vaṇṇa*: castes)

1. **กษัตริย์** (ชนชั้นเจ้า, ชนชั้นปกครองหรือนักรบ — *Khattiya*: the warrior-caste; warrior-rulers; noblemen)

2. **พราหมณ์** (ชนชั้นเจ้าตำราเจ้าพิธี, พวกพราหมณ์ — *Brāhmaṇa*: the priestly caste; brahmins)

3. **แพศย์** (ชนชั้นพ่อค้าและกสิกร — *Vessa*: the trading and agricultural caste; merchants and farmers)

4. **ศูทร** (ชนชั้นต่ำ, พวกทาสกรรมกร — *Sudda*: the low caste; labourers and servants)

M.II.128.

ม.ม.13/576/520.

[174] **วิธีปฏิบัติต่อทุกข์–สุข 4** (หลักการเพียรพยายามให้ได้ผลในการละทุกข์ลุ่มสุข, การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข ซึ่งเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา ที่แสดงว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง จะมีผลจนสามารถเสวยสุขที่ไร้ทุกข์ได้ — *Sukhapatisamvedanāya saphalappadhāna*: fruitful exertion to enjoy happiness)

1. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่มีได้ถูกทุกข์ท่วมทับ (Being not overwhelmed by suffering, one does not overwhelm oneself with suffering.)

2. ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม (One does not give up righteous happiness.)

3. ไม่สยบหมกมุ่น (แม้)ในสุขที่ชอบธรรมนั้น (One is not infatuated even with that righteous happiness.)

4. เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป (One strives in the right way to eradicate the cause of suffering.)

ข้อที่ 4 อาจพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า “เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตสูงขึ้นไป”

M.II.223

ม.อ.14/12/13

[175] **วิบัติ 4¹** (ความผิดพลาด, ความเคลื่อนคลาด, ความเสียหาย, ความบกพร่อง, ความใช้การไม่ได้ — *Vipatti*: failure; falling away)

1. **ศีลวิบัติ** (วิบัติแห่งศีล, เสียศีล, สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องอาบัติปาราชิก หรือ สังฆาทิเสส — *Sila-vipatti*: falling away from moral habit; failure in morality)

2. อาจารย์วิบัติ (วิบัติแห่งอาจารย์, เสียความประพฤติ จรรยาบรรณาธิไม่ดี, สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องลุดหุกาบัติ แต่ถูกลัจฉัย ถึง ทุพภาสิต — *Ācāra-vipatti*: falling away from good behaviour; failure in conduct)

3. ทิฏฐิวิบัติ (วิบัติแห่งทิฏฐิ, ความเห็นคลาดเคลื่อน ผิดธรรมผิดวินัย — *Ditṭhi-vipatti*: falling away from right view; failure in views)

4. อาชีวิวิบัติ (วิบัติแห่งอาชีพ, ประกอบมิฉอาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด — *Ājīva-vipatti*: falling away from right mode of livelihood; failure in livelihood)

Vin.II.87.

วินย.6/634/336.

[176] วิบัติ 4² (ข้อเสีย, จุดอ่อน, ความบกพร่องแห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งไม่อำนวยแก่การให้ผลของกรรมดี แต่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล, ส่วนประกอบบกพร่อง เปิดช่องให้กรรมชั่ว — *Vipatti*: failure; defect; unfavourable factors affecting the ripening of Karma.)

1. คติวิบัติ (วิบัติแห่งคติ, คติเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดในกำเนิดต่ำทราวม หรือที่เกิดอันไร้ความเจริญ ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไป ทางดำเนินไม่ดี หรือ ทำไม่ถูกเรื่องไม่ถูกที่ คือ ภพนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นนั้น ตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น ไม่เอื้ออำนวยแก่การกระทำความดีหรือการเจริญงอกงามของความดีและการที่ผลดีจะปรากฏ แต่กลับเปิดทางให้แก่กรรมชั่วและผลร้าย — *Gati-vipatti*: failure as regards place of birth; unfavourable environment, circumstances or career)

2. อุปริวิบัติ (วิบัติแห่งร่างกาย, รูปร่างเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง ร่างกายวิกลพิการ ไม่งดงาม บุคลิกภาพไม่ดี ในช่วงสั้นหมายถึง สุขภาพไม่ดี เจ็บป่วย มีโรคมาก — *Upadhi-vipatti*: failure as regards the body; deformed or unfortunate body; unfavourable personality, health or physical conditions.)

3. กาลวิบัติ (วิบัติแห่งกาล, กาลเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกไม่มีความเจริญ หรือบ้านเมืองมีแต่ภัยพิบัติ ผู้ปกครองไม่ดี ลังคมเสื่อมจากศีลธรรม มีการกดขี่เบียดเบียนกันมาก ยกย่องคนชั่ว บีบบั่นคนดี ในช่วงสั้นหมายถึง ทำผิดกาลผิดเวลา — *Kāla-vipatti*: failure as regards time; unfavourable or unfortunate time)

4. ปโยควิบัติ (วิบัติแห่งการประกอบ, กิจการเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง ฝักใฝ่ในทางที่ผิด ประกอบกิจการงานที่ผิด หรือมีปกติชอบกระทำแต่ความชั่ว ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อกระทำกรรมดี ก็ไม่ทำให้ถึงขนาด ไม่ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ทำจับจด ใช้วิธีการไม่เหมาะสมกับเรื่อง หรือเมื่อประกอบความดีต่อเนื่องมา แต่กลับทำความชั่วหักล้างเสียในระหว่าง — *Payoga-vipatti*: failure as regards undertaking; unfavourable, unfortunate or inadequate undertaking)

วิบัติ 4 นี้ เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาประกอบการพิจารณาในเรื่องการให้ผลของกรรม เพราะการปรากฏของวิบาก นอกจากอาศัยเหตุคือกรรมแล้ว ยังต้องอาศัยฐานคือ คติ อุปริ กาละ

และปัจจัย เป็นปัจจัยประกอบด้วย กล่าวคือ จะต้องพิจารณา *กรรมนิยาม* โดยสัมพันธ์กับ ปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไปตามนิยามอื่นๆ ด้วย เพราะนิยาม หรือกฎธรรมชาตินั้นมีหลายอย่าง มิใช่มีแต่กรรมนิยามอย่างเดียว

ดู [177] สมบัติ 4; [223] นิยาม 5.

Vbh.338.

อภิ.วิ.35/840/458.

[177] **สมบัติ 4** (ข้อดี, ความเพียบพร้อม, ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งอำนวยแก่ การให้ผลของกรรมดี และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล, ส่วนประกอบอำนวย ช่วยเสริมกรรมดี — *Sampatti*: accomplishment; factors favourable to the ripening of good Karma)

1. คติสมบัติ (สมบัติแห่งคติ, ถึงพร้อมด้วยคติ, คดีให้; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดในกำเนิดอัน อำนวย หรือที่เกิดอันเจริญ ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไป ทางดำเนินดี หรือทำถูกเรื่อง ถูกที่ คือ กรรมนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นที่นั้น ตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น เอื้ออำนวยแก่การทำความดี หรือการเจริญของงามของความดี ทำให้ความดีปรากฏผล โดยง่าย — *Gati-sampatti*: accomplishment of birth; fortunate birthplace; favourable environment, circumstances or career)

2. อุปริสมบัติ (สมบัติแห่งร่างกาย, ถึงพร้อมด้วยรูปร่าง, รูปร่างให้; ในช่วงยาวหมายถึง มี ภายสง่า สวยงาม บุคลิกภาพดี ในช่วงสั้นหมายถึง ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี — *Upadhi-sampatti*: accomplishment of the body; favourable or fortunate body; favourable personality, health or physical conditions)

3. กาลสมบัติ (สมบัติแห่งกาล, ถึงพร้อมด้วยกาล, กาลให้; ในช่วงยาว หมายถึง เกิดอยู่ใน สมัยที่โลกมีความเจริญ หรือบ้านเมืองสงบสุข มีการปกครองที่ดี คนในสังคมอยู่ในศีลธรรม สามัคคีกัน ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ในช่วงสั้นหมายถึง ทำถูกกาลถูกเวลา — *Kāla-sampatti*: accomplishment of time; favourable or fortunate time)

4. ปโยคสมบัติ (สมบัติแห่งการประกอบ, ถึงพร้อมด้วยการประกอบความเพียร, กิจการให้; ในช่วงยาว หมายถึง ฝ่าฝืนในทางที่ถูก นำความเพียรไปใช้จนชววยประกอบการที่ถูกต้องดีงาม มีปกติประกอบกิจการงานที่ถูกต้อง ทำแต่ความดีงามอยู่แล้ว ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อทำกรรมดี ก็ทำให้ถึงขนาด ทำจริงจัง ให้ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ใช้วิธีการที่เหมาะสมกับเรื่อง หรือทำความ ดีต่อเนื่องมาเป็นพื้นแล้ว กรรมดีที่ทำเสริมเข้าอีก จึงเห็นผลได้ง่าย — *Payoga-sampatti*: accomplishment of undertaking; favourable, fortunate or adequate undertaking)

ดู [176] วิบัติ 4²; [223] นิยาม 5.

Vbh.339.

อภิ.วิ.35/840/459.

[178] **วิปลาส หรือ วิปลาส 4** (ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจาก ความเป็นจริง — *Vipallāsa*: distortion)

วิปลาส มี 3 ระดับ คือ

1. **สัญญาวิปลาส** (สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายถึงผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู — *Saññā-vipallāsa*: distortion of perception)
2. **จิตตวิปลาส** (จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร — *Citta-vipallāsa*: distortion of thought)
3. **ทิวฐวิปลาส** (ทิวฐคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิวฐวิปลาส เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมีจิตตวิปลาสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดทิวฐวิปลาสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล — *Ditthi-vipallāsa*: distortion of views)

วิปลาส 3 ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน 4 ด้าน คือ

1. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง (to regard what is impermanent as permanent)
2. วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข (to regard what is painful as pleasant)
3. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน (to regard what is non-self as a self)
4. วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม (to regard what is foul as beautiful)

A.II.52

อง.จตุกก.21/49/66

[179] **วุฒิ หรือ วุฑฒิธรรม 4** (ธรรมเป็นเครื่องเจริญ, คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญออกงาม — *Vuddhi-dhamma*: virtues conducive to growth)

1. **สัปปริสสังเสวะ** (เสวนาลัดบรูษ, คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร — *Sappurisasamseva*: association with good and wise persons)
2. **สัทธัมมัสสวณะ** (สดับลัทธรรม, ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ — *Saddhammassavana*: hearing the good teaching)
3. **โยนิโสมนสิการ** (ทำใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี — *Yonisomanasikāra*: analytical reflection; wise attention)
4. **ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ** (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม — *Dhammānudhammapaṭipatti*: practice in accord with the Dhamma, i.e. in such a systematic way that all levels and aspects of the Dhamma are in accord as regards their respective purposes; living in conformity with the Dhamma)

ธรรมหมวดนี้ ในบาลีที่มา เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อ **ปัญญาวุฒิ** [**ปัญญาวุฒิธรรม**] คือ เพื่อความเจริญออกงามแห่งปัญญา (*Paññāvuddhi*: virtues conducive to growth in wisdom)

อย่างไรก็ดี ในการเล่าเรียนธรรมในประเทศไทยที่สืบกันมา ได้รู้จักกรรมหมวดนี้ในชื่อสั้นๆ ว่า **วุฒิ 4** และอธิบายความหมายโดยมุ่งให้คนทั่วไปเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างๆ จึงจะแสดงความหมายแบบง่ายๆ ไว้ด้วยดังนี้

1. **สัปปริสสังเสวะ** คบหาสัตบุรุษ, เสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณความดี มีความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ
2. **สัทธัมมัสสวนะ** ฟังสัทธรรม, ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของท่าน เอาใจใส่เล่าเรียน
3. **โยนิโสมนสิการ** ทำในใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับฟังนั้น จับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้
4. **ธัมมาหุธัมมปฏิบัติ** ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและตริตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ

A.II.245.

อ.จ.จตุกก.21/248/332.

[180] **เวสาร์ชชะ** หรือ **เวสาร์ชชญาณ 4** (ความไม่ครั่นคร้าม, ความกล้ากล้าอาหาญ, พระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงกล้ากล้า ไม่ครั่นคร้าม — *Vesāraja*: intrepidity; self-confidences)

พระตถาคตเจ้าไม่ทรงมองเห็นว่า ใครก็ตาม จักทักท้วงพระองค์ได้โดยชอบธรรมในฐานะเหล่านี้ คือ (The Perfect One sees no grounds on which anyone can with justice make the following charges:)

1. **สัมมาสัมพุทธปฏิญญา** (ท่านปฏิญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้ — *Sammāsambuddha-paṭiññā*: You who claim to be fully self-enlightened are not fully enlightened in these things.)
2. **ชีณาสวปฏิญญา** (ท่านปฏิญญาว่าเป็นชีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้น — *Khīṇāsava-paṭiññā*: You who claim to have destroyed all taints have not utterly destroyed these taints.)
3. **อันตรายิกธรรมวาทะ** (ท่านกล่าวธรรมเหล่าใดว่าเป็นอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจก่อกันตรายแก่ผู้ล่องเสพอัจฉริยะ — *Antarāyikadhammavāda*: Those things which have been declared by you to be harmful have no power to harm him that follows them.)
4. **นียยานิกธรรมเทศนา** (ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบจริง — *Niyyānikadhammadesanā*: The Doctrine taught by you for the purpose of utter extinction of suffering does not lead him who acts accordingly to such a goal.)

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัย แก้วกล้าไม่ครั่นคร้ามอยู่ (Since this is so, he abides in the attainment of security, of fearlessness and intrepidity.)

เวลารัชชะ 4 นี้ คู่กับ ทศพล หรือ ตถาคตพล 10 (เรียกกันทั่วไปว่า ทศพลญาณ) เป็นธรรมที่ทำให้พระตถาคต ทรงปฏิญาณฐานะแห่งผู้นำ เปล่งสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไป (Endowed with these four kinds of intrepidity, the Perfect One claims the leader's place, roars his lion's roar in assemblies, and sets rolling the Divine Wheel.)

ดู [323] ทศพลญาณ.

M.I.71; A.II.8.

ม.ม.12/167/144; อ.จ.ต.ก.21/8/10.

[181] ศรัทธา 4 (ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล — *Saddhā*: faith; belief; confidence)

1. กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคตโยชค เป็นต้น — *Kamma-saddhā*: belief in kamma; confidence in accordance with the law of action)

2. วิปากสัทธา (เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว — *Vipāka-saddhā*: belief in the consequences of actions)

3. กัมมัสสกาตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน — *Kammassakatā-saddhā*: belief in the individual ownership of action)

4. ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง — *Tathāgatabodhi-saddhā*: confidence in the Enlightenment of the Buddha)

ศรัทธา 4 อย่างนี้ มีมาในบาลีเฉพาะข้อที่ 4 อย่างเดียว (เช่น อ.จ.ต.ก.23/4/3; A.III.3 เป็นต้น) ว่าโดยใจความ ศรัทธา 3 ข้อต้น ย่อมรวมลงในข้อที่ 4 ได้ทั้งหมด

อนึ่ง ในข้อ 3 มีข้อธรรมที่มาในบาลีคล้ายกัน คือ กัมมัสสกาตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน — knowledge that action is one's own possession) เช่น อ.ภ.วิ. 35/822/443; Vbh.328.

[182] สติปัฏฐาน 4 (ที่ตั้งของสติ, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน — *Satipaṭṭhāna*: foundations of mindfulness)

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Kāyānupassanā*-~: contemplation of the body; mindfulness as regards the body) ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ 1 *อิริยาบถ* กำหนดรู้ทันอิริยาบถ 1 *สัมปชัญญะ* สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1 *ปฏิกุลมณสิการ* พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1 *ธาตุมนสิการ* พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ 1 *นวลวิภิกขา* พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน 9 ระยะเวลา ให้เห็นคตธรรมตาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น 1

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Vedanānupassanā*-~: contemplation of feelings; mindfulness as regards feelings) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส และเป็นนิรามิสตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Cittānupassanā*-~: contemplation of mind; mindfulness as regards thoughts) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เสร้าหมองหรือฟ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ ใดๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Dhammānupassanā*-~: contemplation of mind-objects; mindfulness as regards ideas) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 आयตนะ 12 โภชณงค์ 7 อริยสัจจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ.

D.II.290-315; M.I.55-63.

ที.ม.10/273-300/325-351; ม.ม.12/131-152/103-127.

[183] **สมชีวิธรรม 4** (หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืดยาว — *Samajīvidhamma*: qualities which make a couple well matched)

1. **สมสัทธา** (มีศรัทธาสมกัน — *Sama-saddhā*: to be matched in faith)
2. **สมศีลา** (มีศีลสมกัน — *Sama-sīlā*: to be matched in moral conduct)
3. **สมจาคา** (มีจาคะสมกัน — *Sama-cāgā*: to be matched in generosity)
4. **สมปัญญา** (มีปัญญาสมกัน — *Sama-paññā*: to be matched in wisdom)

A.II.60.

อง.จตุกก.21/55/80.

[184] สมาธิภาวนา 4 (การเจริญสมาธิ, วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ จำแนกตามวัตถุประสงค์ — *Samādhi-bhāvanā*: ways or kinds of concentration-development)

1. สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อทิวฏฐธรรมสุขวิหาร (คือเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เช่น ใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หาความสุมยามว่าง เป็นต้น — concentration-development that is conducive to happy living in the present)
2. สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อการได้ญาณทัสสนะ (concentration-development that is conducive to the acquisition of knowledge and insight)
3. สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ (concentration-development that is conducive to mindfulness and full comprehension)
4. สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ (concentration-development that is conducive to the destruction of cankers)

D.III.222; A.II.44.

ที.ป.า.11/233/233; อง.จตุกก.21/41/57.

[185] สังขาร 4 (คำว่า สังขาร ที่ใช้ในความหมายต่างๆ — *Saṅkhāra*: applications of the word *formation*)

1. สังขตสังขาร (สังขารคือสังขตธรรม ได้แก่สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง รูปธรรมก็ ตาม นามธรรมก็ตาม ได้ในคำว่า อนิจจา วต สงฺขารา เป็นต้น — *Saṅkhata-saṅkhāra*: formation consisting of the formed)
2. อภิสังขตสังขาร (สังขารคือสิ่งที่กรรมแต่งขึ้น ได้แก่รูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ในภุมิ สาม ที่เกิดแต่กรรม — *Abhisāṅkhata-saṅkhāra*: formation consisting of the karma-formed)
3. อภิสังขรณกสังขาร (สังขารคือกรรมที่เป็นตัวการปรุงแต่ง ได้แก่ กุศลเจตนา และ อกุศลเจตนาทั้งปวงในภุมิสาม ได้ในคำว่า สังขาร ตามหลักปฎิจจสมุปบาท คือ [119] สังขาร 3 หรือ [129] อภิสังขาร 3 — *Abhisāṅkharāṇaka-saṅkhāra*: formation consisting in the act of kamma-forming)
4. ปโยคภิสังขาร (สังขารคือการประกอบความเพียร ได้แก่กำลังความเพียรทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Payogābhisāṅkhāra*: formation consisting in exertion or impetus)

Vism.527.

วิสุทธ.3/120.

[186] สังคหวัตถุ 4 (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ใน สามีคคี, หลักการสงเคราะห์ — *Saṅgahavattu*: bases of social solidarity; bases of sympathy; acts of doing favours; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1. ทาน (การให้ คือ เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้

ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dāna*: giving; generosity; charity)

2. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดเต็มน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี — *Piyavācā*: kindly speech; convincing speech)

3. อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม — *Atthacariyā*: useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4. สมานัตตตา* (ความมีตนเสมอ** คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้อารมณ์แก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี — *Samānattatā*: even and equal treatment; equality consisting in impartiality, participation and behaving oneself properly in all circumstances)

ดู [11] ทาน 2; [229] พล 4.

D.III.152,232; A.II.32,248; A.IV.218,363.

ที.ป.า.11/140/167; 267/244; อ.จ.ต.ก.ก.21/32/42;
256/335; อ.จ.อ.ก.ก.23/114/222; อ.จ.น.ว.ก.23/209/377.

[187] **สังคหัตถุของผู้ครองแผ่นดิน หรือ ราชสังคหัตถุ 4** (สังคหัตถุของพระราชอา, ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน, หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง — *Rāja-saṅgahavatthu*: a ruler's bases of sympathy; royal acts of doing favours: virtues making for national integration)

1. สัสสมะ (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร — *Sassamedha*: shrewdness in agricultural promotion)

2. ปุริสมะ (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ — *Purisamedha*: shrewdness in the promotion and encouragement of government officials)

3. สัมมาปาสะ (ความรู้จักผูกพันสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นต้น — *Sammāpāsa*: “a bond to bind men’s hearts”; act of doing a favour consisting in vocational promotion as in commercial investment)

* ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตของมหายาน เป็น *สมานารุทธา* (= บาลี *สมานตถตา*) แปลว่า “ความเป็นผู้มีจุดหมายร่วมกัน หรือความคำนึงประโยชน์อันร่วมกัน” (having common aims; feeling of common good)

** คำแปลนี้ถือตามทีแปลกันมาเดิม แต่ตามคำอธิบายในคัมภีร์ น่าจะแปลว่า “ความมีตนร่วม” (participation) โดยเฉพาะมุ่งเอาร่วมสุขร่วมทุกข์

4. วาขเปยะ หรือ วาจาเปยะ (ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดีมี คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ — *Vājapeya*: affability in address; kindly and convincing speech)

ราชสังคหวัตถุ 4 ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ส่วนที่แก้ไขปรับปรุงคำสอนในศาสนาพราหมณ์ โดยกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมายอันชอบธรรมที่ต่างออกไป ธรรมหมวดนี้ ว่าโดยศัพท์ ตรงกับ *มหาัยญ* 5 (the five great sacrifices) ของพราหมณ์ คือ

1. อัสนเมธะ (การฆ่าม้าบูชาัยญ — horse sacrifice)

2. ปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชาัยญ — human sacrifice)

3. สัมมาปาสะ (ัยญอันสร้างแท่นบูชาในที่ขว้างไม้ลอดปวงไปหล่นลง — peg-thrown site sacrifice)

4. วาขเปยะ (การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัย — drinking of strength or of victory)

5. หิริคพะ หรือ **สรรพเมธะ** (ัยญไม่มีลี้มสลัก คือ ทัวไปไม่มีขีดชั้นจำกัด, การฆ่าครบทุกอย่างบูชาัยญ — the bolts-withdrawn sacrifice; universal sacrifice)

มหาัยญ 5 ที่พระราชพิงบูชาตามหลักศาสนาพราหมณ์นี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า เดิมทีเดียวเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดิงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชาัยญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการซึ่งพระพุทธศาสนาสั่งสอน 4 ข้อแรก มีดิงกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ 5 ตามหลักสังคหวัตถุ 4 นี้ว่าเป็นผล แปลว่า ไม่มีลี้มกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน

S.I.76; A.II.42; IV.151; It.21; Sn.303; SA.I.145; SnA.321. ส.ส.15/351/110; อง.จตุกก.21/39/54; อง.อภุจก.23/91/152; ขุ.อิติ.25/205/246; ขุ.สุ.25/323/383; ส.อ.1/169; อิติ.อ.123.

[188] **สังเวชนียสถาน 4** (สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งขวนขวายประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปลาทะ กระทำสักการะบูชา อันจะนำให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ — *Samvejanīyaṭṭhāna*: places apt to cause the feeling of urgency; places made sacred by the Buddha's association; places to be visited with reverence; the four Buddhist Holy Places)

1. ชาตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี — *Jātaṭṭhāna*: birthplace of the Buddha)

2. อภิสัมพุทธสถาน (ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุดรลัมมาลัมโพธิญาณ คือ ควงโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา — *Abhisambuddhaṭṭhāna*: place where the Buddha attained the Enlightenment)

3. ัมมจักกัปปวัตตนสถาน (ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เรียกปัจจุบันว่าสารนาถ — *Dhammacakkappavattanaṭṭhāna*: place where the Buddha preached the First Sermon)

4. ปรีนิพพุตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน คือ ที่สาละวันทยาน เมืองกุสินารา — *Parinibbutaṭṭhāna*: place where the Buddha passed away into Parinibbāna)

D.II.140.

ที.ม.10/131/163.

[189] **สัมปชัญญะ 4** (ความรู้ตัว, ความรู้ตัวทั่วพร้อม, ความรู้ชัด, ความรู้ทั่วชัด, ความตระหนัก — *Sampajañña*: clear comprehension; clarity of consciousness; awareness)

1. สาทถกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักในจุดหมาย คือ รู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์ตามความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่ หรือว่าจะไรควรเป็นจุดหมายของการกระทำนั้น เช่น ผู้เจริญกรรมฐาน เมื่อจะไป ณ ที่ใดที่หนึ่ง มิใช่สักว่ารู้สึกหรือนึกขึ้นมาว่า จะไป ก็ไป แต่ตระหนักว่าเมื่อไปแล้วจะได้ปีติสุขหรือความสงบใจ ช่วยให้เกิดความเจริญโดยธรรม จึงไป โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำสิ่งที่ตรงกับวัตถุประสงค์หรืออำนาจประโยชน์ที่มุ่งหมาย — *Sāthaka-sampajañña*: clear comprehension of purpose)

2. สัมปายสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นสัมปายะ หรือตระหนักในความเหมาะสมเกื้อกูล คือรู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งของนั้น การกระทำนั้น ที่ที่จะไปนั้น เหมาะกันกับตน เกื้อกูลแก่สุขภาพ แก่กิจเอื้อต่อการสละละลดแห่งอกุศลธรรมและการเกิดขึ้นเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม จึงใช้ จึงทำ จึงไป หรือเลือกให้เหมาะ เช่น ภิกษุใช้จีวรที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศและเหมาะกับภาวะของตนที่เป็นสมณะ ผู้เจริญกรรมฐานจะไปฟังธรรมอันมีประโยชน์ในที่ชุมนุมใหญ่ แต่รู้ว่ามีการมณซึ่งจะเป็นอันตรายต่อกรรมฐาน ก็ไม่ไป โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำแต่สิ่งที่เหมาะสมบายเอื้อต่อกาย จิต ชีวิต กิจ พันธุ และภาวะของตน — *Sappāya*~: clear comprehension of suitability)

3. โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักในแดนงานของตน คือ รู้ตัวตระหนักชัดอยู่ตลอดเวลาถึงสิ่งที่เป็นกิจ หน้าที่ เป็นตัวงาน เป็นจุดของเรื่องที่ตนกระทำ ไม่ว่าจะไปไหนหรือทำอะไรอื่น ก็รู้ตระหนักอยู่ ไม่ปล่อยให้เลือนหายไป มิใช่ว่าพอทำอะไรอื่น หรือไปพบกับสิ่งอื่นเรื่องอื่นก็เตลิดเพริดไปกับสิ่งนั้นเรื่องนั้น เป็นนกบินไม่กลับรัง โดยเฉพาะการไม่ทิ้งอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งรวมถึงการบำเพ็ญจิตภาวนาและปัญญาภาวนาในกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะคุมกายและจิตไว้ให้อยู่ในกิจ ในประเด็น หรือแดนงานของตน ไม่ให้เขว เตลิดเลือนลอย หรือหลงลืมไปเสีย — *Gocara*~: clear comprehension of the domain)

4. อสัมโมหสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวเนื้อหาสภาวะ ไม่หลงไหลพันเพื่อน คือเมื่อไปไหน ทำอะไร ก็รู้ตัวตระหนักชัดในการเคลื่อนไหว หรือในการกระทำนั้น และในสิ่งที่กระทำนั้น ไม่หลง ไม่ลึบสนงะจะงะพันเพื่อน เข้าใจลวงตลอดไปถึงตัวสภาวะในการกระทำ

ที่เป็นไปอยู่นั้น ว่าเป็นเพียงการประทุมกันขององค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ประสานหนุนเนื่องกันขึ้นมาให้ปรากฏเป็นอย่างนั้น หรือสำเร็จกิจนั้นๆ รู้ทันสมมติ ไม่หลงสภาวะเช่นยึดเห็นเป็นตัวตน โดยสาระคือ ความรู้ตระหนัก ในเรื่องราว เนื้อหา สาระ และสภาวะของสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องหรือกระทำอยู่นั้น ตามที่เป็นจริงโดยสมมติลัจจะ หรือตลอดถึงโดยปรมัตถลัจจะ มิใช่พรวดพราดทำไป หรือลั้กว่าทำ มิใช่ทำอย่างมงายไม่รู้เรื่อง และไม่ถูกหลอกให้ลุ่มหลงหรือเข้าใจผิดไปเสียด้วยความพรัามัว หรือด้วยลักษณะอาการภายนอกที่ยั่วยุ หรือเข้ายวนเป็นต้น — *Asammoha*-~: clear comprehension of non-delusion, or of reality)

DA.I.183; VbhA.347.

ที.อ.1/228; วิภค.อ.451.

[190] สัมปทา หรือ สัมปทาคุณ 4 (ความถึงพร้อม, ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งทำให้ทานที่บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก อาจเห็นผลทันตา — *Sampadā*: successful attainment; accomplishment; excellence)

1. วัตถุสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือบุคคลผู้เป็นที่ตั้งรองรับทาน เช่น ทักขิโณยบุคคลเป็นพระอรหันต์ หรือพระอนาคามี ผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ — *Vatthu-sampadā*: excellence of the foundation for merit)

2. ปัจจัยสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือ สิ่งที่จะให้เป็นของบริสุทธิ ได้มาโดยชอบธรรม — *Paccaya-sampadā*: excellence of the gift)

3. เจตนาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยเจตนา คือ มีเจตนาในการให้สมบูรณ์ครบ 3 กาล ทั้งก่อนให้ ขณะให้ และหลังให้ จิตโสมนัส ประกอบด้วยปัญญา — *Cetanā-sampadā*: excellence of the intention)

4. คุณาติเรกสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยคุณส่วนพิเศษ คือ ปฏิภาหามีคุณสมบัติพิเศษ เช่น ทักขิโณยบุคคลนั้น ออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ — *Guṇātireka-sampadā*: excellence of extra virtue)

DhA.III.93.

ธ.อ.5/88.

[191] สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4 (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า, ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป — *Samparāyikattha-samvattanika-dhamma*: virtues conducive to benefits in the future; virtues leading to spiritual welfare)

1. สัทธาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศรัทธา — *Saddhā-sampadā*: to be endowed with faith; accomplishment of confidence)

2. สीलสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศีล — *Sīla-sampadā*: to be endowed with morality; accomplishment of virtue)

3. จาคสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ — *Cāga-sampadā*: to be endowed with

generosity; accomplishment of charity)

4. ปัญญาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยปัญญา — *Paññā-sampadā*: to be endowed with wisdom; accomplishment of wisdom)

ธรรมหมวดนี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า *สัมปรายิกัตถะ* หรือเรียกติดปากอย่างไทยๆ ว่า *สัมปรายิกัตถะ-ประโยชน์* (*อรรถะ* ก็แปลว่า “ประโยชน์” จึงเป็นคำซ้ำซ้อนกัน)

A.IV.284.

อง.อฎจก.23/144/292.

[☆☆☆] สัมมัตถะ 4 *ดู [156] ปธาน 4.*

[192] สุขของคฤหัสถ์ หรือ กิหิสุข หรือ กามโภกีสสุข 4 (สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่าเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี — *Gihisukha*: house-life happiness; deserved bliss of a layperson)

1. อตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม — *Atthisukha*: bliss of ownership; happiness resulting from economic security)

2. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์ — *Bhogasukha*: bliss of enjoyment; enjoyment of wealth)

3. อนนสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร — *Anaṇasukha*: bliss of debtlessness; happiness on account of freedom from debt)

4. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ตีเตือนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ — *Anavajjasukha*: bliss of blamelessness; happiness on account of leading a faultless life)

บรรดาสุข 4 อย่างนี้ *อนวัชชสุข* มีค่ามากที่สุด

A.II.69.

อง.จตจก.21/62/90.

[☆☆☆] สุททมิตร 4 *ดู [169] สุททมิตร 4.*

[193] โสตาปัตติยงคะ 4¹ (องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, องค์ประกอบของการบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga*: factors of Stream-Entry)

1. สัมปยุตตสัมปะชานะ (เสวนาสัตบุรุษ, คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร — *Sappurisasamseva*: association with good and wise persons)

2. สัทธัมมัสสวนะ (สดับลัทธิธรรม, ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ —

Saddhammassavana: hearing the good teaching)

3. โยนิโสมนสิการ (ทำในใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี — *Yonisomanasikāra*: analytical reflection; wise attention)

4. ธัมมาหุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อย คล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน, ปฏิบัติธรรม นั้นๆ ให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับธรรมข้ออื่นๆ กลมกลืนกันในหลักใหญ่ที่เป็นระบบทั้งหมด, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม — *Dhammānu-dhammapatipatti*: practice in accord with the Dhamma, i.e. in such a systematic way that all levels and aspects of the Dhamma are in accord as regards their respective purposes; living in conformity with the Dhamma)

โสดาปัตติยงค์ 4 หมวดนี้ ตรงกับหลักที่เรียกว่า [☆☆☆] *ปัญญาวุฒิธรรม 4* หรือ [179] *วุฒิธรรม 4*

ธรรม 4 ประการนี้ มิใช่เพียงเป็นโสดาปัตติยงค์ ที่จะให้บรรลุโสดาปัตติผล คือเป็นพระ โสดาบันเท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรม 4 ประการนี้ เมื่อเจริญ ปฏิบัติ ทำให้มาก ย่อม เป็นไปเพื่อการบรรลุอริยผลได้ทุกชั้นจนถึงอรหัตตผล (ส.ม.19/1634-7/516-7 = S.V.411)

D.III.227; S.V.347, 404.

ที.ป.า.11/240/239; ส.ม.19/1428/434; 1620/509.

[194] **โสดาปัตติยงค์ 4²** (องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโสดาบัน, คุณสมบัติของพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga*: factors of Stream-Entry)

1. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในพระพุทธเจ้า (unshakable confidence in the Buddha)
2. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในธรรม (unshakable confidence in the Dhamma)
3. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในสงฆ์ (unshakable confidence in the Sangha)
4. ประกอบด้วยอริยกันตศีล คือ ศีลอันเป็นที่ชื่นชมพอใจของพระอริยะ บริสุทธิ์ ไม่ถูกตำหนิ และที่ปฏิญญาแปดเปื้อนหรือครอบงำ และเป็นไปเพื่อสมาธิ (unblemished morality)

S.V.345.

ส.ม.19/1420/431).

[195] **โสดาปัตติยงค์ 4³** (องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโสดาบัน, คุณสมบัติของพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga*: factors of Stream-Entry)

1. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในพระพุทธเจ้า (unshakable confidence in the Buddha)
2. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในธรรม (unshakable confidence in the Dhamma)
3. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในสงฆ์ (unshakable confidence in the Sangha)
4. ครองเรือนด้วยใจปราศจากมัจฉริยะ ยินดีในการแจกจ่ายแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น (devotion to charity; delight in giving and sharing)

S.V.397.

ส.ม.19/1597-8/499.

[☆☆☆] หลักการแบ่งทรัพย์ 4 ส่วน ดู [163] โภควิภาค 4.

[196] อคติ 4 (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง — *Agati*: wrong course of behaviour; prejudice)

1. **ฉันทาคติ** (ลำเอียงเพราะชอบ — *Chandāgati*: prejudice caused by love or desire; partiality)
2. **โทสาคติ** (ลำเอียงเพราะชัง — *Dosāgati*: prejudice caused by hatred or enmity)
3. **โมหาคติ** (ลำเอียงเพราะหลง, พลาดผิดเพราะเขลา — *Mohāgati*: prejudice caused by delusion or stupidity)
4. **ภยาคติ** (ลำเอียงเพราะกลัว — *Bhayāgati*: prejudice caused by fear)

D.III.182,228; A.II.18.

ที.ปา.11/176/196; 246/240; อง.จตุกก.21/17/23.

[197] อธิษฐาน หรือ อธิษฐานธรรม 4 (ธรรมเป็นที่มั่น, ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล, ธรรมที่ควรใช้เป็นที่ยึดมั่นตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน, บางทีแปลว่า “ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ” — *Adhiṭṭhāna*: foundation; foundations on which a tranquil sage establishes himself; virtues which should be established in the mind)

1. **ปัญญา** (ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายจนเข้าถึงความจริง — *Paññā*: wisdom; insight)
2. **สัจจะ** (ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจาจนถึงปรมาตถสัจจะ — *Sacca*: truthfulness)
3. **จาคะ** (ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส — *Cāga*: liberality; renunciation)
4. **อุปสมะ** (ความสงบ คือ ระงับโทษข้อขัดข้องมัวหมองวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสทั้งหลายแล้วทำจิตใจให้สงบได้ — *Upasama*: tranquillity; peace)

ทั้ง 4 ข้อนี้ พึงปฏิบัติตามกระตู่ดังนี้

1. **ปญญํ นปฺปมชฺเชยฺย** (ไม่พึงประมาทปัญญา คือ ไม่ละเลยการใช้ปัญญา — not to neglect wisdom)
2. **สจฺจํ อนุรกฺขเษยฺย** (พึงอนุรักษ์สัจจะ — to safeguard truthfulness)
3. **จาคํ อนุพฺพุหฺเขยฺย** (พึงเพิ่มพูนจาคะ — to foster liberality)
4. **สนฺตี สิกฺขเษยฺย** (พึงศึกษาสันติ — to train oneself in tranquillity)

D.III.229; M.III.243.

ที.ปา.11/254/241; ม.อ.14/682/437.

[198] อบาย หรือ อบายภูมิ 4 (ภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ — *Apāya*: states

of loss and woe; low states of existence; unhappy existence)

1. **นिरยะ** (นรก, สภาวะหรือที่อันไม่มีความสุขความเจริญ, ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย — *Niraya*: hell; woeful state)
2. **ตริจฉานโยนิ** (กำเนิดตริจฉาน, พวกมีดมัวโง่เขลา — *Tiracchānayani*: the animal kingdom; realm of beasts)
3. **ปิตติวิสัย** (แดนเปรต, ภูมิแห่งผู้หิวกระหายไร้สุข — *Pittivisaya*: realm of hungry ghosts)
4. **อสุรกาย** (พวกอสูร, พวกหวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง — *Asurakāya*: host of demons; the unrelenting and dejected; frightened ghosts)

ดู [351] ภูมิ 4, 31.

It.93.

ช.อิตติ.25/273/301.

[199] **อบายมุข 4** (ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อหยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; sources for the destruction of the amassed wealth)

1. **อิตถิธุตตะ** (เป็นนักเลงหญิง, นักเที่ยวผู้หญิง — *Itthidhutta*: seduction of women; debauchery)
2. **สุราธุตตะ** (เป็นนักเลงสุรา, นักดื่ม — *Suradhutta*: drunkenness)
3. **อักษธุตตะ** (เป็นนักการพนัน — *Akkhadhutta*: indulgence in gambling)
4. **ปาปमितตะ** (คบคนชั่ว — *Pāpamitta*: bad company)

อบายมุข 4 อย่างนี้ ตรีสกับผู้ครองเรือนที่มีหลักฐานแล้ว และตรีสต่อท้ายที่ปฏิฐัมมิกัตถ-
สังวัตตนิกรรม 4 มุ่งความว่าเป็นทางพินาศแห่งโภคทรัพย์ที่หามาได้แล้ว

A.IV.283.

อง.อภุจก.23/144/292.

[200] **อบายมุข 6** (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อหยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; ways of squandering wealth)

1. **ติดสุราและของมีหนเมา** (addiction to intoxicants; drug addiction) มีโทษ 6 คือ
 - 1) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
 - 2) ก่อการทะเลาะวิวาท
 - 3) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
 - 4) เสียเกียรติเสียชื่อเสียง
 - 5) ทำให้ไม่รู้อาย
 - 6) ทอนกำลังปัญญา

- a) actual loss of wealth
- b) increase of quarrels
- c) liability to disease
- d) source of disgrace
- e) indecent exposure
- f) weakened intelligence.

2. ขอบเที่ยวกลางคืน (roaming the streets at unseemly hours) มีโทษ 6 คือ

- 1) ชื่อว่าไม่รักษาตัว
 - 2) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
 - 3) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
 - 4) เป็นที่ระแวงสงสัย
 - 5) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
 - 6) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก
- a) He himself is without guard and protection.
 - b) So also are his wife and children.
 - c) So also is his property.
 - d) He is liable to be suspected of crimes.
 - e) He is the subject of false rumours.
 - f) He will meet a lot of troubles.

3. ขอบเที่ยวดูการละเล่น (frequenting shows) มีโทษ โดยการงานเสื่อมเสีย เพราะใจ
กังวลคอยคิดจ้อง กับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง 6 กรณี คือ

- 1) รำที่ไหนไปที่นั่น
 - 2)–6) ขับร้อง, ดนตรี, เสภา, เพลง, เถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่น*
- (He keeps looking about to see)
- a) Where is there dancing?
 - b)–f) Where is there singing? ~ choral music? ~ story-telling? ~ cymbal playing? ~ tam-tams?

4. ติดการพนัน (indulgence in gambling) มีโทษ 6 คือ

- 1) เมื่อชนะยอมก่อเวร

* คำแปลภาษาไทยถือตามที่แปลกันมา ส่วนภาษาอังกฤษแปลต่างหาก ไม่ได้มุ่งให้ตรงกัน

- 2) เมื่อแพ้ก็เสียดายทรัพย์ที่เสียไป
 - 3) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
 - 4) เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ
 - 5) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง
 - 6) ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว
- a) As winner, he begets hatred.
 - b) As loser, he regrets his lost money.
 - c) There is actual loss of wealth.
 - d) His word has no weight in an assembly.
 - e) He is scorned by his friends and companions.
 - f) He is not sought after by those who want to marry their daughters, for they would say that a gambler cannot afford to keep a wife.

5. คบคนชั่ว (association with bad companions) มีโทษ โดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง 6 ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำไปให้กลายเป็น

- 1) นักการพนัน (gamblers)
- 2) นักเลงหญิง (rakes; seducers)
- 3) นักเลงเหล้า (drunkards)
- 4) นักลวงของปลอม (cheaters with false things)
- 5) นักหลอกลวง (swindlers)
- 6) นักเลงหัวไม้ (men of violence)

6. เกียจคร้านการงาน (habit of idleness) มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้างผัดเพี้ยนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือให้อ้างไปทั้ง 6 กรณีว่า

- 1)–6) หนาวนัก — ร้อนนัก — เย็นไปแล้ว — ยังเข้านัก — หิวนัก — อิ่มนัก*
- a)–f) He always makes an excuse that it is too cold, — too hot, — too late, — too early, he is too hungry, — too full and does no work.

อธิบายขมขมวดนี้ ตรัสแก่สิงคาลกมาณพ ก่อนตรัสเรื่องทศ 6

D.III.182–184.

ที.ปท.11/178–184/196–198.

[201] **วัฒนमुख 6** (ธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ, ธรรมที่เป็นจุดประตูล้ำอันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้าสู่ความเจริญของงามของชีวิต — *Vaddhana-mukha: channels of*

* บางฉบับเป็น “กระหายนัก” (too thirsty)

growth; gateway to progress)

1. อโรคยะ (ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี — *Ārogya*: good health)

2. ศีล (ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรภัย ได้ฝึกในมรรยาทอันงาม — *Sīla*: moral conduct and discipline)

3. พุทธานุमत (ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง เข้าถึงความคิดของพุทธชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต — *Buddhānumata*: conformity or access to the ways of great, enlightened beings)

4. สุตตะ (ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญและทันต่อเหตุการณ์ — *Suta*: much learning)

5. ธรรมานุวัตติ (ดำเนินชีวิตและกิจการงานโดยทางชอบธรรม — *Dhammānurvatti*: practice in accord with the Dhamma; following the law of righteousness)

6. อลิหตา (เพียรพยายามไม่ระย่อ, มีกำลังใจแข็งกล้า ไม่ท้อถอยเฉื่อยชา เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป — *Alīnatā*: unshrinking perseverance)

ธรรม 6 ประการชุดนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *อัตถทวาร* (ประตูแห่งประโยชน์, ประตูสู่จุดหมาย) หรือ *อัตถประมุข* (ปากทางสู่ประโยชน์, ต้นทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบายคำ *อัตถะ* ว่า หมายถึง “วุฒิ” คือความเจริญ ซึ่งได้แก่ *วัตมณะ* ดังนั้นจึงอาจเรียกว่า *วุฒิมุข* หรือที่คนไทยรู้สึกคุ้นมากกว่าว่า *วัตมมุข*

อนึ่ง ในฝ่ายอุกฤษฏ์ มีหมวดธรรมรู้จักกันดีที่เรียกว่า *อบายมุข 6* ซึ่งแปลว่า ปากทางแห่งความเลื่อม จึงอาจเรียกธรรมหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่ตรงข้ามว่า *อายมุข 6* (ปากทางแห่งความเจริญ)

J.I.366

ช.ชา.27/84/27

[202] **อปัสเสนะ** หรือ **อปัสเสนธรรม 4** (ธรรมดุจพนักพิง, ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย — *Apasena*: virtues to lean on; states which a monk should rely on)

1. สงฺขายกั ปฏิสเสวติ (ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ ได้แก่ สิ่งของมีปัจจัย 4 คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภลัช เป็นต้นก็ดี บุคคล และธรรมเป็นต้นก็ดี ที่จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องและมีประโยชน์ พึงพิจารณาแล้วจึงใช้สอยและเสวนาให้เป็นประโยชน์ — *Paṭisevanā*: The monk deliberately follows or makes use of one thing.)

2. สงฺขายกั อธิวาเสติ (ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น ได้แก่ อนิฏฐารมณณ์ต่างๆ มีหนาว ร้อน และทุกข์เวทนาเป็นต้น พึงรู้จักพิจารณาอดกลั้น — *Adhivāsana*: The monk deliberately endures one thing.)

3. สงฺขายกั ปริวชเชติ (ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษ ก่ออันตรายแก่ร่างกายก็ตาม จิตใจก็ตาม เช่น ช้างร้าย คนพาล การพนัน สุราเมรัย เป็นต้น พึงรู้

จักพิจารณาหลีกเลี่ยง — *Parivajjanā*: The monk deliberately avoids one thing.)

4. สงขายกั ปฏิวิโนเทติ (ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่อนอันตราย เช่น อุกุศลวิตก มีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เป็นต้น และความชั่วร้ายทั้งหลาย เกิดขึ้นแล้ว พึงรู้จักพิจารณาแก้ไข บำบัดหรือขจัดให้สิ้นไป — *Paṭivinodanā*: The monk deliberately suppresses or expels one thing.)

อุปสเสนะ 4 นี้ เรียกอีกอย่างว่า *อุปนิสัย 4* (ธรรมเป็นที่พึ่งพิง หรือธรรมช่วยอุดหนุน — *Upanissaya*: supports; supporting states)

เมื่อรู้จักพิจารณาปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ให้ถูกต้องด้วยปัญญาตามหลักอุปสเสนะ หรืออุปนิสัย 4 อย่างนี้ ย่อมเป็นเหตุให้อกุศลที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เสื่อมสิ้นไป และกุศลที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นไป

ภิกษุผู้พร้อมด้วยธรรม 4 ประการนี้ ดำรงอยู่ในธรรม 5 คือ ศรัทธา ทิри โอตตปปะะ วิริยะ ปัญญา ท่านเรียกว่า *นิสสัยสัมบัน* (ผู้ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย — fully supported; resourceful).

D.III.224,270; A.IV.354; A.V.30.

ที.ปา.11/236/326; 472/338; อง.นวก.23/206/366; อง.ทสก.24/20/32.

[☆☆☆] **อรหัตต์ 4** ดู [62] *อรหัตต์ 4*.

[☆☆☆] **อริยบุคคล 4** ดู [56] *อริยบุคคล 4*.

[203] **อริยวงศ์ 4** (ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสาย, อริยประเพณี — *Ariyavamsa*: Ariyan lineage; noble tradition; the fourfold traditional practice of the Noble Ones)

1. จีวรสันโดษ (ความสันโดษด้วยจีวร — *Cīvara-santosa*: contentment as regards robes or clothing)

2. ปิณฑปาตสันโดษ (ความสันโดษด้วยบิณฑบาต — *Piṇḍapāta-santosa*: contentment as regards alms-food)

3. เสนาสนสันโดษ (ความสันโดษด้วยเสนาสนะ — *Senāsana-santosa*: contentment as regards lodging)

4. ปหานภาวหารามตา (ความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล — *Pahānabhāvanārāmatā*: delight in the abandonment of evil and the development of good)

การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง 4 ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้

ก. สันโดษด้วยปัจจัยใน 3 ข้อต้นตามมีตามได้

ข. มีปกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน 3 ข้อนั้น

ค. ไม่ประกอบบอเนสนา คือการแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง 3 อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยทางชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน)

ง. เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทรมนทรมาย

จ. เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น)

ฉ. ไม่ถือเอาการที่ได้ประพฤติดุธรรม 4 ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น

โดยสรุปว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะข้อ 4 ทรงสอนไม่ให้เห็นโทษ ส่วน 3 ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ขอบด้วยธรรมวินัย และมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น

อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ 4 เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร (medical equipment)

D.III.224; A.II.27; Nd²107.

ที.ปา.11/237/236; อ.จ.จตุกก.21/28/35; พ.จ.จ.30/691/346.

[204] **อริยสัจจ์ 4** (ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ — *Ariyasacca: The Four Noble Truths*)

1. ทุกข์ (ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาพที่บีบคั้น ชัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ 5 เป็นทุกข์ — *Dukkha: suffering; unsatisfactoriness*)

2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา — *Dukkha-samudaya: the cause of suffering; origin of suffering*)

3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน — *Dukkha-nirodha: the cessation of suffering; extinction of suffering*)

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฐรังคิกรมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมีองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Dukkha-nirodha-gāminī paṭipadā: the path leading to the cessation of suffering*)

อริยสัจจ์ 4 นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (Dukkha, Samudaya, Nirodha, Magga)*; การแสดงอริยสัจจ์ 4 นี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สามุกังสิกาธรรมเทศนา* (เช่น อ.อ.จ.จ.23/102/190) แปลตามอรรถกถาว่า พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกขึ้นถือเอาไว้ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ (=ตรัสรู้เอง) ไม่สาธุการแก่ผู้อื่น (แต่ตามที่อธิบายกันมา มักแปลว่า “พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่ต้องปรารภคำถามหรือการทูลขออรรถของผู้ฟัง อย่างการแสดงธรรมเรื่องอื่นๆ”; ความจริง จะแปลว่า “พระธรรมเทศนาขั้นสุดยอด” ก็ได้ ซึ่งสมกับเป็นเรื่องที่ทรงแสดงท้ายสุดต่อจาก *อนุปพพิกขา* 5 คำแปลอย่างหลังนี้ พึงเทียบ อ.จ.ทสก.24/95/208)

ดู [216] ชั้นที่ 5; [74] ตัณหา 3; [293] มรรคมมีองค์ 8; [124] ลิกขา 3.

Vin.I.9; S.V.421; Vbh.99.

วินย.4/14/18; ส.ม.19/1665/528; อภ.วิ.35/145/127.

[205] กิจในอริยสัจ 4 (หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจ 4 แต่ละอย่าง, ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ 4 แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว — *Ariyasaccesu kiccāni*: functions concerning the Four Noble Truths)

1. ปริญา (การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า *ทุกข์ อริยสัจ ปริณฺเวยยํ* ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา — *Pariññā*: comprehension; suffering is to be comprehended)

2. ปหานะ (การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า *ทุกข์สมุทโย อริยสัจ ปหาตพฺพํ* สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา — *Pahāna*: eradication; abandonment; the cause of suffering is to be eradicated)

3. สัจฉิกิริยา (การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า *ทุกข์นิโรโธ อริยสัจ สัจฉิกาทพฺพํ* นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ — *Sacchikiriyā*: realization; the cessation of suffering is to be realized)

4. ภาวนา (การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า *ทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ ภาเวตพฺพํ* มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา — *Bhāvanā*: development; practice; the path is to be followed or developed)

ในการแสดงอริยสัจ กิติ ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจ กิติ จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้วางเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. ทุกข์ เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต (*ปริญา*) — statement of evil; location of the problem.

2. สมุทัย เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป (*ปหานะ*) — diagnosis of the origin.

3. นิโรธ เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ (*สัจฉิกิริยา*) — prognosis of its antidote; envisioning the solution.

4. มรรค เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญห (*ภาวนา*) — prescription of the remedy; programme of treatment.

ความสำเร็จในการปฏิบัติทั้งหมด พึงตรวจสอบด้วยหลัก [73] ญาณ 3²

Vin.I.10; S.V.422.

วินย.4/15/20; ส.ม.19/1666/529.

[206] **ธรรม 4** (ธรรมทั้งปวงประดามี จัดประเภทตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติ หรือเกี่ยวข้องเป็น 4 จำพวก อันสอดคล้องกับหลักอริยสัจ 4 และกิจในอริยสัจ 4 — *Dhamma*: all dhammas [states, things] classified into 4 categories according as they are to be rightly treated)

1. ปริยไถยธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือ *ปริยไถย* (ธรรมอันพึงกำหนดรู้, สิ่งสมควรรอบรู้ หรือรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ได้แก่ *อุปาทานขันธ์ 5* กล่าวคือ ทุกข์และสิ่งทั้งหลายที่อยู่จำพวกที่เป็นปัญหาหรือเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา — *Pariññeyya-dhamma*: things to be fully understood, i.e. the five aggregates of existence subject to clinging)

2. ปหาตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 2 คือ *ปหานะ* (ธรรมอันพึงละ, สิ่งจะต้องแก้ไขกำจัดทำให้หมดไป ว่าโดยต้นตอรากเหง้า ได้แก่ *อวิชชา* และ *ภวตัณหา* กล่าวคือธรรมจำพวกสมุทัยที่ก่อให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า *อกุศลทั้งปวง* — *Pahātabba-dhamma*: things to be abandoned, i.e. ignorance and craving for being)

3. สัจฉิกาตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 3 คือ *สัจฉิกิริยา* (ธรรมอันพึงประจักษ์แจ้ง, สิ่งสมควรได้ควรถึงหรือควรบรรลุ ได้แก่ *วิชชา* และ *วิมุตติ* เมื่อกกล่าวโดยรวมยอดคือ นิโรธ หรือนิพพาน หมายถึงธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมาย หรือเป็นที่ดับหายสิ้นไปแห่งทุกข์หรือปัญหา — *Sacchikātabba-dhamma*: things to be realized, i.e. true knowledge and freedom or liberation)

4. ภาเวตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 4 คือ *ภาวนา* (ธรรมอันพึงเจริญหรือพึงปฏิบัติบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำ ได้แก่ *ธรรมที่เป็นมรรค* โดยเฉพาะ *สมณะ* และ *วิปัสสนา* กล่าวคือ ประดาธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติหรือเป็นวิธีการที่จะทำหรือดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมายแห่งการสลายทุกข์หรือดับปัญหา — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed, i.e. tranquillity and insight, or, in other words, the Noble Eightfold Path)

M.III.289; S.V.52; A.II.246.

ม.อ.14/829/524; ส.ม.19/291-5/78; อ.จ.ต.ก.21/254/333.

[207] **อรูปรูป หรือ อารูปรูป 4** (ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ คืออรูปรูปฌาน, ฌานของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปรูปฌาน, ฌานของอรูปรูปพรหม — *Arūpa, Āruppa*: absorptions of the Formless Sphere; the Formless Spheres; immaterial states)

1. อากาสาñญายตนะ (ฌานอันกำหนดอากาสาคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Ākāśāññāyātana*: Sphere of Infinity of Space)

2. วิญญาณ์ญายตนะ (ฌานอันกำหนดวิญญาณาหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Viññāññāyātana*: Sphere of Infinity of Consciousness)

3. อากิญจัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Ākiñcaññāyātana*: Sphere of Nothingness)

4. เหวสัญญาหาสัญญายตนะ (ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาภิไมใช่ ไม่มีสัญญาภิไมใช่ หรือ

ภพของผู้เข้าถึงฉานนี้ — *Nevasaññānāsaññāyatana*: Sphere of Neither Perception Nor Non-Perception)

D.III.224; S.IV.227.

ที.ปา.11/235/235; ส.สพ.18/519/326.

[208] อวิชา 4 (ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง — *Avijjā*: ignorance; lack of essential knowledge)

1. **ทุกข์ อญาณ** (ไม่รู้ในทุกข์ — ignorance of suffering)
2. **ทุกข์สมุทเย อญาณ** (ไม่รู้ในทุกข์สมุทัย — ~ of the cause of suffering)
3. **ทุกข์นิโรธ อญาณ** (ไม่รู้ในทุกข์นิโรธ — ~ of the cessation of suffering)
4. **ทุกข์นิโรธคามินิยา ปฏิปทา อญาณ** (ไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินิปฏิบัติ — ~ of the path leading to the cessation of suffering)

กล่าวสั้นๆ คือ *ไม่รู้ในอริยสัจ 4*

S.II.4; S.IV.256; Vbh.135.

ส.นิ.16/17/5; ส.สพ.18/505/315; อภิ.วิ.35/256/181.

[209] อวิชา 8 (ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง — *Avijjā*: ignorance; lack of essential knowledge) 4 ข้อแรกตรงกับอวิชา 4; ข้อ 5-8 ดังนี้

5. **ปุพฺพเหตุ อญาณ** (ไม่รู้ในส่วนอดีต — ignorance of the past)
6. **อปฺรหฺเหตุ อญาณ** (ไม่รู้ในส่วนอนาคต — ~ of the future)
7. **ปุพฺพเหตุอปฺรหฺเหตุ อญาณ** (ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต — ~ of both the past and the future)
8. **อิทฺตปฺปจฺยตาปฺปิจฺจสมุปฺปนฺนเสสฺส ธมฺเมสฺส อญาณ** (ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดขึ้นตามหลักอิทัปปัจจยตา — ~ of states dependently originated according to specific conditionality)

Dhs.190,195; Vhh.362.

อภิ.ส.34/691/273; 712/281; อภิ.วิ.35/926/490.

[210] อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ 4 (ตามบาลีว่าภัยสำหรับกุลบุตรผู้บวชในธรรมวินัยนี้ อันเป็นเหตุให้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ไม่ยั่งยืน ต้องลาสิกขาไป — *Bhaya*: perils or terrors awaiting a clansman who has gone forth from home to the homeless life; dangers to newly ordained monks or novices)

1. **อุมิภย** (ภัยคลื่น คือ อดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้ เกิดความซึ่งเคียดคับใจ เมื่อหน่ายคำตักเตือนพร่ำสอน — *Umibhaya*: peril of waves, i.e. wrath and resentment caused by inability to accept teaching and advice)
2. **กุมภิลภย** (ภัยจระเข้ คือ เห็นแก่ปากแก่ท้อง ถูกจำกัดด้วยระเบียบวินัยเกี่ยวกับการบริโภคทนไม่ได้ — *Kumbhīlabhaya*: peril of crocodiles, i.e. gluttony)

3. อาวฏักย (ภัยน้ำวน คือ ห่วงพะวงใฝ่ทะยานในกามสุข ตัดใจจากกามคุณไม่ได้ — *Āvaṭabhaya*: peril of whirlpools, i.e. desire for sense-pleasures)

4. สุกุกาย (ภัยปลาร้าย หรือภัยฉลาม คือ เกิดความปรารถนาทางเพศ รักผู้หญิง — *Susukābhaya*: peril of sharks, i.e. love for women)

MI.460; A.II.123.

ม.ม.13/190/198; อจ.จตุกก.21/122/165.

[☆☆☆] อัปมัญญา 4 *ดู [161] พรหมวิหาร 4.*

[211] **อาจารย์ 4** (ผู้ประพฤติการอันเกื้อกูลแก่ศิษย์, ผู้ที่ศิษย์พึงประพฤติด้วยความเอื้อเพื่อ, ผู้สั่งสอนวิชาและอบรมดูแลความประพฤติ — *Ācariya*: teacher; instructor)

1. บรรพชาจารย์ (อาจารย์ในบรรพชา คือ ท่านผู้ให้สิกขาบทในการบรรพชา — *Pabbajjācariya*: initiation-teacher; teacher at the Going Forth)

2. อุปสัมปทาจารย์ (อาจารย์ในอุปสมบท คือ ท่านผู้สวดกรรมวาจาในอุปสมบทกรรม — *Upasampadācariya*: ordination-teacher; teacher at the Admission)

3. นิสสยาจารย์ (อาจารย์ผู้ให้ศิษย์ คือ ท่านที่ตนไปขอถือศิษย์เป็นอันเตวาลิก คือยอมตนเป็นศิษย์อยู่ในปกครอง — *Nissayācariya*: tutelar teacher; teacher from whom one takes the Dependence)

4. อุเทศาจารย์ หรือ ธรรมาจารย์ (อาจารย์ผู้ให้อุเทศ, อาจารย์ผู้สอนธรรม คือ ท่านที่สั่งสอนให้วิชาความรู้ โดยหลักวิชาที่ดี เป็นที่ปรึกษาไต่ถามคั่นคว่ำก็ดี — *Uddesācariya, Dhammācariya*: teacher of textual study; teacher who gives the instruction; teacher of the Doctrine)

บางแห่งเติม **โอวาทาจารย์** (อาจารย์ผู้ให้โอวาท คืออบรมตักเตือนแนะนำเป็นครั้งคราว — *Ovādācariya*: teacher who gives admonitions) เข้าอีก รวมเป็น **อาจารย์ 5.**

Vism.94; VinA.V.1085, VII.1379.

วิสุทธิ.1/118; วินย.อ.3/182,582; วินย.ฎีกา4/168; มงคล.2/289.

[☆☆☆] อาสวะ 4 *ดู [136] อาสวะ 4.*

[212] **อาหาร 4** (สภาพที่นำมาซึ่งผลโดยความเป็นปัจจัยค้ำจุนรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย, เครื่องค้ำจุนชีวิต, สิ่งหล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดกำลังเจริญเติบโตและวิวัฒน์ได้ — *Āhāra*: nutriment)

1. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว ได้แก่ อาหารสามัญที่กินกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย — *Kavaḷiṅkārahāra*: material food; physical nutriment) เมื่อกำหนดรู้กวฬิงการาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ราคะที่เกิดจากเบญจกามคุณได้ด้วย

2. ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ ได้แก่ การบรรจบแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา พร้อมทั้งเจตสิกทั้งหลายที่จะเกิดตามมา — *Phassāhāra*:

nutriment consisting of contact; contact as nutriment) เมื่อกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนา 3 ได้ด้วย

3. มโนสังขเจตนาหาร (อาหารคือมโนสังขเจตนา ได้แก่ ความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุด คิด ซึ่งเรียกว่า *กรรม* เป็นตัวชักนำมาซึ่งภพ คือ ให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย — *Mano-sañcetanāhāra*: nutriment consisting of mental volition; mental choice as nutriment) เมื่อกำหนดรู้มโนสังขเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัตถา 3 ได้ด้วย.

4. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป — *Viññāṇāhāra*: nutriment consisting of consciousness; consciousness as nutriment) เมื่อกำหนดรู้ วิญญาณาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ด้วย.

D.III.228; M.I.48; S.II.101; Vbh.401.

ที.ปา.11/244/240; ม.มุ.12/113/87; ส.นิ.16/245/122; อภิ.วิ.35/1081/543.

[213] **อิทธิบาท 4** (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย — *Iddhipāda*: path of accomplishment; basis for success)

1. จันทะ (ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนา จะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป — *Chanda*: will; zeal; aspiration)

2. วิริยะ (ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอา ธุระ ไม่ทอดทิ้ง — *Viriya*: energy; effort; exertion; perseverance)

3. จิตตะ (ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ — *Citta*: thoughtfulness; active thought; dedication)

4. วิมังสา (ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหา เหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น — *Vīmaṃsā*: investigation; examination; reasoning; testing)

D.III.221; Vbh.216.

ที.ปา.11/231/233; อภิ.วิ.35/505/292.

[214] **อุปาทาน 4** (ความยึดมั่น, ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส, ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ ตัตถา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง — *Upādāna*: attachment; clinging; assuming)

1. กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ — *Kāmapādāna*: clinging to sensuality)

2. ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอนต่างๆ — *Diṭṭhupādāna*: clinging to views)

3. สิลัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลและพรต คือ ถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีล และวัตร หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิ พิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยสักว่าทำสับสน กันมา หรือ ปฏิบัติตามๆ กันไปอย่าง

งมงามย หรือโดยนิยามว่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความ
สัมพันธ์แห่งเหตุและผล — *Sīlabbatupādāna*: clinging to mere rules and rituals)

4. อัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภาย
ในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนาย
บังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่
ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ — *Attavādupādāna*:
clinging to the ego-belief)

D.III.230; M.I.66; Vbh.375.

ที.ปา.11/262/242; ม.ม.12/156/132; อภิ.วิ.35/963/506.

[215] **โอฆะ 4** (สภาวะอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์, กิเลสดูจมน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้
พินาศ — *Ogha*: the Four Floods) ได้แก่ *กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา* [*กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิโฆฆะ*
อวิชโชฆะ] เหมือนในอาสวะ 4.

ดู [136] อาสวะ 4.

D.III.230,276; S.V.59; Vbh.374.

ที.ปา.11/258/242; ส.ม.19/333/88; อภิ.วิ.35/963/506.

ปัญจกะ — หมวด 5

Groups of Five

(including related groups)

[☆☆☆] กัลยาณธรรม 5 ดู [239] เบญจธรรม.

[☆☆☆] กามคุณ 5 ดู [6] กามคุณ 5.

[☆☆☆] กำลึง 5 ของพระมหากษัตริย์ ดู [230] พละ 5 ของพระมหากษัตริย์

[216] **ขันธ 5 หรือ เบญจขันธ** (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า ลัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่าง ที่รวมเข้าเป็นชีวิต — *Pañca-khandha: the Five Groups of Existence; Five Aggregates*)

1. รูปขันธ (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa-khandha: corporeality*)

2. เวทนาขันธ (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ — *Vedanā-khandha: feeling; sensation*)

3. สัญญาขันธ (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น — *Saññā-khandha: perception*)

4. สังขารขันธ (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศลอกุศล อภัยกถา — *Saṅkhāra-khandha: mental formations; volitional activities*)

5. วิญญาณขันธ (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6 — *Viññāṇa-khandha: consciousness*)

ขันธ 5 นี้ ย่อลงมาเป็น 2 คือ *นาม* และ *รูป*; รูปขันธจัดเป็นรูป, 4 ขันธนอกนั้นเป็นนาม. อีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าในปรมัตถธรรม 4: วิญญาณขันธเป็น จิต, เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ เป็น *เจตสิก*, รูปขันธ เป็น *รูป*, ส่วน *นิพพาน* เป็นขันธวินิมุต คือ พ้นจากขันธ 5

เรื่องขันธ 5 พึงดูประกอบในหมวดธรรมอื่นๆ เช่น

1. รูปขันธ ดู [37] รูป 2; [38] รูป 28; [39] มหาภูต 4; [40] อุปาทายรูป 24.

2. เวทนาขันธ ดู [110] เวทนา 2; [111] เวทนา 3; [112] เวทนา 5; [113] เวทนา 6.

3. สัญญาชั้น ๓ ดู [271] สัญญา 6.

4. สังขารชั้น ๓ ดู [119] สังขาร 3¹; [120] สังขาร 3²; [129] อภิสังขาร 3; [263] เจตนา 6.

5. วิญญาณชั้น ๓ ดู [268] วิญญาณ 6.

นอกจากนี้ ดู [356] จิตต์ 89; [355] เจตสิก 52

S.III.47; Vbh.1.

ส.ข.17/95/58; อภ.วิ.35/1/1.

[☆☆☆] กติ 5 ดู [351] ภูมิ 4.

[217] จักขุ 5 (พระจักขุอันเป็นสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า — *Cakkhu: the Five Eyes of the Blessed One*)

1. มังสจักขุ (ตาเนื้อ คือ ทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส ไว และเห็นไกล — *Mamsa-cakkhu: the physical eye which is exceptionally powerful and sensitive*)

2. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์ คือ ทรงมีพระญาณอันเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นไปต่างๆ กัน ด้วยอำนาจกรรม — *Dibba-cakkhu: the Divine Eye*)

3. ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา คือ ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้ธรรมเป็นต้น — *Paññā-cakkhu: the eye of wisdom; Wisdom-Eye*)

4. พุทธจักขุ (ตาพระพุทธเจ้า คือ ทรงประกอบด้วยอินทริยปรีชาญาณ และอาสยานุสยญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอริยาศัยและอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลुकุณวิเศษต่างๆ ยังพุทธกิจให้บริบูรณ์ — *Buddha-cakkhu: the eye of a Buddha; Buddha-Eye*)

5. สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ คือ ทรงประกอบด้วยพระสัมพัชญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ — *Samanta-cakkhu: the eye of all-round knowledge; All-seeing Eye; omniscience*)

Nd²235.

ข.ม.29/51/52.

[☆☆☆] ฌาน 5 ดู [9] ฌาน 4.

[218] ธรรมขันธ์ 5 (กองธรรม, หมวดธรรม, ประมวลธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหัวข้อใหญ่ — *Dhamma-khandha: bodies of doctrine; categories of the Teaching*)

1. สीलขันธ์ (กองศีล, หมวดศีล ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น อปจายนมัย เวยยาวัจจมัย ปาติโมกขสังวร กายสุจริต สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นต้น — *Sīla-khandha: body of morals; virtue category*)

2. สมာธิขันธ์ (กองสมาธิ, หมวดสมาธิ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นต้น — *Samādhi-khandha: body of concentration; concentration category*)

3. ปัญญาขันธ (กองปัญญา, หมวดปัญญา ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ธรรมวิจยะ วิมังสา ปฏิสัมภิตา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น — *Paññā-khandha*: body of wisdom or insight; understanding category)

4. วิมุตติขันธ (กองวิมุตติ, หมวดวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ปหาน วิราคะ วิโมกข์ วิสุทธิ สันติ นิโรธ นิพพาน เป็นต้น — *Vimutti-khandha*: body of deliverance; deliverance category)

5. วิมุตติญาณทัสสนขันธ (กองวิมุตติญาณทัสสนะ, หมวดธรรมเกี่ยวกับการรู้การเห็นในวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ เป็นต้น — *Vimuttiñāṇadassana-khandha*: body of the knowledge and vision of deliverance; knowing-and-seeing-of-deliverance category)

ธรรมขันธ 4 ข้อต้น เรียกอีกอย่างว่า *สภาวะ 4* (แก่น, หลักธรรมที่เป็นแก่น, หัวใจธรรม — essences)

D.III.279; A.III.134; A.II.140.

ที.ปา.11/420/301; อจ.ปญจก.22/108/152; อจ.จตุกก.21/150/189.

[219] **ธรรมเทศกธรรม 5** (ธรรมของนักเทศก์, องค์แห่งธรรมกถึก, ธรรมที่ผู้แสดงธรรมหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ — *Dhammadesaka-dhamma*: qualities of a preacher; qualities which a teacher should establish in himself)

1. อหุပ္พุทฺถิกถ (กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ — *Anupubbikathā*: His instruction or exposition is regulated and gradually advanced.)

2. ปริยายทสฺสาวิ (ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกอ้างอิงไปต่างๆ ตามแนวเหตุผล — *Pariyāyadassāvī*: It has reasoning or refers to causality.)

3. อหุทยตฺ ปฏฺิจจ (แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นที่ประโยชน์แก่เขา — *Anudayatāṃ paṭicca*: It is inspired by kindness; teaching out of kindness.)

4. น อามิสหฺตโร (ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีไซ้เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภหรือผลประโยชน์ตอบแทน — *Na āmisantaro*: It is not for worldly gain.)

5. อตฺตนาหฺนจฺ ปฺรณฺจ อหฺุปหฺจ (แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น — *Anupahacca*: It does not hurt oneself or others; not exalting oneself while contemning others.)

A.III.184.

อจ.ปญจก.22/159/205.

[220] **ธรรมสมาธิ 5** (ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นใจในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติ

ธรรมถูกต้อง กำจัดความขงใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิดธรรมสมาธิ คือความมั่นสนิทในธรรม ก็
จะเกิดจิตตสมาธิ คือความตั้งมั่นของจิต — *Dhamma-samādhī*: concentration of the
Dhamma; virtues making for firmness in the Dhamma)

1. **ปราโมทย์** (ความชื่นบานใจ ร่าเริงสดใส — *Pāmojja*: cheerfulness; gladness; joy)
2. **ปีติ** (ความอิ่มใจ, ความปลื้มใจ — *Pīti*: rapture; elation)
3. **ปัสสัทธิ** (ความสงบเย็นกายใจ, ความผ่อนคลายรื่นสบาย — *Passaddhī*: tranquillity; relaxedness)
4. **สุข** (ความรื่นใจไร้ความขงขัด — *Sukha*: happiness)
5. **สมาธิ** (ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีสิ่งรบกวนร้าวระคาย — *Samādhī*: concentration)

ธรรม หรือคุณสมบัติ 5 ประการนี้ ตรัสไว้ทั่วไปมากมาย เมื่อทรงแสดงการปฏิบัติธรรมที่
ก้าวมาถึงขั้นเกิดความสำเร็จชัดเจน ต่อจากนี้ ผู้ปฏิบัติจะเดินหน้าไปสู่การบรรลุผลของสมณะ
(คือได้ฌาน) หรือของวิปัสสนา แล้วแต่กรณี ดังนั้น จึงใช้เป็นเครื่องวัดผลการปฏิบัติขั้นตอนใน
ระหว่างได้ดี และเป็นธรรมหรือคุณสมบัติสำคัญของจิตใจที่ทุกคนควรทำให้เกิดมีอยู่เสมอ

S.IV.350.

ส.สพ.18/665-673/429-439.

[221] **ธรรมสวนานิสงส์ 5** (อานิสงส์ในการฟังธรรม — *Dhammassavanānisaṁsa*:
benefits of listening to the Dhamma)

1. **อสุสุตฺ สุนาติ** (ยอมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, ได้เรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคยเรียนรู้ — He hears things not heard.)
2. **สุตฺ ปริโยทเปติ** (สิ่งที่เคยได้ฟัง ก็ทำให้แจ่มแจ้ง เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น — He clears things heard.)
3. **กขฺ วิหนติ** (แก้ข้อสงสัยได้, บรรเทาความสงสัยเสียได้ — He dispels his doubts.)
4. **ทิกฺขุ อฺขุ กโรติ** (ทำความเข้าใจให้ถูกต้องได้ — He makes straight his views.)
5. **จิตฺตมสฺส ปสฺสิทติ** (จิตของเขายอมผ่อนใส — His heart becomes calm and happy.)

A.III.248.

อง.ปญจก.22/202/276.

[222] **นวกภิกขุธรรม 5** (ธรรมที่ควรฝึกสอนภิกษุบวชใหม่ให้ประพฤติปฏิบัติอย่างมั่นคง,
องค์แห่งภิกษุใหม่ — *Navakabhikkhu-dhamma*: qualities of a newly ordained monk;
qualities which should be established in newly ordained monks)

1. **ปาติโมกขสังวร** (สำรวมในพระปาฏิโมกข์ รักษาศีลเคร่งครัด ทั้งในส่วนเว้นข้อห้าม และ
ทำตามข้ออนุญาต — *Pātimokkhasamvara*: restraint in accordance with the
monastic code of discipline; self-control strictly in accordance with the
fundamental training-rules)

2. อินทริยสังวร (สำรวมอินทริย มีสติระวังรักษาใจ มีให้กิเลสคือความยินดียินร้ายเข้าครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง 6 มีเห็นรูปด้วยตาเป็นต้น — *Indriyasamvara*: restraint of the senses; sense-control)
3. ภัตตปริยัตตะ (พูดคุยมือชอบเขต คือ จำกัดการพูดคุยให้น้อย รู้ชอบเขต ไม่เอิกเกริกเฮฮา — *Bhassapariyanta*: restraint as regards talking)
4. กายวูปกาสะ (ปลีกกายอยู่สงบ คือ เข้าอยู่ในเสนาสนะอันสงัด — *Kāyavūpakāsa*: seclusion as to the body; love of solitude)
5. สัมมาทัตสนะ (ปลูกฝังความเห็นชอบ คือ สร้างเสริมสัมมาทิฐิ — *Sammādadassana*: cultivation of right views.)

A.III.138.

อง.ปญจก.22/114/156.

[223] นิยาม 5 (กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ — *Niyāma*: orderliness of nature; the five aspects of natural law)

1. อุตุนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ — *Utu-niyāma*: physical inorganic order; physical laws)
2. พีชนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น — *Bija-niyāma*: physical organic order; biological laws)
3. จิตตนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต — *Citta-niyāma*: psychic law)
4. กรรมนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ — *Kamma-niyāma*: order of act and result; the law of Kamma; moral laws)
5. ธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย — *Dhamma-niyāma*: order of the norm; the general law of cause and effect; causality and conditionality)

ดู [86] ธรรมนิยาม 3; [177] สมบัติ 4; [176] วิบัติ 4².

DA.II.432; DhsA.272.

ที.อ.2/34; สจคณ.อ.408.

[224] นิโรธ 5 (ความดับกิเลส, ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น — *Nirodha*: extinction; cessation of defilements; non-arising of suffering)

1. วิกขัมภนินิโรธ (ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญสมาธิ ถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิเวรณไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น — *Vikkhambhana-nirodha*: extinction by suppression)
2. ตัทธกนินิโรธ (ดับด้วยองค์นั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ — *Tadaṅga-nirodha*: extinction by substitution of opposites)

3. สมุจเฉทนิโรธ (ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่แห่งมรรคนั้นชื่อ สมุจเฉทนิโรธ — *Samuccheda-nirodha*: extinction by cutting off or extirpation)

4. ปฏิปัสสัทธินิโรธ (ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะที่แห่งผลนั้นชื่อ ปฏิปัสสัทธินิโรธ — *Paṭipassaddhi-nirodha*: extinction by tranquillization)

5. นิสสรณนิโรธ (ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยินยอมตลอดไป ภาวะนั้นชื่อ นิสสรณนิโรธ ได้แก่อมตธาตุ คือ นิพพาน — *Nissaraṇa-nirodha*: extinction by escape; extinction by getting freed)

ปหาน 5 (การละกิเลส — abandonment), วิมุตติ 5 (ความหลุดพ้น — deliverance), วิเวก 5 (ความสงัด, ความปลีกออก — seclusion), วิราคะ 5 (ความคลายกำหนัด, ความสำรอกออกได้ — detachment; dispassionateness), ไวสลัคคะ 5 (ความสละ, ความปล่อย — relinquishing) ก็อย่างเดียวกันนี้ทั้งหมด

Ps.I.27,220–221; Vism.410.

ขุ.ปฎิ.31/65/39; 704/609; วิสุทธิ.2/249.

[225] **นิวรณ 5** (สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี, อุกุศลธรรมที่ทําจิตให้เศร้าหมองและทําปัญญาให้อ่อนกำลัง — *Nivaraṇa*: hindrances.)

1. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม, ความต้องการกามคุณ—*Kāmachanda*: sensual desire)

2. พยาบาท (ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ — *Byāpāda*: illwill)

3. ถีนมิตตะ (ความหดหู่และเชื่องซึม — *Thīna-middha*: sloth and torpor)

4. อุทัจจุกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, ความกระวนกระวายกลุ่มกังวล — *Uddhacca-kukkucca*: distraction and remorse; flurry and worry; restlessness and anxiety)

5. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

A.III.62; Vbh.378.

อง.ปญจก.22/51/72; อภิ.วิ.35/983/510.

[☆☆☆] **เบญจธรรม** ดู [239] *เบญจธรรม*.

[☆☆☆] **เบญจศีล** ดู [238] *ศีล 5*

[☆☆☆] **ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ 5** ดู [232] *โภคอาทิยะ 5*

[☆☆☆] **ปหาน 5** (การละกิเลส — *Pahāna*: abandonment) ดู [224] *นิโรธ 5*

[226] **ปีติ 5** (ความอิมใจ, ความเต็มต่า — *Pīti*: joy; interest; zest; rapture)

1. ขุททกาลีปีติ (ปีติเล็กน้อย พอขนชูชันน้ำตาไหล — *Khuddakā-pīti*: minor rapture; lesser thrill)

2. ขณิกาปีติ (ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลกๆ เป็นขณะๆ ดุจฟ้าแลบ — *Khaṇikā-pīti*: momentary or instantaneous joy)

3. โอกันติกาปีติ (ปีติเป็นระลอกหรือปีติเป็นพักๆ ให้รู้สึกชุ่มลงมาๆ ในกาย ดุจคลื่นซัดต้องฝั่ง — *Okkantikā-pīti*: showering joy; flood of joy)

4. อุพเพคาปีติ หรือ อุพเพงคาปีติ (ปีติโลดลอย เป็นอย่างแรงให้รู้สึกใจฟูแสดงอาการหรือทำการบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน เป็นต้น หรือให้รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ — *Ubbegā-pīti*: uplifting joy)

5. ผรณาปีติ (ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซาบแผ่เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ ปีติที่ประกอบกับสมาธิทำนุ่งเอาข้อนี้ — *Pharaṇā-pīti*: suffusing joy; pervading rapture)

Vism.143.

วิสุทธิ.1/182.

[227] พร 5 (สิ่งนำปรารถนาที่บุคคลหนึ่งอำนวยความสะดวกด้วยความปรารถนาดีให้เกิดมีขึ้นแก่บุคคลอื่น; สิ่งประเสริฐ, สิ่งดีเยี่ยม — *Vara*: blessing; boon; excellent thing)

พรที่รู้จักกันมากได้แก่ ชุดที่มีจำนวน 4 ข้อ ซึ่งเรียกกันว่า *จตุรพิธพร* หรือพร 4 ประการ คือ *อายุ วรรณะ สุขะ พละ*

Dh.109; A.II.63.

ขุ.ธ.25/18/29; อง.จตุกก.21/58/83.

พรที่เป็นชุดมีจำนวน 5 ข้อบ้าง 6 ข้อบ้าง ก็มี เช่น *อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ* (อง.ปมจก.22/37/44 = A.III.42); *อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุขะ พละ* (อง.จตุกก.21/34/45; อง.ปมจก.22/32/38; ขุ.ธิต. 25/270/299 = A.II.35; A.III.36; It.89); *อายุ วรรณะ สุขะ ยศ เกียรติ ลีลาคะ* คือ สวรรค์ พร้อมทั้ง *อุจจากุลินตา* คือความมีตระกูลสูง (อง.ปมจก. 22/43/51 = A.III.48); *อายุ วรรณะ ยศ สุข อาธิปัจจะ* คือความเป็นใหญ่ (ขุ.เปต. 26/106/195 = Pv. 308) และชุดที่จะกล่าวถึงต่อไปคือ *อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ พละ*

อย่างไรก็ดี ฟังทราบว่ คำว่า *พร* ในที่นี้ เป็นการใช้โดยอนุโลมตามความหมายในภาษาไทย ซึ่งเพี้ยนไปแล้วจากความหมายเดิมในภาษาบาลี ในภาษาบาลีแต่เดิม *พร* หมายถึง ผลประโยชน์หรือสิทธิพิเศษที่อนุญาตหรืออำนวยความสะดวกให้ตามที่ขอ พรที่กล่าวถึง ณ ที่นี้ทั้งหมด ในบาลีไม่ได้เรียกว่า *พร* แต่เรียกว่า *ฐานะ* หรือ *ธรรม* ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ (ซึ่งจะบรรลุได้ด้วยกรรมคือการกระทำที่ดีอันเป็นบุญ)

สำหรับพระภิกษุ พรหรือธรรมอันนำปรารถนาเหล่านี้ หมายถึงคุณธรรมต่างๆ ที่ควรปลูกฝังฝึกอบรมให้เกิดมี ดังพุทธพจน์ว่า: ภิกษุท่องเที่ยวอยู่ ภายในถิ่นท่องเที่ยวที่เป็นแดนของตน อันสืบทอดมาแต่บิดา (คือ สติปัฏฐาน 4) จักเจริญด้วย

1. อายุ คือ พลังที่หล่อเลี้ยงทรงชีวิตให้สืบต่ออยู่ได้ยาวนาน ได้แก่ อิทธิบาท 4 (for monks, *Āyu*: longevity = the Four Bases of Accomplishment)

2. วรรณะ คือ ความงามเอิบอ้อมส่องใส่น่าเจริญตาเจริญใจ ได้แก่ ศีล (*Vaṇṇa*: beauty = moral conduct)

3. สุขะ คือ ความสุข ได้แก่ ฌาน 4 (*Sukha*: happiness = the Four Meditative Absorptions)

4. โภคะ คือ ความพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติและอุปกรณ์ต่างๆ อันอำนวยความสะดวกสบาย ได้แก่ อัปป์มัญญา หรือพรหมวิหาร 4 (*Bhoga*: wealth = the Four Boundless Sublime States of Mind)

5. พละ คือ กำลังแรงความเข้มแข็งที่ทำให้ข่มขจัดได้แม้แต่กำลังแห่งมาร ทำให้สามารถดำเนินชีวิตที่ติงามปลอดโปร่งเป็นสุข บำเพ็ญกิจด้วยบริสุทธิ์และเต็มที่ ไม่มีกิเลสหรือความทุกข์ใดๆ จะสามารถบีบคั้นครอบงำ ได้แก่ วิมุตติ ความหลุดพ้น หมดสิ้นอาสวะ หรืออรหัตตผล (*Bala*: strength or power = the Final Freedom)

D.III.77; S.V.147.

ที.ป.11/50/85; ส.ม.19/700/198.

[228] พละ 5 (ธรรมอันเป็นกำลัง — *Bala*: power)

องค์ธรรม 5 อย่างในหมวดนี้ มีชื่อตรงกับ อินทรีย์ 5 จึงขอให้ดูที่ [258] อินทรีย์ 5
พละหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจ ให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง

D.III.239; A.III.10; Vbh.342.

ที.ป.11/300/252; อจ.ปญจก.22/13/11; อภิ.วิ.35/844/462.

[229] พละ 4 (ธรรมอันเป็นกำลัง, ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่น
ต่อภัยทุกอย่าง — *Bala*: strength; force; power)

1. ปัญญาพละ (กำลังปัญญา — *Paññā-bala*: power of wisdom)

2. วิริยพละ (กำลังความเพียร — *Viriya-bala*: power of energy or diligence)

3. อนวัชชพละ (กำลังสุจริต หรือ กำลังความบริสุทธิ์, ตามศัพท์แปลว่า กำลังการกระทำที่ไม่มีโทษ คือ มีกายกรรม วาจากรรม มโนกรรมบริสุทธิ์ เช่นมีความประพฤติและหน้าที่การงานสุจริต ไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย พุดจริง มีเหตุผล มุ่งดี ไม่รุกรานให้ร้ายใคร ทำการด้วยเจตนาบริสุทธิ์ — *Anavajja-bala*: power of faultlessness, blamelessness or cleanliness)

4. สังคหพละ (กำลังการสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี — *Saṅgha-bala*: power of sympathy or solidarity) สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 คือ

4.1 ทาน (การให้ปัน โดยปกติหมายถึง ช่วยเหลือในด้านทุนหรือปัจจัยเครื่องยังชีพ ตลอดจนเพื่อแผ่กันด้วยไมตรี อย่างเลิศหมายถึงธรรมทาน คือ แนะนำสั่งสอนให้ความรู้ความเข้าใจ จนเขารู้จักพึ่งตนเองได้ — *Dāna*: gift; charity; benefaction)

4.2 เปยยวัชชะ (พูดจับใจ, = ปิยวาจา คือ พูดด้วยน้ำใจหวังดี มุ่งให้เป็นประโยชน์ และรู้จักพูดให้เป็นผลดี ทำให้เกิดความเชื่อถือ สนับสนุน และเคารพนับถือกัน อย่างเลิศหมายถึง หมั่นแสดงธรรม คอยช่วยชี้แจงแนะนำหลักความจริง ความถูกต้องติงาม แก่ผู้ที่ต้องการ — *Peyyavajja*: kindly speech)

4.3 **อัทธจริยา** (บำเพ็ญประโยชน์ คือ ช่วยเหลือรับใช้ ทำงานสร้างสรรค์ ประพฤติการที่เป็นประโยชน์ อย่างเลิคมหมายถึง ช่วยเหลือส่งเสริมคนให้มีความเชื่อถือถูกต้อง (ลัทธิสัมปทา) ให้ประพฤติดีงาม (ศีลสัมปทา) ให้มีความเสียสละ (จาคสัมปทา) และให้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา) — *Atthacariyā*: friendly aid; doing good; life of service)

4.4 **สมานัตตตา** (มีตนเสมอ คือ เสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย อย่างเลิคมหมายถึง มีความเสมอกันโดยธรรม เช่น พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน เป็นต้น — *Samānattatā*: equality; impartiality; participation)

พละหมวดนี้ เป็นหลักประกันของชีวิต ผู้ประพฤติธรรม 4 นี้ย่อมดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ เพราะเป็นผู้มีพลังในตน ย่อมข้ามพ้นภัยทั้ง 5 คือ

1. **อาชีวิตกภัย** (ภัยเนื่องด้วยการครองชีพ — fear of troubles about livelihood)
2. **อสิโลกภัย** (ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง — fear of ill-fame)
3. **ปริสสารัชชภัย** (ภัยคือความครั่นคร้ามก้อเขินในที่ชุมนุม — fear of embarrassment in assemblies)
4. **มรณภัย** (ภัยคือความตาย — fear of death)
5. **ทุคคติภัย** (ภัยคือทุคติ — fear of a miserable life after death)

ดู [186] ลังคหวัตถุ 4.

A.IV.363.

อง.นวก.23/209/376.

[230] **พละ 5 ของพระมหากษัตริย์** (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ — *Bala*: strengths of a king)

1. **พหาละ** หรือ **กายพละ** (กำลังแขน หรือกำลังกาย คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี สามารถและชำนาญในการใช้แขนใช้มือใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโศปกรณ์พร้อม — *Bāhābala, Kāyabala*: strength of arms)

2. **โภคพละ** (กำลังโภคสมบัติ คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมทั้งจะใช้บำรุงเลี้ยงคน และดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด — *Bhogabala*: strength of wealth)

3. **อัมัจจพละ** (กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน — *Amaccabala*: strength of counsellors or ministers)

4. **อภิขัจจพละ** (กำลังความมีชาติสูง คือ กำเนิดในตระกูลสูง เป็นชาติดีชาติต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกรบมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น — *Abhijaccabala*: strength of high birth)

5. **ปัญญาพละ** (กำลังปัญญา คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี

— *Paññābala*: strength of wisdom)

กำลังแขน หรือกำลังกาย แม้จะสำคัญ แต่ท่านจัดว่าต่ำสุด หากไม่มีพลังอื่นควบคุมค้ำจุน อาจกลายเป็นกำลังอันธพาล ส่วนกำลังปัญญา ท่านจัดว่าเป็นกำลังอันประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง เพราะเป็นเครื่องกำกับ ควบคุม และนำทางกำลังอื่นทุกอย่าง

J.V.120.

ข.ชา.27/2444/532; ชา.อ.7/348.

[231] พหูสูตมีองค์ 5 (คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหูสูต คือ ผู้ได้เรียนรู้อ่าน หรือ คบแก่เรียน — *Bahussutaṅga*: qualities of a learned person)

1. พหูสูตดา (ฟังมาก คือ ได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก — *Bahussutā*: having heard or learned many ideas)

2. ธตา (จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้แม่นยำ — *Dhatā*: having retained or remembered them)

3. วจสา ปริจิตา (คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจน — *Vacasā paricitā*: having frequently practised them verbally; having consolidated them by word of mouth)

4. มนสาหุเปกฺขิตา (เพ่งขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏด้วยความสว่างชัด — *Manasānupekkhitā*: having looked over them with the mind)

5. ทิฏฐิยา สุปปฏิวิฑฐา (ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดดีด้วยทฤษฎี คือ มีความเข้าใจลึกซึ้งมองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและเหตุผล — *Diṭṭhiyā supativeddhā*: having thoroughly penetrated them by view)

A.III.112.

อง.ปญจก.22/87/129.

[232] โภคอาทิยะ 5, โภคาทิยะ 5 (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์ — *Bhoga-ādiya*: uses of possessions; benefits which one should get from wealth; reasons for earning and having wealth)

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

1. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข (to make oneself, one's parents, children, wife, servants and workmen happy and live in comfort)

2. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข (to share this happiness and comfort with one's friends)

3. ใช้ป้องกันภัยอันตราย (to make oneself secure against all misfortunes)

4. ทำพละ 5 อย่าง (to make the fivefold offering)

ก. ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ (to relatives, by giving help to them)

ข. อติถิพละ ต้อนรับแขก (to guests, by receiving them)

ค. ปุพพเปตพละ ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ (to the departed, by dedicating merit to them)

ง. ราชพละ บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น (to the king, i.e. to the government, by paying taxes and duties and so on)

จ. เทวตาพละ ถวายเทวดา* คือ ลักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ (to the deities, i.e. those beings who are worshipped according to one's faith)

5. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ (to support those monks and spiritual teachers who lead a pure and diligent life)

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าโภคะเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี.

A.III.45.

อง.ปญจก.22/41/48.

[233] มัจฉริยะ 5 (ความตระหนี่, ความหวง, ความคิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี หรือมีส่วนร่วม

* ในจุฬนิตเทส ท่านอธิบายความหมายของ เทวตา ไว้ว่า ได้แก่สิ่งที่นับถือเป็นทักษิโณมยของตณฯ (เย เยส ทกฺขิณฺณฺยยา, เต เตสฺ เทวตา — พวกไหนนับถือสิ่งใดเป็นทักษิโณมย สิ่งนั้นก็เป็นวาตาของพวกนั้น) และแสดงตัวอย่างไว้ตามความเชื่อถือของคนสมัยพุทธกาล ประมวลได้เป็น 5 ประเภท คือ

1. นักบวช นักพรต (ascetics) เช่น อาชีวกเป็นเทวดาของสาวกอาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ปริพาชก ดาบส ก็เป็นเทวดาของสาวกนิครนถ์เป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ
2. สัตว์เลี้ยง (domestic animals) เช่น ช้างเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาช้าง ม้า โค ไก่ กา เป็นต้น ก็เป็นเทวดาของพวกถือพรตบุชชาสัตว์นั้นๆ ตามลำดับ
3. ธรรมชาติ (physical forces and elements) เช่น ไฟเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาไฟ แก้ว มณี ทิศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชาสิ่งนั้นๆ ตามลำดับ
4. เทพชั้นต่ำ (lower gods) เช่น นาคเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชานาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชานาคเป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ (พระภูมิเจ้าที่ในข้อนี้)
5. เทพชั้นสูง (higher gods) เช่น พระพรหม เป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาพระพรหม พระอินทร์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชาพระอินทร์ เป็นต้น

สำหรับชนที่ยังมีความเชื่อถือในสิ่งเหล่านี้ พระพุทธศาสนาสอนเปลี่ยนแปลงเพียงให้เลิกเช่นสรวงสังเวศ เอาชีวิตบวชปฏิบัติมาบวชปฏิบัติใหม่ คือบริจจาคทานและบำเพ็ญกุศลกรรมต่างๆ อุทิศไปให้แทน คือมุ่งที่วิธีการอันจะให้สำเร็จประโยชน์ก่อน ส่วนการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือเป็นเรื่องของการแก้ไขทางสติปัญญา ซึ่งประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง โดยเฉพาะนักบวชในประเภทที่ 1 แม้สาวกใดจะเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้อุปถัมภ์บำรุงนักบวชนั้นต่อไป

ดู *Devatā* ใน *Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 330 ด้วย

— *Macchhariya*: meanness; avarice; selfishness; stinginess; possessiveness)

1. อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่, หวงที่อาศัย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่นหรือผู้มีใช้พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่ เป็นต้น — *Āvāsa-macchhariya*: stinginess as to dwelling)

2. กุลมัจฉริยะ (ตระหนี่ตระกูล, หวงสกุล เช่น ภิกษุหวงสกุลอุปัฏฐาก คอยกีดกันภิกษุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้องได้รับการบำรุงด้วย เป็นต้น — *Kula-macchhariya*: stinginess as to family)

3. ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ, หวงผลประโยชน์ เช่น ภิกษุหาทางกีดกันไม่ให้ลาภเกิดขึ้นแก่ภิกษุอื่น — *Lābha-macchhariya*: stinginess as to gain)

4. วัณณมัจฉริยะ (ตระหนี่วรรณะ, หวงสรวิวัณณะ คือผิวพรรณของร่างกาย ไม่พอใจให้ผู้อื่นสวยงาม ก็ดี หวงคุณวัณณะ คือ คำสรรเสริญคุณ ไม่อยากให้ใครมีคุณความดีมาแข่งตน หรือไม่พอใจได้ยินคำสรรเสริญคุณความดีของผู้อื่น ก็ดี ตลดอนแบ่งชั้นวรรณะกัน — *Vaṇṇa-macchhariya*: stinginess as to recognition; caste or class discrimination)

5. ธัมมมัจฉริยะ (ตระหนี่ธรรม, หวงวิชาความรู้ และคุณพิเศษที่ได้บรรลุ ไม่ยอมสอนไม่ยอมบอกผู้อื่น กลัวเขาจะรู้เทียมเท่าหรือเกินตน — *Dhamma-macchhariya*: stinginess as to knowledge or mental achievements)

D.III.234; A.III.271; Vbh.357.

ที.ป.11/282/246; อ.ป.ญจก.22/254/301; อ.วิ.35/978/509.

[234] **มาร 5** (สิ่งที่มาบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ, สิ่งทีล้าลงผลาญคุณความดี, ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม — *Māra*: the Evil One; the Tempter; the Destroyer)

1. กิเลสมาร (มารคือกิเลส, กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้ลัทธิประสพความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต — *Kilesa-māra*: the Māra of defilements)

2. ขันธ์มาร (มารคือเบญจขันธ์, ขันธ์ 5 เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนนาน เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิ เป็นต้น ล้วนรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารภอย่างแรง อาจถึงกับพรากโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง — *Khandha-māra*: the Māra of the aggregates)

3. อภิสังขารมาร (มารคืออภิสังขาร, อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา เป็นต้น ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์ — *Abhisankhāra-māra*: the Māra of Karma-formations)

4. เทวบุตรมาร (มารคือเทพบุตร, เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรตนหนึ่งชื่อวามาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งใหญ่ได้ — *Devaputta-māra*: the Māra as deity)

5. มัจจุมาร (มารคือความตาย, ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย — *Maccu-māra*: the Māra as death)

Vism.211; ThagA.II.16,46.

วิสุทธิ.1/270; เถร.อ. 2/24,383,441; วินย.ฎีกา1/481.

[☆☆☆] **มิจฉาณชชา 5** (การค้าขายที่ผิดหรือไม่ชอบธรรม) เป็นคำชั้นอรรถกถา บาลีเรียก *อภรณียวณชชา* คือ “วณชชาที่ไม่ควรทำ”

ดู [235] วณชชา 5.

[235] **วณชชา 5** (การค้าขาย 5 อย่าง ในที่นี้หมายถึง การค้าขายที่เป็นอภรณียะสำหรับอุบาสก คือ อุบาสกไม่ควรประกอบ — *Vañijjā*: trades which should not be plied by a lay disciple)

1. สัตถวณชชา (ค้าขายอาวุธ — *Sattha-vañijjā*: trade in weapons)

2. สัตตวณชชา (ค้าขายมนุษย์ — *Satta-vañijjā*: trade in human beings)

3. มังสวณชชา (ค้าขายเนื้อสัตว์ — *Mamsa-vañijjā*: trade in flesh; อรรถกถาแก้ว่าเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย — trade in animals for meat)

4. มัชชวณชชา (ค้าขายของเมา — *Majja-vañijjā*: trade in spirits or narcotics)

5. วิสวณชชา (ค้าขายยาพิษ — *Visa-vañijjā*: trade in poison)

A.III.207.

อง.ปญจก.22/177/233.

[☆☆☆] **วัฑฒนิ หรือ วัณนิ หรือ วุณนิ 5** ดู [249] *อริยวัฑฒนิ 5*.

[236] **วิมุตติ 5** (ความหลุดพ้น — deliverance) ดู [224] *นิโรธ 5*.

[☆☆☆] **เวทนา 5** ดู [112] *เวทนา 5*.

[237] **เวสาร์จจกรณธรรม 5** (ธรรมทำความกล้าหาญ, คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้า — *Vesārajjakaraṇa-dhamma*: qualities making for intrepidity)

1. ศรัทธา (ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ — *Saddhā*: faith; confidence)

2. ศีล (ความประพฤติถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบวินัย ไม่ผิดศีลธรรม — *Sīla*: good conduct; morality)

3. พาหุสัจจะ (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก — *Bāhusacca*: great learning)

4. วิริยารัมภะ (ปรารถนาความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการนั้นๆ อยู่แล้วอย่างมั่นคงจริงจัง — *Viriyaṅgambha*: exertion; energy)

5. ปัญญา (ความรอบรู้ เข้าใจชัดในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ — *Paññā*: wisdom; understanding)

A.III.127.

อง.ปญจก.22/101/144.

[238] **ศีล 5 หรือ เบญจศีล** (ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน — *Pañca-sīla: the Five Precepts; rules of morality*)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน — *Pāṇātipātā veramaṇī: to abstain from killing*)

2. อทินฺนาทนา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน — *Adinnādānā ~: to abstain from stealing*)

3. กามเมสุมิชฺฉาจารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน — *Kāmesumicchācārā ~: to abstain from sexual misconduct*)

4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง — *Musāvādā ~: to abstain from false speech*)

5. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐาณา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness*)

ศีล 5 ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า *สิกขาบท 5* (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน — *Sikkhāpada: training rules*) บ้าง *ธรรม 5* บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล (virtuous) คำว่า *เบญจศีล* ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอุปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น *นิจศีล* (ศีลที่ควรปฏิบัติ) ควรรักษาเป็นประจำ — virtues to be observed uninterruptedly) บ้าง ว่าเป็น *มนุษย์ธรรม* (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ — virtues of man) บ้าง

ดู คำสมาทาน ใน Appendix

D.III.235; A.III.203,275; Vbh.285.

ที.ปา.11/286/247; อญ.ปญจก.22/172/227; 264/307; อภ.วิ.35/767/388.

[239] **เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม** (ธรรม 5, ธรรมอันดีงามห้าอย่าง, คุณธรรมห้าประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ — *Pañca-dhamma: the five ennobling virtues; virtues enjoined by the five precepts*)

1. เมตตาและกรุณา (ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ — *Mettā-karuṇā: loving-kindness and compassion*) คู่กับศีลข้อที่ 1

2. สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต — *Sammā-ājīva: right means of livelihood*) คู่กับศีลข้อที่ 2

3. กามสังวร (ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส — *Kāmasaṁvara: sexual restraint*) คู่กับศีล

ข้อที่ 3

4. สัจจะ (ความสัตย์ ความซื่อตรง — *Sacca*: truthfulness; sincerity) คู่กับศีลข้อที่ 4

5. สติสัมปชัญญะ (ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท — *Sati-sampajañña*: mindfulness and awareness; temperance) คู่กับศีลข้อที่ 5

ข้อ 2 บางแห่งเป็น *ทาน* (การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ — *Dāna*: giving; generosity) ข้อ 3 บางแห่งเป็น *สทาร์สันโดษ* (ความพอใจด้วยภรรยาของตน — *Sadārasantosa*: contentment with one's own wife) ข้อ 5 บางแห่งเป็น *อัปปมาท* (ความไม่ประมาท — *Appamāda*: heedfulness)

เบญจธรรมนี้ ท่านผู้เป็นหมวดธรรมชั้นภายหลัง จึงมีแปลกกันไปบ้าง เมื่อว่าโดยที่มา หัวข้อเหล่านี้ส่วนใหญ่ประมวลได้จากความท่อนท้ายของกุศลกรรมบถข้อต้นๆ.

ดู [320] กุศลกรรมบถ 10²; [238] ศีล 5.

[240] **ศีล 8 หรือ อัฐฐศีล** (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Aṭṭha-sīla*: the Eight Precepts; training rules)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป — *Pāṇātipātā veramaṇī*: to abstain from taking life)

2. อทินฺนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย — *Adinnādānā* ~: to abstain from taking what is not given)

3. อพฺรหฺมจริยา เวรมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือร่วมประเวณี — *Abrahmacariyā* ~: to abstain from unchastity)

4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ — *Musāvādā* ~: to abstain from false speech)

5. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐาณา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā* ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness)

6. วิกาลโภชนา เวรมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไป จนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ — *Vikālabhojanā* ~: to abstain from untimely eating)

7. หจฺจคีตวาทิตวิสูกทสุสนมालาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑทวิภูสณฺฎฺฐาณา เวรมณี (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Naccagītavādita-visūkadassana-mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanatṭhānā* ~: to abstain from dancing, singing, music and unseemly shows, from wearing garlands,

smartening with scents, and embellishment with unguents)

8. อุจฺจาสยหนมหาสยหา เวรมณิ (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย — *Uccāsayana-mahāsayanā* ~: to abstain from the use of high and large luxurious couches)

คำสมาทาน ให้เติม *สิกขาปทํ สมาทियามิ* ต่อท้ายทุกข้อ แปลเพิ่มว่า “ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาปท คือเจตนางดเว้นจาก ... หรือ ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่องดเว้นจาก ...”

ศีล 8 นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า *อุโบสถ* (*Uposatha*: the Observances) หรือ *อุโบสถศีล* (precepts to be observed on the Observance Day)

A.IV.248.

อจ.อุจฺจก.23/131/253.

[241] **ศีล 8 ทังอาชีวะะ หรือ อาชีวัฏฐมกศีล** (ศีลมีอาชีวะะเป็นคำรบ 8, หลักความประพฤติรวมทั้งอาชีวะะที่บริสุทธิ์ด้วยเป็นข้อที่ 8 — *Ājivatthamaka-sīla*: virtue having livelihood as eight; the set of eight precepts of which pure livelihood is the eighth)

1.–7. ตรงกับ *กุศลกรรมบถ 7 ข้อต้น* (กายกรรม 3 วจีกรรม 4)

8. สัมมาอาชีวะะ

อาชีวัฏฐมกศีลนี้ เป็นศีลส่วน*อาทิพรหมจรรย์* คือ เป็นหลักความประพฤติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ กล่าวคือ มรรค เป็นสิ่งที่ต้องประพฤติให้บริสุทธิ์ในขั้นต้นของการดำเนินตามอริย-อัฐลัทธิกัมมมรรค

ว่าโดยสาระ อาชีวัฏฐมกศีล ก็คือ องค์กรมรรค 3 ข้อ ในหมวดศีล คือข้อที่ 3, 4, 5 ได้แก่ *สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ* และ *สัมมาอาชีวะะ* นั่นเอง

ดู [293] *มรรคมองค์ 8*; [319–320] *กุศลกรรมบถ 10*.

Vism.11.

วิสุทฺธิ.1/13.

[242] **ศีล 10 หรือ ทศศีล** (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Dasa-sīla*: the Ten Precepts; training rules)

6 ข้อแรกเหมือนในศีล 8; ข้อที่ 7 แยกเป็น 2 ข้อ ดังนี้

7. หจฺจคิตวาทิตวิสูกทสฺสหา เวรมณิ (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่น อันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ — *Nacca~dassanā* ~: to abstain from dancing, singing, music and unseemly shows)

8. มาลาคนฺหฺวิเลปนธฺรณมณฺทหนฺวิภูสหนฺภูจฺจนาหา เวรมณิ (เว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Mālā~thānā* ~: to abstain from wearing garlands, smartening with scents, and embellishment with unguents)

เลื่อนข้อ 8 ในศีล 8 เป็นข้อ 9 และเติมข้อ 10 ดังนี้

10. ชาตรุปรชตปฏิกุคคหณา เวมณิ (เว้นจากการรับทองและเงิน — *Jātarūparajata-paṭiggahaṇā* ~: to abstain from accepting gold and silver)

สิกขาบท 10 นี้ เป็นศีลที่สามเณรและสามเณรีรักษาเป็นประจำ หรืออุบาสกอุบาสิกาผู้มีอุตสาหะจะรักษาก็ได้

Kh.I.1.

ข.ข.25/1/1.

[☆☆☆] สกทาคามี 5 ดู [59] สกคามิ 3, 5.

[☆☆☆] สมบัติของอุบาสก 5 ดู [259] อุบาสกธรรม 5.

[243] **สังวร 5** (ความสำรวม, ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล — *Samvara*: restraint)

สังวรศีล (ศีลคือสังวร, ความสำรวมเป็นศีล — virtue as restraint) ได้แก่ สังวร 5 อย่าง คือ

1. ปาฏิโมกขสังวร (สำรวมในปาฏิโมกข์ คือ รักษาสิกขาบทเคร่งครัดตามที่ทรงบัญญัติไว้ในพระปาฏิโมกข์ — *Pāṭimokkha-samvara*: restraint by the monastic code of discipline)

2. สติสังวร (สำรวมด้วยสติ คือ สำรวมอินทรีย์มีจักษุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาปอกุศลธรรมเข้าครอบงำ เมื่อเห็นรูป เป็นต้น — *Sati-samvara*: restraint by mindfulness) = อินทรีย์สังวร

3. ญาณสังวร (สำรวมด้วยญาณ คือ ตัดกระแสกิเลสมีตัณหาเป็นต้นเสียได้ ด้วยใช้ปัญญาพิจารณา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดถึงรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่ — *Nāṇa-samvara*: restraint by knowledge) = ปัจจัยปัจจเวกขณะ

4. ขันติสังวร (สำรวมด้วยขันติ คือ อดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ถ้อยคำแรงร้าย และทุกข์เวทนาต่างๆ ได้ ไม่แสดงความวิการ — *Khanti-samvara*: restraint by patience)

5. วิริยสังวร (สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขับไล่ บรรเทา กำจัดอกุศลวิบากที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ที่เรียกว่าอาชีวนาปริสุทธิ — *Viriya-samvara*: restraint by energy) = อาชีวนาปริสุทธิ.

ในคัมภีร์บางแห่งที่อธิบายคำว่า **วินัย** แบ่ง **วินัย** เป็น 2 คือ **สังวรวินัย** กับ **ปทานวินัย** และจำแนกสังวรวินัยเป็น 5 มีแปลกจากนี้เฉพาะข้อที่ 1 เป็น **ศีลสังวร**. (ดู สุตต.อ.1/9; สงคณ.อ.505; SnA.8; DhsA.351).

Vism.7; PsA.14,447; VbhA.330.

วิสุทธิ.1/8; ปฏิส.อ.16; วิภค.อ.429.

[244] **สุทธาวาส 5** (พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือที่เกิดของพระอนาคามี — *Suddhāvāsa*: pure abodes) ได้แก่ **อวิหา** **อดัปปา** **สุทฺถสสา** **สุทฺถสสิ** และ **อกนิชฺฐา**

สุทธาวาส 5 นี้ เป็นรูปาวจรภูมิ (ชั้นจตุตถฌานภูมิ ลำดับที่ 3 ถึง 7) ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ในรายชื่อที่รวมกับภูมิอื่นๆ บ้างเท่าที่มีเรื่องเกี่ยวข้อง จึงไม่มีรายชื่อภูมิทั้งหมดทุกชั้นทุกระดับครบถ้วนในที่เดียว แต่ในคัมภีร์ชั้นนอรรกถาบางแห่ง ท่านแสดงรายชื่อภูมิไว้ทั้งหมดครบ

ทุกชั้นทุกระดับ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 31 ภูมิ จึงจะแสดงความหมายของชื่อสุทธาวาสภูมิทั้ง 5 นี้ รวมไว้ในรายชื่อภูมิ 31 นั้น

ดู [250] ภูมิ 31.

D.III.237; M.III.99–103; Pug.17.

ที.ปา.11/2/250; ม.อุ.14/317–332/216–225; อภิ.ป.36/56/149.

[☆☆☆] องค์แห่งธรรมกถึก 5 ดู [219] ธรรมเทศกธรรม 5.

[☆☆☆] องค์แห่งภิกษุใหม่ 5 ดู [222] นวกภิกขุธรรม 5.

[245] อนันตริยกรรม 5 (กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลรุนแรงต่อเนื่องไป โดยไม่มีกรรมอื่นจะมากั้นหรือคั่นได้ — *Anantariya-kamma*: immediacy-deeds; heinous crimes which bring immediate, uninterrupted and uninteruptible results)

1. ฆาตฆาต (ฆ่ามารดา — *Mātughāta*: matricide)

2. ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา — *Pitughāta*: patricide)

3. อรหันตฆาต (ฆ่าพระอรหันต์ — *Arahantaghāta*: killing an Arahant)

4. โลहितุปบาท (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อขึ้นไป — *Lohituppāda*: causing a Buddha to suffer a contusion or to bleed)

5. สังฆเภท (ยังสงฆ์ให้แตกกัน, ทำลายสงฆ์ — *Saṅghabheda*: causing schism in the Order)

กรรม 5 นี้ ในพระบาลีเรียกว่า อนันตริยกรรม

A.III.146; Vbh.378.

อง.ปญจก.22/129/165; อภิ.วิ.35/984/510.

[☆☆☆] อนาคตามี 5 ดู [60] อนาคตามี 5.

[246] อนุப்புพิกถา 5 (เรื่องทีกล่าวถึงตามลำดับ, ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไป โดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตม์ — *Anupubbikathā*: progressive sermon; graduated sermon; subjects for gradual instruction)

1. ทานกถา (เรื่องทาน, กล่าวถึงการให้ การเสียสละเพื่อแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน — *Dāna-kathā*: talk on giving, liberality or charity)

2. สीलกถา (เรื่องศีล, กล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม — *Sīla-kathā*: talk on morality or righteousness)

3. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์, กล่าวถึงความสุขความเจริญ และผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของกาม ที่จะพึงเข้าถึง เมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรมสองข้อต้น — *Sagga-kathā*: talk on heavenly pleasures)

4. กามาทินวกถา (เรื่องโทษแห่งกาม, กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผล

ร้ายที่สืบเนื่องมาจากแต่กาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้
— *Kāmādinava-kathā*: talk on the disadvantages of sensual pleasures)

5. เนกขัมมาหิสังสกา (เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกาม, กล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น — *Nekkhammānisamsa-kathā*: talk on the benefits of renouncing sensual pleasures)

ตามปกติ พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษ ทรงแสดงอนุพุทธานี้ก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ 4 เป็นการทำจิตใจพร้อมที่จะรับ ดุลผ้าที่ซักฟอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่างๆ ได้ด้วยดี

Vin.I.15; D.I.148.

วินย.4/27/32; ที.ส.9/237/189.

[247] **อภิณหปัจจเวกขณ 5** (ข้อที่สตรีกี่ตาม บุรุษก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ควรพิจารณาเรื่อยๆ — *Abhiṅhapaccavekkhaṇa*: ideas to be constantly reviewed; facts which should be again and again contemplated)

1. ชราธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ — *Jarādhammatā*: He should again and again contemplate: I am subject to decay and I cannot escape it.)

2. พยาธิธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ — *Byādhidhammatā*: I am subject to disease and I cannot escape it.)

3. มรณธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ — *Maraṇadhammatā*: I am subject to death and I cannot escape it.)

4. ปิยวิหาภาวตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น — *Piyavinābhāvatā*: There will be division and separation from all that are dear to me and beloved.)

5. กัมมัสสกาตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาท ของกรรมนั้น — *Kammasakatā*: I am owner of my deed, whatever deed I do, whether good or bad, I shall become heir to it.)

ข้อที่ควรพิจารณาเรื่อยๆ 5 อย่างนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อละสาเหตุต่างๆ มีความมัวเมา เป็นต้น ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความประมาท และประพฤติกุจจริตทางไตรทวาร กล่าวคือ ข้อ 1 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในความเป็นหนุ่มสาวหรือความเยาว์วัย

ข้อ 2 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในความไม่มีโรค คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี

ข้อ 3 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในชีวิต

ข้อ 4 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความยึดติดผูกพันในของรักทั้งหลาย

ข้อ 5 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความทุจริตต่างๆ โดยตรง

เมื่อพิจารณาขยายวงออกไป เห็นว่ามีขั้นตอนผู้เดียวที่ต้องเป็นอย่างนี้ แต่เป็นคติธรรมดาของสัตว์ทั้งปวงที่จะต้องเป็นไป เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้เสมอๆ มรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคนั้นมากเข้า ก็จะละสังโยชน์ทั้งหลาย ลั่นอนุสัยได้.

A.III.71.

อง.ปญจก.22/57/81.

[248] **ปัพพชิตตอภินหปัจจเวกขณ 10** (ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเรื่อยๆ — *Pabbajita-abhiṇhapaccavekkhaṇa*: ideas to be constantly reviewed by a monk; facts which the monk should again and again contemplate)

บรรพชิตควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า (เติมลงหน้าข้อความทุกข้อ)

1. เราถึงควมมีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว* (I have come to a status different from that of a layman.)

ข้อนี้บาลีว่า “เวณณณิมมติ อชฺฐูปคโต” ในที่นี้แปล เวณณณีย ว่า ความมีเพศต่าง (จากคฤหัสถ์) แต่หลายท่าน แปลว่า ความปราศจากวรรณะ (casteless state) คือเป็นคนนอก ระบบชนชั้น หรือ หมดวรรณะ คือ หมดฐานะในสังคม หรือเป็นคนนอกสังคม (outcast) ความต่าง หรือปราศจาก หรือหมดไปนี้ อรรถกถาอธิบายว่า เป็นไปในสองทาง คือ ทางสรีระ เพราะปลงผมและหนวดแล้ว และทางบริวาร คือเครื่องใช้ เพราะแต่ก่อนครั้งเป็นคฤหัสถ์ เคยใช้ผ้าดีๆ รับประทานอาหารรสเลิศในภาชนะเงินทอง เป็นต้น ครั้นบวชแล้ว ก็นุ่งห่มผ้าข้อมผาดฉัน อาหารคลุกเคล้าในบาตรเหล็กบาตรดิน ปูหญ้านอนต่างเตียง เป็นต้น

ส่วนวัตถุประสงค์แห่งการพิจารณาธรรมข้อนี้ อรรถกถาแก้ว่า จะละความกำเริบใจ (ความจู้จี้เงี้ยวอน) และมานะ (ความถือตัว) เสียได้.

2. การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น** (คือต้องอาศัยผู้อื่น — My livelihood is bound up with others.)

วัตถุประสงค์ ตามอรรถกถาแก้ว่า เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อยเหมาะสม มีอาชีพะบริสุทธิ์ เคารพในบิณฑบาต และบริโภคน้ำจืดด้วยใส่ใจพิจารณา

3. เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ*** (I have a different way to behave.)

อรรถกถาอธิบายว่า เราควรทำอากัป (คือกิริยามารยาท) ที่ต่างจากของคฤหัสถ์ เช่น มี

* ใน *นวโกวาท* มีต่อว่า “อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ”

** ใน *นวโกวาท* มีต่อว่า “เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย.”

*** ใน *นวโกวาท* ทรงเรียงเป็นข้อความใหม่ว่า “อาการกายวาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านั้น” จะเห็นว่า ข้อ 1 กับข้อ 3 ทรงตีความต่างออกไป ถ้าแปลตามนัยอรรถกถา ข้อ 1 จะได้ว่า “เราเป็นผู้หมดวรรณะ คือไม่มีฐานะในสังคมแล้ว จะต้องไม่มีความกระด้างถือตัวใดๆ” ข้อ 3 จะได้ว่า “เราจะต้องมีอาการกิริยาต่างจากคฤหัสถ์ ล้ำรวมให้เหมาะกับความเป็นสมณะ”. (อง.อ.3/395)

อินทรียัสงบ ก้าวเดินสม่ำเสมอ เป็นต้น และแสดงวัตถุประสงค์ว่า เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อย เหมาะสม บำเพ็ญไตรสิกขาได้บริบูรณ์

4. **ตัวเรายังติเตียนตัวเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่** (Can I still not reproach myself on my virtue's account?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดหิริพริ้งพร้อมอยู่ในใจ ช่วยให้มีสังวรทางไตรทวาร

5. **เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูชนพิจารณาแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่** (Do my discerning fellows in the holy life, on considering me, not reproach me on my virtue's account?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ดำรงโอตตปปะในภายนอกไว้ได้ ช่วยให้มีสังวรทางไตรทวาร

6. **เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น** (There will be division and separation from all that are dear to me and beloved.)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นผู้ไม่ประมาท และเป็นอันได้ตั้งมรณสติไปด้วย

7. **เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น** (I am owner of my deed, whatever deed I do, whether good or bad, I shall become heir to it.)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันมิให้กระทำความชั่ว

8. **วันคืนล่วงไปๆ เราทำอะไรอยู่** (How has my passing of the nights and days been?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความไม่ประมาทให้บริบูรณ์

9. **เรายินดีในที่สงัดอยู่หรือไม่** (Do I delight in a solitary place or not?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำกายวิเวกให้บริบูรณ์

10. **คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุแล้ว มีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถาม ในกาลภายหลัง** (Have I developed any extraordinary qualities whereon when later questioned by my fellows in the holy life I shall not be confounded?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมิให้เป็นผู้ตายเปล่า

A.V.87; Netti.185.

อจ.ทสก.24/48/91; อจ.อ.3/395.

[☆☆☆] **อรหัตต์ 5** ดู [62] **อรหัตต์ 5.**

[249] **อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ 5** (ความเจริญอย่างประเสริฐ, หลักความเจริญของอารยชน — *Ariyā vadḍhi*: noble growth; development of a civilized or righteous man)

1. **ศรัทธา** (ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริงความดีงามอันมีเหตุผล — *Saddhā*: confidence)

2. **ศีล** (ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต — *Sīla*: good conduct; morality)

3. สุตตะ (การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ — *Suta: learning*)

4. จาคะ (การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว — *Cāga: liberality*)

5. ปัญญา (ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง — *Paññā: wisdom*)

A.III.80.

อง.ปญจก.22/63-64/91-92.

[250] **อายุสัทธิธรรม หรือ อายุวัฒนธรรม 5** (ธรรมที่เกื้อกูลแก่อายุ หรือธรรมที่ส่งเสริมสุขภาพ, ธรรมที่ช่วยให้อายุยืน — *Āyussa-dhamma: things conducive to long life*)

1. สัปปายการี (ทำสิ่งที่สบายคือเอื้อต่อชีวิต — *Sappāyakārī: to do what is suitable for oneself and favourable to one's health; to act in accordance with the rules of hygiene*)

2. สัปปายมัตตัญญู (รู้จักประมาณในสิ่งที่สบาย — *Sappāye mattaññū: to be moderate even as to things suitable and favourable*)

3. ปริณตโภชี (บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย เช่น เคี้ยวให้ละเอียด — *Pariṇatabhojī: to eat food which is ripe or easy to digest*)

4. กาลจารี (ประพฤติเหมาะสมในเรื่องเวลา เช่น รู้จักเวลา ทำถูกเวลา ทำเป็นเวลา ทำพอเหมาะแก่เวลา เป็นต้น — *Kālacārī: to behave oneself properly as regards time and the spending of time.*)

5. พรหมจารี (ถือพรหมจรรย์ ถึงจะเป็นคฤหัสถ์ก็รู้จักควบคุมกามารมณ์เว้นเมถุนบ้าง — *Brahmacārī: to practise sexual abstinence*)

อายุวัฒนธรรมนี้ มีอีกหมวดหนึ่ง สามข้อแรกเหมือนกัน แยกแต่ข้อ 4 และ 5 เป็น

4. สีลวา (มีศีล ประพฤติดีงาม ไม่ทำความผิด — *Sīlavā: to be morally upright*)

5. กัลยาณมิตรตะ (มีกัลยาณมิตร — *Kalyāṇamitta: to have good friends*)

A.III.145.

อง.ปญจก.22/125-6/163.

[☆☆☆] **อารยวัณิ 5** ดู [249] อริยวัณิ 5.

[251] **อวาสิกธรรม 5¹** (ธรรมของภิกษุผู้อยู่ประจำวัด, แปลถือความมาใช้ให้เหมาะสมกับปัจจุบันว่า คุณสมบัติของเจ้าอาวาส, หมวดที่ 1 ประเภทที่นายกอง หรือเป็นที่ชื่นชมเจริญใจ — *Āvāsika-dhamma: qualities of an esteemable resident or incumbent of a monastery; qualities of an esteemable abbot*)

1. ถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยาและวัตรปฏิบัติ (มีกิริยามารยาทท่าทีการแสดงออกทางกาย วาจาสำรวมงดงาม และเอาใจใส่ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอเรียบร้อย — *Ākappavattasampanna: to be accomplished in manner and duties*)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึก

ซึ่ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. ประพฤติขัตเตลา (ฝึกอบรมตนในไตรสิกขา ชอบความสงบ ยินดีในกัลยาณธรรม — *Paṭi-sallekhitā*: to be fond of solitude)

4. มีกัลยาณพจน์ (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have kindly and convincing speech)

5. มีปัญญา (รู้เข้าใจ รู้คิด รู้พิจารณา เฉลียวฉลาด สามารถแก้ปัญหา ไม่ซุ่มเชื่อเบอะบะ — *Paññavā*: to be wise)

A.III.261.

อง.ปญจก.22/231/290.

[252] อวาสิกธรรม 5² (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 2 ประเภทเป็นที่รักที่เคารพ ของสพรหมจารี คือ เพื่อนภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน — *Āvāsikadhamma*: qualities of a beloved and respected incumbent or abbot)

1. มีศีล (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. มีกัลยาณพจน์ (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have lovely and convincing speech)

4. เป็นฌานลาภี (ได้แคล่วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhānalābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

5. ประจักษ์แจ้งวิมุตติ (บรรลู่เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ลีนอาสวะแล้ว — *Vimuttisacchikattā*: to have gained the Deliverance)

A.III.262.

อง.ปญจก.22/232/290.

[253] อวาสิกธรรม 5³ (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 3 ประเภทอาวาสโสภณ คือทำวัดให้งาม — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who graces the monastery)

1. มีศีล (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. มีกัลยาณพจน์ (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have lovely and convincing speech)

4. สามารถกล่าวสอนธรรม (สามารถกล่าวธรรมิกถาให้ผู้มาหาเห็นแจ่มชัด ยอมรับไป

ปฏิบัติ รั้งใจให้แก่วรรณ และเบิกบานใจ — *Dhammikathāya sandassaka*: to be able to teach, incite, rouse and satisfy those who visit him with talk on the Dhamma)

5. เป็นฌานลาภี (ได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhāna-lābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

A.III.262.

อง.ปญจก.22/233/291.

[254] อวาสิกธรรม 5⁴ (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 4 ประเภทมีอุปการะมากแก่วัด — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is of great service to his monastery)

1. มีศีล (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. รู้จักปฏิสังขรณ์ (เอาใจใส่ดูแลซ่อมแซมเสนาสนะและสิ่งของที่ชำรุดหักพัง — *Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaka*: to repair broken and dilapidated things)

4. บอกกล่าวในคราวจะได้ทำบุญแก่มหาสงฆ์ (เมื่อมีสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ขนขวายบอกชาวบ้านผู้ปรารถนาไว้ให้มาทำบุญ — *Puñṅakaraṇāyārocaka*: to inform the householders of the arrival of incoming monks in order that the former may make merit)

5. เป็นฌานลาภี (ได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhāna-lābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

A.III.263.

อง.ปญจก.22/234/292.

[255] อวาสิกธรรม 5⁵ (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 5 ประเภททอนุเคราะห์คฤหัสถ์ — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is kind to lay people)

1. ชักนำคฤหัสถ์ให้ถือปฏิบัติในอริศีล (เอาใจใส่ชักชวนแนะนำชาวบ้านให้สมาทานในอริศีล คือ ให้อริศีล 5 ที่เป็นพื้นฐานเพื่อก้าวขึ้นสู่คุณความดีที่สูงขึ้นไป — *Adhisīle samādapaka*: to incite them to higher virtue) อริศีลในที่นี้ ท่านอธิบายว่า ได้แก่เบญจศีลที่เป็นไปเพื่อคุณเบื้องสูง

2. ยังคฤหัสถ์ให้ตั้งอยู่ในธรรมทัศนะ (เอาใจใส่ชี้แจงแสดงธรรมแนะนำชาวบ้านให้รู้เห็นเข้าใจธรรม — *Dhammadassane nivesaka*: to encourage them in the discernment of truth or the vision of the doctrine)

3. ไปเยี่ยมให้สติดคนเจ็บไข้ — *Gilānasatuppādaka*: to visit the sick and rouse them

to mindfulness and awareness)

4. บอกกล่าวในคราวจะได้ทำบุญแก้มหาสงฆ์ (เมื่อมีสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ขนขวายบอกชาวบ้านผู้ปวารณาไว้ให้มาทำบุญ — *Puññakaraṇāyārocaka*: to inform the householders of the arrival of incoming monks in order that the former may make merit)

5. ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (ชาวบ้านถวายโภชนะใดๆ จะด้อยหรือดี ก็ฉันด้วยตนเอง ไม่ทำของที่เขากวายเป็นศรัทธาให้หมดคุณค่าไปเสีย — *Saddhādeyyāvinipātaka*: to eat any given food himself, whether it is mean or choice, not frustrating the gift of faith)

A.III.263.

อง.ปญจก.22/235/292.

[256] อวาสิกธรรม 5⁶ (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 6 ประเภทมีความสุขความเจริญดุจได้รับเชิญขึ้นไปอยู่ในสวรรค์ — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is prosperous as if put in heaven)

1. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวตำหนิติเตียนบุคคลที่ควรตำหนิติเตียน — to speak in blame of a person deserving blame only after deliberately testing and plumbing the matter.

2. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลที่ควรยกย่องสรรเสริญ — to speak in praise of a person deserving praise only after deliberately testing and plumbing the matter.

3. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงความไม่เลื่อมใส ในฐานะอันไม่ควรเลื่อมใส — to show disbelief in what deserves disbelief only after deliberately testing and plumbing the matter.

4. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงความเลื่อมใส ในฐานะอันควรเลื่อมใส — to show appreciation in what deserves appreciation only after deliberately testing and plumbing the matter.

5. ไม่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป — not to frustrate the gift of faith.

เจ้าอาวาสที่ประพฤติดตรงข้ามจากนี้ ย่อมเลื่อมลุดถูกจับไปขังในนรก.

A.III.264.

อง.ปญจก.22/236/293.

[257] อวาสิกธรรม 5⁷ (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 7 ประเภทมีความสุขความเจริญดุจได้รับเชิญขึ้นไปอยู่ในสวรรค์ อีกหมวดหนึ่ง — *Āvāsika-dhamma*)

1. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวตำหนิติเตียนบุคคลที่ควรตำหนิติเตียน — *Anuviccavaṇṇabhāsaka*: to speak in blame of a person deserving blame only after deliberately testing and plumbing the matter.

2. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลที่ควรยกย่องสรรเสริญ — *Anuviccāvaṇṇabhāsaka*: to speak in praise of a person deserving praise only after deliberately testing and plumbing the matter.

3. ไม่มีอวาสมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนที่อยู่อาศัย — *Na āvāsamaccharī*: not to be stingy as to lodging)

4. ไม่มีกุลมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนตระกูลอุปฐาก — *Na kulamaccharī*: not to be stingy as to supporting families)

5. ไม่มีลาภมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนลาภ — *Na lābhamaccharī*: not to be stingy as to gain)

นอกจากนี้ ยังมีอวาสิกธรรมประเภทมีความสุขความเจริญเหมือนได้รับเชิญไปอยู่ในสวรรค์ อีก 3 หมวด แต่มีความแตกต่างเพียงเล็กน้อย หรือกำหนดได้ง่าย คือ

หมวดหนึ่ง เปลี่ยนเฉพาะข้อ 5 เป็น *ไม่ยั้งศรัทธาไทยให้ตกไป*

อีกหมวดหนึ่ง เปลี่ยน 4 ข้อต้นเป็นเรื่องมัจฉริยะทั้งหมด คือ เป็น *ไม่มีอวาสมัจฉริยะ, ไม่มีกุลมัจฉริยะ, ไม่มีลาภมัจฉริยะ, ไม่มีวัณณมัจฉริยะ* ส่วนข้อสุดท้ายเป็น *ไม่ยั้งศรัทธาไทยให้ตกไป*

อีกหมวดหนึ่ง เปลี่ยนเป็นเรื่องมัจฉริยะทั้ง 5 ข้อ คือ *เป็นผู้ไม่มีมัจฉริยะทั้ง 5*

ดู [233] มัจฉริยะ 5.

A.III.264–6.

อง.ปณจก.22/237–240/293–295.

[258] อินทรีย์ 5 (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน — *Indriya*: controlling faculty)

1. **ศรัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)

2. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)

3. **สติ** (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)

4. **สมาธิ** (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)

5. **ปัญญา** (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

หมวดธรรมนี้เรียกอย่างหนึ่งว่า *พละ 5* ที่เรียกว่า *พละ* เพราะความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไว้ศรัทธาเป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ ส่วนที่เรียกว่า *อินทรีย์* เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสียซึ่งความไว้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ

ดู [228] พละ 5.

S.V.191–204; 235–237; Ps.II.1–29. ส.ม.19/843–900/256–271; 1061–1069/310–312; ขุ.ปฎิ.31/423–463/300–344.

[259] อุบาสกธรรม 5 (ธรรมของอุบาสกที่ดี, สมบัติ หรือองค์คุณของอุบาสก อย่างเยี่ยม

— *Upāsaka-dhamma*: qualities of an excellent lay disciple)

1. มีศรัทธา (to be endowed with faith)

2. มีศีล (to have good conduct)

3. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงาน มิใช่จากโชคลางและสิ่งที่ตื่นกันว่าขลังศักดิ์สิทธิ์ (not to be superstitious, believing in deeds, not luck)

4. ไม่แสวงหาทักษิไถนภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)

5. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (to do his first service in a Buddhist cause)

ธรรม 5 อย่างนี้ ในบาลีที่มาเรียกว่า *ธรรมของอุบาสกรัตน* (อุบาสกแก้ว) หรือ *อุบาสกปทุม* (อุบาสกดอกบัว)

ดู [260] *อุบาสกธรรม 7* ด้วย.

A.III.206.

อง.ปญจก.22/175/230.

[260] *อุบาสกธรรม 7* (ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก — *Upāsaka-dhamma*: qualities conducive to the progress of a lay disciple)

1. ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ (not to fail to see the monks)

2. ไม่ละเลยการฟังธรรม (not to neglect to hear the Teaching)

3. ศึกษาในอริศีล (to train oneself in higher virtue)

4. มากด้วยความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และปุณกลาง (to be full of confidence in the monks, whether elder, newly ordained or mid-term)

5. ไม่ฟังธรรมด้วยตั้งใจจะคอยเพ่งโทษติเตียน (to listen to the Dhamma not in order to criticize)

6. ไม่แสวงหาทักษิไถนภายนอกหลักคำสอนนี้ (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)

7. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (to do his first service in a Buddhist cause)

ธรรม 7 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สัมปทาของอุบาสก* (สมบัติของอุบาสก — accomplishments of a lay disciple.)

A.IV.25,26.

อง.สตตก.23/27,28/26,27.

ฉั กกะ — หมวด 6

Groups of Six

(including related groups)

[261] การวะ หรือ การวตา 6 (ความเคารพ, การถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือโดยความหนักแน่นจริงจัง, การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้อง ด้วยความจริงใจ — *Gāraṇa, Gāravatā*: reverence; esteem; attention; respect; appreciative action)

1. สัตถุคารวตา (ความเคารพในพระศาสดา — reverence for the Master) ข้อนี้บางแห่งเขียนเป็น พุทธคารวตา (ความเคารพในพระพุทธเจ้า — *Satthu-gāravatā*: reverence for the Buddha)
2. ธัมมคารวตา (ความเคารพในธรรม — *Dhamma-gāravatā*: reverence for the Dhamma)
3. สังฆคารวตา (ความเคารพในสงฆ์ — *Saṅgha-gāravatā*: reverence for the Order)
4. สิกขาคารวตา (ความเคารพในการศึกษา — *Sikkhā-gāravatā*: reverence for the Training)
5. อัปปมาทคารวตา (ความเคารพในความไม่ประมาท — *Appamāda-gāravatā*: reverence for earnestness)
6. ปฏิสันถารคารวตา (ความเคารพในปฏิสันถาร — *Paṭisanthāra-gāravatā*: reverence for hospitality)

ธรรม 6 อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ.

A.III.330.

อจ.ฉก.22/303/368.

[262] จริต หรือ จริยา 6 (ความประพฤติกตติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน — *Carita, Cariyā*: intrinsic nature of a person; characteristic behaviour; character; temperament)

ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า จริต

1. ราคะจริต (ผู้มีราคะเป็นความประพฤติกตติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयรักงาม — *Rāga-carita*: one of lustful temperament) กรรณฐานคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ
2. โทสะจริต (ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติกตติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด — *Dosa-carita*: one of hating temperament) กรรณฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวิณณกสิณ
3. โมหะจริต (ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกตติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหาซึม เจื่องง งมงาย — *Moha-carita*: one of deluded temperament) กรรณฐานที่แก้คือ อานาปานสติ

และพึงแก้ด้วยมีการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู

4. สัทธาจริต (ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย — *Saddhā-carita*: one of faithful temperament) ฟังชักนำไปใน สิ่งที่ควรแก้ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ 6 ข้อต้น

5. พุทธิจริต หรือ **ญาณจริต** (ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ ความคิดพิจารณา — *Buddhi-carita, Nāṇa~*: one of intelligent temperament) ฟังส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ กรรมฐานที่เหมาะสม คือ มรณสติ อุปสมานุสติ จตุธาตววัฏฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา

6. วิตกจริต (ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน — *Vitakka-carita*: one of speculative temperament) ฟังแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกลีณ เป็นต้น

Nd¹359, 453; Nd²138; Vism.101

ขุ.ม.29/727/435; 889/555; ขุ.จ.30/492/242; วิสุทธิ.1/127.

[263] **เจตนา** หรือ **สังขเจตนา 6** หมวด (ความตั้งใจ, ความตั้งใจ, ความจำนง, ความแสวงหาอารมณ์ — *Cetanā, Sañcetanā*: volition; choice; will)

1. รูปสังขเจตนา (ความจำนงรูป — *Rūpa-sañcetanā*: volition concerning visible objects; choice of forms; will directed to forms)

2. สัททสังขเจตนา (ความจำนงเสียง — *Sadda~*: volition concerning audible objects; choice of sounds; will directed to sounds)

3. คันธสังขเจตนา (ความจำนงกลิ่น — *Gandha~*: volition concerning odorous objects; choice of odours; will directed to odours)

4. รสสังขเจตนา (ความจำนงรส — *Rasa~*: volition concerning sapid objects; choice of tastes; will directed to tastes)

5. โผฏฐัพพสังขเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ — *Phoṭṭhabba~*: volition concerning tangible objects; choice of tangible objects; will directed to bodily impressions)

6. ธรรมสังขเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์ — *Dhamma~*: volition concerning ideational objects; choice of ideas; will directed to mental objects)

หกอย่างนี้ เรียกเต็มตามศัพท์ว่า **เจตนากาย** หรือ **สังขเจตนากาย 6** (กองเจตนา หมวดเจตนา — bodies of choice; classes of volition)

D.III.244; S.III.64; Vbh.102.

ที.ปท.11/310/255; ส.ช.17/116/74; อภิ.วิ.35/159/132.

[264] **ตัณหา 6** (ความทะยานอยาก — *Taṇhā*: craving)

1. รูปตัณหา (อยากได้รูป — *Rūpa-taṇhā*: craving for forms)

2. สัททตัณหา (อยากได้เสียง — *Sadda~*: craving for sounds)

3. **คันธตัณหา** (อยากได้กลิ่น — *Gandha~*: craving for odours)

4. **รสตัณหา** (อยากได้รส — *Rasa~*: craving for tastes)

5. **โณภูฐัพพตัณหา** (อยากได้โณภูฐัพพะ — *Phoṭṭhabba~*: craving for tangible objects)

6. **ธัมมตัณหา** (อยากในธรรมารมณ์ — *Dhamma~*: craving for mental objects)

หกอย่างนี้ เรียกเต็มตามศัพท์ว่า *ตัณหากาย 6* (กองตัณหา, หมวดตัณหา — bodies or classes of craving)

D.III.244,280; S.II.3; Vbh.102.

ที.ปา.11/311/256; 425/303; ส.นิ.16/10/3; อภิ.วิ.35/159/132.

[☆☆☆] ทวาร 6 ดู [78] ทวาร 6.

[265] **ทิศ 6** (บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว — *Disā*: directions; quarters)

1. **ปรัตถิมทิศ** (ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มารดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน — *Puratthima-disā*: parents as the east or the direction in front)

ก. บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ดังนี้

- 1) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- 2) ช่วยทำกิจการงานของท่าน
- 3) ดำรงวงศ์สกุล
- 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

In five ways a child should minister to his parents as the eastern quarter (saying to himself):

- a) Having been supported by them, I will support them in my turn.
- b) I will do their work for them.
- c) I will keep up the honour and the traditions of my family.
- d) I will make myself worthy of my heritage.
- e) I will make offerings, dedicating merit to them after their death.*

ข. บิดามารดาอย่ามอญเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

* แปลอีกอย่างว่า "I will grant donations on their behalf."

- 4) หาคู่ครองที่สมควรให้
- 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

In five ways his parents, thus served as the eastern quarter, show their love for him:

- a) They keep him back from evil.
- b) They train him in virtue.
- c) They have him taught arts and sciences.
- d) They arrange for his marriage to a suitable wife.
- e) They hand over his inheritance to him in due time.

2. ทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณโดยบุคคลควรแก่การบูชาคุณ — *Dakkhiṇa-disā*: teachers as the south or the direction in the right)

ก. ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้

- 1) ลูกต้อนรับ
- 2) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีक्षा ซักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น)*
- 3) ใฝ่ใจเรียน (คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา)**
- 4) ประนนิบัติ ช่วยบริการ
- 5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (คือ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

In five ways a pupil should minister to his teachers as the southern quarter:

- a) by rising to receive them.
- b) by waiting upon them.
- c) by eagerness to learn.
- d) by personal service.
- e) by attentively learning the arts and sciences.

ข. ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้

- 1) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- 2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- 4) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
- 5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี รับรองความรู้ความประพฤติให้เป็นที่ยอมรับในการไปประกอบอาชีพเป็นอยู่

* อุปลุชาน

** สุตสุสา (= ฟังด้วยดี)

ได้ด้วยดี)

In five ways his teachers, thus served as the southern quarter, show their love for him:

- a) They train him so that he is well-trained.
- b) They teach him in such a way that he understands and remembers well what he has been taught.
- c) They thoroughly instruct him in the lore of every art.
- d) They introduce him to his friends and companions.
- e) They provide for his safety and security in every quarter.

3. ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะมีขึ้นภายหลังและคอยเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง — *Pacchima-disā*: wife and children as the west or the direction behind)

ก. สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ดังนี้

- 1) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
- 2) ไม่ดูหมิ่น
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้
- 5) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

In five ways a husband should serve his wife as the western quarter:

- a) by honouring her.
- b) by being courteous to her.
- c) by being faithful to her.
- d) by handing over authority to her.
- e) by providing her with ornaments.

ข. ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามี ดังนี้

- 1) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- 2) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- 5) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

In five ways his wife, thus served as the western quarter, shows her love for him:

- a) The household affairs are to be well managed.
- b) She should be hospitable and helpful to friends and relations of both hers and his.
- c) She should be faithful to him.
- d) She should take care of the goods he brings home.
- e) She should be skilful and industrious in all her duties.

4. อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ — *Uttara-disā*: friends and companions as the north or the direction in the left)

ก. บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

- 1) เพื่อแบ่งปัน
- 2) พุดจามีน้ำใจ
- 3) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 4) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน
- 5) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

In five ways a clansman should serve his friends and associates as the northern quarter:

- a) by generosity.
- b) by kind words.
- c) by helping them and acting for their welfare.
- d) by putting them on equal terms.
- e) by being sincere to them.

ข. มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบ ดังนี้

- 1) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
- 2) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
- 3) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
- 4) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- 5) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

In five ways his friends and associates, thus served as the northern quarter, show their love for him:

- a) They protect him when he is careless.

- b) They guard his property when he is careless.
- c) They are a refuge for him when he is in danger.
- d) They do not leave him in his troubles.
- e) They show due respect to other members of his family.

5. เภฏฐิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ — *Heṭṭhima-disā*: servants and workmen as the nadir)

ก. นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ดังนี้

- 1) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
- 2) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- 3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- 4) ได้ของแปลกๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
- 5) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

In five ways a master should serve his servants and workmen as the lower quarter:

- a) by assigning them work according to their strength.
- b) by giving them due food and wages.
- c) by caring for them in sickness.
- d) by sharing with them unusual luxuries.
- e) by giving them holidays and leave at suitable time.

ข. คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย ดังนี้

- 1) เริ่มทำการงานก่อนนาย
- 2) เลิกงานทีหลังนาย
- 3) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- 4) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- 5) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

In five ways his servants and workmen, thus served as the lower quarter, show their love for him:

- a) They get up to work before him.
- b) They go to rest after him.
- c) They take only what is given to them.
- d) They do their work well.
- e) They spread about his praise and good name.

6. อุปริมาทิส (ทิสเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ — *Uparima-disā: monks as the zenith*)

ก. คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทิสเบื้องบน ดังนี้

- 1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- 2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- 3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- 4) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- 5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

In five ways a clansman should serve monks and Brahmins as the upper quarter:

- a) by kindly acts.
- b) by kindly words.
- c) by kindly thoughts.
- d) by keeping open house to them.
- e) by supplying them with their material needs.

ข. พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- 4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 5) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- 6) บอทางสวรรค์ คือทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

In six ways the monks, thus served as the upper quarter, show their love for him:

- a) They keep him back from evil.
- b) They encourage him to do good.
- c) They feel for him with kindly thoughts.
- d) They teach him what he has not heard before.
- e) They correct and clarify what he has learnt.
- f) They show him the way to heaven.

ผู้ปฏิบัติดังกล่าวนี้ชื่อว่า ปกปักรักษาทั่วทุกทิสให้เป็นแดนเกษมสุขปลอดภัย

[☆☆☆] ธาตุ 6 ดู [148] ธาตุ 6.

[☆☆☆] บัญญัติ 6 ดู [28] บัญญัติ 2, 6.

[266] ปิยรูป สาตรูป 6 × 10 (สิ่งที่มีสภาวะน่ารักน่าชื่นใจ เป็นที่เกิดและเป็นทีดับของ
ตัณหา — *Piyarūpa sātārūpa*: delightful and pleasurable things)

หมวด 1 ดู [276] อายตนะภายใน 6

หมวด 2 ดู [277] อายตนะภายนอก 6

หมวด 3 ดู [268] วิญญาณ 6

หมวด 4 ดู [272] สัมผัส 6

หมวด 5 ดู [113] เวทนา 6

หมวด 6 ดู [271] สัญญา 6

หมวด 7 ดู [263] สัญเจตนา 6

หมวด 8 ดู [264] ตัณหา 6

หมวด 9 ได้แก่ วิตก 6 คือ รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก
(ความตริตริคเกี่ยวกับรูป ฯลฯ — *Vitakka*: thought-conception concerning
visual forms, etc.)

หมวด 10 ได้แก่ วิจารณ์ 6 คือ รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์
(ความตรองเกี่ยวกับรูป ฯลฯ — *Vicāra*: discursive thought concerning
visual forms, etc.)

D.II.308; M.1.62.

ที.ม.10/297/343; ม.ม.12/147/120.

[267] ภัพพาธรรม 6 (ธรรมอันทำให้เป็นผู้ควรที่จะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ และทำ
กุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญเพิ่มพูน, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นผู้ควร เหมาะ สามารถ หรือพร้อม
ที่จะได้จะถึงสิ่งดีงามที่ยังไม่ได้ไม่ถึง และทำสิ่งดีงามที่ได้ที่ถึงแล้วให้เจริญเพิ่มพูน —
Bhabbatā-dhamma: qualities making one fit for attaining the wholesome not yet
attained and augmenting the wholesome already attained)

1. ฉลาดในหลักความเจริญ คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเจริญเพิ่มพูน
(to be knowledgeable about improvement or gain)

2. ฉลาดในหลักความเสื่อม คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความสูญเสียเสื่อม
สลาย (to be knowledgeable about loss or decline)

3. ฉลาดในอุบาย คือ รู้เข้าใจชำนาญในวิธีการที่จะแก้ไขจัดทำดำเนินการให้สำเร็จลุล่วง (to
be skilful in the means)

4. สร้างฉันทะที่จะบรรลुकุศลธรรมที่ยังมิได้บรรลุ (to arouse the will to attain the good)

การบำเพ็ญความดี — *Asantutṭhibahulo*: to be full of intellectual discontent with the good already achieved)

5. อนิกฺขิตฺตธูโร (ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย — *Anikkhattadhuro*: not to shirk the responsibility of cultivating the good)

6. อุตฺตริณฺจ ปตาเรติ (เพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ก้าวสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป — *Uttariṅca patāreti*: to strive perseveringly for further attainments)

A.III.432

อง.ฉก.22/351/482

[270] **สวรรค์ 6** (ภพที่มีอารมณ์อันเลิศ, โลกที่มีแต่ความสุข, เทวโลก, ในที่นี้หมายถึงเฉพาะสวรรค์ชั้นกามาวจร คือ ชั้นที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ซึ่งเรียกเต็มว่า *กามาวจรสวรรค์* หรือ *กามาวจรสวรรค์ 6* — *Sagga*: the six heavens of the sense-sphere) เรียงจากชั้นต่ำขึ้นไปดังนี้

1. จาตุมหาราชิกา (สวรรค์ที่ท้าวมหาราช 4 หรือท้าวจตุโลกบาล ปกครอง — *Cātummahārājikā*: The realm of the Four Great Kings คือ ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก; ท้าววิรุฬหก จอมกุ่มภักข์ ครองทิศใต้; ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก; ท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ)

2. ดาวดึงส์ (แดนที่อยู่แห่งเทพ 33 มีท้าวสักกะ หรือพระอินทร์เป็นจอมเทพ บางทีเรียก *ไตรตรึงส์* — *Tāvatisā*: the realm of the Thirty-three Gods)

3. ยามา (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นผู้ปกครอง — *Yāmā*: the realm of the Yāma Gods)

4. ดุสิต (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ — *Tusitā*: the realm of the satisfied gods) ถือกันว่าเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นที่อยู่ของพระพุทธรูปมารดา

5. นิมมานรดี (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่า เทวดาชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมเนรมิตได้เอง — *Nimmānaratī*: the realm of the gods who rejoice in their own creations)

6. ปรนิมมิตวสวัตดี (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ คือ เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นเนรมิตให้ มีท้าววสวัตดีเป็นจอมเทพ — *Paranimmitavasavattī*: the realm of gods who lord over the creation of others)

คำอธิบายที่แสดงไว้นี้ มาในคัมภีร์รุ่นหลัง เช่น *อภิธัมมัตถวินิภาวินี* เป็นต้น

ดู [351] ภูมิ 31.

S.V.423; Comp.138.

ส.ม.19/1681/531; สงคท.25.

[☆☆☆] **สัญญาเจตนา 6** ดู [263] เจตนา 6

[271] **สัญญา 6** (ความกำหนดได้หมายรู้, ความหมายรู้อารมณ์, ความจำได้หมายรู้ — *Saññā*: perception)

1. **รูปสัญญา** (ความหมายรู้รูป เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น — *Rūpa-saññā*: perception of form)

2. **สัทสัญญา** (ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น — *Sadda*~: perception of sound)

3. **คันธสัญญา** (ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น — *Gandha*~: perception of smell)

4. **รสสัญญา** (ความหมายรู้รส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น — *Rasa*~: perception of taste)

5. **โผฏฐัพพสัญญา** (ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น — *Phoṭṭhabba*~: perception of tangible objects)

6. **ธัมมสัญญา** (ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง เป็นต้น — *Dhamma*~: perception of mind-objects)

D.III.244; A.III.413.

ที.ปา.11/309/255; อ.จ.จก.ก.22/334/461.

[272] **สัมผัส หรือ ผัสสะ 6** (ความกระทบ, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ — *Samphassa, Phassa*: contact; sense-impression)

1. **จักขุสัมผัส** (ความกระทบทางตา คือ ตา + รูป + จักขุวิญญาณ — *Cakkhu-samphassa*: eye-contact)

2. **โสตสัมผัส** (ความกระทบทางหู คือ หู + เสียง + โสตวิญญาณ — *Sota*~: ear-contact)

3. **ฆานสัมผัส** (ความกระทบทางจมูก คือ จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ — *Ghāna*~: nose-contact)

4. **ชิวหาสัมผัส** (ความกระทบทางลิ้น คือ ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ — *Jivhā*~: tongue-contact)

5. **กายสัมผัส** (ความกระทบทางกาย คือ กาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ — *Kāya*~: body-contact)

6. **มโนสัมผัส** (ความกระทบทางใจ คือ ใจ + ธรรมารมณ์ + มโนวิญญาณ — *Mano*~: mind-contact)

D.III.243; S.II.3.

ที.ปา.11/307/255; ส.นิ.16/12/4.

[273] **สารณียธรรม 6** (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน, ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี, หลักการอยู่ร่วมกัน — *Sāraṇiyadhamma*: states of conciliation; virtues for fraternal living) *สารณียธรรม* ก็ใช้

1. เมตตากายกรรม (ตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง — *Mettākāyakamma*: to be amiable in deed, openly and in private)

2. เมตตาวาจีกรรม (ตั้งเมตตาวาจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง — *Mettāvacīkamma*: to be amiable in word, openly and in private)

3. เมตตามโนกรรม (ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน — *Mettāmanokamma*: to be amiable in thought, openly and in private)

4. สาธารณโภคิตา (ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน — *Sādhāraṇabhogitā*: to share any lawful gains with virtuous fellows) ข้อนี้ ใช้ *อัปปฏิวิรัตตโกศี* ก็ได้

5. สีสามัญญตา (มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ — *Silasāmaññatā*: to keep without blemish the rules of conduct along with one's fellows, openly and in private)

6. ทิฏฐิสามัญญตา (มีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ล้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา — *Diṭṭhisāmaññatā*: to be endowed with right views along with one's fellows, openly and in private)

ธรรม 6 ประการนี้ มีคุณคือ เป็น *สารณียะ* (ทำให้เป็นที่ระลึกถึง — making others to keep one in mind) เป็น *ปิยกรรม* (ทำให้เป็นที่รัก — endearing) เป็น *ครุกรรม* (ทำให้เป็นที่เคารพ — bringing respect) เป็นไปเพื่อ *ความสงเคราะห์* (ความประสานกลมกลืน — conducing to sympathy or solidarity) เพื่อ *ความไม่วิวาท* (to non-quarrel) เพื่อ *ความสามัคคี* (to concord; harmony) และเพื่อ *เอกภาพ* (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน — to unity)

D.III.245; A.III.288-9.

ที.ปา.11/317/257; อจ.ฉก.22/282-3/321-3.

[☆☆☆] **อนุตตริยะ 6** ดู [127] *อนุตตริยะ 6*

[☆☆☆] **อบายมุข 6** ดู [200] *อบายมุข 6*.

[274] อภิญญา 6 (ความรู้ยิ่งยวด — *Abhiññā*: superknowledge; ultra-conscious insight)

1. อิทธิวิชา หรือ อิทธิวิธี (ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ — *Iddividhā*: magical powers)

2. ทิพโสต (ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ — *Dibbasota*: divine ear)

3. เจโตปริยญาณ (ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้ — *Cetopariyañña*: penetration of the minds of others; cf. telepathy)

4. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati*: remembrance of former existences; cf. retrocognition)

5. ทิพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ — *Dibbacakkhu*: divine eye)

6. อาสวัชยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป — *Āsavakkhayañña*: knowledge of the exhaustion of all mental intoxicants)

ห้าข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญญา) ข้อท้ายเป็นโลกุตตระ.

ดู [106] วิชา 3; [297] วิชา 8.

D.III.281; A.III.280;

ที.ป.11/431/307; อจ.ฉก.22/273/311.

[275] อภิธาน 6 (กรรมที่เด่นยิ่งกว่ากรรมอื่นๆ, ฐานะอันยิ่งยวด, ฐานะอันหนัก, ความผิดพลาดสถานหนัก — *Abhiṭhāna*: major wrong doings; great mistakes)

อภิธาน 5 ข้อแรก ตรงกับ อนันตริยกรรม 5 คือ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท และ สังฆเภท เพิ่มข้อ 6 คือ

6. อัญญัสตถุทเทส* (ถือศาสนาอื่น คือ ถือถูกอยู่แล้ว กลับไปถือผิด — *Aññasatthuddesa*: professing the doctrines of an alien teacher; adopting another teacher)

อภิธานนี้ ในบาลีที่มาเดิม เรียกว่า อภัพพฐาน (ฐานะที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยวิญญู คือ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป ไม่อาจจะกระทำ คือ เป็นไปไม่ได้ที่จะทำ — acts which are incapable of being committed by a person possessed of right views; impossibilities)

ดู [245] อนันตริยกรรม 5.

A.III.439; Kh.VI.10, Sn.231.

อจ.ฉก.22/365/490; ข.ข.25/7/7; ข.สุ.25/314/369.

[276] आयตนะภายใน 6 (ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้, แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน — *Ajjhattikāyatana*: internal sense-fields) บาลีเรียก อัมมัตติกายตนะ

1. จักขุ (จักขุ, ตา — *Cakkhu*: the eye)

2. โสตตะ (หู — *Sota*: the ear)

* บางแห่งเรียก อัญญัสตถารุทเทส

3. **ฆาณะ** (จมูก — *Ghāna*: the nose)

4. **ชีวาหา** (ลิ้น — *Jivhā*: the tongue)

5. **กาย** (กาย — *Kāya*: the body)

6. **มโน** (ใจ — *Mana*: the mind)

ทั้ง 6 นี้ เรียกอีกอย่างว่า *อินทริย์ 6* เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักขุ เป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที.ปา.11/304/255; ม.อ.14/619/400; อภิ.วิ.35/99/85.

[277] **อายตนะภายนอก 6** (ที่เชื่อมต่อนำให้เกิดความรู้, แตนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก — *Bāhirāyatana*: external sense-fields) บาลีเรียก *พาทிரายตนะ*

1. **รูปะ** (รูป, สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือสี — *Rūpa*: form; visible objects)

2. **สัทตะ** (เสียง — *Sadda*: sound)

3. **คันธะ** (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)

4. **รสะ** (รส — *Rasa*: taste)

5. **โผฏฐัพพะ** (สัมผัสทางกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible objects)

6. **ธรรม** หรือ **ธรรมารมณ์** (อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่งที่ใจนึกคิด — *Dhamma*: mind-objects)

ทั้ง 6 นี้ เรียกทั่วไปว่า *อารมณ์ 6* คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที.ปา.11/305/255; ม.อ.14/620/400; อภิ.วิ.35/99/85.

สัตตกะ — หมวด 7

Groups of Seven

[278] กัลยาณมิตรธรรม 7 (องค์คุณของกัลยาณมิตร, คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ — *Kalyāṇamitta-dhamma: qualities of a good friend*)

1. **ปิโย** (น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม — *Piyo: lovable; endearing*)

2. **ครุ** (น่าเคารพ ในฐานะประพจน์สมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย — *Garu: esteemable; respectable; venerable*)

3. **ภาวนีโย** (น่ารักใจ หรือน่ารักอย่าง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ — *Bhāvanīyo: adorable; cultured; emulable*)

4. **วตฺตาจ** (รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี — *Vattā ca: being a counsellor*)

5. **วจนกฺขโม** (อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอ และวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว — *Vacanakkhamo: being a patient listener*)

6. **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา** (แถลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป — *Gambhīrañca katham kattā: able to deliver deep discourses or to treat profound subjects*)

7. **โน จฏฺฐาเน นีโยชเย** (ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย — *No catthāne niyojaye: never exhorting groundlessly; not leading or spurring on to a useless end*)

A.IV.31.

อง.สตตค.23/34/33.

[279] ธรรมมีอุปการะมาก 7 (*Bahukāra-dhamma: virtues of great assistance*)

ธรรมหมวดนี้ ท่านหมายเอาอริยทรัพย์ 7 ประการ

ดู [292] อริยทรัพย์ 7

D.III.282.

ที.ป.11/433/310.

[280] บุญนิมิตแห่งมรรค 7 (ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดุลแสงอรุณเป็นบุญนิมิตของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย, แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี, รุ่งอรุณของการศึกษา — *Magguppāda-pubbanimitta: a*

foregoing sign for the arising of the Noble Eightfold Path; precursor of the Noble Path; harbinger of a good life or of the life of learning)

1. กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร, มิมิตรดี, คบหาคนที่เป็นแหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; having a good friend; association with a good and wise person)

2. สीलสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล, การทำศีลให้ถึงพร้อม, ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม — *Sīla-sampadā*: perfection of morality; accomplishment in discipline and moral conduct)

3. จันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจันทะ, การทำจันทะให้ถึงพร้อม, ความใฝ่ใจอยากจะทำกิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม, ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ — *Chanda-sampadā*: perfection of aspiration; accomplishment in constructive desire)

4. อัตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว, การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น *ภาวิตัตต์* คือผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] — *Atta-sampadā*: perfection of oneself; accomplishment in self that has been well trained; dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential; self-actualization)

5. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ, การทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม, การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย — *Diṭṭhi-sampadā*: perfection of view; accomplishment in view; to be established in good and reasoned principles of thought and belief)

6. อัปปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท, การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม — *Appamāda-sampadā*: perfection of heedfulness; accomplishment in diligence)

7. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ, การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม, ความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้ — *Yonisomanasikāra-sampadā*: perfection of wise reflection; accomplishment in systematic attention)

เมื่อใดธรรมที่เป็นบุพนิมิต 7 ประการนี้ แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดมีในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่งมรรคมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐ คือจักดำเนินก้าวไปในมัชฌิมาปฏิปทา.

ดู [24] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2, [293] มรรคมีองค์ 8

S.V.30-31.

ส.ม.19/130-6/36.

[281] โปชฌงค์ 7 (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ — *Bojjhaṅga*: enlightenment factors)

1. สติ (ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง — *Sati*: mindfulness)

2. **ธัมมวิจยะ** (ความเพินธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม — *Dhammavicaya*: truth investigation)
 3. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
 4. **ปีติ** (ความอิมใจ — *Pīti*: zest; rapture)
 5. **ปัสสัทธิ** (ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ — *Passaddhi*: tranquillity; calmness)
 6. **สมาธิ** (ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ — *Samādhi*: concentration)
 7. **อุเบกขา** (ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง — *Upekkhā*: equanimity)
- แต่ละข้อเรียกเต็ม มี *สัมโพชฌงค์* ต่อท้ายเป็น *สติสัมโพชฌงค์* เป็นต้น.

D.III.251,282; Vbh.277.

ที.ปา.11/327/264; 434/310; อภ.วิ.35/542/306.

[282] **ภรรยา 7** (ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี — *Bharyā*: seven types of wives)

1. **วธกาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต, ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงิน มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี — *Vadhakā-bharyā*: a wife like a slayer; destructive wife)
2. **โจริภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงโจร, ภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ — *Corī*~: a wife like a robber; thievish wife)
3. **อัยยาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงนาย, ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงาน กินมาก ปากร้าย หยาดคาย ใจเหี้ยม ชอบข่มสามี — *Ayyā*~: a wife like a mistress: Madam High and Mighty)
4. **มาตาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงมารดา, ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ — *Mātā*~: a wife like a mother; motherly wife)
5. **ภคินีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงน้องสาว, ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี — *Bhaginī*~: a wife like a sister; sisterly wife)
6. **สขีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงสหาย, ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามีเมื่อใด ก็ปลอบปลื้มดีใจ เหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท ความประพฤติดี รักดีต่อสามี — *Sakhī*~: a wife like a companion; friendly wife)
7. **ทาสีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงทาสี, ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเข็มนตี ก้อดทนไม่โกรธตอบ — *Dāsī*~: a wife like a handmaid; slavish wife)

ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นอยู่ ตนเป็นภรรยาประเภทไหน และจะให้ดีควรจะเป็นภรรยาประเภทใด; สำหรับชาย อาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแก้หญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยของตนหรือไม่.

A.IV.91; J.II.347.

อง.สตตค.23/60/92; ชา.อ.4/92.

[283] เมถุนสังโยค 7 (อาการที่เกี่ยวข้องกับเมถุน หรือนับเนื่องในเมถุน, ความประพฤติพัวพันกับเมถุน, เครื่องผูกมัดไว้กับเมถุน — *Methuna-samyoga: bonds of sexuality; sex-bonds which cause the renting or blotching of the life of chastity despite no actual sexual intercourse*)

สมณะ กิติ พรหมณ์ กิติ บางคน ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารี เขามีได้ร่วมประเวณีกับมาตุคามก็จริง แต่ยังยินดี ปลาทปล้ำ ชื่นใจ ด้วยเมถุนสังโยค 7 อย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของผู้นั้นยังชื่อว่าขาด ทะลุ ต่าง พร้อย เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ กล่าวคือ

1. ยินดีการลูบไล้ ขัดสี ให้อาบน้ำ และการนวดพั้นของมาตุคาม ปล้ำใจด้วยการบำเรอนั้น (enjoyment of massage, manipulation, bathing and rubbing down by women)
2. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังกระซิกกระซี้ เล่นหัว สัพยอก กับมาตุคาม ปล้ำใจด้วยการกระทำอย่างนั้น (enjoyment of joking, jesting and making merry with women)
3. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังเพ่งจ้องดูตา กับมาตุคาม ปล้ำใจด้วยการทำอย่างนั้น (enjoyment of gazing and staring at women eye to eye)
4. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังชอบฟังเสียงมาตุคามหัวเราะ ขับร้อง หรือร้องไห้อยู่ ข้างนอกฝา นอกกำแพง แล้วปล้ำใจ (enjoyment of listening to women as they laugh, talk, sing or weep beyond a wall or a fence)
5. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังชอบตามนึกถึงการเก่าที่ได้เคยหัวเราะพูดจาเล่นหัวกับมาตุคามแล้วปล้ำใจ (enjoyment of recalling the laughs, talks and jests one formerly had with women)
6. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ชอบดูคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี ผู้เอบอิมพรังพร้อมด้วยกามคุณทั้ง 5 บำรุงบำเรอตนอยู่ แล้วปล้ำใจ (enjoyment of seeing a householder or a householder's son indulging in sensual pleasures)
7. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งปรารถนาเพื่อจะได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง (leading the life of chastity aspiring to be reborn as a god or a deity)

A.IV.54.

อง.สตตค.23/47/56.

[284] วิญญาณฐิติ 7 (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ — *Vinñāṇaṭṭhiti: abodes or supports of consciousness*)

1. สัตว์บางพวก มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ เทพบางเหล่า วินิปาติกะ (เปรต) บางเหล่า (beings different in body and in perception)
2. สัตว์บางพวก มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เหล่าเทพจำพวกพรหมผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน (beings different in body, but equal in perception)

3. สัตว์บางพวก มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพอาภัสสระ (beings equal in body, but different in perception)
4. สัตว์บางพวก มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภิกิณหะ (beings equal in body and in perception)
5. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นอวกาศอันัญจายตนะ (beings reborn in the sphere of Boundless Space)
6. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญจายตนะ (beings reborn in the sphere of Boundless Consciousness)
7. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะ (beings reborn in the sphere of Nothingness)

D.III.253; A.IV.39.

ที.ปา.11/335/265; อัง.สวดก.23/41/41.

[285] **วิสุทธิ 7** (ความหมดจด, ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ, ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน — *Visuddhi*: purity; stages of purity; gradual purification)

1. **ศีลวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ — *Sīla-visuddhi*: purity of morality) วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ *ปาริสุทธิศีล 4* [160]
2. **จิตตวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา — *Citta~*: purity of mind) วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ *สมาบัติ 8 พร้อมทั้งอุปจาร*
3. **ทิฏฐิวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด — *Ditthi~*: purity of view; purity of understanding) จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขัลลัจ
4. **กัฆขาวิตรณวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย, ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง 3 — *Kaṅkhāvitarāṇa~*: purity of transcending doubts) ข้อนี้ตรงกับ *ธรรมฐิติญาณ* หรือ *ยถาภูตญาณ* หรือ *สัมมาทัสสนะ* จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยัลลัจ
5. **มัคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า *อุทยัพพยานุปัสสนา* เป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมีวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง 10 แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีสื่อวิปัสสนาญาณ นั้นต่อไป — *Maggāmaggañānadassana~*: purity of the knowledge and vision regarding path and not-path) ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคัลลัจ

6. ปฏิปทาญาณทัตสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทกยัพพยานวิปัสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีสู่ทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึงสัจจानุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูญาณ คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปुरुชนกับความ เป็นอริยบุคคล โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ *วิปัสสนาญาณ 9* — *Paṭipadāñānadassana~*: purity of the knowledge and vision of the way of progress)

7. ญาณทัตสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัตสนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค 4 หรือ *มรรคญาณ* อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณ เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น — *Nāṇadassana~*: purity of knowledge and vision)

วิสุทธิ 7 เป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ 7 ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย โดยนัยดังแสดงแล้ว

ดู [328] *วิปัสสนูปกิเลส 10*; [311] *วิปัสสนาญาณ 9*.

MI.149; Vism.1–710.

ม.ม.12/298/295; คัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้งหมด.

[286] **สัปบายะ 7** (สิ่งที่สบาย, สภาพเอื้อ, สิ่งที่เกี่ยวข้อง, สิ่งที่เหมาะสม อันเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย — *Sappāya*: beneficial or advantageous conditions; suitable or agreeable things; things favourable to mental development)

1. อาวาสสัปบายะ (ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ — *āvāsa-sappāya*: suitable abode) บางแห่งเรียก *เสนาสนสัปบายะ*

2. โคจรสัปบายะ (ที่หาอาหาร ที่เที่ยวบิณฑบาตที่เหมาะสม เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป — *Gocara~*: suitable resort)

3. ภัตสัปบายะ (การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ 10 และพูดแต่พอประมาณ — *Bhassa~*: suitable speech) บางแห่งเรียก *ธัมมัสสวนสัปบายะ*

4. บุคคลสัปบายะ (บุคคลที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ — *Puggala~*: suitable person)

5. โภชนสัปบายะ (อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉ้นไม่ยาก — *Bhojana~*: suitable food) บางแห่งเรียก *อาหารสัปบายะ*

6. อุตุสัปบายะ (ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น — *Utu~*: suitable climate)

7. อิริยาปถสัปบายะ (อิริยาปถที่เหมาะสม เช่น บางคนถูกกับจงกรม บางคนถูกกับนั่ง

ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี — *Iriyāpatha*: suitable posture)

Vism. 127; Vin.A.II.429; MA.II.911.

วิสุทธิ.1/161; วินย.อ.1/524; ม.อ.3/570.

[287] **สัปปริสธรรม 7¹** (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี, ธรรมของผู้ดี — *Sappurisa-dhamma*: qualities of a good man; virtues of a gentleman)

1. ธัมมัญญตา (ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น — *Dhammaññutā*: knowing the law; knowing the cause)

2. อัตถัญญตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาษิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น — *Atthaññutā*: knowing the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence)

3. อัตตัญญตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป — *Attaññutā*: knowing oneself)

4. มัตตัญญตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น — *Mattaññutā*: moderation; knowing how to be temperate; sense of proportion)

5. กาลัญญตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น — *Kālaññutā*: knowing the proper time; knowing how to choose and keep time)

6. ปริสัณญตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น — *Parisaññutā*: knowing the assembly; knowing the society)

7. บุคคลัญญตา หรือ บุคคลปโรปรัญญตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอวัยวะ ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และ

รู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น — *Puggalaññūtā*: knowing the individual; knowing the different individuals)

ภิกษุผู้ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม 7 ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสังฆคุณครบ 9 แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ (ท่านแสดงไว้เฉพาะข้อหลัก 5 ข้อ คือ ข้อ 1, 2, 4, 5, 6 อง.ปญจก.22/131/166; A.III.148) จึงทรงยังธรรมจักรและอาณาจักรให้เป็นไปด้วยดี.

D.III.252,283; A.IV.113.

ที.ปา.11/331/264; 439/312; อง.สตุตก.23/65/114.

[☆☆☆] สัปปุริสธรรม 7² ๓ [301] สัปปุริสธรรม 8.

[☆☆☆] สมบัติของอุบาสก 7 ๓ [260] อุบาสกธรรม 7.

[☆☆☆] องค์คุณของกัลยาณมิตร 7 ๓ [278] กัลยาณมิตรธรรม 7.

[288] อนุสัย 7 (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน — *Anusaya*: latent tendencies)

1. กามราคะ (ความกำหนัดในกาม, ความอยากได้ติดใจในกาม — *Kāmarāga*: lust for sensual pleasures)

2. ปฏิฆะ (ความขัดใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง คือ โทสะ — *Paṭigha*: repulsion; irritation; grudge)

3. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด, การยึดถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง — *Diṭṭhi*: wrong view; speculative opinion)

4. วิจิกิฉา (ความลังเล, ความสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

5. มานะ (ความถือตัว — *Māna*: conceit)

6. ภวาราคะ (ความกำหนัดในภพ, ความอยากเป็น อยากยิ่งใหญ่ อยากยั่งยืน — *Bhavarāga*: lust for becoming)

7. อวิชชา (ความไม่รู้จริง คือ โมหะ — *Avijjā*: ignorance)

อนุสัย 7 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังโยชน์ 7

D.III.254, 282; A.IV.8; Vbh.383.

ที.ปา.11/337/266; อง.สตุตก.23/11/8; อภ.วิ.35/1005/517.

[289] อปริหานิยธรรม 7¹ ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปริหานิย-ธรรม 7

(ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง — *Vajjī-aparihāniyadhamma*: things leading never to decline but only to prosperity; conditions of welfare)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ (to hold regular and frequent meetings)

2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (to

meet together in harmony, disperse in harmony, and do their business and duties in harmony)

ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า: พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมันตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม (to introduce no revolutionary ordinance, or break up no established ordinance, but abide by the original or fundamental Vajjian norm and principles)

4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง (to honour and respect the elders among the Vajjians and deem them worthy of listening to)

5. บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ (the women and girls of the families are to dwell without being forced or abducted)

6. เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้กรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป (to honour and worship the Vajjian shrines, monuments and objects of worship, both central and provincial, and do not neglect those righteous ceremonies held before for them)

7. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา ฟังมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก (to provide the rightful protection, shelter and support for the Arahants and wish that the Arahants who have not come may enter the realm and those who have entered may dwell pleasantly therein)

อปปริหานิยธรรม 7 ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ผู้ปกครองรัฐ โดยระบอบสามัคคีธรรม (republic) ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือแยกให้แตกสามัคคี.

D.II.73; A.IV.15.

ที.ม.10/68/86; อัง.สตุตค.23/20/18.

[290] อปปริหานิยธรรม 7² ของภิกษุ หรือ ภิกษุอปปริหานิยธรรม 7 (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย — *Bhikkhu-aparihāniyadhamma*: things leading never to decline but only to prosperity; conditions of welfare)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องเนติย์ (to hold regular and frequent meetings)

2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

(to meet together in harmony, disperse in harmony, and do the business and duties of the Order in harmony)

ข้อนี้แปลอีกอย่างว่า: *พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นจัดการแก้ไขสิ่งเสียหาย เหตุไม่งาม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ*

3. *ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้* (to introduce no revolutionary ordinance, break up no established ordinance, but train oneself in accordance with the prescribed training rules)

4. *ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง* (to honour and respect those elders of long experience, the fathers and leaders of the Order and deem them worthy of listening to)

5. *ไม่ลุ่มอำนาจตกหนักคือความอยากที่เกิดขึ้น* (not to fall under the influence of craving which arises)

6. *ยินดีในเสนาสนะป่า* (to delight in forest retreat)

7. *ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก* (to establish oneself in mindfulness, with this thought, “Let disciplined co-celibates who have not come, come hither, and let those that have already come live in comfort.”)

D.II.77; A.IV.20.

ที.ม.10/70/90; อจ.สดดก.23/21/21.

[291] **อปปริหานิยธรรม 7³ ของภิกษุ หรือ ภิกษุอปปริหานิยธรรม 7 อีกหมวดหนึ่ง** (*Bhikkhu-aparihāniyadhamma*)

1. **น กมมารามตา** (ไม่มัวเพลินการงาน คือไม่หลงเพลิดเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน เช่น การเย็บจีวร ทำบริวารต่างๆ เป็นต้น จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม — *Na kammārāmatā*: not to be fond of business)

2. **น ภสฺสารามตา** (ไม่มัวเพลินการคุย — *Na bhassārāmatā*: not to be fond of gossip)

3. **น นิทฺถารามตา** (ไม่มัวเพลินการหลับนอน — *Na niddārāmatā*: not to be fond of sleeping)

4. **น สงฺคณิการามตา** (ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ — *Na saṅgaṇikārāmatā*: not to be fond of society)

5. **น ปาปิจฺจตา** (ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก, ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาลามก)

— *Na pāpicchatā*: not to have nor fall under the influence of evil desire)

6. น ปาปมิตตตา (ไม่เป็นผู้มีปาปมิตร — *Na pāpamittatā*: not to have evil friends)

7. น อหุตราวโสนา (ไม่ถึงความหยุดยั้งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นต้นๆ — *Na antarāvosaṇaṃ*: not to come to a stop on the way by the attainment of lesser success)

D.II.78; A.IV.21.

ที.ม.10/71/92; อ.ง.สตตค.23/22/23.

[292] **อริยทรัพย์ 7** (ทรัพย์อันประเสริฐ, ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ — *Ariya-dhana*: noble treasures)

1. ศรัทธา (ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ — *Saddhā*: confidence)

2. ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม — *Sīla*: morality; good conduct; virtue)

3. หิริ (ความละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral shame; conscience)

4. โอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*: moral dread; fear-to-err)

5. พาหุสัจจะ (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก — *Bāhusacca*: great learning)

6. จาคะ (ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ — *Cāga*: liberality)

7. ปัญญา (ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ — *Paññā*: wisdom)

อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ ทำให้ไม่อ้างว้างยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอกได้ด้วย

ธรรม 7 นี้ เรียกอีกอย่างว่า *พหุการธรรม* หรือ *ธรรมมีอุปการะมาก* (*Bahukāradhamma*: virtues of great assistance; D.III.282; ที.ปา.11/433/310) เพราะเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวาง ไพบูลย์ เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก.

D.III.163,267; A.IV.5.

ที.ปา.11/326/264; อ.ง.สตตค.23/6/5.

[☆☆☆] **อริยบุคคล 7** ดู [63] *อริยบุคคล 7*.

[☆☆☆] **อุบาสกธรรม 7** ดู [260] *อุบาสกธรรม 7*.

อัฐังคิกะ — หมวด 8

Groups of Eight

(including related groups)

[☆☆☆] ฅาน 8 ฅู [10] ฅาน 8.

[293] มรรคมีองค์ 8 หรือ อัฐังคิกิมรรค (เรียกเต็มว่า อริยอัฐังคิกิมรรค แปลว่า “ทางมีองค์แปดประการ อันประเสริฐ” — *Aṭṭhaṅgika-magga*: the Noble Eightfold Path); องค์ 8 ของมรรค (มคคังคะ — factors or constituents of the Path) มีดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยสัจจ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจลสมุปบาท — *Sammādiṭṭhi*: Right View; Right Understanding)

2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ — *Sammāsaṅkappa*: Right Thought) ฅู [69] กุศลวิตก 3

3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ได้แก่ วสิสุจริต 4 — *Sammāvācā*: Right Speech)

4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต 3 — *Sammākammanta*: Right Action)

5. สัมมาอาชีพะ (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ — *Sammā-ājīva*: Right Livelihood)

6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมปธาน 4 — *Sammāvāyāma*: Right Effort)

7. สัมมาสติ (ระลิกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 — *Sammāsaṭi*: Right Mindfulness)

8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฅาน 4 — *Sammāsamādhī*: Right Concentration)

องค์ 8 ของมรรค จัดเข้าในธรรมชั้น 3 ข้อต้น คือ ข้อ 3, 4, 5 เป็น ศีล ข้อ 6, 7, 8 เป็นสมาธิ ข้อ 1, 2 เป็น ปัญญา ฅู [124] ลิกขา 3; และหมวดธรรมที่อ้างถึงทั้งหมด

มรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นอริยสัจจ ข้อที่ 4 และได้ชื่อว่า มัชฅิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตทกิลมถานุโยค ฅู [15] ที่สุด 2; [204] อริยสัจจ 4

D.II.312; M.I.61; M.III.251; Vbh.235.

ที.ม.10/299/348; ม.ม.ุ.12/149/123; ม.อ.ุ.14/704/453; อภ.วิ.35/569/307.

[294] ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8 หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย 8 (*Dhammavinaya-jānanalakkhaṇa*: criteria of the Doctrine and the Discipline)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ

1. **วิราคะ** คือ ความคลายกำหนด, ความไม่ติดพัน เป็นอิสระ (*Virāga*: detachment; dispassionateness) มีใช้เพื่อความกำหนดข้อมใจ หรือเสริมความติดใจ
 2. **วิสังโยค** คือ ความหมดเครื่องผูกมัด, ความไม่ประกอบทุกข์ (*Visamyoga*: release from bondage) มีใช้เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์
 3. **อปจยะ** คือ ความไม่พอกพูนกิเลส (*Apacaya*: dispersion of defilements) มีใช้เพื่อพอกพูนกิเลส
 4. **อปปิจจตา** คือ ความอยากอันน้อย, ความมักน้อย (*Appicchatā*: wanting little) มีใช้เพื่อความอยากอันใหญ่, ความมักใหญ่ หรือมักมากอยากใหญ่
 5. **สันตุมฺภี** คือ ความสันโดษ (*Santutthi*: contentment) มีใช้เพื่อความไม่สันโดษ
 6. **ปวิเวก** คือ ความสงัด (*Paviveka*: seclusion; solitude) มีใช้เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
 7. **วิริยารัมภะ** คือ การประกอบความเพียร (*Viriyārambha*: energy; exertion) มีใช้เพื่อความเกียจคร้าน
 8. **สุภรตา** คือ ความเลี้ยงง่าย (*Subharatā*: being easy to support) มีใช้เพื่อความเลี้ยงยาก
- ธรรมเหล่านี้ พึงรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นลัทธิศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา; หมวดนี้ ตรัสแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

Vin.II.259; A.IV.280.

วินย.7/523/331; อจ.อภุจก.23/143/289.

[295] **ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 7 หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย 7**
(*Dhammavinaya-jānanalakkhaṇa*: criteria of the Doctrine and the Discipline)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ

1. **เอกันตนิพพิทา** (ความหน่ายสิ้นเชิง, ไม่หลงใหลเคลิบเคลิ้ม — *Ekantanibbidā*: disenchantment)
2. **วิราคะ** (ความคลายกำหนด, ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ — *Virāga*: detachment)
3. **นิโรธ** (ความดับ, หมดกิเลสหมดทุกข์ — *Nirodha*: extinction)
4. **อุปสมะ** (ความสงบ — *Upasama*: calm; peace)
5. **อภิญญา** (ความรู้ยิ่ง, ความรู้ชัด — *Abhiññā*: discernment; direct knowledge)
6. **สัมโพธิ** (ความตรัสรู้ — *Sambodha*: enlightenment)
7. **นิพพาน** (นิพพาน — *Nibbāna*)

ธรรมเหล่านี้ พึงรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นลัทธิศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา; หมวดนี้ ตรัสแก่พระอุบาลี

A.IV.143.

อจ.สตตค.23/80/146.

[296] **โลกธรรม 8** (ธรรมดาของโลก, เรื่องของโลก, ความเป็นไปตามคติธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลกและสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป — *Loka-dhamma*: wordly conditions; wordly vicissitudes)

1. **ลาภ** (ได้ลาภ, มีลาภ — *Lābha*: gain)
2. **อลาภ** (เสื่อมลาภ, สูญเสีย — *Alābha*: loss)
3. **ยศ** (ได้ยศ, มียศ — *Yasa*: fame; rank; dignity)
4. **อยส** (เสื่อมยศ — *Ayasa*: obscurity)
5. **นินทา** (ติเตียน — *Nindā*: blame)
6. **ปลั่งสา** (สรรเสริญ — *Pasāṃsā*: praise)
7. **สุข** (ความสุข — *Sukha*: happiness)
8. **ทุกข์** (ความทุกข์ — *Dukkha*: pain)

โดยสรุปเป็น 2 คือ ข้อ 1, 3, 6, 7 เป็น *อริยธรรม* คือ ส่วนที่น่าปรารถนา; ข้อที่เหลือเป็น *อนิยธรรม* คือ ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา

โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า คนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอบยให้โลกธรรมเข้าครอบงำอำยจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามเป็นจริง ว่าสิ่งเหล่านี้ทุกอย่างก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอริยธรรม ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิยธรรม มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น

A.IV.157.

อง.อภจก.23/96/159.

[297] **วิชา 8** (ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ — *Vijjā*: supernormal knowledge)

1. **วิปัสสนาญาณ** (ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน — *Vipassanāñāṇa*: insight-knowledge)
2. **มนมยิทธิ** (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ, ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดุจชักไล่จากหญ้าปล้อง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ — *Manomayiddhi*: mind-made magical power)
3. **อิทธิวิธา** หรือ **อิทธิวิธี** (แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ — *Iddhividhā*: supernormal powers)
4. **ทิพโสต** (หูทิพย์ — *Dibbasota*: divine ear)
5. **เจโตปริยญาณ** (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้ — *Cetopariyañāṇa*: penetration of the minds of others)
6. **ปุพเพนิวาสานุสสติ** (ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati*: remembrance of

former existences)

7. ทิพพจักขุ (ดาทิพย์ — *Dibbacakkhu*: divine eye)

8. อาสวัคชยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ — *āsavakkhayañāṇa*: knowledge of the exhaustion of mental intoxicants)

ข้อที่ 2 โดยมากจัดเข้าในข้อที่ 3 ด้วย ข้อที่ 3 ถึง 8 (6 ข้อท้าย) ตรงกับ อภิญญา 6 ดู [106] วิชา 3; [274] อภิญญา 6; [311] วิปัสสนาญาณ 9.

D.I.76–84; M.II.17.

ที.ส.9/131–138/101–112.

[298] **วิโมกข์ 8** (ความหลุดพ้น, ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปใน อารมณ์นั้นๆ อย่างปล่อยตัวหรือปลอดตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่างๆ — *Vimokkha*: liberations; the eight stages of release)

1. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ รูปมาน 4 ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุใน กายของตน เช่น ลีฬม — Remaining in the Fine-Material Sphere, one perceives corporeal forms.)

2. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ได้แก่ รูปมาน 4 ของผู้ได้ฌานโดย เจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก — Not perceiving internal corporeal forms, one perceives corporeal forms externally.)

3. ผู้น้อมใจดึงไปว่า “งาม” (ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งาม หรือเจริญ อัปมัณญา — One is intent on the thought, “It is beautiful”.)

4. เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขมสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจ นานัตตสัญญา จึงเข้าถึงอากาศาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ (— One attains and abides in the Sphere of Unbounded Space.)

5. เพราะล่วงเสียซึ่งอากาศาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ (— One attains and abides in the Sphere of Unbounded Consciousness.)

6. เพราะล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอาภิญญายตนะ โดย มนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย (— One attains and abides in the Sphere of Nothingness.)

7. เพราะล่วงเสียซึ่งอาภิญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ อยู่ (— One attains and abides in the Sphere of Neither-Perception-Nor-Non-perception.)

8. เพราะล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธ อยู่ (— One attains and abides in the Cessation of Perception and Feeling.)

D.III.262,288; A.IV.306.

ที.ปา.11/350/276; 453/328; ธง.อภุจก.23/163/315.

[☆☆☆] คีล 8 ^{ดู} [240] คีล 8.

[☆☆☆] คีล 8 ^{ดู} ทั้งอาชีวะ ^{ดู} [241] คีล 8 ทั้งอาชีวะ หรือ อาชีวะภูมิคิล.

[299] สมบัติ 8 (คุณวิเศษเป็นที่อันบุคคลเข้าถึง หรือ ธรรมวิเศษที่ควรเข้าถึง, การบรรลุขั้นสูง — *Samāpatti: attainment*) ได้แก่ ฌาน 8 คือ รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 ^{ดู} [9] ฌาน 4; [10] ฌาน 8; [207] อรูป 4.

Ps.I.20.

ข.ปฎิ.31/60/34.

[300] สัปปริสทาน 8 (ทานของสัตบุรุษ, การให้อย่างสัตบุรุษ — *Sappurisa-dāna: gifts of a good man*)

1. สุจี เทติ (ให้ของสะอาด — to give clean things)
2. ปณีตฺ เทติ (ให้ของประณีต — to give choice things)
3. กาลเณ เทติ (ให้ของเหมาะสมกาล ให้ถูกเวลา — to give at fitting times)
4. กปฺปิยฺ เทติ (ให้ของสมควร ให้ของที่ควรแก่เขา ซึ่งเขาจะใช้ได้—to give proper things)
5. วิเจยฺย เทติ (พิจารณาเลือกให้ ให้ด้วยวิจรรย์ญาณ เลือกของ เลือกคนที่จะให้ ให้เกิดผลเกิดประโยชน์มาก — to give with discretion)
6. อภินฺหํ เทติ (ให้เนื่องนิตย์ ให้ประจำ หรือสม่ำเสมอ — to give repeatedly or regularly)
7. ทมฺ จิตฺตํ ปสาเทติ (เมื่อให้ ทำจิตผ่องใส — to calm one's mind on giving)
8. ทตฺวา อตฺตมโน โหติ (ให้แล้ว เบิกบานใจ — to be glad after giving)

A.IV.243.

ข.จ.อฎฐก.23/127/248.

[301] สัปปริสธรรม 8 (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัตินี้ของคนดี — *Sappurisa-dhamma: qualities of a good man*)

1. สทฺธมฺมสมนฺนาทโต (ประกอบด้วยสัตธรรม 7 ประการ — *Saddhamma-samannāgato: to be endowed with the seven virtues*) คือ

- ก. มีศรัทธา — to have confidence
- ข. มีหิริ — to have moral shame
- ค. มีโอตตปฺปะ — to have moral fear
- ง. เป็นพหูสูต — to be much learned
- จ. มีความเพียรอันปรารภแล้ว — to be of stirred-up energy
- ฉ. มีสติมั่นคง — to have established mindfulness
- ช. มีปัญญา — to have wisdom

2. สปัปริสภคฺตํ (ภักดีสัตบุรุษ คือ คบหาสมณพราหมณ์ ท่านผู้ประกอบด้วยสัตธรรม 7

ประการข้างต้น เป็นมิตรสหาย — *Sappurisa-bhatti*: to consort with good men)

3. สปปุริสจินฺตึ (คิดอย่างสัตบุรุษ คือ จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น — *Sappurisa-cinti*: to think as do good men)

4. สปปุริสมนฺตึ (ปรึกษาอย่างสัตบุรุษ คือ จะปรึกษาการใด ก็ไม่ปรึกษาเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น — *Sappurisa-manti*: to consult as do good men)

5. สปปุริสวาโจ (พูดอย่างสัตบุรุษ คือ พูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสัจจ 4 — *Sappurisa-vāco*: to speak as do good men)

6. สปปุริสกมฺมโถ (ทำอย่างสัตบุรุษ คือ ทำการที่ถูกต้องตามกายสุจจ 3 — *Sappurisa-kammanto*: to act as do good men)

7. สปปุริสทฺฐิ (มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฐิ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น — *Sappurisa-ditthi*: to have the views of good men)

8. สปปุริสทานํ เทติ (ให้ทานอย่างสัตบุรุษ คือ ให้ตามหลักสปปุริสทาน เช่นให้โดยเอื้อเพื่อทั้งแก่ของที่ตัวให้ ทั้งแก่ผู้รับทาน ให้ของบริสุทธ์ ให้โดยเข้าใจถึงผลที่จะมีตามมา เป็นต้น — *Sappurisadānaṃ deti*: to give a gift as do good men)

บางที่เรียกว่า สปปุริสธรรม 7 เพราะนับเฉพาะสัทธรรม 7 ในข้อ 1

M.III.23.

ม.อ.14/143/112.

[☆☆☆] หลักระตติสินธรรมวินัย 8 ๓ [279] ลักษณะตติสินธรรมวินัย 8.

[☆☆☆] อริยบุคคล 8 ๓ [57] อริยบุคคล 8.

[☆☆☆] อริยอัฐจกิกมรรค ๓ [293] มรรคมีองค์ 8.

[☆☆☆] อวิชา 8 ๓ [209] อวิชา 8.

[☆☆☆] อาชีวะอัฐมกศีล ๓ [286] ศีล 8 ทั้งอาชีวะ.

[☆☆☆] อุโบสถศีล ๓ [240] ศีล 8.

นวกะ — หมวด 9

Groups of Nine

(including related groups)

[302] นวังกัสตฤศาสน์ (คำสอนของพระศาสดามือองค์ 9 — *Navaṅga-satthusāsana*: the Teacher's nine-factored dispensation; the Master's ninefold teaching)

1. **สูตร** (สูตร ได้แก่ พุทธพจน์ที่มีสาระเป็นแก่นร้อยเรียงเรื่องหนึ่งๆ หมายถึงเอาอุภโตวิมังค์ นิทเทส ชั้นธกะ ปริวาร พระสูตรในสุดตนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่า *สูตระ* หรือ *สูตรันตะ* กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย — *Sutta*: threads; discourses)

2. **เคยฺย** (เคยฺยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย — *Geyya*: discourses mixed with verses; songs)

3. **เวยฺยการณ** (เวยฺยการณ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ 8 ข้อที่เหลือ — *Veyyākaraṇa*: prose-expositions)

4. **คาถา** (คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึงเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุดตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร — *Gāthā*: verses)

5. **อุทาน** (อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร 82 สูตร — *Udāna*: exclamations; psalms; verses of uplift)

6. **อิตฺตฺตัก** (อิตฺตฺตัก ได้แก่ พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า *วุดฺตํ เหนฺ ภาควตา* — *Itivuttaka*: Thus-said discourses)

7. **ชาตก** (ชาตก ได้แก่ ชาตก 550 เรื่อง มีอภินิหารชาตก เป็นต้น — *Jātaka*: birth-stories)

8. **อภฺภูตธมฺม** (อภฺภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมีทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้ หาได้ในอนานนท์” ดังนี้ เป็นต้น — *Abbhūtaḍḍhamma*: marvellous ideas)

9. **เวทลล** (เวทลล ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อๆ ไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร ลักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุลณณสูตร เป็นต้น — *Vedalla*: question-and-answer; catechetical suttas)

คำว่า *นวังกัสตฤศาสน์* นี้ เป็นคำรูนคัมภีร์อุปทาน พุทธวจน และอรรถกถาทั้งหลาย บางทีเรียกว่า *ชินสาสน* บ้าง *พุทธวจนะ* บ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า *ธรรม* บ้าง *สูตระ* บ้าง

ดู [51] *สาสน* หรือ *ศาสนา* 2.

[303] พุทธคุณ 9 (คุณของพระพุทธเจ้า — *Buddhagūṇa: virtues or attributes of the Buddha*)

อิตถีปี โส ภควา (แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น — Thus indeed is he, the Blessed One,)

1. **อรหัง** (เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น — *Arahant: holy; worthy; accomplished*)

2. **สมมาสัมพุทธโ** (เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง — *Sammāsambuddho: fully self-enlightened*)

3. **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน** (เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือ ความประพฤติ — *Vijjācaraṇa-sampanno: perfect in knowledge and conduct*)

4. **สุคโต** (เป็นผู้เสด็จไปแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธจริยาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้ปรินิพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา — *Sugato: well-gone; well-farer; sublime*)

5. **โลกวิทู** (เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอภัยอาศัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ — *Lokavidū: knower of the worlds*)

6. **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ** (เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า — *Anuttaro purisadammasārathi: the incomparable leader of men to be tamed*)

7. **สตถา เทวมหุสฺसानํ** (เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย — *Satthā devamanussānam: the teacher of gods and men*)

8. **พุทธโ** (เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวั่นไหวในสิ่งใดๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตน เป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย — *Buddho: awakened*)

9. **ภควา** (ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม — *Bhagavā: blessed; analyst*)

พุทธคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า *นวาททิกคุณ* (คุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ มี *อรหัง*

เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น *นวรทคุณ* หรือ *นวารทคุณ* แปลว่าคุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ 9 ประการ

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; อจ.ฉกท.22/281/317.

[304] พุทธคุณ 2 (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. อัตตहितสมบัติ (ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เองเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว — *Attahita-sampatti*: to have achieved one's own good; accomplishment of one's own welfare) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ *พุทธภาวะ* คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็น *อัตตนาถะ* คือ พึ่งตนเองได้

2. พรहितปฏิบัติ (การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Parahita-paṭipatti*: practice for the good or welfare of others) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระกรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ *พุทธกิจ* คือ หน้าที่ของพระพุทธเจ้า และความเป็น *โลกนาถ* คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พุทธคุณ 9 ในข้อก่อน [303] ย่อลงแล้วเป็น 2 อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ 1, 2, 3, 5 เป็นส่วนอัตตहितสมบัติ ข้อ 6, 7 เป็นส่วนพรहितปฏิบัติ ข้อ 4, 8, 9 เป็นทั้งอัตตहितสมบัติและพรहितปฏิบัติ

DAṬ.1.8 (ฉบับไทยยังไม่พิมพ์)

วิสุทธิสุกกา1/258/381; 246/338 (ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

[305] พุทธคุณ 3 (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. ปัญญาคุณ (พระคุณคือพระปัญญา — *Paññā*: wisdom)

2. วิสุทธิคุณ (พระคุณคือความบริสุทธิ์ — *Visuddhi*: purity)

3. กรุณาคุณ (พระคุณคือพระมหากรุณา — *Karuṇā*: compassion)

ในพระคุณ 3 นี้ ข้อที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี 2 คือ ปัญญา และกรุณา ส่วนวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

(ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

นัย วิสุทธิสุกกา1/1.

[306] ธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม — *Dhammagūṇa*: virtues or attributes of the Dhamma)

1. สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม (*พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว* คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง — *Svākkhāto*: Well proclaimed is the Dhamma by the Blessed One)

2. สหฺกฺกฺจิกโก (*อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง* คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็น

ประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้
— *Sandiṭṭhiko*: to be seen for oneself)

3. อกาลิโก (ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล — *Akāliiko*: not delayed; timeless)

4. เอหิปสฺสึโก (ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำทนายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง — *Ehipassiko*: inviting to come and see; inviting inspection)

5. โอปนยิโก (ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน — *Opanayiko*: worthy of inducing in and by one's own mind; worthy of realizing; to be tried by practice; leading onward)

6. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ (อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง — *Paccattam veditabbo viññūhi*: directly experienceable by the wise)

คุณข้อที่ 1 มีความหมายกว้างรวมทั้งปริยัติธรรม คือ คำสั่งสอนด้วย ส่วนข้อที่ 2 ถึง 6 มุ่งให้เป็นคุณของโลกุตตรธรรม จะเห็นได้ในที่อื่นๆ ว่า ข้อที่ 2 ถึง 6 ท่านแสดงไว้เป็น *คุณบทของนิพพาน* ก็มี

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; อ.จ.จก.22/281/318.

[307] **สังฆคุณ 9** (คุณของพระสงฆ์ — *Saṅghagūṇa*: virtues of the Sangha; virtues or attributes of the community of noble disciples)

1. สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี — *Supaṭipanno*: Of good conduct is the community of noble disciples of the Blessed One)

2. อุชฺฐปฏิปนฺโน (เป็นผู้ปฏิบัติตรง — *Ujupaṭipanno*: of upright conduct)

3. ฃายปฏิปนฺโน (เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง — *ñāyapaṭipanno*: of right conduct)

4. สามีจิปฺปนฺโน (เป็นผู้ปฏิบัติสมควร — *Sāmīcipaṭipanno*: of dutiful conduct; of proper conduct)

ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยฺคานิ อฏฺฐ ปุริสยฺคคฺลา (ได้แก่ คู่บุรุษ 4 ตัวบุคคล 8 — namely, the four pairs of men, the eight types of individuals.)

เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ — This community of the disciples of the Blessed One is)

5. อาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย — *Āhuneyyo*: worthy of gifts)

6. ปาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ — *Pāhuneyyo*: worthy of hospitality)

7. ทกฺขิเณยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ — *Dakkhiṇeyyo*: worthy of offerings)

8. อญฺชลิการณฺเฑโฑ (เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้ — *Añjalikaraṇṭhīyo*: worthy of reverential salutation)

9. อนฺุตฺตรํ ปุณฺณกฺุเขตฺตํ โลกสฺส (เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแผ่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก — *Anuttaraṃ puṇṇakkhettaṃ lokassa*: the incomparable field of merit or virtue for the world)

MI.37; A.III.286.

ม.ม.12/95/67; อ.จ.จก.22/281/318.

[308] มละ 9 (มลทิน — *Mala*: stains)

1. โกรธ (ความโกรธ — *Kodha*: anger)

2. มกฺขะ (ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีผู้อื่น — *Makkha*: detraction; depreciation)

3. อิสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)

4. มัจฺจริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)

5. มายา (มารยา — *Māyā*: deceit)

6. สาเถยยะ (ความโอ้อวดหลอกเขา, สาไถย — *Sātheyya*: hypocrisy)

7. มุสาวาท (การพูดปด — *Musāvāda*: false speech)

8. ปาปิจฺจา (ความปรารถนาลามก — *Pāpicchā*: evil desire)

9. มิจฺฉาทิฏฺฐิ (ความเห็นผิด — *Micchādittṭhi*: false view)

Vbh.389.

อภิ.วิ.35/1021/526.

[309] มานะ 9 (ความถือตัว, ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ — *Māna*: conceit; pride)

1. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (Being superior to others, one thinks, “Better am I.”)

2. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (Being superior to others, one thinks, “Equal am I.”)

3. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (Being superior to others, one thinks, “Worse

am I.”)

4. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (Being equal to others, one thinks, “Better am I.”)

5. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (Being equal to others, one thinks, “Equal am I.”)

6. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (Being equal to others, one thinks, “Worse am I.”)

7. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (Being inferior to others, one thinks, “Better am I.”)

8. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (Being inferior to others, one thinks, “Equal am I.”)

9. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (Being inferior to others, one thinks, “Worse am I.”)

Nd¹80; Nd²226; Vbh.389.

ขุ.ม.29/102/94; 829/519; ขุ.จ.30/578/283; อภิ.วิ.35/1022/527

[310] โลกุตตรธรรม 9 (ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก — *Lokuttara-dhamma*: supermundane states) (+ โพธิปักขิยธรรม 37 = 46: ขุ.ปฐ.31/620/535; Ps.II.166)

มรรค 4 (*Magga*: the Four Paths)

ผล 4 (*Phala*: the Four Fruitions)

นิพพาน หรือ อสังขตธาตุ 1 (*Nibbāna*: the Unconditioned State)

ดู [27] นิพพาน 2; [164] มรรค 4; [165] ผล 4.

Dhs.1094.

อภิ.ส.34/706/278; 911/355.

[311] วิปัสสนาญาณ 9 (ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือที่จัดเป็นวิปัสสนา คือ เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง — *Vipassanāñāṇa*: insight-knowledge)

1. อุทยัพพยานุปีสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด — *Udayabbayañāṇa*: knowledge of contemplation on rise and fall)

2. กังคานุปีสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด — *Bhaṅgañāṇa*: knowledge of contemplation on dissolution)

3. กยตูปัฏฐานญาณ (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใด

คติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น — *Bhaya-gāṇa*: knowledge of the appearance as terror)

4. อาทีนพานุสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์ — *Ādīnavañāṇa*: knowledge of contemplation on disadvantages)

5. นิพพิทานุสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิตเพลินติดใจ — *Nibbidāñāṇa*: knowledge of contemplation on dispassion)

6. มุญฺจิตุกัมยตาญาณ (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น — *Muñcītukamyatāñāṇa*: knowledge of the desire for deliverance)

7. ปฏิสังขานุสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป — *Paṭisaṅkhāñāṇa*: knowledge of reflective contemplation)

8. สังขารูปেকขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่หันมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ — *Saṅkhārupekkhāñāṇa*: knowledge of equanimity regarding all formations)

9. สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ร้อยสัจ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ร้อยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป — *Anulomañāṇa*: conformity-knowledge; adaptation-knowledge)

ธรรมหมวดนี้ ท่านปรุงศัพท์ขึ้น โดยถือตามนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค นำมาอธิบายพิสดารในวิสุทธิมรรค แต่ในอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านเติม **สัมมสนญาณ** (ญาณที่กำหนดพิจารณานามรูป คือ ขั้น 5 ตามแนวไตรลักษณ์ — *Sammasañāṇa*: comprehension-knowledge) เข้ามาเป็นข้อที่ 1 จึงรวมเป็น **วิปัสสนาญาณ 10** และเรียกชื่อญาณข้ออื่นๆ ล้วนกว่านี้ คือ เรียก **อุทฺทัพพญาณ ภัทฺตญาณ ภยญาณ อาทีนพานญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานญาณ สังขารูปเอกขาญาณ อนุโลมญาณ**

ดู [285] วิสุทธิ 7; [345] ญาณ 16

[312] สัตตาวาส 9 (ภพเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ — *Sattāvāsa*: Abodes of Beings)

ข้อ 1-4 ตรงกับ *วิญญาณฐิติ* 4 ข้อต้น

5. สัตว์บางพวก ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่น เหล่าเทพจำพวกอัสถุญีสัตว์ (beings without perception and feeling)

ข้อ 6-8 ตรงกับ *วิญญาณฐิติ* ข้อที่ 5-7

9. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (beings reborn in the Sphere of Neither-Perception-Nor-Nonperception)

ดู [284] *วิญญาณฐิติ* 7

D.III.263;288; A.IV.401

ที.ป.า.11/353/277; 457/329; อ.จ.อ.จ.ก.23/228/413.

[313] อนุปุพพวิหาร 9 (ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ — *Anupubbavihāra*: progressive abidings; mental states of gradual attainment)

รูปฌาน 4 (*Rūpa-jhāna*: the Four Absorptions of the Form Sphere)

อรุณฌาน 4 (*Arūpa-jhāna*: the Four Absorptions of the Formless Sphere)

สังขยาเวทียตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา — *Saññāvedayitanirodha*: extinction of perception and feeling) เรียกอีกอย่างว่า **นิโรธสมาบัติ** (attainment of extinction)

สมาบัติข้อที่ 9 นี้ เฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ 8 ข้างต้น แล้วเท่านั้น จึงจะเข้าได้

อนุปุพพวิหารนี้ เรียกอีกอย่างว่า *อนุปุพพนิโรธ* (*Anupubba-nirodha*: graded stages of cessation) เพราะต้องดับขั้นต้นๆ แต่ละชั้นไปตามลำดับ จึงจะเข้าถึงขั้นสูงที่อยู่ถัดขึ้นไปได้

ดู [9] *ฌาน 4*; [207] *อรุณ 4*.

D.III.265,290;A.IV.410.

ที.ป.า. 11/355/279; 463/332; อ.จ.น.ว.ก.23/236/424.

ทศกะ — หมวด 10

Groups of Ten

(including related groups)

[314] กถาวัตถุ 10 (เรื่องที่ควรพูด, เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ — *Kathāvattu*: subjects for discussion; topics of talk among the monks)

1. อับปัจจกถา (เรื่องความมักน้อย, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย ไม่มักมากอยากเด่น — *Appicchakathā*: talk about or favourable to wanting little)

2. สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนเปรอ — *Santuṭṭhikathā*: talk about or favourable to contentment)

3. ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ — *Pavivekakathā*: talk about or favourable to seclusion)

4. อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี, ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ — *Asamsaggakathā*: talk about or favourable to not mingling together)

5. วิริยารัมภกถา (เรื่องการปรารถนาคความเพียร, ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร — *Viriyārambhakathā*: talk about or favourable to strenuousness)

6. สีลกถา (เรื่องศีล, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล — *Sīlakathā*: talk about or favourable to virtue or good conduct)

7. สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น — *Samādhikathā*: talk about or favourable to concentration)

8. ปัญญาภกถา (เรื่องปัญญา, ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา — *Paññākathā*: talk about or favourable to understanding or insight)

9. วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์ — *Vimuttikathā*: talk about or favourable to deliverance)

10. วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ — *Vimuttiñāḍassanakathā*: talk about or favourable to the knowledge and vision of deliverance)

MI.145; III.113; A.V.129.

ม.ม.12/292/287; ม.อ.14/348/239; อง.ทศก.24/69/138.

[315] กสิณ 10 (แปลตามรูปศัพท์ว่า “ทั้งหมด” หรือ “ล้วน”; วัตถุอันจูงใจ, วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ — *Kasīna*: meditation devices)

ก. ภูตกสิณ 4 (กสิณคือมหาภูตรูป — *Bhūta-kasīna*: Element-Kasīna)

1. **ปฐวีกสิณ** (กสิณคือดิน, กสิณที่ใช้ดินเป็นอารมณ์ — *Paṭhavi~*: the Earth Kasiṇa)
 2. **อาโปกสิณ** (กสิณคือน้ำ — *Āpo~*: the Water Kasiṇa)
 3. **เตโชกสิณ** (กสิณคือไฟ — *Tejo~*: the Fire Kasiṇa)
 4. **วาโยกสิณ** (กสิณคือลม — *Vāyo~*: the Air Kasiṇa: Wind Kasiṇa)
- ข. **วรรณกสิณ 4** (กสิณคือสี — *Vaṇṇa~*: Colour Kasiṇa)
5. **นീลกสิณ** (กสิณคือสีเขียวคราม — *Nīla~*: the Blue Kasiṇa)
 6. **ปีตกสิณ** (กสิณคือสีเหลือง — *Pīta~*: the Yellow Kasiṇa)
 7. **โลहितกสิณ** (กสิณคือสีแดง — *Lohita~*: the Red Kasiṇa)
 8. **โอทาทกสิณ** (กสิณคือสีขาว — *Odāta~*: the White Kasiṇa)

ค. **กสิณอื่นๆ**

9. **อาโลกกสิณ** (กสิณคือแสงสว่าง — *Āloka~*: the Light Kasiṇa)
10. **อากาสกสิณ** (กสิณคือที่ว่างเปล่า, ช่องว่าง — *Ākāsa~*: the Space Kasiṇa)

กสิณที่มาในบาลี เช่น อง.ทสก.24/25/48 (A.V.46) ไม่มี **อาโลกกสิณ** แต่มี **วิญญานกสิณ** (กสิณคือวิญญาน — *Viññāṇa~*: the Consciousness Kasiṇa) เป็นข้อที่ 10 และ **อากาสกสิณ** เป็นข้อที่ 9

Vism.118-169.

วิสุทธิ.1/150-217.

[316] **กามโภคี 10** (ผู้บริโภคมกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ — *Kāmabhogī*: enjoyers of sensual pleasures; laymen; householders)

กลุ่มที่ 1 แสวงหาไม่ชอบธรรม (those seeking wealth unlawfully and arbitrarily)

1. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

(So seeking wealth, a certain one neither makes himself happy and cheerful, nor does he share with others, nor does he do meritorious deeds.)

2. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

(So seeking wealth, a certain one makes himself happy and cheerful, but he does not share with others and does no meritorious deeds.)

3. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้ว เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุขด้วย, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดีด้วย

(So seeking wealth, a certain one does make himself happy and cheerful, he does share with others and does meritorious deeds.)

(พวกที่ 1 ควรดำเนินทั้ง 3 สถาน; พวกที่ 2 ดำเนิน 2 สถาน ชม 1 สถาน; พวกที่ 3 ดำเนิน 1 สถาน ชม 2

สถาน — These are blameworthy in three, two and one respect, and praiseworthy in none, one and two respects, respectively.)

กลุ่มที่ 2 แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง (those seeking wealth both lawfully and unlawfully, arbitrarily and unarbitrarily)

4. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 1)

5. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 2)

6. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดี (Same as 3)

(พวกที่ 4 ควรตำหนิ 3 สถาน ชม 1 สถาน; พวกที่ 5 ตำหนิ 2 สถาน ชม 2 สถาน; พวกที่ 6 ตำหนิ 1 สถาน ชม 3 สถาน — These are blameworthy in three, two and one respect, and praiseworthy in one, two and three respects, respectively.)

กลุ่มที่ 3 แสวงหาชอบธรรม (those seeking wealth lawfully and unarbitrarily)

7. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 1)

8. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 2)

9. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุขด้วย, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดีด้วย; แต่เขายังติด ยังสยบมัวเมายังหมกมุ่น บริโภคโภคะเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระ หลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (Same as 3. But he makes use of his wealth with greed and longing, is infatuated therewith, heedless of danger, lacking the insight to achieve spiritual freedom.)

(พวกที่ 7 ควรตำหนิ 2 สถาน ชม 1 สถาน; พวกที่ 8 ตำหนิ 1 สถาน ชม 2 สถาน; พวกที่ 9 ชม 3 สถาน ตำหนิ 1 สถาน — These are blameworthy in two, one and one respect, and praiseworthy in one, two and three respects, respectively.)

พวกพิเศษ: แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ

10. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดี; อีกทั้งไม่สยบมัวเมา ไม่หมกมุ่น บริโภคโภคะเหล่านั้นอย่างรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือ

โภคทรัพย์ (Seeking wealth lawfully and unarbitrarily, a certain one does make himself happy and cheerful, he does share with others and does meritorious deeds. Moreover, he makes use of his wealth without greed and longing, without infatuation, is heedful of danger and possessed of the insight that keeps for himself spiritual freedom.)

(พวกที่ 10 นี้ ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรชมทั้ง 4 สถาน — Of these ten this one is the best, the greatest and the noblest, being praiseworthy in all the four respects.)

S.IV.331; A.V.176.

ส.สพ.18/631-643/408-415; อง.ทสก.24/91/188.

[317] กาลามสูตรกึ่งขานิยฐาน 10 (หมายถึง วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย หรือหลักความเชื่อ ที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร — *Kālāmasutta-kaṅkhāniyaṭṭhāna*: how to deal with doubtful matters; advice on how to investigate a doctrine, as contained in the *Kālāmasutta*)

1. **มา อหุสฺสเวณ** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา — Be not led by report)
2. **มา ปรมุปราย** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา — Be not led by tradition)
3. **มา อิติกราย** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ — Be not led by hearsay)
4. **มา ปิฎกสมปทาเนน** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ — Be not led by the authority of texts)
5. **มา ตกฺกเหตุ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก — Be not led by mere logic)
6. **มา นยเหตุ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน — Be not led by inference)
7. **มา อาการปริวิตกฺเกณ** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล — Be not led by considering appearances)
8. **มา ทิฏฺฐินิขฺฆมานกฺขนฺหิตฺยา** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว — Be not led by the agreement with a considered and approved theory)
9. **มา กพฺพพฺรูปรตฺยา** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ — Be not led by seeming possibilities)
10. **มา สมโณ โน ครุติ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามี ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา — Be not led by the idea, ‘This is our teacher’.)

ต่อเมื่อใด รู้เข้าใจด้วยตนว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น

สูตรนี้ ในบาลีเรียกว่า *เกสปุตตยสูตร* ที่ชื่อกาลามสูตร เพราะทรงแสดงแก่ชนเผ่ากาลามะแห่งวรรณะกษัตริย์ ที่ชื่อเกสปุตตยสูตร เพราะพวกกาลามะนั้นเป็นชาวเกสปุตตนิคม

[318] กิเลส 10 (สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง — *Kilesa: defilements*)

1. โลกะ (ความอยากได้ — *Lobha: greed*)
2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa: hatred*)
3. โมหะ (ความหลง, ความไม่รู้, ความเขลา — *Moha: delusion*)
4. มานะ (ความถือตัว — *Māna: conceit*)
5. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi: wrong view*)
6. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย, ความเคลือบแคลง — *Vicikicchā: doubt; uncertainty*)
7. ถีนะ (ความหดหู่, ความท้อแท้ถดถอย — *Thīna: sloth*)
8. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca: restlessness*)
9. อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อความชั่ว — *Ahirika: shamelessness*)
10. อนโหดตัปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Anottappa: lack of moral dread*)

สิบอย่างนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *กิเลสวัตถุ* (สิ่งก่อความเศร้าหมอง) 10

Vbh.391.

อภิ.วิ.35/1026/528.

[319] กุศลกรรมบถ 10¹ (ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่
สุคติ — *Kusala-kammapatha: wholesome course of action*) ว่าโดยหัวข้อย่อ ดังนี้

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — *Kāyakamma: bodily action*)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี* (เว้นจากปลงชีวิต — *Pāṇātipātā veramaṇī: abstention from killing*)
2. อทินฺนาทนา เวรมณี (เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้โดยอาการขโมย — *Adinnādānā ~: abstention from taking what is not given*)
3. กาเมสุมิฉจจา วา วา เวรมณี (เว้นจากประพฤติผิดในกาม — *Kāmesumicchācārā ~: abstention from sexual misconduct*)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — *Vacīkamma: verbal action*)

4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากพูดเท็จ — *Musāvādā ~: abstention from false speech*)
5. ปิสุณาย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดส่อเสียด — *Pisuṇāya vācāya ~: abstention from tale-bearing*)
6. ผรุสหาย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดคำหยาบ — *Pharusāya vācāya ~: abstention from harsh speech*)
7. สมุပ္ปลาปา เวรมณี (เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ — *Samphappalāpā ~: abstention from*

* *เวรมณี* แปลว่า “เจตนาที่ทำให้เว้น” หรือ “เจตนาที่ตรงข้าม” เมื่อจะแปลให้เต็มความ จึงควรแปลว่า “การกระทำที่ว่างจากการคิดเบียดเบียน” หรือ “การทำดีที่ตรงข้ามกับการเบียดเบียนชีวิต” ดังนี้ เป็นต้น

vain talk or gossip)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — *Manokamma*: mental action)

8. อนภิชฌา (ความไม่คิดเฟื่องเลี้ยงอยากได้ของเธอ — *Anabhijjhā*: non-covetousness)

9. อพฺยาปาท (ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น — *Abyāpāda*: non-illwill)

10. สมฺมาทิฏฺฐิ (ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม — *Sammāditṭhi*: right view)

D.III.269,290.

ที.ปา.11/360/284; 471/337.

[320] กุศลกรรมบถ 10² (ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ — *Kusala-kammāpatha*: wholesome course of action) ว่าโดยข้อธรรมสมบูรณ์ (แปลตัดเอาแต่ใจความ) ดังนี้

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — bodily action)

1. ปาณาติปาตํ ปหาย ๗เปย สพฺพปาณภูตहितานุกมฺปิ โหติ (ละการฆ่าการเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน — to avoid the destruction of life and be anxious for the welfare of all lives)

2. อทินฺนาทานํ ปหาย ๗เปย อทินฺนํ เถยฺยสงฺฆาตํ อนาถาตา โหติ (ละอทินนาทานเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น — to avoid stealing, not violating the right to private property of others)

3. กามเมสุมิจฺจาจารํ ปหาย ๗เปย น จาริตฺตํ อาปชฺชิตา โหติ (ละการประพฤตินิคมิถิ์ในกามไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ — to avoid sexual misconduct, not transgressing sex morals)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — verbal action)

4. มุสาวาทํ ปหาย ๗เปย น สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหติ (ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ — to avoid lying, not knowingly speaking a lie for the sake of any advantage)

5. ปิสุณํ วาจํ ปหาย ๗เปย สมฺคฺคกรณิ วาจํ ภาสิตา โหติ (ละการพูดคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี — to avoid malicious speech, unite the discordant, encourage the united and utter speech that makes for harmony)

6. ผรุสฺสํ วาจํ ปหาย ๗เปย พหุชฺชนมหาปา ตถารูปี วาจํ ภาสิตา โหติ (ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน — to avoid harsh language and speak gentle, loving, courteous, dear and agreeable words)

7. สมฺพปฺปลาปํ ปหาย ๗เปย กาลวาที ภูตวาที อตฺถวาที ธมฺมวาที วินยวาที นิธานวาที วาจํ ภาสิตา โหติ ๗เปย (ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูก

กาลเทศะ — to avoid frivolous talk; to speak at the right time, in accordance with facts, what is useful, moderate and full of sense)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — mental action)

8. อนภิชฌมาลู โหติ ๗เปย (ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น — to be without covetousness)

9. อพฺยาปนฺนจิตฺโต โหติ ๗เปย สุขี อุตฺตํ ปฺริหรนฺตุติ (ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารภณา แต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเถิด — to be free from ill-will, thinking, ‘Oh, that these beings were free from hatred and ill-will, and would lead a happy life free from trouble.’)

10. สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ ๗เปย สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทหฺตติ (มีความเห็นชอบ เช่นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น — to possess right view such as that gifts, donations and offerings are not fruitless and that there are results of wholesome and unwholesome actions)

กุศลกรรมบถหมวดนี้ ในบาลีเรียกชื่อหลายอย่าง เช่นว่า *ธรรมจริยา* (ความประพฤติธรรม — righteous conduct) บ้าง *ไสโลย* (ความสะอาดหรือเครื่องชำระตัว — cleansing) บ้าง *อริยธรรม* (อารยธรรม, ธรรมของผู้เจริญ — virtues of a noble or civilized man) บ้าง *อริยมรรค* (มรรคอันประเสริฐ — the noble path) บ้าง *สัตถธรรม* (ธรรมดี, ธรรมแท้ — good law; true law) บ้าง *สัปปริสธรรม* (ธรรมของสัตบุรุษ — qualities of a good man) บ้าง ฯลฯ

MI.287; A.V.266,275-278.

ม.ม.12/485/523; อง.ทสก.24/165/287; 168-181/296-300.

[321] อกุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งอกุศลกรรม, ทางทำความชั่ว, กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ — *Akusala-kammāpatha*: unwholesome course of action)

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — *Kāyakamma*: bodily action)

1. ปาณาติบาต (การทำชีวิตให้ตกลง, ปลงชีวิต — *Pāṇātipāta*: destruction of life; killing)

2. อทินนาทาน (การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ โดยอาการขโมย, ลักทรัพย์ — *Adinnādāna*: taking what is not given; stealing)

3. กามเมสุมิจฉาจาร (ความประพฤติผิดในกาม — *Kāmesumicchācāra*: sexual misconduct)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — *Vacīkamma*: verbal action)

4. มุสาวาท (การพูดเท็จ — *Musāvāda*: false speech)

5. ปิสุณาวาจา (วาจาสื่อเสียด — *Pisuṇāvācā*: tale-bearing; malicious speech)

6. ผรุสวาจา (วาจาหยาบ — *Pharusavācā*: harsh speech)

7. สัมผัปปลาปะ (คำพูดเพ้อเจ้อ — *Samphappalāpa*: frivolous talk; vain talk; gossip)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — *Manokamma*: mental action)

8. อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา — *Abhijjhā*: covetousness; avarice)

9. พยาบาท (คิดร้ายผู้อื่น — *Byāpāda*: illwill)

10. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิดจากคลองธรรม — *Micchādittṭhi*: false view; wrong view)

D.III.269,290; A.V.264.

ที.ปา.11/359/284; 470/337; อจ.ทสก.24/165/285.

[322] เถรธรรม 10 (คุณธรรมที่ทำให้พระเถระอยู่สำราญในที่ทุกสถาน — *Theradhmma*: qualities which make for happy living of an elder monk)

1. เถโร รตตญญู (เป็นผู้ใหญ่ บวชนาน รู้เห็นกิจการ ทรงจำเรื่องราวไว้ได้มาก — *Thero rattaññū*: to be an elder monk of long experience)

2. สีลวา (มีศีล เครื่องครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to be virtuous; to have good conduct)

3. พหุสสุโต (เป็นพหุสุตทรงความรู้ — *Bahussuto*: to be much learned)

4. สวาคตปาฏิโมกโข (ทรงปาฏิโมกข์ รู้หลักแห่งวินัย แคล้วคล่อง ชำนิชำนาญ สามารถวินิจฉัยได้ด้วยดี — *Svāgatapāṭimokkho*: to be well versed in the codes of discipline)

5. อธิกรณสมุปปาทวุปสมกุสโล (ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น — *Adhikaraṇa-samuppādavūpasamakusalo*: to be skilled in settling a legal question that has arisen)

6. ธมมกาโม (เป็นผู้ใคร่ธรรม รักความรู้ รักความจริง รู้จักรับฟังและรู้จักพูด ทำให้เป็นที่ชื่นชมสนทนินสนมสบายใจ นำเข้าไปปรึกษาสนทนา และชอบศึกษา ยินดีปริดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ยิ่งๆ ขึ้นไป — *Dhammakāmo*: to love the Dhamma, be pleasant to consult and converse with, and find joy in the advanced teaching of both the Doctrine and the Discipline)

7. สหตุฏฺโฐ (เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้ — *Santuṭṭho*: to be content with whatsoever supply of the four requisites he may get)

8. ปาสาทิกอ (จะไปจะมา มีอาการกริยาน่าเลื่อมใส แม้เข้าไปในละแวกบ้าน ก็สำรวมเป็นอันดี — *Pāsādiko*: to be charming and perfectly composed in his goings out and comings in and in sitting in the house)

9. ฌานลาภี (ได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhānalābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions)

10. วิมุตโต (บรรลุเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ลี้นาสวะ — *Vimutto*: to have gained the Deliverance)

A.V.201.

อจ.ทสก.24/98/215.

[323] **ทศพลญาณ** (บาลีเรียก ตถาคตพลญาณ 10 คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระ ตถาคต 10 ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบั่นลือลีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง — *Dasa-balañña: the Ten Powers of the Perfect One*)

1. ฐาณาฐานญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีด ขันของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปไม่ได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่นั้นเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างๆ กัน — *Ṭhānāthāna-ñāṇa: knowledge of instance and no instance; knowledge of possibilities and impossibilities*)

2. กรรมวิปากญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับ ซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียด และความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน — *Kammavipāka-ñāṇa: knowledge of the ripening of action; knowledge of the results of kamma*)

3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุกติ ทุกติ หรือพ้นจากคติ หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำ อะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร — *Sabbatthagāminīpaṭipadā-ñāṇa: knowledge of the way that leads anywhere; knowledge of the practices leading to all destinies and all goals*)

4. นานาธาตุนญาณ (ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอนเนก คือ รู้ สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายอุปาตินนกลังขารและฝ่ายอนุปาตินนกลังขาร เช่น รู้จักส่วน ประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมัน แต่ละอย่าง อาทิจากการปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ อายตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น — *Nānādhātu-ñāṇa: knowledge of the world with its many different elements*)

5. นานาธิมุตติกญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ภูมิ คือ รู้อัธยาศัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนว ความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน — *Nānādhimuttika-ñāṇa: knowledge of the different dispositions of beings*)

6. อินทริยโปรปริยัตตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมานิ ปัญญา แค่นั้น เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มี อินทรีย์อ่อน หรือแก่กล้า สอนง่าย หรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ — *Indriyaparopariyatta-ñāṇa: knowledge of the state of faculties of beings; knowledge of the inferiority and superiority of the controlling faculties of various beings; knowledge as regards maturity of persons*)

7. ฌานาภิสังกิลเสาทิญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย — *Jhānādisaṅkilesādi-ñāṇa*: knowledge of defilement, cleansing and emergence in the cases of the meditations, liberations, concentrations and attainments)

8. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ — *Pubbenivāsānussati-ñāṇa*: knowledge of the remembrance of former existences)

9. จุตูปปาตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม — *Cūtūpapāta-ñāṇa*: knowledge of the decease and rebirth of beings)

10. อาสวักขยญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย — *Āsavakkhaya-ñāṇa*: knowledge of the exhaustion of mental intoxicants)

M.I.69; A.V.33; Vbh.336.

ม.ม.12/166/140; อ.จ.ทสก.24/21/35; อ.ภ.วิ.35/839/454.

[☆☆☆] ทศพิธราชธรรม ๑ [326] ราชธรรม 10.

[☆☆☆] ธรรมจริยา 10 เป็นอีกชื่อหนึ่งของ [320] กุศลกรรมบถ 10².

[☆☆☆] ธรรมมีอุปการะมาก 10 ๑ [324] นาถกรรมธรรม 10.

[324] นาถกรรมธรรม 10 (ธรรมอันกระทำที่พึง, ธรรมสร้างที่พึง, คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ — *Nāthakaraṇa-dhamma*: virtues which make for protection)

1. สील (ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์ — *Sīla*: good conduct; keeping moral habits)

2. พาหุสัจ (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง — *Bāhusacca*: great learning)

3. กल्याณमितตตา (ความมีกัลยาณมิตร, การคบคนดี ได้ที่ปรึกษา และผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; association with good people)

4. โสวจสฺสตา (ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล — *Sovacassatā*: amenability to correction; meekness; easy admonishability)

5. กิจฺจกรณียะสุ ทกฺขตา (ความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ๆน้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย — *Kimkaraṇīyesu dakkhatā*: willingness to give a helping hand; diligence and skill in managing all affairs of one's fellows in the community)

6. ธมฺมกามตา (ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรับฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป — *Dhammakāmatā*: love of truth; to love the Dhamma, be

pleasant to consult and converse with and rejoice in the advanced teaching of both the Doctrine and the Discipline)

7. วิริยารมฺภ (ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแก่วอก้าว บาก บั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ — *Viriyārambha*: energy; effort; energetic exertion)

8. สหฺตุฏฺฐิ (ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัยสี่ที่หามาได้ด้วยความสามารถอันชอบธรรมของตน — *Santuṭṭhī*: contentment)

9. สติ (ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำคำที่พูดไว้ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท — *Sati*: mindfulness; ability to remember what one has done and spoken)

10. ปญฺญา (ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง — *Paññā*: wisdom; insight)

นาถกรรมธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น *พหุการธรรม* หรือ *ธรรมมีอุปการะมาก* เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณความดีทั้งหลาย ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์

D.III.266,290; A.V.23.

ที.ปา.11/357/281; 466/334; อง.ทสก.24/17/25.

[325] **บารมี 10 หรือ ทศบารมี** (ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประเสริฐปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น — *Pāramī*: perfections)

1. ทาน (การให้ การเสียสละ — *Dāna*: giving; charity; generosity; liberality)

2. ศีล (การรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน, ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย — *Sīla*: morality; good conduct)

3. เนกขัมมะ (การออกบวช, ความปลีกตัวปลีกใจจากกาม — *Nekkhamma*: renunciation)

4. ปัญญา (ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่างๆ — *Paññā*: wisdom; insight; understanding)

5. วิริยะ (ความเพียร, ความแก่วอก้าว ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ — *Viriya*: energy; effort; endeavour)

6. ขันติ (ความอดทน, ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส — *Khanti*: forbearance; tolerance; endurance)

7. สัจจะ (ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ — *Sacca*: truthfulness)

8. อธิษฐาน (ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ — *Adhiṭṭhāna*: resolution; self-determination)

9. เมตตา (ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวง

มีความสุขความเจริญ — *Mettā*: loving-kindness; friendliness)

10.อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียบธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดีในร้ายชอบชังหรือแรงเข้ายวนยั่วใดๆ — *Upekkhā*: equanimity; indifference to praise and blame in the performance of duty)

ทศบารมีนี้ เรียงตามที่ได้บ่าเพ็ญในทศชาติ (จัดแบบไทย) ดังนี้

1. พระเตมีย์ — เนกขัมมะ (ข้อที่ 3)	2. พระมหาชนก — วิริยะ (5)
3. พระสุวรรณสาม — เมตตา (9)	4. พระเนมิราช — อธิษฐาน (8)
5. พระมโหสถ — ปัญญา (4)	6. พระภูริทัตต์ — ศีล (2)
7. พระจันทกุมาร — ขันติ (6)	8. พระนารทะ — อุเบกขา (10)
9. พระวิฑูระ — สัจจะ (7)	10. พระเวสสันดร — ทาน (1)

บารมีนั้น ท่านกล่าวว่าจะบ่าเพ็ญให้บริบูรณ์ ต้องครบ 3 ชั้น คือ

1. บารมี (ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ ให้ทรัพย์เงินทอง สมบัตินอกกาย — *Pāramī*: ordinary perfections)

2. อุปบารมี (ระดับรองหรือจนจะสูงสุด เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะเป็นทาน — *Upapāramī*: superior perfections)

3. ปรมัตถบารมี (ระดับสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Paramatthapāramī*: supreme perfections)

บ่าเพ็ญทั้ง 10 บารมี ครบ 3 ชั้นนี้ เรียกว่า *สมดีสปารมี* หรือ *สมดีงสพารมี* แปลว่า “บารมี 30 ถ้วน”.

Bv.6.

ขุ.พุทธ.33/1/414; ขุ.จรียา.33/36/596.

[☆☆☆] บุญกิริยาวัตตุ 10 ๑ [89] บุญกิริยาวัตตุ 10.

[☆☆☆] ปัพพชิตอกถิณหปัจจเวกขณ 10 ๑ [248] ปัพพชิตอกถิณหปัจจเวกขณ 10.

[☆☆☆] มิจฉัตตะ ๑ [334] มิจฉัตตะ 10.

[☆☆☆] มูลเหตุการบัญญัติพระวินัย 10 ๑ [327] วัตตุประสงคในการบัญญัติพระวินัย 10.

[326] ราชธรรม 10 หรือ ทศพิธราชธรรม (ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง — *Rājadhamma*: virtues or duties of the king; royal virtues; virtues of a ruler)

1. ทาน (การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบ่าเพ็ญสาธารณประโยชน์ — *Dāna*: charity; liberality; generosity)

- 2. ศील** (ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษากิตติคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน — *Sīla*: high moral character)
- 3. ปริจจาคะ** (การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง — *Pariccāga*: self-sacrifice)
- 4. อาชชวะ** (ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน — *Ājjava*: honesty; integrity)
- 5. มัททวะ** (ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดี แต่มีชาติยำเกรง — *Maddava*: kindness and gentleness)
- 6. ตปะ** (ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่าเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ — *Tapa*: austerity; self-control; non-indulgence)
- 7. อักโกธะ** (ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความ และกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเลี้ยวธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองชุน วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง — *Akkodha*: non-anger; non-fury)
- 8. อวิหิงสา** (ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบั่นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง — *Avihimsā*: non-violence; non-oppression)
- 9. ขันติ** (ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกข่มขู่ด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรรมที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม — *Khanti*: patience; forbearance; tolerance)
- 10. อวิโรธนะ** (ความไม่คลาดธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ตีร้าย ลากลักการะ หรืออวิชฺฐารมณฺ์ อนิจฺฐารมณฺ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุตธรรม คือ ความเที่ยงธรรม กัตติ นิตติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม กัตติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป — *Avirodhana*: non-deviation from righteousness; conformity to the law)

ราชธรรม 10 นี้ พึงจดจำง่ายๆ โดยคาถาในบาลี ดังนี้

ทานํ สีลํ ปริจจาคํ	อาชชวํ มทฺทวํ ตปํ
อกุโกธํ อวิหิงฺสญจ	ขนฺตินฺจ อวิโรธนํ.

[327] วัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย 10 (เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวก — *Sikkhāpada-paññatti atthavasa*: reasons for laying down the course of training for monks; purposes of monastic legislation)

ก. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

1. **สงฆ์สุญฺจตาย** (เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งความประพฤตินั้นๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้โดยความเห็นชอบร่วมกัน — for the excellence of the unanimous Order)

2. **สงฆ์ผาสุตตาย** (เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ — for the comfort of the Order)

ข. ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคล

3. **ทุมฺมงฺกฺขนํ ปุคฺคฺลาหํ นิคฺคฺหาย** (เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก คือ เพื่อกำราบคนผู้ดำน ประพฤติทราม — for the control of shameless persons)

4. **เปสฺลาหํ ภิกฺขุหํ ผาสุวิหาราย** (เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม — for the living in comfort of well-behaved monks)

ค. ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิต ทั้งทางกายและทางใจ

5. **ทิกฺกฺจรมฺมิกาหํ อาสวานํ สํวราย** (เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระวังปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมีในปัจจุบัน — for the restraint of the cankers in the present; for the prevention of temporal decay and troubles)

6. **สมฺปรายิกาหํ อาสวานํ ปฏฺฐิตาย** (เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อน ที่จะมีมาในภายหน้าหรือภพหน้า — for warding off the cankers in the hereafter; for protection against spiritual decay and troubles)

ง. ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน

7. **อปฺปสฺนฺหาหํ ปสฺาทาย** (เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส — for the confidence of those who have not yet gained confidence)

8. **ปสฺนฺหาหํ ภิกฺขุโยภาวาย** (เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว — for the increase of the confidence of the confident)

จ. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา

9. **สทฺถมฺมฏฺฐิติยา** (เพื่อความตั้งมั่นแห่งลัทธิธรรม — for the lastingness of the true doctrine)

10. **วินยานุคฺคฺหาย** (เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น — for the support of the discipline)

[☆☆☆] **วิปัสสนาญาณ 10** ดู [311] **วิปัสสนาญาณ 9**.

[328] **วิปัสสนูปกิเลส 10** (อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา, ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณ-วิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ — *Vipassanūpakilesa*: imperfections or defilements of insight)

1. **โอภาส** (แสงสว่าง — *Obhāsa*: illumination; luminous aura)
2. **ญาณ** (ความหยั่งรู้ — *ñāṇa*: knowledge)
3. **ปีติ** (ความอิมใจ — *Pīti*: rapture; unprecedented joy)
4. **ปัสสัทธิ** (ความสงบเย็น — *Passaddhi*: tranquillity)
5. **สุข** (ความสุขสบายใจ — *Sukha*: bliss; pleasure)
6. **อธิโมกข์** (ความน้อมใจเชื่อ, ศรัทธาแก่กล้า, ความปลงใจ — *Adhimokkha*: fervour; assurance; resolution)
7. **ปักคาหะ** (ความเพียรที่พอดี — *Paggāha*: exertion; well-exerted energy)
8. **อุปปฏิฐาน** (สติแก่กล้า, สติชัด — *Upaṭṭhāna*: established mindfulness)
9. **อุเบกขา** (ความมีจิตเป็นกลาง — *Upekkhā*: equanimity)
10. **นิกันติ** (ความพอใจ, ติดใจ — *Nikanti*: delight)

ดู [285] **วิสุทธิ 7** โดยเฉพาะข้อ 5 คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

Vism.633.

วิสุทธิ.3/267.

[☆☆☆] **ศีล 10** ดู [242] **ศีล 10**.

[329] **สังโยชน์ 10¹** (กิเลสอันผูกใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล — *Samyojana*: fetters; bondage)

ก. **โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5** (สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ — *Orambhāgiya*~: lower fetters)

1. **สักกายทิฏฐิ** (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น เป็นต้น — *Sakkāyadiṭṭhi*: personality-view; false view of individuality)
2. **วิจิกิฉา** (ความสงสัย, ความลังเล ไม่แน่ใจ — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)
3. **สีลพตปรามาส** (ความถือมั่นศีลพต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมมายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร — *Sīlabbataparāmāsa*: adherence to rules and rituals)
4. **กามราคะ** (ความกำหนัดในกาม, ความติดใจในกามคุณ — *Kāmarāga*: sensual lust)

5. **ปฏิกัม** (ความกระทบกระทั่งในใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง — *Paṭigha*: repulsion; irritation)

ข. **อุทรมภาคิยสังโยชน์ 5** (สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง — *Uddhambhāgiya*~: higher fetters)

- 6. รูปราคะ** (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปภพ หรือในรูปธรรมอันประณีต, ความปรารถนาในรูปภพ — *Rūparāga*: greed for fine-material existence; attachment to realms of form)
7. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปภพ หรือในอรูปธรรม, ความปรารถนาในอรูปภพ — *Arūparāga*: greed for immaterial existence; attachment to formless realms)
8. มานะ (ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ — *Māna*: conceit; pride)
9. อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca*: restlessness; distraction)
10. อวิชชา (ความไม่รู้จริง, ความหลง — *Avijjā*: ignorance)

สังโยชน์ 10 ในหมวดนี้ เป็นแนวพระสูตร หรือ *สูตรต้นตอ* แต่ในบาลีแห่งพระสูตรนั้นๆ มีแปลกจากที่นี้เล็กน้อย คือ ข้อ 4 เป็น **กามฉันท** (ความพอใจในกาม — sensual desire) ข้อ 5 เป็น **พยาบาท** (ความขัดเคือง, ความคิดร้าย — ill-will) ใจความเหมือนกัน

ลำดับการละสังโยชน์ 10 นี้ ให้อู [164] มรรค 4.

S.V.61; A.V.13; Vbh.377.

ส.ม.19/349/90; อ.ง.ทสก.24/13/18; อ.ภ.วิ.35/976-7/509.

[330] **สังโยชน์ 10²** (ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ — *Samyojana*: fetters; bondage)

- 1. กามราคะ 2. ปฏิฆะ 3. มานะ 4. ทิฏฐิ** (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: false views) **5. วิจิกิจฉา 6. สีลพตปราคาส 7. ภวราคะ** (ความติดใจปรารถนาในภพ — *Bhavarāga*: greed for existence) **8. อีสสา** (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy) **9. มัจฉริยะ** (ความตระหนี่ — *Macchariya*: meanness; stinginess) **10. อวิชชา**

สังโยชน์ 10 ในหมวดนี้ เป็นแนวพระอภิธรรม หรือ *อภิธรรมนัย* ได้แสดงความหมายไว้เฉพาะข้อที่ต่างจากหมวดก่อน

Vbh.391.

อ.ภ.วิ.35/1029/528.

[331] **สัญญา 10** (ความกำหนดหมาย, แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน — *Sanñhā*: perception; contemplation; ideas as objects of meditation)

- 1. อนิจจสยถา** (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร — *Anicca-saññā*: contemplation on impermanency)
2. อนตตสยถา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง — *Anatta*~: contemplation on impersonality)
3. อสุภสยถา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย — *Asubha*~: contemplation on foulness or loathsomeness)
4. อาทีนสยถา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ — *Ādīnava*~: contemplation on the disadvantages of the body)
5. ปหานสยถา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิถกและบาปธรรมทั้งหลาย — *Pahāna*~:

contemplation on abandonment or overcoming)

6. วิราคสยญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต — *Virāga~*: contemplation on detachment)

7. นิโรธสยญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต — *Nirodha~*: contemplation on cessation)

8. สัพพโลเก อนภิตตสยญา (กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง — *Sabbaloke anabhirata~*: contemplation on the non-delightfulness of the whole world)

9. สัพพสงฺขารesu อนิฏฺฐสยญา (กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง — *Sabbasāṅkhāresu anitṭha~*: contemplation on the non-pleasantness of the whole world)

10. อานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก — *ānāpānasati*: mindfulness of in- and out-breathing)

ในข้อ 9. อนิฏฐสยญา พระบาลีเดิมเป็น อนิจฺจสยญา บ้าง อนิจฺจาสยญา บ้าง.

D.III.291; A.V.109.

ที.ปา.11/473/340; อจ.ทสก.24/60/116.

[332] **สัตถธรรม 10** (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: true doctrine; essential Dharma)

1.-9. โลกุตตรธรรม 9 (มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 — *Lokuttara-dhamma*: the nine supermundane states, viz., the Four Paths, the Four Fruitions and Nibbāna)

10. ปริยัติธรรม (ธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน กล่าวคือ พุทธพจน์ — *Pariyatti-dhamma*: the text to be studied, i.e. the words of the Buddha)

(ฉบับอักษรโรมันยังไม่ได้พิมพ์)

สงคท.ฐีกา 65.

[333] **สัมมัตตะ 10** (ภาวะที่ถูก, ความเป็นสิ่งที่ถูก — *Sammatta*: rightness; right states)

8 ข้อต้น ตรงกับองค์มรรค 8 ข้อ คือ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ** และเพิ่ม 2 ข้อ คือ

9. สัมมาญาณ (รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณทั้ง 19 ประเภท — *Sammāñāṇa*: right knowledge; right insight)

10. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ — *Sammāvimutti*: right deliverance)

ธรรมหมวดนี้ เรียกชื่ออีกอย่างว่า **อเสขธรรม** (ธรรมของพระอเสขะ — *Asekha-dhamma*: qualities of the adept)

ดู [293] มรรคมืองค์ 8.

D.III.271,292; M.I.42; A.V.212.

ที.ปา.11/362/286; 475/342; ม.ม.12/104/75; อจ.ทสก.24/104/226;

ม.อ.1/260; อจ.อ.2/319,474,481.

[334] มิจฉัตตะ 10 (ภาวะที่ผิด, ความเป็นสิ่งที่ผิด — *Micchatta*: wrongness; wrong states)

1. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด ได้แก่ ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ — *Micchādītthi*: wrong view)
2. มิจฉาสังกัปปะ (ตำริผิด ได้แก่ ความตำริที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ตรงข้ามจากสัมมาสังกัปปะ — *Micchāsāṅkappa*: wrong thought)
3. มิจฉาวาจา (วาจาผิด ได้แก่ วาจาทุจจริต 4 — *Micchāvācā*: wrong speech)
4. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด ได้แก่ กายาทุจจริต 3 — *Micchākammanta*: wrong action)
5. มิจฉาอาชีพะ (เลี้ยงชีพผิด ได้แก่ เลี้ยงชีพผิดในทางทุจจริต — *Micchā-ājīva*: wrong livelihood)
6. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด ได้แก่ ความเพียรตรงข้ามกับสัมมาวายามะ — *Micchāvāyāma*: wrong effort)
7. มิจฉาสติ (ระลึกผิด ได้แก่ ความระลึกถึงเรื่องราวที่ล่วงแล้ว เช่น ระลึกถึงการได้ทรัพย์ การได้ยศ เป็นต้น ในทางอกุศล อันจัดเป็นสติเทียบ เป็นเหตุชักนำใจให้เกิดกิเลสมีโลภะ มานะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น — *Micchāsati*: wrong mindfulness)
8. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตผิด ได้แก่ ตั้งจิตเพ่งเล็ง จดล่อปักใจแน่วแน่ในกามราคะ พยาบาท เป็นต้น หรือเจริญสมาธิแล้ว หลงเพลิน ติดหมกมุ่น ตลอดจนนำไปใช้ผิดทาง ไม่เป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ และความหลุดพ้น — *Micchāsamādhi*: wrong concentration)
9. มิจฉาญาณ (รู้ผิด ได้แก่ ความหลงผิดที่แสดงออกในการคิดอุบายทำความชั่ว และในการพิจารณาทบทวนว่าความชั่วนั้นๆ ตนกระทำได้อย่างดีแล้ว เป็นต้น — *Micchāñāṇa*: wrong knowledge)
10. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด ได้แก่ ยังไม่ถึงวิมุตติ สำคัญว่าถึงวิมุตติ หรือสำคัญผิดในสิ่งที่มีใช้วิมุตติว่าเป็นวิมุตติ — *Micchāvimutti*: wrong deliverance)

D.III.290; M.I.42; A.V.212.

ที.ปา.11/469/337; ม.มุ.12/104/76; อ.จ.ทสก.24/103/226; ม.อ.1/259; วิภจ.อ.676.

[☆☆☆] อกุศลกรรมบถ 10 ดู [321] อกุศลกรรมบถ 10.

[335] อนุสสติ 10 (ความระลึกถึง, อารมณ์อันควรระลึกถึงเรื่อยๆ — *Anussati*: recollection; constant mindfulness)

1. พุทธานุสสติ (ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์ — *Buddhānussati*: recollection of the Buddha; contemplation on the virtues of the Buddha)
2. ธัมมานุสสติ (ระลึกถึงพระธรรม คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม — *Dhammānussati*: recollection of the Dhamma; contemplation on the virtues of the Doctrine)

- 3. สังฆานุสติ** (ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์ — *Saṅghānussati*: recollection of the Sangha; contemplation on the virtues of the Order)
- 4. สีลานุสติ** (ระลึกถึงศีล คือ น้อมจิตรำลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติปฏิบัติ บริสุทธิ์ ไม่ต่างพร้อย — *Sīlānussati*: recollection of morality; contemplation on one's own morals)
- 5. จาคานุสติ** (ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละนี้ที่มีในตน — *Cāgānussati*: recollection of liberality; contemplation on one's own liberality)
- 6. เทวตานุสติ** (ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้ และพิจารณาเห็นคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดานั้นๆ ตามที่มีอยู่ในตน — *Devatānussati*: recollection of deities; contemplation on the virtues which make people become gods as can be found in oneself)
- 7. มรณสติ** (ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท — *Marāṇassati*: mindfulness of death; contemplation on death)
- 8. กายคตาสติ** (สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณากายนี้ ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม นำรังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา — *Kāyagatā-sati*: mindfulness occupied with the body; contemplation on the 32 impure parts of the body)
- 9. อานาปานสติ** (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก — *Ānāpānasati*: mindfulness on breathing)
- 10. อุปสมานุสติ** (ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์ — *Upasamānussati*: recollection of peace; contemplation on the virtue of Nibbāna)

ดู [354] กรรมฐาน 40.

A.I.30,41; Vism.197.

อง.เอก.20/179–180/39–40; 224/54; วิสุทธิ.1/251.

[☆☆☆] อภินหปัจจเวกขณ์ 10 ดู [248] ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณ์ 10.

[☆☆☆] อเสขธรรม 10 ดู [333] สัมมัตตะ 10.

[336] อสุภะ 10 (สภาพอันไม่งาม, ซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน — *Asubha*: ten kinds of foulness; corpses at different stages of decay)

- 1. อุทฺฐมาตกะ** (ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด — *Uddhumātaka*: bloated corpse; swollen-up corpse)
- 2. วินีลกะ** (ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ — *Vinīlaka*: bluish discoloured corpse; livid corpse)
- 3. วิปฺพกะ** (ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปรือออก — *Vipubbaka*: festering corpse)

4. **วิจฉิททกะ** (ซากศพที่ขาดจากกันเป็น 2 ท่อน — *Vicchiddaka*: split or cut up corpse; disjoint corpse)
 5. **วิกขายิตกะ** (ซากศพที่ถูกกัดแทะ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทิ้งกัดกินแล้ว — *Vikkhāyitaka*: gnawed corpse)
 6. **วิกขิตตกะ** (ซากศพที่กระจุยกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดออกไปข้างๆ — *Vikkhittaka*: scattered corpse; mangled corpse)
 7. **หตวิกขิตตกะ** (ซากศพที่ถูกลับฟันบั่นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป — *Hatavikkhittaka*: hacked and scattered corpse; mutilated and mangled corpse)
 8. **โลหิตกะ** (ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่ — *Lohitaka*: blood-stained corpse; bleeding corpse)
 9. **ปุกุวกะ** (ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด — *Puḷuvaka*: worm-infested corpse)
 10. **อัฐิกะ** (ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน — *Atthika*: skeleton)
- ดู [354] ธรรมฐาน 40.

Vism.178.

วิสุทธ.1/226.

[337] **อันทคาหิกทิฏฐิ 10** (ความเห็นอันถ้อเอาที่สุด, ความเห็นผิดที่แล่นไปสู่โต้งข้างใดข้างหนึ่ง — *Antagāhika-ditṭhi*: the ten erroneous extremist views) คือ เห็นว่า

1. โลกเที่ยง (The world is eternal.)
2. โลกไม่เที่ยง (The world is not eternal.)
3. โลกมีที่สิ้นสุด (The world is finite.)
4. โลกไม่มีที่สิ้นสุด (The world is infinite.)
5. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (The soul and the body are identical.)
6. ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง (The soul is one thing and the body is another.)
7. ตถาคตเบื้องต้นหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีก (The Tathāgata is, after death.)
8. ตถาคตเบื้องต้นหน้าแต่ตาย ย่อมไม่เป็นอีก (The Tathāgata is not, after death.)
9. ตถาคตเบื้องต้นหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีก ก็ใช่ ไม่เป็นอีก ก็ใช่ (The Tathāgata both is and is not, after death.)
10. ตถาคตเบื้องต้นหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีก ก็มิใช่ ย่อมไม่เป็นอีก ก็มิใช่ (The Tathāgata neither is nor is not, after death.)

คำว่า *ตถาคต* ในที่นี้ อรรถกถาบางแห่งว่าหมายถึง “สัตว์” (เช่น ม.อ.3/135; สจ.คณ.อ.528) บางแห่งว่า “อัตตา” หรือ “อาตมัน” (อ.อ.430) บางแห่งว่า “พระพุทธเจ้า” (ส.อ.3/192)

M.I.426; S.IV.392; A.V.193;

ม.ม.13/147/143; ส.สพ.18/788/476; อ.จ.ทสก.24/193/206;

Ps.I.151; Vbh.392.

ขุ.ปฎิ.31/337/226; อภิ.วิ.35/1032/529.

อติเรกทสกะ — หมวดเกิน 10

Groups of More Than Ten

[338] กรรม 12 (การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม, ในที่นี้หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ พร้อมทั้งหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมเหล่านั้น — *Kamma*: kamma; kamma; action; volitional action)

หมวดที่ 1 ว่าโดยปากกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล (classification according to the time of ripening or taking effect)

1. **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** (กรรมให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้ — *Ditṭhadhamma-vedanīya-kamma*: kamma to be experienced here and now; immediately effective kamma)

2. **อุปัชชเวทนียกรรม** (กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า — *Upapajja-vedanīya-kamma*: kamma to be experienced on rebirth; kamma ripening in the next life)

3. **อปรายปริยเวทนียกรรม** (กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป — *Aparāpariya-vedanīya-kamma*: kamma to be experienced in some subsequent lives; indefinitely effective kamma)

4. **อโหสิกรรม** (กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก — *Ahosi-kamma*: lapsed or defunct kamma)

หมวดที่ 2 ว่าโดยกิจ คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ (classification according to function)

5. **ชนกกรรม** (กรรมแต่งให้เกิด, กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด — *Janaka-kamma*: productive kamma; reproductive kamma)

6. **อุปถัมภกกรรม** (กรรมสนับสนุน, กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม — *Upatthambhaka-kamma*: supportive kamma; consolidating kamma)

7. **อุปปีฬกกรรม** (กรรมบีบคั้น, กรรมที่มาให้ผล บีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปถัมภกกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไป บั่นทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน — *Upapīḷaka-kamma*: obstructive kamma; frustrating kamma)

8. **อุปฆาตกรรม** (กรรมตัดรอน, กรรมที่แรง ฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปถัมภกกรรมเข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้น ให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่น เกิดในตระกูลสูง มั่งคั่งแต่อายุสั้น เป็นต้น — *Upaghāta-kamma*: destructive kamma; supplanting kamma)

หมวดที่ 3 ว่าโดยปากทานปริยาย คือ จำแนกตามความยกย่องหรือลำดับความแรงในการให้ผล (classification according to the order of ripening)

9. **ครุกกรรม** (กรรมหนัก ให้ผลก่อน ได้แก่ *สมาบัติ 8* หรือ *อนันตริยกรรม* — *Garuka-kamma*: weighty kamma)

10. **พหุลกรรม** หรือ **อาจิณณกรรม** (กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองจากครุกกรรม)

— *Bahula-kamma, Āciṇṇa~*: habitual kamma)

11. อาสัณหกรรม (กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย คือกรรมทำเมื่อจวนจะตายจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มี 2 ข้อก่อน ก็จะทำให้ผลก่อนอื่น — *Āsanna-kamma*: death-threshold kamma; proximate kamma)

12. กัตตตากกรรม หรือ **กัตตตาวาปนกรรม** (กรรมลักว่าทำ, กรรมที่ทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อน หรือมีใจเจตนาอย่างนั้นโดยตรง ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้วกรรมนี้จึงจะให้ผล — *Katattā-kamma*: reserve kamma; casual act) *กฏัตตตากกรรม* ก็เขียน

กรรม 12 หรือ กรรมสี่ 3 หมวดนี้ มิได้มีมาในบาลีในรูปเช่นนี้โดยตรง พระอาจารย์สมัยต่อมา เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นต้น ได้รวบรวมมาจัดเรียงเป็นแบบไว้ในภายหลัง.

Vism.601; Comp.144.

วิสุทธิ.3/223; สงคท.28.

[339] **จักรวรรดิวัตร 5, 12** (วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ — *Cakkavatti-vatta*: duties of a universal king or a great ruler)

1. ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย — *Dhammādhipeyya*: supremacy of the law of truth and righteousness; rule of the Dhamma; rule of the true law) (1) และ

2. ธรรมการักษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม — *Dhammikārakkhā*: provision of the right watch, ward and protection)

ก. **อันโตชน** (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน — for one's own folk) (2)

ข. **พลกาย** (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร — for the army; the armed forces; military personnel) (3)

ค. **ขัตติยะ** (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงครามที่ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง — for colonial kings; administrative officers) (4)

ง. **อนุยนต์** (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงครามข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด — for the royal dependants; civil servants) (5)

จ. **พราหมณคฤหบดี** (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่เจ้านา คือ ครูอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น — for brahmins and householders; the professional, traders and the agricultural) (6)

ฉ. **เนคมขานบท** (แก่ชาวนิคมชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้ง — for town and country dwellers; townsmen and villagers; upcountry people) (7)

ช. **สมณพราหมณ์** (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม — for the religious) (8)

ญ. **มิกปักชี** (แก่มฤคและปักชี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย — for beasts and birds) (9)

3. อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง — *Adhammakāra-nisedhanā*: to let no wrongdoing prevail in the kingdom) (10)

4. ธนาหุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้น — *Dhanānuppādāna*: to let wealth be given or distributed to the poor) (11)

5. ปริปัจฉา (ปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย — *Paripucchā*: to go from time to time to see and seek advice from the men of religious life who maintain high moral standards; to have virtuous counsellors and seek after greater virtue) (12)

จักรวรรดิวัตรนี้ มาใน *จักกวัตตสูตร* ตามที่มาที่อ้าง ในพระบาลี คือพระไตรปิฎก ท่านไม่ระบุจำนวนข้อไว้ แต่นับตามที่ตรัสไว้ เป็นหลักการที่ยึดถือหนึ่งข้อ และหลักปฏิบัติ 4 ข้อ จึงรวมเป็น 5 ข้อ อย่างไรก็ดี ข้อย่อยที่แยกออกไปจากข้อ 2 (ธรรมการรักขา) แต่ละอย่าง ในชั้นอรรถกถาคงเห็นว่ามีค่าสำคัญมาก และมีรายละเอียดวิธีปฏิบัติจำเพาะต่างกันไป จึงจัดเป็นวัตรแต่ละข้อเท่ากันหมด นับได้ 12 ข้อ ตามตัวเลขในวงเล็บข้างหลัง

แต่ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้เอง (ต.อ.3/46) ท่านจัดต่างออกไปดังนี้

1. **อนโตชนสุมี พลกายสุมี** (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)
2. **ขตติเยสุ** (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)
3. **อนุยนเตสุ** (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
4. **พุราหุมนคหปติเกสุ** (คัมครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)
5. **เนคมขานบเทสุ** (คัมครองชาวราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย)
6. **สมณพราหุมนเณสุ** (คัมครองเหล่าสมณพราหมณ์)
7. **มิกปักชีสุ** (คัมครองเนื้อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์)
8. **อธมมการปฏิบัติเขไป** (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม)

9. อธนาหฺ ฐนาหฺปฺปทานํ (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
10. สมณพราหมณฺเณ อฺปสงฺกมิตฺวา ปญฺหาปฺจจฺณํ (เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์)
11. อชฺมุมราคสฺส ปทานํ (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
12. วิสมโลภสฺส ปทานํ (เว้นโลภกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

ที่จำกันมาส่วนมาก ก็ถือตามนัยอรรถกถา นี้ อย่างไรก็ดี ตามนัยนี้ ท่านไม่นับข้อธรรมาธิปไตย เข้าในจำนวน 12 ข้อ และเพิ่มข้อ 11, 12 เข้ามาใหม่ ซึ่งไม่มีมาในบาลีเดิม (ข้อ 11, 12 นี้ โดยเหตุผลน่าจะมียู่แล้วในหลักทศพิชราชธรรม)

ดู [326] ราชธรรม 10 ด้วย.

D.III.61.

ที.ปา.11/35/65.

[340] ปฏิจจสมุปบาท มีองค์หรือหัวข้อ 12 (การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน, ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น — *Paticca-samuppāda*: the Dependent Origination; conditioned arising)

- 1.–2. อวิชชาปจฺจยา สงฺขารา เพราะ อวิชชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี (Dependent on Ignorance arise Kamma-Formations.)
3. สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญฺญาณํ จึงมี (Dependent on Kamma-Formations arises Consciousness.)
4. วิญฺญาณปจฺจยา หามรูปิ เพราะวิญฺญาณเป็นปัจจัย นามรูปิ จึงมี (Dependent on Consciousness arise Mind and Matter.)
5. หามรูปปจฺจยา สฬายตนะํ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะํ จึงมี (Dependent on Mind and Matter arise the Six Sense-Bases.)
6. สฬายตนะปจฺจยา ผัสฺโส เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสฺสะ จึงมี (Dependent on the Six Sense-Bases arises Contact.)
7. ผัสฺสปจฺจยา เวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา จึงมี (Dependent on Contact arises Feeling.)
8. เวทนาปจฺจยา ตณฺหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตณฺหา จึงมี (Dependent on Feeling arises Craving.)
9. ตณฺหาปจฺจยา อฺปาทานํ เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย อฺปาทานํ จึงมี (Dependent on Craving arises Clinging.)
10. อฺปาทานปจฺจยา ภโว เพราะอฺปาทานเป็นปัจจัย ภพ จึงมี (Dependent on Clinging arises Becoming.)
11. ภวปจฺจยา ชาติ เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ จึงมี (Dependent on Becoming arises Birth.)

12.ชาติปจฺจยา ชรามรณํ เพราะชาติเป็นปัจฉัย *ชรามรณะ* จึงมี (Dependent on Birth arise Decay and Death.)

โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม
(There also arise sorrow, lamentation, pain, grief and despair.)

เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขทฺขณฺณสฺส สมฺภโย โหติ.

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

(Thus arises this whole mass of suffering.)

แสดงตามลำดับ จากต้นไปหาปลายอย่างนี้ เรียกว่า *อนุโลมเทศนา* (teaching in forward order) ถ้าแสดงย้อนกลับจากปลายมาหาต้น ว่า ชรามรณะเป็นต้น มีเพราะชาติเป็นปัจฉัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจฉัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจฉัย เรียกว่า *ปฏิโลมเทศนา* (teaching in backward order)

องค์ (factors) หรือหัวข้อ 12 นั้น มีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

1. **อวิชชา** (*Avijjā*: ignorance) ความไม่รู้ คือไม่รู้ในอริยสัจ 4 หรือตามนัยอภิธรรมว่า อวิชชา 8 คู [208] อวิชชา 4; [209] อวิชชา 8
2. **สังขาร** (*Saṅkhāra*: kamma-formations) สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ [120] สังขาร 3² หรือ [129] อภิสังขาร 3
3. **วิญญาณ** (*Viññāṇa*: consciousness) ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ [268] วิญญาณ 6
4. **นามรูป** (*Nāma-rūpa*: mind and matter) นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือตามนัยอภิธรรมว่า นามขันธ 3 + รูป คู [216] ขันธ 5 (ข้อ 2, 3, 4) [38-41] รูป 2, 28
5. **สฬายตนะ** (*Saḷāyatana*: six sense-bases) อายตนะ 6 ได้แก่ [276] อายตนะภายใน 6
6. **ผัสสะ** (*Phassa*: contact) ความกระทบ, ความประจวบ ได้แก่ [272] สัมผัส 6
7. **เวทนา** (*Vedanā*: feeling) ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ [113] เวทนา 6
8. **ตัณหา** (*Taṇhā*: craving) ความทะยานอยาก ได้แก่ *ตัณหา* 6 มีรูปตัณหา เป็นต้น (ตัณหา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์) คู [74] *ตัณหา* 3 ด้วย
9. **อุปาทาน** (*Upādāna*: clinging; attachment) ความยึดมั่น ได้แก่ [214] อุปาทาน 4
10. **ภพ** (*Bhava*: becoming) ภาวะชีวิต ได้แก่ [98] *ภพ* 3 อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ กรรมภพ (ภพ คือกรรม — active process of becoming ตรงกับ [129] อภิสังขาร 3) กับ อุปปตติภพ (ภพคือที่อุปบัติ — rebirth-process of becoming ตรงกับ [98] *ภพ* 3)
11. **ชาติ** (*Jāti*: birth) ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย การได้อายตนะ
12. **ชรามรณะ** (*Jarā-maraṇa*: decay and death) ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความ

เสื่อมอายุ, ความห่อหมอินทรีย์) กับมรณะ (ความสลายแห่งขันธ, ความขาดชีวิตินทรีย์)

ทั้ง 12 ข้อ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า *ภวัจจักร* (วงล้อหรือวงจรแห่งภพ — *Bhava-cakka*: wheel of existence) และมีข้อควรทราบเกี่ยวกับ *ภวัจจักร* อีกดังนี้

ก. *อัทธา 3* (*Addhā*: periods; times) คือ กาล 3 ได้แก่

- 1) *อดีต* = อวิชชา สังขาร
- 2) *ปัจจุบัน* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ
- 3) *อนาคต* =ชาติ ชรา มรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)

ข. *สังเขป* หรือ *สังคหะ 4* (*Saṅkhepa, Saṅgaha*: sections; divisions) คือ ช่วง หมวด หรือ กลุ่ม 4 ได้แก่

- 1) *อดีตเหตุ* = อวิชชา สังขาร
- 2) *ปัจจุบันผล* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
- 3) *ปัจจุบันเหตุ* = ตัณหา อุปาทาน ภพ
- 4) *อนาคตผล* = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)

ค. *สนธิ 3* (*Sandhi*: links; connection) คือ ขั้วต่อ ระหว่างสังเขปหรือช่วงทั้ง 4 ได้แก่

- 1) ระหว่าง อดีตเหตุ กับ ปัจจุบันผล
- 2) ระหว่าง ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ
- 3) ระหว่าง ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล

ง. *วิภวะ 3* ดู [105] *วิภวะ 3*

จ. *อาการ 20* (*Ākāra*: modes; spokes; qualities) คือ องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นดุจ กำของล้อ จำแนกตามส่วนเหตุ (causes) และส่วนผล (effects) ได้แก่

- 1) *อดีตเหตุ 5* = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
- 2) *ปัจจุบันผล 5* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
- 3) *ปัจจุบันเหตุ 5* = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
- 4) *อนาคตผล 5* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

อาการ 20 นี้ ก็คือ หัวข้อที่กระจายให้เต็ม ในทุกช่วงของสังเขป 4 นั่นเอง

ฉ. *มูล 2* (*Mūla*: roots) คือ กิเลสที่เป็นตัวมูลเหตุ ซึ่งกำหนดเป็นจุดเริ่มต้นในวงจรแต่ละช่วง ได้แก่

- 1) *อวิชชา* เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต ส่งผลถึงเวทนาในช่วงปัจจุบัน
- 2) *ตัณหา* เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงปัจจุบัน ส่งผลถึงชรามรณะในช่วงอนาคต

พึงสังเกตด้วยว่า การกล่าวถึงส่วนประกอบของภวัจจักรตามข้อ ก. ถึง ฉ. นี้ เป็นคำอธิบาย

ในคัมภีร์รุ่นหลัง เช่น อภิธัมมัตถลสังคหะ เป็นต้น

การแสดงหลักปฏิจสมุปบาท ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่างๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกันไปอย่างนี้ เป็น *สมุททวาร* คือฝ่ายสมุทัย ใช้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ 2 (สมุทัยสัจ) คือ แสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ปฏิจสมุปบาทที่แสดงแบบนี้ เรียกว่า *อนุโลมปฏิจสมุปบาท* (direct Dependent Origination)

การแสดงในทางตรงข้ามกับข้างต้นนี้ เป็น *นิโรธวาร* คือฝ่ายนิโรธ ใช้อธิบายอริยสัจข้อที่ 3 (นิโรธสัจ) เรียกว่า *ปฏิโลมปฏิจสมุปบาท* (reverse Dependent Origination ซึ่งความจริงก็คือ Dependent Extinction นั่นเอง) แสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์ ด้วยอาศัยความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลายสืบทอดกันไป วัตถุประสงค์ของปฏิจสมุปบาทแบบปฏิโลมนี้ พึงเทียบจากแบบอนุโลมนั่นเอง เช่น

1.-2. อวิชชา เตวอ อเสสวिरาคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ เพราะอวิชชาสำรอกดับไปไม่เหลือสังขารจึงดับ

(Through the total fading away and cessation of ignorance, cease kamma-formations.)

3. สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรโธ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

(Through the cessation of kamma-formations, ceases consciousness.)

ฯลฯ

12. ชาตินิโรธา ชรามรณํ เพราะชาติดับ ชรามรณะ (จึงดับ)

(Through the cessation of birth, cease decay and death.)

โลภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺชนนฺติ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ ก็ดับ

(Also cease sorrow, lamentation, pain, grief and despair.)

เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

(Thus comes about the cessation of this whole mass of suffering.)

นี้เป็น *อนุโลมเทศนา* ของปฏิโลมปฏิจสมุปบาท ส่วน *ปฏิโลมเทศนา* ก็พึงแสดงย้อนว่า ชรามรณะ เป็นต้น ดับ เพราะชาติดับ ชาติดับเพราะภพดับ ฯลฯ สังขารดับเพราะอวิชชาดับอย่างเดียวกับในอนุโลมปฏิจสมุปบาท

ปฏิจสมุปบาทนี้ มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก ที่สำคัญคือ *อิทัปปัจจยตา* (ภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย — *Idappaccayatā*: specific conditionality) *ธรรมนิยาม* (ความเป็นไปอันแน่นอนแห่งธรรมดา, กฎธรรมชาติ — *Dhammaniyāma*: orderliness of nature; natural law) และ *ปัจจยการ* (อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน — *Paccayākāra*: mode of conditionality; structure

of conditions) เฉพาะชื่อหลังนี้เป็นคำที่นิยมใช้ในคัมภีร์อภิธรรม และคัมภีร์รุ่นอรรถกถา.

Vin.I.1; S.II.1; Vbh.135; Vism.517; Comp.188

วินย.4/1/1; ส.น.16/1/1; อภ.วิ.35/274/185; วิสุทธิ.3/107; สงคท.45.

[☆☆☆] ปัจจยาการ 12 ดู [340] ปฏิจจสมุปปาท.

[☆☆☆] สันโดย 12 ดู [122] สันโดย 3, 12

[341] आयतนะ 12 (สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้, แดนต่อหรือแดนเกิดแห่งความรู้ — *Āyatana*: sense-fields; sense-spheres)

1. आयतนะภายใน 6 ดู [276] आयतนะภายใน 6.

2. आयतนะภายนอก 6 ดู [277] आयतนะภายนอก 6.

Vbh.70.

อภ.วิ.35/99/85.

[342] ชุดงค์ 13 (องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส, ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษเป็นต้น — *Dhutaṅga*: means of shaking off or removing defilements; austere practices; ascetic practices)

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังขตต์ (เกี่ยวกับจีวร — connected with robes)

1. ปังสุกุลิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คำสมาทานโดยอธิษฐานใจหรือเปล่งวาจาว่า “คหบดีจีวร ปฏิกุชิปามิ, ปังสุกุลิกังคะ สมายิยามิ” แปลว่า “เรางดคฤหบดีจีวร สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Paṃsukūlikaṅga*: refuse-rag-wearer’s practice)

2. เตจีวริกังคะ (องค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร คำสมาทานว่า “จตุตถจีวร ปฏิกุชิปามิ, เตจีวริกังคะ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดจีวรผืนที่ 4 สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Tecīvarikaṅga*: triple-robe-wearer’s practice)

หมวดที่ 2 ปิณฑปาตปฏิสังขตต์ (เกี่ยวกับบิณฑบาต — connected with almsfood)

3. ปิณฑปาตีกังคะ (องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อติเรกลาภ ปฏิกุชิปามิ, ปิณฑปาตีกังคะ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดอติเรกลาภ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Pinḍapātikaṅga*: alms-food-eater’s practice)

4. สปัตทานจาริกังคะ (องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเป็นวัตร คำสมาทานว่า “โกลุปปจาริ ปฏิกุชิปามิ, สปัตทานจาริกังคะ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการเที่ยวตามใจอยาก สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Sapadānacārikaṅga*: house-to-house-seeker’s practice)

5. เอกาสนิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร คือฉันวันละมื้อเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉันอีก คำสมาทานว่า “นानาสนโกชน ปฏิกุชิปามิ, เอกาสนิกังคะ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการฉัน ณ ต่างอาสนะ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Ekāsanikaṅga*: one-sessioner’s

practice)

6. ปัตตปิณฑิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือ ไม่ใช่ภาชนะใส่อาหารเกิน 1 อย่างคือบาตร คำสมาทานว่า “ทุติยภาชนํ ปฏิกุชิปามิ, ปัตตปิณฑิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดภาชนะที่สอง สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Pattapiṇḍikaṅga*: bowl-food-eater’s practice)

7. ขลุปัจฉากตติกังคะ (องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็นส่วนของตน ซึ่งเรียกว่าห้ามภัต ด้วยการลงมือฉันเป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้จะเป็นของประณีต คำสมาทานว่า “อติริตฺตโภชนํ ปฏิกุชิปามิ, ขลุปัจฉากตติกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดโภชนะอันเหลือเพื่อ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Khalupacchābhattikaṅga*: later-food-refuser’s practice)

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับเสนาสนะ — connected with the resting place)

8. อารัญญิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างบ้านคนอย่างน้อย 500 ศัวณฺฐ คือ 25 เส้น คำสมาทานว่า “คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกุชิปามิ, อารญฺญิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดเสนาสนะชายบ้าน สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Āraṅṅikaṅga*: forest-dweller’s practice)

9. รุกขมูลิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร คำสมาทานว่า “ฉนฺนํ ปฏิกุชิปามิ, รุกฺขมฺลิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มุงบัง สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Rukkhamūlikaṅga*: tree-root-dweller’s practice)

10. อพโภกาสิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร คำสมาทานว่า “ฉนฺนญฺจ รุกฺขมฺลญฺจ ปฏิกุชิปามิ, อพโภกาสิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มุงบังและโคนไม้ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Abbhokāsikaṅga*: open-air-dweller’s practice)

11. โสสานิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อสุสานํ ปฏิกุชิปามิ, โสสานิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มิใช่ป่าช้า สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Sosānikaṅga*: chamel-ground-dweller’s practice)

12. ยถาสันถติกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้ คำสมาทานว่า “เสนาสน-โณลูปปี ปฏิกุชิปามิ, ยถาสันถติกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดความอยากเอาแต่ใจในเสนาสนะ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Yathāsanthatikaṅga*: any-bed-user’s practice)

หมวดที่ 4 วิริยปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับความเพียร — connected with energy)

13. เนสัชชิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือเว้นนอน อยู่ด้วยเพียง 3 อิริยาบถ คำสมาทานว่า “เสยฺยํ ปฏิกุชิปามิ, เนสัชชิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการนอน สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Nesajjikaṅga*: sitter’s practice)

ข้อควรทราบเพิ่มเติมเกี่ยวกับรุดงค์ 13

ก. โดยย่อ รุดงค์มี 8 ข้อ เท่านั้น คือ

1) องค์หลัก 3 (สีลังคะ — principal practices) คือ สปัตทานจาริกังคะ (เท่ากับได้รักษา

ปณฺหาปาทิกังคะด้วย) เอกาสนิกังคะ (เท่ากับได้รักษาปตฺตปณฺทิกังคะ และขลุ้ปัจฉนํภัตติกังคะ ด้วย) และอัปฺภกาลีกังคะ (ทำให้รูกขมุลิกังคะ กบยถาลันถติกังคะ หมดความจำเป็น)

2) *องค์เดี่ยวไม่คาบเกี่ยวข้ออื่น 5* (อลัมภินนังคะ — individual practices) คือ อารัญญกัณฺคะ ปังสุกุกัณฺคะ เตจวีริกัณฺคะ เนลฺลชชีกัณฺคะ และโสธานิกัณฺคะ

ข. *โดยนิสสัย คือที่อาศัย (dependence) มี 2 คือ ปัจจัยนิสสิต 12* (อาศัยปัจจัย — dependent on requisites) *กับ วิริยนิสสิต 1* (อาศัยความเพียร — dependent on energy)

ค. *โดยบุคคลผู้ถือ*

1) *ภิกษุ* ถือได้ทั้ง 13 ข้อ

2) *ภิกษุณี* ถือได้ 8 ข้อ (คือ ข้อ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13)

3) *สามเณร* ถือได้ 12 ข้อ (คือเว้นข้อ 2 เตจวีริกัณฺคะ)

4) *สิกขมานาและสามเณรี* ถือได้ 7 ข้อ (คือ ลดข้อ 2 ออกจากที่ภิกษุณีถือได้)

5) *อุบาสกอุบาสิกา* ถือได้ 2 ข้อ (คือข้อ 5 และ 6)

ง. *โดยระดับการถือ แต่ละข้อถือได้ 3 ระดับ คือ*

1) *อย่างอุกฤษฏ์* หรืออย่างเคร่ง เช่น ผู้ถืออยู่ป่า ต้องให้ได้อรุณในป่าตลอดไป

2) *อย่างมัธยม* หรืออย่างกลาง เช่นผู้ถืออยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอดฤดูฝน 4 เดือน ที่เหลืออยู่ป่า

3) *อย่างอ่อน* หรืออย่างเพลา เช่น ผู้ถืออยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอดฤดูฝนและหนาว รวม 8 เดือน

จ. *ข้อ 9 และ 10 คือ รุกขมุลิกังคะ และอัปฺภกาลีกังคะ ถือได้เฉพาะนอกพรรษา เพราะวินัย กำหนดให้ต้องถือเสนาสนะในพรรษา*

ฉ. *จุดคงที่ไม่ใช่บทบัญญัติทางวินัย ขึ้นกับความสมัครใจ มีหลักทั่วไปในการถือว่า ถ้าถือแล้วช่วยให้กรรมฐานเจริญ หรือช่วยให้กุศลธรรมเจริญ อกุศลธรรมเสื่อม ควรถือ ถ้าถือแล้วทำให้กรรมฐานเสื่อม หรือทำให้กุศลธรรมเสื่อม อกุศลธรรมเจริญ ไม่ควรถือ ส่วนผู้ที่ถือหรือไม่ถือ ก็ไม่ทำให้กรรมฐานเจริญหรือเสื่อม เช่น เป็นพระอรหันต์แล้วอย่างพระมหากัสสปะ เป็นต้น หรือคนอื่นๆ ก็ตาม ควรถือได้ ฝ่ายแรกควรถือในเมื่อคิดจะอนุเคราะห์ชุมชนในภายหลัง ฝ่ายหลังเพื่อเป็นวาสนาต่อไป*

ช. *จุดคงที่ที่มาในบาลีเดิม ไม่พบครบจำนวนในที่เดียว (ที่พบจำนวนมาก คือ ม.อ.14/186/138; M.III.40 มีข้อ 1, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13; อ.ท.สก.24/181/245; A.V.219 มีข้อ 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; ขุ.ม.29/918/584; Nd¹188 มีข้อ 1, 2, 3, 4, 7, 8, 12, 13) นอกจากคัมภีร์ปริวาร (วินย.8/982/330; 1192/475; Vin.V.131,198) ซึ่งมีหัวข้อครบถ้วน ส่วนคำอธิบายทั้งหมดพึงดูในคัมภีร์วิสุทธิมคค์.*

functions of consciousness; psychic functions)

1. **ปฏิสนธิ** (หน้าที่สืบต่อภพใหม่ ได้แก่จิต 19 คือ อุเบกขาลันติริณะ 2 มหาวิบาก 8 รูปวิบาก 5 อรูปวิบาก 4 — *Paṭisandhi*: re-linking; rebirth-linking)
2. **ภวังคะ** (หน้าที่เป็นองค์ของภพ ได้แก่จิต 19 อย่างเดียวกับปฏิสนธิ — *Bhavaṅga*: life-continuum; factor of being)
3. **อวิชชชะ** (หน้าที่ค้ำนึ่งอารมณ์ใหม่ ได้แก่ จิต 2 คือ ปัญจทวาราวัชชชะ และมโนทวาราวัชชชะ — *Āvajjana*: apprehending; adverting)
4. **ทัสสชะ** (หน้าที่เห็นรูป ได้แก่ จักขุวิญญาณ 2 — *Dassana*: seeing)
5. **สวชะ** (หน้าที่ได้ยินเสียง ได้แก่ โสตวิญญาณ 2 — *Savana*: hearing)
6. **ฆายชะ** (หน้าที่รู้กลิ่น ได้แก่ ฆานวิญญาณ 2 — *Ghāyana*: smelling)
7. **สายนชะ** (หน้าที่ลิ้มรส ได้แก่ ชิวหาวิญญาณ 2 — *Sāyana*: tasting)
8. **มุสชะ** (หน้าที่ถูกต้องโผฏฐัพพะ ได้แก่ กายวิญญาณ 2 — *Phusana*: contacting; touching)
9. **สัมปฏิจจชะ** (หน้าที่รับอารมณ์ ได้แก่ สัมปฏิจจชะ 2 — *Sampatīcchana*: receiving)
10. **สันติริชะ** (หน้าที่พิจารณาอารมณ์ ได้แก่ สันติริชะ 3 — *Santīraṇa*: investigating)
11. **โฏฐัพพะ** หรือ **โฏฐัพพะ** (หน้าที่ตัดสินอารมณ์ ได้แก่ มโนทวาราวัชชชะ 1 — *Voṭṭhapana*: determining)
12. **ชวะ** (หน้าที่แล่นเสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำการม ได้แก่ จิต 55 คือ กุศลจิต 21, อกุศลจิต 12, กิริยาจิต 18 คือเว้นอวิชชชะทั้งสอง โลกุตตรผลจิต 4 — *Javana*: apperception; impulsion)
13. **ตทาลัมพะ** (หน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวะก่อนตทกวังค์ ได้แก่ จิต 11 คือ มหาวิบาก 8 สันติริชะ 3 — *Tadālabhāna*: retention; registration)
14. **จุตติ** (หน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน ได้แก่ จิต 19 อย่างเดียวกับในปฏิสนธิ — *Cuti*: decease; death; shifting)

จัดโดยฐานที่จิตทำกิจ 14 นี้ มี 10 คือ รวมข้อ 4, 5, 6, 7, 8 เป็นข้อเดียว คือ ปัญจ-วิญญาณฐาน (fivefold sense-impressions) นอกนั้นคงชื่อเดิม

กิจ 14 นี้ ในวิสุทธิมคค์เรียกว่า *วิญญาณปวัตติ* หรือ *วิญญาณปวัตติอาการ* (อาการที่วิญญาณเป็นไป — modes of occurrence of consciousness)

ดู [356] จิต 89.

[344] **จรณะ 15** (ความประพฤติ, ปฏิปทา, ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุมรรค หรือนิพพาน — *Caraṇa*: conduct; course of practice)

1. **สีลสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ ประพฤติถูกต้องดีงาม สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มี

มารยาทเรียบร้อย ประพฤติเคร่งครัดในลักษณะทั้งหลาย — *Sīla-sampadā*: accomplishment of morals)

2. อปัลณกปฏิปทา 3 ดู [128] *อปัลณกปฏิปทา 3*

3. สัทธรรม 7 ดู [301] *สัทธรรม 8* ข้อ 1.

4. ฌาน 4 ดู [9] *ฌาน 4*

ในบาลีที่มา ท่านเรียกว่า เป็น *เสขปฏิปทา* คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางดำเนินของพระเสขะ (a learner's course of practice)

MI.354.

ม.ม.13/26/26.

[345] **ญาณ 16** หรือ **โสฬสญาณ** (ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด — *Soḷasa-ñāṇa*: insight; knowledge)

1. นามรูปปริจเจทญาณ (ญาณกำหนดจำแนกรูปร่างและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม — *Nāmarūpa-pariccheda-ñāṇa*: knowledge of the delimitation of mentality-materiality)

2. ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุขปาห ก็ดี ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ดี ตามแนววิภูฏะ 3 ก็ดี เป็นต้น — *Paccaya-pariggaha-ñāṇa*: knowledge of discerning the conditions of mentality-materiality)

3. สัมมสนญาณ (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือ ยกรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน — *Sammasana-ñāṇa*: knowledge of comprehending mentality-materiality as impermanent, unsatisfactory and not-self)

4.–12. ได้แก่ วิปัสสนาญาณ 9 ดู [311]

13. โคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล — *Gotrabhū-ñāṇa*: knowledge at the moment of the “Change-of-lineage”)

14. มัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น — *Magga-ñāṇa*: knowledge of the Path)

15. ผลญาณ (ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ — *Phala-ñāṇa*: knowledge of Fruition)

16. ปัจจเวกขณญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำนวญมรรคผล ก็เลสที่ละแล้ว ก็เลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณาภิเลสที่ยังเหลืออยู่ — *Paccavekkhaṇa-ñāṇa*: knowledge of reviewing)

ในญาณ 16 นี้ 14 อย่าง (ข้อ 1–13 และ 16) เป็น *โลกียญาณ*, 2 อย่าง (ข้อ 14 และ 15) เป็น *โลกุตตรญาณ*

ญาณ 16 (บางที่เรียกว่า *โสฬสญาณ* ซึ่งก็แปลว่าญาณ 16 นั่นเอง) ที่จัดลำดับเป็นชุดและเรียกชื่อเฉพาะอย่างนี้ มิใช่มาในพระบาลีเดิมโดยตรง พระอาจารย์ในสายวงการวิปัสสนาธุระ ได้สอนสืบกันมา โดยประมวลจากคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ภิกขุและวิสุทธิมัคค์ ในกาลต่อมา

(พึงดู ขุ.ปฎิ.31/มัตถกา/1–2 = Ps.1 และ วิสุทธิ.3/206–328 = Vism.587–678)

[☆☆☆] รูปพรหม หรือ พรหมโลก 16 ดู [351] ภูมิ 4 หรือ 31.

[☆☆☆] โสฬสวัตถุกอานาปานสติ ดู [346] อานาปานสติ 16 ฐาน

[☆☆☆] อานาปานสติ 16 ขั้น ดู [346] อานาปานสติ 16 ฐาน

[346] อานาปานสติ 16 ฐาน (สติกำหนดลมหายใจ, การเจริญอานาปานสติ คือใช้สติ กำหนดลมหายใจเข้า–ออก แบบที่เป็นการเจริญสติปัฏฐานไปด้วยครบทั้ง 4 — *Soḷasa-vatthuka-ānāpānassati*: mindfulness of breathing with sixteen bases)

จตุกกะที่ 1: กายานุปัสสนา

- 1) ที่ขมิ้น วา อสุสสนฺโต ‘ที่ขมิ้น อสุสสามิ’ติ ปชานาติ,
ที่ขมิ้น วา ปสุสสนฺโต ‘ที่ขมิ้น ปสุสสามิ’ติ ปชานาติ;
 - 2) รสุส วา อสุสสนฺโต ‘รสุส อสุสสามิ’ติ ปชานาติ,
รสุส วา ปสุสสนฺโต ‘รสุส ปสุสสามิ’ติ ปชานาติ;
 - 3) ‘สพฺพกายปฏฺฐิเสวที อสุสสิสสามิ’ติ ลิกฺขติ,
‘สพฺพกายปฏฺฐิเสวที ปสุสสิสสามิ’ติ ลิกฺขติ;
 - 4) ‘ปฺสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ อสุสสิสสามิ’ติ ลิกฺขติ,
‘ปฺสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ ปสุสสิสสามิ’ติ ลิกฺขติ.
- 1) เมื่อหายใจเข้ายาว เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว
หรือเมื่อหายใจออกยาว เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว
 - 2) เมื่อหายใจเข้าสั้น เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น
หรือเมื่อหายใจออกสั้น เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น
 - 3) เธอสำเนียงกว่า เราจักรู้ทั่วกาย(กองลม)ทั้งหมด หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักรู้ทั่วกาย(กองลม)ทั้งหมด หายใจออก
 - 4) เธอสำเนียงกว่า เราจักพ้อนระงับกายสังขาร หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักพ้อนระงับกายสังขาร หายใจออก
1. Breathing in long, he knows: “I am breathing in long”;

or breathing out long, he knows: “I am breathing out long”.

2. Breathing in short, he knows: “I am breathing in short”;
or breathing out short, he knows: “I am breathing out short”.
3. He trains thus: “Experiencing the entire (breath-) body, I shall breathe in”;
he trains thus: “Experiencing the entire (breath-) body, I shall breathe out”.
4. He trains thus: “Calming the bodily formation, I shall breathe in”;
he trains thus: “Calming the bodily formation, I shall breathe out”.

จตุกกะที่ 2: เวทนานุปัสสนา

- 5) ปีติปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ,
ปีติปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ;
 - 6) ‘สุขปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ,
‘สุขปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ;
 - 7) ‘จิตฺตสงฺขารปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ,
‘จิตฺตสงฺขารปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ;
 - 8) ‘ปสฺสสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ,
‘ปสฺสสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สีกฺขติ.
- 5) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ปีติ หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ปีติ หายใจออก
 - 6) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ความสุข หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ความสุข หายใจออก
 - 7) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้จิตสังขารหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้จิตสังขาร หายใจออก
 - 8) เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนระงับจิตสังขาร หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนระงับจิตสังขาร หายใจออก
5. He trains thus: “Experiencing rapture, I shall breathe in”;
he trains thus: “Experiencing rapture, I shall breathe out”.
 6. He trains thus: “Experiencing joy, I shall breathe in”;
he trains thus: “Experiencing joy, I shall breathe out”.
 7. He trains thus: “Experiencing the mental formation, I shall breathe in”;
he trains thus: “Experiencing the mental formation, I shall breathe out”.
 8. He trains thus: “Calming the mental formation, I shall breathe in”;

he trains thus: “Calming the mental formation, I shall breathe out”.

จตุกณะที่ 3: จิตตานุปัสสนา

- 9) ‘จิตตปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘จิตตปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ;
- 10) ‘อภิปรโมทยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘อภิปรโมทยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ
- 11) ‘สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘สมาทหํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ;
- 12) ‘วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ.
- 9) เธอสำเนียงกว่า เราจักรู้ทั่วถึงจิต หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักรู้ทั่วถึงจิต หายใจออก
- 10) เธอสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้รำเริง หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้รำเริง หายใจออก
- 11) เธอสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจออก
- 12) เธอสำเนียงกว่า เราจักปล่อยเปลื้องจิต หายใจเข้า
เธอสำเนียงกว่า เราจักปล่อยเปลื้องจิต หายใจออก

- 9. He trains thus: “Experiencing the mind, I shall breathe in”;
he trains thus: “Experiencing the mind, I shall breathe out”.
- 10. He trains thus: “Gladdening the mind, I shall breathe in”;
he trains thus: “Gladdening the mind, I shall breathe out”.
- 11. He trains thus: “Concentrating the mind, I shall breathe in”;
he trains thus: “Concentrating the mind, I shall breathe out”.
- 12. He trains thus: “Liberating the mind, I shall breathe in”;
he trains thus: “Liberating the mind, I shall breathe out”.

จตุกณะที่ 4: ธัมมานุปัสสนา

- 13) ‘อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ;
- 14) ‘วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,
‘วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ;

- 15) ‘นิโรธานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ’ติ ลิกฺขติ,
‘นิโรธานุปัสสี ปสฺสสิสฺสามิ’ติ ลิกฺขติ;
- 16) ‘ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ’ติ ลิกฺขติ,
‘ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี ปสฺสสิสฺสามิ’ติ ลิกฺขติ.
- 13) เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง หายใจออก
- 14) เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก
- 15) เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความดับกิเลส หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความดับกิเลส หายใจออก
- 16) เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความสลัดคืนได้ หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นความสลัดคืนได้ หายใจออก
13. He trains thus: “Contemplating impermanence, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating impermanence, I shall breathe out”.
14. He trains thus: “Contemplating fading away, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating fading away, I shall breathe out”.
15. He trains thus: “Contemplating cessation, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating cessation, I shall breathe out”.
16. He trains thus: “Contemplating relinquishment, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating relinquishment, I shall breathe out”.

ข้อควรทราบ:

- ก) คำว่า หายใจเข้า และ หายใจออก นั้น พึงทราบว่า เป็นคำที่มีการแปลต่างกัน คือ อรรถกถาแห่งพระวินัยแปล *อสฺสาส* ว่า “หายใจออก” และ *ปสฺสาส* ว่า “หายใจเข้า” ส่วนอรรถกถาแห่งพระสูตรแปลกลับตรงข้าม คือแปล *อสฺสาส* ว่า “หายใจเข้า” และ *ปสฺสาส* ว่า “หายใจออก” ในที่นี้ถือตามคำแปลของอรรถกถาแห่งพระสูตร ผู้ศึกษาทราบอย่างนี้แล้ว จะใช้แบบใดก็ได้ พึงเลือกตามปรารถนา
- ข) “สำเนียงว่า” เป็นคำแปลตามสำนวนเก่า หมายถึงคำบาลีว่า ลิกฺขติ จะแปลแบบทับศัพท์เป็น “ศึกษาว่า” ก็ได้
- ค) ธรรมหมวดนี้ เรียกตามบาลีแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ว่า *โสฬสวัตฺตูกอานาปานสฺสติ* (เช่น ขุ.ปฎิ.31/361/244; 386/260=Ps.I.162; 173 คำบาลีเดิมเป็น *โสฬสวัตฺตูกา อานาปานสฺสติ* บ้าง *โสฬสวัตฺตูกอ อานาปานสฺสติสมาธิ* บ้าง บางทีอรรถกถาก็เรียกย่อๆไปว่า *โสฬสวัตฺตูกา อานาปานสฺสติสมาธิภาวนา* บ้าง *โสฬสวัตฺตูกอ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐาน* บ้าง) แปลแบบรักษา

ศัพท์ว่า “อานาปานสติมีวัตถุ 16” แต่ในที่นี้เลือกแปลตามคำอธิบายในคัมภีร์ *ปรมัตถมัญจุสา* มหาภูติกาแห่งวิสุทธิมัคค์ (วิสุทธิ.ฐีกา2/34) ว่า “อานาปานสติ 16 ฐาน” เพราะในภาษาไทย คำว่า ฐาน เป็นคำที่คุ้นและช่วยสื่อความหมายของคำว่า วัตถุ ในที่นี้ได้ดี แต่จะแปลว่า “อานาปานสติ 16 หลัก” หรือ “อานาปานสติ 16 หัวข้อ (หรือ 16 ข้อ)” ก็ได้ บางทีก็เรียกให้ฟังเป็นลำดับว่า “อานาปานสติ 16 ชั้น”

ง) 16 ฐาน หรือ 16 หลัก หรือ 16 หัวข้อ หรือ 16 ข้อ หรือ 16 ชั้นนั้น ท่านจัดเป็น 4 จตุกกะ คือเป็นหมวดสี่ 4 หมวด ดังนี้

1. กายานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งกายานุปัสสนา)
2. เวทนานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งเวทนานุปัสสนา)
3. จิตตานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งจิตตานุปัสสนา)
4. ฌัมมานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งฌัมมานุปัสสนา)

เป็นการระบุชัดว่า ส่วนไหนเป็นสติปัฏฐานข้อใด

จ) ว่าโดยไตรสิกขา ระหว่างปฏิบัตินั้น

- ความมีกายวาจาตั้งอยู่ในความสงบสำรวม โดยมีเจตนาอันปลอดจากการละเมิดหรือ เบียดเบียน (กายิกวาจลิกอวิตกกัมมะ) เป็น *ศีล*
- การมีสติกำหนด ด้วยจิตที่ตั้งมั่นมีอารมณ์หนึ่งเดียวตามที่กำหนด (จิตตัสเสกักคตา) เป็น *สมาธิ*
- ความมีสัมปชัญญะรู้ทั่วพร้อม มองเห็นตามสภาวะ เป็น *ปัญญา*

ฉ) ในการปฏิบัตินี้ ศีลเป็นเพียงฐานที่รองรับอยู่ ส่วนธรรมที่ปฏิบัติซึ่งจะเจริญขึ้นไป คือ สมาธิ และปัญญา อันได้แก่ สมถะ และวิปัสสนา ในข้อต่อไป

ช) ในการปฏิบัติทั้งหมดนี้ สามจตุกกะแรก มีทั้ง *สมถะ* และ *วิปัสสนา* แต่จตุกกะที่ ๔ เป็น *วิปัสสนา* ล้วน

ฌ) *โสฬสวัตถุอานาปานสติ* นี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงบ่อย พบได้หลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่ที่ประมวลเรื่องเกี่ยวข้องและข้อความแวดล้อมไว้ครบถ้วน ซึ่งรู้จักกันดีและเป็นที่ยอ้างอิงกันทั่วไป คือ *อานาปานสติสูตร* (ม.อ.14/282-291/190-202=MIII.78-88) นอกจากนั้นยังมีคำอธิบายโดยพิสดารในพระไตรปิฎก ปรากฏใน *ปฏิสัมภิทามัคค์* (ขุ.ปฎิ.31/361-422/244-299; = Ps.I.162-196) ส่วนในชั้นอรรถกถา ก็มีอธิบายหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ค้นคว้าได้สะดวก คือ *วิสุทธิมัคค์* (วิสุทธิ.2/52-88=Vism.266-293)

Vin.III.70; M.I.425; M.III.82; S.V.311;

วินย.1/178/132; ม.ม.13/146/140; ม.อ.14/287/193;

A.V.111; Ps.I.162.

ส.ม.19/1305/394; อง.ทสก.24/60/119; ขุ.ปฎิ.31/361/244.

[347] อุปกิเลส หรือ จิตตอุปกิเลส 16 (ธรรมเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ดุจผ้าเปรอะเปื้อนสกปรก ย้อมไม่ได้ดี — *Upakkilesa: mental*

defilements)

1. **อภิขณาวิสมโลภะ** (คิดเฟงเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร, โลกกล้า จ้องจะเอา ไม่เลือกควรไม่ควร — *Abhijjhā-visamalobha*: greed and covetousness; covetousness and unrighteous greed)
2. **พยาบาท** (คิดร้ายเขา — *Byāpāda*: malevolence; illwill)
3. **โกรธะ** (ความโกรธ — *Kodha*: anger)
4. **อุปหาหะ** (ความผูกโกรธ — *Upanāha*: grudge; spite)
5. **มักขะ** (ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีของผู้อื่น, การลบหลู่ปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น — *Makkha*: detraction; depreciation; denigration)
6. **ปลาสะ** (ความดีเสมอ, ยกตัวเทียมท่าน, เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน — *Palāsa*: domineering; rivalry; envious rivalry)
7. **อิสสา** (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)
8. **มัจฉริยะ** (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)
9. **มายา** (มารยา — *Māyā*: deceit)
10. **สาถะยยะ** (ความโอ้อวดหลอกเขา, หลอกด้วยคำโอ้อวด — *Sātheyya*: hypocrisy)
11. **ถัมภะ** (ความหัวดื้อ, กระด้าง — *Thambha*: obstinacy; rigidity)
12. **สาร์มภะ** (ความแข่งดี, ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน — *Sārambha*: presumption; competing contention; contentiousness; contentious rivalry; vying; strife)
13. **มานะ** (ความถือตัว, ทะนงตน — *Māna*: conceit)
14. **อติมานะ** (ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา, ดูหมิ่นเขา — *Atimāna*: excessive conceit; contempt)
15. **มทะ** (ความมัวเมา — *Mada*: vanity)
16. **ปมาทะ** (ความประมาท, ละเลย, เลินเล่อ — *Pamāda*: heedlessness; negligence; indolence)

ข้อ 2 มีต่างออกไป คือ ในธัมมทนายาสุตต เป็น **โทสะ** (ความคิดประทุษร้ายเขา — hatred) (ม.ม.12/26/26)

M.I.36.

ม.ม.12/93/65.

[348] ธาตุ 18 (สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมนิยามคือกำหนดแห่งธรรมตา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ — *Dhātu*: elements)

1. **จักขุธาตุ** (ธาตุคือจักขุประสาท — *Cakkhu-dhātu*: eye element)
2. **รูปธาตุ** (ธาตุคือรูปารมณ — *Rūpa*~: visible-data element)

3. จักขุวิญญานธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาน — *Cakkhuviññāṇa~*: eye-consciousness element)
4. โสตรธาตุ (ธาตุคือโสตรประสาท — *Sota~*: ear element)
5. สัทธาตุ (ธาตุคือสัททวารมณ — *Sadda~*: sound element)
6. โสตวิญญานธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาน — *Sotaviññāṇa~*: ear-consciousness element)
7. ขานธาตุ (ธาตุคือขานประสาท — *Ghāna~*: nose element)
8. คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ — *Gandha~*: odour element)
9. ขานวิญญานธาตุ (ธาตุคือขานวิญญาน — *Ghānaviññāṇa~*: nose-consciousness element)
10. ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท — *Jivhā~*: tongue element)
11. รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ — *Rasa~*: flavour element)
12. ชิวหาวิญญานธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาน — *Jivhāviññāṇa~*: tongue-consciousness element)
13. กายธาตุ (ธาตุคือกายประสาท — *Kāya~*: body element)
14. โภกฐัพพธาตุ (ธาตุคือโภกฐัพพารมณ — *Phoṭṭhabba~*: tangible-data element)
15. กายวิญญานธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาน — *Kāyaviññāṇa~*: body-consciousness element)
16. มโนธาตุ (ธาตุคือมโน — *Mano~*: mind element)
17. ธรรมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ — *Dhamma~*: mental-data element)
18. มโนวิญญานธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาน — *Manoviññāṇa~*: mind-consciousness element)

ข้อควรสังเกต

ก. ข้อ 3, 6, 9, 12, 15 ได้แก่ ทวิปัญญาวิญญานจิต รวมเป็นจิต	= 10
ข. ข้อ 16 มโนธาตุ ได้แก่ สัมปฏิจฉนะ 2 กับปัญญาทวาราวชชนะ 1 รวมเป็นจิต	= 3
ค. ข้อ 18 มโนวิญญานธาตุ ได้แก่ จิตนอกเหนือจากนั้นอีก	= 76
<i>รวมเป็นจิตทั้งสิ้น</i>	= 89

ดู [356] จิต 89 หรือ 121.

[349] อินทรีย์ 22 (สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น — *Indriya: faculties*)

หมวดที่ 1

1. จักขุหทัย (อินทรีย์ คือ จักขุประสาท — *Cakkhundriya*: eye-faculty)
2. โสตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โสตประสาท — *Sotindriya*: ear-faculty)
3. ฆานินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ฆานประสาท — *Ghānindriya*: nose-faculty)
4. ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชิวหาประสาท — *Jivhindriya*: tongue-faculty)
5. กายินทรีย์ (อินทรีย์ คือ กายประสาท — *Kāyindriya*: body-faculty)
6. มนินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต ที่จำแนกเป็น 89 หรือ 121 ก็ตาม — *Manindriya*: mind-faculty)

หมวดที่ 2

7. อิตถินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อิตถิภาวะ — *Itthindriya*: femininity faculty)
8. ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ — *Purisindriya*: masculinity faculty; virility)
9. ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชีวิต — *Jīvitindriya*: life faculty; vitality)

หมวดที่ 3

10. สุขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สุขเวทนา — *Sukhindriya*: bodily-pleasure faculty)
11. ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา — *Dukkhindriya*: bodily-pain faculty)
12. โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา — *Somanassindriya*: joy faculty)
13. โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา — *Domanassindriya*: grief faculty)
14. อุpekขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา — *Upekkhindriya*: indifference faculty)

หมวดที่ 4

15. สัทธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ศรัทธา — *Saddhindriya*: faith faculty)
16. วิริยินทรีย์ (อินทรีย์ คือ วิริยะ — *Viriyaṅdriya*: energy faculty)
17. สตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สติ — *Satindriya*: mindfulness faculty)
18. สมาธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา — *Samādhindriya*: concentration faculty)
19. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปัญญา — *Paññindriya*: wisdom faculty)

หมวดที่ 5

20. อัญญาตัญญัสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมัคคญาณ — *Anaññātāññassāmītindriya*: 'I shall come to know the unknown' faculty, i.e. knowledge of the Stream-Entry Path.)
21. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ 6 ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมัคคญาณ — *Aññindriya*: perfect-knowledge faculty, i.e. knowledge of the six intermediate Paths and Fruitions)

22. อัญญาตาวิณฑริย (อินทริยแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือ ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ — *Aññātāvindriya*: perfect-knower faculty, i.e. knowledge of the Fruition of Arahantship)

อินทริย 22 นี้ ที่มาในพระสูตร มีกระจายอยู่เป็นหมวดๆ ในที่หลายแห่ง ไม่ครบทั้ง 22 ในทีเดียวกัน เฉพาะที่มาสำคัญได้แก่ อินทริยสังยุตต์ (ส.ม.19/843-1089/256-318; S.V.193-243) ส่วนที่มาในพระอภิธรรม และปกรณ์พิเศษภายหลัง มี *วิสุทธิมัคค์* และ *อภิธรรมัตถสังคหะ* เป็นต้น มีคำอธิบายโดยพิสดาร

Vbh.122; Vism.491; Comp.175.

อภิ.วิ.35/236/161; วิสุทธิ.3/72; สงคท.41.

[350] **ปัจจัย 24** (ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ ก่อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไขให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง — *Paccaya*: condition; mode of conditionality or relation)

1. เหตุปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นเหตุ — *Hetu-paccaya*: root condition)

2. อารัมมณปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นอารมณ์ — *Ārammaṇa-paccaya*: object condition)

3. อธิปัตติปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นเจ้าใหญ่ — *Adhipati-paccaya*: predominance condition)

4. อนันตรปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องไม่มีช่องระหว่าง — *Anantara-paccaya*: immediacy condition)

5. สมันตรปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องทันที — *Samanantara-paccaya*: contiguity condition)

6. สหชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน — *Sahajāta-paccaya*: connascence condition)

7. อัญญมัญญปัจจัย (ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน — *Aññamañña-paccaya*: mutuality condition)

8. นิสสยปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย — *Nissaya-paccaya*: dependence condition)

9. อุปนิสสยปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า — *Upanissaya-paccaya*: decisive-support condition; inducement condition)

10. ปุเรชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดก่อน — *Purejāta-paccaya*: pre-nascence condition)

11. ปัจฉาชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดทีหลัง — *Pacchājāta-paccaya*: post-nascence condition)

12. อาเสวนปัจจัย (ปัจจัยโดยการซ้ำบ่อยหรือทำให้ชิน — *Āsevana-paccaya*: repetition condition)

13. กรรมปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง — *Kamma-paccaya*: kamma condition)

14. วิปากปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นวิปาก — *Vipāka-paccaya*: kamma-result condition)

15. **อาหารปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นอาหาร คือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง — *Āhāra-paccaya*: nutriment condition)
16. **อินทริยปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นเจ้าการ — *Indriya-paccaya*: faculty condition)
17. **ฌานปัจจัย** (ปัจจัยโดยภาวะจิตที่เป็นฌาน — *Jhāna-paccaya*: condition)
18. **มรรคปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นมรรค — *Magga-paccaya*: path condition)
19. **สัมปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยโดยประกอบกัน — *Sampayutta-paccaya*: association condition)
20. **วิปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน — *Vippayutta-paccaya*: dissociation condition)
21. **อตฺถิปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]มีอยู่ — *Atthi-paccaya*: presence condition)
22. **นตฺถิปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ไม่มีอยู่ — *Natthi-paccaya*: absence condition)
23. **วิคตปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ปราศไป — *Vigata-paccaya*: disappearance condition)
24. **อวิคตปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ไม่ปราศไป — *Avigata-paccaya*: non-disappearance condition)

ปัจจัย 24 นี้ เป็นสาระของคำอธิบายทั้งหมดในคัมภีร์ปิฎกฐานแห่งพระอภิธรรมปิฎก คือ พระไตรปิฎกบาลี 6 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 40 ถึงเล่ม 45

Pat.1

อภิ.ป.40/1/1

[☆☆☆] รูป 28 ดู [38] รูป 28; [39] มหาภูต 4; [40] อุปาหารรูป 24

[351] ภูมิ 4 หรือ 31 (ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิต — *Bhūmi*: planes of existence; planes of life)

1. **อบายภูมิ 4** (ภูมิที่ปราศจากความเจริญ — *Apāya-bhūmi*: planes of loss and woe; unhappy planes)
- 1) **นिरยะ** (นรก — *Niraya*: woeful state; hell)
 - 2) **ดิรัจฉานโยนิ** (กำเนิดดิรัจฉาน — *Tiracchānayoṇi*: animal kingdom)
 - 3) **ปีตติวิสัย** (แดนเปรต — *Pittivisaya*: ghost-sphere)
 - 4) **อสุรกาย** (พวกอสูร — *Asurakāya*: host of demons)
2. **กามสุคติภูมิ 7** (กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ, ภูมิที่เป็นสุคติซึ่งยังเกี่ยวข้องกับกาม — *Kāmasugati-bhūmi*: sensuous blissful planes)
- 1) **มนุษย** (ชาวมนุษย์ — *Manussā*: human realm)
 - 2) **จาทุมหาราชิกา** (สวรรค์ชั้นที่ทำวมหาราช 4 ปกครอง — *Cātummahārājikā*: realm of the Four Great Kings)

- 3) **ดาวดึงส์** (แดนแห่งเทพ 33 มีท้าวลักกะเป็นใหญ่ — *Tāvatisā*: realm of the Thirty-three Gods)
- 4) **ยามา** (แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ — *Yāmā*: realm of the Yāma gods)
- 5) **ดุสิต** (แดนแห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน — *Tusitā*: realm of satisfied gods)
- 6) **นิมมานรดี** (แดนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต — *Nimmānaratī*: realm of the gods who rejoice in their own creations)
- 7) **ปรหมิตตวสวัตตี** (แดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิตให้ — *Paranimmitavasavattī*: realm of gods who lord over the creation of others)
- ภุมิทั้ง 11 ใน 2 หมวดนี้ รวมเป็น **กามาวจรภุมิ 11** (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม — *Kāmāvacara-bhūmi*: Sensuous Planes)
3. **รูปาวจรภุมิ 16** (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ชั้นรูปพรหม — *Rūpāvacara-bhūmi*: Form Planes)
- ก. **ปฐมฌานภุมิ 3** (ระดับปฐมฌาน — first-Jhāna planes)
- 1) **พรหมปารีสัชชา** (พวกบริษัฑบริวารมหาพรหม — *Brahmapārisajjā*: realm of great Brahmas' attendants)
 - 2) **พรหมปุโรหิตา** (พวกปุโรหิตมหาพรหม — *Brahmapurohitā*: realm of great Brahmas' ministers)
 - 3) **มหาพรหมา** (พวกท้าวมหาพรหม — *Mahābrahmā*: realm of great Brahmas)
- ข. **ทุติยฌานภุมิ 3** (ระดับทุติยฌาน — second-Jhāna planes)
- 4) **ปริตตภา** (พวกมีรัศมีน้อย — *Parittābhā*: realm of Brahmas with limited lustre)
 - 5) **อัปปมาณภา** (พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้ — *Appamāṇābhā*: realm of Brahmas with infinite lustre)
 - 6) **อาภัสสรา** (พวกมีรัศมีสุกปลั่งชานไป — *Ābhassarā*: realm of Brahmas with radiant lustre)
- ค. **ตติยฌานภุมิ 3** (ระดับตติยฌาน — third-Jhāna planes)
- 7) **ปริตตสุภา** (พวกมีลำรัศมีงามน้อย — *Parittasubhā*: realm of Brahmas with limited aura)
 - 8) **อัปปมาณสุภา** (พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้ — *Appamāṇasubhā*: realm of Brahmas with infinite aura)
 - 9) **สุภกิณหา** (พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า — *Subhakiṇhā*: realm of Brahmas)

with steady aura)

ง. จตุตถฌานภูมิ 3-7 (ระดับจตุตถฌาน — fourth-Jhāna planes)

10) เวหัพผลา (พวกมีผลไพบูลย์ — *Vehapphalā*: realm of Brahmas with abundant reward)

11) อสัณฺญีสัตว์ (พวกสัตว์ไม่มีสัณฺญา — *Asaññīsattā*: realm of non-percipient beings)

(* *สุทธาวาส 5* (พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือ ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี — *Suddhāvāsa*: pure abodes) คือ

12) อวิหา (เหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละไปเร็ว, ผู้คงอยู่นาน — *Avihā*: realm of Brahmas who do not fall from prosperity)

13) อตัปปา (เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร — *Atappā*: realm of Brahmas who are serene)

14) สุทัสสา (เหล่าท่านผู้งดงามน่าทัศนา — *Sudassā*: realm of Brahmas who are beautiful)

15) สุทัสสี (เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจตติ หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด — *Sudassī*: realm of Brahmas who are clear-sighted)

16) อกนิฏฐา (เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด — *Akaniṭṭhā*: realm of the highest or supreme Brahmas)

4. อรูปาวจรภูมิ 4 (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป, ชั้นอรูปพรหม — *Arūpāvacara-bhūmi*: formless planes)

1) อากาสาัญญาตณฺภูมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด — *Ākāsaññāyatana-bhūmi*: realm of infinite space)

2) วิญญานัญญาตณฺภูมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด — *Viññāṇaññāyatana-bhūmi*: realm of infinite consciousness)

3) อากิญจัญญาตณฺภูมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร — *Ākiñcaññāyatana-bhūmi*: realm of nothingness)

4) เนวสัณฺญาหาสัณฺญาตณฺภูมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัณฺญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณฺญาก็ไม่ใช่ — *Nevasaññānāsaññāyatana-bhūmi*: realm of neither perception nor non-perception)

ปุถุชน พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ย่อมไม่เกิดในสุทธาวาสภูมิ; พระอริยะไม่เกิดในอัสัณฺญาภ และในอบายภูมิ; ในภูมินอกจากนี้ ย่อมมีทั้งพระอริยะและมีชัอริยะไปเกิด.

ในพระไตรปิฎก ไม่พบที่ใดแสดงรายชื่อภูมิทั้งหลายไว้ทั้งหมดในที่เดียว บาลีแสดงรายชื่อ

ภูมิมากที่สุด (มีเฉพาะชั้นสุคติภูมิ) พบที่ ม.อ.14/317-332/216-225 (M.III.99-103) กล่าวตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไปจนถึงอรูปวจรภูมิ.

ในบาลีแห่งที่หมิกาย เป็นต้น* แสดงคติ (ที่ไปเกิดของสัตว์, แบบการดำเนินชีวิต — *Gati*: destiny; course of existence) ว่ามี 5 คือ *นिरये* *तिरञ्जानโยनि* *เปตติวิสัย* *มนุษย์* และ *เทพ* (พวกเทพ — heavenly world ได้แก่ภูมิ 26 ตั้งแต่จาตุมหาราชิกายขึ้นไปทั้งหมด) จะเห็นว่าภูมิ 31 สงเคราะห์ลงได้ในคติ 5 ทั้งหมด ขาดแต่อสुरกาย อย่างไรก็ตาม ในอรรถกถาแห่งอิติวุตตะกะ เป็นต้น** ท่านกล่าวว่า อสูร สงเคราะห์ลงในเปตติวิสัยด้วย จึงเป็นอันสงเคราะห์ลงได้บริบูรณ์ และในคติ 5 นั้น 3 คติแรกจัดเป็น *ทุคติ* (woeful courses) 2 คติหลังเป็น *สุคติ* (happy courses).

เนื่องด้วยภูมิ 31 นี้จัดได้เป็น 4 ระดับอย่างที่กล่าวมา บางทีจึงเรียกว่า *ภูมิ 4*

อนึ่ง พึงเทียบภูมิ 31 หรือ ภูมิ 4 หมวดนี้ กับ [162] *ภูมิ 4* ที่มาในพระบาลีด้วย กล่าวคือ ภูมิ 31 หรือ 4 หมวดนี้ จัดเข้าในภูมิ 3 ข้อต้นใน [162] *ภูมิ 4* ดังนี้ อบายภูมิ 4 และ กาม-สุคติภูมิ 7 รวมเข้าเป็นกามาวจรภูมิ (11) ส่วนรูปาวจรภูมิ (16) และ อรูปาวจรภูมิ (4) ตรงกันรวมภูมิทั้งหมด 31 นี้ เป็นโลกียภูมิ พ้นจากนี้ไปเป็นโลกุตตรภูมิ

ดู [162] *ภูมิ 4*; [198] *อบาย 4*; [207] *อรูป 4*; [270] *สวรรค์ 6*.

Comp.137.

สงคท.25.

[352] **โพธิปักขิยธรรม 37** (ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้, ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค — *Bodhipakkhiya-dhamma*: virtues partaking of enlightenment; qualities contributing to or constituting enlightenment; enlightenment states)

1. **สติปัญญาน 4** ดู [182]

2. **สัมมัตถปธาน 4** ดู [156]

3. **อิทธิบาท 4** ดู [213]

4. **อินทริย์ 5** ดู [258]

5. **พละ 5** ดู [228]

6. **โพชฌงค์ 7** ดู [281]

7. **มรรคมืองค์ 8** ดู [293]

โพธิปักขิยธรรมนี้ ตามที่ทั่วไปในพระไตรปิฎก ตรัสไว้เพียงเป็นคำรวมๆ โดยไม่ได้ระบุชื่อองค์ธรรม นอกจากในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ที่มีพุทธพจน์ตรัสระบุไว้ว่า ได้แก่ *อินทริย์ 5*

* ที.ปา.11/281/246; ม.ม.12/170/148; อ.ง.นวก.23/272/480 (D.III.234; M.I.73; A.IV.459)

** อ.อ.174; อิติ.อ.168 (approx., UdA.140; ItA.101)

(ส.ม.19/1024/301; 1041-3/305; 1071-1081/313-5) และในคัมภีร์วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งไขความว่า โปธิปักขิยธรรม ได้แก่ โปชฌมงค์ 7 (อภิ.วิ.35/611/336)

ธรรมชุดนี้ เมื่อตรัสระบุชื่อทั้งชุดในพระสูตร ทรงเรียกว่าเป็นอภิญาเทสิตธรรม (เช่น ที.ม.10/107/141; ที.ป.า.11/108/140; ม.อ. 14/54/51) คือเป็นอภิญาเทสิตธรรม 37 และในพระอภิธรรม ท่านแสดงไว้ว่าธรรม 37 ประการนี้เป็น สัทธรรม

นอกจากนี้ ธรรม 37 ประการชุดนี้ยังได้ชื่อว่าเป็น สันติบท คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุสันติ (รวมทั้งเป็นอมตบท และนิพพานบท เป็นต้น—ขุ.ม.29/701/414; ขุ.จ.30/391/188) และเป็นเสวีธรรม หรือธรรมเสวี (ขุ.จ.30/681/340; 684/342)

ในพระวินัยปิฎก ท่านแสดงธรรม 37 ประการนี้ไว้เป็นคำจำกัดความของคำว่า มรรคภาวนา (ดู วินย.1/236/175; 2/308/212)

ต่อมา ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา รวมถึงวิสุทธิมรรค จึงระบุและแจกแจงไว้ชัดเจนว่า โปธิปักขิยธรรม 37 ประการ ได้แก่ธรรมเหล่านี้ (ดู อ.จ.อ.1/77; อธิ.อ.287; ปฏิส.อ.2/95, 196, 261; วิสุทธิ.3/328)

Vism.681.

วิสุทธิ.3/328.

[353] มงคล 38 (สิ่งที่ทำให้มีโชคดี, ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ — *Maṅgala: blessings*; เรียกเต็มว่า *อุดมมงคล* คือมงคลอันสูงสุด — highest blessing)

คาถาที่ 1

1. อเสวนา จ พาลานัง (ไม่คบคนพาล — *Bāla-asevanā*: not to associate with fools; to dissociate from the wicked)
2. ปณฺฑิตานญจ เสวนา (คบบัณฑิต — *Paṇḍitasevanā*: to associate with the wise)
3. ปุชฺชา จ ปุชฺเณยานัง (บูชาคนที่ควรบูชา — *Pūjaneyyapūjā*: to honour those who are worthy of honour)

คาถาที่ 2

4. ปฏฺฐูปเทศวาโส จ (อยู่ในปฏิรูปเทศ, อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี — *Paṭṭirūpadesavāsa*: living in a suitable region; good environment)
5. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา (ได้ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน, ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น — *Pubbekatapuññatā*: having formerly done meritorious deeds)
6. อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ (ตั้งตนไว้ชอบ — *Attasammāpaṇidhi*: setting oneself in the right course; right direction in self-guidance; perfect self-adjustment)

คาถาที่ 3

7. พาหุสจฺจญจ (เล่าเรียนศึกษามาก, ทรงความรู้กว้างขวาง, ใฝ่ใจสดับรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ — *Bāhusacca*: great learning; extensive learning)
8. สิปปญจ (มีศิลปวิทยา, ชำนาญในวิชาชีพของตน — *Sippa*: skill; knowledge of the

arts and sciences)

9. **วินโย จ สุลิกขีโต** (มีวินัยที่ได้ศึกษาดีแล้ว, มีระเบียบวินัยดี, ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี — Vinaya: highly trained discipline)

10. **สุภาสิตา จ ยา วาจา** (วาจาสุภาสิต, รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี — *Subhāsitaṅgā*: well-spoken speech)

คาถาที่ 4

11. **มาตาปิตุอุปฏฐา** (บำรุงมารดาบิดา — *Mātāpitu-upaṭṭhāna*: support of mother and father)

12.–13. **ปุตตทารุสสุ สงคโห = ปุตตสงคห** (สงเคราะห์บุตร — *Puttasaṅgaha*: cherishing of children) และ **ทารุสสุ** (สงเคราะห์ภรรยา — *Dārasaṅgaha*: cherishing of wife)

14. **อนากุลา จ กมฺมหนฺตา** (การงานไม่อากุล — *Anākulakammanta*: a livelihood which is free from complications)*

คาถาที่ 5

15. **ทานญจ** (รู้จักให้, เพื่อแม่แบ่งปัน, บริจาคสงเคราะห์และบำเพ็ญประโยชน์ — *Dāna*: charity; liberality; generosity)

16. **ธมฺมจริยาจ** (ประพฤติธรรม, ดำรงอยู่ในศีลธรรม — *Dhammacariyā*: righteous conduct)

17. **ฌาตกาณญจ สงคโห** (สงเคราะห์ญาติ — *Ñātakasaṅgaha*: rendering aid to relations)

18. **อนวชฺชานิ กมฺมานิ** (การงานที่ไม่มีโทษ, กิจกรรมที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ซึ่งไม่เป็นทางเสียหาย — *Anavajjakamma*: blameless actions; unexceptionable or beneficial activities)**

คาถาที่ 6

19. **อารตี วิรตี ปาปา** (เว้นจากความชั่ว — *Pāpavirati*: abstaining from evils and avoiding them)

20. **มชฺชปาณา จ สญฺญโม** (เว้นจากการดื่มเมา — *Majjapānasaṅgāma*: abstinence from intoxicants)

21. **อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ** (ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย — *Appamāda*: diligence in

* ท่านอธิบายว่า ได้แก่ อาชีพการงาน ที่ทำด้วยความขยันหมั่นเพียร เอาธุระ รู้จักกาล ไม่คั่งค้างย่อหย่อน — spheres of work which are free from such unprofitableness as dilatoriness and tardiness. (ขุททก.อ. 153; KhA.139).

** ท่านยกตัวอย่างไว้ เช่น การสมาทานอุโบสถ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ สร้างสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน เป็นต้น (ขุททก.อ.156; KhA.141)

virtue; perseverance in virtuous acts)

คาถาที่ 7

22. การโว จ (ความเคารพ, การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล สิ่งของ สถานที่ หรือกิจการนั้นๆ และรู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม — *Gārava*: reverence; respect; appreciative action)

23. นีวาโต จ (ความสุภาพอ่อนน้อม, ถ่อมตน — *Nivāta*: humility, courtesy; politeness)

24. สนตฺตฺถิ จ (ความสันโดษ, ความเอิบอิ่มพึงพอใจในผลสำเร็จที่ได้สร้างขึ้น หรือในปัจจุบันจายลาภ ที่แสวงหามาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม — *Santutṭhi*: contentment)

25. กตญฺญตา (มีความกตัญญู — *Kataññutā*: gratitude)

26. กาเลน ธมฺมสฺสวณฺ (ฟังธรรมตามกาล, หาโอกาสแสวงหาความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์ — *Dhammassavana*: the opportune hearing of the Dhamma; listening to good advice and the teaching of Truth on due occasions)

คาถาที่ 8

27. ขนฺติ จ (มีความอดทน — *Khanti*: patience; forbearance; tolerance)

28. โสวจสฺสตา (เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย, พุดกันง่าย พึงเหตุผล — *Sovacassatā*: amenability to correction; being easy to admonish)

29. สมณานญจ ทสฺสนฺ (พบเห็นสมณะ, เยี่ยมเยือนเข้าหาท่านผู้สงบบิเเลส — *Samaṇadassana*: seeing the monks or holy persons)

30. กาเลน ธมฺมสากจฺจา (สนทนาธรรมตามกาล, หาโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด เห็นกัน เกี่ยวกับหลักความจริงความดีงามและเรื่องที่เป็นประโยชน์ — *Dhammasākacchā*: religious discussion at due seasons; regular or opportune discussion of Truth)

คาถาที่ 9

31. ตโป จ (มีความเพียรเพากิเลส, รู้จักบังคับควบคุมตน ไม่ปรนเปรอตามใจอยาก — *Tapa*: self-control; simple life)

32. พุรฺหมจฺริยญจ (ประพฤติพรหมจรรย์, ดำเนินตามอริยมรรค, การรู้จักควบคุมตนในทาง เพศ หรือถือเมถุนวิริติตามควร* — *Brahmacariya*: a holy life)

33. อริยสจฺจาน ทสฺสนฺ (เห็นอริยสัจจ, เข้าใจความจริงของชีวิต — *Ariyasacca-dassana*: discernment of the Noble Truths)

* พรหมจรรย์ในที่นี้ มุ่งเอาอัฐสังคิมรรคเป็นหลัก แต่จะตีความแคบหมายถึงเมถุนวิริติก็ได้ ความหมายอย่าง หย่อนสำหรับคฤหัสถ์ คือ ถือพรหมจรรย์ในบุคคลที่มีเชื้อครอง หรือถือเด็ดขาดในวันอุโบสถ เป็นต้น

34. นิพพานสัจฉิกิริยา จ (ทำพระนิพพานให้แจ้ง, บรรลุนิพพาน — *Nibbāna-sacchikiriya*: realization of Nibbāna)

คาถาที่ 10

35. ผุฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ (ถูกโลกธรรม จิตไม่หวั่นไหว — *Akampita-citta*: to have a mind which is not shaken when touched by worldly vicissitudes)

36. อโสภํ (จิตไร้เศร้า — *Asokacitta*: to have the mind which is free from sorrow)

37. วิรชํ (จิตปราศจากธุลี — *Virajacitta*: to have the mind which is undefiled)

38. เขมํ (จิตเกษม — *Khemacitta*: to have the mind which is secure)

แต่ละคาถามีบทสรุปว่า “*เอตมฺมงฺคฺลมฺตฺตมํ*” (นี้เป็นมงคลอันอุดม — this is the highest blessing)

มีคาถาสรุปรายมงคลทั้ง 38 นี้ว่า

“เอตาทิสานิ กตฺวาน

สพฺพตฺถมปฺราชิตา

สพฺพตฺถ สโตถึ คจฺจนฺติ

ตนฺเตสํ มงฺคฺลมฺตฺตมฺนฺติ.”

แปลว่า “เทวะมนุษย์ทั้งหลายกระทำมงคลเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในที่ทุกสถาน ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง นี่คือนอกมงคลของเทวะมนุษย์เหล่านั้น.” (Those who have done these things see no defeat and go in safety everywhere. To them these are the highest blessings.)

Kh.V.3; Sn.259-268.

ขุ.ข.25/5/3; ขุ.ส.25/317/376.

[354] **กรรมฐาน 40** (ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต, สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา, อุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต — *Kammaṭṭhāna*: mental exercises; subjects of meditation)

1. กสิณ 10 ดู [315]

2. อสุภะ 10 ดู [336]

3. อหุสติ 10 ดู [335]

4. อัปมัชฌญา 4 ดู [161]

5. อาหาเรปฏิกูลสัญญา (กำหนดพิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร — *Āhārepaṭikūlasaññā*: perception of the loathsomeness of food)

6. จตุธาตววิฐฐาน (กำหนดพิจารณาธาตุ 4, พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยลึกลงว่าเป็นธาตุ 4 แต่ละอย่างๆ; *ธาตุมนสิการ* ก็เรียก — *Catudhātu-vavatṭhāna*: analysis of the four elements)

7. อรูป 4 ดู [207]

กรรมฐานใดให้ได้สมาธิถึงขั้นใด ดู [99] ภาวนา 3; กรรมฐานใดเหมาะกับจริตใด ดู [262]

จริต 6.

Vism.110; Comp.204.

วิสุทธิ.1/139; สงคท.51.

[355] **เจตสิก 52** (ธรรมที่ประกอบกับจิต, สภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และ วัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต, อาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต — *Cetasika*: mental factors; mental concomitants)

ก. **อัญญาสมานาเจตสิก 13** (เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุก ฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว — *Aññasamāna-cetasika*: the Common-to-Each-Other; general mental factors)

1) **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง — *Sabbacitta-sādhāraṇa*~: universal mental factors; the Primary)

1. **ผัสสะ** (ความกระทบอารมณ์ — *Phassa*: contact; sense-impression)
2. **เวทนา** (ความเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)
3. **สัญญา** (ความหมายรู้อารมณ์ — *Saññā*: perception)
4. **เจตนา** (ความจงใจต่ออารมณ์ — *Cetanā*: volition)
5. **เอกัคคตา** (ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว — *Ekaggatā*: one-pointedness; concentration)
6. **ชีวิตินทรีย์** (อินทรีย์คือชีวิต, สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวง — *Jīvitindriya*: vitality; life-faculty)
7. **มหสิการ** (ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ, ใส่ใจ — *Manasikāra*: attention)
 - 2) **ปกิณณกเจตสิก 6** (เจตสิกที่เรี่ยรายแพร่กระจายทั่วไป คือ เกิดกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศล และอกุศล แต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง — *Pakiṇṇaka*~: particular mental factors; the Secondary)
8. **วิตก** (ความตรึกอารมณ์ — *Vitakka*: initial application; thought conception; applied thought)
9. **วิจารณ์** (ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์ — *Vicāra*: sustained application; discursive thinking; sustained thought)
10. **อธิโมกข์** (ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์ — *Adhimokkha*: determination; resolution)
11. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
12. **ปีติ** (ความปลาบปลื้มในอารมณ์, อิ่มใจ — *Pīti*: joy; interest)
13. **ฉันทะ** (ความพอใจในอารมณ์ — *Chanda*: conation; zeal)

ข. **อกุศลเจตสิก 14** (เจตสิกฝ่ายอกุศล — *Akusala*~: immoral or unwholesome mental

factors; unprofitable mental factors)

1) **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก 4** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง — *Sabbākusalasādhāraṇa*~: universal immoral; the Primary)

14. **โมหะ** (ความหลง — *Moha*: delusion)
15. **อหิริกะ** (ความไม่ละอายต่อบาป — *Ahirika*: shamelessness; lack of moral shame)
16. **อโนตตปปะ** (ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป — *Anottappa*: fearlessness of wrongdoing; lack of moral dread)
17. **อุทธัจจะ** (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca*: restlessness; unrest)
 - 2) **ปกิณณกอกุศลเจตสิก 10** (อกุศลเจตสิกที่เกิดเรียรายแก่อกุศลจิต — *Pakiṇṇaka-akusala*~: particular immoral; the Secondary)
18. **โลภะ** (ความอยากได้อารมณ์ — *Lobha*: greed)
19. **ทิฏฐิ** (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: wrong view)
20. **มานะ** (ความถือตัว — *Māna*: conceit)
21. **โทสะ** (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)
22. **อิสสา** (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)
23. **มัจฉริยะ** (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)
24. **กุกกัจจะ** (ความเดือดร้อนใจ — *Kukkucca*: worry; remorse)
25. **ถีนะ** (ความหดหู่ — *Thīna*: sloth)
26. **มิตฺถะ** (ความง่วงเหงา — *Middha*: torpor)
27. **วิจิกิจฉา** (ความคลางแคลงสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty; scepticism)
- ค. **โสภณเจตสิก 25** (เจตสิกฝ่ายดีงาม — *Sobhaṇa*~: beautiful mental factors; lofty mental factors)
 - 1) **โสภณสาธารณเจตสิก 19** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง — *Sobhaṇasādhāraṇa*~: universal beautiful mental factors; the Primary)
28. **สัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence; faith)
29. **สติ** (ความระลึกได้, ความสำนึกพร้อมอยู่ — *Sati*: mindfulness)
30. **หิริ** (ความละอายต่อบาป — *Hiri*: moral shame; conscience)
31. **โอตตปปะ** (ความสะดุ้งกลัวต่อบาป — *Ottappa*: moral dread)
32. **อโลภะ** (ความไม่อยากได้อารมณ์ — *Alobha*: non-greed)
33. **อโทสะ** (ความไม่คิดประทุษร้าย — *Adosa*: non-hatred)
34. **ตตรมัชฌัตตตา** (ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ — *Tatramajjhataṭṭā*: equanimity; specific neutrality)

35. กายปัสสัทธิ (ความสงบแห่งกองเจตสิก — *Kāya-passaddhi*: tranquillity of mental body)
36. จิตตปัสสัทธิ (ความสงบแห่งจิต — *Citta-passaddhi*: tranquillity of mind)
37. กายลหุตา (ความเบาแห่งกองเจตสิก — *Kāya-lahutā*: lightness of mental body; agility of ~)
38. จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต — *Citta-lahutā*: lightness of mind; agility of ~)
39. กายมุตตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก — *Kāya-mudutā*: pliancy of mental body; elasticity of ~)
40. จิตตมุตตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต — *Citta-mudutā*: pliancy of mind; elasticity of ~)
41. กายกัมมัฏฐตา (ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก — *Kāya-kammaññatā*: adaptability of mental body; wieldiness of ~)
42. จิตตกัมมัฏฐตา (ความควรแก่การงานแห่งจิต — *Citta-kammaññatā*: adaptability of mind; wieldiness of ~)
43. กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก — *Kāya-pāguññatā*: proficiency of mental body)
44. จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งจิต — *Citta-pāguññatā*: proficiency of mind)
45. กายชุกตา (ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก — *Kāyujukatā*: rectitude of mental body; uprightness of ~)
46. จิตตชุกตา (ความซื่อตรงแห่งจิต — *Cittujukatā*: rectitude of mind; uprightness of ~)
- 2) วิรตีเจตสิก 3 (เจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น — *Viratī*~: abstinences)
47. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ — *Sammāvācā*: right speech)
48. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ — *Sammākammanta*: right action)
49. สัมมาอาชีพะ (เลี้ยงชีพชอบ — *Sammā-ājīva*: right livelihood)
- 3) อัปปมัญญาเจตสิก 2 (เจตสิกคืออัปปมัญญา — *Appamaññā*~: boundless states)
50. กรุณา (ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์ — *Karuṇā*: compassion)
51. มุทิตา (ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข — *Muditā*: sympathetic joy)
- 4) ปัญญินทรียเจตสิก 1 (เจตสิกคือปัญญา — faculty of wisdom)
52. ปัญญินทรีย หรือ อโมหะ (ความรู้เข้าใจ ไม่หลง — *Paññindriya, Amoha*: undeludedness; wisdom)

[356] จิต 89 หรือ 121 (ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ, วิญญาณ — *Citta*: mind; thought; consciousness; a state of consciousness)

จิต มีโวพจน์ คือ คำที่ต่างเพียงรูป แต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน ใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น มโน มานัส หทัย บัณฑิต มนายตนะ มนินทรีย์ และ วิญญาณ เป็นต้น (อภิ.ส. 34/21/10; ฯลฯ) คำเหล่านี้มีความหมายเกยกัน มิใช่ตรงกันโดยสมบูรณ์ ใช้แทนกันได้ในบางโอกาส มิใช่เสมอไป

เมื่อจัดแบ่งสภาวะธรรมทั้งหลายเป็นประเภทๆ ที่เรียกว่า ชั้น 5 จิตได้แก่ วิญญาณชั้น 5 แต่ในคัมภีร์อภิธรรมยุคต่อมา นิยมประมวลสภาวะธรรมเข้าเป็น 4 อย่าง เรียกว่า *ปรมัตถธรรม 4* จิตเป็นปรมัตถธรรมอย่างที 1; *ดู [157] ปรมัตถธรรม 4; [216] ชั้น 5.*

คัมภีร์อภิธรรมรุ่นอรรถกถาประมวลเรื่องจิตที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมปิฎกแล้ว แจงนับสภาพจิตทั้งหลายไว้ว่ามีจำนวน 89 หรือโดยพิสดารมี 121 เรียกว่า *จิต 89 หรือ 121*

เบื้องต้นนี้ จะประมวลจิตทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ใหญ่ๆ ก่อน เพื่อสะดวกในการศึกษากำหนดจดจำและทบทวนต่อไป ในที่นี้ พึงทราบวิธีจำแนกประเภท 2 แบบ เปรียบเทียบกัน ดังนี้*

* ท่านเรียบเรียงเป็นคาถาสรุปลความไว้ ดังนี้

ทิวาทสากุสลาเนว
 จตฺตีสเว วิปากานิ
 จตฺตฺปนฺนทสาธา กามะ
 จิตฺตานิ ทิวาทสากุสลาเนว
 อิตฺถเมกฺกุนนวุติป-
 เอกวิสสตี วาถ

กุสลาเนกวิสตี
 กุริยาจิตฺตานิ วิสตี ฯ
 รูปะ ปณฺณรสีริเย
 อฏฺฐจฺชานนฺตฺตเร ตธา ฯ
 ปภะทํ ปนฺ มานสํ
 วิภชฺชนฺติ วิภชฺชณา ฯ

ก. โดยชาติประเภท

1. อกุศลจิต 12
 - โลกมุขจิต 8
 - โทสมุขจิต 2
 - โมหมุขจิต 2
2. กุศลจิต 21 (37)
 - มหากุศลจิต 8
 - รูปาวจรกุศลจิต 5
 - อรูปาวจรกุศลจิต 4
 - โลกุตตรกุศลจิต 4 (20)
3. วิปากจิต 36 (52)
 - อกุศลวิปากจิต 7
 - กุศลวิปากอเหตุกจิต 8
 - มหาวิปากจิต 8
 - รูปาวจรวิปากจิต 5
 - อรูปาวจรวิปากจิต 4
 - โลกุตตรวิปากจิต 4 (20)
4. กิริยาจิต 20
 - อเหตุกกิริยาจิต 3
 - มหากิริยาจิต 8
 - รูปาวจรกิริยาจิต 5
 - อรูปาวจรกิริยาจิต 4

ข. โดยภูมิประเภท

1. กามาวจรจิต 54
 - 1) อกุศลจิต 12
 - โลกมุขจิต 8
 - โทสมุขจิต 2
 - โมหมุขจิต 2
 - 2) อเหตุกจิต 18
 - อกุศลวิปากจิต 7
 - กุศลวิปากอเหตุกจิต 8
 - อเหตุกกิริยาจิต 3
 - 3) กามาวจรโสภณจิต 24
 - มหากุศลจิต 8
 - มหาวิปากจิต 8
 - มหากิริยาจิต 8
2. รูปาวจรจิต 15
 - 1) รูปาวจรกุศลจิต 5
 - 2) รูปาวจรวิปากจิต 5
 - 3) รูปาวจรกิริยาจิต 5
3. อรูปาวจรจิต 12
 - 1) อรูปาวจรกุศลจิต 4
 - 2) อรูปาวจรวิปากจิต 4
 - 3) อรูปาวจรกิริยาจิต 4
4. โลกุตตรจิต 8 (× ฌาน 5 = 40)
 - 1) โลกุตตรกุศลจิต 4 (20)
 - 2) โลกุตตรวิปากจิต 4 (20)

โลกมุขจิต 59 (91)

ฌานจิต 67

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บ () หมายถึงจำนวนอย่างพิสดาร เมื่อนับจิตเป็น 121 (พึงสังเกตว่าจำนวนจะเพิ่มเฉพาะ โลกุตตรจิต อย่างเดียว คือ โลกุตตรจิตอย่างย่อมี 8 อย่างพิสดารจำแนกออกไปตามฌานทั้ง 5 เป็น 40)

ต่อไปจะแสดง จิต 89 [121] ตามแบบภูมิประเภท (แบบชาติประเภทพึงกำหนดเอาจากแบบภูมิประเภทนี้ ตามหัวข้อที่แสดงไว้แล้ว)

1. กามาวจรจิต 54 (จิตที่เป็นไปในกามภุมิ — *Kāmāvacara-citta*: consciousness of the Sense Sphere)

1) **อกุศลจิต 12** (จิตอันเป็นอกุศล — *Akusala-citta*: immoral consciousness) อกุศลจิต มีแต่ที่เป็นกามาวจรนี้เท่านั้น คือ

• **โลภมูลจิต 8** (จิตมีโลภะเป็นมูล — *Lobhamūla-citta*: consc rooted in greed)

- 1. โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ
- 2. " " สสงฺขาริกํ
- 3. " ทิฏฐิจิตตวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ
- 4. " " สสงฺขาริกํ
- 5. อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ
- 6. " " สสงฺขาริกํ
- 7. " ทิฏฐิจิตตวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ
- 8. " " สสงฺขาริกํ

- 1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
- 2. " " " มีการชักนำ
- 3. " " ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
- 4. " " " มีการชักนำ
- 5. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
- 6. " " " มีการชักนำ
- 7. " " ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
- 8. " " " มีการชักนำ

- 1. One consc, accom by joy, assoc with wrong view, unprompted.*
- 2. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 3. ~ , ~ , dissoc from wrong view, unprompted.
- 4. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 5. One consc, accom by indif, assoc with wrong view, unprompted.
- 6. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 7. ~ , ~ , dissoc from wrong view, unprompted.
- 8. ~ , ~ , ~ , prompted.

* consc = consciousness; accom = accompanied; assoc = associated; dissoc = dissociated; indif = indifference.

• **โทสมมูลจิต 2*** (จิตมีโทสะเป็นมูล — *Dosamūla-citta*: consc rooted in hatred)

1. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

2. " " สสงฺขาริกํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิฆะ ไม่มีการชักนำ

2. " " มีการชักนำ

1. One consc, accom by grief, assoc with resentment, unprompted.

2. ~ , ~ , ~ , prompted.

• **โมหมูลจิต 8** (จิตมีโมหะเป็นมูล — *Mohamūla-citta*: consc rooted in delusion)

1. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิฉฺฉาสมฺปยุตฺตํ

2. " อุทฺทจฺจสมฺปยุตฺตํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิฉฉา

2. " ประกอบด้วยอุทฺทจฺจ

1. One consc, accom by indif, assoc with uncertainty.

2. ~ , ~ , ~ , assoc with restlessness.

2) **อเหตุกจิต 18** (จิตอันไม่มีสัมปยุตตเหตุ คือ ไม่ประกอบด้วยเหตุ 6 ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ — *Ahetuka-citta*: rootless consc)

• **อกุศลวิบากจิต 7** (จิตที่เป็นผลของอกุศล — *Akusalavipāka-citta*: rootless resultant-of-immorality consc)

1. อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญญานํ

2. " โสตวิญญานํ

3. " ฆานวิญญานํ

4. " ชิวหาวิญญานํ

5. ทฺกฺขสหคตํ กายวิญญานํ

6. อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺจนฺนํ

7. อุเปกฺขาสหคตํ สหฺตฺรณํ

1. จักขุวิญญานจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

2. โสตวิญญานจิต "

3. ฆานวิญญานจิต "

4. ชิวหาวิญญานจิต "

* เรียก ปฏิฆสัมปยุตตจิต ก็ได้

- 5. กายวิญญานจิต ที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา
- 6. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 7. สันตிரณจิต ”

- 1. Eye-consc, accom by indif.
- 2. Ear-consc, ~
- 3. Nose-consc, ~
- 4. Tongue-consc, ~
- 5. Body-consc, accom by pain.
- 6. Receiving-consc, accom by indif.
- 7. Investigating-consc, ~

• **กุศลวิบากอเหตุกจิต 8** (จิตที่เป็นผลของกุศล ไม่มีสัมปยุตตเหตุ — *Kusalavipāka-ahetuka-citta*: rootless resultant-of-morality consc)

- 1. อุpekขาสหคตํ จกขุวิญญาณํ
- 2. “ โสตวิญญาณํ
- 3. “ ขมานวิญญาณํ
- 4. “ ชิวหาวิญญาณํ
- 5. สุขสหคตํ กายวิญญาณํ
- 6. อุpekขาสหคตํ สมปฏิจฉนหนํ
- 7. โสมนสฺสสหคตํ สนฺตฺรณํ
- 8. อุpekขาสหคตํ สนฺตฺรณํ

- 1. จักขุวิญญานจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 2. โสตวิญญานจิต ”
- 3. ขมานวิญญานจิต ”
- 4. ชิวหาวิญญานจิต ”

- 5. กายวิญญานจิต ที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา
- 6. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 7. สันตிரณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา
- 8. สันตிரณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

- 1.–4. Eye-, Ear-, Nose-, Tongue-consc, accom by indif.
- 5. Body-consc, accom by pleasure.
- 6. Receiving-consc, accom by indif.

7. Investigating-consc, accom by joy.

8. Investigating-consc, accom by indif.

• **อเหตุกิริยาจิต 3** (จิตที่เป็นเพียงกิริยา ไม่มีสัมปยุตตเหตุ — *Ahetukakiriyā-citta*: rootless functional consc)

1. อุปาทานจิต ปัญจทวาราวชชน

2. " มโนทวาราวชชน

3. โสมนัสสสหคตฺ หลิตฺอุปาทานจิต

1. ปัญจทวาราวชชนจิต* ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

2. มโนทวาราวชชนจิต** "

3. หลิตฺอุปาทานจิต*** ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา

1. Five-sense-door adverting consc, accom by indif.

2. Mind-door adverting consc, accom by indif.

3. Smile-producing consc, accom by joy.

3) **กามาวจรโสมนจิต 24** (จิตดีงามที่เป็นไปในกามภูมิ — *Kāmāvacara-sobhaṇa-citta*: Sense-Sphere beautiful consc)

• **มหากุศลจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรกุศลจิต 8** (จิตที่เป็นกุศलयิ่งใหญ่ หรือ กุศลจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahākusala-citta*: moral consc)

1. โสมนัสสสหคตฺ ฅาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

2. " " สสงฺขาริกํ

3. " ฅาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

4. " " สสงฺขาริกํ

5. อุปาทานจิต ฅาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

6. " " สสงฺขาริกํ

7. " ฅาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

8. " " สสงฺขาริกํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ

2. " " มีการชักนำ

* จิตที่รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารทั้ง 5

** จิตที่รำพึงถึงอารมณ์อันมาถึงคลองในมโนทวาร = โวฏฐัพพะ

*** จิตที่ทำให้เกิดการแย้มยิ้มของพระอรหันต์

- 3. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 4. " " มีการชักนำ
- 5. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 6. " " มีการชักนำ
- 7. " ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 8. " " มีการชักนำ

- 1. One consc, accom by joy, assoc with knowledge, unprompted.
- 2. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 3. ~ , ~ , dissoc from knowledge, unprompted.
- 4. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 5. One consc, acc by indif, assoc with knowledge, unprompted.
- 6. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 7. ~ , ~ , dissoc from knowledge, unprompted.
- 8. ~ , ~ , ~ , prompted.

• **มหาวิบากจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรวิบากจิต 8** (จิตอันเป็นผลของมहाกุศล หรือ วิบากจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahāvipāka-citta*: resultant consc) (เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ)

• **มหากิริยาจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรกิริยาจิต 8** (จิตอันเป็นกิริยาอย่างที่ทำมหากุศล แต่ไม่มีวิบาก ได้แก่การกระทำมหากุศลของพระอรหันต์ หรือกิริยาจิตในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahākiriya-citta*: functional consc) (เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ)

2. **รูปาวจรจิต 15** (จิตอันเป็นไปในรูปภูมิ — *Rūpāvacara-citta*: Form-Sphere consciousness)

1) **รูปาวจรกุศลจิต 5** (กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน — *Rūpāvacara-kusala-citta*: Form-Sphere moral consc)

- 1. วิตกุกิจารปีติสุขเขกคตาสหิตํ ปจฺมชฺชฌานกุสลจิตฺตํ
- 2. วิจารปีติสุขเขกคตาสหิตํ ทุตฺติยชฺชฌานกุสลจิตฺตํ
- 3. ปีติสุขเขกคตาสหิตํ ตตฺติยชฺชฌานกุสลจิตฺตํ
- 4. สุขเขกคตาสหิตํ จตฺตตฺถชฺชฌานกุสลจิตฺตํ
- 5. อุเปกฺขเขกคตาสหิตํ ปญฺจมชฺชฌานกุสลจิตฺตํ
- 1. ปฐมฌานกุสลจิต ที่ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- 2. ทุตฺติยฌานกุสลจิต ที่ประกอบด้วย วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

3. ตติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา
 4. จตุตถฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย สุข เอกัคคตา
 5. ปัญจฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา
1. First Jhāna consc with initial application, sustained application, rapture, happiness and one-pointedness.
 2. Second Jhāna consc with sustained application, rapture, happiness and one-pointedness.
 3. Third Jhāna consc with rapture, happiness and one-pointedness.
 4. Fourth Jhāna consc with happiness and one-pointedness.
 5. Fifth Jhāna consc with equanimity and one-pointedness.
- 2) **รูปาวจรวิปากจิต 5** (วิปากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล — *Rūpāvacara-vipāka-citta*: Form-Sphere resultant consc) (เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำทำยเป็น วิปากจิตต์)
- 3) **รูปาวจรกิริยาจิต 5** (กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล — *Rūpāvacara-kiriya-citta*: Form-Sphere functional consc) (เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำทำยเป็น กิริยาจิตต์)
- 3. อรูปาวจรจิต 12** (จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ — *Arūpāvacara-citta*: Formless-Sphere consc)
- 1) **อรูปาวจรกุศลจิต 4** (กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงอรูปฌาน — *Arūpāvacara-kusala-citta*: Formless-Sphere moral consc)
 1. อากาसानัญจายตนกุศลจิตต์
 2. วิญญานนัญจายตนกุศลจิตต์
 3. อากิญจัญญายตนกุศลจิตต์
 4. เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุศลจิตต์
 1. กุศลจิตประกอบด้วยอากาसानัญจายตนฌาน
 2. กุศลจิตประกอบด้วยวิญญานนัญจายตนฌาน
 3. กุศลจิตประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน
 4. กุศลจิตประกอบด้วยเนวสณฺณานาสณฺณายตนฌาน
 1. Moral Jhāna consc dwelling on the infinity of space.
 2. Moral Jhāna consc dwelling on the infinity of consciousness.
 3. Moral Jhāna consc dwelling on nothingness.
 4. Moral Jhāna consc wherein perception neither is nor is not.
 - 2) **อรูปาวจรวิปากจิต** (วิปากจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล —

Arūpāvacara-vipāka-citta: Formless-Sphere resultant consc) (เหมือนกับอรุณาจักร-กุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น วิปากจิตต์)

3) อรุณาจักรกิริยาจิต (กิริยาจิตที่เป็นไปในอรุณาจักร คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรุณาจักร-กุศล — *Arūpāvacara-kiriyā-citta*: Formless-Sphere functional consc) (เหมือนกับอรุณาจักรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น กิริยาจิตต์)

4. โลกุตตรจิต 8 หรือ 40 (จิตที่เป็นโลกุตตระ — *Lokuttara-citta*: supermundane consc)

1) โลกุตตรกุศลจิต 4 หรือ 20 (กุศลจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่เหนือโลก — *Lokuttara-kusala-citta*: moral supermundane consc)

1. โสตาปัตติมคฺคจิตต์
2. สกทาคามิมคฺคจิตต์
3. อนาคามิมคฺคจิตต์
4. อรหตุตมคฺคจิตต์

1. จิตที่ประกอบด้วยโสตาปัตติมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงกระแสอันไหลไปสู่นิพพาน
2. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามิมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี
3. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามิมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอนาคามี
4. จิตที่ประกอบด้วยอรหตุตมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอรหันต์

1. Consc belonging to the Path of Stream-Entry.
2. Consc belonging to the Path of Once-Returning.
3. Consc belonging to the Path of Non-Returning.
4. Consc belonging to the Path of Arahantship.

อย่างพิสดาร ให้แจ่มคฺคจิต 4 นี้ ด้วยฌาน 5 ตามลำดับ ก็จะได้จำนวน 20 ตามตัวอย่างดังนี้
วิตกกุวิจาร์ปิตฺตฺสฺเชกคฺคตาสทิตฺ ปจฺมชฺฌานโสตาปัตติมคฺคจิตต์ ฯลฯ

2) โลกุตตรวิปากจิต 4 หรือ 20 (วิปากจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ จิตที่เป็นผลของโลกุตตร-กุศล — *Lokuttara-vipāka-citta*: resultant supermundane consc)

1. โสตาปัตติผลจิตต์
2. สกทาคามีผลจิตต์
3. อนาคามีผลจิตต์
4. อรหตุตผลจิตต์

1. จิตที่ประกอบด้วยโสตาปัตติผลญาณ
2. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามีผลญาณ
3. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามีผลญาณ

4. จิตที่ประกอบด้วยอรหัตตผลญาณ

1. Consc belonging to the Fruition of Stream-Entry.
2. Consc belonging to the Fruition of Once-Returning.
3. Consc belonging to the Fruition of Non-Returning.
4. Consc belonging to the Fruition of Arahantship.

อย่างพิสดาร ให้แจกผลจิต 4 นี้ ด้วยมาน 5 ตามลำดับ ก็จะได้จำนวน 20 ตามตัวอย่างดังนี้
วิตถกวิจารณ์ปิฎกเขตกคตาสหิต์ ปจฺมชฺฆมานโสตาปตฺติผลจิตต์ ฯลฯ

Comp.81-93.

สงคท.1-6.

[357] **ตัณหา 108** (ความทะยานอยาก, ความร่ำรอน — *Taṇhā*: craving)

ตัณหา 108 ในพระบาลีเดิมเรียก *ตัณหาวิจริต* (ความเป็นไป หรือการออกเที่ยวแสดงตัวของตัณหา) [อจ.จตุกก.21/199/290; อภ.วิ.35/1033/530 = A.II.212; Vbh.393] จัดดังนี้

ตัณหาวิจริต 18 อันอาศัยเบญจขันธ์ภายใน = เมื่อมีความถือว่า “เรามี” จึงมีความถือว่า: เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างอื่น เราไม่เป็นอยู่ เราพึงเป็นอย่างนี้ เราพึงเป็นอย่างนั้น เราพึงเป็นอย่างอื่น ฯลฯ

ตัณหาวิจริต 18 อันอาศัยเบญจขันธ์ภายนอก = เมื่อมีความถือว่า “เรามีด้วยเบญจขันธ์นี้” จึงมีความถือว่า: เราเป็นอย่างนี้ด้วยเบญจขันธ์นี้ เราเป็นอย่างนั้นด้วยเบญจขันธ์นี้ เราเป็นอย่างอื่นด้วยเบญจขันธ์นี้ ฯลฯ

ตัณหาวิจริต 18 สองชุดนี้ รวมเป็น 36 × กาล 3 (ปัจจุบัน อดีต อนาคต) = 108

อีกอย่างหนึ่ง *ตัณหา 3* (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) × *ตัณหา 6* (ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูมัพพะ ในธรรมารมณ) = 18 × *ภายในและภายนอก* = 36 × *กาล 3* = 108 [วิสุทฺธิ.3/180 = Vism.568]

ดู [74] *ตัณหา 3*.

[358] **เวทนา 108** (การเสวยอารมณ์, ความรู้สึกรสของอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

เวทนา 108 มีกล่าวถึงในพระสูตรบางแห่งเฉพาะจำนวน (ม.ม.13/99/96; ส.สพ.18/412/278; 425/283 = M.I.398; S.IV.225,228) และตรัสแจกแจงไว้ใน *อัฐฐสตปริยายสูตร* (ส.สพ.18/437/288 = S.IV.232) อธิบายโดยย่อดังนี้

เวทนา 6 (เวทนาเกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ดู [113]) × 3 (ที่เป็นโสมนัส โทมนัส และอุเบกขา; ดู [111]) × 2 (เป็นเคหสิต คือ อิงเรือน หรือเป็นความรู้สึกแบบชาวบ้าน ฝ่ายหนึ่ง และเป็นเนกขัมมสิต คือ อิงเนกขัมม หรือเป็นความรู้สึกอิงความสละสงบ ฝ่ายหนึ่ง) = 36 × *กาล 3* (อดีต อนาคต ปัจจุบัน) = 108

[359] **กิเลส 1500** (สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง — *Kilesa*: defilements)

กิเลส 1500 ที่จัดเป็นชุดจำนวนอย่างนี้ ไม่มีในพระบาลี แม้จะมีกล่าวถึงในอรรถกถาบางแห่งก็แสดงเพียงตัวอย่าง ไม่ครบถ้วน ระบุไว้อย่างมากที่สุดเพียง 336 อย่าง (ดู อ.อ.172, 424; อติ.อ.166) เช่น โลกะ โทสะ โมหะ วิปริตมนสิการ อหิริกะ อนัตตตัปปะ ถีนะ มัทธะ โภชะ อุปนาหะ ฯลฯ อกุศลกรรมมถ 10 ... ตัณหา 108

ในคัมภีร์รุ่นหลังต่อมา ได้มีการพยายามนับจำนวนกิเลสพันห้าให้เป็นตัวเลขที่ชัดเจน ดังปรากฏในอัมมสังคณีนุสสุทฎีกา (ฉบับ มจร. สงคณ.อนุสสุทฎีกา23-24) ซึ่งได้แสดงระบบวิธีนับไว้หลายอย่างสรุปได้เป็น 2 แบบ คือ แบบลงตัวจำนวน 1500 ถ้วน และแบบนับคร่าวๆ ขาดหรือเกินเล็กน้อย นับแต่จำนวนเต็ม

แบบที่ 1 จำนวนลงตัว 1500 ถ้วน คือ

อารมณ 150 × กิเลส 10 = กิเลส 1,500

กิเลส 10 ดู [318] กิเลส 10

อารมณ 150 หมายถึงอารมณซึ่งเป็นที่ตั้งของกิเลส แต่มีวิธีนับ 2 นับ คือ

ก) อารมณ 150 = ธรรม 75 [อรุปรธรรม 53 (คือ จิต 1 + เจตสิก 52) + รูปรูป 18* + อากาส-ธาตุ 1 + ลักขณรูป 3**] × 2 (ภายใน + ภายนอก)

ข) อารมณ 150 = ธรรม 75 [อรุปรธรรม 57 (คือ จิต 1 + เวทนาเจตสิก 5 + เจตสิกอื่นๆ 51) + รูปรูป 18] × 2 (ภายใน + ภายนอก)

แบบที่ 2 จำนวนไม่ลงตัว ขาดหรือเกินเล็กน้อย นับจำนวนเต็มพิเศษ

แบบที่ 2 นี้ ท่านแจงวิธีนับไว้หลายอย่าง เป็น 1,584 บ้าง 1,580 บ้าง 1,512 บ้าง 1,510 บ้าง 1,416 บ้าง แต่จะไม่นำรายละเอียดมาแสดงไว้ที่นี่ เพราะจะทำให้พ้นเฟือ

ในภาษาไทย มีคำพูดเป็นสำนวนเก่า ที่นิยมกล่าวอ้างกันสืบๆ มาแบบติดปากว่า “กิเลสพันห้า ตัณหาร้อยแปด” พึงทราบว่าเป็นถ้อยคำที่อิงหลักธรรม 2 หมวด คือ [359] กิเลส 1500 และ [357] ตัณหา 108 ที่แสดงแล้วนี้

* รูปทั้งหมดมี 28 (ดู [40]) ในจำนวนนี้ 18 อย่าง เรียกว่า รูปรูป เพราะเป็นรูปที่เป็นรูปธรรมจริงๆ หรือแปลง่ายๆ ว่า “รูปแท้” ได้แก่ มหาภูตรูป 4, ปสาทรูป 5, วิสัยรูป 4, ภาวรูป 2, หทัยรูป 1, ซีวิตรูป 1 และอาหารรูป 1 ส่วนรูปที่เหลืออีก 10 อย่าง (คือ ปริจเฉทรูป 1, วิญญูติรูป 2, วิการรูป 3, ลักขณรูป 4) เป็นเพียงอาการลักษณะหรือความเป็นไปของรูปเหล่านั้น จึงไม่เป็นรูปรูป

** ลักขณรูป นับเต็มมี 4 (ดู [40] ฎ.) แต่ 2 อย่างแรก นับรวมเป็น 1 ได้ เรียกว่า ชาติริรูป กล่าวคือ อุปัจยะ หมายถึง การเกิดที่เป็นการก่อตัวขึ้นที่แรก และ สันตติ หมายถึง การเกิดสืบเนื่องต่อไป โดยนับลักขณรูปเป็น 3

Index of Pāli Terms

All references are to marginal group numbers in brackets.

<i>Akanit̥thā</i>	351	<i>Attādhipateyya</i>	125
<i>Akampitacitta</i>	353	Attha	64, 132, 133
<i>Akāliko</i>	306	<i>Atthakkhāyī</i>	169
<i>Akiriya-diṭṭhi</i>	14	<i>Atthacariyā</i>	186, 229
<i>Akusala-kamma</i>	4	<i>Atthaññutā</i>	287
Akusala-kammapatha	321	<i>Attha-paññatti</i>	28
<i>Akusala-citta</i>	356	<i>Attha-paṭisambhidā</i>	155
<i>Akusala-cetasika</i>	355	<i>Atthi-paccaya</i>	350
<i>Akusala-dhamma</i>	85	<i>Atthi-sukha</i>	192
Akusala-mūla	68	<i>Adinnādāna</i>	137, 238, 321
Akusala-vitakka	70	<i>Adinnādānā veramaṇī</i>	240, 319
<i>Akusalavipāka-citta</i>	356	<i>Adukkhamasukha-vedanā</i>	111
<i>Akkodha</i>	326	<i>Adosa</i>	67, 355
<i>Akkhadhutta</i>	199	<i>Addhā</i>	340
Agati	196	<i>Adhammakāra-nisedhanā</i>	339
Aggi	130, 131	<i>Adhikaraṇasamuppādavūpasamakusalo</i>	322
<i>Aṅguttara-nikāya</i>	75	<i>Adhiccita-sikkhā</i>	124
Ajjhattikāyatana	276	Adhiṭṭhāna	197, 325
<i>Añjalikaraṇīyo</i>	307	<i>Adhipaccasīlavantaṭhāpanā</i>	138
<i>Aññathatta</i>	117	<i>Adhipaññā-sikkhā</i>	124
<i>Aññadatthuhara</i>	168	<i>Adhipati-paccaya</i>	350
<i>Aññamañña-paccaya</i>	350	Adhipateyya	125
<i>Aññasatthuddesa</i>	275	<i>Adhimokkha</i>	328, 355
<i>Aññasamāna-cetasika</i>	355	<i>Adhivāsana</i>	202
<i>Aññātāvindriya</i>	349	<i>Adhisīla-sikkhā</i>	124
<i>Aññindriya</i>	349	<i>Adhisīle samādapada</i>	255
Aṭṭhaṅgika-magga	293	<i>Anaññatāññassāmītindriya</i>	349
Aṭṭha-sīla	240	<i>Anaṇa-sukha</i>	192
<i>Aṭṭhika</i>	336	<i>Anattatā</i>	76
<i>Aṇḍaja</i>	171	<i>Anatta-saññā</i>	331
<i>Atappā</i>	351	<i>Anantara-paccaya</i>	350
<i>Atijāta-putta</i>	90	Anantariyakamma	245
<i>Atimāna</i>	347	<i>Anabhijjhā</i>	319
<i>Atītaṃsa-ñāṇa</i>	72	<i>Anariya-pariyesanā</i>	33
<i>Attakīlamathānuyoga</i>	15	<i>Anavajjakamma</i>	353
<i>Attaññutā</i>	287	<i>Anavajja-bala</i>	229
<i>Attattha</i>	133	<i>Anavajja-sukha</i>	192
<i>Attavādupādāna</i>	214	<i>Anākulakammanta</i>	353
<i>Attasammāpaṇidhi</i>	140, 353	<i>Anāgataṃsa-ñāṇa</i>	72
<i>Attasampadā</i>	280	<i>Anāgāmi-phala</i>	165
<i>Attahitasampatti</i>	304	<i>Anāgāmi-magga</i>	164

Anāgāmi	56, 60	<i>Apāyasahāya</i>	168
<i>Anāsava-cetovimutti-paññāvimutti</i>	252	<i>Apuññābhisaṅkhāra</i>	129
<i>Anikkhattadhuro</i>	269	<i>Appaṭivāṇitā ca padhānasmim</i>	65
<i>Aniccatā</i>	40, 76	<i>Appaṇihita-vimokkha</i>	107
<i>Anicca-saññā</i>	331	<i>Appaṇihita-samādhī</i>	47
<i>Animitta-vimokkha</i>	107	<i>Appanā-bhāvanā</i>	99
<i>Animitta-samādhī</i>	47	<i>Appanā-samādhī</i>	45, 46
<i>Anukampaka</i>	169	<i>Appamaññā</i>	161
<i>Anujāta-putta</i>	90	<i>Appamaññā-cetasika</i>	355
<i>Anuttaram puññakkhettaṃ lokassa</i>	307	<i>Appamāṇasubhā</i>	351
Anuttariya	126, 127	<i>Appamāṇābhā</i>	351
<i>Anuttaro purisadammasārathi</i>	303	Appamāda	3, 239, 353
<i>Anudayataṃ paṭicca</i>	219	<i>Appamāda-gāravatā</i>	261
<i>Anupahacca</i>	219	<i>Appamāda-sampadā</i>	280
<i>Anupādinna-rūpa</i>	41	<i>Appiccha-kathā</i>	314
<i>Anupādinna-saṅkhāra</i>	48	<i>Appicchatā</i>	294
<i>Anupādinna-dhamma</i>	22	<i>Abbhūta-dhamma</i>	302
<i>Anupādisesa-nibbāna</i>	27	<i>Abbhokāsikaṅga</i>	342
<i>Anupubbanirodha</i>	313	<i>Abyākata-dhamma</i>	85
Anupubbavihāra	313	<i>Abyāpāda</i>	319
<i>Anupubbikathaṃ</i>	219	<i>Abyāpāda-vitakka</i>	69
Anupubbikathā	246	<i>Abrahmacariyā veramaṇī</i>	240
<i>Anuppiyabhāṇī</i>	168	<i>Abhijaccabala</i>	230
<i>Anurakkhanā-padhāna</i>	156	<i>Abhijjhā</i>	321
<i>Anulomañāṇa</i>	311	<i>Abhijjhāvisamalobha</i>	347
<i>Anuviccavaṇṇabhāsaka</i>	257	Abhiññā	274, 295
<i>Anuviccāvaṇṇabhāsaka</i>	257	<i>Abhiññāya-dhammadesanā</i>	134
Anusaya	288	Abhiṭṭhāna	275
<i>Anusāsani-pāṭihāriya</i>	94	Abhiṇhapaccavekkhaṇa	247, 248
<i>Anussatānuttariya</i>	127	<i>Abhidhamma-piṭaka</i>	75
Anussati	335	<i>Abhisāṅkhata-saṅkhāra</i>	185
<i>Anottappa</i>	318, 355	<i>Abhisāṅkharaṇaka-saṅkhāra</i>	185
Antagāhika-diṭṭhi	337	<i>Abhisāṅkhāra</i>	129
<i>Antarāparinibbāyi</i>	60	<i>Abhisāṅkhāra-māra</i>	234
<i>Antarāyikadhammavāda</i>	180	<i>Abhisambuddhaṭṭhāna</i>	188
Anta	15	<i>Amaccabala</i>	230
<i>Apacaya</i>	294	<i>Amoha</i>	67, 355
<i>Apacāyanamaya</i>	89	<i>Ayasa</i>	296
Apaṇṇaka-paṭipadā	128	<i>Ayyā-bhariyā</i>	282
<i>Aparāpariyavedanīya-kamma</i>	338	<i>Arahatta-phala</i>	165
Aparihāniyadhamma	289, 290, 291	<i>Arahatta-magga</i>	164
Apassena	202	Arahanta	56, 61, 62
Apāya	198	<i>Arahantaghāta</i>	245
<i>Apāyakosalla</i>	71	<i>Arahaṃ</i>	303
<i>Apāyabhūmi</i>	351	<i>Ariyadhana</i>	292
Apāyamukha	199, 200	<i>Ariya-pariyesaṇā</i>	33

Ariyapuggala	55, 63	<i>Ahetukakiriyā-citta</i>	356
Ariyavaṃsa	203	<i>Ahetuka-citta</i>	356
Ariyasacca	204	<i>Ahetuka-ditṭhi</i>	14
<i>Ariyasacca-dassana</i>	353	<i>Ahetuvāda</i>	101
<i>Ariyasaccesu kiccāni</i>	205	<i>Ahosi-kamma</i>	338
Ariyā vaḍḍhi	249		
Arūpa	207	<i>Ākappavattasampanna</i>	251
<i>Arūpa-jhāna</i>	8, 313	<i>Ākāra</i>	340
<i>Arūpa-dhamma</i>	19	<i>Ākāsa-kasiṇa</i>	315
<i>Arūpa-bhava</i>	98	<i>Ākāsa-dhātu</i>	40, 148
<i>Arūpa-rāga</i>	329	<i>Ākāsañācāyatana</i>	207
<i>Arūpa-loka</i>	104	<i>Ākāsañācāyatana-bhūmi</i>	351
<i>Arūpāvacarakiriyā-citta</i>	356	<i>Ākiñcaññāyatana</i>	207
<i>Arūpāvacarakusala-citta</i>	356	<i>Ākiñcaññāyatana-bhūmi</i>	351
<i>Arūpāvacara-citta</i>	356	Ācariya	211
<i>Arūpāvacara-bhūmi</i>	162, 351	<i>Ācāra-vipatti</i>	175
<i>Arūpāvacaravipāka-citta</i>	356	<i>Āciṇṇa-kamma</i>	338
<i>Alābha</i>	296	Ājivatṭhamaka-sīla	241
<i>Alīnatā</i>	201	<i>Ājivapārisuddhi-sīla</i>	160
<i>Alobha</i>	67, 355	<i>Ājīva-vipatti</i>	175
<i>Avajāta-putta</i>	90	<i>Ājjava</i>	326
<i>Avigata-paccaya</i>	350	<i>Ādīnava-ñāṇa</i>	311
<i>Avijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Ādīnava-saññā</i>	331
<i>Avijjamānena-avijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Ādesanā-pāṭihāriya</i>	94
<i>Avijjamānena-vijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Ānāpānasati, Ānāpānassati</i>	331, 335, 346
Avijjā	208, 209, 288, 329, 340	<i>Āneñjābhisaṅkhāra</i>	129
<i>Avijjāsava</i>	135, 136	<i>Āpo-kasiṇa</i>	315
<i>Avirodhana</i>	326	<i>Āpo-dhātu</i>	39, 147
<i>Avihā</i>	351	<i>Ābādhika</i>	83, 84, 150
<i>Avihimsā</i>	326	<i>Ābhassarā</i>	351
<i>Avihimsā-vitakka</i>	69	<i>Āmisa-iddhi</i>	42
<i>Asaṅkhata-dhamma</i>	21	<i>Āmisa-dāna</i>	11
<i>Asaṅkhata-lakkhaṇa</i>	118	<i>Āmisa-paṭisanthāra</i>	31
<i>Asaṅkhāra-parinibbāyī</i>	60	<i>Āmisa-pūjā</i>	30
<i>Asaññīsattā</i>	351	<i>Āmisa-vepulla</i>	44
<i>Asantuṭṭhibahulo</i>	269	<i>Āmisa-saṅgaha</i>	49
<i>Asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu</i>	65	<i>Āyakosalla</i>	71
<i>Asammoha-sampajañña</i>	189	Āyatana	341
<i>Asaṃsagga-kathā</i>	314	<i>Āyu</i>	227
Asubha	336	Āyussa-dhamma	250
<i>Asubha-saññā</i>	331	<i>Ārakkhasampadā</i>	144
<i>Asurakāya</i>	198, 351	<i>Āraññikaṅga</i>	342
<i>Asekha</i>	55	<i>Ārammaṇa-paccaya</i>	350
Asekhadhamma	333	<i>Ārammaṇūpanijjhāna</i>	7
<i>Asokacitta</i>	353	Āruppa	207
<i>Ahirika</i>	318, 355	<i>Ārogya</i>	201

<i>Āloka-kasiṇa</i>	315	<i>Uttariṅca patāreti</i>	269
<i>Ālokabahulo</i>	269	<i>Udayabbayañāṇa</i>	311
<i>Āvajjana</i>	343	<i>Udāna</i>	302
<i>Āvaṭabhaya</i>	210	<i>Uddesācariya</i>	211
<i>Āvāsa-macchariya</i>	233	<i>Uddesika-cetiya</i>	141
<i>Āvāsa-sappāya</i>	241	<i>Uddhacca</i>	318, 329, 355
Āvāsikadhamma	251, 252, 253,	<i>Uddhacca-kukkucca</i>	225
	254, 255, 256, 257	<i>Uddhambhāgiya-saṃyojana</i>	329
<i>Āsanna-kamma</i>	338	<i>Uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmī</i>	60
Āsava	135, 136	<i>Uddhumātaka</i>	336
<i>Āsavakkhayañāṇa</i>	106, 274, 297, 323	<i>Upakāraka</i>	169
<i>Āsevana-paccaya</i>	350	Upakkilesa	347
Āhāra	212	<i>Upaghātaka-kamma</i>	338
<i>Āhāra-paccaya</i>	350	<i>Upacaya</i>	40
<i>Āhāra-rūpa</i>	40	<i>Upacāra-bhāvanā</i>	99
<i>Āhāre-paṭikūlasaññā</i>	354	<i>Upacāra-samādhī</i>	45, 46
<i>Āhuneyyaggi</i>	131	Upaññāta-dhamma	65
<i>Āhuneyyo</i>	307	<i>Upaṭṭhāna</i>	328
		<i>Upatthambhaka-kamma</i>	338
<i>Itivuttaka</i>	302	<i>Upadhi-vipatti</i>	176
<i>Itthatta</i>	40	<i>Upadhi-viveka</i>	109
<i>Itthindriya</i>	349	<i>Upadhi-sampatti</i>	177
<i>Itthīdhutta</i>	199	<i>Upanāha</i>	347
<i>Idappaccayatā</i>	340	Upanissaya	202
Iddhi	42	<i>Upanissaya-paccaya</i>	350
<i>Iddhi-pāṭihāriya</i>	94	<i>Upapajavedaniya-kamma</i>	338
Iddhipāda	213	<i>Upapatti-deva</i>	82
<i>Iddhividhā, Iddhividhi</i>	274, 297	<i>Upapāramī</i>	325
Indriya	228, 349	<i>Upapīḷaka-kamma</i>	338
<i>Indriya-paccaya</i>	350	<i>Uparima-disā</i>	265
<i>Indriyaparopariyatta-ñāṇa</i>	323	<i>Upasama</i>	197, 295
<i>Indriyasamvara</i>	128, 222	<i>Upasamānussati</i>	335
<i>Indriyasamvara-sīla</i>	160	<i>Upasampadācariya</i>	211
<i>Iriyāpatha-sappāya</i>	241	<i>Upahacca-parinibbāyī</i>	60
<i>Issarakaraṇavāda</i>	101	Upādāna	214, 340
<i>Issā</i>	308, 330, 347, 355	Upādā-rūpa	38, 40
		<i>Upādinnaka-rūpa</i>	41
<i>Uggaha-nimitta</i>	87	<i>Upādinnaka-saṅkhāra</i>	48
<i>Ugghaṭitaññū</i>	153	<i>Upādinna-dhamma</i>	22
<i>Uccāsayanamahāsayanā veramaṇī</i>	240	<i>Upāyakosalla</i>	71
<i>Uccheda-diṭṭhi</i>	13	Upāsaka-dhamma	259, 260
<i>Ujupaṭipanno</i>	307	<i>Upāsaka-parisā</i>	151
<i>Uṭṭhānasampadā</i>	144	<i>Upāsikā-parisā</i>	151
<i>Utu-niyāma</i>	223	<i>Upekkhā</i>	112, 161, 281, 325, 328
<i>Utu-sappāya</i>	241	<i>Upekkhā-vedanā</i>	111
<i>Uttara-disā</i>	265	<i>Upekkhindriya</i>	349

Uposatha	240	Kalyāṇamittadhamma	278
<i>Uppāda</i>	117	<i>Kalyāṇavāca</i>	251, 252, 253
<i>Ubbegā-pīti</i>	226	<i>Kavalīṅkārāhāra</i>	40, 212
<i>Ubhatobhāgavimutta</i>	62, 63	Kasiṇa	315
<i>Ubhayattha</i>	133	Kāma	5
<i>Ūmibhaya</i>	210	Kāmaguṇa	6
		<i>Kāma-chanda</i>	225
<i>Ekaggatā</i>	355	<i>Kāma-taṇhā</i>	74
<i>Ekatttherāpadesa</i>	166	<i>Kāma-bhava</i>	98
<i>Ekantanibbidā</i>	295	Kāmabhogī	316
<i>Ekabījī</i>	58	<i>Kāma-rāga</i>	288, 329
<i>Ekāsanikaṅga</i>	342	<i>Kāma-loka</i>	104
<i>Ehipassiko</i>	306	<i>Kāma-vitakka</i>	70
		<i>Kāma-saṁvara</i>	239
<i>Okāsa-loka</i>	102	<i>Kāmasukhallikānuyoga</i>	15
<i>Okkantikā-pīti</i>	226	<i>Kāmasugati-bhūmi</i>	351
Ogha	215	<i>Kāmādīnava-kathā</i>	246
<i>Ottappa</i>	23, 292, 355	<i>Kāmāvacara-citta</i>	356
<i>Odāta-kasiṇa</i>	315	<i>Kāmāvacara-bhūmi</i>	162, 351
<i>Opanayiko</i>	306	<i>Kāmāvacarasobhaṇa-citta</i>	356
<i>Opapātika</i>	171	<i>Kāmāsava</i>	135, 136
<i>Obhāsa</i>	328	<i>Kāmupādāna</i>	214
<i>Orambhāgiya-saṁyojana</i>	329	<i>Kāmesumicchācāra</i>	137, 321
<i>Ovādācariya</i>	211	<i>Kāmesumicchācārā veramaṇī</i>	238, 319
		<i>Kāya</i>	40, 276
<i>Kaṅkhāvitaraṇa-visuddhi</i>	242	<i>Kāya-kamma</i>	66, 319, 321
<i>Kata-ñāṇa</i>	73	<i>Kāyakammaññatā</i>	355
<i>Kataññutā</i>	353	<i>Kāyagatāsati</i>	335
<i>Kataññūkatavedī</i>	29	<i>Kāya-duccarita</i>	80
<i>Katattā-kamma</i>	338	<i>Kāya-dvāra</i>	77, 78
Kathāvatthu	75, 314	<i>Kāya-dhātu</i>	348
Kamma	4, 66, 338	<i>Kāya-passaddhi</i>	355
<i>Kammakāraṇappatta</i>	84	<i>Kāya-pāguññatā</i>	355
<i>Kamma-kilesa</i>	137	<i>Kāya-bala</i>	230
<i>Kammaññatā</i>	40	<i>Kāya-bhāvanā</i>	37
<i>Kammaṭṭhāna</i>	36, 354	<i>Kāya-mudutā</i>	355
<i>Kamma-niyāma</i>	223	<i>Kāya-lahutā</i>	355
<i>Kamma-paccaya</i>	350	<i>Kāya-viññatti</i>	40
<i>Kamma-vaṭṭa</i>	105	<i>Kāya-viññāṇa</i>	268
<i>Kammavipāka-ñāṇa</i>	323	<i>Kāyaviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Kamma-saddhā</i>	181	<i>Kāya-viveka</i>	109
<i>Kammassakatā</i>	247	<i>Kāya-vūpakāsa</i>	222
<i>Kammassakatā-saddhā</i>	181	<i>Kāyasakkhī</i>	63
<i>Karuṇā</i>	161, 305, 355	<i>Kāya-saṅkhāra</i>	119, 120
<i>Kalyāṇamitta</i>	250	<i>Kāya-samphassa</i>	272
Kalyāṇamittatā	1, 144, 280, 324	<i>Kāyasamphassajā-vedanā</i>	113

<i>Kāya-sucarita</i>	81	<i>Khīṇāsava-paṭiññā</i>	180
<i>Kāyānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182	<i>Khuddaka-nikāya</i>	75
<i>Kāyika-dukkha</i>	16	<i>Khuddakā-pīti</i>	226
<i>Kāyika-vedanā</i>	110	<i>Khetta-sampatti</i>	115
<i>Kāyika-sukha</i>	52	<i>Khemacitta</i>	353
<i>Kāyindriya</i>	349		
<i>Kāyujukatā</i>	355	<i>Gati</i>	351
<i>Kālacārī</i>	250	<i>Gati-vipatti</i>	176
<i>Kālaññutā</i>	287	<i>Gati-sampatti</i>	177
<i>Kāla-vipatti</i>	176	<i>Gantha-dhura</i>	26
<i>Kāla-sampatti</i>	177	<i>Gandha</i>	6, 40, 277
Kālāmasutta-kaṅkhāniyaṭṭhāna	317	<i>Gandha-taṇhā</i>	264
<i>Kicca-ñāṇa</i>	73	<i>Gandha-dhātu</i>	348
Kiccāni, Ariyasaccesu	205	<i>Gandha-sañcetanā</i>	263
Kilesa	318, 359	<i>Gandha-saññā</i>	271
<i>Kilesa-kāma</i>	5	<i>Gambhīrañca katharṁ kattā</i>	278
<i>Kilesa-parinibbāna</i>	27	<i>Garu</i>	278
<i>Kilesa-māra</i>	234	<i>Garuka-kamma</i>	338
<i>Kilesa-vaṭṭa</i>	105	<i>Gahapataggi</i>	131
<i>Kimkaraṇīyesu dakkhatā</i>	324	<i>Gahapati-parisā</i>	152
<i>Kukkucca</i>	355	<i>Gāthā</i>	302
<i>Kumbhīlabhaya</i>	210	Gāra	261, 353
Kula-ciraṭṭhiti-dhamma	138	Gāravatā	261
<i>Kula-macchariya</i>	233	<i>Gilānasatuppādaka</i>	255
<i>Kusala-kamma</i>	4	<i>Gihī-padhāna</i>	32
Kusala-kamma	319, 320	Gihī-sukha	192
<i>Kusala-dhamma</i>	85	<i>Guṇātireka-sampadā</i>	190
Kusala-mūla	67	<i>Geyya</i>	302
Kusala-vitakka	69	<i>Gocara-rūpa</i>	40
<i>Kusalavipāka-ahetuka-citta</i>	355	<i>Gocara-sappāya</i>	241
<i>Kodha</i>	308, 347	<i>Gocara-sampajañña</i>	189
<i>Kolaṅkola</i>	58	<i>Gotrabhū-ñāṇa</i>	345
Kosalla	71		
		Gharāvāsa-dhamma	139
<i>Khaṇika-samādhī</i>	46	<i>Ghāna</i>	40, 276
<i>Khaṇikā-pīti</i>	226	<i>Ghāna-dvāra</i>	78
<i>Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaka</i>	254	<i>Ghāna-dhātu</i>	348
<i>Khattiya</i>	173	<i>Ghāna-viññāṇa</i>	268
<i>Khattiya-parisā</i>	152	<i>Ghānaviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Khanti</i>	24, 139, 325, 326, 353	<i>Ghāna-samphassa</i>	272
<i>Khanti-saṁvara</i>	243	<i>Ghānasamphassajā-vedanā</i>	113
Khandha, Pañca	216	<i>Ghānindriya</i>	349
<i>Khandhaka</i>	75	<i>Ghāyana</i>	343
<i>Khandha-parinibbāna</i>	27	<i>Ghosa-pamāṇa</i>	158
<i>Khandha-māra</i>	234		
<i>Khalupacchābhattikaṅga</i>	342	Cakka	140

<i>Cakkavatti</i>	142	<i>Cetiya</i>	141
Cakkavatti-vatta	339	<i>Cetopariyañña</i>	274, 297
Cakkhu	40, 217 , 276	<i>Cetovimutti</i>	43
<i>Cakkhu-dvāra</i>	78	<i>Corī-bharyā</i>	282
<i>Cakkhu-dhātu</i>	348		
<i>Cakkhundriya</i>	349	<i>Chanda</i>	213, 355
<i>Cakkhumā</i>	95	<i>Chanda-sampadā</i>	280
<i>Cakkhu-viññāṇa</i>	268	<i>Chandāgati</i>	196
<i>Cakkhuvīññāṇa-dhātu</i>	348	<i>Chaḷabhiñña</i>	62
<i>Cakkhu-samphassa</i>	272		
<i>Cakkhusamphassajā-vedanā</i>	113	<i>Janaka-kamma</i>	338
<i>Catuttha-jhāna</i>	9	<i>Jaratā</i>	40
<i>Catudhātuvavaṭṭhāna</i>	147, 354	<i>Jarādhammatā</i>	247
Caraṇa	344	<i>Jarā-maraṇa</i>	340
Carita	262	<i>Jalābuja</i>	171
Cariyā	262	<i>Javana</i>	343
<i>Cāga</i>	139, 197, 249, 292	<i>Jāgariyānuyoga</i>	128
<i>Cāga-sampadā</i>	191	<i>Jātaka</i>	302
<i>Cāgānussati</i>	335	<i>Jātaṭṭhāna</i>	188
<i>Cātummahārājikā</i>	270, 351	<i>Jātarūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī</i>	242
Citta	157, 213, 355	<i>Jāti</i>	340
<i>Citta-kammaññatā</i>	355	<i>Jiṇṇa</i>	83, 84, 150
<i>Citta-niyāma</i>	223	<i>Jiṇṇapaṭisaṅkharāṇā</i>	138
Citta-passaddhi	355	<i>Jivhā</i>	40, 276
<i>Citta-pāguññatā</i>	355	<i>Jivhā-dvāra</i>	78
<i>Citta-bhāvanā</i>	37	<i>Jivhā-dhātu</i>	348
<i>Citta-mudutā</i>	355	<i>Jivhā-viññāṇa</i>	268
<i>Citta-lahutā</i>	355	<i>Jivhāvīññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Citta-vipallāsa</i>	178	<i>Jivhā-samphassa</i>	272
<i>Citta-viveka</i>	109	<i>Jivhāsamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Citta-visuddhi</i>	242	<i>Jivhindriya</i>	349
<i>Citta-saṅkhāra</i>	119, 120	<i>Jīvita-rūpa</i>	40
<i>Citta-sampatti</i>	115	<i>Jīvitindriya</i>	40, 349, 355
<i>Cittānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182		
<i>Cittujukatā</i>	355	Jhāna	7, 8
<i>Cintāmaya-paññā</i>	93	<i>Jhānalābhī</i>	252, 253, 254, 322
<i>Cīvara</i>	159	<i>Jhānādisaṅkilesādi-ñāṇa</i>	323
<i>Cīvara-santosa</i>	203		
<i>Cuti</i>	343	Ñāṇa	72, 73, 328, 345
<i>Cutūpapāta-ñāṇa</i>	106, 323	<i>Ñāṇa-carita</i>	262
Cetanā	263 , 355	<i>Ñāṇadassana-visuddhi</i>	242
<i>Cetanā-sampadā</i>	190	<i>Ñāṇa-saṁvara</i>	243
Cetasika	157, 355	<i>Ñātakasaṅgaha</i>	353
<i>cetasika-dukkha</i>	16	<i>Ñātattha-cariyā</i>	96
<i>Cetasika-vedanā</i>	110	<i>Ñāta-pariññā</i>	92
<i>Cetasika-sukha</i>	52	<i>Ñāyapaṭipanno</i>	307

<i>Ṭhānāṭhāna-ñāṇa</i>	323	<i>Diṭṭhadhammavedanīya-kamma</i>	338
Taṇhā	74, 91, 264, 340, 357	<i>Diṭṭhadhammikattha</i>	132
<i>Tatiya-jhāna</i>	9	Diṭṭhadhammikattha-saṁvattanika-dhamma	144
<i>Tatramajjhataṭṭā</i>	355	<i>Diṭṭhāsava</i>	136
<i>Tathāgatabodhi-saddhā</i>	181	Diṭṭhi	13, 14, 91, 288, 318, 330, 355
<i>Tathāgata-sāvaka</i>	142	<i>Diṭṭhippatta</i>	63
<i>Tadaṅga-nirodha</i>	224	<i>Diṭṭhiyā supaṭividdhā</i>	231
<i>Tadālabhana</i>	343	<i>Diṭṭhi-vipatti</i>	175
<i>Tapa</i>	326, 353	<i>Diṭṭhi-vipallāsa</i>	178
<i>Tāvatiṁsā</i>	270, 351	<i>Diṭṭhi-visuddhi</i>	242
Titthāyatana	101	<i>Diṭṭhi-sampadā</i>	280
Tipiṭaka	75	<i>Diṭṭhi-sāmaññatā</i>	273
<i>Tiracchānayoni</i>	198, 351	<i>Diṭṭhujukamma</i>	89
Tilakkhaṇa	76	<i>Diṭṭhupādāna</i>	214
Tisaraṇa	116	<i>Dibbacakkhu</i>	217, 274, 297
<i>Tīraṇa-pariññā</i>	92	<i>Dibbasota</i>	274, 297
<i>Tusitā</i>	270, 351	Disā	265
<i>Tecīvarikaṅga</i>	342	<i>Dīgha-nikāya</i>	75
<i>Tejo-kasiṇa</i>	315	Dukkha	16, 112, 204, 296
<i>Tejo-dhātu</i>	39, 147	Dukkhatā	76, 79
<i>Tevijja</i>	62	<i>Dukkha-dukkhatā</i>	79
<i>Thambha</i>	347	<i>Dukkha-nirodha</i>	204
<i>Thīna</i>	318, 355	<i>Dukkha-nirodhagāminī paṭipadā</i>	204
<i>Thīna-middha</i>	225	<i>Dukkha-vedanā</i>	111
Thūpāraha-puggala	142	<i>Dukkha-samudaya</i>	204
Theradhamma	322	<i>Dukkha paṭipadā khippābhiññā</i>	154
<i>Thero rattaññū</i>	322	<i>Dukkha paṭipadā dandhābhiññā</i>	154
<i>Dakkhiṇa-disā</i>	265	<i>Dukkhindriya</i>	349
Dakkhiṇā-visuddhi	143	Duccarita	80
<i>Dakkhiṇeyyaggi</i>	131	<i>Dutiya-jhāna</i>	9
<i>Dakkhiṇeyyo</i>	307	Dullabha-puggala	29
<i>Dama</i>	139	<i>Deyyadhamma-sampatti</i>	115
Dasa-balañāṇa	323	Deva	82
Dasa-sīla	242	<i>Devatānussati</i>	335
<i>Dassana</i>	343	Devadūta	83, 84
<i>Dassanānuttariya</i>	126, 127	<i>Devaputta-māra</i>	234
<i>Dahara</i>	84	<i>Deva-loka</i>	103
Dāna	11, 12, 123, 186,	<i>Deva-sampatti</i>	114
	239, 229, 325, 326, 353	Desanā	17, 18
<i>Dāna-kathā</i>	246	Desanāvidhi	172
<i>Dānamaya</i>	88, 89	<i>Domanassa</i>	112
<i>Dārasaṅgaha</i>	353	<i>Domanassindriya</i>	349
<i>Dāsī-bharyā</i>	282	<i>Dosa</i>	68, 318, 355
		<i>Dosaggi</i>	130
		<i>Dosa-carita</i>	262
		<i>Dosamūla-citta</i>	355

<i>Dosāgati</i>	196	<i>Dhammānusārī</i>	63
Dvāra	77, 78	<i>Dhammānussati</i>	335
		<i>Dhammikathāya sandassaka</i>	253
<i>Dhatā</i>	231	<i>Dhammikārakkhā</i>	339
<i>Dhanānuppadāna</i>	339	Dhātu	146, 148, 348
Dhamma	19, 20, 21, 22, 35, 85, 100, 206, 277	<i>Dhātukathā</i>	75
<i>Dhamma-iddhi</i>	42	Dhātu-kammaṭṭhāna	147
<i>Dhammakāmatā</i>	324	<i>Dhātu-cetiya</i>	141
<i>Dhammakāmo</i>	322	Dhātu-manasikāra	147
Dhamma-khandha	218	Dhutaṅga	342
<i>Dhamma-gāravatā</i>	261	Dhura	26
Dhamma-guṇa	306		
<i>Dhammacakkappavattanaṭṭhāna</i>	188	<i>Na antarāvosaṇaṇi</i>	291
Dhammacariyā	320, 353	<i>Na āmisantaro</i>	219
<i>Dhamma-cetiya</i>	141	<i>Na āvāsamaccharī</i>	257
<i>Dhammaññūtā</i>	287	<i>Na kammārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-taṇhā</i>	264	<i>Na kulamaccharī</i>	257
<i>Dhamma-dassane nivesaka</i>	255	<i>Naccagītavādītavisūkadassana-</i>	
<i>Dhamma-dāna</i>	11	<i>mālāgandhavilepanadhāraṇa-</i>	
Dhammadesaka-dhamma	219	<i>maṇḍanavibhūsanatṭhānā veramaṇī</i>	240
Dhammadesanā	134	<i>Naccagītavādītavisūkadassanā veramaṇī</i>	242
<i>Dhammadesanāmaya</i>	89	<i>Naṭṭhagavesanā</i>	138
<i>Dhamma-dhātu</i>	348	<i>Natthika-diṭṭhi</i>	14
Dhamma-niyāma	86, 223, 340	<i>Natthi-paccaya</i>	350
<i>Dhamma-paṭisanthāra</i>	31	<i>Na niddārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-paṭisambhidā</i>	156	<i>Na pāpamittatā</i>	291
<i>Dhamma-pamāṇa</i>	158	<i>Na pāpicchatā</i>	291
<i>Dhamma-macchariya</i>	233	<i>Na bhassārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-vicaya</i>	281	<i>Na lābhamaccharī</i>	257
Dhammavinaya-jānanalakkhaṇa	294, 295	Navakabhikkhu-dhamma	222
<i>Dhamma-vepulla</i>	44	Navaṅga-satthusāsana	302
<i>Dhamma-saṅgaha</i>	49	<i>Na saṅgaṇikārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-saṅcetanā</i>	263	Nāthakaraṇadhamma	324
<i>Dhamma-saññā</i>	271	<i>Nānādhātu-ñāṇa</i>	323
Dhamma-samādāna	145	<i>Nānādhimuttika-ñāṇa</i>	323
Dhamma-samādhi	218	<i>Nāma-paññatti</i>	28
<i>Dhamma-sākacchā</i>	353	<i>Nāma-rūpa</i>	340
<i>Dhammassavana</i>	353	<i>Nāmarūpa-pariccheda-ñāṇa</i>	345
<i>Dhammassavanamaya</i>	89	<i>Nikanti</i>	328
Dhammassavanānisaṁsa	221	<i>Nindā</i>	296
<i>Dhammācariya</i>	211	<i>Nippariyāya-suddhi</i>	54
<i>Dhammādhīṭṭhāna-desanā</i>	17	Nibbāna	27, 157, 295, 310
<i>Dhammādhīpateyya</i>	125, 339	<i>Nibbāna-sacchikiriyā</i>	353
<i>Dhammānudhamma-paṭipatti</i>	179, 193	<i>Nibbāna-sampatti</i>	114
<i>Dhammānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182	<i>Nibbidāñāṇa</i>	311
<i>Dhammānurvatti</i>	201	Nimitta	87, 150

<i>Nimmānaratī</i>	270, 351	Paññā	93, 197, 228, 237,
Niyāma	223		249, 292, 305, 324, 325
<i>Niyyānikadhammadesanā</i>	180	<i>Paññā-kathā</i>	314
<i>Niraya</i>	198, 351	<i>Paññā-khandha</i>	218
<i>Nirāmisā-sukha</i>	53	<i>Paññā-cakkhu</i>	217
<i>Nirutti-paṭisambhidā</i>	155	<i>Paññāpana-paññatti</i>	28
Nirodha	204, 224, 295	<i>Paññāpiya-paññatti</i>	28
<i>Nirodha-saññā</i>	331	<i>Paññā-bala</i>	229, 230
<i>Nivāta</i>	353	<i>Paññā-bhāvanā</i>	37
<i>Nissaya</i>	159	<i>Paññāvimutta</i>	62, 63
<i>Nissaya-paccaya</i>	350	<i>Paññāvimutti</i>	43
<i>Nissayasampanno</i>	95	<i>Paññā-sampadā</i>	191
<i>Nissayācariya</i>	211	<i>Paññā-indriya</i>	349, 355
<i>Nissaraṇa-nirodha</i>	224	<i>Paṭigha</i>	288, 329
<i>Nītattha</i>	64	Paṭiccasamuppāda	340
<i>Nīla-kasiṇa</i>	315	<i>Paṭipatti-pūjā</i>	30
Nīvaraṇa	225	<i>Paṭipatti-saddhamma</i>	121
<i>Nekkhamma</i>	325	<i>Paṭipatti-sāsana</i>	51
<i>Nekkhamma-vitakka</i>	69	Paṭipadā	154
<i>Nekkhammānisaṃsa-kathā</i>	246	<i>Paṭipadāñāṇadassana-visuddhi</i>	242
<i>Neyya</i>	153	<i>Paṭipadānuttariya</i>	126
<i>Neyyattha</i>	64	<i>Paṭipassaddhi-nirodha</i>	224
<i>Nevasaññānāsaññāyatana</i>	207	<i>Paṭibhāga-nimitta</i>	87
<i>Nevasaññānāsaññāyatana-bhūmi</i>	351	<i>Paṭibhāṇa-paṭisambhidā</i>	155
<i>Nesajjikaṅga</i>	342	<i>Paṭirūpadesavāsa</i>	140, 353
<i>No caṭṭhāne niyojaye</i>	278	<i>Paṭivinodanā</i>	202
		<i>Paṭivedha-saddhamma</i>	121
<i>Pakiṇṇaka-akusala-cetasika</i>	355	<i>Paṭisaṅkhāñāṇa</i>	311
<i>Pakiṇṇaka-cetasika</i>	355	Paṭisanthāra	31
<i>Paggāha</i>	328	<i>Paṭisanthāra-gāravatā</i>	261
<i>Paccattaṃ veditabbo viññūhi</i>	306	<i>Paṭisandhi</i>	343
Paccaya	159, 350	<i>Paṭisambhidappatta</i>	62
<i>Paccayapariggaha-ñāṇa</i>	345	Paṭisambhidā	155
<i>Paccayasannissita-sīla</i>	160	<i>Paṭisallekhitā</i>	251
<i>Paccaya-sampadā</i>	190	<i>Paṭisevanā</i>	202
Paccayākāra	340	<i>Paṭṭhāna</i>	75
<i>Paccavekkhaṇa-ñāṇa</i>	345	<i>Paṭhama-jhāna</i>	9
<i>Paccuppannaṃsa-ñāṇa</i>	72	<i>Paṭhavī-kasiṇa</i>	315
<i>Pacceka-buddha</i>	142	<i>Paṭhavī-dhātu</i>	39, 147
<i>Pacchājāta-paccaya</i>	350	<i>Paṇḍitasevanā</i>	353
<i>Pacchima-disā</i>	265	<i>Pattapiṇḍikaṅga</i>	342
Pañca-khandha	216	<i>Pattānumodanāmaya</i>	89
Pañca-dhamma	239	<i>Pattidānamaya</i>	89
Pañca-sīla	238	<i>Padaparama</i>	153
Paññatti	28	Padhāna	32, 156
<i>Paññavā</i>	251	Papañca	91

<i>Pabbajita</i>	150	<i>Passaddhi</i>	220, 281, 328
Pabbajita-abhiṇhapaccavekkhaṇa	248	<i>Pahātabba-dhamma</i>	206
<i>Pabbajita-padhāna</i>	32	Pahāna	92, 205, 224
<i>Pabbajjā</i>	123	<i>Pahāna-padhāna</i>	156
<i>Pabbajjācariya</i>	211	<i>Pahāna-pariññā</i>	92
Pamāṇa, Pamāṇika	158	<i>Pahāna-saññā</i>	331
<i>Pamāda</i>	347	<i>Paṃsukūlacīvara</i>	159
<i>Payoga-vipatti</i>	176	<i>Paṃsukūlikaṅga</i>	342
<i>Payoga-sampatti</i>	177	<i>Pāṭipuggalika-dāna</i>	12
<i>Payogābhisaṅkhāra</i>	185	<i>Pāṭimokkhasaṃvara</i>	222, 243
<i>Paratoghosa</i>	34	<i>Pāṭimokkhasaṃvara-sīla</i>	160
<i>Parattha</i>	133	Pāṭihāriya	94
<i>Paranimmitavasavattī</i>	270, 351	<i>Pāṇātipāta</i>	137, 321
<i>Paramattha</i>	132	<i>Pāṇātipāta veramaṇī</i>	238, 240, 319
<i>Paramattha-desanā</i>	18	Pāpaṇikadhamma	95
Paramattha-dhamma	157	<i>Pāpamitta</i>	199
<i>Paramatthapāramī</i>	325	<i>Pāpavirati</i>	353
<i>Paramattha-sacca</i>	50	<i>Pāpicchā</i>	308
<i>Parahitapaṭipatti</i>	304	<i>Pāmojja</i>	220
<i>Parikamma-nimitta</i>	87	Pāramī	325
<i>Parikamma-bhāvanā</i>	99	<i>Pāricariyānuttariya</i>	127
<i>Pariccāga</i>	326	Pārisuddhi-sīla	160
<i>Pariccheda-rūpa</i>	40	Pāvacana	35
Pariññā	92, 205	<i>Pāsādiko</i>	322
<i>Pariññeyya-dhamma</i>	250	<i>Pāhuneyyo</i>	307
<i>Pariṇatabhojī</i>	250	<i>Piṇḍapāta</i>	159
<i>Parittasubhā</i>	351	<i>Piṇḍapāta-santosa</i>	203
<i>Parittābhā</i>	351	<i>Piṇḍapātikaṅga</i>	342
<i>Parinibbutaṭṭhāna</i>	188	<i>Piṇḍiyālopabhojana</i>	159
<i>Paribhoga-cetiya</i>	141	<i>Pitughāta</i>	245
<i>Parimitapānabhojanā</i>	138	<i>Pittivisaya</i>	198, 351
<i>Pariyatti-dhamma</i>	332	Piyarūpa sātārūpa	266
<i>Pariyatti-saddhamma</i>	121	<i>Piyavācā</i>	186
<i>Pariyatti-sāsana</i>	51	<i>Piyavinābhāvatā</i>	247
<i>Pariyāyadassāvī</i>	219	<i>Piyo</i>	278
<i>Pariyāya-suddhi</i>	54	<i>Pisuṇāvācā</i>	321
Pariyesanā	33	<i>Pisuṇāya vācāya veramaṇī</i>	319
<i>Parivajjanā</i>	202	<i>Pīta-kasiṇa</i>	315
<i>Parivāra</i>	75	Pīti	220, 226 , 281, 328, 355
<i>Parisaññutā</i>	287	Puggala	153
Parisā	151, 152	<i>Puggalaññutā</i>	287
<i>Palāsa</i>	347	<i>Puggalapaññatti</i>	75
<i>Paviveka</i>	294	<i>Puggala-sappāya</i>	241
<i>Paviveka-kathā</i>	314	<i>Puggalādhiṭṭhāna-desanā</i>	17
<i>Pasaṃsā</i>	296	<i>Puññakaraṇāyārocaka</i>	254, 255
<i>Pasāda-rūpa</i>	40	Puññakiriya-vatthu	88, 89

<i>Puññābhisaṅkhāra</i>	129	Buddha-ovāda	97
Putta	90	Buddha-guṇa	303, 304, 305
<i>Puttasāṅgaha</i>	353	<i>Buddha-cakkhu</i>	217
<i>Pubbakārī</i>	29	Buddha-cariyā	96
<i>Pubbekatapuññatā</i>	140, 353	<i>Buddhattha-cariyā</i>	96
<i>Pubbekata-vāda</i>	101	Buddha-dhammadesanā	134
<i>Pubbenivāsānussati</i>	274, 297	<i>Buddhāmata</i>	201
<i>Pubbenivāsānussati-ñāṇa</i>	106, 323	<i>Buddhānussati</i>	335
<i>Puratthima-disā</i>	265	<i>Buddhāpadesa</i>	166
<i>Purisatta</i>	40	<i>Buddhi-carita</i>	262
<i>Purisamedha</i>	187	<i>Buddho</i>	303
<i>Purisindriya</i>	349	Bojjhaṅga	281
<i>Purejāta-paccaya</i>	350	Bodhipakkhiya-dhamma	352
<i>Puḷuvaka</i>	336	<i>Byādhita</i>	83, 84, 150
<i>Pūjaneyya-pūjā</i>	353	<i>Byādhidhammatā</i>	247
Pūjā	30	<i>Byāpāda</i>	225, 321, 347
<i>Pūtimuttabhesajja</i>	159	<i>Byāpāda-vitakka</i>	70
<i>Peyyavajja</i>	229	<i>Brahmacariya</i>	353
		<i>Brahmacārī</i>	250
<i>Pharaṇā-pīti</i>	226	<i>Brahmapārisajjā</i>	351
<i>Pharusavācā</i>	321	<i>Brahmapurohitā</i>	351
<i>Pharusāya vācāya veramaṇī</i>	319	<i>Brahma-loka</i>	103
Phala	165, 310	Brahmavihāra	161
<i>Phalañāṇa</i>	345	<i>Brāhmaṇa</i>	173
Phassa	272, 340, 355	<i>Brāhmaṇa-parisā</i>	152
<i>Phassāhāra</i>	212		
<i>Phusana</i>	343	<i>Bhagavā</i>	303
<i>Phoṭṭhabba</i>	6, 40, 277	<i>Bhaginī-bhariyā</i>	282
<i>Phoṭṭhabba-taṇhā</i>	264	<i>Bhaṅgañāṇa</i>	311
<i>Phoṭṭhabba-dhātu</i>	348	Bhabbatā-dhamma	267
<i>Phoṭṭhabba-sañcetanā</i>	263	Bhaya	210
<i>Phoṭṭhabba-sañhā</i>	271	<i>Bhayañāṇa</i>	311
		<i>Bhayāgati</i>	196
Bala	227, 228, 229, 230	Bhariyā	282
Bahukāra-dhamma	25, 279, 292	Bhava	98, 340
<i>Bahula-kamma</i>	338	<i>Bhavaṅga</i>	343
<i>Bahussuta</i>	251, 252, 253, 254	<i>Bhava-cakka</i>	340
Bahussutaṅga	231	<i>Bhava-taṇhā</i>	74
<i>Bahussutā</i>	231	<i>Bhava-rāga</i>	288, 330
<i>Bahussuto</i>	322	<i>Bhavāsava</i>	135, 136
<i>Bāla-asevanā</i>	353	<i>Bhassapariyanta</i>	222
<i>Bāhā-bala</i>	230	<i>Bhassa-sappāya</i>	241
Bāhirāyatana	277	Bhāvanā	36, 37, 99, 205
<i>Bāhusacca</i>	237, 292, 324, 353	<i>Bhāvanā-padhāna</i>	156
<i>Bija-niyāma</i>	223	<i>Bhāvanāpahānārāmatā</i>	203
<i>Buddha</i>	100, 142	<i>Bhāvanāmaya</i>	88, 89

<i>Bhāvanāmaya-paññā</i>	93	<i>Mano-viññāṇa</i>	268
<i>Bhāvanīyo</i>	278	<i>Manoviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Bhāva-rūpa</i>	40	<i>Manosañcetanāhāra</i>	212
<i>Bhāvetabba-dhamma</i>	206	<i>Mano-samphassa</i>	272
Bhikkhu-aparihāniyadhamma	290, 291	<i>Manosamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Bhikkhunī-parisā</i>	151	<i>Mano-sucarita</i>	81
<i>Bhikkhu-parisā</i>	151	<i>Maraṇadhammatā</i>	247
<i>Bhūta-kasiṇa</i>	315	<i>Maraṇassati</i>	335
Bhūmi	162, 351	Mala	308
<i>Bhesajja</i>	159	<i>Mahākiriyā-citta</i>	355
<i>Bhoga</i>	227	<i>Mahākusala-citta</i>	355
Bhoga-ādiya	232	Mahāpadesa	166, 167
<i>Bhoga-bala</i>	230	<i>Mahābrahmā</i>	351
Bhoga-vibhāga	163	Mahābhūta	38, 39
<i>Bhoga-sukha</i>	192	<i>Mahāvīpāka-citta</i>	355
<i>Bhojana-sappāya</i>	241	<i>Maṁsa-cakkhu</i>	217
<i>Bhojane-mattaññutā</i>	128	<i>Maṁsa-vaṇṇijā</i>	235
		<i>Mātāpitu-upatṭhāna</i>	123, 353
<i>Makkha</i>	308, 347	<i>Mātā-bharyā</i>	282
Magga	164, 204, 310	<i>Mātughāta</i>	245
<i>Maggañāṇa</i>	345	Māna	91, 288, 309 , 318, 329, 347, 355
<i>Magga-paccaya</i>	350	<i>Māyā</i>	308, 347
<i>Maggāmaggañānadassana-visuddhi</i>	242	Māra	234
Magguppāda-pubbanimitta	280	<i>Mālāgandhavilepanadhāraṇa</i>	
Maṅgala	353	<i>maṅḍanavibhūsanaṭṭhānā veramaṇī</i>	242
<i>Maccu-māra</i>	234	Micchatta	334
Macchariya	233, 308, 330, 347, 355	<i>Micchā-ājīva</i>	334
<i>Majjapānasaññama</i>	353	<i>Micchākammanta</i>	334
<i>Majja-vaṇṇijā</i>	235	<i>Micchāñāṇa</i>	334
<i>Majjhima-nikāya</i>	75	<i>Micchādīṭṭhi</i>	308, 321, 334
<i>Mata</i>	83, 84, 150	<i>Micchāvācā</i>	334
<i>Mattaññutā</i>	287	<i>Micchāvāyāma</i>	334
<i>Mada</i>	347	<i>Micchāvīmutti</i>	334
<i>Maddava</i>	326	<i>Micchāsaṅkappa</i>	334
<i>Manasānupekkhitā</i>	231	<i>Micchāsati</i>	334
<i>Manasikāra</i>	355	<i>Micchāsamādhī</i>	334
<i>Manindriya</i>	349	Mittapaṭirūpaka	168
<i>Manussa</i>	351	<i>Middha</i>	355
<i>Manussa-loka</i>	103	<i>Muñcitukamyatāñāṇa</i>	311
<i>Manussa-sampatti</i>	114	<i>Muditā</i>	161, 355
<i>Mano</i>	276	<i>Mudutā</i>	40
<i>Mano-kamma</i>	66, 319, 321	<i>Musāvāda</i>	137, 308, 321
<i>Mano-duccarita</i>	80	<i>Musāvādā veramaṇī</i>	238, 240, 319
<i>Mano-dvāra</i>	77, 78	<i>Mūla</i>	340
<i>Mano-dhātu</i>	348	<i>Mettā</i>	161, 325
<i>Manomayiddhi</i>	297	<i>Mettā-karuṇā</i>	239

<i>Mettākāyakamma</i>	273	<i>Rūpāvacarakusala-citta</i>	355
<i>Mettāmanokamma</i>	273	<i>Rūpāvacara-citta</i>	355
<i>Mettāvacīkamma</i>	273	<i>Rūpāvacara-bhūmi</i>	162, 351
Methunasāmyoga	283	<i>Rūpāvacaravipāka-citta</i>	355
<i>Moha</i>	68, 318, 355		
<i>Moha-carita</i>	262	<i>Lakkhaṇa-rūpa</i>	40
<i>Mohamūla-citta</i>	355	<i>Lakkhaṇūpanijjhāna</i>	7
<i>Mohāgati</i>	196	<i>Lahutā</i>	40
		<i>Lābha</i>	296
<i>Yathābala-santosa</i>	122	<i>Lābha-macchariya</i>	233
<i>Yathālābha-santosa</i>	122	<i>Lābhānuttariya</i>	127
<i>Yathāsanthatikaṅga</i>	342	<i>Lūkha-pamāṇa</i>	158
<i>Yathāsāruppa-santosa</i>	122	Loka	102, 103, 104
<i>Yamaka</i>	75	<i>Lokattha-cariyā</i>	96
<i>Yasa</i>	296	Lokadhamma	296
<i>Yāmā</i>	270, 351	Lokapāla-dhamma	23
Yoga	170	<i>Lokavidū</i>	303
<i>Yogabahulo</i>	269	<i>Lokādhipateyya</i>	125
Yoni	171	<i>Lokiya-dhamma</i>	20
Yonisomanasikāra	2, 34, 179, 193, 280	<i>Lokuttarakusala-citta</i>	355
		<i>Lokuttara-citta</i>	355
Ratanattaya	100	Lokuttara-dhamma	20, 310, 332
<i>Rasa</i>	6, 40, 277	<i>Lokuttara-bhūmi</i>	162
<i>Rasa-taṇhā</i>	264	<i>Lokuttaravipāka-citta</i>	355
<i>Rasa-dhātu</i>	348	<i>Lobha</i>	68, 318, 355
<i>Rasa-sañcetanā</i>	263	<i>Lobhamūla-citta</i>	355
<i>Rasa-saññā</i>	271	<i>Lohitaka</i>	336
<i>Rāgaggi</i>	130	<i>Lohita-kasiṇa</i>	315
<i>Rāga-carita</i>	262	<i>Lohituppāda</i>	245
Rājadhamma	326		
Rāja-saṅgahavattu	187	<i>Vacanakkhamo</i>	278
<i>Rukkhamūlasenāsana</i>	159	<i>Vacasā paricitā</i>	231
<i>Rukkhamūlikaṅga</i>	342	<i>Vacī-kamma</i>	66, 319, 321
Rūpa	6, 38, 40, 41, 157, 277	<i>Vacī-duccarita</i>	80
<i>Rūpa-khandha</i>	216	<i>Vacīdvāra</i>	77
<i>Rūpa-jhāna</i>	8, 313	<i>Vacīparama</i>	168
<i>Rūpa-taṇhā</i>	264	<i>Vacī-viññatti</i>	40
<i>Rūpa-dhātu</i>	348	<i>Vacī-saṅkhāra</i>	119, 120
<i>Rūpa-dhamma</i>	19	<i>Vacī-sucarita</i>	81
<i>Rūpa-pamāṇa</i>	158	Vajjī-aparihāniyadhamma	289
<i>Rūpa-bhava</i>	98	Vaṭṭa	105
<i>Rūpa-rāga</i>	329	Vaḍḍhana-mukha	201
<i>Rūpa-loka</i>	104	Vaḍḍhi, Ariyā	249
<i>Rūpa-sañcetanā</i>	263	Vaṇijjā	235
<i>Rūpa-saññā</i>	271	Vaṇṇa	173, 227
<i>Rūpāvacarakiriyā-citta</i>	355	<i>Vaṇṇa-kasiṇa</i>	315

<i>Vaṇṇa-macchariya</i>	233	<i>Vipassanā-bhāvanā</i>	36
<i>Vattā ca</i>	278	Vipassanūpakilesa	328
<i>Vatthu-kāma</i>	5	<i>Vipāka-paccaya</i>	350
<i>Vatthu-sampadā</i>	190	<i>Vipāka-vaṭṭa</i>	105
<i>Vadhakā-bhāriyā</i>	282	<i>Vipāka-saddhā</i>	181
<i>Vaya</i>	117	<i>Vipubbaka</i>	336
Vara	227	<i>Vippayutta-paccaya</i>	350
<i>Vājapeya</i>	187	<i>Vibhaṅga</i>	75
<i>Vāyo-kasiṇa</i>	315	<i>Vibhava-taṇhā</i>	74
<i>Vāyo-dhātu</i>	39, 147	<i>Vimuttānuttariya</i>	126
<i>Vikāra-rūpa</i>	40	Vimutti	43
<i>Vikālabhojanā veramaṇī</i>	240	<i>Vimutti-kathā</i>	314
<i>Vikkhambhana-nirodha</i>	224	<i>Vimutti-khandha</i>	218
<i>Vikkhāyitaka</i>	336	<i>Vimuttiñānadassana-kathā</i>	314
<i>Vikkhittaka</i>	336	<i>Vimuttiñānadassana-khandha</i>	218
<i>Vigata-paccaya</i>	350	<i>Vimutto</i>	322
<i>Vicāra</i>	266, 355	Vimokkha	107, 298
<i>Vicikicchā</i>	225, 288, 318, 329, 355	<i>Virajacitta</i>	353
<i>Vicchiddaka</i>	336	Virati	108
Vijjā	106, 297	<i>Viratīcetasika</i>	355
<i>Vijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Virāga</i>	294, 295
<i>Vijjamānena-avijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Virāga-saññā</i>	331
<i>Vijjamānena-vijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Viriya</i>	213, 228, 281, 325, 355
<i>Vijjācaraṇa-sampanno</i>	303	<i>Viriya-bala</i>	229
<i>Viññatti-rūpa</i>	40	<i>Viriya-saṁvara</i>	243
Viññāṇa	268, 340	<i>Viriyaṁbha</i>	237, 294, 324
<i>Viññāṇa-kasiṇa</i>	315	<i>Viriyaṁbha-kathā</i>	314
Viññāṇa-kicca	343	<i>Viriyaṁdriya</i>	349
<i>Viññāṇa-khandha</i>	216	Viveka	109
<i>Viññāṇaṅcāyatana</i>	207	<i>Visaya-rūpa</i>	40
<i>Viññāṇaṅcāyatana-bhūmi</i>	351	<i>Visa-vaṇijjā</i>	235
Viññāṇaṭṭhiti	240	<i>Visaṁyoga</i>	294
<i>Viññāṇa-dhātu</i>	148	Visuddhi	242, 305
<i>Viññāṇāhāra</i>	212	<i>Visuddhi-deva</i>	82
<i>Vitakka</i>	266, 355	<i>Vihimsā-vitakka</i>	70
<i>Vitakka-carita</i>	262	<i>Vīmaṁsā</i>	213
<i>Vidhūro</i>	95	Vuḍḍhi-dhamma	179
<i>Vinaya</i>	35, 353	Vedanā	110, 111, 112, 113, 340, 355, 358
<i>Vinaya-piṭaka</i>	75	<i>Vedanā-khandha</i>	216
<i>Vinīlaka</i>	336	<i>Vedanānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182
<i>Vipacitāññū</i>	153	<i>Vedalla</i>	302
Vipatti	175, 176	<i>Vedabahulo</i>	269
<i>Vipariṇāma-dukkhatā</i>	79	Vepulla	44
Vipallāsa	178	Vepulla-dhamma	269
Vipassanā-ñāṇa	297, 311	<i>Veyyākaraṇa</i>	302
<i>Vipassanā-dhura</i>	26	<i>Veyyāvaccamaya</i>	89

Vesārajja	180	<i>Sati-sampajañña</i>	239
Vesārajjakaraṇa-dhamma	311	<i>Sati-saṁvara</i>	243
<i>Vessa</i>	173	<i>Satindriya</i>	349
<i>Vehapphalā</i>	351	<i>Sattakkhattuṁparama</i>	58
<i>Voṭṭhapana</i>	343	<i>Satta-loka</i>	102
		<i>Satta-vaṇijjā</i>	235
<i>Saupādisesa-nibbāna</i>	27	Sattāvāsa	312
<i>Sakadāgāmi-phala</i>	165	<i>Sattha-vaṇijjā</i>	235
<i>Sakadāgāmi-magga</i>	164	<i>Satthā devamanussānaṁ</i>	303
Sakadāgāmī	56, 59	<i>Satthu-gāravatā</i>	261
<i>Sakkāyadiṭṭhi</i>	329	<i>Sadārasantosa</i>	239
<i>Sakhī-bhariyā</i>	282	<i>Sadda</i>	6, 40, 277
Sagga	270	<i>Sadda-taṇhā</i>	264
<i>Sagga-kathā</i>	246	<i>Sadda-dhātu</i>	348
<i>Saṅkhata-dhamma</i>	21	<i>Sadda-paññatti</i>	28
Saṅkhata-lakkhaṇa	117	<i>Sadda-sañcetanā</i>	263
<i>Saṅkhata-saṅkhāra</i>	185	<i>Sadda-saññā</i>	271
Saṅkhāra	48, 119, 120, 185, 340	Saddhamma	121, 332
<i>Saṅkhāra-khandha</i>	216	<i>saddhamma-samannāgato</i>	301
<i>Saṅkhāra-dukkhatā</i>	79	<i>Saddhammassavana</i>	179, 193
<i>Saṅkhāra-loka</i>	102	Saddhā	181, 228, 237, 249, 292, 355
<i>Saṅkhārupekkhāñāṇa</i>	311	<i>Saddhā-carita</i>	262
<i>Saṅkhepa</i>	340	<i>Saddhādeyyāvinipāta</i>	255
<i>Saṅgaṇī</i>	75	<i>Saddhānusārī</i>	63
Saṅgaha	49, 340	<i>Saddhāvimutta</i>	63
<i>Saṅgaha-bala</i>	229	<i>Saddhā-sampadā</i>	191
Saṅgahavatthu	186	<i>Saddhindriya</i>	349
Saṅgahavatthu, Rāja	187	<i>Sanidāna-dhammadesanā</i>	134
<i>Saṅgha</i>	100	<i>Santati</i>	40
<i>Saṅgha-gāravatā</i>	261	<i>Santīraṇa</i>	343
Saṅgha-guṇa	307	Santuṭṭhi, Santuṭṭhī	122, 294, 324, 353
<i>Saṅgha-dāna</i>	12	<i>Santuṭṭhi-kathā</i>	314
<i>Saṅgha-bheda</i>	245	<i>Santuṭṭho</i>	322
<i>Saṅghānussati</i>	335	Santosa, Santuṭṭhi	122
<i>Saṅghāpadesa</i>	166	<i>Sandassanā</i>	172
Sacca	50, 139, 197, 239, 325	<i>Sandiṭṭhiko</i>	306
<i>Sacca-ñāṇa</i>	73	<i>Sandhi</i>	340
<i>Sacchikātabba-dhamma</i>	206	<i>Sapadānacārikaṅga</i>	342
<i>Sacchikiriya</i>	205	<i>Sappāṭihāriya-dhammadesanā</i>	134
Sañcetanā	263	Sappāya	241
Saññā	271, 331, 355	<i>Sappāyakārī</i>	250
<i>Saññā-khandha</i>	216	<i>Sappāya-sampajañña</i>	189
<i>Saññā-vipallāsa</i>	178	<i>Sappāye mattaññū</i>	250
<i>Saññāvedayitanirodha</i>	313	<i>Sappurisa-kammanto</i>	301
<i>Sati</i>	25, 228, 281, 324, 355	<i>Sappurisa-cintī</i>	301
Satipaṭṭhāna	182	Sappurisa-dāna	300

<i>Sappurisa-dānaṃ deti</i>	301	<i>Sampatta-virati</i>	108
<i>Sappurisa-dit̥thī</i>	301	Sampatti	114, 115, 177
Sappurisa-dhamma	287, 301	Sampadā	190
Sappurisa-paññatti	123	<i>Sampayutta-paccaya</i>	350
<i>Sappurisa-bhattī</i>	301	<i>Samparāyikattha</i>	132
<i>Sappurisa-mantī</i>	301	Samparāyikattha-saṃvattanika-dhamma	191
<i>Sappurisa-vāco</i>	301	<i>Sampahaṃsanā</i>	172
<i>Sappurisa-saṃseva</i>	179, 193	<i>Samphappalāpa</i>	321
<i>Sappurisūpassaya</i>	140	<i>Samphappalāpā veramaṇī</i>	319
<i>Sabbacittasādhāraṇa-cetasika</i>	355	Samphassa	272
<i>Sabbatthagāminīpaṭipadā-ñāṇa</i>	323	<i>Sambahulattherāpadesa</i>	166
<i>Sabbaloke anabhiratasaññā</i>	331	<i>Sambodha</i>	295
<i>Sabbasaṅkhāresu aniṭṭhasaññā</i>	331	<i>Sammāti-deva</i>	82
<i>Sabbākusalasādhāraṇa-cetasika</i>	355	<i>Sammāti-desanā</i>	18
<i>Sabbe dhammā anattā</i>	86	<i>Sammāti-sacca</i>	50
<i>Sabbe saṅkhārā aniccā</i>	86	Sammatta	333
<i>Sabbe saṅkhārā dukkhā</i>	86	Sammappadhāna	156
<i>Sama-cāgā</i>	183	<i>Sammāsana-ñāṇa</i>	311, 345
<i>Samajīvitā</i>	144	<i>Sammā-ājīva</i>	239, 293, 355
Samajīvi-dhamma	183	<i>Sammākammanta</i>	293, 355
<i>Samaṇa-dassana</i>	353	<i>Sammāñāṇa</i>	333
<i>Samaṇa-parisā</i>	152	<i>Sammādassana</i>	222
<i>Samaṇabrāhmaṇa-paripucchā</i>	339	<i>Sammādit̥thi</i>	293, 319
<i>Samatha-bhāvanā</i>	36	Sammādit̥thi-paccaya	34
<i>Samathayānika</i>	61	<i>Sammāpāsa</i>	187
<i>Samanantara-paccaya</i>	350	<i>Sammāvācā</i>	293, 355
<i>Samanta-cakkhu</i>	217	<i>Sammāvāyāma</i>	293
<i>Sama-paññā</i>	183	<i>Sammāvimutti</i>	333
<i>Sama-saddhā</i>	183	<i>Sammāsaṅkappa</i>	293
<i>Sama-silā</i>	183	<i>Sammāsati</i>	293
<i>Samādapanā</i>	172	<i>Sammāsamādhi</i>	293
<i>Samādāna-virati</i>	108	<i>Sammāsambuddha-paṭiññā</i>	180
Samādhi	45, 46, 47, 220, 228, 281	<i>Sammāsambuddho</i>	303
<i>Samādhikathā</i>	314	Saraṇa	116
<i>Samādhi-khandha</i>	218	<i>Savana</i>	343
Samādhi-bhāvanā	184	<i>Savanānuttariya</i>	127
<i>Samādhindriya</i>	349	<i>Sasaṅkhāra-parinibbāyī</i>	60
<i>Samānattatā</i>	186, 229	<i>Sassata-dit̥thi</i>	13
<i>Samānasukhadukkha</i>	169	<i>Sassamedha</i>	187
Samāpatti	299	<i>Sahajāta-paccaya</i>	350
<i>Samuccheda-nirodha</i>	224	<i>Saḷāyatana</i>	340
<i>Samuccheda-virati</i>	108	<i>Saṃyutta-nikāya</i>	75
<i>Samuttejanā</i>	172	Saṃyojana	329, 330
<i>Samudaya</i>	204	Saṃvara	243
Sampajañña	25, 189	<i>Saṃvara-padhāna</i>	156
<i>Sampaṭicchana</i>	343	Saṃvejanīyat̥thāna	188

<i>Samśedaja</i>	171	<i>Sutamaya-paññā</i>	93
<i>Sāṭṭheyya, Sātheyya</i>	308, 347	<i>Sutta</i>	302
<i>Sāṭṭhaka-sampajañña</i>	189	<i>Sutta-piṭaka</i>	75
<i>Sādhāraṇabhogī</i>	273	<i>Sudassā</i>	351
<i>Sāmañña-phala</i>	165	<i>Sudassī</i>	351
Sāmañña-lakkhaṇa	76	<i>Sudda</i>	173
<i>Sāmisa-sukha</i>	53	<i>Suddhavipassanāyānika</i>	61
<i>Sāmīcipaṭipanno</i>	307	<i>Suddhāvāsa</i>	351
<i>Sāyana</i>	343	Suddhi	54
Sāraṇiyadhamma	273	<i>Supaṭipanno</i>	307
<i>Sārambha</i>	347	<i>Subhakiṇhā</i>	351
Sāsana	51	<i>Subharatā</i>	294
Sikkhā	124	<i>Subhāsītavācā</i>	353
<i>Sikkhā-gāravatā</i>	261	<i>Surādhatta</i>	199
<i>Sikkhānuttariya</i>	127	<i>Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī</i>	
Sikkhāpada, Pañca	238		238, 240
Sikkhāpadapaññatti-atthavasa	327	<i>Susukābhaya</i>	210
<i>Sippa</i>	353	Suhadamitta	169
<i>Sīla</i>	201, 237, 249, 292, 324, 325, 326	<i>Sekha</i>	55
Sīla, Aṭṭha	240	<i>Setughāta-virati</i>	108
Sīla, Dasa	242	<i>Senāsana</i>	159
Sīla, Pañca	238	<i>Senāsana-santosa</i>	203
<i>Sīla-kathā</i>	246, 314	<i>Sota</i>	40, 276
<i>Sīla-khandha</i>	218	<i>Sota-dvārā</i>	78
<i>Sīlānussati</i>	335	<i>Sota-dhātu</i>	348
<i>Sīlabbataparāmāsa</i>	329	<i>Sota-viññāṇa</i>	268
<i>Sīlabbatupādāna</i>	214	<i>Sotaviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Sīla-bhāvanā</i>	37	<i>Sota-samphassa</i>	272
<i>Sīlamaya</i>	88, 89	<i>Sotasamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Sīlavā</i>	250, 252, 253, 254, 322	<i>Sotāpatti-phala</i>	165
<i>Sīla-vīpatti</i>	175	<i>Sotāpatti-magga</i>	164
<i>Sīla-visuddhi</i>	242	Sotāpattiyaṅga	193, 194, 195
<i>Sīla-sampadā</i>	191, 280, 344	Sotāpanna	56, 58
<i>Sīlasāmaññatā</i>	273	<i>Sotindriya</i>	349
<i>Sukkhavipassaka</i>	61, 62	Sobhaṇakaraṇa-dhamma	24
Sukha	52, 53, 112, 220, 227, 296, 328	<i>Sobhaṇa-cetasika</i>	355
Sukhapaṭisaṃvedanāya saphalappadhāna	174	<i>Sobhaṇasādhāraṇa-cetasika</i>	355
<i>Sukha-vedanā</i>	111	<i>Somanassa</i>	112
<i>Sukhā paṭipadā khippābhiññā</i>	154	<i>Somanassindriya</i>	349
<i>Sukhā paṭipadā dandhābhiññā</i>	154	<i>Soracca</i>	24
<i>Sukhindriya</i>	349	<i>Sovacassatā</i>	324, 353
<i>Sugato</i>	303	<i>Sosānikaṅga</i>	342
Sucarita	81	Soḷasa-ñāṇa	345
<i>Suññata-vimokkha</i>	107	Soḷasavattuka-ānāpānasati	347
<i>Suññata-samādhi</i>	47	<i>Svākkhāto</i>	306
<i>Suta</i>	201, 249	<i>Svāgatapāṭimokkha</i>	322

<i>Hatavikkhittaka</i>	336	<i>Hiri</i>	23, 292, 355
<i>Hadaya-rūpa</i>	40	<i>Heṭṭhima-disā</i>	265
<i>Hadaya-vatthu</i>	40	<i>Hetu-paccaya</i>	350

ภาค 2

พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ไทย-อังกฤษ

Part II

Thai-English

Buddhist Dictionary

First Edition — B.E. 2506

Second Edition — B.E. 2512

Third Edition — B.E. 2513

Fourth Edition — B.E. 2515

(published ever since as Part II of the present volume)

Fifth Edition — B.E. 2526

Sixth Edition — B.E. 2545

(All rights reserved)

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑)

หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาอังกฤษมีอยู่เป็นจำนวนมาก ประชาชนและท่านผู้รู้ทั้งหลายผู้ประพันธ์หนังสือเหล่านั้น ได้นำคำศัพท์ธรรมภาษาบาลีซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะวิชาการทางพระพุทธศาสนาไปถ่ายถอดแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในการถ่ายถอดนั้น ศัพท์ที่ได้ความหมายแทนลงกันก็มีจำนวนมาก ที่พอเทียบกันได้ก็มี และที่ยังขัดแย้งกันอยู่ก็มีบ้าง นักศึกษาสมควรจะได้ทราบความหมายเหล่านี้ที่ประชาชนทั้งหลายใช้กันอยู่ เพื่อนำศัพท์ธรรมไปถ่ายถอดได้ถูกต้อง หรืออย่างน้อยที่สุด เพื่อนำมาประกอบการพิจารณาเทียบเคียงในการคิดศัพท์ขึ้นใช้ใหม่

ผู้จัดทำได้มีโอกาสสอนวิชาเกี่ยวกับภาษาอังกฤษในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และได้นำเอาวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษเข้าบรรจุสอนเป็นส่วนหนึ่งด้วย รู้สึกว่านักศึกษามีความสนใจดี เห็นเป็นการสมควรที่จะรวบรวมศัพท์เหล่านี้จัดเรียงลำดับอักษร ทำเป็นพจนานุกรมอันเหมาะที่นักศึกษาคณะนี้จะหามาใช้ได้ทั่วกัน และให้มีขนาดเล็กสามารถนำติดตัวไปไหนมาไหนได้สะดวก จึงได้จัดทำหนังสือขึ้น โดยนำเอาศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่นักศึกษาคณะนี้ควรทราบ เพราะจะต้องพบเห็นหรือใช้อยู่เสมอๆ มาบรรจุไว้

ในหนังสือนี้ ไม่มีความหมายศัพท์ธรรมเป็นภาษาไทย เพราะผู้จัดทำเห็นว่านักศึกษาย่อมทราบความหมายของศัพท์ธรรมนั้นๆ ในภาษาไทยได้อยู่แล้ว และแม้ไม่ทราบก็สามารถดูได้จากคำอธิบายในพจนานุกรมอังกฤษซึ่งให้ไว้โดยย่อ อีกประการหนึ่ง การให้ความหมายภาษาไทยเพิ่มขึ้นจะทำให้หนังสือมีขนาดหนาเกินไป ผิดจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้เดิม

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ คงจะมีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ เพราะการจัดทำเป็นไปอย่างเร่งด่วน นอกจากนี้ การจัดพิมพ์โรเนียวยากแก่การแก้ไขข้อผิดพลาดและตกเติม บางแห่งเมื่อผิดแล้วต้องตัดทิ้งไปทั้งศัพท์ก็มี ทั้งเครื่องหมายต่างๆ ก็มีใช้ไม่ครบถ้วน จึงหวังว่า ถ้ามีโอกาสจัดพิมพ์ใหม่จะได้ทำให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นตามควร

ในที่สุด ขอขอบคุณท่านเจ้าของตำราและหนังสือต่างๆ ที่นำมาใช้ในการเก็บศัพท์หรือเทียบเคียงความหมาย ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณสมบุรณ์ อยู่สนิท แห่งแผนกบาลีบรมศึกษา ที่ได้พิมพ์กระดาษไขโดยตลอด และขอขอบคุณ พระมหาสมบุรณ์ สมบูรณ์ แห่งสำนักงานเลขาธิการ ม.จ.ร. ที่ได้เป็นธุระช่วยจัดการโรเนียวโดยตลอด.

พระมหาประยุทธ์ ป. อารยางกูร

๒ มีนาคม ๒๕๐๖

คำชี้แจง

ก. ขอบข่ายของหนังสือนี้

คำศัพท์ที่รวบรวมไว้ในพจนานุกรมนี้แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. ศัพท์ธรรมแท้ๆ ได้รวบรวมมาไว้แทบทั้งสิ้น ยกเว้นศัพท์ที่ท่านผู้กษัตริย์ใช้ในคัมภีร์รุ่นหลัง เฉพาะแห่งเฉพาะกรณี ไม่เป็นที่ยอมรับนำไปใช้ในที่อื่น และไม่นิยมนับถือเป็นศัพท์วิชาการอันมีความหมายพิเศษจำเพาะตัว

2. ศัพท์ต่างๆ ไปเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ข้อนี้มิได้เป็นจุดมุ่งหมายโดยตรง แต่ก็ได้เก็บมาเป็นส่วนมาก และได้ให้ความหมายไว้โดยย่อ

3. ศัพท์เกี่ยวกับศาสนา ลัทธินิยม ประเพณี และความเชื่อถืออย่างอื่นที่ได้ยินได้ฟังคุ้นหู แม้ที่เป็นเรื่องภายนอกพระพุทธศาสนา

ข. ศัพท์ตั้งภาคภาษาไทย

1. การเรียงลำดับศัพท์ ถือตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ยกเว้นคำมีประวิสรรชนีย์ ที่เป็นต้นศัพท์ของคำอื่นๆ จะเรียงไว้ก่อนคำที่อาศัยต้นศัพท์นั้น เช่น **เถระ** เรียงไว้ก่อน **เถรคาถา** และ **เถรวาท** **ฆานะ** เรียงไว้ก่อน **ฆานทวาร** และ **ฆานวิญญูณ** เป็นต้น

2. คำที่มี - ต่อท้าย หมายความว่า ศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วยคำนั้น ถ้าไม่พบในลำดับของคำนั้นเอง ให้ดูตามที่อ้าง เช่น **กัมม-** ดู **กรรม-** คำว่า **กัมมบถ** ไม่มี ให้ดู **กรรมบถ** ดังนี้ เป็นต้น

3. ศัพท์ที่เป็นหัวข้อหมวดธรรม คือ มีจำนวนข้อย่อย เช่น **อบายภูมि 4**, **อนุပုพพิถา 5** เป็นต้น ให้ดูรายละเอียดในภาค 1 คือ **พจนานุกรมหมวดธรรม**

ค. ภาคภาษาบาลี

1. ศัพท์ตั้งทุกคำได้แสดงรูปศัพท์เดิมหรือคำแปลภาษาบาลีไว้เป็นอักษรโรมัน ในวงเล็บต่อจากศัพท์นั้น ๆ เพื่อให้ให้นักศึกษาชินต่ออักษรโรมันซึ่งต้องใช้ในเมื่อจะเขียนคำบาลีคู่กับภาษาอังกฤษ

2. ศัพท์ตั้งหลายแห่งเป็นคำที่เกิดขึ้นหรือบัญญัติขึ้นภายหลังในภาษาไทย จึงไม่มีคำเรียกในภาษาบาลี ในกรณีเช่นนี้ได้แต่งศัพท์บาลีขึ้นใหม่พอให้สื่อความหมายได้ และเพื่อให้ทราบว่าเป็นคำที่ผูกขึ้นใหม่ จึงใส่เครื่องหมายดอกจัน (*) กำกับไว้ เช่น **เปรียญ (Pariññū*, Pāliññū*)**, **วัดหลวง (Rājavaravihāra*, Rājāvāsa*)** เป็นต้น

3. คำบาลีส่วนมากแสดงไว้ในรูปศัพท์ที่เป็นนามอย่างเดียว แม้ว่าพากย์ไทยและอังกฤษจะเป็นคำกริยา ก็พึงแปลงรูปเอาเองตามวิธีของไวยากรณ์ เช่น **อังคาส (Parivisana)** เมื่อนำไปใช้พึงเปลี่ยนเป็น **ปริวิสติ** เป็นต้น (ศัพท์อื่นๆ เช่น **ตักบาตร**, **ปิดทอง**, **ผูกสีมา** เป็นต้น)

ง. ภาคภาษาอังกฤษ

1. ความหมายโดยพยัญชนะ (*lit.*) ถ้ามี จะมาเป็นอันดับแรก ต่อจากนั้นเป็นความหมายที่เหมาะสมหรือนิยมใช้ตามลำดับ

2. คำบาลีบางคำ เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทย ได้มีความหมายคลาดเคลื่อนหรือเพี้ยนไปจากเดิมบ้าง เกิดมีความหมายใหม่ซ้อนขึ้นมาอีกบ้าง พจนานุกรมฯ นี้ไม่ให้ความสำคัญแก่ความหมายที่คลาดเคลื่อน เพี้ยนไป หรือเกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ โดยทั่วไปจึงมิได้แสดงความหมายเช่นนี้ไว้ แสดงเฉพาะความหมายเดิมเท่านั้น เช่น

อารมณ์ = *sense-object* (ไม่ใช่ *emotion*) **สงสาร** = *the round of rebirth* (ไม่ใช่ *pity*) **มานะ** = *conceit; lust for power* (ไม่ใช่ *effort; exertion*) แต่บางคำเห็นว่าควรทราบ ก็แสดงไว้ด้วย ในกรณีเช่นนี้ที่ใดแสดงความหมายที่กลายหรือเกิดใหม่ในภาษาไทย ก็ใส่ (T.) กำกับไว้หน้าความหมายนั้น เช่น **มาตिका** ... (T.) funeral chanting; **อัจฉริยะ** ... (T.) genius; **อิจฉา** ... (T.) **อุ** **อิสสา**

3. ความหมายของบางศัพท์เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้ว แต่บางศัพท์ เช่น คำว่า **ฉาน** เป็นต้น ยังขัดแย้งกันอยู่ คราวนี้ยังมีได้ทำเครื่องหมายแสดงไว้เป็นพิเศษ และความหมายของคำบางคำไม่ใช่ความหมายที่ตรงแท้ เป็นแต่นิยมใช้ในเมื่อพอบเทียบเคียงกันได้กับของศาสนาอื่นในบางแง่ ในกรณีนี้ หากความหมายนั้นชวนให้เกิดความเข้าใจผิดได้ จะมีอักษรย่อ (*mis.*) กำกับไว้ด้วย เช่น **โบสถ์** = ... (*mis.*) *church; temple* เป็นต้น

4. ศัพท์ที่นิยมเรียกทับศัพท์ เช่น **กรรม, ธรรม และ นิพพาน** เป็นต้น ก็ได้ให้รูปทับศัพท์ไว้ด้วย แสดงว่า ศัพท์นั้นนิยมใช้กันเช่นนั้น

5. ศัพท์และความหมายส่วนมากเป็น noun แม้ที่เป็นอย่างอื่น ก็พึงทราบได้โดยง่าย จึงมิได้ให้อักษรย่อระบุวิจิตรภาคกำกับไว้ เว้นแต่ในกรณีต้องการแยกให้เห็นต่างหากจากกัน หรือควรกำหนดเป็นพิเศษ

6. คำที่อยู่สุดบรรทัด ซึ่งพิมพ์ไม่พอจบคำ ต้องตัดแยกออกไปขึ้นบรรทัดใหม่ ในการตัดแยกคำ ได้พยายามปฏิบัติเคร่งครัดตามหลักการแบ่งพยางค์ (*syllabication*) โดยถือพจนานุกรมภาษาอังกฤษมาตรฐานเป็นหลัก การที่ทำความเข้าใจในข้อนี้ไว้เพราะปัจจุบันมีการละเลยในเรื่องนี้กันมาก จนบางทีลืมนึกไปว่าหลักในเรื่องนี้มีอยู่

อนึ่ง ในกรณีที่ British English กับ American English เขียนต่างกัน ในการสะกดตัวก็ดี ในการตัดแยกพยางค์ก็ดี เช่น British English ว่า *mar·vel·lous; know·ledge* ฯลฯ แต่ American English เป็น *mar·vel·ous; knowl·edge* ฯลฯ พจนานุกรมฯ นี้ถือตาม British English อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่พจนานุกรมภาษาอังกฤษตัดแยกคำต่างกัน จะตกลงใจถืออย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควร

จ. ข้อควรทราบเกี่ยวกับการเขียนภาษาบาลี

1. รูปสระ เมื่อเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรไทย สระทุกตัว (ยกเว้นสระ อ) มีทั้งรูป “สระลอย” (เมื่อไม่มีพยัญชนะต้นประสมอยู่ด้วย) และรูป “สระจม” (เมื่อมีพยัญชนะต้นประสมอยู่ด้วย) เช่น *อาภา* (*ābhā*), *อิสสิ* (*isi*), *อุตุ* (*utu*)

สระ อ (*a*) จะปรากฏรูปเมื่อเป็นสระลอย และไม่ปรากฏรูปเมื่อเป็นสระจม เช่น *อมต* (*amata*) นอกจากนี้ ตัว อ ยังใช้เป็นพู่กันให้สระอื่นเกาะ เมื่อสระนั้นใช้เป็นสระลอย เช่น *เอก* (*eka*), *โอม* (*ogha*)

ส่วนในอักษรโรมัน สระทุกตัวปรากฏรูปเสมอไป และมีรูปเดียวกัน ไม่ว่าจะใช้เป็นสระลอยหรือสระจมก็ตาม เช่น *ākāra* (*อาการ*)

2. รูปพยัญชนะ พยัญชนะเมื่อประสมกับสระใด ก็จะมีรูปสระนั้นปรากฏอยู่ด้วย (ยกเว้นเมื่อประสมกับสระ อ) เช่น *พุทธโธ* (*buddho*)

พยัญชนะที่ใช้โดยไม่มีรูปสระปรากฏอยู่ และไม่มีเครื่องหมาย (พินทุ) กำกับ แสดงว่าประสมกับสระ อ (*a*) เช่น *รัตน* (*ratana*)

ส่วนพยัญชนะที่มีเครื่องหมายพินทุกำกับ ก็แสดงว่าไม่มีสระใดประสมอยู่ด้วย เช่น *ธมม* (*dhamma*), *พฺรหฺม* (*brahma*)

3. เครื่องหมายนิคหิต เครื่องหมาย ° (นิคหิต) ต้องอาศัยสระ และจะปรากฏเฉพาะหลังสระ อ (*a*), อิ (*i*) หรือ อุ (*u*) เช่น *อํส* (*aṃsa*), *เอวํ* (*evaṃ*), *กํ* (*kiṃ*), *วิสุํ* (*viṣuṃ*)

หมายเหตุ:

ในการพิมพ์ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2515–2518) ได้เพิ่มเติมศัพท์เข้าอีกประมาณ 250 ศัพท์ ศัพท์ที่เพิ่มใหม่เหล่านี้แทรกเข้าในระหว่างศัพท์ที่มีอยู่ในฉบับเดิมและต้องการสงวนเนื้อที่ จึงไม่ได้ให้คำบาลีอักษรโรมันไว้ด้วย

อย่างไรก็ตาม ในการพิมพ์ครั้งที่ 4 (พ.ศ. 2527) ได้เพิ่มเติมศัพท์เข้าอีกประมาณ 50 ศัพท์ ปรับปรุงและเพิ่มเติมความหมายของศัพท์ที่มีอยู่แล้วแต่เดิมขึ้นอีกเป็นอันมาก และได้แทรกคำบาลีอักษรโรมันเข้าจนครบทุกศัพท์

ส่วนในการพิมพ์ครั้งที่ 10 (พ.ศ. 2545) ได้เพิ่มเติมศัพท์ประมาณ 31 ศัพท์ และได้แก้ไขปรับปรุงอีกประมาณ 24 ศัพท์

อักษรย่อและเครื่องหมาย

<i>adj.</i>	adjective	<i>v.</i>	verb
<i>lit.</i>	literally	*	newly coined Pali term
<i>(mis.)</i>	misleading	<i>(T.)</i>	in Thai usage
<i>n.</i>	noun		

เทียบอักษรโรมันที่ใช้เขียนบาลี*

อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	เอ	โอ	a	ā	i	ī	u	ū	e	o
ก	ข	ค	ฌ	ง				k	kh	g	gh	ṅ			
จ	ฉ	ช	ฌ	ญ				c	ch	j	jh	ñ			
ฎ	ฏ	ท	ฒ	ณ				ṭ	ṭh	ḍ	ḍh	ṇ			
ด	ถ	ท	ธ	น				t	th	d	dh	n			
ป	ผ	พ	ภ	ม				p	ph	b	bh	m			
ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ	อ์	y	r	l	v	s	h	ḷ	m̐, ṃ หรือ N

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปฺสมปทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Sabbapāpassa akaraṇaṃ, Kusalassūpasampadā,

Sacittapariyodapanam; Etaṃ Buddhāna sāsanaṃ.

* ในที่นี้มุ่งแสดงเพียงรูปลักษณะของตัวอักษรแต่ละตัวเทียบกันเท่านั้น ส่วนการเขียนจริงในข้อความ พึงทราบตามหลักที่กล่าวไว้ในคำชี้แจงข้อ จ. ข้างต้น

ก

กฏัตตากรรม (*Kaṭattākamma*) casual act; cumulative or reserve kamma.

กฐิน (*Kaṭhina*) the Kathin ceremony; the annual robe-presentation ceremony (in the month following the end of the Rains Retreat); post-lenten robe-offering; Post-Retreat Robe-Presentation.

กตเวที (*Katavedī*) one who reciprocates the done favour.

กตัญญูตา (*Kataññutā*) gratitude; gratefulness; appreciation.

กตัญญู (*Kataññū*) *adj.* grateful; obliging; knowing the done favour.

กตัญญูกตเวทีตา (*Kataññūkataveditā*) the quality of being a grateful person; gratitude; gratefulness.

กตัญญูกตเวที (*Kataññūkatavedī*) one who is thankful for benefits received and reciprocates them.

กตัตตากรรม ดู กฏัตตากรรม

กถาวัตถุ (*Kathāvattu*) **1.** “Points of Controversy”; name of the fifth book of the Abhidhamma Piṭaka. **2.** a subject of discussion.

กรมการศาสนา (*Sāsanādhikāra**) Department of Religious Affairs.

กรรม (*Kamma*) **1.** karma; kamma; a volitional action; action; deed; good and bad volition. **2.** work; job; activity; transaction.

กรรมกิเลส (*Kammakilesa*) an action causing impurity; depravity of action; vice of conduct.

กรรมฐาน (*Kammaṭṭhāna*) subjects of meditation; meditation exercises; the act of meditation or contemplation; ground for mental culture.

กรรมนิยาม (*Kammaniyāma*) order of act and result; the Law of Kamma.

กรรมบถ (*Kammaṭṭhāna*) course of action; way of action; kamma as the way leading to the woeful or blissful existences.

กรรมภพ (*Kammabhava*) kamma-process; the active process of becoming.

กรรมวาจา (*Kammavācā*) the formal words of an act; text of a formal act, i.e. a motion (ญัตติ) together with one or three proclamations (อนุสาวนา) that may follow.

กรรมวาจาจารย์ (*Kammavācācariya*) Act-Announcing Teacher; (First) Ordination-Teacher.

กรวดน้ำ, การ (*Dakḥiṇodakapātana*) *v.* pouring the water of dedication (to transfer merit to other beings).

กระถางรูป (*Dhūpabhājana**) incensory; censer.

กระตุ้ (*Nikkhepapada*) topic; theme; subject; subject matter; gist; point of a discussion; query.

กราน (*Attharati*) *v.* to spread; stretch; lay out; carry out (the kathina robe-making ceremony).

กราบ (*Abhivāda*) to bow to the ground; to pay respect by making the five-point prostration; to prostrate.

กรุณา (*Karuṇā*) compassion; pity.

กลด¹ (*Mahāchatta*) a sunshade.

กลด² (*Dussakuṭikā*) an umbrella-like tent.

กลละ (*Kalala*) the embryo in the first week after conception.

กษัตริย์ (*Khattiya*) **1.** a man of the warrior caste; the warrior-ruler; nobles. **2.** a king.

กสิณ (*Kasiṇa*) a meditational device; object of meditation; the method of inducing concentration by gazing at any of the ten objects, viz., earth, water, fire, air, blue, yellow, red, white, space and light.

กังขา (*Kaṅkhā*) doubt; uncertainty.

กัณฑ์ (*Kaṇḍa*) **1.** a chapter, portion or part (of a religious book). **2.** a sermon.

กัณฑ์เทศน์ (*Dhammadesanāpūjā**, *Dhammakathikadeyya**) offerings for a sermon.

กัป, กัปปิ, กัลป์ (*Kappa*) **1.** an aeon; world-aeon; world-age; world-cycle; world-period. **2.** the life-term; life-period; the duration of life.

กัปปพินทุ (*Kappabindu*) a smudge that makes a new robe allowable; dark mark or small

black dot applied to a new robe to make it lawful. v. (ทำกัปปิพินทุ) to make a robe allowable by applying a disfiguring smudge (by which the owner can also identify it); mark with a smudge.

กัปปิยการก (*Kappiyakāra*) one who makes things suitable for a monk; attendant of a monk.

กัมม- ดู *กักรม-*.

กัลปนา (*Kappanā*) **1.** merit dedicated to the departed. **2.** ดู *ที่กัลปนา*.

กัลยาณมิตรตตา (*Kalyāṇamittatā*) good friendship; good company; association with the virtuous.

กาม (*Kāma*) sense-desire; desire; sensuality; an object of sensual enjoyment; sensual pleasures.

กามคุณ (*Kāmaguṇa*) sensual pleasures; objects of sensual enjoyment.

กามฉันท (*Kāmachanda*) sensual desire; excitement of sensual pleasure.

กามตัณหา (*Kāmatāṇhā*) sensual craving; craving for sensual pleasures.

กามภพ (*Kāmaḥava*) the sphere or state of existence dominated by sensual pleasures; Sensuous Existence; Sense Sphere.

กามราคะ (*Kāmarāga*) sensual passion; sensual lust; sense-desire; sensuality; desire for sensual pleasures.

กามโลก (*Kāmaloka*) the world of sense-desire; the Sense Sphere; the world of sensual pleasures.

กามวิตก (*Kāmaṅvitakka*) thought of sensual pleasures.

กามสังวร (*Kāmasaṅvara*) sexual restraint.

กามสุข (*Kāmasukha*) worldly happiness; happiness arising from sensual pleasures.

กามสุขัลลิกานุโยค (*Kāmasukhallikānuyoga*) self-indulgence; sensual indulgence; the constant attachment to sensual pleasures.

กามาวจร (*Kāmaṅvacara*) belonging to the Sense Sphere.

กามาวจรภูมิ (*Kāmaṅvacarabhūmi*) the Sensuous Plane of Existence; the Sense Sphere;

the Sensuous Sphere.

กามุปาทาน (*Kāmaṅpādāna*) sensuous clinging; attachment to sensuality.

กามเมสุมิชฉาจาร (*Kāmesumicchācāra*) sexual misconduct; sensual misconduct; unlawful sexual intercourse; adultery.

กาย (*Kāya*) **1.** the body; material body. **2.** the body of psychic factors, namely, *Vedanā*, *Saññā* and *Saṅkhāra*.

กายกรรม (*Kāyakamma*) bodily action; actions performed by the body.

กายคตาสติ (*Kāyagatāsati*) mindfulness with regard to the body; reflection or contemplation on the 32 impure parts of the body.

กายทวาร (*Kāyadvāra*) **1.** the body-door; body-avenue; the outlet of bodily senses. **2.** the body-door; the channel of bodily action.

กายทุจริต (*Kāyaduccarita*) misconduct by the body; bodily misconduct; misconduct in action.

กายวิญญูติ (*Kāyaviññatti*) bodily intimation; bodily expression.

กายวิญญาณ (*Kāyaviññāṇa*) body-consciousness; consciousness by means of touch.

กายวิเวก (*Kāyaviveka*) seclusion of the body.

กายสังขาร (*Kāyasaṅkhāra*) bodily formation, i.e. in-breath and out-breath.

กายสัมผัส (*Kāyasamphassa*) bodily contact; bodily touch.

กายสุจริต (*Kāyasucarita*) good conduct in action; good conduct by the body; bodily good conduct.

กายานุปัสสนา (*Kāyānupassanā*) the contemplation of the body; mindfulness as regards the body.

กายิกทุกข์ (*Kāyikadukkha*) physical pain; bodily pain; physical suffering.

กายิกสุข (*Kāyikasukha*) physical happiness; bodily happiness.

การเปรียญ (*Dhammasālā*) preaching hall; study hall.

กาลมรณะ (*Kālamaraṇa*) timely death.

กาลัญญุต (*Kālaññutā*) the quality of one who

knows the proper time; knowing the proper time; knowledge of how to choose and keep time.

กาสาฬพัสตร์ (*Kāsāya, Kāsāvavattha*) cloth dyed with astringent decoction; the yellow robe; ochre robes.

กำเนิด ดู โยนิ.

กำแพงแก้ว (*Ratanapākāra*) consecrated wall; a parapet (surrounding a sacred building).

กิงกรณียะสุ ทกขตา (*Kiṅkaraṇīyesu dakkhatā*) the willingness to give a helping hand.

กิจจาริกรรม (*Kiccādhikaraṇa*) business to be enacted by the Sangha; legal questions concerning obligations; duties.

กิจวัตร (*Kiccavatta**) religious routine; daily religious observances.

กิริยาจิต (*Kiriya-citta*) functional consciousness; inoperative consciousness.

กิเลส (*Kilesa*) defilements; impurities; impairments.

กิเลสกาม (*Kilesakāma*) sensuality as defilement; subjective sensuality; desire; lust.

กุกกุจจะ (*Kukkucca*) remorse; brooding; confusion; repentance; worry.

กุฎี (*Kuṭī*) an abode of a Buddhist monk or novice; a monk's cell; a monk's lodging; dormitory; living quarters of monks.

ขณะจิต (*Cittakkhaṇa*) a thought-moment.

ขณิกสมาธิ (*Khaṇikasamādhī*) momentary concentration.

ขณิกายปีติ (*Khaṇikāpīti*) momentary joy; instantaneous joy.

ขมา (*Khamā*) patience; tolerance; pardon.

ขมา, การขอ (*Khamāpana*) asking for pardon.

ของขลัง (*Parittavatthu, Indajālikavatthu**) something said to have magic power; magic object; amulet; talisman; charm; fetish.

ขัดสมาธิ (*Pallaṅkaṃ ābhujati*) to sit (flat on the haunches) cross-legged.

ขันติ (*Khanti*) patience; forbearance; toler-

กัลลุปกะ (*Kulupaka*) a family-frequenter; family-friend monk; family mentor.

กุศล (*Kusala*) *adj.* wholesome; meritorious; moral; skilful; kammically wholesome. *n.* merit; good action; virtue; the good; wholesome action.

กุศลกรรม (*Kusalakamma*) wholesome or meritorious action; right conduct.

กุศลกรรมบถ (*Kusalakammamatha*) the tenfold way of good action; the tenfold wholesome course of action.

กุศลจิต (*Kusalacitta*) meritorious thought; moral or wholesome consciousness.

กุศลเจตนา (*Kusalacetanā*) right or wholesome volition; good intention.

กุศลมูล (*Kusalamūla*) (the three) roots of good; root of good action; kammically wholesome root; the wholesome roots.

กุศลวิตก (*Kusalavitakka*) wholesome thought.

กุหนานา (*Kuhanā*) deceit; fraud; hypocrisy; trickery.

เกตุมาลา (*Ketumālā*) garland of rays round the Buddha's head; the halo.

เกิดใหม่ ดูชาติหน้า.

โกรธะ, โกรธ (*Kodha*) anger; furious or wrathful passion.

โกศ (*Kosa**) mortuary urn; funeral urn.

โกสัชชะ (*Kosajja*) idleness; indolence; sloth.

ข

ance; endurance; firmness; fortitude.

ขันธ์ (*Khandha*) aggregate; category.

ขันธ์ห้า ดูเบญจขันธ์.

ข้างขึ้น (*Juṅha-pakkha, Sukka-~*) the waxing moon.

ข้างแรม (*Kaṅha-pakkha, Kāḷa-~*) the waning moon.

ขาหนียะ (*Khādaniya*) hard or solid food.

ขีณาสพ (*Khīṇāsava*) an Arahant; the canker-free one; one whose mind is free from mental obsessions.

ขุททกนิกาย (*Khuddakanikāya*) "Smaller Collection"; the "Minor Anthologies of the

Pali Canon”; name of the fifth of the five main divisions of the Sutta Piṭaka.

ขุททกปาฐะ (*Khuddakapāṭha*) “Shorter Texts”; the “Text of Small Passages”; name of the first division of the Khuddaka Nikāya.

คณะ (*Gaṇa*) group; denomination; monastery section.

คณปุรณะ (*Gaṇapūra*) one who completes the quorum; quorum-completing monk.

คณะวินัยธร (*Vinayadhara-gaṇa, ~-samajjā**) Eccl. judicature.

คณะสงฆ์ (*Saṅgha*) the monastic order; the Church, especially the Buddhist monastic order; the Order; the Saṅgha.

คณะสังฆมนตรี (*Saṅghamanti-gaṇa, ~-samajjā**) Council of Saṅgha Ministers; Eccl. Cabinet.

คติ (*Gati*) (the five) courses of existence; destiny; destination.

ดนตรีสวรรค์ (*Gandhabba*) **1.** a heavenly musician. **2.** a being ready to take a new existence.

ครองผ้า (*Nivāseti, Pārupati*) *v.* to don; wear; put on (the yellow robe).

ครุกรรม (*Garukakamma*) Weighty Action; kamma of serious or strong effect.

ครุฎาห์นียบบุคคล (*Garuṭṭhāṇiyapuggala*) a respectable person.

ครุธรรม (*Garudhamma*) (the eight) strict conditions or chief rules to be observed by the Buddhist nun throughout her life.

คฤหัสถ์ (*Gahaṭṭha*) a householder; layman; the laity.

คว่ำบาตร, การ (*Pattanikujjanā*) the formal act of exclusion from association; excommunication.

คันทธุระ (*Ganthadhura*) the burden of studying the Scriptures; the burden of the books.

คันทะ (*Gandha*) odour; odorous object; smell.

คัมภีร์ (*Gantha, Potthaka, Pakaraṇa*) (*T.*) a scripture; text; canon; religious book.

คาถา (*Gāthā*) **1.** a verse; stanza of 4 half-

ขุททกาปิตติ (*Khuddakāpīti*) slight sense of interest; lesser thrill.

เข้าพรรษา ดู วันเข้าพรรษา.

เขี้ยวแก้ว ดู ทาฐิธาตุ.

ค

lines. **2.** (*T.*) a magic spell.

คามวาสี (*Gāmvāsī*) (*T.*) a town-monk.

คารวะ (*Gāra*) respect; reverence; esteem; attention; appreciative action.

คิดปรุงแต่ง (*Saṅkharoti; Abhisāṅkharoti*) to think under the influence of some passion or motive; proliferate.

คิลานปัจจัย (*Gilānapaccaya*) support for the sick; requisites for the sick; medicine.

คิลานเภสัช (*Gilānabhesajja*) drug; medicine.

คิหิปฏิบัติ (*Gihipāṭipatti**) practices for the layman; code of morality for the laity.

คุกเข่า (*Jannukāhi nipatati*) *v.* to sit on one's heels; kneel.

คุณ (*Guṇa*) **1.** quality; property. **2.** good quality; virtue; merit. **3.** (*T.*) help; aid; benefit; support; favour.

คุณธรรม (*Guṇadhamma*) goodness; virtue.

คุณพิเศษ, คุณวิเศษ (*Visesa*) unusual virtue; extraordinary state; specific attainment.

คู่สวด (*Upasampadācariya, Kammavācācariya + Anusāvanācariya*) the two monks who chant the formal words of an act (especially, of ordination); Act-Announcer; Ordination-Teacher.

เครื่องราง (*Indajālikavatthu**) an amulet; talisman.

โคจร (*Gocara*) **1.** field or sphere of sense perception; a sense-object. **2.** a suitable place; resort for alms; alms resort.

โคจรคาม (*Gocaragāma*) a village where a monk goes for alms or obtains his food; alms-resort village.

โคตม, โคตมะ (*Gotama*) name of the clan to which the Buddha belonged.

โคตร (*Gotta*) clan; ancestry; lineage.

ฆ-ง

ฆนลัญญา (*Ghanasaññā*) perception of compactness; the idea of massiveness.
ฆราวาส (*Gharāvāsa*) **1.** the household life. **2.** (*T.*) a householder; layman; the laity.
ฆราวาสธรรม (*Gharāvāsa-dhamma*) virtues for a good household life; rules of household conduct; qualities of a good layman.
ฆาณะ (*Ghāna*) the nose.
ฆานทวาร (*Ghānadvāra*) nose-door; nose-avenue.
ฆานวิญญาน (*Ghānaviññāṇa*) nose-consciousness.
โฆสัปปมาณิกา (*Ghosappamāṇikā*) those who measure or judge by voice; those whose

faith depends on sweet voice or good repute; those attached to voice.
งานมงคล (*Maṅgala, Maṅgala-samaya*) auspicious ceremony; festive occasion.
งานวัด (*Cetiya mahāpūjā*, Vihārasamajja*, ~ussava*, ~maha**) temple fair.
งานศพ (*Sarīrajjhāpana*) funeral; obsequies; cremation ceremony.
งานสมรส (*Vivāhakāla, Vivāhamāṅgala*) wedding; marriage ceremony.
งานอวมงคล (*Avamaṅgala, Petadakkhiṇādāna*) (*T.*) funeral; rites for the dead; funereal occasion; memorial service; inauspicious occasion.

จ

จกรม (*Caṅkama*) walking up and down; a terraced walk. *v.* to walk up and down.
จตุตถฆาน (*Catutthajjhāna*) the fourth Jhāna; the fourth absorption.
จตุธาตฺววัตถาน (*Catudhātuvavatthāna*) analysis of the four elements; determining of the elements; contemplation on the four essential qualities of which the body is composed.
จตุปัจจัย (*Catupaccaya*) *ดู ปัจจัย*.
จตุรพิธพร (*Catubbidhavaṇa**) the fourfold blessing; the four excellent things, viz., long life, beauty, happiness and health.
จตุราริยสัจจ (*Cattāri Ariyasaccāni*) the Four Noble Truths; the Four Holy Truths.
จตุวรรค (*Catuvagga*) a chapter of four monks.
จรณะ (*Caraṇa*) behaviour; conduct; good conduct.
จริต (*Carita*) the intrinsic nature of a person; (the six types of) characteristic behaviour; character; temperament.
จริยาปิฎก (*Cariyāpiṭaka*) “Modes of Conduct”; name of the fifteenth division of the Khuddaka Nikāya.
จริยาวัตร (*Cariyāvatta**) **1.** customs and manners to be observed; duties concerned with conduct. **2.** conduct and duties; moral conduct

and the performance of duties.
จักขุ, จักขุ (*Cakkhu*) the eye.
จักขุทวาร (*Cakkhudvāra*) the eye-door; eye-avenue.
จักขุวิญญาน (*Cakkhuvīññāṇa*) eye-consciousness.
จักร, จักรธรรม (*Cakka*) the set of four virtues, being like the four wheels of a carriage, constituting the means to prosperity; virtues wheeling to prosperity.
จักรพรรดิ (*Cakkavatti*) **1.** world-king; a universal monarch, endowed with the seven valuables or treasures. **2.** (*T.*) an emperor.
จักรวาล (*Cakkavāla*) a world-circle; solar system; universe.
จันทาล (*Caṇḍāla*) an outcaste; the untouchable.
จันทรคติ (*Candagati**) the system of a lunar calendar.
จาคะ (*Cāga*) **1.** charity; generosity; sacrifice; self-denial; liberality; munificence; beneficence. **2.** abandoning; giving up; renunciation.
จาคสัมปทา (*Cāgasampadā*) achievement of charity.
จาคานุสตี (*Cāgānussati*) reflection on generosity; recollection of liberality.

จาทูลี (*Cātuddasi*) the 14th day of a fortnight.

จาทุมหาราช (*Cātummahārājikā*) the Four Guardian Deities; the realm of the Four Great Kings.

จาทูรงคสันนิบาต (*Cāturaṅgasannipāta*) the Great Assembly of Disciples marked by the union of four factors.

จาริก (*Cārika*) **1.** a traveller; wanderer; way-farer. **2.** a wandering place. **3.** a journey; wandering. **4.** (T.) v. to wander; go on a journey.

จาริก (*Likhati*) v. to inscribe; incise; engrave.

จำพรรษา, การ (*Vassāvāsa*) Vassa-residence; the rains-retreat; rains-residence; keeping the Buddhist Lent; keeping the rainy season; dwelling permanently at a suitable place throughout the three months of the rainy season.

จำวัด (*Seyyam kappeti*) v. (of a monk or novice) to sleep.

จิต, จิตต์ (*Citta*) thought; mind; a state of consciousness.

จิตกาธาน (*Citakā*) a funeral pile; crematorium; pyre; crematory; catafalque.

จิตตะ (*Citta*) thought; thoughtfulness; active thought.

จิตตนิยาม (*Cittaniyāma*) psychic order; psychic law; order of mind.

จิตตวิสุทธิ (*Cittavisuddhi*) purity of mind; purification of consciousness.

จิตตสังขาร (*Cittasaṅkhāra*) mental formation; mental function, i.e. perception and feeling.

จิตตานุปัสสนา (*Cittānupassanā*) the contemplation of mind; contemplation of various states of mind; mindfulness as regards thoughts.

จิตตูปบาท, จิตตูปปาต (*Cittuppāda*) the rise of a thought; thought; intention.

จินตมยปัญญา (*Cintamayapaññā*) understanding through reasoning; wisdom resulting from reflection.

จีวร (*Civara*) **1.** the yellow robe (of a Buddhist monk or novice); any of the three garments of the monk. **2.** (T.) the upper or inner robe.

จีวรอธิษฐาน (*Adhiṭṭhitacivara*) the determined robes; the three robes determined for regular personal use.

จีวรอาศัย (*Atirekacivara*) an extra robe.

จติ (*Cuti*) shifting (out of one existence to another); decease; the final thought-moment of a particular life; death.

จติจิต (*Cuticitta*) death-consciousness; dying or death-consciousness; the consciousness disconnecting the present life.

จติวิญญาน (*Cutiviññāṇa*) จุติจิต.

จตุปบาทญาณ (*Cutūpapātaññāṇa*) the knowledge of the decease and rebirth of beings; the clairvoyant supernormal vision dealing with the death and rebirth of beings; the perception of the appearing and disappearing of various beings according to the consequences of their past deeds.

จลลวรรค (*Cullavagga*) “Smaller Section”; name of a book of the Vinaya Piṭaka.

เจตีย์ (*Cetiya*) **1.** a person, place or object worthy of worship; reminder. **2.** (T.) a sepulchral monument; pagoda; shrine; dagoba; bell-shaped stupa (with a slender spire); tapering-spined stupa; Phra Chedi.

เจตนา (*Cetanā*) volition; will; intention.

เจตภูต (*Attā, Jiva*) soul; the self; Ātman.

เจตสิก (*Cetasika*) mental concomitants; mental factors; mental states; mental activities; the adjuncts of consciousness; mental adjuncts; mental coefficients.

เจตสิกทุกข์ (*Cetasikadukkha*) mental pain.

เจตสิกสุข (*Cetasikasukha*) mental happiness.

เจโตปริยญาณ (*Cetopariyaññāṇa*) knowledge of others' thoughts; telepathy.

เจโตวิมุตติ (*Cetovimutti*) deliverance of mind.

เจริญพระพุทธรมณฑ์ (*Parittabhaṇana*) (T.) (used for auspicious ceremonies) to chant holy stanzas.

เจ้าคณะ (*Gaṇādhīpati**) **1.** chief monk of an administrative division; eccl. chief officer; eccl. governor. The term *Ecclesiastical*, or its abbreviation *Eccl.* can be prefixed to

the title of a government administrative officer at different levels to designate its equivalent in the Ecclesiastical Order, e.g. *Eccl. District Officer*, for เจ้าคณะอำเภอ. **2.** chief monk of a monastery section.

เจ้าคณะจังหวัด (*Nagarasaṅghapāṃokkha**) the Ecclesiastical Provincial Governor.

เจ้าคณะตำบล (*Gāmasamūhasaṅghādhīpati**) the Ecclesiastical Commune-Chief; *Eccl. Sub-District Head*.

เจ้าคณะภาค (*Cūlasaṅghamaṇḍalapāṃokkha**) the Ecclesiastical Regional Governor.

เจ้าคณะใหญ่ (*Mahāsaṅghamaṇḍalapāṃokkha**) the Chief Superintendent of the (Central, North, South, East, or Dhammayuttika) Ecclesiastries; Chief of the ... *Eccl. Jurisdiction*; *Eccl. Governor General*.

เจ้าคณะอำเภอ (*Nigamasāṅghādhīpati**) the

Ecclesiastical District Officer.

เจ้าคุณ (*Guṇassāmī**) a title unofficially used in speaking to or of a monk of a higher rank; “Chao Khun”; “The Right Venerable”.

ดู พระราชาคณะ

เจ้าภาพ (*Nimantaka, Dānapati*) the host; sponsor; chief donor.

เจ้าอธิการ (*Vihārādhīpati**, *Adhikārapati**) the abbot who is an Ecclesiastical Sub-District Chief as well.

เจ้าอาวาส (*Vihārapati**) the abbot.

เจิม (*Abbhāñjati*) *v.* to anoint; *n.* anointment.

แจกัน (*pupphādhāna**) a vase.

แจง (*Saṅgītikathā**) preaching or chanting on the account of the First Council of Buddhism.

โจทก์ (*Codaka*) reprover; accuser; plaintiff.

โจทนา (*Codanā*) reproof; charge; accusation; plaint.

ฉ

ฉกามาจรสวรรค์ (*Chakāmāvacaradevaloka*) the six heavens of sensual pleasures.

ฉลอง (*Mahakamma*) celebration. *v.* to celebrate.

ฉฬภิญญา (*Chalābhīññā*) the sixfold super-normal knowledge; the six psychic powers.

ฉัตร (*Chatta*) royal canopy; sunshade; parasol.

ฉัน (*Bhuñjati*) *v.* (of a monk or novice) to eat; take food.

ฉันทะ (*Chanda*) **1.** will; aspiration; the will to do; resolve; zeal; desire; impulse; wish; loving interest; desire for truth and understanding. **2.** consent; declaration of consent to an official act by an absentee;

proxy vote.

ฉันท (*Chanda*) metrics; prosody; a metre; metrical composition.

ฉันทาคติ (*Chandāgati*) the wrong way of behaviour consisting in predilection; prejudice caused by love; partiality.

ฉัพพัคณรังสี (*Chabbaṇṇaramsī*) the ray of six colours.

ฉายา (*Chāyā*) **1.** (*T.*) the Pali monastic name of a Buddhist monk; ordination-name. **2.** shade; shadow.

เจวียง (*Ekaṃsaṃ*) *v.* to arrange the upper robe over one shoulder (the left one).

ช

ชฎิล (*Jaṭila*) a class of ascetics with matted hair, usually worshipping fire, sometimes classed under *Isi*; matted-hair ascetic.

ชนกกรรม (*Janakakamma*) reproductive kamma; regenerative kamma.

ชมพูทวีป (*Jambūdīpa*) the continent of the rose-apples, i.e. India.

ชรา (*Jarā*) old age; decay.

ชลาพุชะ (*Jalābujā*) womb-born creatures; those born from the womb; the viviparous.

ชวณะ (*Javana*) impulsion; apperception; impulsive moment; a phase or stage of the process of consciousness at which there is full perception and at which kamma is performed, usually lasting for seven thought-moments.

ช่อฟ้า (*Kaṇṇikā, Kūṭapilandhana**) the curved

finial (of a gable); gable-finial; (elongated ornate) gable spire.

ชักรฟ้า ดู บังสุกุล, ฟ้าป่า.

ชัยมงคลคาถา (*Jayamaṅgalagāthā*) stanzas for the blessing or glory of victory.

ชาคริยานุโยค (*Jāgariyānuyoga*) practice of watchfulness; avoidance of sleep; wakefulness.

ชาดก (*Jātaka*) **1.** a birth story; the stories of the Buddha's previous lives. **2.** "Birth Stories"; name of the tenth division of the Khuddaka Nikāya.

ชาติ (*Jāti*) birth; rebirth.

ชาติก่อน (*Atītabhava*) a previous birth; former life.

ชาติหน้า (*Paraloka, punabbhava*) rebirth; re-existence; future life.

ชนะ (*Jina*) **1.** the conqueror; the victor; the Buddha. **2.** Jain; Jaina.

ชินบุตร, ชินอรส (*Jinaputta, Jinorasa*) a disciple

ฌาน (*Jhāna*) meditation; absorption; a state of serene contemplation attained by meditation; (*mis.*) trance; ecstasy.

ญัตติ, ญัตติ (*Ñatti*) a motion.

ญาณ (*Ñāṇa*) knowledge; real knowledge; wisdom; insight.

ญาณทัชชะ (*Ñāṇadassana*) knowing and seeing; perfect knowledge; all-comprising knowledge; a vision of truth; insight; vision through wisdom.

ญาณทัสสนวิสุทธิ (*Ñāṇadassana-visuddhi*) purity of knowledge and vision; purity of vision regarding intuitive wisdom; purification by knowledge and vision.

ญาติ (*Ñāti*) a kinsman; relative.

ฐีกา (*Ṭikā*) **1.** a sub-commentary. **2.** (*T.*) a letter of invitation or invitation card to a

of the Buddha.

ชีวหา (*Jivhā*) the tongue.

ชีวหาทวาร (*Jivhādvāra*) tongue-door; tongue-avenue.

ชีวหาวิญญาน (*Jivhāvīññāṇa*) tongue-consciousness.

ชี (*Muṇḍakaupāsikā**) a shaven-headed female devotee who wears white robes and observes five or eight precepts; white-robed female lay follower.

ชีวิต (*Jivita*) life; vitality.

ชีวิตินทรีย์ (*Jivitindriya*) vitality; life-principle; psychic life; the faculty of life.

ชุกชี (*Mahāpaṭimā-paṭiṭṭhāna*) base (for the principal Buddha image); pedestal.

เชิงตะกอน ดู จิตกาธาน.

เชิงเทียน (*Sitthadīpādhāra**) candlestick.

เชิงบาตร (*Pattādhāraka*) bowl-support; bowl-stand.

ฌ

ฌาปนกิจ (*Jhāpanakicca*) cremation.

ฌาปนสถาน (*Jhāpanaṭṭhāna*) crematorium.

ญ

ญาติพลี (*Ñātibali*) offering to kinsfolk; the helping of one's relatives.

ญาติสังกะ (*Ñātiṅgaha*) good treatment towards kinsmen; the helping of one's relatives.

ญาติสาโลหิต (*Ñātisālohita*) relations and blood relations.

ญายะ, ญายธรรม (*Ñāya*) right path; right method; the Noble Path; truth; Nibbāna.

ญะยธรรม, ไญยธรรม (*Ñeyyadhamma*) anything that should be learnt or understood; the knowable.

ฎ

monk. **3.** (*T.*) written request for donation. **4.** (*T.*) petition; appeal.

ฐาน (*Thāna**) pedestal (as of a Buddha image.)

ฐานานุกรม (*Thānānukkama**) the ecclesiastical order of retinue; assistants or staff members; entourage.

เณร ดู สามเณร.

ดวงตาเห็นธรรม ดู ธรรมจักกัษุ.

ดาบส (*Tāpasa*) a hermit; ascetic.

ดาวดึงส์ (*Tāvatisā*) the realm (or heaven) of the Thirty-three Gods; name of the second heavenly abode, of which Sakka is the king.

ดิรัจฉาน, กำเนิด ดู ดิรัจฉานโยนิ.

ดุสิต (*Tusitā*) the realm of delight; the

ตบัญจกัมมัฏฐาน (*Tacapañcaka-kammaṭṭhāna*) the “skin pentad” of meditation subjects; the subject for meditation comprising the five constituents ending with the skin (the four others being hair, body hair, nails and teeth); มูลกรรมฐาน ก็เรียก.

ตติยฌาน (*Tatiyajjhāna*) the third Jhāna; the third absorption.

ตถาคต (*Tathāgata*) **1.** the Accomplished One; the Thus-come; the Thus-gone; the Truth-winner; an epithet of the Buddha. **2.** an Arahant. **3.** a being.

ตถังคปะหาน (*Tadaṅgapahāna*) abandoning by substitution of opposites.

ตถังควิมุตติ (*Tadaṅgavimutti*) deliverance by substitution of opposites.

ตบะ (*Tapā*) **1.** religious austerity; penance. **2.** exertion; mental devotion; ascetic practice.

ตรัสรู้ (*Bodhi*) Enlightenment. *v.* to be enlightened; attain enlightenment.

ตราตั้ง (*Adhikārapaṭṭa**) certificate of

ฐ

ฐานานุศักดิ์ (*Thānānusatti*) the authority based on one’s rank or dignity.

ฐิติ (*Ṭhiti, Ṭhīti*) duration; static moment; the moment of standing.

ณ

ด

delightful realm; the heaven of the satisfied gods; name of the fourth heavenly abode, of which Santusita is the king.

เด็กวัด (*Ārāmika; Ārāmika-kumāra; Daharārāmika; Kappiyakāraka*) temple boy. ดู ศิษย์วัด.

เดิยรเถีย (*Titthiya*) an adherent of another religion; heretical teacher.

ต

appointment; credentials; eccl. warrant. เทียบ สัญญาบัตร.

ตลกบาตร ดู อลภกบาตร.

ตักบาตร (*Piṇḍadāna*) *v.* to offer food to the monks on their almsround.

ตัจฉนียกรรม (*Tajjanīyakamma*) the formal act of censure.

ตันทหา (*Taṇhā*) craving; desire; thirst.

ตัตรมชฌัตตตา (*Tatramajjhataṭṭā*) equanimity; equipoise; mental balance.

ตัสสปापียสิกา (*Tassapāpiyasikā*) inflicting a penalty on one who is at fault; decision for specific depravity.

ตาลบัตร (*Tālapatta*) a palm leaf. (*T.*) a fan made of palm-leaves, with a long handle, used by a monk in ceremonies; ceremonial fan. ดู พัดยศ.

ตำนาน (*Vaṃsa*) tradition; chronicle.

ติณวัตถการกวีนัย (*Tiṇavatthārakavinaya*) procedure for covering over (as) with grass, (a reconciliation of both parties without need

for clearing up the rights and wrongs).

ติรัจฉานกถา (*Tiracchānakathā*) a variety of worldly talk; childish talk; aimless talk.

ติรัจฉานโยนิ (*Tiracchānayoni*) the animal kingdom; the realm of the brute creation.

ติรัจฉานวิชา (*Tiracchānavijjā*) a low art; pseudo-sciences; any study tending to be an obstacle on the way to Nibbāna.

ติสรณคณุปัสสัมปทา (*Tisaraṇagamanūpasampadā*) ordination by taking the Threefold Refuge.

เตโชกสิณ (*Tejokasiṇa*) fire-contemplation; fire as a meditational device.

เตโชธาตุ (*Tejodhātu*) fire-element; the element of heat; heat.

เตวาทิก (*Tevācika*) *lit.* pronouncing three words or three times; especially one who pronounces the threefold formula of refuge, the first being Yasa's father.

โต๊ะหมู่บูชา (*Pūjanapīṭha**) a set of altar tables.

ไตรจีวร (*Ticīvara*) the three robes of a Bhikkhu, consisting of the under, the upper and the outer robes; Triple Robe.

ไตรทวาร (*Tidvāra*) the three doors or avenues of action: body, speech, and mind.

ไตรปิฎก (*Tepiṭaka*) *lit.* the Three Baskets; the Tipiṭaka; the three divisions of the Buddhist Canon, viz., Vinaya, Sutta and Abhidhamma, generally known as the Pali Canon.

ไตรเพท (*Tiveda*) *lit.* the three knowledges;

the three Vedas; the three divisions of the Brahmanic canon of authorized religious teaching and practice, viz., Irubbeda, Yajubbeda and Sāmaveda, to which the fourth, Athabbana, was added later.

ไตรภพ, ไตรภูมิ (*Tibhava, Tebhūmi*) the Three Spheres, viz., the Sense Sphere, the Form Sphere and the Formless Sphere; three realms; three worlds; three planes of existence.

ไตรมาส (*Temāsa*) three months, especially those of the rainy season.

ไตรรัตน์ (*Ratanattaya*) the Three Jewels; the Three Gems; Triple Gem. *ดู รัตนตรัย.*

ไตรลักษณ์ (*Tilakkhaṇa*) the Three Characteristics; the Three Signs of Being; also called the Common Characteristics. *ดู สามัญญลักษณะ.*

ไตรโลก (*Tiloka*) the three worlds. *ดู ไตรภพ.*

ไตรสรณะ (*Tisaraṇa*) the Threefold Refuge; Three Refuges; Triple Guide.

ไตรสรณคณ (*Tisaraṇagamana*) taking the Threefold Refuge; going to the Buddha, the Dhamma, and the Sangha for refuge.

ไตรสิกขา (*Sikkhāttaya*) the Threefold Learning; the Threefold Training; the Three Studies: morality, concentration and wisdom, (preferably, training in higher morality, in higher mentality, and in higher wisdom.)

ถ

ถลกบาตร (*Pattathavikā*) the bag with a sling, used for carrying an alms-bowl in; bowl-case; bowl-bag.

ถวาย (*Deti*) *v.* to offer, give or present (to a monk or a prince).

ถวายพระเพลิง (*Sarīrajjhāpana*) the cremation ceremony.

ถัมภะ (*Thambha*) obstinacy; immobility; hardness; obduracy.

ถาน (*Vaccakuṭṭi*) the water closet; toilet (for monks); privy.

ถีนะ (*Thīna*) sloth; unwieldiness; impliability;

morbid state of mind.

ถีนมัทธะ (*Thīnamiddha*) sloth and torpor; sloth and drowsiness; torpor and languor; stolidity and drowsiness.

ถุลลัจจัย (*Thullaccaya*) a grave offence; Serious Transgression.

ถูปารหบุคคล (*Thūpārahapuggala*) persons worthy of a tope; those whose relics should be enshrined.

เถน (*Thena*) a thief; (*T.*) unbecoming religious; shameless monk.

เถยจิต (*Theyyacitta*) intention to steal.

เถยเจตนา (*Theyyacetanā*) intention to steal.
เถยสังวาส (*Theyyasaṃvāsa*) living clandestinely with the monks; disguising oneself as a monk; communion by theft.
เถระ (*Thera*) an elder; a senior member of the Order; a senior monk (of at least ten years' standing).
เถรคาถา (*Theragāthā*) "Psalms of the Brethren"; "Verses of the Elders"; name of the eighth division of the Khuddaka Nikāya.

เถรวาท (*Theravāda*) the Doctrine of the Elders; Teaching of the Elders; the Southern School of Buddhism.
เถรานุเถระ (*Therānuthera*) senior monks in general.
เถรี (*Therī*) a woman elder; senior nun.
เถรีคาถา (*Therīgāthā*) "Psalms of the Sisters"; "Verses of the Women Elders"; name of the ninth division of the Khuddaka Nikāya.

ท

ทธี (*Dadhi*) curd; sour milk.
ทมะ (*Dama*) self-command; self-control; taming; subjugation; training; mastery; adjustment.
ทวาร (*Dvāra*) **1.** door; avenue. **2.** a sense-door; sense-avenue. **3.** door of action.
ทศชาติ (*Dasajāti*) the ten longest birth-stories of the Buddha, regarded as the most important.
ทศบารมี (*Dasapāramī*) the ten perfections; the ten principal virtues practised by a Bodhisatta.
ทศพร (*Dasavara*) the ten blessings; ten boons.
ทศพล (*Dasabala*) **1.** the Ten Powers of the Buddha. **2.** one who is endowed with ten supernormal powers, i.e. the Buddha.
ทศพลญาณ (*Dasabalañāṇa*) the ten supreme intellectual powers of the Buddha.
ทศพิธราชธรรม (*Dasarājadhamma*) the tenfold code of the king; the tenfold virtue or duty of the king; the ten royal virtues; virtues of a ruler.
ทองคำเปลว (*Suvaṇṇapatta*) (*T.*) gold leaf.
ทอดกฐิน ดู กฐิน.
ทอดผ้า [บังสุกุล] (*Paṃsukūlacīvaranikkhipana*) (*T.*) v. to lay a robe (as an offering to a monk at a funeral or memorial ceremony); lay down a funeral robe.
ทอดผ้าป่า ดู ผ้าป่า.
ทักษิณา, ทักขิณา (*Dakkhiṇā*) a gift; donation; dedicatory gift; an intercessional expiatory offering; donation given to a holy person with reference to unhappy beings in the Peta existence, intended for the alleviation

of their sufferings.
ทักษิณาวฏ (*Dakkhiṇāvatta*) winding to the right; clockwise.
ทักษิโณทก (*Dakkhiṇodaka*) water of dedication; consecrated water.
ทักษิณียบุคคล, ทักขิณียบุคคล (*Dakkhiṇeyyapuggala*) an individual deserving a donation; one worthy of a donation.
ทักษิณิกาย (*Dakkhiṇanikāya*) the Southern School of Buddhism, i.e. the Theravāda.
ทักษิณานุประทาน (*Dakkhiṇānuppādāna**) offering made to a monk or monks on behalf of the dead.
ทัณฑกรรม (*Daṇḍakamma*) punishment; penalty.
ทัศนะ, ทรรศนะ, ทัสสนะ (*Dassana*) **1.** seeing; sight; intuition. **2.** view; opinion; theory.
ทัพพีกรรม (*Daḥhikamma*) making firm; strengthening by repeating, as reordination.
ทารูธาตุ (*Dāḥhadhātu*) the tooth relic (of the Buddha).
ทาน (*Dāna*) giving; gift; alms-giving; charity; generosity; benevolence; liberality; a gift; donation; alms; benefaction.
ทานบดี (*Dānapati*) **1.** lord of alms; master in liberality. **2.** one in charge of alms-giving; chief donor.
ทานมัย (*Dānamaya*) (merit) gained through, or connected with, alms-giving; the way of making merit, consisting in alms-giving or charity.
ทายก (*Dāyaka*) almsgiver; donor; benefactor;

the lay supporter of Bhikkhus; lay giver; lay supporter.

ทายิกา (*Dāyikā*) a female donor.

ทำนองสวด (*Vatta, Bhāṇassara**) mode of chanting.

ทำบุญ (*Puññakaraṇa*) merit-making; performing meritorious action. *v.* to make merit; do merit; do good; perform meritorious action.

ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ (*Gehapaṭhamaparibhogamaṅgala**, *Gehappavesana-maṅgala**) house-warming ceremony.

ทำบุญบ้าน (*Gehamaṅgala**) house-blessing ceremony.

ทำวัตรค่ำ, ทำวัตรเย็น (*Sāyaṇha-sajjhāya**, *Sāyabhāṇa**) evening chanting.

ทำวัตรเช้า (*Pubbaṇha-sajjhāya**, *Pāta-bhāṇa**) morning chanting.

ทิฏฐธรรม (*Diṭṭhadhamma*) the visible order of things; present condition; this world; the present life; temporality.

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (*Diṭṭhadhammavedaniyakamma*) immediately effective kamma; kamma ripening during the life-time.

ทิฏฐธัมมิกัตถะ (*Diṭṭhadhammikattha*) gain for this life; present benefit; temporal welfare; sources of happiness in the present life.

ทิฏฐาวิกัมม (*Diṭṭhāvikkamma*) an open statement of one's view; explanation of views; view clarification.

ทิฏฐิ, ทิฐิ (*Diṭṭhi*) **1.** a theory; view; belief; opinion; speculation; dogma. **2.** misbelief; erroneous opinion; false theory.

ทิฏฐิวิสุทธิ (*Diṭṭhivissuddhi*) purity of understanding; purification of view.

ทิฏฐिसามัญญตา (*Diṭṭhi-sāmaññatā*) equality in view; unity in view.

ทิฏฐุชุกกรรม (*Diṭṭhujukamma*) straightening of one's own views.

ทิฏฐุปาทาน (*Diṭṭhupādāna*) clinging to erroneous opinions; attachment to views.

ทิพพจักขุ (*Dibbacakkhu*) divine eye; heavenly eye; clairvoyance.

ทิพพโสตะ (*Dibbasota*) divine ear; heavenly ear; clairaudience.

ทิพย์ (*Dibba*) divine; heavenly; celestial.

ทีฆนิกาย (*Dīghanikāya*) the Collection of Long Discourses; Dialogues of the Buddha; name of the first main division of the Sutta Piṭaka.

ทีกัลปนา (*Kappanāvattu**) monastic revenue estate.

ทีธณีสงฆ์ (*Saṅghikavatthu*) monastery estate.

ทีวัด (*Ārāmaṅgala, Vihāraṅgala*) monastery compound.

ทีสุด ดู *อันตา*.

ทุกกฏ (*Dukkata*) an offence of wrongdoing.

ทุกข์ (*Dukkha*) **1.** suffering; misery; woe; pain; ill; sorrow; trouble; discomfort; unsatisfactoriness; problematic situation; stress; conflict. *adj.* unsatisfactory; miserable; painful; subject to suffering; ill; causing pain. **2.** physical or bodily pain; difficulty; unease; ill-being.

ทุกข์ตา (*Dukkhatā*) the state of being subject to suffering; painfulness; stress; conflict.

ทุกข์นิโรธอริยสังข์ (*Dukkhanirodha Ariyasacca*) the Noble Truth of the Cessation of Suffering; the Noble Truth of the Extinction of Suffering.

ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ (*Dukkhanirodhagāminīpaṭipadā Ariyasacca*) the Noble Truth of the Path that leads to the Cessation (or, the Extinction) of Suffering.

ทุกข์เวทนา (*Dukkavedanā*) painful feeling.

ทุกข์สมุทัยอริยสังข์ (*Dukkhasamudaya Ariyasacca*) the Noble Truth of the Cause (or, the Origin) of Suffering; the Noble Truth of the Condition of the Arising of Suffering.

ทุกข์อริยสังข์ (*Dukkha Ariyasacca*) the Noble Truth of Suffering.

ทุกรกิริยา (*Dukkarakiriya*) the practice of austerities; self-mortification.

ตุคติ (*Duggati*) (the 3 or 4) States of Unhappiness; woeful courses of existence; evil states; woeful existences.

ทุจริต (*Duccarita*) bad conduct; wrong action.

ทุติยฌาน (*Dutiyajjhāna*) the second Jhāna; the second absorption.

ทพภษิต (*Dubbhāsita*) an offence of wrong

speech.

ทศิล (*Dussīla*) of bad conduct; void of morality; immoral.

เทพ (*Deva*) *lit.* a shining one; god; deity; divine being.

เทวดา (*Devatā*) a celestial or heavenly being; deity.

เทวดานุสติ (*Devatānussati*) recollection of heavenly beings; reflection on deifying virtues as found in oneself.

เทวดาพาลี (*Devatābali*) an offering to the deity.

เทวดทูต (*Devadūta*) *lit.* gods' messenger; divine messenger; a symbolic name for those things which remind man of his future and rouse him to earnest striving.

เทวธรรม (*Devadhamma*) divine virtue; the virtues that make divine, i.e. moral shame and dread.

เทวรูป (*Devarūpa**) an image of a deity; idol.

เทวโลก (*Devaloka*) world of gods; heaven; celestial realm.

เทววาจิก (*Dvevācika*) *lit.* pronouncing two words or two times; especially those who pronounce the words, taking only two refuges, viz., the Buddha and the Dhamma, Tapussa and Bhallika being the first ones.

ธมกรก (*Dhammakaraka*) a filter; water-strainer.

ธรมีสงฆ์ *ดูที่ธรมีสงฆ์.*

ธรรม (*Dhamma*) **1.** the Dharma; the Dhamma; the Doctrine; the Teachings (of the Buddha).

2. the Law; nature. **3.** the Truth; Ultimate Reality. **4.** the Supramundane, especially nibbāna. **5.** quality; righteousness; virtue; morality; good conduct; right behaviour. **6.** tradition; practice; principle; norm; rule; duty.

7. justice; impartiality. **8.** thing; phenomenon.

9. a cognizable object; mind-object; idea. **10.** mental state; mental factor; mental activities.

11. condition; cause; causal antecedent.

ธรรมกถา (*Dhammakathā*) ethical discussion; religious talk; talk on the Dhamma; Dhamma-

เทศกาล (*Desakāla*) a season for merit-making and local festivals.

เทศน์มหาชาติ (*Mahājātakadesanā**) (*T.*) "Great-Birth Sermon"; a sermon on the great birth story of the Bodhisatta Vessantara.

เทศนา (*Desanā*) preaching; discourse; sermon; instruction. *v.* to preach; expound the Doctrine; give a sermon.

เทียน (*Sitthadīpa*) a candle.

เทียนพรรษา (*Vassadīpa, Vassikapadīpa*) candle for the rains; Lenten candle.

โถมหัส (*Domanassa*) a painful mental feeling; (mental) displeasure; sad-mindedness; grief.

โทษ (*Dosa, Vajja, Ādīnava*) fault; blemish; defect; corruption; depravity; disadvantage.

โทษะ (*Dosa*) hatred; anger; ill-will; aversion.

โทษจริต (*Dosacarita*) the hateful; one of hating temperament; a quick-tempered person.

โทษาคติ (*Dosāgati*) wrong way of behaviour consisting in hatred; prejudice caused by hatred.

ไทยทาน (*Deyyadāna*) a gift fit to be given; gift; donation.

ไทยธรรม (*Deyyadhamma*) that which has the quality of being given; gift; offerings (to monks).

ธ

lecture.

ธรรมกถิก (*Dhammakathika*) one who preaches the Doctrine; a preacher.

ธรรมขันธ์ (*Dhammakhandha*) a portion of the Dhamma; a main article of the Doctrine; a textual unit; a category of the Dhamma.

ธรรมคุณ (*Dhammaguṇa*) virtue or quality of the Dhamma.

ธรรมจริยา (*Dhammacariyā*) observance of righteousness; righteous conduct.

ธรรมจักร (*Dhammacakka*) the Wheel of the Doctrine; the Wheel of the Law; the Wheel of Truth; the Kingdom of Righteousness; the First Sermon.

ธรรมจักขุ (*Dhammacakkhu*) the Eye of Truth;

the Eye of Wisdom.

ธรรมจาริก (*Dhammacārika*) wandering Dhamma-preacher; spiritual-welfare worker.

ธรรมเจดีย์ (*Dhammacetiya*) a shrine in which sacred texts are housed; a shrine of the Doctrine; doctrinal monument.

ธรรมดา (*Dhammatā*) general rule; nature; the law of nature; cosmic law.

ธรรมทาน (*Dhammadāna*) the Gift of Truth; gift of the Dhamma.

ธรรมทูต (*Dhammadūta**) Dhamma-messenger; Buddhist field-preacher; Buddhist missionary.

ธรรมเทศนา (*Dhammadesanā*) expounding the Dhamma; preaching; exposition of the Doctrine; a sermon.

ธรรมธาร (*Dhammadhara*) “Dhamma bearer”; one versed in the Dhamma; an expert in the Dhamma.

ธรรมธาตุ (*Dhammadhātu*) **1.** a mental object. **2.** the cosmic law.

ธรรมนियาม (*Dhammaniyāma*) order of the norm; law of the Dhamma; certainty or orderliness of causes and effects; general law of cause and effect.

ธรรมบท (*Dhammapada*) **1.** “Way of Truth”; “An Anthology of Sayings of the Buddha”; name of the second division of the Khuddaka Nikāya. **2.** a line or stanza of the Doctrine; a word of the Doctrine; talk or discourse on the Dhamma.

ธรรมบรรยาย (*Dhammapariyāya*) disquisition.

ธรรมปฏิสัมภิตา ดู ธัมมปฏิสัมภิตา.

ธรรมยุต, ธรรมยุติกนิกาย (*Dhammayuttika-nikāya**) the Dhammayuttika Sect; “Law-Abiding Sect”; Smaller Sub-Order (of the Thai Monkhood); smaller denomination. *เทียบ* มหานิกาย.

ธรรมวาที (*Dhammavādī*) one who speaks according to the Dhamma; speaker of the doctrine; speaker of the rightful things.

ธรรมวิจัย (*Dhammavicaya*) investigation of the Truth or the Doctrine; (*T.*) research on the Dhamma; search of Truth.

ธรรมวิชัย (*Dhammavijaya*) conquest by piety; conquest by righteousness.

ธรรมวินัย (*Dhammavinaya*) Dhamma-Vinaya; the Norm-Discipline; the Doctrine and the Discipline.

ธรรมวิภาค (*Dhammavibhāga*) classification of dhammas; enumeration of the Dhamma; Dhamma classification.

ธรรมสภา (*Dhammasabhā*) the Hall of Truth; a hall for the discussion of the Dhamma; a place for religious meeting.

ธรรมสวณะ ดู ธัมมัสสวณะ.

ธรรมสาส์กัจฉา (*Dhammasākacchā*) discussion about the Doctrine; religious discussion.

ธรรมเสนาบดี (*Dhammasenāpati*) generalissimo of the Dhamma; Commander in Chief of the Law; an epithet of the Venerable Sāriputta.

ธรรมาธิปไตย (*Dhammādhipateyya*) regard of the Dhamma (the Law or righteousness) as being supreme; supremacy of the Dhamma; dominant influence by the Dhamma; rule of the true law; rule of righteousness.

ธรรมาธิชฎาน (*Dhammādhiṭṭhāna*) exposition in terms of ideas; teaching with reference to ideas. *เทียบ* บุคคลลาธิชฎาน.

ธรรมานุธรรมปฏิบัติ, ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (*Dhammānudhammapaṭipatti*) practice in perfect conformity to the Dhamma.

ธรรมารมณ (*Dhammāramaṇa*) a mind-object; cognizable object; cognoscible object.

ธรรมาสน์ (*Dhammāsana*) the Dhamma-seat; a seat on which a monk sits while preaching; pulpit.

ธรรมีกถา (*Dhammikathā*) religious talk; discussion concerning the Doctrine; Dhamma talk.

ธัมม- ดู ธรรม-

ธัมมกามตา (*Dhammakāmatā*) the quality of one who loves the Dhamma; love of Truth.

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (*Dhammacakkapavattanasutta*) the discourse of setting in motion the Wheel of the Doctrine; the

Discourse of the Foundation of the Kingdom of Righteousness; the First Sermon.

ธัมมเทศนามัย (*Dhammadesanāmaya*) (merit) connected with, or to be gained through, preaching; the way of making merit consisting in moral instruction.

ธัมมปฏิสัมภิตา (*Dhammapaṭisambhidā*) Discrimination of the Law; analytical knowledge of the Law; discriminating knowledge of reasons, conditions or causal relations.

ธัมมสังคณี (*Dhammasaṅgaṇi*) "Classification of Dhammas"; "Enumeration of Phenomena"; name of the first book of the Abhidhamma Piṭaka.

ธัมมัญญตา (*Dhammaññutā*) the quality of one who knows the Law; knowing the cause or origin; knowing the principles.

ธัมมปป์มาณิกา (*Dhammappamāṇikā*) those who measure or judge by righteousness; those whose faith depends on the Dhamma or on righteous behaviour.

ธัมมัสสวณะ (*Dhammassavana*) hearing the Dhamma; hearing the preaching of the Dhamma; hearing a sermon; listening to the good teaching.

ธัมมัสสวณมัย (*Dhammassavanamaya*) (merit) connected with, or to be gained through, hearing a sermon; the way of making merit consisting in listening to the Dhamma.

ธัมมานุပ္ปัสสนา (*Dhammānupassanā*) the

Contemplation of Mind-object; contemplation of phenomena; mindfulness as regards the Dhamma.

ธัมมานุสสติ (*Dhammānussati*) recollection of the Doctrine; reflection on the virtues of the Dhamma.

ธัมมาภิสมัย (*Dhammābhisamaya*) understanding of the Truth; conversion to the Dhamma; enlightenment.

ธาตุ (*Dhātu*) **1.** an element; natural condition; that which carries its own characteristic mark. **2.** a relic, especially that of the Buddha or an Arahant.

ธาตุกถา (*Dhātukathā*) "Discussion with reference to the Elements"; name of the third book of the Abhidhamma Piṭaka.

ธาตุกรรมฐาน ดู จตุธาตุวัตถสถาน.

ธาตุเจตีย์ (*Dhātuceṭiya*) a shrine over the Buddha's relic; dagoba.

ธาตุมหสิการ ดู จตุธาตุวัตถสถาน.

ธาตุวัตถสถาน ดู จตุธาตุวัตถสถาน.

ธิติ (*Dhiti*) energy; courage; steadfastness; firm character; resolution; wisdom.

ธุดงค์ (*Dhutaṅga, Dhūtaṅga*) (the thirteen) Austere Practices; constituents of ascetic practice to remove defilements.

ธุระ (*Dhura*) burden; load; duty; charge; office; responsibility.

ธูป (*Dhūpa*) an incense-stick; joss-stick.

น

นมัสการ (*Namakkāra*) salutation; the act of paying homage; homage; veneration; (*T.*) salutation with joined palms.

นรก (*Naraka, Niraya*) abyss; hell; purgatory. ดู นิริยะ.

นวกภิกษุ (*Navakabhikkhu*) a neophyte; newly ordained monk (of less than 5 years' standing).

นวกกรรม (*Navakamma*) building new; construction; making repairs.

นวนิต, นวนีตะ ดู เนยขัน

นักษัตถุภษ (*Nakkhattakīḷana*) the celebration

of a festival; festivity.

นักเทศก์ ดู ธรรมกถึก.

นักธรรม (*Dhammika**) one learned in the Doctrine; Doctrine-knower; one who has passed the examination of any of the three grades of Dhamma-study; eccl. graduate of Dhamma studies; Dhamma graduate; Dhamma scholar.

นักบวช (*Pabbajita*) a religious; priest; monk.

นักพรต (*Yati, Vatavantu*) one who takes up a religious practice or observes a religious vow; ascetic; recluse; hermit.

นักสวด (*Dhammagāyaka**) a chanter.

นั้งขัดสมาธิ ดู *ขัดสมาธิ*.

นั้งคุกเข่า ดู *คุกเข่า*.

นั้งพับเพียบ ดู *พับเพียบ*.

นัจจคีตวาทิตวิสสุททสสนะ (*Naccagītavāditavisūka-dassana*) dancing, singing, music, and unseemly shows (or stage plays).

นัตถิกทิกฏฐิ (*Natthikadīṭṭhi*) *lit.* the theory of nothingness; nihilism; nihilistic view.
นัตถิกวาท ก็ว่า.

นาถ (*Nāga*) **1.** a serpentlike water-god. **2.** (*T.*) an applicant (or candidate) for ordination; ordinand.

นาม (*Nāma*) mind; name; mental factors; mentality.

นามรูป (*Nāmarūpa*) Mind and Matter; name and form; mind and body; mentality and corporeality.

นาสนะ, นาสนา (*Nāsana, ~nā*) causing to perish; expulsion.

น้ำมนต์ (*Parittodaka**) consecrated water; blessing water; lustral water; holy water.

นิกเขปบท (*Nikkhepapada*) a verse or words of summary; thesis; verse or passage set up for detailed treatment in a discourse; a saying quoted for discoursing; discourse-opening verse.

นิกาย (*Nikāya*) **1.** a collection; group; any of the five main divisions of the Sutta Piṭaka. **2.** a sect; school; denomination.

นิกรณ (*Nigaṇṭha*) *lit.* one who is freed from all ties; a member of the Jain Order; ascetic in Jainism.

นิกกรรม (*Niggahakamma*) suppression; punishment; censure; reproach; rebuke; chastisement of a perverse monk.

นิจศีล (*Niccāsīla*) regular precepts; uninterrupted observance of virtue; the good conduct to be observed uninterruptedly, i.e. the Five Precepts.

นิตยภัต (*Niccabhatta*) a continuous food-supply; monthly food allowance.

นิกเทศ (*Niddesa*) **1.** "Expositions"; name of

the eleventh division of the Khuddaka Nikāya. **2.** description; analytic explanation.

นิทาน (*Nidāna*) **1.** source; cause; origin; reference. **2.** (*T.*) a story.

นินทา (*Nindā*) blame; reproach; fault-finding; calumny. *v.* to blame; calumniate; speak ill of a person.

นิพพาน (*Nibbāna*) Nirvāṇa; Nibbāna; the extinction of the fires of greed, of hatred and of ignorance; the Unconditioned; the supreme goal of Buddhism; the Summum Bonum of Buddhism; the Final Goal; the extinction of all defilements and suffering.

นิพพิทา (*Nibbidā*) dispassion; disinterest; disenchantment.

นิมนต์, การ (*Nimantana*) invitation (for a monk). *v.* to invite (a monk).

นิมมานรดี (*Nimmānarati*) the realm of the gods who rejoice in (their own) creations; name of the fifth heavenly abode of which Sunimmita is the king.

นิमित, นิมิตต์ (*Nimitta*) sign; omen; mark; portent; cause; mental image; mental reflex; boundary marker.

นียสกรรม (*Niyasakamma, Niyassa~*) the formal act of subordination; giving guidance; causing (a monk) to live (again) in dependence.

นियาม (*Niyāma*) certainty; fixed method; regular order; the state of certainty; the five orders of processes which operate in the physical and mental realms; natural and regular orders governing all things; natural law.

นिरยะ (*Niraya*) hell; woeful state.

นiruttipaṭṭisambhidā (*Niruttipaṭṭisambhidā*) the Discrimination of Language; knowledge of dialects or philological analysis; analytical knowledge of the language (with regard to the true meaning and the Law).

นิโรธ (*Nirodha*) the Cessation or Extinction of Suffering; cessation; extinction.

นิवारณ (*Nivaraṇa*) (the five) hindrances; obstacles.

นิवाद (*Nivāta*) humbleness; humility; lowli-

ness; gentleness.

นิสสัยกรรม ดู นิสัยกรรม.

นิสสรณวิมุตติ (*Nissaraṇavimutti*) deliverance by escaping from defilements; freedom by deliverance; Nibbāna.

นิสสัคคิยปาจิตตีย์ (*Nissaggiyapācittiya*) an offence entailing expiation with forfeiture.

นิสสัย (*Nissaya*) that on which anything depends; foundation; help; resource; support; protection; guidance; tutelage; dependence.

นิสสัย (*Nissaya*) **1.** ดู นิสสัย **2.** habit.

นิสสัยมุตกั (*Nissayamuttaka*) *lit.* released from dependence, or independent of protection; a legally independent monk; a monk who has completed five years of living in dependence on the preceptor.

บรมธาตุ, พระ (*Dhātu*) the Buddha's relics.

บรรพชา (*Pabbajjā*) **1.** leaving the world; going forth; adopting the ascetic life; ordination. **2.** the lower ordination; ordination of a novice; admission to novicehood; Initiation.

บรรพชิต (*Pabbajita*) an ascetic; recluse; monk; the ordained; religious; renunciate; monastic.

บรรลุ (*Pāpuṇāti; Sacchikaroti; Abhisameti*) to attain; realize; reach; achieve; experience for oneself.

บริกรรม (*Parikamma*) **1.** arrangement; preparation; preliminary action. **2.** (*T.*) repetition; pronouncing incantations; recitation (or to recite) for the purpose of making sacred.

บริขาร (*Parikkhāra*) requisite; (the eight) requisites of a Buddhist monk: the three robes, the bowl, a razor, a needle, the girdle and a water-strainer; accessory; equipment.

บริจาค (*Pariccāga*) donation; charity; sacrifice. *v.* to donate; give; give up.

บริโภคะเจตีย์ (*Paribhogacetiya*) a tree, shrine, dwelling, bed, etc. used by the Buddha and consequently remindful of him and

เนกขัมมะ (*Nekkhamma*) renunciation; giving up the world; escape from sensuality; absence of greed; independence of sensual desire and pleasures; self-denial; self-abnegation.

เนกขัมมวิตก (*Nekkhammavitakka*) thought of renunciation; thought free from selfish desire.

เหยยขัณฑ์ (*Navanīta*) fresh butter; (according to some, ghee).

เหยยยะ (*Neyya*) one who is to be led or instructed; one requiring guidance; a trainable or teachable person.

เหยยใส (*Sappi*) ghee; clarified butter.

เหวสัณญูญาหาสัณญายตนะ (*Nevasaṅkāhāsāṅkāhāyatana*) the Realm of neither Perception nor Non-perception; the fourth immaterial sphere.

บ

sacred; the monument of the Buddha's utility; shrine by use (or by association).

บริวาร (*Parivāra*) **1.** retinue; suite; pomp; followers; following. **2.** accessories.

บริเวณวัด (*Āvāsapariveṇa*) the compound of a monastery; the Wat compound.

บริษัถ (*Parisā*) surrounding people; an assembly; company: association; the four assemblies of the Buddhist devouts: the assemblies of monks, nuns, male and female lay devotees.

บวช, การ (*Pabbajjā, upasampadā*) giving up the world; adopting the ascetic life; ordination. *v.* to go forth; give up or renounce the world; become an ascetic, a Bhikkhu or a novice; be ordained; join or enter the Order.

บังสุกุล (*Paṃsukūla*) *lit.* soiled or loathesome as dirt; like a dust heap; discarded; disposed of; unwanted. **1.** rags from a dust heap; a robe made of rags taken from dust-bins; discarded cloth; rag-robe. **2.** (*T.*) a yellow robe dedicated to a deceased person. *v.* to take such robes after contemplating on the impermanence of compounded things; meditate and take a funeral (or memorial) robe.

บัณเฑาะก์ (*Paṇḍaka*) a eunuch.

บัณเฑาะว์ (*Paṇḍava*) a small drum.

บัลลังก์ (*Pallaṅka*) a couch; throne; crossed-legged sitting.

บาตร (*Patta*) a bowl; alms-bowl.

บาป (*Pāpa*) evil; wrong action; demerit; (*mis.*) sin. *adj.* evil; bad; wicked; demeritorious; (*mis.*) sinful.

บารมี (*Pāramī*) (the ten) Perfections; stages of spiritual perfection achieved by a Bodhisatta on his path to Buddhahood (or by those who are determined to become Paccekabuddhas or Arahant disciples of a Buddha).

บาลี (*Pāli*) **1.** Pāli language; the language adopted by the Theravādins as the language in which to preserve the memorized teachings of the Buddha. **2.** Tipiṭaka; the text of the Pali Canon; the Buddha's teachings as contained in the Tipiṭaka.

บำเพ็ญ (*Pūreti, Bhāveti*) *v.* to fulfil; cultivate; develop; practise.

บิณฑบาต (*Piṇḍapāta*) food received in the alms-bowl (of a Bhikkhu); alms-gathering; almsfood. *v.* to go for alms; go for collecting alms; go for alms-gathering; go on an almsround; receive food-offerings.

บุคคลาธิษฐาน (*Puggalādhittāna*) exposition in terms of persons; teaching with reference to persons; teaching by means of personification. *เทียบ* ธรรมาธิษฐาน

บุญ (*Puñña*) merit; meritorious action; virtue; righteousness; moral acts; good works. *adj.* meritorious; good.

บุญกิริยาวัตถุ (*Puñṇakiriyāvattu*) (the three or ten) items of meritorious action; way of making merit.

บุญชน *ดู* บุญชน.

บุญกรรม (*Pubbakaraṇa*) preliminary works.

บุญกรรม (*Pubbakamma*) a former deed; a deed done in a former existence.

บุญการี (*Pubbakārī*) one who does a favour before; a previous benefactor.

บุญกิจ (*Pubbakicca*) preliminary function; pre-

liminary duties.

บุพนิมิต (*Pubbanimitta*) a foregoing sign; prognostic; portent.

บุพเปตพลี (*Pubbapetabali*) offerings dedicated to the deceased.

บุพเพนิวาสานุสติญาณ *ดู* บุญเพ.

บุพเพสันนิวาส (*Pubbessannivāsa*) living together in the past; previous association; cohabitation in a previous life.

บูชา (*Pūjā*) worship (external and mental); honour; veneration; homage; devotional attention; devotional offering.

เบญจขันธ์ (*Pañcakkhandha*) the Five Aggregates; the five groups of existence; the five causally conditioned elements of existence forming a being or entity, viz., corporeality, feeling, perception, mental formations and consciousness.

เบญจธรรม (*Pañcadhamma*) the five ennobling virtues.

เบญจวัคคีย์ (*Pañcavaggiya*) "belonging to the group of five"; the five Bhikkhus; the five ascetics; the five mendicants, namely, Aññākoṇḍañña, Vappa, Bhaddiya, Mahānāma, and Assaji.

เบญจศีล (*Pañcasīla*) the Five Precepts; the Five Rules of Morality; the Five Training Rules.

เบญจางคประดิษฐ์ (*Pañcappatitthitena vandana*) five-point prostration; the method of veneration or obeisance by prostrating oneself or kneeling and touching the ground with five parts of the body, viz., the knees, elbows and forehead.

โบสถ์ (*Uposathagga, Uposathāgāra*) the uposatha hall; a chapter house; a hall or building in a monastery in which ecclesiastical acts or ceremonies are performed; consecrated assembly hall; (*mis.*) church; temple.

ใบสีมา (*Simānimittūparisilāpaṭṭa*) boundary-marking slab (usually made of stone and erected over a buried boundary-marking stone to show its place). *ดู* ลูกนิมิต.

ป

ปกรณ (*Pakaraṇa*) a literary work; book; canonical text; scripture.

ปฏิกูลสัญญา (*Paṭikūlasaññā*) consciousness of impurity; perception of loathsomeness.

ปฏิคาหก (*Paṭiggāhaka*) a recipient; one who receives.

ปฏิฆะ (*Paṭigha*) repulsion; irritation; anger; ill-will; grudge.

ปฏิจจสมุปปาท (*Paṭiccasamuppāda*) the Dependent Origination; the Law of Causation; the Chain of Causation; the Law of Dependent Arising; the Chain of Phenomenal Cause and Effect; the Conditional Arising and Cessation of All Phenomena; (the twelve links of) conditioned co-production.

ปฏิญญาตกรณะ (*Paṭiññātakaraṇa*) doing according to what is admitted; proceeding on the acknowledgement (by the accused monk).

ปฏิบัติ (*Paṭipatti*) the practice.

ปฏิปทา (*Paṭipadā*) path; way; method; mode of progress; means of reaching a goal; practice; line of conduct.

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทฺธิ (*Paṭipadāñāṇa-dassanavisuddhi*) purity of knowledge and vision of progress.

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (*Paṭipassaddhivimutti*) deliverance by tranquillization.

ปฏิภาคนิมิตต์ (*Paṭibhāganimitta*) conceptualized image; counterpart sign; counter image.

ปฏิภาณ (*Paṭibhāṇa*) perspicuity; sagacity; shrewdness; ready wit.

ปฏิภาณปฏิสัมภิตา (*Paṭibhāṇa-paṭisambhidā*) the Discrimination of Sagacity.

ปฏิมา (*Paṭimā*) an image; figure.

ปฏิรูปเทสวาสะ (*Paṭirūpadesavāsa*) living in a suitable region; residing in a suitable locality; dwelling in a favourable place.

ปฏิโลม (*Paṭiloma*) reverse; opposite; contrary; backward; in reverse order.

ปฏิเวธ (*Paṭivedha*) penetration; realization; com-

prehension; attainment; insight; knowledge.

ปฏิสนธิ (*Paṭisandhi*) relinking; rebirth; reunion; conception.

ปฏิสนธิขณะ (*Paṭisandhikkhaṇa*) relinking moment; the initial thought-moment of life; the initial thought-process.

ปฏิสนธิวิญญาณ (*Paṭisandhivijñāṇa*) rebirth-consciousness; relinking consciousness.

ปฏิสวะ (*Paṭissava*) promise; assent.

ปฏิสังขรณ (*Paṭisaṅkharāṇa*) restoration; reparation; repair; mending.

ปฏิสันถาร (*Paṭisanthāra*) friendly welcome; kind reception; hospitality; greeting.

ปฏิสัมภิตา (*Paṭisambhidā*) (the four) Discrimination; analytic insight; Analytical Knowledge; discriminating knowledge.

ปฏิสัมภิตามรรค (*Paṭisambhidāmagga*) “the Way of Analysis”; the Way of Discriminating Knowledge”; name of the twelfth division of the Khuddaka Nikāya.

ปฏิสารเนยยกรรม (*Paṭisāraṇīyakamma*) formal act of reconciliation.

ปฐมฌาน (*Paṭhamajjhāna*) the first Jhāna; the first absorption.

ปฐมเทศนา (*Paṭhamadesanā*) the First Sermon; the First Discourse. ดู วัฏม-
จักกัปปวัตตนสูตร.

ปฐมยาม (*Paṭhamayāma*) the first watch (from 6:00 to 10:00 p.m.)

ปฐมสาวก (*Paṭhamasāvaka*) the first disciple: Aññākoṇḍañña.

ปฐวีธาตุ (*Paṭhavīdhātu*) lit. the earth-element; the element of extension; solid; the substratum of matter.

ปณิธาน (*Paṇidhāna*) aspiration; determination; resolution.

ปทัฏฐาน (*Paṭaṭṭhāna*) a proximate cause.

ปธาน (*Paḍhāna*) effort; exertion; striving; the Four Great Efforts.

ปปัญจ (*Papañca*) diversification; diffuseness; multiplicity; proliferation.

ปมาทะ, ความประมาท (*Pamāda*) heedlessness; carelessness; negligence; indolence; remissness.

ปรจิตตวิฆานห์ ดู เจโตปริยญาณ.

ปรทারণกรรม (*Paradārakamma*) adultery; unlawful intercourse with others' wives.

ปรนัหมิตตวสวัตตี (*Paranimmitavasavattī*) the realm of gods who lord over the creation of others; name of the sixth heavenly abode of which Vasavatti is the king.

ปรมัตถ์, ปรมัตถธรรม (*Paramattha*) **1.** the highest good; the highest ideal; the highest gain; the highest benefit; the final goal; the Absolute Truth; the Ultimate Reality; Nibbāna. **2.** (the four) Ultimates; Ultimate Realities.

ปรมัตถสังขะ (*Paramatthasacca*) the absolute truth; ultimate truth.

ปรโลก (*Paraloka*) the other world; the world beyond; the world to come.

ปรวาที (*Paravādi*) the opponent (in argument or controversy.)

ประคต (*Kāyabandhana*) a girdle; waistband.

ประเคน (*Sakkaccaṃ sahatthā deti*) *v.* to present (something to a monk) with the hand.

ประขุมเพลิง (*Citakālimpana, Sarīrajjhāpana*) *v.* to light the funeral pyre.

ประทักษิณ (*Padakkhiṇā*) respectful clockwise circumambulation. *v.* to circumambulate; make a triple circumambulation.

ประนมมือ ดู พนมมือ.

ประพรหม (*Abbhukkirati, Siṅcati*) *v.* to sprinkle.

ประมาท ดู ปมาทะ.

ปรารงค์ ดู พระปรารงค์.

ปราโมทย์ (*Pāmojja*) delight; joy; gladness; cheerfulness.

ปริจจาคะ (*Pariccāga*) giving up; sacrifice.

ปริเฉท (*Pariccheda*) a chapter; fascicule.

ปริญญา (*Pariññā*) accurate or exact knowledge; full understanding; comprehension.

ปริญญะยธรรม (*Pariññeyadhamma*) that which is to be known accurately; that which should be understood or comprehended, i.e.

suffering (or all conditioned things).

ปริตร (*Paritta*) verses of protection or safeguard; protective chants; holy stanzas.

ปริเทวะ (*Parideva*) lamentation.

ปรินิพพาน (*Parinibbāna*) the final or complete Nibbāna; the complete extinction of all passions; the final release from the round of rebirth; the Great Decease of the Buddha; death (after the last life-span of an Arhant).

ปริพาชก (*Paribbājaka*) a wandering religious mendicant; wanderer.

ปริยัติ (*Pariyatti*) the Scriptures; study of the Scriptures; the Teachings to be studied.

ปริวาร (*Parivāra*) "Epitome of the Vinaya"; "the Accessory"; name of the last book of the Vinaya Piṭaka.

ปริวาส (*Parivāsa*) probation.

ปริสัญญุตตา (*Parisaññutā*) the quality of one who knows the assembly; knowing the assembly; knowledge of groups of persons.

ปลงอาบัติ (*Āpattidesanā*) the confession of an offence. *v.* to confess an offence.

ปลงอายุสังขาร (*Āyusañkhāra-vossajjana*) to relinquish the vital force; the Buddha's announcement of his coming death.

ปลาสะ (*Palāsa*) rivalry; envious rivalry; domineering.

ปัลโพร (*Palibodha*) obstruction; hindrance; obstacle; impediment; drawback.

ปวารณา (*Pavāraṇā*) **1.** invitation; giving occasion or opportunity; allowance. **2.** invitation to ask. **3.** invitation to speak; the act of inviting others to advise one or to speak of one's offences or any unbecoming behaviour; the ecclesiastical ceremony at the end of the rains retreat, in which monks invite one another to speak of any offences or unbecoming behaviour they have seen, heard or suspected to have been committed during the rains. *v.* to invite to ask or to speak.

ปสาทะ (*Pasāda*) confidence; satisfaction; joy; calm and clarity of mind; appreciation; faith.

ปหัตตัพพธรรม (*Pahātabbaddhamma*) that which is to be eradicated or abandoned, i.e. the Cause of Suffering.

ปหานะ (*Pahāna*) giving up; abandoning; removal; eradication; overcoming.

ปหานปธาน (*Pahānapadhāna*) the effort to discard evils that have arisen; the effort to overcome unwholesome states.

ปักข์ (*Pakkha*) a fortnight; one half of the lunar month; (lunar) half-month.

ปัจจัยการ (*Paccayākāra*) “the Mode of Dependency.” ดู *ปฏิกิจสมุปปาท*.

ปัจจัยเวกขณ (*Paccavekkhaṇa*) reflection; consideration; reviewing.

ปัจจัยนตประเทศ (*Paccantadesa*) the out-skirts of a country; bordering regions.

ปัจจัยย (*Paccaya*) **1.** condition; aiding condition; factor. **2.** (the four) requisites, viz., clothing, food, dwelling and medicine; necessities.

ปัจจัยสันนิสิตศีล (*Paccayasannissitasīla*) discipline as regards the four requisites; conduct in connection with the necessities of life.

ปัจจัยุคคณ (*Paccuggamana*) rising to receive.

ปัจจัยุทธธ (*Paccuddharaṇa*) to give up the use (of an old robe); remove; revoke.

ปัจจัยูปฏฐาน (*Paccupaṭṭhāna*) appearance; mode of appearance; phenomenon.

ปัจเจกพุทธะ (*Paccekabuddha*) a private Buddha; a Silent Buddha; a Buddha who has won enlightenment by himself, but does not teach others; one who gains liberation for himself alone.

ปัจฉิมพรรษา (*Pacchimikā*) the later period for keeping the rains.

ปัจฉากัต (*Pacchābhatta*) afternoon; after the mealtime of the monk.

ปัจฉาสมณะ (*Pacchāsamaṇa*) a junior monk who walks behind a senior on his rounds; accompanying monk; attendant.

ปัจฉิมชาติ (*Pacchimajāti*) the last birth.

ปัจฉิมยาม (*Pacchimayāma*) the last watch (from 2:00 to 6:00 a.m.).

ปัจฉิมวาจา (*Pacchimavācā*) the last word; the last saying.

ปัจฉิมโอวาท (*Pacchimaovāda*) the last instruction; the last advice or exhortation.

ปัจจุจ- ดู *เบญจจ-*.

ปัจจุทวาร (*Pañcadvāra*) the five sense-doors: eye, ear, nose, tongue and body.

ปัญญา (*Paññā*) wisdom; knowledge; insight; discernment.

ปัญญาจักขุ (*Paññācakkhu*) the Eye of Wisdom.

ปัญญาวิมุตติ (*Paññāvimutti*) liberation through wisdom; emancipation through insight.

ปัญญาสัมปทา (*Paññāsampadā*) achievement of wisdom; the blessing of higher knowledge.

ปัญญาสิกขา ดู *อิธิปัญญาสิกขา*.

ปัญหา (*Pañhā*) a question; inquiry; problem.

ปฏิฐาน (*Paṭṭhāna*) “the Book of Causal Relations”; name of the seventh book of the Abhidhamma Piṭaka.

ปณัตตติวัชชะ (*Paṇṇattivajja*) formulated fault; breach of the training rules; that which is blamable by the regulation. *เทียบ โลกวัชชะ*.

ปัตตานุโมทนา (*Pattānumodanā*) rejoicing in others’ merit.

ปัตตานุโมทนามัย (*Pattānumodanāmaya*) (merit) connected with, or to be gained through, rejoicing in others’ merit.

ปัตติทาน (*Pattidāna*) giving of merit; transference of merit; letting others share or participate in doing good.

ปัตติทานมัย (*Pattidānamaya*) (merit) connected with, or to be gained through, the giving out of one’s accumulated merit; the transference of merit or letting others share in doing good as a way of making merit.

ปัพพัชชา ดู *บรรพชา*.

ปัพพาชนียกรรม (*Pabbājanīyakamma*) the act of banishment; exile; the punishment made to a monk deserving to be expelled.

ปัสสัทธิ (*Passaddhi*) tranquillity; quietude; calmness; repose; serenity; relaxation.

ปัสสาสะ (*Passāsa*) out-breathing; exhalation.

ปาจิตตีย์ (*Pācittiya*) **1.** “Minor Offences”; one

of the books of the Vinaya; **2.** an offence entailing expiation.

ปาฏิเทสนียะ (*Pāṭidesanīya*) an offence to be confessed.

ปาฏิโมกข์, ปาติโมกข์ (*Pāṭmokkha, Pātimokkha*) “the Fundamental Precepts”; the fundamental rules of the Order; the 227 disciplinary rules binding on Bhikkhus; a collection of the fundamental precepts of the Order recited every fortnight; fortnightly recitation of the fundamental precepts; Disciplinary Code.

ปาฏิโมกขสังวรศีล, ปาติโมกข~ (*Pāṭimokkhasamvarasīla*) discipline as prescribed by the Pāṭimokkha; moral discipline as regards the Fundamental Precepts; restraint with regard to the monastic disciplinary code.

ปาฏิหาริย์ (*Pāṭihāriya*) marvel; wonder; miracle.

ปาณาติบาต (*Pāṇātipāta*) taking life; killing.

ปาพจน์ (*Pāvacaṇa*) the fundamental text; the Scriptures; the Dhamma and the Vinaya; the Doctrine and the Discipline.

ปาโมชร์ ดู ปราโมชร์

ปาราชิก (*Pārājika*) **1.** “Major Offences”; the first of the two divisions of the Suttavibhaṅga of the Vinaya. **2.** a grave offence involving expulsion from monkhood; Defeat. **3.** one who has committed the grave offence of expulsion; defeated one.

ปารีสุทธิศีล (*Pārisuddhisīla*) the four kinds of Higher Sila; the fourfold moral purity; morality for purification; morality consisting in purity.

ปิฎก (*Piṭaka*) a basket; any of the three main divisions of the Pāli Canon. ดู ไตรปิฎก.

ปิดทอง (*Suvaṇṇālepa*) *v.* to gild; cover with gold leaf; put a gold leaf on. *adj.* gilded; covered with gold leaves.

ปัตติวิสัย, เปตติวิสัย (*Pittivisaya, Pettivisaya*) the plane of the departed; the world of manes; the realm of ghost-beings.

ปิตุฆาต (*Pitughāta*) patricide.

ปิ่นโต (*Bhattahārikā**) food carrier; tiffin carrier.

ปิยวาจา (*Piyavācā*) pleasant speech; kindly

speech.

ปิสุนวาทา (*Pisuṇavācā*) malicious speech; slandering; tale-bearing.

ปีติ (*Pīti*) joy; rapture; delight; zest; interest.

บุคคลบัญญัติ (*Puggalapaññatti*) “Description of Individuals”; “Designation of Individuals”; name of the fourth book of the Abhidhamma Piṭaka.

บุคคลัญญตา (*Puggalaññutā*) the quality of one who knows individuals; knowing the individual; knowledge of individuals.

บุคคลาธิษฐาน ดู บุคคลาธิษฐาน.

ปจฉาวิสัยชานา (*Pucchāvissajjanā*) catechism; question and answer.

ปุถุชน (*Puthujjana*) a worldlyling; worldly person; ordinary man.

บุพพ- ดู บุพพ-

บุพเพกตบุญญาตา (*Pubbekatapuññatā*) the state of having done meritorious actions in the past; to have done good deeds in the past; having prepared oneself with good background.

บุพเพนิวาสานุสติญาณ (*Pubbenivāsānussatiñāṇa*) Reminiscence of Past or Previous Births; the recollection of former lives; supernatural knowledge which enables one to remember the various past courses of one’s own existences.

บุริมพรรษา (*Purimikā*) the earlier period for keeping the rains.

บุชนียบุคคล (*Pūjanīyapuggala*) a venerable person; person worthy of honour; one entitled to homage.

บุชนียวัตถุ (*Pūjanīyavatthu**) an object of worship.

บุชนียสถาน (*Pūjanīyatṭhāna**) a place of worship; place of sanctity; religious place; shrine; holy or sacred place; sanctuary.

บุชา ดู บุชา.

บุรณมี (*Puṇṇamī*) the full-moon day.

เปตวัตถุ (*Petavatthu*) “Stories of the Departed”; name of the tenth division of the Khuddaka Nikāya.

เปยยวัชชะ (*Peyyavajja*) *lit.* “drinkable words”;

kindly speech.

เปรต (*Peta*) a departed being; ghost; ghost-being; hungry ghost; the ghost of the departed.

เปรียญ (*Pariññā**, *Pāliññā**) one versed or learned in Pali studies; one who has passed the

พรรณาปีติ (*Pharaṇāpīti*) rapture; diffused rapture.

พรุสวาจา (*Pharusavācā*) harsh speech; harsh language.

ผล (*Phala*) fruit; result; consequence; effect.

ผัสสะ (*Phassa*) contact; touch; mental impression.

ผ้ากราบ (*Abhivādanacela**) cloth for placing the forehead on when bowing down; prostrating cloth.

ผาณิต (*Phāṇita*) treacle; molasses; sugar.

ผ้าป่า (*Paṃsukūla-cīvara*, *Assāmika-vattha*) "Forest Robe"; (probably, ผ้าป่าช้า) cloth discarded in the forest or on a charnel ground; discarded cloth; (*T.*) a robe left for the monks to take as a discarded cloth. *v.* (ทอดผ้าป่า) to leave a robe (together with other offerings) for the monks to take as a

ฝังลูกนิมิต (*Sīmānimittanidhāna*) ceremony of depositing boundary marking stones; burial of boundary markers.

พนมมือ (*Añjaliṃ karoti*) *v.* to lift the joined palms as a token of reverence; put the hands together (at the chest or forehead) in salutation.

พยากรณ์ (*Vyākaraṇa*) answer; explanation; declaration; exposition; prediction.

พยาธิ (*Byāḍhi*) disease; sickness; ailment.

พยาบาท (*Byāpāda*) ill-will; hatred; malevolence; aversion.

พยายาม, ความ (*Vāyāma*) effort; exertion; striving; endeavour.

examination of any of the seven higher (3 to 9) grades of Pali studies; eccl. graduate of Pali studies; Pali graduate; Pali scholar.

เปสุญวาท ดู ปีสุณวาทา.

ผ

discarded cloth; hold a Forest-Robe Presentation Ceremony.

ผ้าอาบ (*Udakasāṭikā*) a bathing-cloth.

ผ้าอาบน้าฝน (*Vassikasāṭikā*) cloth for the rains; rains-cloth.

ผูกสีมา (*Sīmāsammati*) *v.* to establish the boundary of the Sangha communion area. *n.* consecration of the Assembly Hall boundary.

เผด็จ (*Nimanteti*) *v.* to invite (monks), especially for a collective action.

เผยแผ่ (*Pakāsana*, *Vipulakaraṇa*) propagation; dissemination; spreading.

แผ่เมตตา (*Mettāya pharaṇā*) radiation of loving-kindness. *v.* to wish others (or all beings) to be well and happy.

แผ่ส่วนกุศล ดู ปัตตทาน, อุทิศกุศล.

โผฏฐัพพะ (*Phoṭṭhabba*) tangible object.

ผ

ผาบাত্র (*Pattapidhāna*) lid or cover for an alms-bowl; alms-bowl lid.

พ

พร (*Vara*) boon; blessing; favour.

พรต (*Vata*) ascetic practice; religious observance.

พรมน้ำมนต์ (*Parittodaka-abbhukkiraṇa**; ~-*siñcana**) to sprinkle the holy water.

พรรษา (*Vassa*) a year; rainy season; the rains; rains-retreat; rains-residence; the Buddhist Lent.

พรหม (*Brahma*) **1.** (in Hinduism) Brahma; the Creator; the Universal Self. **2.** (in Buddhism) a divine being of the Form Sphere or of the Formless Sphere; brahma

- god; happy and blameless celestial being; inhabitant of the higher heavens.
- พรหมจรรย์** (*Brahmacariya*) the Holy Life; sublime life; religious life; celibate life; chaste life; strict chastity; Brahma-faring.
- พรหมจารี** (*Brahmacārī*) one who leads a holy or chaste life; celibate; Brahma-farer.
- พรหมทัณฑ์** (*Brahmadaṇḍa*) *lit.* sublime punishment; punishment by suspending or breaking off conversation and communication; sanctioned punishment by silent treatment.
- พรหมโลก** (*Brahmaloka*) the Brahma world; the Fine-Material and Immaterial Worlds.
- พรหมวิหาร** (*Brahmavihāra*) (the four) Divine States (of mind); the four noble sentiments; the Highest Conduct; the sublime states of mind.
- พระ-** ตัด “พระ” ออกแล้วดูในลำดับของคำนั้น ๆ.
- พระ** (*Bhikkhu, Pabbajita*) **1.** title used when speaking of a Buddhist monk; venerable. **2.** a Bhikkhu; Buddhist monk; monk; (in other religions) a priest; minister; clergyman; etc.
- พระครู** (*Garuṭṭhāniyabhikkhu**) the title of a monastic dignitary lower than Chao Khun; Phra Khru; Venerable Teacher.
- พระเครื่อง** (*Khuddakabuddhapaṭimā**) a small Buddha image (often used as an amulet or talisman); amuletic Buddha image.
- พระธรรม** (*Dhamma*) Dhamma; Dharma; the Doctrine; the Teachings; the Law; the Norm.
- พระนอน** (*Sīhaseyyākappakabuddhapaṭimā*, Sayānapaṭimā**) Reclining Buddha.
- พระบรมศาสดา** (*Satthu*) the Master; the Teacher; the Great Master; the Buddha.
- พระบูชา** (*Paṭiṭṭhānabuddhapaṭimā**) a Buddha image of a larger size fit to be placed more or less permanently for worship; Buddha image (to be) set (on an altar) for worship; altar Buddha-image.
- พระประธาน** (*Paḍhānabuddhapaṭimā**) the principal Buddha image (in the Uposatha hall); main Buddha image.
- พระปรางค์** (*Thūpa*) (round-topped) towerlike stupa with a pronged crownpiece; Phra Prang.
- พระผู้มีพระภาค** (*Bhagavā*) the Blessed One; the Exalted One.
- พระพุทธเจ้า** (*Buddha*) the Buddha; Lord Buddha; the Enlightened One; the Awakened One.
- พระพุทธบาท** (*Buddhapāda*) the Buddha's footprint.
- พระพุทธปฏิมา** (*Buddhapaṭimā*) a Buddha image.
- พระพุทธรูป** (*Buddharūpa*) the figure of the Buddha; a Buddha image.
- พระพุทธศาสนา** (*Buddhasāsana*) Buddhism; the teaching of the Buddha.
- พระสงฆ์** (*Saṅgha*) **1.** Saṅgha; the Order; the monastic order. **2.** (*T.*) a monk.
- พระไสยาสน์** ดู พระนอน.
- พราหมณ์** (*Brāhmaṇa*) a Brahmin; man of the Brahmin caste; a priest.
- พลัง** (*Bala*) power; strength; health; energy.
- พาลี** (*Bali*) religious offering.
- พหุลกรรม** (*Bahulakamma*) ดู อาจิณณกรรม.
- พหูสูต** (*Bahussuta*) one who has great knowledge; a very learned man; well-taught man; man of great learning.
- พัดยศ** (*Cittavijānī, Ṭhānantaravijānī*) an ornamental long-handled fan used as insignia of a monastic rank; fan as rank insignia; rank fan; official fan; fan insignia.
- พัทธสีมา** (*Baddhasīmā*) boundary established by the Saṅgha; consecrated area; consecrated place of assembly; (*T.*) consecrated assembly hall.
- พับเพียบ** (*Aḍḍhapallaṅkanisajjā*) *v.* to sit flat with both legs tucked back to one side; sit side-ways.
- พาล** (*Bāla*) a fool; spiritually defective person.
- พาหุสัจจะ** (*Bāhusacca*) much learning; great learning; profound knowledge.
- พิธี** (*Vidhāna*) arrangement; performance; ceremony.
- พิธีกร** (*Vidhikara**) master of ceremonies.
- พิธีกรรม** (*Pūjāvidhi, Cārittaniyama**) rite; ritual;

ceremony.

พิธีหลวง ดู ราชพิธี.

พินทุ, พินทุกัปป ดู กัปปพินทุ.

พีชนิยาม (*Bijaniyāma*) physical organic order; biological laws.

พุทธะ (*Buddha*) the Buddha; a Buddha; enlightened one.

พุทธกาล (*Buddhakāla*) the time of the Buddha (or a Buddha); the advent of the Buddha.

พุทธกิจ (*Buddhakicca*) the Buddha's daily routine; duty of the Buddha.

พุทธคุณ (*Buddhagūṇa*) the quality (virtue or character) of the Buddha.

พุทธจริยา (*Buddhacariyā*) the Buddha's conduct; the Buddha's course of conduct; the Buddha's career or style of life; the Buddha's life activities; the way of the Buddha.

พุทธจักร (*Buddhacakka*) the Buddhist monastic order.

พุทธบริษัท (*Buddhaparisā*) the Buddhist assembly; the four assemblies of Buddhists; Buddhists (collectively).

พุทธบาท (*Buddhapāda*) the Buddha's footprint.

พุทธปฏิมา ดู พระพุทธปฏิมา.

พุทธประวัติ (*Buddhapavatti**) the life of the Buddha; life-story of the Buddha.

พุทธพจน์ (*Buddhavacana*) the words (or teaching) of the Buddha; the Buddha's sayings.

พุทธภาษิต (*Buddhabhāsita*) what was said by the Buddha; the Buddha's sayings.

พุทธมามกะ (*Buddhamāma*) one devoted to the Buddha; one who professes Buddhism; Buddhist.

พุทธรูป ดู พระพุทธรูป.

พุทธวงศ์ (*Buddhavaṃsa*) "the History of the Buddhas"; name of the fourteenth division of the Khuddaka Nikāya.

พุทธศักราช (*Buddhasaka**) the Buddhist Era

(B.E.).

พุทธศาสนา ดู พระพุทธศาสนา.

พุทธศาสนิกชน (*Buddhamāma*) a Buddhist; adherent of Buddhism.

พุทธันดร (*Buddhantara*) a Buddha-interval; the period between the appearance of one Buddha and the next.

พุทธานุสติ (*Buddhānussati*) recollection of the Buddha; reflection on the virtue of the Buddha.

พุทธาวาส (*Buddhāvāsa**) 'residence of the Buddha'; the sanctuary or public precincts of a monastery.

พุทธจริต (*Buddhicarita*) the intellectual; the wise; one whose behaviour or character is wisdom; an intelligent-natured person.

เพล (*Pacchimabhakkāla**) the limited time for the second and last meal of the monk; lunchtime for Buddhist monks, (11.00 A.M. to 12.00 noon); forenoon meal.

แพศย์ (*Vessa*) a member of the third caste; merchant and agriculturalist; tradesfolk.

โพชฌงค์ (*Bojjhaṅga*) (the seven) Constituents (or Factors) of Enlightenment; enlightenment factors.

โพธิ์ (ต้นไม้ม) (*Bodhirukkha*) the "Bo" tree; the Bodhi Tree; pipal tree; the *Ficus Religiosa*.

โพธิญาณ (*Bodhiñāṇa*) Enlightenment; supreme knowledge.

โพธิปักขิยธรรม (*Bodhipakkhiya-dhamma*) (the thirty-seven) qualities contributing to enlightenment; virtues partaking of enlightenment.

โพธิสัตว์, พระ (*Bodhisatta*) the Bodhisatta; Bodhisattva; a Buddha-to-be; Enlightenment-being; candidate for Buddhahood; one who has resolved to attain enlightenment for the helping of his fellow beings.

พินเฟือน (*muṭṭhassati*) confused; muddled; deranged.

พินเฟือน, ความ (*sammōsa*) confusion; falling

into oblivion.

ฟุ้งซ่าน, ความ (*uddhacca*) restlessness; distraction; flurry.

พ

ภ

ภควา ดู พระผู้มีพระภาค.

ภพ (*Bhava*) becoming; existence; process of becoming; state of existence.

ภยาคติ (*Bhayāgati*) wrong way of behaviour consisting in fear; prejudice caused by fear.

ภวตัณหา (*Bhavataṇhā*) craving for existence; craving for rebirth; craving for sensual pleasures connected with the view of eternalism.

ภวังค์ (*Bhavaṅga*) life-continuum; the subliminal consciousness; constituent of becoming; the passive state of mind.

ภังคะ (*Bhaṅga*) dissolution; cessation; dissolving or waning moment.

ภัณฑาคาริก (*Bhaṇḍāgārika*) a store-keeper or treasurer.

ภัณฑุกรรม (*Bhaṇḍūkamma*) close shaving; act of shaving close.

ภัต (*Bhatta*) food; meal; boiled rice.

ภัตกิจ (*Bhattakicca*) taking a meal.

ภัตตุเทศก์ (*Bhattuddesaka*) one in charge of the distribution of food; an elder who supervises the distribution of food; superintendent of meals; issuer of meals.

ภัย (*Bhaya*) fear; fright; danger.

ภาวะ (*Bhāva*) fixed nature; condition; state of being.

ภาวนา (*Bhāvanā*) development; mental culture; meditation.

ภาวนาปธาน (*Bhāvanāpadhāna*) the effort to develop unrisen good; the effort to develop wholesome states.

ภาวนามยปัญญา (*Bhāvanāmayapaññā*) wisdom resulting from mental development; understanding through practice.

ภาวนามัย (*Bhāvanāmaya*) (merit) gained through, or connected with, meditation; merit accomplished by mental culture; mental culture as a way of making merit.

ภาเวตัพพธรรม (*Bhāvetabbadhamma*) that which is to be developed, i.e. the Noble Eightfold Path.

ภาษิต (*Bhāsita*) a saying.

ภิกขา (*Bhikkhā*) alms; begged food.

ภิกขาจาร (*Bhikkhācāra*) going about for alms; begging for alms.

ภิกษุ (*Bhikkhu*) a Bhikkhu; Bhikshu; Buddhist monk.

ภิกษุณี (*Bhikkhuni*) a Bhikkhuni; Bhikshuni; Buddhist nun.

ภูต (*Bhūta*) **1.** the elements of which the body is composed. ดู มหาภูตรูป **2.** a living being; born creature. **3.** a ghost. **4.** an Arahant.

ภูมิ (*Bhūmi*) **1.** ground; plane; stage; level. **2.** plane of existence; plane of consciousness.

เภสัช (*Bhesajja*) medicine; drug.

โภคะ (*Bhoga*) wealth; riches; possession; enjoyment.

โภชนะ (*Bhojana*) food; meal.

โภชนียะ (*Bhojanīya*) fit to be eaten; soft food.

โภชนมัตตัญญูตา (*Bhojanemattaññutā*) moderation in eating.

ม

มงคล (*Maṅgala*) festivity; good omen; auspice; auspicious ceremony; (the thirty-eight) blessings. *adj.* auspicious.

มณฑป (*Maṇḍapa*) a pavilion; temporary shed; square spired pavilion.

มทะ (*Mada*) intoxication; pride; sexual excess.

มนต์, มন্ত্র (*Manta*) a charm; spell; incantation; sacred or magical formula or invo-

cation; verbal formulas used as incantations in the magic of sound. ดู สวดมนต์.

มนะ, มโน (*Mana*) mind; thinking function; thinking faculty.

มนสิการ (*Manasikāra*) attention; pondering; attentiveness; advertence; mental application; reflection.

มนุษย์ (*Manussa*) a human being.

มนุษย์ธรรม (*Manussadhamma*) humanity; virtue of man; the Five Precepts.

มนุษย์โลก (*Manussaloka*) the human world; the human realm; the world of humans.

มโนกรรม (*Manokamma*) mental action; action done by mind.

มโนทวาร (*Manodvāra*) the mind-door; mind-avenue.

มโนทุจริต (*Manoduccarita*) evil mental action; evil of mind or thoughts; misconduct by mind; mental misconduct.

มโนธาตุ (*Manodhātu*) the mind-element; element of apprehension; the ideational faculty.

มโนมยิทธิ (*Manomayiddhi*) the magic power of the mind; mind-made magical power.

มโนวิญญูญาณ (*Manoviññāṇa*) mind-consciousness; the mind cognition.

มโนวิญญูญาณธาตุ (*Manoviññāṇadhātu*) mind-consciousness element.

มโนสังขาร ดู จิตตสังขาร.

มโนสุจริต (*Manosucarita*) good mental action; good conduct in thought.

มมังการ (*Mamaṅkāra*) *lit.* the making of the utterance ‘my’; selfish attachment; the notion of ‘my’; ‘my’-making. *เทียบ* อหังการ.

มรณะ (*Maraṇa*) death.

มรณภาพ (*Maraṇabhāva**) death (of a monk or novice).

มรณสติ (*Maraṇasati*) mindfulness of death; meditation on death.

มรรค (*Magga*) the Path; the Way; the Noble Path; the Noble Eightfold Path; the Path leading to the Cessation of Suffering.

มรรคนายก (*Magganāyaka**) lay leader of a congregation (or, of a Wat lay community).

มลละ (*Mala*) dirt; impurity; stain; refuse; dust.

มหา (*Mahā**) the title of a เปรียญ.

มหาชาติ (*Mahājātaka*) the Great Birth Story; story of the Buddha when he was born as Prince Vessantara. ดู *เทศน์มหาชาติ*.

มหาเถรสมาคม (*Mahātherasamāgama**) Mahathera Council; Council of Elders; the Sangha Supreme Council.

มหาภิไถย (*Mahānikāya**) the Mahānikāya Sect; “Great Sect”; Greater Sub-Order (of the Thai Monkhood); greater denomination. *เทียบ* ธรรมยุต.

มหาบุรุษ (*Mahāpurisa*) Great Man.

มหาปรีสลักษณะ (*Mahāpurisalakkhaṇa*) (the thirty-two) marks of the Great Man.

มหาภิเนษกรรม (*Mahābhikkhamana*) the Great Renunciation; the going forth of the Bodhisatta into the homeless life.

มหาภูตรูป (*Mahābhūtarūpa*) (the four) primary elements; great essentials; material qualities of matter.

มหายาน (*Mahāyāna*) “the Great Vehicle”; the school of the Great Vehicle (of salvation); the Northern School of Buddhism.

มักขะ (*Makkha*) depreciation of another’s worth; detraction.

มักน้อย, ความ ดู *อัปปิัจฉตา*.

มักคะ ดู *มรรค*.

มังสวิริติ (*Mamsavirati**) abstinence from meat; vegetarianism.

มัจจุ (*Maccu*) death.

มัจจุราช (*Maccurāja*) the king of death; the Death.

มัจฉริยะ (*Macchariya*) meanness; avariciousness; stinginess; possessiveness.

มัจชะ (*Majja*) an intoxicant.

มัจฉิมะ (*Majjhima*) middler; a monk who has been ordained between 5 and just under 10 years.

มัจฉิมิกาย (*Majjhimanikāya*) “Collection of Middle-length Discourses”; “Further Dialogues of the Buddha”; name of the second of the five main divisions of the Sutta Piṭaka.

มัจฉิมประเทศ ดู *มัธยมประเทศ*.

มัจฉิมยาม (*Majjhimayāma*) the middle watch (from 10:00 p.m. to 2:00 a.m.).

มัจฉิมปาฏิปทา (*Majjhimā paṭipadā*) the Middle Path; the Middle Way; the via media; the golden mean. ดู *มรรค*.

มัตตัญญูตา (*Mattaññutā*) moderation; temperance; sense of proportion.

มัททวะ (*Maddava*) gentleness; softness.

มัธยมประเทศ (*Majjhimadesa*) the middle country including the Ganges basin.

มาฆบูชา (*Māghapūjā*) Worship on the Full-Moon Day of the third lunar month in commemoration of the Great Assembly of Disciples.

มาตาปิตุอุปถัมภ์ (*Mātāpituupattthāna*) the support of mother and father; ministering to parents; looking after parents.

มาติกา (*Mātikā*) **1.** matrix; schedule; list; heading. **2.** (*T.*) funeral chanting (of Abhidhamma matrices or schedules).

มาตุคาม (*Mātugāma*) a woman; womenfolk; women (collectively).

มาตุฆาต (*Mātughāta*) matricide.

มานะ (*Māna*) conceit; pride; inordinate feeling; lust for power.

มานัต (*Mānatta*) penance.

มายา (*Māyā*) illusion; deceit; trick; the display of an illusion.

มาร (*Māra*) the Evil One; Death; the Tempter.

มิจฉาทิฏฐิ (*Micchādittṭhi*) wrong view; false view.

มิตรปฏิรูปก (*Mittapaṭirūpaka*) a false friend; one pretending to be a friend.

มิดธา (*Middha*) torpor; drowsiness; languor.

มุขปาฐะ; มุขปาฐะ (*Mukhapāṭha*) word of mouth; verbal recital; oral tradition.

มุทิตา (*Muditā*) sympathetic joy; altruistic joy.

มุทิตาจิต, การแสดง (*Muditākamma**) con-

gratulation.

มุสาวาท (*Musāvāda*) false speech; lying.

มูลกรรมฐาน (*Mūla-kammaṭṭhāna*) basic meditation subject (comprising the five exposed parts of the body, viz., head hair, body hair, nails, teeth and skin).

มูลบัญญัติ (*Paññatti, Mūlapaññatti*) root-regulation; main rule; principal or primary rule.

เมตตา (*Mettā*) loving-kindness; friendliness; goodwill.

เมถุนธรรม (*Methunadhamma*) sexual intercourse; coupling; coitus.

เมรุ ดู จิตกาธาน.

เมาลี; โม่ลี (*Moli*) topknot (of hair on the crown of the head).

โมกขธรรม (*Mokkhadhamma*) salvation; deliverance; freedom.

โมกษะ (*Mokkha*) salvation; release; deliverance; liberation; the state of disentanglement; release; freedom.

โมหะ (*Moha*) delusion; ignorance; dullness.

โมหจริต (*Mohacarita*) the unintelligent; the ignorant; one whose habit is infatuation; a man of foolish habits; the stupid- or dull-natured; one of deluded temperament.

โมหาคติ (*Mohāgati*) wrong way of behaviour consisting in delusion; prejudice caused by delusion or stupidity.

ย

ยกช่อฟ้า, พิธี (*Kaṇṇikāropana**) (*T.*) the ceremony of mounting the gable-finial.

ยถาภูตญาณทัศณะ (*Yathābhūtañāṇadassana*) absolute knowledge; the knowledge and vision according to reality; knowing and seeing things as they are.

ยม (*Yama*) the Lord of the Underworld; ruler of the kingdom of the dead; death.

ยมก (*Yamaka*) “The Book of Pairs”; name of the sixth book of the Abhidhamma Piṭaka.

ยมกปาฏิหาริย์ (*Yamakapāṭihāriya*) the Twin Wonder; the Twin Miracle; the miracle of the double appearances, consisting in the appear-

ance of phenomena of opposite character in pairs, as streaming forth of fire and water at the same time.

ยศ (*Yasa*) glory; fame; repute; success; honour; high position.

ยักษ์ (*Yakkha*) **1.** a demon. **2.** an attendant of Kuvera or Vessavaṇa. **3.** a messenger of Yama. **4.** a fallen angel; deity. **5.** Sakka. **6.** any of the Four Great Kings. **7.** the individual soul.

ยัญ (*Yañña*) **1.** (in Hinduism) sacrifice; offerings. **2.** (in Buddhism) alms-giving; charity.

ย่าม (*Thavikā*) a small bag in which the monk carries things; a monk’s bag; satchel.

ยามา (*Yāmā*) the realm of the Yāma gods; name of the third heavenly abode, of which Suyāma is the king.

เยภุยยสิกา (*Yebhuyyasikā*) decision according to the majority.

โยคะ (*Yoga*) **1.** effort; endeavour; application; undertaking. **2.** bond; tie; attachment.

โยคาวจร (*Yogāvacara*) one who practises spiritual exercise; meditator.

โยคี (*Yogī*) one who devotes himself to spiritual things; an earnest student; one devoted to mental training; meditator.

โยชน์ (*Yojana*) a measure of length; a dis-

tance of about 10 miles, or 16 kilometres.

โยนิ (*Yoni*) **1.** origin; way of birth; place of birth; realm of existence; source; (the four) Modes of Births. **2.** thoroughness; knowledge; insight.

โยนิโสมนสิการ (*Yonisomanasikāra*) proper attention; systematic attention; having thorough method in one's thought; proper consideration; wise consideration; thorough attention; critical reflection; genetical reflection; analytical reflection.

โยม (*Posi*) appellation used by a monk for his parents or his patron or supporter.

ร

รส (*Rasa*) **1.** taste; sapid object; flavour. **2.** function.

ระเบียง [โบสถ์วิหาร] (*Maṭha, Samanta-paghaṇa*) cloister.

รัตนตรัย (*Ratanattaya*) the Triple Gem; the Triple Jewel; the Three Jewels.

รัตตัญญู (*Rattaññū*) an elder of long standing.

ราคะ (*Rāga*) lust; passion; excitement; greed; attachment.

ราคะจริต (*Rāgacarita*) the lustful; one whose habit is passion; one of passionate behaviour; the lustful-natured; one of lustful temperament.

ราชพลี (*Rājabali*) offering to the king or the government, as by paying taxes.

ราชพิธี (*Rājavidhi*, Rājapūjāvidhi**) a royal ceremony.

ราชาคณะ, พระ (*Rājāgaṇayati, Cūlasaṅgharājā**) (a dignitary belonging to) the Royal Chap-

ter (of monks); Chao Khun.

ริษยา ดู อธิษั.

รูป (*Rūpa*) **1.** matter; form; material; body; shape; corporeality. **2.** object of the eye; visible object.

รูปฌาน (*Rūpajhāna*) Jhānas (Absorptions) of the Fine-Material Sphere.

รูปราคะ (*Rūparāga*) desire for life in the world of form; craving for form; attachment to realms of form; greed for fine-material existence.

รูปโลก (*Rūpaloka*) the world of form; the Form Sphere.

รูปารมณ (*Rūpārammaṇa*) visible object.

รูปาวจรภูมิ (*Rūpāvacarabhūmi*) the Plane of Form; the Form Plane; Fine-Material Sphere.

เรียไร, การ (*Samantayācanā**) request for donation; collection of voluntary contributions.

เรือนแก้ว (*ratanaghara**) back plate

ฤ

ฤทธิ ดู อธิษั.

ฤษี (*Isi*) an ascetic; sage; seer.

ล

ลอยกระทง (*Puṭaplāvana**) 'leaf-vessel floating'; the Loy Krathong Festival.

ลักษณะ (*Lakkhaṇa*) a characteristic; sign; mark; distinguishing mark; prognosticative

mark; quality.

ลัทธิ (*Laddhi*) a theory; view; doctrine.

ลาภ (*Lābha*) gain; acquisition.

ลาสิกขา (*Sikkham paccakkhāti*) to give up the Training; leave monkhood. ดู ลีเกิ.

ลูกนิมิต (*Simā-nimitta, Nimitta*) a boundary marker, boundary-marking stone.

ลูขัปปมาณิกา (*Lūkhappamāṇikā*) those who measure or judge by shabbiness; those whose faith depends on shabbiness or miserable life.

โลก (*Loka*) the world; a world; plane of existence.

โลกธรรม (*Lokadhamma*) (the eight) worldly conditions; things of the world; worldly vicissitudes.

โลกธาตุ (*Lokadhātu*) a unit of the Universe; world; sphere; another term for Cakkavāla.

โลกบาล ดู จาตุมหาราช.

โลกวัชชะ (*Lokavajja*) worldly fault; breach of the ordinary moral law; action repre-

hended in the world; that which is blamable by the world. เทียบ ปิณณัตติวัชชะ.

โลกาธิปไตย (*Lokādhīpateyya*) dependence on public opinion; following the influence of the world; supremacy of the world; dominant influence by (the censure of) the world.

โลกิยะ (*Lokiya*) *adj.* mundane; worldly; belonging to the world.

โลกุตตระ (*Lokuttara*) *adj.* supramundane; transcendental; beyond these worlds.

โลกุตตรธรรม (*Lokuttaradhamma*) (the nine) supramundane states: the Four Paths, the Four Fruits and Nibbāna.

โลกุตตรภูมิ (*Lokuttarabhūmi*) the Supramundane Plane (of consciousness).

โลภะ (*Lobha*) greed; covetousness; acquisitiveness.

โลหิตุปบาท (*Lohituppāda*) wounding of a Buddha; causing a Buddha to suffer a contusion or to bleed.

ว

วจีกรรม (*Vacīkamma*) verbal action; deed by word; action performed by speech.

วจีทวาร (*Vacīdvāra*) speech as a door of action; speech-door.

วจีทุจริต (*Vacīduccarita*) misbehaviour in words; misconduct by speech; verbal misconduct.

วจีวิญญัติ (*Vacīviññatti*) verbal intimation; verbal expression.

วจีสังขาร (*Vacīsaṅkhāra*) verbal formation, i.e. Vitakka and Vicāra; verbal volition.

วจีสุจริต (*Vacīsucarita*) good action in speech; good conduct in word.

วรรค (*Vagga*) a group; party; chapter of a book.

วรรณะ (*Vaṇṇa*) **1.** colour of the skin; appearance; complexion; beauty. **2.** caste. **3.** fame; repute

วัจจุกุฎิ (*Vaccakuṭṭi*) ดู ถาน.

วัฏฏะ (*Vatṭa*) the round of rebirth; the round of existences; the cycle of rebirth.

วัณณะ ดู วรรณะ.

วัด (*Vihāra, Ārāma*) Wat; a monastery; temple-monastery; (*mis.*) temple.

วัดร้าง (*Suññavihāra**) deserted monastery; uninhabited monastery.

วัดราษฎร์ (*Gāmikavihāra**) private monastery; community monastery.

วัดหลวง (*Rājavaravihāra*, Rājāvāsa**) royal monastery.

วัตถุกำม (*Vatthukāma*) objective sensuality; lovely sense-objects; sensual pleasures.

วัตถุมงคล (*Maṅgalavatthu**) amulet; talisman; fetish; lucky piece; charm; good-luck charm.

วัตร (*Vatta*) duty; service; function; monastic daily routine or service; custom; observance.

วันโกน (*Kesoropaṇadivasa**) Shaving Day; the eve of a Buddhist holy day.

วันเข้าพรรษา (*Vassūpanāyikādivasa*) the first day of the rains-retreat; beginning of the rains-residence; Rains-Entry Day.

วันปวารณา (*Pavāraṇādivasa*) the last day of the rains-residence, on which the Pavāraṇā

ceremony is performed; Pavāraṇā Day.
วันพระ (*Uposathadivasa*) the Buddhist holy day; Buddhist Sabbath; day of merit-making; observance day.
วันเพ็ญ (*Puṇṇamādivasa*) the full-moon day.
วันออกพรรษา (*Pavāraṇādivasa*) the last day of the rains-residence; end of the rains-retreat; Retreat-Ending Day.
วันอุโบสถ (*Uposathadivasa*) **1.** ดู **วันพระ** **2.** observance day; the day on which the Fundamental Rules of the Buddhist monks are recited.
วัย (*Vaya*) **1.** (the three) ages; periods of life. **2.** decay; loss.
วัสสูปนายิกา ดู **วันเข้าพรรษา**.
วาจา (*Vācā*) speech; word; saying.
วาทะ (*Vāda*) theory; saying; doctrine; creed.
วายามะ (*Vāyāma*) effort; endeavour; exertion; striving.
วาโยธาตุ (*Vāyodhātu*) *lit.* the air-element; motion; the element of motion; vibration.
วิกขัมภนวิมุตติ (*Vikkhambhanavimutti*) deliverance by suppression.
วิกัป (*Vikappa*) to share ownership (of an extra bowl or robe) with another monk.
วิกาล (*Vikāla*) improper time; wrong time; unseemly hours; afternoon and night.
วิจัย (*Vicaya*) investigation; (*T.*) research.
วิจารณ์ (*Vicāra*) sustained application; discursive thinking; deliberation.
วิจิกิจฉา (*Vicikicchā*) doubt; perplexity; scepticism; indecision; uncertainty.
วิชชา (*Vijjā*) knowledge; transcendental wisdom; the Threefold Knowledge
วิญญูติ (*Viññatti*) **1.** intimation; expression. **2.** begging; (unlawful) request (for food and other requisites); hinting.
วิญญาณ (*Viññāṇa*) consciousness; act of consciousness; (*T., mis.*) soul; spirit.
วิญญาณัญจายตนะ (*Viññāṇaṅcāyatana*) the Realm of Infinity of Consciousness; the Realm of Boundless Consciousness.
วิญญูชน (*Viññū*) a wise man.

วิตก (*Vitakka*) initial application; thought conception; thought.
วิตกจริต (*Vitakkacarita*) the discursive; the ruminating-natured; one of speculative temperament.
วิถิจิต (*Vithicitta*) thought process; process of cognition; a single unit of cognition; different serial processes of cognition; conscious mind.
วินัย (*Vinaya*) **1.** discipline; the monastic regulations; the code of monastic discipline; the rules of discipline of the Order. **2.** training; guidance. **3.** organization; system.
วินัยธร (*Vinayadhara*) one versed in the Discipline; an expert in the disciplinary code. ดู **คณะวินัยธร**.
วินัยปิฎก (*Vinayapiṭaka*) the Basket of Discipline; the Discipline Basket; the Book of Discipline.
วิบัติ (*Vinipāta*) bad falling; place of suffering; perdition; birth of demons.
วิบัติ (*Vipatti*) failure; falling away; misfortune; downfall; disadvantage; abortion; invalidity.
วิบาก (*Vipāka*) consequence; effect; result; resultant; fruit.
วิปัสสาร (*Vipassāra*) remorse; repentance.
วิปรีตนาม (*Vipariṇāma*) change; transformation; alteration.
วิปลาส (*Vipallāsa*) derangement; perversion; perversity.
วิปัสสนา (*Vipassanā*) insight; intuitive vision; introspection; contemplation; intuition; insight development.
วิปัสสนากรรมฐาน ดู **วิปัสสนาภาวนา**.
วิปัสสนาธุระ (*Vipassanādhura*) the burden of contemplation; obligation of insight development; task of meditation practice.
วิปัสสนาภาวนา (*Vipassanā-bhāvanā*) insight development.
วิปากจิต (*Vipākacitta*) resultant consciousness; kamma resultant.
วิภาวดี (*Vibhavatanhā*) craving for self-annihilation; craving for (or attachment to)

- sensual pleasures connected with the view of nihilism; craving for non-existence.
- วิมังค์** (*Vibhaṅga*) “the Book of Divisions”; “the Book of Treatises”; name of the second book of the Abhidhamma Piṭaka.
- วิมังสา** (*Vimaṃsā*) investigation; reasoning; reflection; examination; testing.
- วิมาน** (*Vimāna*) a celestial mansion; fairy-palace.
- วิมานวัตถุ** (*Vimānavatthu*) “Stories of Celestial Mansions”; “Stories of the Mansions”; name of the ninth division of the Khuddaka Nikāya.
- วิมุตติ** (*Vimutti*) deliverance; emancipation; release; salvation; liberation; freedom.
- วิมุตตีสุข** (*Vimuttisukha*) Bliss of Emancipation; bliss of freedom.
- วิโมกข์** (*Vimokkha*) ดู วิมุตติ.
- วิรัตติ** (*Virati*) abstinence; (the three) abstinenes.
- วิราคะ** (*Virāga*) detachment; dispassionateness; absence of lust; destruction of passions.
- วิริยะ** (*Viriya*; *Vīriya*) effort; energy; vigour; endeavour; exertion; perseverance.
- วิริยารัมภะ** (*Viriyārambha*) application of exertion; stirred-up energy; energetic effort.
- วิวัฏฐ์** (*Vivaṭṭa*) freedom from rebirth; absence of the cycle of existence; Nibbāna.
- วิวาทาธิกรณ์** (*Vivādādhikaraṇa*) legal questions concerning disputes; contention (concerning the Doctrine and the Discipline)
- วิเวก** (*Viveka*) seclusion; solitude; detachment.
- วิสัขาร** ดู อสังขตธรรม.
- วิสัขณา** (*Visajjanā*) answer; explanation; exposition; elucidation.
- วิสัย** (*Visaya*) **1.** range; reach; scope; sphere; realm; power; capacity. **2.** sense-object.
- วิสาขบูชา** (*Visākhapūjā*) Worship on the Full-Moon Day of the sixth lunar month in commemoration of the Buddha’s Birth, Enlightenment and Passing; the Buddhist New Year; the Festival of the May Full Moon; widely known as *Wesak* or *Vesak*, but preferably, *Vesakh* or *Wesakh*.
- วิสุงคามสีมา** (*Visuṃgāmasīmā*) a land grant (set apart for the Sangha of a monastery); consecrated boundaries; consecrated area; concession; a tract of land (now, usually a small rectangular plot of ground) officially granted to the Sangha for establishing the boundaries of the jurisdiction of a community of monks (now, for consecrating as the site of the Uposatha hall of a monastery).
- วิสุทธิ** (*Visuddhi*) purity; purification; stage of purity.
- วิหาร** (*Vihāra*) **1.** a dwelling-place (for monks); retreat; monastery; abode. **2.** a state of mind; mode of life. **3.** (*T.*) a temple; repository of Buddha images; Buddha-image hall; shrine-hall.
- วิหารคต** (*Maṭha*; *Samantapaghāṇa*) cloister.
- วิหิงสาวิตก** (*Vihimsāvitakka*) cruel thought; thought of cruelty; thought of violence.
- เวจกุกัฏฐิ** ดู ถาน.
- เวทนา** (*Vedanā*) feeling; sensation.
- เวทนานุปัสสนา** (*Vedanānupassanā*) the contemplation of feelings; the contemplation of sensations; mindfulness as regards feelings.
- เวไนย** (*Veneyya*) one who is accessible to instruction; one who is ready to receive the Teaching (of the Buddha); a tractable person; trainable person; teachable person.
- เวยยาวัจจะ** (*Veyyāvacca*) service; helpful activity; attention; duty.
- เวยยาวัจจมัย** (*Veyyāvaccamaya*) (merit) to be gained through, or connected with, rendering one’s services.
- เวร** (*Vera*) enmity; hostile action; hatred; revenge.
- เวสสะ** ดู แพศย์.
- เวสาร์ชชะ** (*Vesārajja*) intrepidity; perfect self-confidence.
- เวียนเทียณ** ดู ประทักษิณ.
- ไวยาวัจกร** (*Veyyāvaccakara*) a servant; attendant; monks’ agent; one who renders a service; lay bursar (of a monastery).

ศรัทธา ดู ๑๙๓๓.

ศรัทธาไทย (*Saddhādeyya*) a gift of faith; a gift offered through faith.

ศาลพระภูมิ (*Bhummadevatthāna**) (guardian-) spirit house.

ศาลา (*Sālā*) hall; pavilion; wayside shelter; study and merit-making hall; public building; preaching hall; multipurpose hall.

ศาลาการเปรียญ ดู การเปรียญ.

ศาสดา (*Satthu*) a teacher; master; (the Six) Teachers; (*T.*) the founder of a religion.

ศาสดา, พระบรม (*Satthu*) the Master; the Great Master; the Teacher.

ศาสดาพยากรณ์ (*Anāgatavattu**) a prophet.

ศาสนสมบัติ (*Sāsanasampatti**) ecclesiastical property; temporalities.

ศาสนา¹ (*Sāsana*) teaching; message; doctrine; the Dispensation.

ศาสนา² (*Samaya, Dīṭṭhi, Pāsaṇḍa*) a religion.

สกทาคามีผล (*Sakadāgāmiphala*) the Fruit of Once-Returning.

สกทาคามีมรรค (*Sakadāgāmimagga*) the Path of Once-Returning.

สกทาคามี, พระ (*Sakadāgāmī*) the Once-Returner; one who has attained the second stage of the Path and will be reborn on the earth only once before attaining the final emancipation.

สกลมหาสังฆปริณายก (*Sakalamahāsaṅghapariṇāyaka*) top leader of the entire Great Sangha; head of the national Sangha; the secondary title attached to the title of สมเด็จพระสังฆราช (*Saṅgharāja*), i.e. the Supreme Patriarch, or chief of the Buddhist Order of Thailand.

สกวาที (*Sakavādī*) the affirmative; proposer.

สงกรานต์ (*Mahāsankanti*) (*T.*) the festival celebrated on the day of the passage of the Sun to Aries, the first sign of the

ค

คณาจารย์ (*Sāsanācariya*) a religious teacher; moral instructor; missionary. เทียบ อนุคณาจารย์.

คานิก (*Sāsanika*) an adherent; follower.

ศิษย์วัด (*Ārāmika, Kappiyakāraka, Bhikkhusissa*) monastery boy; monastery pupil; temple boy; a monk's pupil.

ศีล (*Sīla; Sikkhāpada*) **1.** morality; moral conduct. **2.** a precept; rule of morality; training rule.

ศีลธรรม (*Sīla; Sucarita; Ācāra*) morality; morals.

ศีลาจารวัตร (*Sīlācāravatta**) moral conduct, manners and duties; moral habits, mien and deportment; the way of behaving and observing one's duties.

คูทร (*Sudda*) a person of the lowest caste; the workers; those who contribute the necessary physical labour; a Sudra; servant; menial; workpeople.

โศก (*Soka*) grief; sorrow.

ส

Zodiac; Songkran Festival; water-throwing festival; the traditional Thai New Year.

สงเคราะห์ (*Saṅgaha*) **1.** to treat kindly; give help; favour; aid. **2.** to compile; collect; comprise; include; group.

สงฆ์ (*Saṅgha*) community; assemblage; a chapter of (not less than four) Buddhist monks; the Sangha; the Order; the Buddhist clergy; the Buddhist church; Holy Brotherhood.

สงสาร (*Sam̐sāra, Sam̐sāracakka*) *lit.* faring on; the Round of Rebirth; the Round of Existence; the Wheel of Rebirth; the Wheel of Life; the Life Process; Rebirth process; the Process of Birth and Death.

สติ (*Sati*) mindfulness; attentiveness; detached watching; awareness.

สติปัฏฐาน (*Satipaṭṭhāna*) (the four) Foundations of Mindfulness; setting up of mindfulness.

สติวินัย (*Sativinaya*) verdict of innocence;

procedure for the acquittal of an Arahant who has fully-developed mindfulness.

สเด็จพระกิจฉา (*Satekicchā*) *adj.* curable; amendable; remediable. *n.* monastic offences which can be corrected through some kinds of punishment, i.e. all offences except the four grave ones called *Pārājika*. *เทียบ* อเด็จพระกิจฉา.

สฐูป (*Thūpa*) a relic mound; reliquary mound; tope; cairn; monument erected over the ashes of a holy person; stupa.

สทวารสันโดษ (*Sadārasantosa*) contentment with one's own wife.

สนทนาศรรณ *ดู* ธรรมสาภิฉฉา.

สบง (*Antaravāsaka*) inner garment; the undergarment of a Buddhist monk, nun or novice; the under robe.

สพรหมจารี (*Sabrahmacārī*) a fellow monk; fellow in the holy life; co-celibate.

สภาวะ (*Sabhāva*) nature; condition; state; reality.

สภาวะธรรม (*Sabhāvadhamma*) principle of nature; natural condition; natural phenomenon.

สมชีวิตา (*Samajīvitā*) balanced livelihood; regular life; living economically; living within one's means.

สมณะ (*Samaṇa*) a recluse; a Buddhist monk.

สมณธรรม (*Samaṇadhamma*) duties of a monk; monastic observances.

สมณพราหมณ์ (*Samaṇa-brāhmaṇa*) recluses and brahmins; ascetics and priests; the recluses and mendicants of non-Vedic or non-Brahmanical systems (such as Buddhism and Jainism) and the brahmins of the priestly caste of the Vedic religion.

สมณศักดิ์ (*Samaṇasatti**) eccl. honorific rank; title.

สมณสัญญา (*Samaṇasaññā*) awareness of one's monkhood; consciousness of proper behaviour of a monk; a monk's sense of duty.

สมณสารูป (*Samaṇasārappa*) a monk's proper behaviour; the mien and deportment appropriate to a monk.

สมณูเทศ (*Samaṇuddesa*) a novice.

สมเด็จ (*Upasaṅgharāja**) Somdech; any of the highest dignitaries in the hierarchy of the Thai Sangha, second only to the Supreme Patriarch.

สมถะ (*Samatha*) calm; tranquillity; quietude of heart.

สมถกัมมัฏฐาน, ~กรรมฐาน *ดู* สมถภาวนา.

สมถภาวนา (*Samathabhāvanā*) concentration development; the method and practice of concentrating the mind; tranquillity development.

สมบัติ (*Sampatti*) success; attainment; achievement; accomplishment; advantage; fulfilment; happiness; bliss; fortune; wealth; prosperity; perfection; soundness; validity.

สมภาร *ดู* เจ้าอาวาส.

สมโภช *ดู* ฉลอง.

สมมติ, สมมุติ (*Sammatti; Sammuti*) convention; agreement; consent; authorization; appointment; election.

สมมติสงฆ์, สมมุติสงฆ์ (*Sammatisaṅgha; Sammutisaṅgha*) sangha by convention; conventional sangha; community of ordained monks.

สมมติสัจจะ, สมมุติสัจจะ (*Sammatisacca; Sammutisacca*) conventional truth.

สมาทาน (*Samādāna*) undertaking; observance; acceptance. *v.* to undertake; take upon oneself.

สมาธิ (*Samādhi*) concentration; one-pointedness of mind; mental discipline.

สมานัตตตา (*Samānattatā*) impartiality; sociability; state of equality; even and equal treatment; equality and participation.

สมาบัติ (*Samāpatti*) attainment; meditative attainments.

สมุจเฉทวิมุตติ (*Samucchedavimutti*) deliverance by extirpation.

สมุฏฐาน (*Samuṭṭhāna*) origination; cause.

สมุทัย (*Samudaya*) the Cause of Suffering; the Origin of Suffering.

สยัมภู, สยมภู (*Sayambhū*) the Self-Existent; an epithet of the Buddha.

สร้งน้ำ (*Nhāyati*) *v.* (of a monk or novice) to bathe.

สรณะ (*Saraṇa*) refuge; help; protection; guide; remembrance.

สรณคมณ์, สรณาคมณฑ์ (*Saraṇagamana, ~ṇā gamana*) taking refuge (in the Triple Gem); going for refuge.

สรภัญญะ (*Sarabhañña*) intoning; a particular mode of recitation (allowable to monks).

สรรเสริญ, ความ (*Pasāṃsā*) praise; commendation.

สรีระ (*Sarīra*) the (physical) body.

สลากภัต (*Salākabhatta*) food to be distributed by tickets; ticket-food.

สวดปาฏิโมกข์, การ (*Pāṭimokkhuddesa*) recitation of the Fundamental Precepts of the Buddhist monks. *v.* to recite or chant the Fundamental Precepts. *ดู* ปาฏิโมกข์.

สวดพระอภิธรรม (*Abhidhammabhaṇana**) funeral chanting (of Abhidhamma excerpts); requiem chanting.

สวดมนต์, การ [ท้าว ๆ ไป] (*Āyācanā*) prayer. *v.* to pray; chant; say a prayer.

สวดมนต์, การ [ในพุทธศาสนา] (*Sajjhāya, Uddesa, Padabhāṇa, ~gāyana, ~bhaṇana, Parittakarāṇa*) recitation; chanting (especially of protective verses); rehearsal. *v.* to recite (the Buddha's teachings); chant; chant the holy stanzas.

สวรรค์ (*Sagga*) a place of happiness; heaven; heavenly abode.

สหธรรมิก (*Sahadhammika*) co-religionists; fellow Dhamma-farer.

สฬายตนะ (*Saḷāyatana*) the six senses; sense-bases; sense-organs; sense-spheres.

สอุปาทิเสสนิพพาน (*Saupādisesa-nibbāna*) Nibbāna realized with the body remaining; Nibbāna with the substratum of life remaining.

สักกายทิฏฐิ (*Sakkāyadiṭṭhi*) self-illusion; the delusion of self; belief in a personal self; theory of soul; egoistic view.

สักการะ (*Sakkāra*) honour; worship; hospitality.

สักคะ *ดู* สวรรค์.

สังขตธรรม (*Saṅkhatadhamma*) things conditioned by causes; things produced by combination of causes; conditioned or compounded things.

สังขาร (*Saṅkhāra*) **1.** compounded things; component things; conditioned things; the world of phenomena; all things which have been made up by pre-existing causes, (as in *Sabbe Saṅkhārā aniccā*). **2.** volitional activities; formation; kamma formations; mental formations; mental predispositions; volitional impulses; impulses and emotions; volition; all the mental factors except feeling and perception having volition as the constant factor, (as in the Five Aggregates and in the Law of Causation). **3.** essential conditions; the sum of the conditions or essential properties for a given process or result; constructing or formative factors, (as in *Āyusaṅkhāra, Kāyasaṅkhāra*). **4.** conducive factors; instigation (as in *Sasaṅkhārika, Asaṅkhārika*).

สังคณี *ดู* วัมมสังคณี.

สังคหัตถุ (*Saṅghavatthu*) objects of sympathy; objects of favour; principles of kindly treatment; principles of service and social integration.

สังคายนา, สังคีติ (*Saṅgīti*) rehearsal; a Council; general convocation of the Sangha in order to settle questions of doctrine and to fix the text of the Scriptures.

สังฆกรรม (*Saṅghakamma*) an act or ceremony performed by a chapter of Buddhist monks assembled in solemn conclave; a formal act.

สังฆคุณ (*Saṅghagūṇa*) (the nine) virtues of the Sangha.

สังฆทาน (*Saṅghadāna*) offering to the Order; gift to the Sangha; offering dedicated to the Sangha; gift dedicated to the Community as a whole.

สังฆนายก (*Saṅghanāyaka**) Eccl. Prime Minister.

สังฆเภท (*Saṅghabheda*) schism; causing

dissension among the Order; the creation of a schism in the Sangha.

สังฆมณฑล (*Saṅghamaṇḍala*) the Order; the Monastic Order; the Sangha; the monkhood.

สังฆมนตรี Eccl. Minister. ดู คณะสังฆมนตรี.

สังฆราช, สมเด็จพระ (*Saṅgharāja*) (His Holiness) the Supreme Patriarch.

สังฆสภา (*Saṅghasabhā*) Eccl. Assembly.

สังฆาฏิ (*Saṅghāṭī*) the outer robe of a Buddhist monk.

สังฆาทิเสส (*Saṅghādisesa*) an offence entailing initial and subsequent meetings of the Sangha; Formal Meeting.

สังฆาธิการ (*Saṅghādhikāra**) an ecclesiastical official; eccl. administrative officer.

สังฆานุสติ (*Saṅghānussati*) recollection of the Order; reflection on the virtue of the Sangha.

สังฆาวาส (*Saṅghāvāsa**) the monastic precincts; living quarters of the monks.

สังยุตตนิคาย (*Saṃyuttanikāya*) Collection of Connected Discourses; Book of the Kindred Sayings; name of the third main division of the Sutta Piṭaka.

สังโยชน์ (*Saṃyojana*) (the ten) Fetters (that bind man to the round of rebirth).

สังวร (*Samvara*) restraint.

สังวรปธาน (*Samvarapadhāna*) the effort to prevent the arising of unrisen evils; the effort to avoid unwholesome states.

สังวาส (*Samvāsa*) communion.

สังเวคะ (*Samvega*) sense of urgency.

สังเวชนียสถาน (*Samvejanīyaṭṭhāna*) a place apt to rouse the sense of urgency; (the Four) Holy Places of Buddhism.

สังสารวัฏ ดู สงสาร.

สังเสทชะ (*Samśedaja*) moisture-born creatures.

สังจะ (*Sacca*) truth; truthfulness.

สังจธรรม (*Sacca*) the truth; Truth.

สังจิกาทัพพธรรม (*Sacchikātabbhadhamma*) that which is to be realized, i.e. the Cessation of Suffering or Nibbāna.

สังญัมมะ (*Saññaṃma, Saṃyama*) restraint; self-

control; abstinence.

สังญา (*Saññā*) perception; idea; ideation.

สังญาบัตร (*Saññāpaṭṭa**) commission; royal certificate of appointment. เทียบ ตราตั้ง.

สังโยชน์ ดู สังโยชน์.

สัตตาวาส (*Sattāvāsa*) (the nine) spheres inhabited by beings; abodes of beings.

สัตตาทกกรณียะ (*Sattāhakarāṇīya*) business to be attended to within seven days; grounds or occasions on which monks are permitted to leave the rains-residence for the limited time of seven days.

สัตบุรุษ (*Sappurisa*) a good, worthy man; righteous man; gentleman.

สัตว์ (*Satta*) a being; living being; creature; person.

สัททการมณ (*Saddārammaṇa*) audible object; sound.

สัทธรรม (*Saddhamma*) the true Dhamma; true doctrine; doctrine of the good; good law; good principle.

สัทธรรมปฏิรูปก (*Saddhammapaṭirūpaka*) false doctrine; pseudo-Dhamma.

สัทธา (*Saddhā*) faith; confidence.

สัทธาจริต (*Saddhācarita*) the devout; the faithful-natured; one of faithful temperament.

สัทธาสัมปทา (*Saddhāsampadā*) achievement of faith.

สัทธิวินิหาริก (*Saddhivihārika*) a co-resident; pupil.

สันดาน ดู สันดานะ.

สันโดษ (*Santuṭṭhi, Santosa*) contentment; satisfaction with whatever is one's own.

สันตติ (*Santati*) continuity (especially of consciousness); a series of moments.

สันตานะ (*Santāna*) 1. continuity of subliminal consciousness; the ever moving, flowing panorama of successive mental states. 2. intrinsic or inherent qualities of character; inborn trait; innate character.

สันติ (*Santi*) peace; tranquillity; calmness.

สันตุฎฐิ ดู สันโดษ.

สัพปาเย (*Sappāya*) 1. adj. beneficial; whole-

some; suitable; favourable. **2.** favourable condition.

สัปปิ (*Sappi*) ดู เนยใส.

สัปปุริส ดู สัตบุรุษ.

สัปปุริสธรรม (*Sappurisadhamma*) virtue of the righteous; (the seven) qualities of a good man.

สัพพัญญุตญาณ (*Sabbaññutañña*) omniscience.

สัพพัญญู (*Sabbaññū*) the Omniscient One; an epithet of the Buddha.

สัมปชัญญะ (*Sampajañña*) clear comprehension; discrimination; circumspection; clear consciousness; awareness.

สัมปทา (*Sampadā*) achievement; fulfilment; accomplishment; attainment; success; happiness.

สัมปรายะ (*Samparāya*) a future life; the beyond; the hereafter; spirituality.

สัมปรายภพ (*Samparāya*) a future existence; next life; future life.

สัมปรายิกัตถะ (*Samparāyikattha*) gain for the hereafter; future benefit; spiritual welfare; sources of happiness in the future life.

สัมผัปปลาปะ (*Samphappalāpa*) frivolous talk; idle talk; vain talk.

สัมผัส ดู ผัสสะ.

สัมพุทธะ (*Sambuddha*) one who has been well enlightened or has thoroughly understood; a Buddha; the Buddha.

สัมภเวสี (*Sambhavesī*) lit. seeking birth or existence. **1.** a living being at the first stage of life or during the birth-process; a being yet to be born. **2.** a being subject to rebirth; worldling. **3.** (*T.*) a spirit seeking (or awaiting) rebirth. เทียบ ภูต.

สัมมัปปธาน (*Sammappadhāna*) (the Four) Great Efforts; Supreme Efforts; Right Efforts.

สัมมากัมมันตะ (*Sammākamanta*) Right Action; Right Conduct; Right Behaviour.

สัมมาทิฏฐิ (*Sammāditṭhi*) Right View; Right Understanding.

สัมมาวาจา (*Sammāvācā*) Right Speech.

สัมมาวายามะ (*Sammāvāyāma*) Right Effort; Right Endeavour; Right Exertion.

สัมมาสังกัปปะ (*Sammāsaṅkappa*) Right Thought; Right Mental Attitude; Right Motives; Right Aspiration.

สัมมาสติ (*Sammāsati*) Right Mindfulness; Right Attentiveness.

สัมมาสมาธิ (*Sammāsamādhi*) Right Concentration.

สัมมาสัมพุทธะ (*Sammāsambuddha*) the Fully (or Perfectly) Enlightened One.

สัมมาอาชีพะ (*Sammāājīva*) Right Livelihood; Right Living; Right Means of Livelihood; Right Pursuits.

สัมมุขาวินัย (*Sammukhāvinaya*) verdict in the presence of (a Sangha, the persons and the matter concerned, and the Doctrine and Discipline).

สัตตตักขิ (*Sassataditṭhi*) eternalism; the doctrine of the continuance of the soul after death; the doctrine that soul and the world are eternal.

ซากัจฉา (*Sākacchā*) conversation; discussion.

สาชีพ (*Sājīva*) the code of discipline; all the disciplinary rules abiding on the life of the monk.

สาเรชยะ, สาไถย (*Sātheyya*) hypocrisy; craft; treachery. สาเกชยะ ก็ใช้.

สาธยาย ดู สวดมนต์ (ในพุทธศาสนา).

สามเณร (*Sāmaṇera*) a novice; one who is ordained by taking the Three Refuges and observes the Ten Precepts.

สามเณรี (*Sāmaṇerī*) a female novice; female apprentice of a nun.

สามัคคี (*Sāmaggi*) concord; unity; harmony; unanimity; union.

สามัญลักษณะ (*Sāmaññalakkhaṇa*) the Common Characteristics (of component things), viz., impermanence, state of conflict and not-self.

สามิจกรรม (*Sāmīcikkamma*) proper act of respect; opportune gestures of respect.

สายสิญจน์ (*Parittasutta**) sacred thread; sacred

cord.

สารัมภะ (*Sārambha*) contention; vying; presumption.

สาราณียธรรม (*Sārāṇīyadhamma*) states of conciliation; virtues for fraternal living.

สารีริกธาตุ ดู ธาตุ.

สาวก (*Sāvaka*) a disciple; hearer; follower.

สำนักสงฆ์ (*Saṅghanivāsa**, *Saṅghaniketa**) monastic residence; monks' lodging.

สำรวม (*Samvara*) **1.** to be composed; self-controlled; restrained; decorous; sedate. **2.** commingled; mixed (food).

สิกขมานา (*Sikkhamānā*) a female novice undergoing a probationary course of two years (before receiving the higher ordination).

สิกขา (*Sikkhā*) learning; study; training; discipline.

สิกขาบท (*Sikkhāpada*) a disciplinary rule; rule of morality; precept; training rule.

สีมา (*Simā*) a boundary; limit; precinct; consecrated area (established by sanctioned boundaries).

ศีล (*Sīla*) morality; moral practice; moral conduct; code of morality; Buddhist ethics; a precept; rule of morality.

ศีลมัย (*Sīlamaya*) (merit) to be gained through, or connected with, morality.

ศีลวิสุทธิ (*Sīlavissuddhi*) purity of morality; purification of morality.

ศีลสัมปทา (*Sīlasampadā*) achievement of virtue; fulfilment of moral conduct.

ศีลสามัญญตา (*Sīlasāmaññatā*) equality in moral conduct; unity in moral or disciplinary practices.

ศีลสิกขา ดู อธิศีลสิกขา.

ศีลัพตปรัมมาส (*Silabbataparāmāsa*) adherence to mere rules and rituals; clinging to rules and vows; overestimation regarding the efficacy of rules and observances.

ศีลัพตูปาทาน (*Silabbatupādāna*) clinging to mere rules and rituals; adherence to rites and ceremonies; attachment to the belief in the efficacy of religious ceremonies and

rituals.

สีลานุสติ (*Silānussati*) recollection of morality; reflection on the advantages of morality or on one's own morals.

สีหไสยา (*Sihaseyyā*) lying like a lion; lying on the right side.

สีก (*Uppabbajati*, *Vibbhamati*) v. to leave the Order; leave monkhood; disrobe. ดู ลาสิกขา.

สุกขวิปัสสกะ (*Sukkhavipassaka*) a dry-visioned Arahant; bare-insight worker.

สุข (*Sukha*) **1.** happiness; ease; joy; comfort; pleasure. **2.** physical or bodily happiness or ease.

สุกต (*Sugata*) the Happy One; the Well-Farer; the Buddha.

สุคติ (*Sugati*) (the two or twenty-seven) Happy States; blissful states of existence; good bourn.

สุจริต (*Sucarita*) right conduct; good conduct; uprightness.

สุตะ (*Suta*) that which is heard or learnt; hearing; learning.

สุตตันตปิฎก (*Suttanipāta*) "Collected Discourses"; "Woven Cadences of Early Buddhists"; name of the fifth division of the Khuddaka Nikāya.

สุตตันตปิฎก (*Suttantapīṭaka*) "The Basket of Discourses"; "The Basket of Sermons"; the second main division of the Pali Canon containing discourses.

สุตมยปัญญา (*Sutamayapaññā*) understanding acquired by learning; wisdom resulting from study.

สุททะ ดู ศุทฺท.

สุทธาวาส (*Suddhāvāsa*) (the Five) Pure Abodes (in the Form Sphere) where the Non-Returners are reborn.

สุภาสิต (*Subhāsita*) pleasant speech; well-spoken words; a proverb.

สุราเมรยัมชชปมาทัญญาน (*Surāmerayamajjapamādaṭṭhāna*) (taking) intoxicants tending to cloud the mind; intoxicants causing carelessness.

สุริยคติ (*Suriyagati**) the system of a solar calendar.

สูตร (*Sutta; Suttanta*) a discourse; dialogue; aphorism.

สูตร, พระ (*Sutta; Suttapiṭaka*) the discourses; the original sermons and dialogues of the Buddha. ดู สุตตันตปิฎก.

เสขะ, พระ (*Sekha; Sekkha*) the learner, i.e. one who is in the course of perfection; one who has reached one of the stages of holiness, except the last, and has yet to undergo a higher training.

เสขยวัตร (*Sekhiyadhamma; Sekhiyavatta*) (the seventy-five) rules for training; rules of good breeding; the code of etiquette.

เสนาสนะ (*Senāsana*) sleeping and sitting; bed and seat; dwelling; lodging.

โสกะ ดู โสก.

โสตาบัน (*Sotāpanna*) a Stream-Enterer; Stream-Winner; one who has attained the

first stage of holiness.

โสตาปัตติผล (*Sotāpattiphala*) the Fruition of Stream-Entry; Fruit of Stream-Entrance.

โสตาปัตติมรรค (*Sotāpattimagga*) the Path of Stream-Entrance; Path of Stream-Attainment.

โสทวาร (*Sotadvāra*) the ear-door; ear-avenue.

โสทวิญญูญาณ (*Sotaviññāṇa*) ear-consciousness.

โสมนัส (*Somanassa*) a pleasurable mental feeling; mental pleasure; glad-mindedness; joy; delight.

โสรัจจะ (*Soracca*) gentleness; meekness; suavity; gentility; refinement; mannerliness; graciousness.

โสวัจัสสตา (*Sovacassatā*) “state of being easy to speak with”; amenability to correction; obedience; admonishability.

โสฬส (*Soḷasa*) sixteen.

ไสยา (*Seyyā*) bed; bedding; sleep; rest; lying down; reclining.

ห

หงสบาท (*Haṃsapāda*) crimson.

หนังสือสุทธิ (*Suddhipaṭṭa**) identity card; identification papers.

หน้าตัก (*Pallaṅkappamāṇa*) “lap-front measure”; the method of measuring the size of a cross-legged sitting Buddha image.

หน้าบัน (*Gahasikhara*) gable; pediment.

หอฉัน (*Bhaddagga*) refectory.

หอไตร (*Tiṭṭakālaya**; *Poṭṭhakāgāra**; *Ganthālaya**) monastery library; Scripture Library; library of sacred writings.

หอระฆัง (*Gaṇḍighara*) belfry; bell tower.

หอสดมภ์ (*Sajjhāyanasālā**) chanting hall; hall for daily meeting and chanting.

หทัยวัตถุ (*Hadayavatthu*) heart-base; mind-

base; the heart; the physical base of mental life.

หลุดพ้น, ความ ดู วิมุตติ.

หสิตุปปาทจิต (*Hasituppādacitta*) smile-producing consciousness.

หัตถบาส (*Hatthapāsa*) the distance within a hand’s reach.

หิริ (*Hiri*) moral shame.

หินยาน (*Hīnayāna*) the Lesser Vehicle; the Smaller Vehicle; the Southern School of Buddhism; Theravāda.

เหตุ (*Hetu*) a cause; causal condition; root-cause.

ไหว (*Vandana, Namassana*) v. to salute with joined palms.

อ

อกตัญญู (*Akataññū*) ungrateful.

อกรรมกิจ (*Akaraṇīyakicca*) deed which should not be done; improper action; unbecoming action.

อกาลมรณะ (*Akālamaraṇa*) untimely death.

อภิปริยทฎฐิ (*Akiriyaḍḍhi*) lit. the theory of non-action; the theory that there is no after-effect of action; view of the inefficacy of

- action. *อกิริยวาท* ก็ว่า.
- อกุศล** (*Akusala*) *adj.* unwholesome; demeritorious; immoral; kammically unwholesome; unskilful. *n.* demerit; bad action.
- อกุศลกรรม** (*Akusalakamma*) an evil action; unwholesome action.
- อกุศลกรรมมถ** (*Akusalakammamatha*) (the ten-fold) way of bad action; unwholesome course of action.
- อกุศลจิต** (*Akusalacitta*) demeritorious thought; immoral consciousness.
- อกุศลมูล** (*Akusalamūla*) (the three) roots of evil; the roots of bad actions; kammically unwholesome roots; demeritorious roots.
- อกุศลวิตก** (*Akusalavitakka*) unwholesome thought.
- อคติ** (*Agati*) wrong way of behaviour; prejudice; bias.
- อโคจร** (*Agocara*) wrong pasture; wrong resort; non-resorts for alms; improper haunts; evil haunts.
- องค์** (*Anga*) factor; constituent.
- องค์การปกครอง** (*Saṅghapālanādhikāra**) Board of Eccl. Administration.
- องค์การเผยแผ่** (*Dhammapakāsanādhikāra**) Board of Propagation.
- องค์การศึกษา** (*Sāsanasikkhādhikāra**) Board of Education.
- องค์การสาธารณูปการ** (*Sādhāraṇakārādhikāra**) Board of Public Works.
- อจินไตย** (*Acinteyya*) the (four) unthinkable.
- อติเรกจีวร** (*Atirekacīvara*) extra robe.
- อติเรกลาภ** (*Atirekalābha*) extra acquisitions.
- อติถิพลี** (*Atithibali*) offering to guests; reception.
- อติมานะ** (*Atimāna*) pride; arrogance; contempt; disdain; scorn.
- อเทกิจฉา** (*Atekkicchā*) *adj.* incurable; unamendable; irremediable. *n.* the four major offences, called *Pārājika*, which entail expulsion from the Order. *เทียบ สเดกิจฉา.*
- อทินนาทาน** (*Adinnādāna*) taking what is not given; stealing.
- อทุกข์มสุข** (*Adukkhamasukha*) neither pain nor happiness; indifferent feeling. *adj.* neither painful nor pleasurable.
- อโทสะ** (*Adosa*) non-hatred; non-anger; amity; hatelessness.
- อธรรม** (*Adhamma*) misconduct; unrighteousness; injustice; false doctrine. *adj.* unjust; unrighteous.
- อธิกมาส** (*Adhikamāsa*) intercalary month; (a year with) an extra eighth lunar month.
- อธิกรณ์** (*Adhikaraṇa*) a case; question; affair; lawsuit; dispute; disciplinary case of dispute; legal process; legal question.
- อธิกรณ์สมณะ** (*Adhikaraṇasamatha*) settling of a case, a question, a dispute or a lawsuit; transaction; settlement of legal processes.
- อธิกวาร** (*Adhikavāra*) intercalary lunar day; (a year with) an extra day (15th of the seventh waning moon).
- อธิกสุรทิน** (*Adhikasuradina**) (*T.*) intercalary solar day; (a year with) an extra day (29 February).
- อธิจิตตสิกขา** (*Adhicittasikkhā*) training in higher mentality; mental discipline.
- อธิปไตย** (*Adhipateyya*) **1.** supremacy. **2.** (*T.*) sovereignty.
- อธิปัญญาสิกขา** (*Adhipaññāsikkhā*) training in higher wisdom.
- อธิโมกข์** (*Adhimokkha*) determination; resolution; conviction.
- อธิศีลสิกขา** (*Adhisīlasikkhā*) training in higher morality.
- อธิษฐาน** (*Adhiṭṭhāna*) resolve; decision; resolution; determination. *v.* to determine (a robe or a bowl) for regular personal use.
- อนภิชฌา** (*Anabhijjhā*) non-covetousness; non-avarice.
- อนัตตตา** (*Anattatā*) soullessness; egolessness.
- อนัตตา** (*Anattā*) *adj.* no-soul; soulless; not-self. *n.* non-self; non-ego.
- อนาคามีผล** (*Anāgāmiphala*) the Fruit of Never-Returning; the Result of the Non-Returner.
- อนาคามีมรรค** (*Anāgāmiṃmagga*) the Path of the Non-

Returner.

อนาคามี, พระ (*Anāgāmi*) a Never-Returner; Non-Returner; one who has attained the third stage of holiness.

อนาคาริก (*Anāgārika*) *lit.* a homeless one; one who enters the homeless life without formally entering the Sangha.

อนิจ (*Anicca*) *adj.* impermanent; transient.

อนิจจตา (*Aniccata*) impermanence; transiency.

อนิฏฐารมณ (*Aniṭṭhārammaṇa*) unpleasant or unagreeable object.

อนิยต (*Aniyata*) Indefinite Rules; undetermined offence.

อนุจร (*Anucara*) follower; attendant; companion; accompanier; retainer; retinue; entourage.

อนุฎีกา (*Anuṭṭikā*) a sub-subcommentary.

อนุบัญญัติ (*Anupaññatti*) auxiliary regulation; supplementary rule; additional rule.

อนุปลัมบัน (*Anupasampanna*) one who has not yet received the full ordination; novices and the laity; unordained one.

อนุปาทีนหก (*Anupādinnaka*) *adj.* not grasped by craving or false view; kammically ungrasped.

อนุปาทีเสสนิพพาน (*Anupādisesa-nibbāna*) Nibbāna without any remainder of physical existence; Nibbāna without the Five Aggregates remaining.

อนุப்புพิทกถา (*Anupubbikathā*) a gradual instruction; graduated sermon; regulated exposition of the ever more valued and sublime subjects.

อนุพยัญชนะ (*Anuḍyañjana*) subsidiary characteristics.

อนุโมทนา (*Anumodanā*) **1.** thanks-giving; chanting the holy stanzas of blessings. **2.** rejoice; approval; appreciation; congratulation.

อนุรักษหาปธาน (*Anurakkhanāpadhāna*) the effort to maintain or augment arisen good.

อนุโลม (*Anuloma*) conforming; in proper order;

in forward order.

อนุวาทาธิกรณ์ (*Anuvādādhikaraṇa*) legal questions concerning accusations.

อนุศาสน์ (*Anusāsana*) advice; instruction.

อนุศาสนอาจารย์ (*Anusāsanācariya*) a chaplain; minister; religious or moral instructor.

อนุสติ (*Anussati*) constant mindfulness; (the ten) Reflections; recollection.

อนุสัย (*Anusaya*) latent dispositions; underlying tendencies; (the seven) Evil Inclinations or Biases.

อนุสาวนา (*Anusāvanā*) announcement; proclamation.

อนุสาวนาจารย์ (*Anusāvanācariya*) ordination-proclaiming teacher; (Second) Ordination-Teacher.

อนุศาสนีปาฏิหาริย์ (*Anusāsanīpāṭihāriya*) the miracle of teaching; the wonder worked by the instruction (of the Dhamma).

อเนสนา (*Anesanā*) wrong way of earning one's living; improper search; improper livelihood.

อบาย (*Apāya*) state of loss and woe; unhappy existence; sorrowful ways.

อบายภูมิ (*Apāyabhūmi*) (the four) planes of loss and woe; (the four) states of misery; (the four) lower worlds; unhappy existence.

อบายมุข (*Apāyamukha*) cause of ruin; ways of squandering wealth; ruinous ways of life; vicious ways of conduct.

อปจายนะ (*Apacāyana*) reverence; humility.

อปจายนมัย (*Apacāyanamaya*) (merit) to be gained through being humble or respectful.

อปทาน (*Apadāna*) "Lives of Arahants"; name of the thirteenth division of the Khuddaka Nikāya.

อปราชปริยเวทนิยกรรม (*Aparāpariyavedaniyakamma*) indefinitely effective kamma.

อปโลกน (*Apalokana*) *v.* to look towards for approval; consult; obtain an approval by consultation.

อปโลกนกรรม (*Apalokanakamma*) the act of obtaining consent or permission by con-

sultation.

อพยบายาท (*Abyāpāda*) non-hatred; absence of ill-will; loving-kindness.

อภิขณา (*Abhijjhā*) covetousness.

อภิัญญา (*Abhiññā*) (five or six kinds of) Higher Knowledge; Superknowledges; Super-normal Powers; higher psychic powers.

อภิธรรม (*Abhidhamma*) the Higher Doctrine; Further Dhamma; the analytic doctrine of the Buddhist Canon.

อภิธรรมปิฎก (*Abhidhammapiṭaka*) the Abhidhamma Piṭaka; the Basket of the Higher Doctrine.

อภิเนษกรรมณ ดู มหาภิเนษกรรมณ.

อภิสมัย (*Abhisamaya*) attainment; realization; penetration.

อภิสมาจาร (*Abhisamācāra*) higher training in proper conduct; higher practice of the training; rules about decent conduct; specialized or minor precepts.

อภิสัมโพธิ (*Abhisambodhi*) the supreme enlightenment.

อมตะ (*Amata*) the deathless state; ambrosia; Nibbāna; immortal.

อมุสหวินัย (*Amūḥhavinaya*) verdict of past insanity.

อโมหะ (*Amoha*) non-delusion; wisdom; knowledge; undeludedness.

อโยนิโสมนสิการ (*Ayonisomanasikāra*) disorderly or distracted attention; unsystematic attention; improper or unwise consideration; lack of analytic reflection.

อรรคสาวก ดู อัคฺรสาวก.

อรรถ ดู อัฏฺถะ.

อรรถกถา (*Aṭṭhakathā*) a commentary.

อรรหัตตผล (*Arahattaphala*) the Fruit of the Worthy One; the final stage of holiness; final freedom.

อรรหัตตมรรค (*Arahattamagga*) the Path of the Worthy One; the Path of Arahantship.

อรรหันต์, พระ (*Arahanta*) an Arahant; Arahant; worthy one; the Holy One; perfected one; one who has attained Nibbāna.

อรรหันทฆาต (*Arahantaghāta*) the murder of an Arahant.

อรัญวาสี (*Araññavāsī*) one who dwells in the forest; forest-dwelling monk; the forest order.

อริยทรัพย์ (*Ariyadhana*) the sublime treasure; noble treasure; noble wealth.

อริยมุคค (*Ariyapuggala*) a noble individual; noble one; holy person.

อริยผล (*Ariyaphala*) the (four) Noble Fruits; Fruits of the Holy Life.

อริยมรรค (*Ariyamagga*) **1.** the (four) Noble Paths; Sublime Paths of the Holy Life. **2.** the Noble (Eightfold) Path.

อริยสัจ (*Ariyasacca*) the Noble Truth; (Cattāri Ariyasaccāni) the Four Noble Truths; the Four Holy Truths.

อรุปฌาน (*Arūpajhāna*) the (four) Absorptions of the Formless Sphere.

อรุปกภ ดู อรุปโลก.

อรุปราคะ (*Arūparāga*) desire for life in the formless worlds; greed for the formless; greed for immaterial existence; attachment to formless realms.

อรุปโลก (*Arūpaloka*) the formless world; the world of the formless; the Formless Realms; the Immaterial Sphere.

อรุปาวจร (*Aūpāvacara*) *adj.* belonging to the Formless Plane.

อรุปาวจรภูมิ (*Arūpāvacarabhūmi*) the Formless Plane; Formless Sphere; Immaterial Sphere.

อลัชชี (*Alajjī*) shameless monk; immoral monk.

อโลภะ (*Alobha*) non-greed; greedlessness; liberality; generosity.

อวมงคล (*Avamaṅgala*) bad luck; ill omen; *adj.* unlucky; unauspicious; (*T.*) funeral.

อวหาร (*Avahāra*) action of stealing.

อวิชชา (*Avijjā*) ignorance; nescience; lack of knowledge; delusion.

อวิโรธนะ (*Avirodhana*) non-obstruction; non-opposition; non-violation; non-deviation from the Dhamma.

อวิหิงสา ดู อหิงสา.

อเวจี (*Avīci*) the Avīci Hell; the lowest hell.

อสงไขย (*Asaṅkheyya*) incalculable.
อสนิสถาน (*Asadisadāna*) Unparalleled Gift; incomparable alms-giving.
อสังขตธรรม (*Asaṅkhatadhamma*) that which is not conditioned by any cause; the Unconditioned; Nibbāna.
อสุภะ (*Asubha*) **1.** ugly; loathsome. *n.* loathsomeness; impurity. **2.** a corpse.
อสุรกาย (*Asurakāya*) the plane of Asura demons; demons.
อเสขะ (*Asekha*) one who does not require any further training; an Arahant; the adept.
อหังการ (*Ahaṅkāra*) *lit.* the making of the utterance "I"; egoity; egotism; ego-consciousness; the concept of 'I'; 'I'-making; (*T.*) arrogance; haughtiness. *เทียบมมังการ.*
อหิงสา, อวิหิงสา (*Ahimsā, Avihimsā*) non-violence; non-harming; inoffensiveness; non-injury.
อเหตุกทฤษฎี (*Ahetukaditṭhi*) *lit.* the theory of causelessness; the theory that there is no cause of a phenomenon; doctrine of non-causality. *อเหตุกวาท ก็ว่า.*
อโหสิกรรม (*Ahosikamma*) defunct kamma; an act or thought which has no longer any potential force.
อภโกระ (*Akkodha*) non-anger; freedom from hatred.
อัครสาวก (*Aggasāvaka*) the most distinguished disciples; (the two) Chief Disciples, i.e. Sāriputta and Mahāmoggallāna
อังคาร (*Angāra*) **1.** charcoal; ashes. **2.** ash; the ashes, especially of the Buddha.
อังกาส (*Parivisana*) *v.* to serve with food; wait upon at a meal.
อังกุตตรนิกาย (*Anguttaranikāya*) the collection of discourses arranged in accordance with number; Adding-One Collection; Collection of Numerical Sayings; the Book of the Gradual Sayings; name of the fourth main division of the Sutta Piṭaka.
อังกะ (*Aṅsa*) **1.** a part; side. **2.** shoulder. **3.**

(*T.*) shoulder piece; chest cloth; the sleeveless one-shouldered singlet of a monk.
อัจฉริยะ (*Acchariya*) *adj.* wonderful; marvelous; astonishing; exceptional; extraordinary; (*T.*) genius.
อัญชลี *ดู พนมมือ.*
อณฑชะ (*Aṇḍaja*) egg-born creatures; the oviparous.
อตัตถิลมถาญโยค (*Attakilamathānuyoga*) Self-Mortification; the constant attachment to Self-Mortification.
อตัตวาทุปาทาน (*Attavādupādāna*) attachment to the self- (or soul-) theory; the belief in a persistent self or soul; clinging to the Ego-belief.
อตัตสัมมาปณิธิ (*Attasammāpaṇidhi*) setting oneself in the right course; aspiring and directing oneself in the right way; perfect self-adjustment; thorough pursuit or development of one's personality.
อตัตัญญูตา (*Attaññutā*) the quality of one who knows oneself; knowing oneself.
อตัตา (*Attā*) **1.** self; soul; ego; personal entity. **2.** mind; the whole personality.
อตัตาธิปไตย (*Attādhipeyya*) self-dependence; self-reliance; supremacy of self; dominant influence by oneself (or by self-regard).
อตัถะ (*Attha*) **1.** meaning; the spirit; the correct sense; essence. **2.** benefit; advantage; gain; welfare; the good. **3.** goal; purpose.
อตัถจริยา (*Atthacariyā*) benefaction; useful conduct or behaviour; doing a favour; life of service; doing good.
อตัถปฏิสัมภิตา (*Atthapaṭisambhidā*) knowledge of the meaning (of words); the Discrimination of the Meaning; analytic insight of consequence.
อตัถัญญูตา (*Atthaññutā*) the quality of one who knows what is useful or who knows the correct meaning of something; knowledge of the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence.

อัตภาพ (*Attabhāva*) personality; individuality.
อันตคาหิกทิกฺขุ (*Antagāhikadīṭṭhi*) (the ten) views taking extreme sides; the view of the extremist; extremist view.
อันตรवासก (*Antaravāsaka*) ๓ สิบ ๖.
อันตา (*Antā*) extremes (the two extremes).
อันติมวัตถุ (*Antimavatthu*) an extreme offence; ultimate or worst transgression; Defeat; Pārājika offence.
อันเตवासิก (*Antevāsika*) lit. one who lives in; a monk who lives under his teacher; a pupil; apprentice.
อัปปนาสมาริ (*Appanāsamādhī*) fixed concentration; established concentration; full concentration; attainment-concentration;

absorption concentration.
อัปปมัญญา (*Appamaññā*) the Unbounded States; the Illimitables.
อัปปมาทะ (*Appamāda*) non-negligence; heedfulness; zeal; diligence; earnestness; carefulness.
อัปปิจจตา (*Appicchata*) paucity of wishes; frugality; desiring little; simplicity.
อัปโพรหริก (*Abbohārika*) insignificant; negligible; ineffective.
อัปฺยาคฤต (*Abyākata; Avyākata*) adj. indeterminate; neutral; unexplained.
อัสนาทะ (*Assāda*) enjoyment; attraction; satisfaction; gratification; advantage.
อัสนาสะ (*Assāsa*) in-breathing; inhalation.

อา-โ

อากาศ [ธาตุ] (*Ākāsa*) space.
อากาศาณัญญายตนะ (*Ākāsaṇaṅcāyatana*) the Sphere of Unbounded Space; the Realm of Infinity of Space.
อาภิญญัญญายตนะ (*Ākiñcaññāyatana*) the Sphere (or Realm) of Nothingness.
อาคันตูกะ (*Āgantuka*) a guest; new-comer; stranger.
อาฆาต (*Āghāta*) malice; hatred; revengefulness.
อาจารย์ (*Ācāra*) conduct; behaviour.
อาจารย์ (*Ācariya*) a teacher; regular instructor.
อาจิณณกรรม (*Āciṇṇakamma*) habitual kamma; habitual act.
อาชชวะ honesty; integrity.
อาชีวก (*Ājīvaka*) a kind of non-Buddhist ascetics, mostly naked.
อาชีวปาริสุทธิศีล (*Ājīvapārisuddhisīla*) discipline as regards purity of livelihood; Purity of Conduct connected with Livelihood.
อัตมัน (*Attā; Sanskrit: Ātman*) the self; soul.
อาทิกัมมิกะ (*Ādikammika*) **1.** name of the first main division of the Vinaya Piṭaka. **2.** the beginner; the first transgressor; the first doer.
อาทิพรหมจรรย์ (*Ādibrahmacariya*) rudiments of the training in the Holy Life; funda-

mentals of the Sublime Life; fundamental or major precepts.
อาทีนพ, อาทีนวะ (*Ādīnava*) disadvantage; peril; defect; danger.
อาเทศนาปาฏิหาริย์ (*Ādesanāpāṭihāriya*) marvellous ability of mind-reading or guessing other people's character; marvel of thought-reading.
อาเนาปานสติ (*Ānāpānasati*) mindfulness on breathing; mindfulness regarding breathing.
อาณิสงส์ (*Ānisaṃsa*) profit; merit; good result; advantage.
อาบัติ (*Āpatti*) an ecclesiastical offence; offence.
อาปัตตาทิกรรม (*Āpattādhikaraṇa*) legal questions concerning offences; legal processes concerning committed offences, the awarding of them and the atonement for them.
อาโปธาตุ (*Āpodhātu*) lit. the liquid element; water; cohesion; the element of cohesion.
อำมิส (*Āmisa*) food; flesh; materiality; material things. adj. material; physical; carnal.
อำมิสทาน (*Āmisadāna*) donation of requisites (i.e. food, lodging, etc.); material gifts.
อายตนะ (*Āyatana*) the Twelve Spheres; the

- Twelve Bases; bases. **ภายใน:** sense-organs; the (six) senses; sense-bases; sense-fields. **ภายนอก:** sense-objects and mind-object.
- อายุ (Āyu)** **1.** age; life-span. **2.** longevity; long life.
- อายุสังขาร (Āyusaṅkhāra)** constituents of life; vital principle. ดู *ปลงอายุสังขาร*.
- อารมณ์ (Ārammaṇa)** sense-objects; an object of consciousness.
- อารักขสัมปทา (Ārakkhasampadā)** the achievement of protection; to be endowed with wariness or watchfulness.
- อารามิก (Ārāmika)** monastery-attendant.
- อาสน์สงฆ์ (Saṅghāsana*)** monks' seat; dais or raised platform for monks.
- อาสวะ (Āsāva)** mental intoxication or defilement; worldly influxes; accumulation; outflows; corruption; canker; taint; pollution.
- อัสวักขยญาณ (Āsavakkhayañāṇa)** the knowledge of the cessation of mental intoxication; knowledge of the destruction of cankers; knowledge that the outflows are extinct.
- อาสันนกรรม (Āsannakamma)** death-proximate kamma; a kamma done immediately before death; proximate kamma.
- อาสาฬหบูชา (Āsāḥapūjā)** worship on the full-moon day of the Āsāḥa month (the eighth lunar month) in commemoration of the First Sermon and the foundation of the Buddhist order.
- อาหาร (Āhāra)** food; nutriment.
- อิฉา (Icchā)** **1.** desire. **2.** (T.) ดู *อิสสา*.
- อิติวุตตะกะ (Itivuttaka)** "Thus said" Discourses; name of the fourth division of the Khuddaka Nikāya.
- อิทธิ (Iddhi)** success; supernormal power; psychic power; magical power.
- อิทธิบาท (Iddhipāda)** the Four Paths of Accomplishment; Means of Accomplishment; the means of accomplishing one's own end or purpose; the four Roads to Power; basis for success.
- อิทธิปาฏิหาริย์ (Iddhipāṭihāriya)** a wonder of psychic power; marvel; miracle.
- อิทธิวิธี (Iddhidhi)** psychic powers; different psychic powers; various magical powers.
- อินทรีย์ (Indriya)** **1.** the sense-faculties; the sense-forces. **2.** spiritual faculties; faculties.
- อินทรีย์สังวรศีล (Indriyasamvarasīla)** discipline as regards sense-restraint; Sense-Restraint; purity of conduct consisting in the restraint of the senses.
- อิริยาบถ (Iriyāpatha)** deportment; posture.
- อิสสา (Issā)** envy; jealousy.
- อุกเขปนียกรรม (Ukkhepaniyakamma)** the formal act of suspension; ostracism.
- อุคคหิมิตต์ (Uggahanimitta)** mental image; learning sign; sign to be grasped.
- อุจเจตทิฏฐิ (Ucchedaditthi)** annihilationism; the doctrine of the annihilation (of the soul); belief in the annihilation of the soul.
- อุฏฐานสัมปทา (Uṭṭhānasampadā)** the achievement of persistent effort.
- อุตราสงค์ (Uttarāsaṅga)** the upper robe.
- อุตริมนุสสรรม (Uttarimanussadhamma)** super-human state; extraordinary attainment.
- อุตุนิยาม (Utuniyāma)** physical inorganic order; physical laws.
- อุทเทสิกเจติย (Uddesikacetiya)** shrine by dedication; memorial object of worship referring to the Buddha, i.e. a Buddha image.
- อุทธัจจะ (Uddhacca)** restlessness; unrest; distraction; flurry.
- อุทธัจจุกุกุจจะ (Uddhaccakukkucca)** restlessness and worry; flurry and worry; restlessness and anxiety.
- อุทาน (Udāna)** an utterance; a paean; "Paeans of Joy"; the Solemn Utterances of the Buddha; name of the third division of the Khuddaka Nikāya.
- อุทิศกุศล, การ (Pattidāna, Dakkhiṇādisana)** dedication or transference of merit; radiation of merit.

อุบาย (*Upāya*) means; method; resource; expedient.

อุบาสก (*Upāsaka*) *lit.* one who comes or sits near; a lay devotee; a devout or faithful layman; lay Buddhist.

อุบาสิกา (*Upāsikā*) a female devotee; a female lay follower.

อุเบกขา (*Upekkhā*) **1.** equanimity; even-mindedness; neutrality; poise. **2.** indifference; neutral feeling; neither pleasurable nor painful feeling.

อุโบสถ (*Uposatha*) **1.** observance; the observance of the Eight Precepts. **2.** biweekly recitation of the Vinaya rules by a chapter of Buddhist monks; the days for special meetings of the order, and for recitation of the Pāṭimokkha. **3.** the Uposatha hall; consecrated assembly hall.

อุโบสถศีล (*Uposathasīla*) the Eight Precepts observed by lay devotees on Uposatha days.

อุปกิเลส (*Upakkilesa*) impurity; defilement.

อุปฆาตกรรม (*Upaghātakakamma*) destructive kamma.

อุปัจจัย (*Upacāra*) neighbourhood; surrounding area.

อุปัจจัยสมาธิ (*Upacārasamādhi*) proximate concentration; approaching concentration; neighbourhood-concentration; access-concentration.

อุปัฏฐาก, อุปัฏฐาก (*Upaṭṭhāka*) attendant; lay supporter.

อุปนาหะ (*Upanāha*) ill-will; grudge; enmity.

อุปัชชเวทนียกรรม (*Upapajjedanīyakamma*) subsequently effective kamma; kamma ripening in the next life.

อุปปาต (*Uppāda*) arising; genesis.

อุปปีฬกรรม (*Upapīlakakamma*) obstructive kamma; counteractive kamma.

อุปมา (*Upamā*) simile; parable.

อุปสมบท (*Upasampadā*) full (or higher) ordi-

nation; taking up the Bhikkhuship; Full Admission to the Sangha; Ordination Ceremony. *v.* to be ordained; enter the monkhood; join the Order.

อุปสัมบัน (*Upasampanna*) the ordained; a Bhikkhu or Bhikkhunī.

อุปัชฌาย์ (*Upajjhāya*) a spiritual teacher; preceptor.

อุปัตถัมภกรรม (*Upatthambhakakamma*) supportive kamma.

อุปาทาน (*Upādāna*) attachment; clinging; grasping.

อุปาทานขันธ์ (*Upādānakkhandha*) aggregate (as object) of clinging.

อุปาทายรูป (*Upādāyarūpa*) the Derivatives; derivative or secondary material properties dependent on the Four Great Essentials; material qualities derived from the Four Great Essentials; derivative matter.

อุปาทินนกะ (*Upādinnaka*) *lit.* grasped by craving and false view; kammically acquired; kammically grasped.

อุปายาส (*Upāyāsa*) despair.

อุพเพคาปีติ; อุพเพงคาปีติ (*Ubbegāpīti; Ubbengāpīti*) uplifting joy; thrilling emotion.

เอกัคคตา (*Ekaggatā*) one-pointedness (of mind); mental one-pointedness; concentration.

เอตทัตตะ (*Etadagga*) foremost; first or best of that class or type.

โอกกันตिकाปีติ (*Okkantikāpīti*) oscillating interest; showering joy.

โอชา (*Ojā*) nutritive essence; nutriment.

โอตตปปะ (*Ottappa*) moral fear; moral dread.

โอปปาติกะ (*Opapātika*) creatures having spontaneous births.

โอวาท (*Ovāda*) admonition; exhortation; advice.

โอวาทปาฏิโมกข์ (*Ovādapāṭimokkha*) the Principal Teaching; the Fundamental Teaching; exhortatory Pāṭimokkha.

ภาค 3

พจนานุกรมพุทธศาสตร์

อังกฤษ-ไทย

Part III

English-Thai

Buddhist Dictionary

A

abandoning; abandonment	ปหานะ, จาคะ (การสละ; การละ).	agreeable	อิฏฐะ (น่าปรารถนา).
abiding	วิหาร (ธรรม).	agreement	สุมมติ (การตกลงร่วมกัน, ~มอบหมาย, ~แต่งตั้ง).
abode	ภพ; เสนาสนะ, อาลยะ, วิหาร.	aim	อัตถะ, อรรถ.
absolute sense	ปรมัตถ์.	allowable	adj. กัปปิยะ.
absolute truth	ปรมัตถ์สัจจะ.	alms; almsfood	ภิกษา, ทาน, ทานวัตถุ, บิณฑบาต.
absorption	ฌาน, อัปปนา.	alms-bowl	บาตร.
abstention	เวรมณี. v. to abstain.	alms-gathering	บิณฑบาต, การไปบิณฑบาต.
abstinence	วิริติ.	alms resort	โคจร (ที่เที่ยวบิณฑบาต, ที่หาอาหาร).
access concentration	อุปจารสมาธิ.	almsround	การไปบิณฑบาต.
accessory	ปริวาร, บริวาร (สิ่งของ).	alteration	วิปริณาม.
accompanied by	สหระคต, สหคต.	analysis	วิภังค์, วินิพโกค.
accomplishment, basis of	อิทธิบาท.	analytic insight	ปฏิสัมภิทา.
achievement	สัมปทา.	anger	โกธะ.
acquisition	ลาภ.	annihilationism	อุจเฉทวาท, อุจเฉททิจิ.
acquisitiveness	โลภ.	anxiety	อุทัจจกุกุกจะ.
act	กรรม.	apperception	ชวนะ.
act, formal	สังฆกรรม.	Arahat; Arahant	พระอรหันต์.
action	กรรม, กัมมันตะ.	Arahatship	อรหัตต์, อรหัตตผล.
adaptability	กัมมัญญตา.	ardour	ตปะ, ตบะ, อาตปะ, ความเพียรเพากิเลส.
adept	อเสขะ.	arising	อุปปาทะ, อุปัตติ.
adherence to habits and practices	ศีลัพพต- ปรามาส.	ariyan	อริยะ.
adherent	ศาสนิก.	arrogance	อคิमानะ.
adjustment	ทมะ.	ascetic	ฤษี, คาบส, นักพรต, นักบวช.
admonition	โองาท.	ascetic practices	ตบะ; ชุคังค.
adultery	กามสุมิจฉาจาร.	aspect	อาการ
advantage	อานิสงส์.	assembly	สภา, บริษัถ (= ปริสา — ที่ประชุมหรือ ชุมชน หมู่ชน ไม่ใช่ บริษัถ ในภาษาไทย).
adverting	อาวัชชนะ.	associated with	สัมปยุต.
advice	โองาท.	association	สัมปโยคะ, เสวนา.
aeon	กัปป, กัลป์.	assuming	อุปาทาน.
affliction	พยาธิ.	attachment	อุปาทาน.
age	วัย.	attainment	อภิสมัย (การบรรลุ), สมาบัติ.
ageing; aging	ชรา.	attainment concentration	อัปปนาสมาธิ.
aggregate	ขันธ.	attendance	อุปัฏฐาน (การบำรุง, ~เฝ้า, ~ พยาบาล).
agility	ลหุตตา.	attendant	อุปัฏฐาก, อุปฐาก.
agitation	อุทัจจจะ.		

หมายเหตุ: ในภาค 3 นี้ เลือกเก็บมาเฉพาะศัพท์ที่ใช้กันในชั้นซึ่งพอจะยุติเป็นแบบได้แล้วบ้าง ศัพท์ที่ควรสังเกตสำหรับผู้ที่ไปศึกษาค้นคว้าบ้าง แม้ว่าจะเกินความต้องการของผู้อ่านทั่วไป ก็ถือได้นำมา (คำที่มีความหมายซึ่งแสดงไว้แล้วในภาค 1 อาจจะไม่นำมาแสดงไว้ในภาค 3 นี้ก็ ผู้ศึกษาพึงค้นเพิ่มเติมในภาค 1

attendant

366

attendant

ด้วย)

attention มนสิการ.
 attentiveness ความมีสติ.
 audible object สัททวารมณฺ, สัททวะ (เสียง).
 austere practices ชุติงคฺ.
 austerities ตบะ, พรต.
 authority อาณา, อิสรียะ.

bad บาป ๑ evil.
 bad company ปาปสหายตา (ความมีเพื่อนชั่ว)
 balanced life; balanced livelihood สมชีวิตา.
 banishment ปิณฑาขณิยกรรม.
 basis of mindfulness สติปัญญา.
 basis for success อิทธิบาท.
 becoming ภพ, ภาวะ.
 being สัตว์.
 belief in a soul or self สักกายทิฏฐิ.
 benefaction ทาน, อุตถจริยา.
 benefactor ทายก.
 benefit อานิสงส์, อุตถะ, อรรถ.
 benevolence อุตถจริยา.
 besotting drink มัชชะ.
 birthชาติ.
 birth story ชาดก.
 blameless action อนวัชชกรรม (การกระทำอันปราศจากโทษ ไม่มีข้อเสียหาย แต่เป็นคุณประโยชน์)
 Blessed One, the ภควา (พระผู้มีพระภาค)
 blessing พร, มงคล, อนุโมทนา, อานิสงส์.
 bliss สุข.
 Bodhisatta; Bodhisattva พระโพธิสัตว์.
 bodily *adj.* กายิกะ (ทางกาย)
 bodily action กายกรรม.

calm สมถะ.
 Calmed One, the พระมุนี.
 canker อาสวะ.
 canon ปิฎก, คัมภีร์.
 carelessness ปมาทะ, ความประมาท.
 carnalities อามิส.
 caste วรรณะ.

avarice มัจฉริยะ.
 aversion ปฏิฆะ; อรติ.
 avoidance วิรติ; สังวร.
 Awakened One, the พระพุทธเจ้า.
 Awakening อภิสัมโพธิ, การตรัสรู้.
 awareness สัมปชัญญะ.

B

bodily avenue กายทวาร.
 bodily formation; bodily functions กายสังขาร.
 bodily good conduct กายสุจริต.
 bodily happiness กายิกสุข.
 bodily misconduct กายทุจริต.
 bodily pain กายิกทุกข์.
 body กาย.
 bond โยคะ.
 boon พร.
 border district ปัจจันตชนบท.
 boundary สීමา.
 bourn คติ.
 bowl ๑ alms-bowl.
 Brahma-farer พรหมจารี.
 Brahma-faring พรหมจรรย์.
 Brahmin, brahman พราหมณฺ
 breathing in อัสสาสะ (การหายใจเข้า) (= in-breathing.)
 breathing out ปัสสาสะ (การหายใจออก) (= out-breathing).
 Buddha, the พระพุทธเจ้า.
 Buddhism พระพุทธศาสนา.
 Buddhist พุทธศาสนิก.
 buoyancy ลหุตา (ความเบา).
 burden ฐระ, ภาระ.

C

category ชั้นธิ์.
 causal occasion ฐาน.
 cause เหตุ.
 Cause of Suffering ทุกขสมุทัย, สมุทัย.
 cemetery สุสาน.
 cessation นิโรธ.
 Cessation of Suffering ทุกขนิโรธ, นิโรธ.

change วิปริณาม.
 change-of-lineage โศครุ.
 chanting การสวดมนต์. *v.* to chant.
 chapter of monks คณะ (ในวินัย).
 character จริต.
 characteristic ลักษณะ.
 charity ทาน, จาคะ.
 clairaudience ทิพย์โสต.
 clairvoyance ทิพย์จักขุ.
 clan โศคร, กุล, สายตระกูล.
 clansman กุลบุตร.
 classification สังคหะ (จัดประเภท)
 clear comprehension สัมปชัญญะ.
 clinging อุปาทาน.
 coefficients คู่ mental coefficients.
 cognizance จิต, จิตต์.
 cognizable object ธรรมารมณ.
 cohesion, the element of อาโปธาตุ.
 Collection นิกาย (แห่งคัมภีร์).
 comfort ผาสุก.
 commentary อรรถกถา.
 common characteristics สามัญลักษณะ.
 community สังฆะ, สงฆ์.
 companion สหาย.
 compassion กรุณา, อนุกัมปา. *adj.* com-
 passionate.
 compounded things สังขาร, สังขตธรรม.
 comprehension สัมปชัญญะ, ปริปัญญา.
 conceit มานะ.
 concentration สมาธิ.
 concentration development สมาธิภาวนา, สมถ-
 ภาวนา.
 concept บัญญัติ.
 conception ปฏิสนธิ.
 concord สามัคคี
 condition ปัจจัย.
 conditioned genesis ปฏิจัสมุปบาท.
 conditioned things สังขาร, สังขตธรรม.
 conduct อาจารย์, จริยา, จรรยา, สมาจาร.
 confession (อาปัติ)เทศนา (การแสดงอาบัติ). *v.*
 to confess.
 confidence ศัทธา, ศรัทธา, ปสาทะ.
 conformity อนุโลม.

conquest ชัย, วิชา.
 conquest by piety ธรรมวิชา.
 conscience หิริ
 conscientious *adj.* ถังขี, มีหิริโอดตัปปะ.
 consciousness วิญญาณ.
 consequence วิวาท.
 consideration มนสิการ.
 constituent องค์, ไวยากรณ์.
 contact ผัสสะ.
 contemplation อนุปัสสนา, อนุสติ.
 contemplation of the body กายานุปัสสนา
 contemplation of the feelings เวทนานุปัสสนา.
 contemplation of the mind จิตตานุปัสสนา
 contemplation of the mind-objects ธรรมานุ-
 ปัสสนา.
 contempt มกษะ; อติมานะ.
 content; contentment สันโดษ, สันตุกฐิ.
 continuity สันตติ, สันตानะ.
 control of the senses อินทริยสังวร.
 controlling faculty อินทริย.
 conventional truth สมมติสัจจะ.
 conversion อาวัตต, อาวัตตนา, การกลับใจเปลี่ยน
 ศาสนา.
 co-religionist สหธรรมิก.
 corporeality รูป, รูปธรรม.
 corruption สังกิเลส, อุปกิเลส, อาสวะ.
 Council สังคายนา, สังคีติ.
 counterpart ปฏิภาค.
 couplet ทูกะ (หมวดสอง).
 course of action กรรมบถ.
 courteous speech; courtesy ปิยวาจา, เปยย-
 วัชชะ.
 covetousness อภิชฌา.
 craving ตัณหา
 craving for annihilation วิกวตัณหา.
 craving for existence ภวตัณหา.
 craving for non-existence วิกวตัณหา.
 craving for sensual pleasures กามตัณหา.
 cremation ฉาปนกิจ.
 crematorium ฉาปนสถาน.
 cruelty วิหิงสา.
 culture คู่ mind culture.
 curds ทธี.

danger อันตราย, อาทีนพ.
 death มรณะ, มัจจุ, จุติ.
 deathless *adj* อมตะ.
 debauchery อิตถิฐุตตดา (ความเป็นนักเลงหญิง).
 decad ทศกะ (หมวดสิบ).
 decay ชรา, ชรตา.
 decease จุติ.
 deceit มายา.
 decision of the majority เขกษยสภา.
 decline ปรากะ (ความเสื่อม).
 deed กรรม.
 defeat, offence involving อาบัติปาราชิก.
 defilement กิเลส.
 definition วัตถาน.
 deliverance วิมุตติ, วิโมกข์.
 delusion โมหะ.
 demeritorious action บาปกรรม.
 demon อสูร, ยักษ์.
 demonstration นิทเทส.
 denigration มกษะ.
 dependence นิสสัย (ในวินัย).
 dependent origination ปฏิจสมุปบาท.
 deportment อิริยาบถ.
 derivative matter อุปาทายรูป.
 derived materiality อุปาทายรูป.
 description บัญญัติ.
 designation อธิวณะ, อธิพนัน.
 desire ฉันทะ, กาม, ตัณหา, อิจจา (ความอยาก).
 despair อุปายาส (ความผิดหวัง, ความคับแค้นใจ).
 destination คติ.
 destruction พยชนะ, หายชนะ, วินาส, ปหานะ, ขยะ.
 destruction of life ปาณาติบาต.
 detachment วิวาละ.
 detraction มกษะ.
 development ภาวนา.
 devotee, lay อุบาสก, อุบาสิกา.
 Dhamma; Dharma, the พระธรรม, ธรรม.
 diligence อัปปมาทะ, อุกฺกฺษณะ (ความหมั่นขยัน).
 direct knowledge อภิญญา.
 disappearance จุติ, อันตรธาน.

D

discernment วิจักขณา.
 disciple สาวก.
 discipline วินัย.
 discontent อรติ, อนภริติ (ความไม่ยินดี, เบื่อหน่าย)
 discovery พุทธิ, โภธิ.
 discrimination ปฏิสัมภทา.
 discursive thinking วิจารณ์.
 discussion สากัจฉา.
 disease โรค, พยาธิ (ความเจ็บไข้).
 disparaging ปลาสะ.
 dispassion นิพพิทา.
 dispensation ศาสนธรรม, พระศาสนา.
 dispute วิวาท.
 disquisition ธรรมบรรยาย.
 dissension ความริ้วราน, ความแตกแยก, (in the Order) สังฆราชี.
 distraction อุทัจจะ, วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน).
 diversification ปปัญจะ.
 divine ทิพย์, พรหม.
 divine abiding พรหมวิหาร. ๑ sublime states.
 divine ear ทิพย์โสต.
 divine eye ทิพย์จักขุ.
 divine life พรหมจรรย์. ๑ holy life.
 doctrine ธรรม, พระธรรม, ปาพจน์.
 domain วิสัย, ภพ.
 domineering ปลาสะ.
 donation ทาน, การบริจาค.
 donor ทายก.
 door ทวาร.
 doubt วิจิกิจฉา, กังขา.
 downfall ปรากะ (ความเสื่อม), อบาย.
 drowsiness มิตทชะ.
 drunkenness สุราฐุตตดา (ความเป็นนักเลงสุรา).
 dulness; dullness โมหะ.
 duties of the King; duties of the ruler ราชธรรม.
 duty กิจ, วัตร.
 dwelling วิหาร (ที่อยู่).
 dwelling in a favourable place ปฏิรูปเทสवास.
 dyad ทูกะ (หมวดสอง).

E

ear โสตะ.
 earnestness อับปมาทะ, อาตาปะ (ความเพียร).
 earth ปฐวี, ปฐวีธาตุ. ดู extension.
 ease สุข.
 effort วิริยะ, วายามะ, ความเพียรพยายาม.
 ego อัตตา, อาตมัน.
 elasticity มุทุตา.
 elder เถระ.
 element ธาตุ, มหาธาตุ, องค์.
 elements of enlightenment โภชณงค์.
 embodiment view สักกายทิฏฐิ.
 embryo กิลละ, คัพพะ.
 emergence วุฏฐานะ (การออก).
 emptiness สุญญตา.
 end อันตะ.
 endeavour ปธาน, วิริยะ, วายามะ.
 endurance ขันติ, อธิवासนะ.
 energy วิริยะ.
 enjoyment บริโภค (เสวย; ใ้กับสมบัติ ความสุข
 เป็นต้น); อัสสาทะ.
 Enlightened One, the พระพุทธเจ้า.
 enlightenment โโพธิ, อภิสัมโพธิ (การตรัสรู้)
 enlightenment factor โภชณงค์
 enlightenment state โโพธิปักขิยธรรม.
 ennead นวกะ (หมวดเก้า).
 enthusiasm ปิติ.
 envy อิสสา, ความริษยา.
 eon กัป, กัลป์.
 equality สมานัตตตา.
 equanimity อุเบกขา (ตัดรมัชฌัตตตา). ดู on-

looking equanimity.
 equipment บริหาร
 eradication สมุคฆาตะ, ปหานะ.
 escape นิสสรณะ.
 essential of existence อุปธิ.
 eternalism; eternity-view สัสตวาทะ, สัสตทิฏ
 ฐิ.
 eunuch บัณเฑาะก์ (จำพวกหนึ่ง).
 even-mindedness อุเบกขา.
 evil บาป.
 Evil One, the มาร.
 Exalted One, the ภควา (พระผู้มีพระภาค).
 exertion ปธาน, วายามะ, ปรีกมะ, ความเพียร,
 ปักคหะ, ปักคาหะ.
 exhaustion ขยะ, ขัย (ความสิ้นไป, ความหมดไป).
 exhortation โอวาท.
 existence ภพ.
 experience เวทียิต.
 exposition นิตเทศ, วรรณนา.
 extension, the element of ปฐวีธาตุ.
 extinction นิโรธ.
 Extinction of Impurities กิเลสปรินิพพาน (= สอุปาทิ-
 เสสนิพพาน)
 Extinction of Suffering ทุกขนิโรธ, นิโรธ.
 Extinction of the Five-Khandha-Process ขันธ-
 ปรินิพพาน (= อนุปาทิเสสนิพพาน).
 extreme อันตะ (ที่สุด, ความเข้าใจ หรือ ประพฤติ
 ยิ่งสุด).
 expiation, offence of อาบัติปาจิตตีย์.
 eye จักขุ.

F

factor องค์.
 faculty อินทรีย์.
 fading away of craving ตัณห์ภยยะ.
 fading of lust วิจารณ์.
 failure วิกิต.
 faith ศรัทธา. ดู confidence.
 falseness; falsity มิจฉัตตะ.
 false speech มุสาวาท.
 false views มิจฉาทิฏฐิ.

fame ชศ, กิตติศัพท์, สิลอกะ.
 favourable *adj.* สัปปายะ.
 fear ภยะ.
 fear of blame โอดตปปะ.
 feeling เวทนา.
 femininity อิตถิภาวะ, อิตถินทรีย์.
 fetter สังโยชน์, สัญโญชน์.
 final knowledge อัญญา.
 Fine-Material Sphere รูปภพ, รูปโลก.

firmness ฐิติ.
 Five Precepts, the เบญจศีล.
 fixation อุปาทาน.
 flavour รส.
 flood โอะฆะ.
 fluid element อาโปธาตุ ดู cohesion.
 flurry and worry อุทัจจกุกุจะ.
 follower สาวก, ศาสนิก.
 fool พาล, คนพาล.
 foolish man โมฆบุรุษ.
 forbearance ตีติกขา, ขันติ.
 forest-dweller อรัญวาสี
 forfeiture, offence of expiation involving อาบัติ
 นิสัสักขียปาจิตตีย์.
 form รูป.
 formal act สังฆกรรม.
 formal meeting of the Order, offence entailing a
 อาบัติสังฆาภิเสส
 formations สังขาร.

gain ลาภ.
 gambling การพนัน.
 generosity จาคะ, ทาน.
 gentleness มัททวะ.
 gesture ภายวิญญูติ.
 ghee สัมปปี.
 ghost เปรต.
 gift ทาน, ทานวัตถุ.
 giving ทาน.
 giving up จาคะ, ปริจาคะ.
 goal อตถะ, ปรีโยสาน.
 god เทวะ, เทพ, เทวดา.
 going forth (from home) ปัพพชชา.
 good *n.* อตถะ. *adj.* กัลยาณะ, บุญ.
 good company กัลยาณมิตรตา.
 gossip สัมผัสปลาปะ.
 grasping อุปาทาน.
 grateful *adj.* กตัญญู.
 gratefulness กตัญญูตา, กตัญญูกตเวทิตา.

former action บุญกรรม.
 former habitation บุญเพณีवास.
 formless อรูป.
 forward order อนุโลม.
 foundation of mindfulness สติปัญญา.
 fragrant *adj.* สุคนธ์.
 Fragrant Cell, the พระคันธกุฎี.
 fraud สาธุยยะ, สาไถย.
 freedom วิมุตติ.
 friend มิตร.
 friendliness เมตตา.
 frivolous talk สัมผัสปลาปะ.
 fruit; fruition ผล, วิบาก.
 Fully Enlightened One, the พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
 full moon; full-moon day บุญมี, บูรณมี, วันเพ็ญ.
 function กิจ, รส.
 functional consciousness กิริยาจิต.
 fundamental precepts ปาฏิโมกข์.
 fundamentals of mindfulness สติปัญญา.

G

gratification อัสสาทะ.
 gratitude กตัญญูตา, กตัญญูกตเวทิตา.
 grave offence อาบัติอุลลัจจัย.
 great entity มหาภูต.
 Great Man มหาบุรุษ.
 Great Renunciation, the มหาภิเนษกรรม.
 Great Vehicle มหายน.
 greed โลภะ.
 greediness มหิจจตา (ความมักมากอยากใหญ่).
 grief โทมนัส, โสกะ.
 group-meal คณโภชน.
 Groups of Existence, the Five ชั้น 5.
 growth อุปยะ.
 grudging อุปนาหะ.
 guidance นิสสัย (ในวินัย).
 guide สรรณะ, เนตติ.
 guiding out วินัย.
 guile กุหนา.

halo ปรากฏ.
 happiness สุข.
 harmless อหิงสา.
 harmony สามัคคี.
 harsh speech ผรุสวาจา.
 hate โทสะ.
 hatred โทสะ, เวร.
 health อาโรคยะ, กัลลตา.
 hearer สาวก. ดู disciple.
 heart หัวใจ.
 heating element เตา โซธาตุ.
 heaven สวรรค์, สวรรค์.
 heavenly abiding ทิพย์วิหาร.
 heavenly being เทพ, เทวดา, ชาวสวรรค์.
 heavenly ear ทิพย์โสต.
 heavenly eye ทิพย์จักขุ.
 heedfulness อับปมาท.
 heedlessness ปมาทะ, ความประมาท.
 hell นีระยะ นรก.
 help สังคหะ.
 heptad สัตตกะ (หมวดเจ็ด).
 here and now ทิฏฐธรรม, ทิฏฐัมม.
 hereafter ปรโลก, สัมปรายะ.
 heresy ติตถายตนะ.
 heritage ทายัชชะ (ความเป็นทายาท, มรดก).

ideation สัญญา. ดู perception.
 idleness โกถัชชะ.
 ignoble *adj.* อนริยะ, อนารยะ.
 ignorance อวิชชา.
 illimitables อับปมัณญา.
 illumination โอภาส.
 illusion ปโมหะ, มายา.
 ill-will พยาบาท.
 image ปฏิมมา. ดู mental image.
 I-making อหังการ.
 immaterial *adj.* อรูป.
 Immaterial Sphere อรูปภพ, อรูปโลก.
 immoral *adj.* บาป, อกุศล.
 immortal *adj.* อมตะ.

H

hermit enlightened one ปัจเจกพุทธ.
 hexad หักกะ (หมวดหก).
 higher knowledge คุ superknowledge.
 higher mentality อธิจิตต์.
 higher morality อธิศีล.
 higher thought อธิจิตต์.
 higher wisdom อธิปัญญา.
 hindrance นิวรณ.
 holy life พรหมจรรย์.
 holy men สมณพราหมณ์.
 holy one พระอริยะ, พระอรหันต์.
 homage นมะ, นมกการะ, ปูชา.
 homeless one อนาคาริก.
 homeless life อนาคาริยะ, ชีวิตอนาคาริก.
 honesty อาชวชะ.
 honour สักการะ, ปูชา.
 hostile action เวร.
 householder คฤหบดี, คฤหัสถ์.
 house-life; household life ฆราวาส, ชีวิตคฤหัสถ์;
 การครองเรือน.
 human being มนุษย์.
 humility นิวัตตะ; อปายนชะ (ความอ่อนน้อมถ่อม
 ตน). *adj.* humble.
 hut กุฎี (กระท่อม).
 hypocrisy สาธูยชะ, สาไถย.

I

impartiality สมานัตตตา.
 impediment ปติโพธ, กิณจนชะ.
 impermanence อนิจจตา.
 impermanent *adj.* อนิจจะ, อนิจจัง.
 imperturbability อาเนญชา, อเนญชา.
 impulsion ชวนชะ.
 impurity กิเลส, มละ, มลทิน.
 in- and out-breathing อานาปานชะ, อัสสาสะ
 ปัสสาสะ.
 incantation มนต์, มন্ত্র.
 incense stick ธูป.
 inclination อัชฌาสัย, อธิมุตติ.
 independent *adj.* อนิสิตติ.
 indeterminate *adj.* อัพยาगत.

indifferent feeling อุเบกขาเวทนา, อทุกขมสุข.

individual บุคคล.

individuality อุตตภาวะ, อุตตภาพ.

indolence โทเล้งชะ.

industry อนาคตา, อุฏฐานะ (ความหมั่นขยัน).

inertia ปรฐฐฐฐ.

infinite *adj.* อนันต์.

infinity of consciousness ฐฐฐฐฐฐฐฐ.

infinity of space อากาสาณฐฐฐฐ.

inheritance ทาฐฐฐ. ฐ. heritage.

inner sense-sphere อฐฐฐฐฐฐฐฐ (อายุตนะ ฐฐ).

initial application ฐฐ.

inquiry ฐฐฐ, ฐฐฐ.

insight ฐฐ, ฐฐ.

insight development ฐฐ.

jealousy อฐฐ, ฐฐ.

jewel ฐฐ (ใน "ฐฐ")

Kamma; Karma ฐฐ.

karmically acquired *adj.* อุฐฐ, ฐฐ.

killing ฐฐ.

kindly speech ฐฐ.

laity, the ฐฐ, ฐฐ.

lamentation ฐฐ.

latent bias ฐฐ.

latent tendency ฐฐ.

Law, the ฐฐ.

lay devotee อุฐฐ อุฐฐ

lay disciple อุฐฐ, ฐฐ.

lay follower อุฐฐ, ฐฐ.

laying down การฐฐ(ฐฐ). v. to lay down.

layman ฐฐ.

laziness โทเล้งชะ, อเล้งชะ.

learner ฐฐ.

learning ฐฐ, ฐฐ.

legal question อฐฐ.

insight into the hearts of others ฐฐ, ฐ.

insistence อฐฐ.

instigated *adj.* ฐฐ.

instruction อุฐฐ, ฐฐ.

integrity อฐฐ.

intention ฐฐ, อฐฐ, ฐ.

intimation ฐฐ.

intoxicant ฐฐ, ฐ, ฐ.

intoxicant, mental อฐฐ.

intrepidity ฐฐ.

investigation ฐฐ, ฐ, ฐ.

investigation of the Dhamma ฐฐ, ฐ, ฐ.

invitation การฐฐ, อฐฐ, ฐ.

issuer of meals ฐฐ.

J

joy ฐฐ, (ฐฐ) ฐ, ฐ, ฐ. ฐ. sym-
pathetic joy.

K

kinsman ฐฐ.

knowable things ฐฐ, ฐ.

knowing and seeing ฐฐ.

knowledge ฐฐ, ฐ.

L

Lesser Vehicle ฐฐ.

lethargy ฐฐ

lethargy and drowsiness ฐฐ.

letter อฐฐ, ฐ.

liberality ฐ, ฐ.

liberation ฐ, ฐ.

life-faculty ฐ.

life-principle ฐ, ฐ.

life-span อายุ, ฐ, ฐ, อายุ.

lightness ฐ.

liquor ฐ.

livelihood อฐ.

living in befitting places ฐ.

living within one's means ฐ.

loathsome *adj.* ปฏิฎฐ. *n.* loathsomeness.

lodgings เสนาสนะ.

longings อิจฉา (ความอยาก).

love เปมะ, เปรม.

loving-kindness เมตตา.

magical power อิทธิปาฏิหาริย์.

Mahayana มหายาน (นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือ).

maintaining; maintenance อนุรักษ์นา.

malice อาฆาต.

malicious speech ปิสฺฐาวาจา, เปสฺฐวาท.

malleability มุกฺตา.

management วิชา, สัฏฺฐาวิชา (การจัดการ).

manifestation ปัจฺจปฏิฐาน.

manner ปรียา, อาการ.

marvel ปาฏิหาริย์.

masculinity ปุริสภาวะ, ปุริสินทริย์.

mass สมุหะ, ฆนะ.

Master, the พระศาสดา, พระบรมศาสดา.

mastery วลี.

material gifts อามิสทาน.

material happiness สามีสสุข.

material qualities รูปธรรม, รูป.

material things อามิส

material worship อามิสบูชา.

matricide มาตุฆาต.

matrix มาติกา.

matted-hair ascetic ชฎิล.

matter รูป.

maturity ปรีปกะ.

meal ภัต, โภชนะ.

mealtime ภัตตกาล.

meaning อรรถ.

meanness มัจฺฉริยะ.

means อุบายะ, อุบาย, วิธี, ปโยคะ.

medicine เกสฺส.

meditation ฌาน, ภาวนา.

meditator ฌายี, ผู้บำเพ็ญฌาน, นักฌาน, ผู้เจริญภาวนา.

meekness โสวัจสฺสตา.

mental *adj.* เจตสิกะ (ทางใจ).

lunar *adj.* ทางจันทรคติ.

lunar calendar ปฏิทินจันทรคติ.

lust ราคะ.

lusting wish ฉันทราคะ.

lying; lying speech ฐ false speech.

M

mental action มโนกรรม.

mental activities เจตสิก.

mental adjuncts เจตสิก.

mental avenue มโนทวาร.

mental body นามกาย.

mental coefficients เจตสิก.

mental concomitants เจตสิก.

mental factors เจตสิก.

mental formations; mental functions มโน-สังขาร, จิตตสังขาร.

mental formations สังขาร (ในชั้น 5).

mental good conduct มโนสุจริต.

mental happiness เจตสิกสุข.

mental image นิมิต, นิมิตต.

mentality นาม, นามธรรม, เจตสิก.

mental misconduct มโนทุจริต.

mental object ธรรมารมณ.

mental pain เจตสิกทุกข์.

mental qualities เจตสิก.

mercy ทยา, อนุทัย (ความปรานีเอ็นดู).

merit บุญ

meritorious action บุญกรรม.

message พระธรรม, คำสอน.

Middle Path, the มัชฌิมาปฏิปทา.

Middle Way, the มัชฌิมาปฏิปทา.

mind จิต, มโน, นาม.

mind culture ภาวนา.

mindfulness สติ.

mindfulness on breathing อานาปานสติ.

mind object ฐ mental object.

miracle ปาฏิหาริย์.

misapprehension of virtue and duty สีสัปปต-ปรามาส.

misconduct ทุจริต, มิจฺฉาจาร.

miserliness มัจฺฉริยะ.

misery ทุกข์. *adj.* miserable มีทุกข์, เป็นทุกข์.

mode อาการ.
 moderation มัดตัณญา (~ in eating = โภชนะ-มัดตัณญา)
 moment ขณะ.
 momentary concentration ขณิกสมาธิ.
 momentary joy ขณิกานิพพิ.
 monastery วัด, อาราม, วิหาร.
 monastic life พรหมจรรย์, ชีวิตสมณะ.
 monk ภิกษุ, ภิกษุณี, สมณะ.
 monument อนุสาวรีย์, อนุสาวรีย์, เจดีย์.

naked ascetic อเจลก.
 name นาม.
 name and form นามรูป.
 natural virtue ปกติศีล.
 negligence ปมาทะ, ความประมาท.
 neighbourhood concentration อุปจารสมาธิ.
 neither-pain-nor-pleasure อทุกขมสุข, อุเบกขา-เวทนา.
 Neither Perception Nor Non-Perception, Sphere of เชาวสัญญา-นาสัญญาตนะ.
 neutrality, specific ตัตรมขันธ์ตตต.
 newly ordained monk นวกภิกษุ.
 next life; next world ปุณชาติ, ปุณภพ, ชาติหน้า, ปรโลก.
 Nibbāna; Nirvāṇa นิพพาน.
 Nibbāna without any remainder of existence อนุปาทิเสสนิพพาน.
 Nibbāna with remainder of existence สตูปาทิเสสนิพพาน.
 niggardliness มัจฉริยะ.
 nihilism นัตถิกวาท, นัตถิกทฤษฎี.
 noble *adj.* อริยะ, อารยะ.
 noble disciple อริยสาวก.
 noble discipline อริยวินัย (แบบแผนของอารยชน)
 Noble Eightfold Path, the อริยอัฏฐังคิกมรรค, อารยอัฏฐังคิกมรรค.
 noble one อริยบุคคล.

obedience โสวัจจสตา.

moral achievement สีสสมบัตติ, สีสสัมปทา.
 moral dread โอตตปปะ.
 moral failure สีสวิบัติ.
 moral habit สีส.
 morality สีส.
 moral shame หิริ.
 mortal มัจจะ (ผู้ต้องตาย = สัตว์).
 motion ญัตติ, ญติ; วาโยชาตุ.
 mundane *adj.* โลภียะ, โลภีย.
 my-making มมังการ.

N

noble treasure อริยทรัพย์.
 Noble Truths, the Four อริยสัจ 4, จตุราริยสัจ.
 noble wealth อริยทรัพย์.
 non-covetousness อนภิชณา.
 non-cruelty อวิหิงสา.
 non-delusion อโมหะ.
 non-greed อโลภะ.
 non-hate; non-hatred อโทสะ, อพยาบาท.
 non-ill-will อพยาบาท.
 non-injury อหิงสา.
 non-obstruction อวิโรชนะ.
 non-opposition อวิโรชนะ.
 Non-Returner อนาคามี.
 Non-Returning, fruition of อนาคามีผล.
 Non-Returning, path of อนาคามีมรรค.
 non-self; non-soul อนัตตา.
 non-violence อหิงสา, อวิหิงสา.
 norm ธรรม.
 nose ฆานะ.
 Nothingness, Sphere of อากิญจัญญายตนะ.
 not-self *adj.* อนัตตา.
 novice สามเณร.
 novitiate สามเณร, นวะ.
 nun ภิกษุณี.
 nutrient; nutriment อาหาร.
 nutritive essence โอชา.

O

object อารมณ.

objective-field วิสัย.
 objectivity ตถตา.
 oblation พลี, พลีกรรม.
 obligations ปาติโมกข์, กิจ, ชุระ, พันธะ.
 observance อุโบสถ, วัตร, การรักษา (ศีลเป็นต้น).
 obsession ปริยภูฐานะ, ปัญจะ.
 obstinacy ถัมภะ.
 obstruction นิวรณ. ดู hindrance.
 octad อัฏฐกะ (หมวดแปด).
 odorous object คันธารมณ.
 odour คันธะ.
 offence อาบัติ.
 offering พลี, ทักขิณา, ทักขิณา, บูชา.
 old age ชรา.
 olfactory organ ฆานะ.
 omen นิมิต; good omen มงคล.
 omnipotent *adj.* สัพพาทิภู.
 omniscience สัพพัญญุตตา.
 Omniscient, the พระสัพพัญญู.
 Once-Returner สกทาคามี.
 Once-Returning, fruition of สกทาคามีผล.

pain ทุกข์.
 painful feeling ทุกขเวทนา.
 Pali Canon พระไตรปิฎก.
 Parinirvana ปรีนิพพาน.
 parricide มาตุฆาตหรือปิตุฆาต.
 partiality ฐันทาคติ.
 passing away มรณะ, กาลกิรียา.
 Path, the มรรค.
 patience ขันติ, ขมะ.
 patricide ปิตุฆาต.
 peace สันติ, อุปสมะ.
 penetration ปฏิเวธ, นิพเพธ.
 pentad ปัญจกะ (หมวดห้า).
 perception สัญญา.
 perdition วินิบาต.
 Perfect One, the พระตถาคต.
 perfection บารมี.
 perfectness สัมปัตติ, สมบัติ.
 peril อาทินพ, ภัย.
 perplexity วิจิจจนา.

Once-Returning, path of สกทาคามีมรรค.
 one-pointedness of mind เอกัคคตา, จิตตัสเส-
 กัคคตา.
 onlooking-equanimity อุเบกขา.
 opposite *adj.* ปฏิปักษ์.
 Order, the พระสงฆ์, คณะสงฆ์.
 ordinary man ดู worldling.
 ordination อุปสัมปทา, การอุปสมบท. *v.* to be
 ordained.
 origin สมุทัย.
 Origin of Suffering ทุกขสมุทัย, สมุทัย.
 origination สมุฏฐาน.
 other world ปรโลก.
 outer sense-sphere พาหิรายตนะ (อายตนะภาย
 นอก).
 outcast วสละ (คนถ้อย, ~ต่ำทราวม)
 outcaste จันฑาล.
 overcoming ปหานะ.
 ownership, the bliss of อัถติสุข (สุขเกิดจากความ
 มีทรัพย์).

P

person บุคคล.
 perspicuity ปฏิภาณ.
 perversion วิปลาส.
 physical *adj.* กายิกะ (ทางกาย). ดู bodily.
 physical basis of mind หทัยวัตต.
 plane ภูมิ.
 pleasant feeling สุขเวทนา.
 pleasing *adj.* ปาสาทิกะ (น่าเลื่อมใส).
 pleasure สุข.
 posture อิริยาบถ.
 power พละ.
 practice การปฏิบัติ, ปฏิปทา.
 praise วัณณะ (คำสรรเสริญ), ปัสังสา.
 preaching เทศนา. *v.* to preach.
 precept สิกขาบท, (ข้อ) ศีล.
 preceptor อุปัชฌาย์.
 predominance อธิปไตย.
 prejudice อคติ.
 preliminary duties บุญกิจ.
 preparation บริกรรม (การเตรียม).

presumption สารัมภะ.
 previous benefactor บุญการี.
 previous life ปุริมชาติ, บุญชาติ, ชาติก่อน.
 pride มานะ, มทะ.
 priest นักบวช, พรหมณ์.
 primary element มหาภูต.
 privilege อานิสงส์.
 probation ปรินิเวศ.
 probationer สิกขมานา.
 proclamation อนุสาวนา.
 proficiency ปาคุญญตา; โภคผล.
 proficiency as to progress อาย โภคผล.
 proficiency as to regress อปาย โภคผล.
 proficiency as to the means of success อุบาย-
 โภคผล.
 proficiency in knowing gain อาย โภคผล.
 proficiency in knowing loss อปาย โภคผล.
 proficiency of method อุบาย โภคผล.

quadruped สัตว์จัตุบาท.
 quality คุณ, ลักษณะ, องค์.
 quarrel กลหะ, วิวาท.
 quarter ทิศ (ทิศา).

radiation เตโชธาตุ; การแผ่ (เมตตา บุญกุศล ฯลฯ).
 rag-robe บังสุกุลจีวร.
 rains-residence; rains-retreat จำพรรษา, วัสสา-
 วาสะ.
 rapture ปิติ.
 reaching ปัตติ (การบรรลุ).
 reality ตถตา, ยถาภูตธรรม.
 realization สัจฉิกิริยา, สัจฉิกรณะ, อริคม (การทำ
 ให้แจ้ง, การบรรลุ).
 reappearance อุปบัติ.
 reason การณะ, โยนิ, วิมังสา.
 rebirth ปุนภพ, ชาติใหม่, การเกิดใหม่.
 recipient ปุจฉาหค, ลาภี.
 recitation การสาธยาย, การสวด. v. to recite.
 recluse สมณะ.
 recollection อนุสติ.

profitable adj. ุศล.
 profound adj. คัมภีร์, ลึกซึ้ง.
 prompted adj. สสังขาริก.
 propagation การเผยแผ่.
 property สมบัติ.
 prose; prose-exposition วยาकरणะ, ไวยากรณ์
 (คำร้อยแก้ว).
 prosperity สัมปทา.
 protection อารักขา.
 provenance นิทาน (เหตุ, ที่มา).
 psychic power อภิญญา.
 pupil ศัทธาวิหาริก หรือ อันเตवासิก, ศิษย์.
 Pure Abodes สุทธาวาส.
 purification วิสุทธิ.
 purity ปาวิสุทธิ, วิสุทธิ.
 purport อธิบาย (นัยประสงค์).
 pursuit อนุโยค.

Q

quest เสนา, คเวสนา, ปรีเยสนา.
 question ปัญหา.
 quiet n. สมณะ. adj. วิวิตต์ (สงบ).

R

reconciliation ปฏิสาราณียกรรม.
 reconnection ปฏิสนธิ.
 rectitude อุชุกตา.
 refectory ภัตตคคะ (โรงฉัน, หอฉัน).
 refraining สัมมะ, สัมมณณะ, เวรมณี.
 refuge ธรรมะ.
 Refuge, the Threefold ไตรธรรมะ.
 refuse-rag-robe บังสุกุลจีวร.
 registration ตทามณ, ตทาลัมพณะ.
 rehearsal สังคีติ, สังคายนา.
 reincarnation อวตาร (ตามคติพรหมณ์, ฮินดู).
 relative; relation ญาติ.
 relaxation ปัสสัทธิ.
 release วิโมกข์, วิมุตติ.
 relics (of the Buddha) พระธาตุ, พระสารีริกธาตุ.
 relief ภาพสลักนูน, รูปนูน.

relinking ปฏิสนธิ.
 remembrance of previous births ปุพเพนิวาสานุสติญาณ.
 remorse วิปฏิสาร, กุกกัจจะ.
 renouncing ปรินิชาลา.
 renown กิตติ, กิตติศัพท์.
 renunciation เนกขัมมะ. v. to renounce.
 repairs นวกรรม, ปฏิสังขรณ์.
 reprover โจทก์.
 reproving โจทนา. v. to reprove.
 repugnance ปฏิฆะ.
 repulsion ปฏิฆะ.
 repulsive *adj.* ปฏิกุล.
 requisite บริหาร, ปัจจัย.
 resentment ปฏิฆะ.
 resistance ปฏิฆะ.
 resolution อธิโมกข์, อธิมุตติ; (วินัย) กรรมวาจา.
 resolve อธิษฐาน, อธิมุตติ.
 resort โจร.
 respect คารวะ.
 respectable person ครุฐานีบุคคล.
 restlessness อุตัจจะ, วิชัยภิตา.
 restoration ไอสารณา; ปฏิสังขรณ์.
 restraint สังวร, สังยมะ.
 restraint of the senses อินทริยสังวร.
 result ผล, วิบาก.
 retrocognition ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (เทียบ)
 reverence อปายนนะ, คารวะ.
 Reverend คำเรียกนำหน้าชื่อพระสงฆ์ แสดง คารวะ นิยมใช้กับพระสงฆ์ฝ่ายมหายานหรือนักบวชในศาสนาอื่น. ดู Venerable.
 reverse order ปฏิโลม.
 review; reviewing ปัจจเวกขณ.
 riches โภคะ.
 right *adj.* สัมมา.
 Right Action สัมมากัมมันตะ.
 Right Concentration สัมมาสมาธิ.

Right Conduct ดู Right Action
 Right Effort สัมมาวายามะ.
 right endeavour สัมมัปปธาน.
 Right Deliverance สัมมาวิมุตติ.
 Right Intent ดู Right Thought
 Right Knowledge สัมมาญาณะ.
 Right Livelihood สัมมาอาชีพะ.
 Right Means of Livelihood ดู Right Livelihood.
 Right Meditation ดู Right Concentration.
 Right Mindfulness สัมมาสติ.
 Right Motives ดู Right Thought.
 Right Speech สัมมาวาจา.
 right striving สัมมัปปธาน.
 Right Thought สัมมาสังกัปปะ.
 Right Understanding สัมมาทิฏฐิ.
 Right View ดู Right Understanding.
 righteous *adj.* ธรรมิก, เป็นธรรม.
 righteous man สัปบุรุษ, สัตบุรุษ.
 righteousness ธรรม.
 rightness สัมมัตตะ.
 rigidity, mental ถัมภะ.
 ripening วิบาก.
 risk เหว
 rites and rituals สัตถัพพะ.
 rivalry ปลาสะ, สारัมภะ.
 road to power อธิธิบาท. ดู basis for success.
 robe จีวร.
 root มูล.
 root-cause เหตุ.
 round วัฏฏะ
 round of rebirth; roundabout of births สังสาร-
 วัฏฏ์, วัฏฏสงสาร, สงสาร.
 rug สันถิต.
 rules and rituals สัตถัพพะ, สัตถะและพรต.
 rule of training ลิกขาบท.
 rumination วิจารณ์.

S

sacrifice ษัญ (พราหมณ์); จาคะ, ปรินิชาลา.
 safe *adj.* เขมมะ, เกษม.
 saffron robe กาสาวพัตร.
 sage มุนี.

salvation วิมุตติ.
 sandals อุปาหนา.
 Sangha, the สงฆ์, พระสงฆ์, คณะสงฆ์.
 sapid object รสารมณ.

satisfaction ปสาทะ, อัสสาทะ.
 Saviour พระมหาไถ่, พระผู้ไถ่บาป (คริสต์ = พระเยซู; เคยมีผู้นำมาใช้เลียนศัพท์แทน นวอะ บ้าง แต่บัดนี้ไม่ใช้กันแล้ว).
 savour รส.
 scepticism วิจิกิจนา.
 schedule มาติกา.
 schism สังฆเภท.
 School นิกาย (แห่งศาสนา).
 science วิชา.
 scripture คัมภีร์, คันถะ, ปกรณ์.
 search; searching เอสนา, ปรีเยสนา (การแสวงหา).
 search of truth ธรรมวิจยะ.
 seat อาสนะ.
 seclusion วิเวก.
 sect นิกาย.
 section วาระ, วรรค.
 seeing ที่ตสนะ.
 seer อีสี่, ฤาษี.
 self อัตตา, ตน, ตัวตน.
 self-control ทมะ, สัจญมมะ.
 self-direction, right disposition in อุตตสัมมาปณิธิ.
 self-illusion สักกายทิฏฐิ.
 selfishness มัจฉริยะ.
 self-knowledge อุตตัญญูตา.
 self-mortification; self-torment อุตตกิลมถานุโยค.
 self-possession สัมปชัญญะ.
 sensation เวทนา. ดู feeling.
 sense-base อายตนะ.
 sense-field อายตนะ.
 sense-impression ผัสสะ.
 sense of shame หิริ.
 sense of urgency สังเวคะ, ความสังเวช.
 sense-object อายตนะ(ภายนอก).
 sense-organ อายตนะ(ภายใน), อินทรีย์.
 sense-pleasure กาม.
 sense-sphere อายตนะ.
 sensual craving กามตัณหา.
 sensual desire กาม, กามฉันทะ.
 sensual indulgence กามสุขัลลิกานุโยค.
 sensual lust กามราคะ.

sensual misconduct กามสุมิฉาจาร.
 Sensual Plane กามภุมิ.
 sensual pleasure กาม, กามสุข, กามคุณ.
 Sensual Sphere กามภพ.
 sensuous craving กามตัณหา.
 sensuous sphere กามภพ, กามโลก.
 sentient being สัตว์.
 separate treatment วิภังค์.
 sequence อนุสนธิ.
 serene *adj.* สันตะ (ผู้สงบระงับ).
 series สันตติ.
 service เวชยาวัจจะ.
 setting in motion (หรือ setting rolling) the Wheel of the Doctrine ธรรมจักรที่ปวัตตนะ.
 setting-up of mindfulness สติปัฏฐาน.
 Seven-Times-at-Most Stream-Enterer โสดาบัน ผู้สัจตักขัตตอุปรมะ.
 sexual intercourse เมถุนกรรม.
 sexual misconduct กามสุมิฉาจาร.
 shame หิริ, ลัชชา.
 shameless *adj.* อลัชชี.
 shelter ตาณะ (ที่พำนัก, ที่ด้านทาน, ที่กันภัย).
 shoe ปาทูกา.
 sign นิमित.
 Signs of Being, the Three ไตรลักษณ์.
 simile อุปมา.
 simplicity อับปิจฉตา, ความมกน้อย.
 single-seed เอกพีชี.
 skilful action กุศลกรรม.
 skill โกสลละ, โกสล, ทักขะ, ทักษะ.
 skilled; skilful *adj.* กุศล.
 slander ปิสฺฐนวาจา, ปิสฺฐนวาจา, เปสฺฐนวาท.
 sloth ถีนะ, ลินตา.
 smirching มกขะ.
 sociability สมานัตตตา.
 softness มุทุตา; มัททวะ.
 solid element ปฐวีธาตุ.
 solitude วิเวก.
 sorrow โสกะ, โสภ.
 sound สัททะ (เสียง).
 source นิทาน (เหตุ, ที่มา).
 soul อัตตา, อาตมัน, ชีวะ.
 soulless *adj.* อนัตตา.

soullessness อนัตตตา.
 space อากาศ (ช่องว่าง), อวกาศ.
 specific conditionality อิติปปัจจยตา.
 specification วิชาค.
 speech วาจา, วจี, ภาสิต, วจีวิญญูติ.
 spite อุปนาหะ.
 spontaneously born creature โอปปาทิกะ.
 stain มละ, มลทิน.
 standing (in the Order) (จำนวน) พรรรยา (ใน
 ภิกขุภาวะ หรือในเพศบรรพชิต).
 steadiness ฐิติ.
 stealing อทินนาทาน.
 Stilled One, the พระมุนี.
 stillness โมโนย.
 stinginess มัจฉริยะ.
 storing up อุปจยะ.
 straightness อุชุกตา, อาชชวะ.
 Stream-Enterer; Stream-Entrant; Stream-
 Winner; Stream-Attainer โสดาบัน.
 Stream-Entry, fruition of โสดาปัตติผล.
 Stream-Entry, path of โสดาปัตติมรรค.
 strength พละ.

tactile object โผฏฐัพพะ.
 taint อาสวะ.
 taking what is not given อทินนาทาน.
 tale-bearing ปิสุณวาจา, ปิสุณวาจา, เปสุณวาท.
 talk กถา.
 taming ทมะ.
 tangible object โผฏฐัพพารมณ, โผฏฐัพพะ.
 task กิจ.
 taste รส.
 teacher อาจารย์.
 teaching เทศนา, ธรรม.
 Teaching; Teachings, the พระธรรม.
 telepathy เจโตปริยญาณ (เทียบ).
 temperament จริต.
 temperature อุตุ.
 Tempter, the มาร.
 term บท.
 test วิมังสนะ.
 tetrad จตุกกะ (หมวดสี่).

stress ความเครียด, สารีททภาวะ.
 striving ปธาน, วิริยะ.
 stumbling block อันตราย, อันตรายิกกรรม.
 sublime states พรหมวิหาร.
 substitution of opposites ตังคละ.
 substratum of rebirth อุปธิ.
 subtle *adj.* สุขุม.
 success อิทธิ, สัมปัตติ.
 suffering ทุกข์.
 suitable *adj.* สัปปายะ, กัมปิยะ, อนุรูป.
 sunshade ฉัตร (ร่ม).
 superknowledge อภิญญา.
 supermundane; supramundane *adj.* โลกุตตระ.
 supernormal power อิทธิปาฏิหาริย์.
 support นิสสัย (ที่อาศัย); อุปถัมภ์.
 suppression วิกัมภณะ.
 supreme abidings พรหมวิหาร.
 superme dwellings พรหมวิหาร.
 suspension อุกเขปนियกรรม.
 sustained application วิจารณ์.
 sympathetic joy มุทิตา.

T

thanksgiving อนุโมทนา.
 Theravada เถรวาท (นิกายพระพุทธศาสนาดั้งเดิม
 ฝ่ายใต้ ปัจจุบัน คู่กับ มหายาน).
 things ธรรม, ธรรม.
 thirst ตัณหา, ปิपाสา.
 thought จิต, จิตตบาท, สังกัปป, วิตักกะ.
 thought-conception วิตก.
 tie คั่นละ.
 tolerance ขันติ.
 tongue ชิวหา.
 torpor มิตตะ.
 touch โผฏฐัพพะ.
 town-monk พระคามวาสี.
 training ศึกษา, ทมะ, ภาวนา.
 Training, the Threefold ไตรศึกษา.
 training rule ศึกษาบท.
 tranquillity ปัสสัทธิ, สมถะ.
 Tranquillity Development สมถภาวนา.
 transcendental โลกุตตระ.

transformation วิปริณาม.

transgression วัตติกมมะ (การละเมิด).

transience; transiency อนิจจตา.

transient *adj.* อนิจจัง, อนิจจัง.

treasure รัตนะ, นิธิ, ธนะ.

triad ดิกะ (หมวดสาม).

ultimate sense; ultimate reality ปรมัตถ์.

ultramundane คู่ supermundane.

uncertainty วิจิกิจณา.

uncompounded; unconditioned *adj.* อสังขตะ.

unconscious mind ภาวังคจิต.

unconscious state ภาวังค.

undeclared อภัยกตะ, อภัยกถ.

underlying tendency อนุสัย.

understanding ปัญญา.

undertaking สมาทาน. *v.* to undertake.

undetermined offence อนิยต.

unification เอกกคตา.

uninstigated *adj.* อสังขาริก.

unity สามัคคี, เอกัตตะ, เอกิภาพ

vain talk สัมผัสปลาปะ.

vanity มหะ.

vegetable-growth ภูตคาม.

Venerable คำเรียกนำหน้าชื่อพระสงฆ์แสดง
การวะ นิยมใช้กับพระเถระหรือพระสงฆ์ทรง
สมณศักดิ์ (ย่อว่า *Ven.*)

veneration การวะ, นมะ, ปุชา.

verbal action วจีกรรม.

verbal formation; verbal functions วจีสังขาร.

verbal good conduct วจีสุจริต.

verbal misconduct วจีทุจริต.

verdict of innocence สติวินัย.

verdict of past insanity อมูพหวินัย.

verdict in the presence of สัมมุขาวินัย.

verification สัจฉิกิริยา, สัจฉิกรณะ.

verse คาถา.

Vesak วิชาขบูชา (นิยมใช้ในลังกาและอินเดีย =

Triple Gem, the พระรัตนตรัย.

triplet ดิกะ (หมวดสาม).

true doctrine สัจธรรม.

true man สัจบุรุษ, สัจบุรุษ.

truth สัจจะ.

twin miracle; twin wonder ขมกปาฏิหาริย์.

U

unknowing อัญญาณ.

unprofitable *adj.* อกุศล.

unprompted *adj.* อสังขาริก.

unrighteous greed วิสมโลก (= อภิขณา)

unskilful *adj.* อกุศล.

unskilful action อกุศลกรรม.

unsurpassed *adj.* อนุตตระ.

unwholesome *adj.* อกุศล.

unwholesome action อกุศลกรรม.

unworldly *adj.* นิรามิส.

urgency, sense of สังเวคะ, สังเวช.

usage โวหาร.

utterance อุทาน, วจนะ.

V

Visākha Pūjā).

vibration, the element of วาโยธาตุ.

vices of conduct กรรมกิเลส.

view ทิฏฐิ.

village-dweller คามวาสี.

virtue ศีล, คุณธรรม. *adj.* virtuous.

virtue and duty สิลัปปตะ, ศีลและพรต.

visible for oneself *adj.* สันทิฏฐิกะ.

visible object; visual object รูปารมณ.

vision ทัสสนะ.

vital formation आयุสังขาร.

vitality ชีวิตินทรีย์.

void; voidness สุญญตา.

volition เจตนา.

volitional activities สังขาร.

voting-ticket สลาก (สำหรับลงคะแนนเสียง).

wakefulness ชาคริยานุโยค.
 walking to and fro จงกรม.
 wander v. จาริก.
 wandering การจาริก; สงสาร (เวียนว่ายตายเกิด)
 wandering ascetic; wanderer ปรีพาชก.
 warrior นักรบ, ชัตติยะ, ชนวรรณะกษัตริย์.
 watch ขาม.
 watchfulness อารักขา; ชาคริยะ.
 water อาโป. *ดู* cohesion.
 way มรรค, ปฏิปทา.
 weal หิตสุข.
 wealth โภคะ, ธนะ.
 welfare หิตสุข, ประโยชน์สุข.
 Well-farer, the พระสุกต.
 well-spoken words วาจาสุภาสิต.
 Wesak *ดู* Vesak.
 wheel of becoming; wheel of life ภาวจักร.
 Wheel of the Law; Wheel of the Doctrine
 ธรรมจักร.
 wheel of rebirths สังสารจักร.
 wheel-turning monarch พระเจ้าจักรพรรดิ.
 wholesome *adj.* กุศล.
 wholesome action กุศลกรรม.
 wicked *adj.* บาป, ชั่ว.

yearning อาสา (ความหวัง, ~ใฝ่หา).
 years' standing *ดู* standing.

zeal ฉันทะ, อัมปมาทะ.

W

wieldiness กัมมัฏญตา.
 will ฉันทะ, เจตนา.
 wind วาโย. *ดู* vibration.
 wisdom ปัญญา.
 wise man บัณฑิต.
 wish ฉันทะ, อธิฉนา (ความปรารถนา).
 withdrawal อุพการ, อุทธาร (การรื้อ, การถอน,
 การเคาะ).
 woe ทุกข์, อบาย.
 wonder ปาฏิหาริย์.
 worldlying ปุณฺชน.
 worldly *adj.* โลภิยะ, โลภิย์, สามิส.
 worldly conditions โลกธรรม.
 worldly vicissitudes โลกธรรม.
 worthy one พระอรหันต์.
 worry กุกกุงจะ.
 wrath โกรธะ.
 wrong conduct ทุจริต.
 wrong course อคติ.
 wrongdoing ทุกกฏ.
 wrongness มิจนัตตะ.
 wrong speech, offence of อาบัติทุพภาสิต.
 wrong time วิกาล.

Y

yellow robe กาสาวพัสดร์.
 yoke โยคะ, ฐุระ, ภาระ.

Z

zest ปิติ.

APPENDIX

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀ-SAMBUDDHASSA.
Homage to the Blessed One, the Perfect One, the Fully-Enlightened One.

Tisaraṇagamana
Taking the Three Refuges

Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi.

I go to the Buddha for refuge.

Dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi.

I go to the Dhamma for refuge.

Saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi.

I go to the Saṅgha for refuge.

Dutiyampi . . .

For the second time . . .

Tatiyampi . . .

For the third time . . .

Pañca-Sīla
The Five Precepts

Pāṇātipātā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi.

I undertake to observe the precept to abstain from taking life.

Adinnādānā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi.

I undertake to observe the precept to abstain from taking what is not given.

Kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi.

I undertake to observe the precept to abstain from sexual misconduct.

Musāvādā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi.

I undertake to observe the precept to abstain from false speech.

Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi.

I undertake to observe the precept to abstain from intoxicants causing carelessness.

Cattāri Ariyasaccāni
The Four Noble Truths

1. *Dukkham Ariyasaccam.*
The Noble Truth of Suffering.
2. *Dukkhasamudayo Ariyasaccam.*
The Noble Truth of the Cause of Suffering.
3. *Dukkhanirodho Ariyasaccam.*
The Noble Truth of the Cessation of Suffering.
4. *Dukkhanirodhagāminīpaṭipadā āriyasaccam.*
The Noble Truth of the Path leading to the Cessation of Suffering.

Ariya-Atthaṅgika-Magga
The Noble Eightfold Path

1. <i>Sammādiṭṭhi</i>	Right Understanding
2. <i>Sammāsaṅkappa</i>	Right Thought
3. <i>Sammāvācā</i>	Right Speech
4. <i>Sammākammanta</i>	Right Action
5. <i>Sammājīva</i>	Right Livelihood
6. <i>Sammāvāyāma</i>	Right Effort
7. <i>Sammāsati</i>	Right Mindfulness
8. <i>Sammāsamādhi</i>	Right Concentration

Pañca-Khandha
The Five Aggregates of Existence

1. <i>Rūpa-khandha</i>	Aggregate of Corporeality
2. <i>Vedanā-khandha</i>	Aggregate of Feeling
3. <i>Saññā-khandha</i>	Aggregate of Perception
4. <i>Saṅkhāra-khandha</i>	Aggregate of Mental Formations
5. <i>Viññāṇa-khandha</i>	Aggregate of Consciousness

Ti-Lakkhaṇa
The Three Characteristics of Existence

1. <i>Sabbe saṅkhārā aniccā.</i>	All conditioned things are impermanent.
2. <i>Sabbe saṅkhārā dukkhā.</i>	All conditioned things are subject to stress and conflict.
3. <i>Sabbe dhammā anattā.</i>	All things are not-self or soulless.

Paṭicca-Samuppāda
The Dependent Origination

<i>Avijjāpaccayā Saṅkhārā</i>	Dependent on Ignorance arise Kamma-Formations.
<i>Saṅkhārapaccayā Viññāṇam</i>	Dependent on Kamma-Formations arises Consciousness.
<i>Viññāṇapaccayā Nāmarūpaṃ</i>	Dependent on consciousness arise Mind and Matter.
<i>Nāmarūpapaccayā Saḷāyatanam</i>	Dependent on Mind and Matter arise the Six Sense-Bases.
<i>Saḷāyatanapaccayā Phasso</i>	Dependent on the Six Sense-Bases arises Contact.
<i>Phassapaccayā Vedanā</i>	Dependent on Contact arises Feeling.
<i>Vedanāpaccayā Taṇhā</i>	Dependent on Feeling arises Craving.
<i>Taṇhāpaccayā Upādānam</i>	Dependent on Craving arises Clinging.
<i>Upādānapaccayā Bhavo</i>	Dependent on Clinging arises the Process of Becoming.
<i>Bhavapaccayā Jāti</i>	Dependent on the Process of Becoming arises Birth.
<i>Jātipaccayā Jarā-maraṇam soka-parideva- dukkha-domanass-upāyāsā sambhavanti</i>	Dependent on Birth arise Decay and Death, sorrow, lamentation, pain, grief and despair.
<i>Evametassa kevalassa dukkhak- khandhassa samudayo hoti.</i>	Thus arises the whole mass of suffering.

ความเป็นมาของพจนานุกรมพุทธศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ พระมหาประยูร ปยุตโต ได้จัดทำ *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-บาลี-อังกฤษ* เล่มเล็กๆ เล่มหนึ่งเสร็จสิ้น (เป็นฉบับที่มุ่งคำแปลภาษาอังกฤษ ไม่มีคำอธิบาย ต่อมาได้เริ่มขยายให้พิสดารใน พ.ศ. ๒๕๑๓ แต่พิมพ์ถึงอักษร “ฐ” เท่านั้นก็ชะงัก) และในเดือนกันยายน ปีเดียวกันนั้น ก็ได้เริ่มงานจัดทำ *พจนานุกรมพระพุทธศาสนา* ที่มีคำอธิบาย ๒ ภาษา คือ ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ พร้อมทั้งหมวดธรรม แต่เมื่อทำจบเพียงอักษร “บ” ก็ต้องหยุดค้างไว้ เพราะได้รับการแต่งตั้งโดยไม่รู้ตัวให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้วหันไปทุ่มเทกำลังและอุทิศเวลาให้กับงานด้านการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้หวนมาพยายามรื้อฟื้นงานพจนานุกรมขึ้นอีก

คราวนั้น พระมหาสมบุญ สมบุญโณ (ต่อมาเป็นพระวิสุทธิสมโพธิ ดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการมหาวิทยาลัย) มองเห็นว่างานมีค่าที่จะพิสดารและจะกินเวลายาวนานมาก จึงได้อาราธนาพระมหาประยูร (เวลานั้นเป็นพระศรีวิสุทธิโมลี และต่อมาเลื่อนเป็น พระราชวรมนี) ขอให้ทำพจนานุกรมขนาดย่อมขึ้นมาใช้กันไปพลางก่อน พระศรีวิสุทธิโมลี ตกลงทำงานแทรกนั้นจนเสร็จ ให้ชื่อว่า *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* มีลักษณะเน้นเฉพาะการรวบรวมหลักธรรม โดยจัดเป็นหมวดๆ เรียงตามลำดับเลขจำนวน และในแต่ละหมวดเรียงตามลำดับอักษร แล้วได้มอบงานและมอบทุนส่วนหนึ่งให้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์พิมพ์เผยแพร่ จำหน่ายเก็บผลประโยชน์บำรุงการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เริ่มพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงเสร็จ

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๒ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ขออนุญาตพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๘,๐๐๐ เล่ม นอกจากนั้น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้จัดจำหน่ายเพิ่มขึ้น และผู้เรียบเรียงเองจัดแจกเป็นธรรมทานเพิ่มเติมบ้าง เป็นรายย่อย หนังสือหมดสิ้นขาดคราวในเวลาไม่นาน

ส่วนงานจัดทำ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ฉบับเดิม ยังคงค้างอยู่สืบมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ ผู้จัดทำจึงมีโอกาสรื้อฟื้นขึ้นอีก คราวนี้เขียนเริ่มต้นใหม่ทั้งหมด เน้นคำอธิบายภาษาไทย ส่วนภาษาอังกฤษมีเพียงคำแปลศัพท์หรือความหมายสั้นๆ งานขยายจนมีลักษณะเป็นสารานุกรม เขียนไปได้ถึงอักษร “ข” มีเนื้อความประมาณ ๑๑๐ หน้ากระดาษพิมพ์ติดพับสาม (ไม่นับคำอธิบายศัพท์จำพวกประวัติ อีก ๗๐ หน้า) ก็หยุดชะงัก เพราะในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ นั้นเอง มีเหตุให้ต้องหันไปเร่งรัดงานปรับปรุงและขยายความหนังสือ *พุทธธรรม* ซึ่งกินเวลายืดเยื้อมาจนถึงพิมพ์เสร็จรวมประมาณสามปี งานพจนานุกรมจึงค้างอยู่เพียงนั้นและจึงยังไม่ได้จัดพิมพ์

อีกด้านหนึ่ง เมื่อวัดพระพิเรนทร์จัดงานรับพระราชทานเพลิงศพ พระครูปลัดสมัย กิตติพิตโต เจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ใน พ.ศ. ๒๕๒๒ พระราชวรมนี ได้จัดทำพจนานุกรม ประเภทงานแทรกและเร่งด่วนขึ้นอีกเล่มหนึ่ง เป็นประมวลศัพท์ในหนังสือเรียนนักเรียนทุกระดับ และเพิ่มศัพท์ที่ควรทราบในระดับเดียวกันเข้าอีกจำนวนหนึ่ง ตั้งชื่อว่า *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักรวม* มีเนื้อหา ๓๗๓ หน้า เท่าๆ กันกับ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* (๓๗๔ หน้า) เสมือนเข้าชุดเป็นคู่กัน เล่มพิมพ์ก่อนเป็นที่ประมวลธรรมซึ่งเป็นหลักการหรือสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนเล่มพิมพ์หลังเป็นที่ประมวลศัพท์ทั่วไปเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอธิบายพอใช้ประโยชน์อย่างพียงๆ ไม่กว้างขวางลึกซึ้ง

ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ มีท่านผู้คร่ำคร่าเห็นว่า *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ขาดคราว จึงขอพิมพ์แจกเป็นธรรมทานมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ทราบ ก็ขอร่วมสมทบพิมพ์ด้วย เพื่อได้ทำหน้าที่ส่งเสริมวิชาการทางพระพุทธศาสนา กับทั้งจะได้เก็บผลกำไรบำรุงการศึกษาในสถาบัน และได้ขยายขอบเขตออกไปโดยขอพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักรวม* ด้วย แต่ผู้เรียบเรียงประสงค์จะปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมหนังสือทั้งสองเล่มนั้นก่อน

อีกทั้งยังมีงานอื่นอยู่ด้วย ยังเริ่มงานปรับปรุงพื้นที่ไม่ได้ จึงต้องรั้งรอนเวลาว่างมาช้านาน ครั้นได้โอกาสก็ปรับปรุงเพิ่มเติม *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ก่อนจนเสร็จ แล้วเริ่มดำเนินการเกี่ยวกับการจัดพิมพ์ ระหว่างนั้น มีงานอื่นแทรกอยู่เรื่อยๆ ต้องรอโอกาสที่จะปรับปรุงอีกเล่มหนึ่งที่เหลืออยู่ และได้ตั้งใจว่าจะพิมพ์ตามลำดับเล่มที่ปรับปรุงก่อนหลัง

ในการพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* มีข้อพิจารณาที่จะต้องตัดสินใจและปัญหาที่จะต้องแก้ไขหลายอย่าง รวมทั้งการทดลองและตรวจสอบเกี่ยวกับความสามารถในการพิมพ์ด้วย ซึ่งล้วนเพิ่มความล่าช้าให้แก่การจัดพิมพ์ โดยเฉพาะคือการพิมพ์ภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน ซึ่งในการพิมพ์ครั้งใหม่นี้มีตัวบาลีโรมันเพิ่มขึ้นเกินเท่าตัว หลังจากผ่านพ้นเวลาช้านานในการปรึกษาสอบถามและศึกษางานกับโรงพิมพ์ใหญ่โตบางแห่งแล้ว ก็พอยุติได้ว่า ในประเทศไทยคงมีโรงพิมพ์เพียง ๒ แห่งเท่านั้นที่มีอุปกรณ์ครบครันพอจะพิมพ์อักษรบาลีโรมันได้ตรงตามแบบนิยมอย่างแท้จริง แต่ก็ติดขัดปัญหาใหญ่ที่ว่าแห่งหนึ่งต้องใช้ทุนพิมพ์อย่างมหาศาล อีกแห่งหนึ่งคงจะต้องพิมพ์อย่างช้าเป็นเวลาแรมปี

เมื่อได้พยายามหาทางแก้ปัญหาต่อไปอีกระยะหนึ่ง ก็มาลงเอยที่ทางออกใหม่ คือ สั่งซื้ออุปกรณ์ประกอบด้วยงานบันทึกและแถบฟิล์มต้นแบบสำหรับใช้พิมพ์อักษรบาลีโรมันจากบริษัทคอมพิวเตอร์กราฟิก ลิ่นเงิน ๒๔,๐๐๐ บาท และสิ้นเวลารออีก ๒ เดือนเศษ อุปกรณ์จึงมาถึง ครั้นได้อุปกรณ์มาแล้วก็ปรากฏว่ายังใช้งานไม่ได้สมบูรณ์ ต้องให้นักเรียงพิมพ์ผู้สามารถหาวิธียกเยื้องใช้ให้สำเร็จผล สิ้นเวลาพลิกแพลงทดลองอีกระยะหนึ่ง และแม้จะแก้ไขปัญหาลำเร็จถึงขั้นที่พอนับว่าใช้ได้ ก็ยังเป็นการเรียงพิมพ์ที่ยากมาก นักเรียงพิมพ์คอมพิวเตอร์ส่วนมากพากันหลีกเลี่ยงงานนี้ แม้จะมีนักเรียงพิมพ์ที่ชำนาญยอมรับทำงานนี้ด้วยมีใจสู้ ก็ยังออกปากว่าเป็นงานยากที่สุดที่เคยประสบมา ต้องทำด้วยความระมัดระวังตั้งใจเป็นพิเศษ และกินเวลามากถึงประมาณ ๓ เท่าตัวของการเรียงพิมพ์หนังสือทั่วๆ ไป

ระหว่างระยะเวลาเพียรแก้ปัญหาข้างต้นนี้ ในช่วงเดือน เมษายน - มิถุนายน ๒๕๒๗ มูลนิธิ “ทุนพระพุทธยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ ณ วัดพระเชตุพน ได้ขอพิมพ์หนังสือ *Thai Buddhism in the Buddhist World* ของพระราชวรมุนี ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่ต้องใช้อักษรพิมพ์บาลีแบบโรมันกระจายอยู่ทั่วไป แม้จะไม่มากมายนัก แต่ก็ได้กลายเป็นดังสนามทดสอบและแก้ปัญหาในการใช้อุปกรณ์ที่สั่งซื้อมานี้ เป็นสนามแรก และนับว่าใช้ได้ผลพอสมควร

พอว่าหนังสือ *Thai Buddhism* สำเร็จ แต่ยังไม่ทันเสร็จสิ้น ก็ถึงช่วงที่ ดร. สุจินต์ ทังสุขบุตร ติดต่อขอพิมพ์ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักรธรรม* ในงานพระราชทานเพลิงศพ อาจารย์จิตร ทังสุขบุตร ผู้เป็นบิดา เวลานั้น พจนานุกรมเล่มหลังนี้ได้เคยปรับปรุงเพิ่มเติมไว้บ้างแล้วเล็กน้อย แต่ยังไม่ถึงเวลาที่จะปรับปรุงจริงจังตามลำดับในโครงการ จึงตกลงว่าจะพิมพ์ตามฉบับเดิมโดยใช้วิธีถ่ายจากฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๒ แก้ไขแทรกลงบ้างเท่าที่จำเป็น แต่เมื่อต้นฉบับถึงโรงพิมพ์ โรงพิมพ์อ้างว่า ฉบับเดิมไม่ชัดพอที่จะใช้วิธีถ่าย จะต้องเรียงพิมพ์ใหม่ จึงกลายเป็นเครื่องบังคับว่าจะต้องพยายามปรับปรุงเพิ่มเติมให้เสร็จสิ้นไปเสียในการพิมพ์คราวนี้ทีเดียว เพื่อหลีกเลี่ยงการลงทุนลงแรงและเปลืองเวลาซ้ำซ้อนหลายคราว พอติดขัดอยู่ยากติดขัดทางด้านโรงพิมพ์เป็นอันมาก จนหนังสือเสร็จไม่ทันงานและต่อมาเจ้าภาพต้องเปลี่ยนโรงพิมพ์ กลายเป็นโอกาสให้รับเร่งงานปรับปรุงเพิ่มเติมแข่งไปกับกระบวนการพิมพ์ แม้จะไม่อาจทำให้สมบูรณ์เต็มตามโครงการ แต่ก็สำเร็จไปอีกขั้นหนึ่ง และทำให้เปลี่ยนลำดับกลายเป็นว่าเล่มที่กะจะพิมพ์ทีหลังกลับมามีสำเนาสำเร็จก่อน

นอกจากนั้น การพิมพ์ของเจ้าภาพครั้งนี้ ได้กลายเป็นการอุปถัมภ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยไปด้วย เพราะได้ลงทุนสำหรับกระบวนการพิมพ์ขั้นต้นและขั้นกลางเสร็จสิ้นไปแล้ว เมื่อพิมพ์ใหม่ไม่ต้องเสียค่าเรียงพิมพ์และค่าทำแผ่นแบบพิมพ์ใหม่อีก ลงทุนเฉพาะขั้นกระดาษขั้นแท่นพิมพ์และทำเล่ม เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายลงเป็นอันมาก

อนึ่งในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้มีข้อยุติที่สำคัญอย่างหนึ่งด้วย คือ การปรับปรุงชื่อของพจนานุกรมทั้งสองให้เรียกง่าย พร้อมทั้งให้แสดงลักษณะที่แตกต่างกัน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครุ นักเรียน นักธรรม เปลี่ยนเป็น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ส่วน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ เรียกใหม่ว่า พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม

งานปรับปรุงและจัดพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ผ่านเวลามาถึงบัดนี้ ๑ ปีเศษแล้ว กะว่าจะเสร็จสิ้นในระยะต้น พ.ศ. ๒๕๒๘ ระหว่างนี้ หนังสืออื่นๆ แม้แต่เล่มที่นับว่าพิมพ์ยาก ดังเช่นเล่มที่ออกชื่อแล้วข้างต้น ก็สำเร็จภายในเวลาอันสมควร ไม่ต้องนับหนังสือที่งานพิมพ์อยู่ในระดับสามัญ ซึ่งปล่อยงานให้ผู้ขอพิมพ์รับภาระเองได้ เว้นแต่ตามปกติจะต้องขอพิสูจน์อักษรเพื่อความมั่นใจสักเที่ยวหนึ่ง

งานพิมพ์ระดับสามัญที่ผ่านไปในช่วงเวลานี้ รวมทั้งการพิมพ์ซ้ำ ธรรมนุญชีวิต ประมาณ ๑๒ ครั้ง สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ซ้ำ ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์-มหาวิทยาลัยพิมพ์ซ้ำ (๒ ครั้ง) พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ มุณินิโกลมคติทอง รวบรวมพิมพ์ ลักษณะสังคมพุทธ และ สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย สำนักพิมพ์เทียนวรรณพิมพ์ คำนิยมแบบพุทธ และ รากฐานพุทธ-จริยศาสตร์ทางสังคม เพื่อสังคมไทยร่วมสมัย ซึ่งวีระ สมบูรณ์ แปลจากข้อเขียนภาษาอังกฤษของพระราชวรมุนี ที่ต่อมา CSWR มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด นำลงพิมพ์ในหนังสือ *Attitudes Toward Wealth and Poverty in Theravada Buddhism* (ในชุด *CSWR Studies in World Religions*) ซึ่งจะพิมพ์เสร็จในต้นปี ๒๕๒๘

ความที่กล่าวมานี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ท่ามกลางงานคู่เคียงและงานแทรกซ้อนทั้งหลาย พร้อมทั้งความยากและความละเอียดซับซ้อนของงานพิมพ์พจนานุกรมนี้ ที่ต่างจากหนังสือเล่มอื่นๆ

แม้ว่าพจนานุกรมทั้งสองนี้ จะเป็นผลงานธรรมทาน อุทิศแด่พระศาสนา เช่นเดียวกับหนังสืออื่นทุกเล่มของผู้เรียบเรียงเท่าที่เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว ผู้ประสงค์สามารถพิมพ์ได้โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์หรือค่าตอบแทนสมนาคุณใดๆ ก็จริง แต่ผู้เรียบเรียงก็ได้สละลิขสิทธิ์ที่จะปล่อยให้ใครๆ จะพิมพ์อย่างไรก็ได้ตามปรารถนา ทั้งนี้เพื่อจะได้มีโอกาสควบคุมดูแลความถูกต้องเรียบร้อยของงาน ซึ่งผู้เรียบเรียงถือเป็นสำคัญอย่างยิ่ง

ไม่ว่าการพิมพ์จะยากลำบากและล่าช้าปานใด เมื่อดำเนินมาถึงเพียงนี้ ก็มั่นใจได้ว่าจะสำเร็จอย่างแน่นอน เจ้าภาพทั้งหลายผู้มีศรัทธาจัดพิมพ์เผยแพร่ ก็ได้สละทุนทรัพย์บำเพ็ญกุศลธรรมทานให้สำเร็จ เป็นอันลุล่วงกิจไปรุ่งโรจน์ไป คงเหลือแต่เพียงมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเท่านั้น ที่มีเค้าจะประสบปัญหาและกลายเป็นปัญหา เนื่องจากได้แจ้งขอพิมพ์พจนานุกรมทั้งสองนั้นอย่างละ ๑๐,๐๐๐ เล่ม ทั้งที่ตามความเป็นจริงยังไม่มีทุนทรัพย์ที่จะจ่ายเพื่อการนี้เลย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า แม้แต่เงินทุนสำหรับใช้จ่ายในการดำเนินการศึกษาที่เป็นงานหลักประจำในแต่ละวัน ก็ยังมีไม่เพียงพอ การที่ตกลงใจพิมพ์พจนานุกรมจำนวนมากมายเช่นนั้น ก็เป็นเพียงการแสดงใจกล้าบอกความปรารถนาออกไปก่อน แล้วค่อยคิดแก้ปัญหาเอาทีหลัง

ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสตร์

เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๗ พระราชวรมุนีได้เพียรพยายามครั้งล่าสุดในการหาโรงพิมพ์ที่สามารถพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ แต่ก็ประสบปัญหาเกี่ยวกับราคาค่าพิมพ์ที่สูงเกินไปบ้าง การพิมพ์ภาษาบาลีด้วยอักษรโรมันให้สมบูรณ์ไม่ได้บ้าง ในที่สุดจึงหาทางออกด้วยการให้สั่งซื้ออุปกรณ์สำหรับเรียงพิมพ์คอมพิวเตอร์ชุดที่พอจะพิมพ์อักษรโรมันได้มาเป็นกรณีพิเศษ (ประกอบด้วยงานบันทึกและแถบฟิล์มต้นแบบ)

ช่วงเวลานั้น ประจวบเป็นระยะที่คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ บังเอิญได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชวรมุนี และด้วยความมีน้ำใจศรัทธาใฝ่อุปถัมภ์พระศาสนาและเกื้อกูลแก่พระสงฆ์ ก็ได้มาถวายกำลังในการบำเพ็ญศาสนกิจด้วยการอุปถัมภ์เกี่ยวกับภัตตาหารและยานพาหนะเป็นต้นอยู่เนืองนิตย์ ครั้นได้ทราบเรื่องที่ว่าพระราชวรมุนีเพียรแก้ปัญหาอยู่ จึงได้ชวนชวชาญช่วยเหลือทุกอย่างเท่าที่โยมอุปถัมภ์จะทำได้ โดยเฉพาะด้วยการช่วยติดต่อกับโรงพิมพ์ และอำนวยความสะดวกในการเดินทาง ครั้นได้ทราบต่อไปอีกว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นหน่วยที่ขอพิมพ์พจนานุกรมนั้น มีเพียงกำลังใจที่จะขอพิมพ์หนังสือ แต่ยังไม่มียุทธวิธีที่จะใช้พิมพ์ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ก็ได้เอื้ออำนวยความสะดวกในเรื่องนี้แก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยด้วย

เบื้องต้น คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้แสดงจากเจตนาที่จะจัดหาทุนมาช่วยบ้างส่วนหนึ่ง ซึ่งคงจะพอเป็นทุนสำหรับจ่ายค่าอุปกรณ์สำหรับการเรียงพิมพ์อักษรบาลีแบบโรมัน ที่ได้ขอให้บริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัด สั่งซื้อจากประเทศสหรัฐอเมริกา มูลค่า ๒๔,๐๐๐ บาท แต่ต่อมาอีกเพียงสองสามวัน คือ ในวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗ ท่านก็ได้ขยายความอุปถัมภ์ออกไปอีก โดยได้แจ้งแก่ผู้เรียบเรียงคือพระราชวรมุนีว่าจะขอรับภาระดำเนินการรวบรวมทุนจัดพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ให้ทั้งหมด ภายในวงเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท โดยท่านจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานบอกกล่าวกันในหมู่ญาติมิตรและผู้สนิทสนมคุ้นเคยให้ร่วมกันบริจาคด้วยวิธีจัดเป็นทุนรวม ๓๐๐ ทุนๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท พระราชวรมุนี จึงได้นัดหมายพระเถระทางฝ่ายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยไปรับทราบบุคคลเจตนาเหล่านั้น และจัดเตรียมอนุโมทนาบัตรให้สำหรับมอบแก่ผู้บริจาค

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้บอกกล่าวเชิญชวนท่านผู้ศรัทธาในวงความรู้จักของท่าน ข้อความที่ท่านใช้บอกกล่าวเชิญชวนตอนหนึ่งว่า “นับว่าเป็นโอกาสอันดีของเราทั้งหลาย ที่จะได้มีส่วนเป็นผู้พิมพ์หนังสือทางวิชาการที่สำคัญเล่มนี้ ฝากไว้เป็นอนุสรณ์ในพระพุทธานุภาพ เป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัยร่วมกัน อันจะยังประโยชน์ให้เกิดอานิสงส์ทางปัญญาบารมี แก่ตัวผู้บริจาคเองและบุตรหลาน ทั้งยังเป็นการช่วยสงเคราะห์พระเณรให้ได้มีหนังสือที่จำเป็นยี่งนี้ไว้ใช้โดยเร็ว นอกจากนั้นผลที่จะตามมาก็คือ รายได้จากการจำหน่ายหนังสือนี้ ก็จะได้ใช้ประโยชน์ในการบำรุงการศึกษาของพระเณร ...”

การเชิญชวนบริจาคทุนสร้างพจนานุกรมฯ นี้ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้เริ่มบอกกล่าวในหมู่ญาติมิตรสนิทก่อน ปรากฏว่ามีผู้ศรัทธาในงานบุญนี้มากเกินคาด การเชิญชวนจึงขยายวงกว้างออกไปจนได้เงินเกินกว่าที่กำหนดไว้ในเวลาอันรวดเร็ว

อนึ่ง ในระหว่างเวลารอคอยการพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม นี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้ขอพิมพ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ เพิ่มเข้ามาอีก และก็ยังไม่มีทุนที่จะพิมพ์ฉบับหลังนี้อีกเช่นกัน ผู้เชิญชวนและรวบรวมทุนเห็นเป็นโอกาสอันดีที่ท่านผู้มีศรัทธาบริจาคทั้งหลายจะได้บุญกุศลจากการนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้เสนอพระราชวรมุนีขอให้ใช้เงินบริจาคซึ่งมีจำนวนมากพอนี้เป็นทุนพิมพ์พจนานุกรมฯ ฉบับประมวลศัพท์ มอบให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพื่อจำหน่ายหาผลกำไรบำรุงกิจการ

ของมหาวิทยาลัยอีกเล่มหนึ่งด้วย และถ้าหากยังคงมีเงินเหลืออยู่บ้าง ก็ขอให้เก็บไว้ในบัญชีเดิมนี้อีกเพื่อสมทบเป็นทุนพิมพ์ในคราวต่อไป

อนึ่ง ทุนพิมพ์พจนานุกรมฯ นี้ ผู้รวบรวมทุนได้แสดงความประสงค์ที่จะให้เก็บไว้เป็นทุนสำรองถาวรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำหรับพิมพ์ พจนานุกรมฯ ทั้งสองเล่มนี้โดยเฉพาะ เพื่อจะได้มีทุนพร้อมที่จะพิมพ์เพิ่มเติมได้โดยไม่ขาดระยะ ฉะนั้น จึงได้ขอความร่วมมือจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ช่วยสงวนรักษาทุนนี้ไว้ โดยในการจัดจำหน่าย ขอให้หักต้นทุนหนังสือทุกเล่มที่จำหน่ายได้ส่งคืนเข้าบัญชี “ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสตร์” ซึ่งได้เปิดอยู่แล้วที่ธนาคารกรุงศรีอยุธยา สำนักงานใหญ่ ดังกล่าวข้างต้น ส่วนผลกำไรทั้งหมด มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็จะได้นำไปใช้ในกิจการของมหาวิทยาลัยตามต้องการ ทั้งนี้ผู้รวบรวมได้ขออาราธนาพระราชวรมุณี ซึ่งการทำงานของท่านได้เป็นเหตุให้ผู้รวบรวมเกิดความดำริที่จะตั้งทุนนี้ ให้โปรดเป็นหลักในการรักษาบัญชีร่วมกับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสืบต่อไป

“ทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสตร์” นี้ เป็นผลแห่งความเสียสละและความสามัคคี อันเกิดจากความมีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา และธรรมฉันทะที่จะส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในธรรมให้แพร่หลาย ซึ่งจะให้สำเร็จเป็นธรรมทานอันอำนวยประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก ขอกุศลเจตนาและบุญกิริยาที่กล่าวมานี้จงเป็นปัจจัยดลให้ผู้ร่วมบริจาคทุกท่าน เจริญอกงามในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป เพื่อได้ประสบแต่ความสุขและสรรพพร และขออัครทานคือการให้ธรรมแจกจ่ายความรู้และเผยแผ่ความดีงามครั้งนี้ จงเป็นเครื่องค้าชูลัทธิธรรมให้ดำรงมั่นและแผ่ไพศาล เพื่อชักนำมหาชนให้บรรลุประโยชน์สุขอันไพบุลย์ตราบชั่วกาลนาน

รายนามผู้ร่วมพิมพ์

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม

(ฉบับเรียงพิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2545)

ผู้ระบุจำนวนเล่ม

กองทุนสนทนาธรรมนำสุข ท่านผู้หญิง ม.ล.มณีรัตน์ บุญนาคน ในพระสังฆราชูปถัมภ์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก	คุณสุข-คุณบัวเขียว ดวงคิด พระวิชัย ชยมงคลโล ญาติโยมผู้ศรัทธาในธรรม คุณประภาศรี บุญยประสิทธิ์ รศ.ดร.สาโรจน์ ศิริสันสนียกุล คุณพุทธชาติ นาวารัตน์ คุณประภาพรรณ อีระคุปต์ คุณเอมอร เข็้อสุวรรณ ผศ.รัชนีโรจน์ กุลธำรง คุณเพ็ญจันทร์ นาวารัตน์ ผศ.ดร.ภาวิณี อีระคุปต์	100 เล่ม (เล็ก) 420 เล่ม (เล็ก) 100 เล่ม (เล็ก) 30 เล่ม (เล็ก) 50 เล่ม (เล็ก) 2 เล่ม (เล็ก) 4 เล่ม (เล็ก) 5 เล่ม (เล็ก) 48 เล่ม (เล็ก) 4 เล่ม (เล็ก) 8 เล่ม (เล็ก)
300 เล่ม (เล็ก) คุณหญิงลมุลศรี โกศิน 1,000 เล่ม (ใหญ่) คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ 100 เล่ม (เล็ก) พ.ญ.จรูญ ผลนิवास 300 เล่ม (เล็ก) คุณสันติ ดันดีวีรสุต 100 เล่ม (เล็ก) 100 เล่ม (ใหญ่) คุณจำรูญ-ม.ล.จากรุวัฒนา ชินธรรมมิตร 200 เล่ม (เล็ก) 200 เล่ม (ใหญ่) ศ.น.ส.พ.ดร.อรรรณพ-คุณอรรัตน์ คุณาวงษ์กฤต 50 เล่ม (เล็ก) คุณสิริดา พตด้วง 30 เล่ม (เล็ก) ผศ.ปราณอม พฤตพงศ์ 100 เล่ม (เล็ก) กลุ่มอุปัฏฐาธรรม 200 เล่ม (เล็ก) Mr.Tommy Lo-ดร.แก้วตา โรหิตรัตนะ 199 เล่ม (เล็ก) คุณวิรัตน์ สุพรรณธนะริดา 200 เล่ม (เล็ก) คุณธงชัย สถาพัฒนาสุข 200 เล่ม (เล็ก) อาจารย์สุพจน์ ทองนพคุณ 300 เล่ม (เล็ก) ผศ.สมใจ อรุณศรีโสภณ 100 เล่ม (เล็ก) น.พ.สมพงษ์ กนกพันธ์ราษฎร์ 50 เล่ม (เล็ก) น.พ.อุดม วิศิษฎ์สุนทร 50 เล่ม (เล็ก)	คุณสุข-คุณบัวเขียว ดวงคิด 100 เล่ม (เล็ก) คุณลักณา กนกพันธ์ราษฎร์ 30 เล่ม (เล็ก) 20 เล่ม (ใหญ่) คุณเพ็ญศรี ถาวร 4 เล่ม (เล็ก) 2 เล่ม (ใหญ่) ม.ร.ว.สำอางวรรณ ลำช้า 100 เล่ม (ใหญ่) คุณสมบัติ ฌานวงศ์ 100 เล่ม (ใหญ่) คุณศิริพร บุญยเกต 100 เล่ม (ใหญ่) พ.ญ.กาญจนา เกษสอาด 110 เล่ม (ใหญ่) คุณปาริฉัตร-คุณปวีณา วัฒนอมศักดิ์ 100 เล่ม (ใหญ่) พลเอกสมคิด - คุณน้อมฤดี จงพยุหะ 30 เล่ม (ใหญ่) คุณสิริดา พตด้วง 10 เล่ม (ใหญ่)	

ผู้ระบุจำนวนเงิน

พระครรรชิต คุณวโร 3,000 บาท ท่านผู้หญิงถวิล ประกอบนิตสาร 2,000 บาท คุณหญิงระรวย อรรถวิภาคไพศาลย์ 4,000 บาท พ.ญ.จินดาภาษา สายัณห์วิกลิต 1,000 บาท คุณเกสรี บุลสุข 20,500 บาท คุณกมลวัน บุญยษ์ฐิติ 1,000 บาท ดร.มารวย ผดุงสิทธิ์ 10,000 บาท คุณไพบูลย์ ศิริจักรวาล 10,000 บาท คุณอิสริยะ ศิริจักรวาล 10,000 บาท	คุณทองสุข ช่างวิชชุกรการ 6,500 บาท คุณพจนา เปรมอ่อน 2,000 บาท คุณสิบศรี เกตุสุวรรณ 1,000 บาท คุณประไพศรี บุญพจนสุนทร 2,000 บาท คุณสกล-คุณรัตนา สมบูรณ์วิทย์ 2,000 บาท คุณชูฉัตร สิบบุญเรือง 2,000 บาท คุณปฤถุ สิบบุญเรือง 2,000 บาท คุณไรรัตน์ สุวรรณรักษ์ 2,000 บาท ด.ช.นรพล พจนารถวงศ์ วอง 2,000 บาท
---	--

อ.ลดา รัตกลีกร	1,000 บาท	รศ.ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ	1,000 บาท
อ.ชูศรี นคะจัด	1,000 บาท	ผศ.ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ	5,000 บาท
หม่อมมาลินี สุขสวัสดิ์	1,250 บาท	รศ.ดร.ปราณี กุลละวณิชย์	1,000 บาท
ม.ร.ว.ประกายฉัตร สุขสวัสดิ์	1,000 บาท	อุทิศกุศลแด่คุณพ่อจวน-คุณแม่ประไพ กุลละวณิชย์	
คุณชนาทิพย์ จุตระกุล	2,500 บาท		1,000 บาท
คุณยายรวม คุณวิภาพร เพียรสุดส่าห์	1,500 บาท	คุณทวีวรรณ บุญญานุศาสตร์	100 บาท
คุณนิตยา-คุณอภิณี-คุณอัมภาภรณ์- คุณบวรพรรณ อั้งกุล	1,500 บาท	ผศ.ดร.ภาลณี ศรีหิรัญ	500 บาท
ดร.ธีระ ดร.จารุมา คุณปิ่นปัก อั้งกุล	1,500 บาท	รศ.ไชลirii ปราโมช ฯ	100 บาท
คุณถาวร-คุณจันทร์ประภา อโณทยานนท์	1,500 บาท	รศ.วรนันท์ อักษรพงศ์	125 บาท
คุณวรภา อโณทยานนท์	1,500 บาท	อ.ดร.สุจิตรา สุคนธ์ทรัพย์	125 บาท
คุณสุพงษ์-คุณนารี ประจุมาศ	1,500 บาท	อ.พรทิพย์ อันทิวโรทัย	500 บาท
คุณพิไลพรรณ พุทธิธรรกุล	4,000 บาท	คุณปิยวัชร สุทธิวิช	205 บาท
คุณวริยา ว่องปรีชา	1,500 บาท	รศ.ดร.สาคร บุญดาว	500 บาท
คุณยุวดี เลี้ยงโชคชัย	1,500 บาท	ผศ.ดร.โสพศา สาดพร	300 บาท
คุณชาญชัย ศุภกิจ	1,250 บาท	รศ.ดร.เครีอวัลย์ โสภาสรรค์	125 บาท
คุณหมุยเข็มม แซ่เฮ้า	1,000 บาท	รศ.ดร.วัชรพงษ์ อนันต์ชื่น	125 บาท
คุณยาใจ เพชรรัตน์	1,000 บาท	คุณดีบ แซ่ฉิน และบุตรหลาน	2,800 บาท
คุณวีรพันธ์ - คุณเรวดี ชยาลิรี	2,750 บาท	ผศ.อำนาจ เย็นสบาย และครอบครัว	3,000 บาท
คุณสุจิตรา กลิ่นเกษร	1,000 บาท	คุณสมศักดิ์ แต่มบุญเลิศชัย	2,000 บาท
คุณประจักษ์ เกียรติอนุพงศ์	300 บาท	คุณมี แซ่ลี-คุณไคฮวด แซ่เล่า	5,000 บาท
คุณพิสมัย มงคล	200 บาท	คุณกีเฮียง-คุณชัยรัตน์ แตร์ตันชัย	5,000 บาท
อาจารย์ธีรบูรณ์ สมบูรณ์เถกิง	1,000 บาท	คุณเข็มเจ็ง-คุณกิตติ ชำนาญณรงค์ศักดิ์	5,000 บาท
ผศ.วิโรจน์ พานิชกิจ	1,000 บาท	คุณสมชัย-คุณธรรมชัย ไกรครุฑรี	5,000 บาท
ผศ.กรองแก้ว กรรณสูตร	500 บาท	คุณวิทยา-คุณแน่น้อย ลีวัจนกุล	5,000 บาท
ผศ.เลียงทิพย์ สุขศรี	400 บาท	คุณสุรางค์-คุณณรงค์ อุตตรานุสรณ์	5,000 บาท
ผศ.อุบลรัตน์ เต็งไตรรัตน์	500 บาท	บุตรธิดา อุทิศกุศลแด่คุณพ่อแก้วเตี้ยน แซ่ลี-คุณแม่ งุฮวย แซ่ตั้ง	10,000 บาท
ผศ.เสาวภา ฉายะบุระกุล	500 บาท	คุณมุกดา-คุณประพทธ์ พงษ์ศิริรัชกุล	4,000 บาท
ผศ.อมตา เวชพฤติ	500 บาท	รศ.ดร.สมศีล ฌานวังสะ (อุทิศกุศลแด่นายแพทย์ตัน ม่อเซียง-คุณแม่กุง แซ่ฉิว)	50,000 บาท
ผศ.ทองรุ่ง จรุงกิจอนันต์	2,000 บาท	รศ.ดร.วิภา ฌานวังสะ	5,000 บาท
คุณอนุสรณ์ บุญชิต	200 บาท	น.ส.ภาวณา ฌานวังสะ	500 บาท
ผศ.สุรศักดิ์ ศิริโพบูลย์สินธ์	1,000 บาท	ด.ช.ปัญญา ฌานวังสะ	500 บาท
คุณอำภา หมอกยา	250 บาท		
อ.ภาววรรณ หมอกยา	250 บาท		

ทุนพุทธธรรมบูชาเพื่อพิมพ์หนังสือของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สมทบค่าพิมพ์ส่วนที่เหลือเพื่อให้ครบจำนวนพิมพ์ 6,000 เล่มเล็ก และ 4,000 เล่มใหญ่

